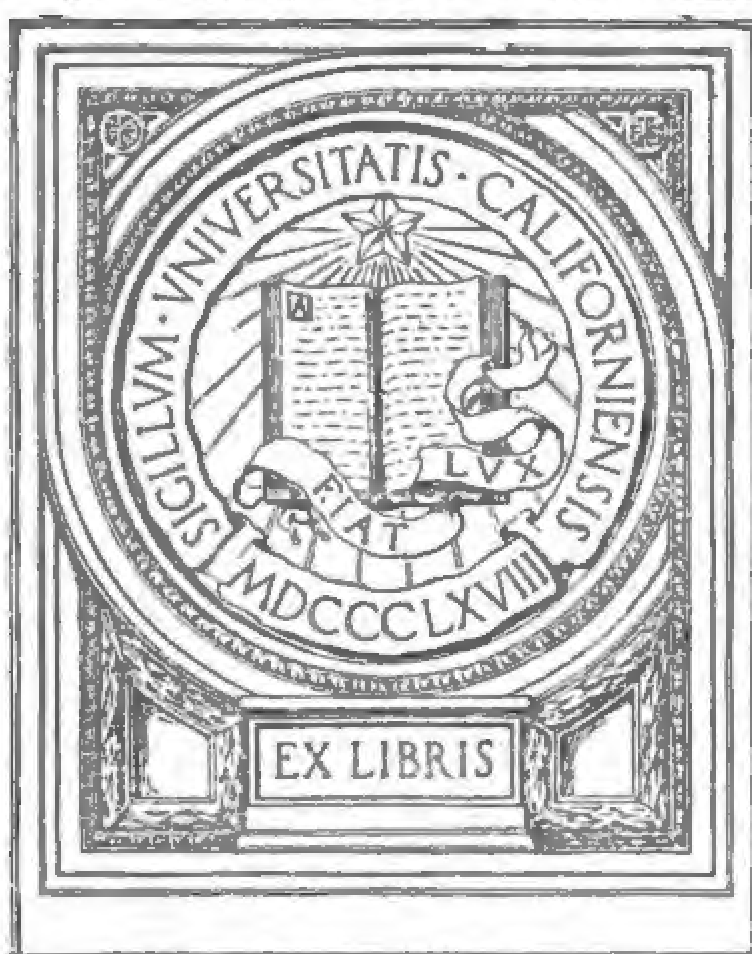

SIGILLVM · VNIVERSITATIS · CALIFORNIENSIS
FIAT LVX
MDCCCLXVIII
EX LIBRIS

BIJDRAGEN

TOT DE

TAAL- LAND- EN VOLKENKUNDE

VAN

NEDERLANDSCH INDIË.

UITGEGEVEN

DOOR

HET KONINKLIJK INSTITUUT

VOOR DE

TAAL- LAND- EN VOLKENKUNDE VAN NEDERLANDSCH INDIË.

NIEUWE VOLGREEKS.

ZEVENDE DEEL.

AMSTERDAM,
FREDERIK MULLER.
1864.

GEDRUKT BIJ C. A. SPIN & ZOON.

INHOUD.

VERSLAG VAN DE ALGEMEENE VERGADERING VAN HET KONINKLIJK INSTITUUT VOOR DE TAAL- LAND- EN VOLKENKUNDE VAN NEDERLANDSCH INDIË.

GEHOUDEN TE 'S GRAVENHAGE, 9 MEI 1863.

De President opent de vergadering en verzoekt den tweeden Secretaris de notulen van de laatste algemeene vergadering voor te lezen. Deze notulen worden, na de lezing, goedgekeurd.

Daar de werkzaamheden van deze algemeene vergadering bepaald worden door de voorschriften van art. 27 van het Reglement, zoo verzoekt de President den eersten Secretaris voor te lezen het verslag van den staat en de werkzaamheden van het Instituut gedurende het afgeloopen Instituutsjaar. Aan dat verzoek wordt gevolg gegeven, en daar niemand omtrent het voorgelezen verslag iets op- of aan te merken heeft, wordt het gearresteerd en besloten om het, ingevolge het voorschrift van het Reglement, op te nemen in de tegenwoordige Bijdragen, *gelijk het hier achter volgt.*

Vervolgens worden de heeren van der Gon Netscher en Verkerk Pistorius uitgenoodigd, om ten overstaan van den heer Engelhard, als lid van het Bestuur, de rekening en verantwoording van de geldmiddelen over het afgeloopen jaar te willen nazien en van hun bevinding rapport te doen aan de vergadering. De genoemde heeren nemen die taak bereidwillig op zich en doen eenigen tijd later deswege verslag, waaruit blijkt, dat zij de rekening en verantwoording in volkomen orde hebben bevonden. Daarop wordt besloten die rekening en verantwoording goed te keuren.

Hierna wordt overgegaan tot de benoeming van nieuwe leden van het Bestuur. Bij de vervulling van de eerste vacature

wordt de heer Roorda bij de eerste stemming met algemeene stemmen, op ééne na, gekozen. De heer Roorda meent echter ditmaal voor die benoeming te moeten bedanken. Hij wenscht nog een jaar af te wachten, wat door het Bestuur op den thans ingeslagen en in het Verslag medegedeelden weg verder verrigt zal worden; maar meent, dat het tot hiertoe verrigte niet in alle deelen in overeenstemming te brengen is met de bepalingen van het Reglement. Hij wil evenwel blijven vertrouwen, dat het Bestuur de door hem geopperde bezwaren zal weten op te heffen, en dat juist datgene, waarmeê hij zich niet vereenigen kan, slechts als een proefneming te beschouwen is. De President en de Vice-President doen den heer Roorda opmerken, dat hij toch zelf reeds mede werkzaam is geweest op den nieuw ingeslagen weg, door deel te nemen aan één van de Afdeelingen, en zelfs het voorzitterschap daarvan heeft aanvaard. De heer Roorda antwoordt, dat hij in datgeen, waaraan hij op die wijze deelgenomen heeft, volstrekt geen bezwaar heeft gezien, maar een wijziging in de werkzaamheden van het Instituut, die misschien nuttige vruchten kan dragen, en dat hij ook door die deelneming zijn vertrouwen op het Bestuur heeft willen te kennen geven. Hij verklaart dit vertrouwen ook nog te koesteren, maar wenscht de verdere verrigtingen van het Bestuur af te wachten, en meent dus bij zijn besluit te moeten persisteren. Alsnu wordt de heer van Rees, Voorzitter der tweede Afdeeling, ter vervulling van de eerste vacature, benoemd. Bij de vervulling van de tweede vacature erlangt de heer de Veer, Voorzitter der vierde Afdeeling, bij de eerste stemming, de volstrekte meerderheid der stemmen. Op uitnoodiging van den President verklaart de heer de Veer zich bereid, om het lidmaatschap van het Bestuur te aanvaarden. Bij de vervulling van de derde vacature verkrijgt de heer Gevers Deynoot bij de eerste stemming de meerderheid, doch, daar de vraag rijst of de benoeming van bestuursleden niet geschieden moet met volstrekte meerderheid van stemmen, gaat men over tot een tweede stemming, waarbij die volstrekte meerderheid ook wordt uitgebragt op den heer Gevers Deynoot, die bereidwillig het lidmaatschap van het Bestuur aanneemt.

Het Bestuur heeft geen verdere mededeelingen of voorstellen te doen en, daar zich geen leden vóór den aanvang van de vergadering daartoe bij den President hebben aangemeld, zoo vraagt deze of iemand ook nog voorstellen te doen heeft, die op besluit van de vergadering in overweging kunnen worden genomen. De heer Keurenaer vraagt het woord, niet om een voorstel te doen, maar om zijn leedwezen te betuigen, dat de vergadering niet, gelijk vroeger, te Delft is gehouden. De Voorzitter antwoordt, met terugwijzing tot het verslag, dat over hetgeen verrigt is, later op goede gronden zal kunnen worden geoordeeld, doch dat de geopperde bedenkingen inmiddels door het bestuur zullen worden overwogen.

De heer Scheltema biedt voor de Bijdragen *aan een beschrijving van de Karimon Djawa eilanden met schetskaarten.*

Niets meer aan de orde zijnde en niemand meer het woord verlangende, sluit de Voorzitter de vergadering.

VERSLAG

VAN

DEN STAAT EN DE WERKZAAMHEDEN

DES

INSTITUUTS,

GEDURENDE HET INSTITUUTSJAAR 1862/63.

Het vorige verslag eindigde met een beeld, ontleend aan den landbouwer, die het zaad aan den grond had toevertrouwd en de hoop koesterde, dat hij in een niet verwijderde toekomst zou kunnen maaijen. Dat beeld kan ook gevoegelijk dienen als begin van dit verslag. Zonder eenigzins de waarde van het vroeger gezaaide te willen miskennen, zonder de hoop als vervlogen te willen beschouwen om in een niet verwijderde toekomst daarvan te maaijen, zonder zelfs de uitdrukking te willen terughouden van de verwachting, dat te zijner tijd de vruchten daarvan zullen worden geplukt, is het evenwel aan het Bestuur gedurende het Instituutsjaar 1862/63 toegeschenen, dat men meer en beter zaaizaad, dan vroeger, moest aanwenden, ten einde redelijker wijs ook een rijker en voortreffelijker oogst te kunnen verwachten. In hoeverre het Bestuur beantwoord heeft aan het doel, dat het zich heeft voorgesteld, zal het kort verhaal van hetgeen verrigt is, u, mijne heeren, aantoonen.

Niet zoo zeer om het belang van de zaak, als wel om later onafgebroken te kunnen blijven bij hetgeen gedaan is ten aanzien van het wetenschappelijk doel van het Koninklijk Instituut, worden u in de eerste plaats medegedeeld de bepalingen, die zijn vastgesteld omtrent hetgeen men het administratief gedeelte van onzen werkkring zoude kunnen noemen. Nog voor het loopende Instituutsjaar is een begrooting van uitgaven ontworpen; zulk een begrooting zal in het vervolg telken jare worden aangenomen, opdat men zooveel mogelijk met juistheid zal kunnen gebruik maken van de beschikbare krachten, en opdat men, hetgeen niet minder

van belang is, ze niet te boven gaat. Als een noodzakelijk gevolg daarvan is de in werking gebragte instructie van den Penningmeester te beschouwen. Ten einde orde en regelmaat te behouden, scheen het nuttig, om ook den eersten en tweeden Secretaris van instructien te voorzien; aan dat voornemen is gevolg gegeven en de verklaring kan hierbij gevoegd worden, dat die instructiën goed werken. Ten slotte moet hier nog bijgevoegd worden, dat tot regel is gesteld hetgeen sedert eenige jaren in gebruik was, om namelijk de Bestuursvergaderingen te 's Gravenhage te houden.

Het doel van het Instituut, de bevordering van de Taal- land- en volkenkunde van Nederlandsch Indië, moest natuurlijk het Bestuur het meest ter harte gaan. Het was een erkende waarheid, waaromtrent geen twijfel bestond, dat men steeds had gestreefd, om dat doel te bereiken, en dat daartoe allezins loffelijke pogingen waren aangewend; maar niet minder was het een waarheid, dat die pogingen niet altijd met gunstige gevolgen werden bekroond, zoodat er nog zeer veel te doen overbleef. Een voorname reden, waarom het Instituut niet altijd even gelukkig werkte, scheen te zijn, dat de kennis van Nederlandsch Indië, die ontegenzeggelijk bij vele leden van het Instituut wordt gevonden, niet was vereenigd in brandpunten, en dat de hier en daar verspreide vonken door verschillende redenen werden teruggehouden, om warmtegevende vlammen te vormen. Deze bezwaren op te heffen, of ze ten minste zooveel mogelijk te verhelpen, scheen het Bestuur nuttig, zelfs noodzakelijk, toe. Het denkbeeld, om afdeelingen te stichten, waaraan de leden van het Instituut, ieder naar neiging en smaak, zich zouden kunnen aansluiten, zou, naar de verwachting van het Bestuur, daartoe kunnen medewerken. Immers zou daardoor de gelegenheid worden geopend voor iedereen, om het zijne bij te dragen tot opbouw en uitbreiding van de wetenschap; dat van zulk een gelegenheid veel gebruik zou worden gemaakt, mogt men onderstellen van mannen, die, hetzij door studie hetzij door verblijf, belangstelden in de kennis van de nog in zoo menig opzigt onbekende, of niet genoeg bekende, koloniën en bezittingen. Naar aanleiding van art. 19 van ons reglement, kwam het Bestuur in zijn vergadering van 19 Julij 1862 mitsdien tot het besluit. "Er worden te zamengesteld afdeelingen van het Instituut, bestaande "uit leden van het Bestuur en uit gewone leden. Drie van deze "afdeelingen houden zich bezig met de taal- en letterkunde, met de "land- en volkenkunde (geographie, ethnographie en statistiek) en met

"de geschiedenis en oudheidkunde van Nederlandsch Oost-Indië. Een "vierde Afdeeling is gewijd aan de vermeerdering van kennis der Ne-"derlandsche koloniën en bezittingen in West-Indië en op de Kust "van Guinea." Dit beginsel kon echter, zooals gemakkelijk blijkt, niet terstond in werking worden gebragt; daartoe werden velerlei voorbereidende werkzaamheden gevorderd, zoodat het tot 4 December 1862 liep, eer het Bestuur, bij circulaire aan de leden, van dit alles mededeeling kon doen en hen uitnoodigen, om zich bij de afdeelingen aan te sluiten. Het is een aangename taak voor het Bestuur, om hier de verklaring te kunnen afleggen, dat het zich verblijden kan over het verrigte en dat het zich geen te hooge verwachting van de belangstelling der leden had gevormd. De uitslag kan op dit oogenblik allezins bevredigend worden genoemd. De afdeelingen zijn georganiseerd en in werking. Zij vergaderen in het lokaal van het Instituut te 's Gravenhage, waar zij beschikking hebben over de bibliotheek, die zich vroeger in het gebouw van de Akademie te Delft bevond en waarvan thans, na een naauwkeurige opname, een volledige catalogus is opgemaakt. Algemeene bepalingen voor de Afdeelingen zijn voorgesteld door de voorzitters van de Afdeelingen, de heeren T. Roorda, P. van Rees, J. G. A. Gallois en G. S. de Veer, en in de Bestuursvergadering van 21 Maart ll. goedgekeurd.

Het behoeft naauwelijks gezegd te worden, dat al wat hier is vermeld van de Afdeelingen, nog slechts betrekking heeft tot de leden van het Instituut hier te lande. Als van zelf worden wij dus gebragt tot onze verhouding met Indië. De lotgevallen van het Instituut in de laatste jaren hebben de betrekking met de Indische Commissarissen, zoo niet afgebroken, ten minste geschorst. De zoo noodige goede verhouding met Indië moest weer worden aangewakkerd en daaraan, zoo mogelijk, kracht en leven worden gegeven. Dit is dan ook beproefd en bij de proeve zal het niet blijven. Het Bestuur hoopt op een krachtige medewerking tot bereiking van het doel van het Instituut in Indië en vertrouwt op den bekenden ijver der Indische Commissarissen voor al wat wetenschap betreft, om daarin behulpzaam te zijn. Het verslag van het volgende jaar zal, naar wij hopen, veel belangrijks dienaangaande kunnen mededeelen.

Ook ten aanzien der West-Indische Koloniën en de Kust van Guinea moeten wij een enkel woord zeggen. Voor eenige jaren besloot het Bestuur het verspreiden van de wetenschappelijke kennis dier gewes-

ten niet uit te sluiten van de bemoeijenissen van het Instituut. Door het stichten der vierde Afdeeling kan dat doel aanmerkelijk worden bevorderd en zijn met die gewesten betrekkingen ontstaan, welke tot dus ver geheel ontbraken.

Er is nog een besluit van het Bestuur, dat hier vermelding verdient. Het veld van de taal- land- en volkenkunde onzer koloniën is ruim; hetgeen de bearbeiders van dat veld, zoowel hier als elders, volbrengen, is belangrijk èn om de waarde èn om de verscheidenheid. Van al die vele en uiteenloopende werkzaamheden een jaarlijksch volledig overzigt te geven, moet noodzakelijk voor allen nuttig zijn en de taak verligten van hen, die zich met een bijzonder gedeelte van het geheel bezig houden. Het Bestuur heeft daartoe besloten en overweegt, in overleg met de Afdeelingen, de beste middelen, om zulke jaarlijksche overzigten te kunnen leveren. Mogt dit denkbeeld, waarop reeds gedoeld werd in art. 14 der Bepalingen voor de Afdeelingen, kunnen verwezenlijkt worden, dan zou er een groote stap gedaan zijn, om het Koninklijk Instituut te vormen tot een centraal punt voor de kennis der taal- land- en volkenkunde van onze overzeesche koloniën en bezittingen.

De heer Mr J. A. van der Chijs, algemeen bekend door zijn werkzaamheid en studiën over gedeelten van de geschiedenis van Nederlandsch Indië, heeft aan het Bestuur van het Instituut de uitgave verzocht van een nieuw werk. Dat boek, getiteld: *Neêrlands streven tot openstelling van Japan voor den wereldhandel*, werd door hem vervaardigd naar aanleiding van de omstandigheid, dat hem in zijne betrekking ter Algemeene Secretarie te Batavia werd opgedragen, om een zoogenaamde historische nota zamen te stellen over het politike deel der Japansche aangelegenheden, als zijnde het belangrijkste en tevens de spil, waarom alle andere Japansch-Nederlandsche zaken zich bewogen. Door de welwillende beschikking van den Minister van Koloniën, werd het Bestuur van het Instituut in het bezit gesteld van een handschrift van dat werk, en werd de vergunning tot uitgave daarbij verleend. Het allezins gunstig oordeel over de belangrijkheid en voortreffelijkheid van dit werk, hetwelk in handen van bevoegde beoordeelaars was gesteld, deed het Bestuur de gevraagde uitgave volgaarne op zich nemen. Alle daartoe strekkende voorbereidingen zijn thans afgeloopen en de mededeeling kan worden gedaan, dat het boek ter perse is.

In het verslag van het vorige jaar is de verwachting te kennen ge-

geven, dat het belangrijk rapport van de Commissie, belast met een wetenschappelijk onderzoek van Nieuw Guinea, spoedig in het licht zou verschijnen. Gij, mijne heeren, weet, dat wij in die verwachting niet zijn teleurgesteld en dat het, als het V^de^ deel van onze "Bijdragen," u is toegezonden. Het Bestuur hoopt, dat het daardoor te stichten nut mag evenaren aan de groote kosten, die aan de uitgave verbonden waren; en deze hoop schijnt te zullen worden vervuld, want de in Indië ontvangen exemplaren hebben daar, blijkens schrijven van onze Commissarissen, voorloopig een goeden indruk teweeggebragt.

Op het V^de^ deel is in dit jaar nog het VI^de^ deel van onze Bijdragen gevolgd. Zonder te treden in een beoordeeling van al het belangrijke, dat vervat is in de reeds lange reeks boekdeelen van ons tijdschrift, gelooft het Bestuur toch te mogen zeggen, dat het laatste deel niet onwaardig zijn voorgangers zal worden bevonden. Melding dient hierbij nog te worden gemaakt van de gunstige beschikking van den Minister van Koloniën, waardoor het mogelijk was om het door den heer D. Scheltema, lid en donateur van het Instituut geleverde afschrift van de oude Bataviasche Statuten te vergelijken met een ander geauthentiseerd afschrift van die Statuten, hetwelk zich aan het Departement van Koloniën bevindt. Onze uitgave heeft daardoor veel gewonnen.

Ten slotte dient hier nog te worden gesproken over het onderzoek omtrent het grondbezit op Java, waarvan in het verslag van het vorig jaar is melding gemaakt. Dàår is gezegd, dat de monographiën, die bij de groote enquête betreffende de suikerkultuur op Java voor elke suikerfabriek zijn vervaardigd, den grondslag konden geven voor het onderzoek omtrent het landbezit, zoodat zij alle eerst gelezen moesten worden en daaruit getrokken al wat op dat doel betrekking heeft. Dit is geschied en in zoover zouden wij gereed zijn, om met het lokaal onderzoek een aanvang te maken, maar er zijn twee redenen, die het begin voor het oogenblik hebben vertraagd. De eerste van die redenen is, dat de Minister van Koloniën, bij missive van 20 November 1862 aan de Tweede Kamer der Staten Generaal, een reeks van belangrijke stukken wegens de suikerkultuur op Java heeft opgegeven, die in aanmerking zou kunnen komen om te worden gedrukt, en dat spoedig daarop een Commissie uit de leden van de Tweede Kamer is benoemd, om de ingediende stukken na te gaan en aan te wijzen die, welke voor den druk geschikt zijn. Ongetwijfeld

zullen in die belangrijke stukken, waarvan sommige eerst in de laatste dagen van April het licht hebben gezien, ook gewigtige bijzonderheden voor het landbezit worden gevonden, zoodat daaruit voor ons onderzoek ook veel te leeren zal zijn, wanneer zij alle in het licht zullen zijn verschenen. Doch deze reden alleen zou niet verhinderd hebben, om een aanvang te maken; er is nog eene, die van veel belang is. Indien het onderzoek de gewenschte vruchten zal dragen, dan moet bij hen, die het onderzoek bewerkstelligen, naauwkeurige kennis van hetgeen onderzocht moet worden, aanwezig zijn, of ten minste, moet er de gelegenheid bestaan, om zich die kennis vooraf te kunnen verschaffen. Mag men nu onderstellen dat dit het geval is? Zoude die kennis van het landbezit op Java aanwezig zijn of kan zij nu verkregen worden? Waarschijnlijk zal niemand deze vragen bevestigend durven beantwoorden. Het scheen derhalve nuttig, zelfs noodig, om een duidelijke voorstelling van al hetgeen tot het landbezit betrekking heeft te laten voorafgaan [1]; onmiddellijk op de beschrijving van eenig gedeelte kunnen de vragen volgen, die gedaan moeten worden; die vragen zullen dan zóó worden ingerigt, dat zij met enkele woorden beantwoord kunnen worden; zóó zal men billijkerwijs mogen verwachten, dat over het landbezit op Java een licht zal opgaan, zooals er vroeger nog geen heeft geschenen. Komt daarbij nog, dat de herstelde gemeenschap met onze Commissarissen in Indië ook invloed zal uitoefenen op ons wetenschappelijk doel, dan behoeven wij niet meer aan teleurstelling van billijke verwachtingen te denken.

De rekening en verantwoording onzer geldmiddelen wordt u, mijne heeren, volgens art. 27 van het reglement, afzonderlijk tot onderzoek voorgelegd.

Het Bestuur eindigt zijn verslag in het vertrouwen, dat de gedane mededeelingen getuigen zullen van zijn streven, om het doel van het Instituut, overeenkomstig de grondslagen van het bestaande reglement, bevorderlijk te zijn. Dat streven vermag echter weinig zonder uwe medewerking en daarom rekent het op uwe belangstelling tot ondersteuning van de maatregelen, die in het belang van de instelling, en vooral van haar wetenschappelijk doel, genomen zijn en verder genomen zullen worden. Dan zal voor het Instituut de tijd aanbreken van krachtigen groei, die rijpen zal tot een heerlijken bloei.

---

[1] Vergel. *Bijdragen*, (Nieuwe Volgr.) Deel VI, p. 272.

NAAMLIJST DER LEDEN

VAN HET

KONINKLIJK INSTITUUT

VOOR DE

TAAL- LAND- EN VOLKENKUNDE VAN NEDERLANDSCH-INDIË.

IN NEDERLAND.

BESCHERMHEER:

Z. M. DE KONING.

BESTUUR.

jaar van aftreding.

Jhr. J. P. CORNETS DE GROOT VAN KRAAIJENBURG, te 's Gravenhage, *Voorzitter*....1866.

Dr. P. BLEEKER, te Leiden, *Onder-Voorzitter*....1865.

H. D. POTTER, te 's Gravenhage, *Penningmeester*....1865.

S. KEYZER, te Delft, *Eerste Secretaris*....1864.

J. L. B. ENGELHARD, te 's Gravenhage....1864.

J. D. VAN HERWERDEN, te 's Gravenhage....1865.

Prof. J. HOFFMANN, te Leiden....1864.

J. T. WILLER, te 's Gravenhage....1866.

Mr. W. WINTGENS, te 's Gravenhage....1866.

P. VAN REES MOREES, te 's Gravenhage....1867.

G. S. DE VEER, te 's Gravenhage....1867.

Jhr. Mr. W. T. GEVERS DEYNOOT, te 's Gravenhage....1867.

H. J. BOOL, te 's Gravenhage, *Tweede Secretaris*.

LEDEN DONATEURS.

Z. K. H. Prins HENDRIK der Nederlanden.
Z. K. H. Prins FREDERIK der Nederlanden.
De Nederlandsche Handelmaatschappij.
Mr. H. J. VAN BUREN, Rotterdam.
P. A. O. VAN WAVEREN PANCRAS CLIFFORD, te Naarden.
Mr. A. J. DUYMAER VAN TWIST, Deventer.
DUDOK VAN HEEL, Amsterdam.
Prof. G. J. MULDER, Utrecht.
C. F. PAHUD, 's Gravenhage.
Jhr. J. C. REYNST, 's Gravenhage.

LEDEN DONATEURS.

J. J. ROCHUSSEN, 's Gravenhage.
H. VAN RYCKEVORSEL, Rotterdam.
D. SCHELTEMA, Haarlem
Mr. C. VISSCHER, Arnhem.
P. VAN VLISSINGEN, Amsterdam.
A. L. WEDDIK, Utrecht.

IN NEDERLANDSCH INDIË.

LEDEN DONATEURS.

Mr. A. PRINS, Batavia.
Jhr. J. F. HORA SICCAMA, Batavia.
Mr. L. W. C. KEUCHENIUS, Batavia.
Dr. C. SWAVING, Batavia.
J. J. BREYMANN, Kediri.

CONTRIBUERENDE INSTELLINGEN.

Het Nederlandsche Bijbelgenootschap.
Het Nederlandsche Zendelinggenootschap.
De Geneeskundige School te Rotterdam.
Het Studenten-gezelschap Woelang-winoelang te Delft.
Het Indisch Leesmuseum te Delft.

BUITENLANDSCHE LEDEN.

J. CRAWFURD, Londen.
ED. DULAURIER, Parijs.
H. C. VON DER GABELENTZ, Altenburg.
CHR. LASSEN, Bonn.
S. MÜLLER, Freiburg in Baden.

GEWONE LEDEN.

J. D. FRANSEN VAN DE PUTTE, Minister van Koloniën.
Mr. L. A. J. W. Baron SLOET VAN DE BEELE, Gouverneur Generaal van Ned. Indië.
R. F. VAN LANSBERGE, Gouverneur van Suriname.
J. D. CROL, Gouverneur van Curaçao.
H. A. ELIAS, Gouverneur ter kust van Guinea.

EERSTE AFDEELING, TAAL- EN LETTERKUNDE.

Prof. J. HOFFMAN, Leiden.
Prof. J. J. DE HOLLANDER, Breda.
Prof. S. KEYZER, Delft.
J. J. MEINSMA, Delft, *Secretaris*.
F. MULLER, Amsterdam.
Dr. G. K. NIEMANN, Rotterdam.
Prof. T. ROORDA, te 's Gravenhage, *Voorzitter*.
Dr. H. NEUBRONNER VAN DER TUUK, Amsterdam.

TWEEDE AFDEELING, LAND- EN VOLKENKUNDE.

P. J. B. C. ROBIDÉ VAN DER AA, 's Gravenhage.
D. VAN AALST, 's Gravenhage.
G. L. BAUD, 's Gravenhage.
Dr. P BLEEKER, Leijden.
Mr. P. BRUNSVELD VAN HULTEN, 's Gravenhage.
Dr. S. A. BUDDINGH, Arnhem.
P. A. O. VAN WAVEREN PANCRAS CLIFFORD, Naarden.
S. VAN DEVENTER JSZ., 's Gravenhage.
J. B. J. VAN DOREN, Brussel.
DUDOK VAN HEEL, Amsterdam.
Mr. A. J. DUYMAER VAN TWIST, Deventer.
J. L. B. ENGELHARD, 's Gravenhage.
Jhr. Mr. D. T. GEVERS VAN ENDEGEEST, 's Gravenhage.
J. J. HASSELMAN, Herwijnen.
M. G. VAN HEEL, 's Gravenhage.
Prof. J. HOFFMANN, Leiden.
J. C. HOOYKAAS, 's Gravenhage.
Mr. C. HULTMAN, Delft.
Mr. J. K. J. DE JONGE, 's Gravenhage.
Jhr. Mr. D. A. JUNIUS VAN HEMERT, 's Gravenhage.
J. KEURENAER, Delft.
H. KLEIN VAN DE POLL, Wageningen.
A. H. W. Baron DE KOCK, 's Gravenhage.
J. C. DE KOCK VAN LEEUWEN, 's Gravenhage.
H. T. KRABBE, 's Gravenhage.
J. R. LANGE, 's Gravenhage.
Mr. J. LOUDON, 's Gravenhage.
J. MILLARD, 's Gravenhage.
Prof. G. J. MULDER, Utrecht.
M. NIJHOFF, 's Gravenhage.
Mr. CH. F. PAHUD, 's Gravenhage.
W. POOLMAN, Gouda.
H. D. POTTER, 's Gravenhage.
P. VAN REES MOORREES, 's Gravenhage, *Voorzitter*.
Jhr. J. C. REYNST, 's Gravenhage.
J. J. ROCHUSSEN, 's Gravenhage.
W. A. ROEST, 's Gravenhage.
F. C. ROSE, 's Gravenhage.
J. A. A. SANTHAGENS, Amsterdam.
D. SCHELTEMA, Haarlem.
G. C. SCHONK, Amerongen.
G. DE SERIÈRE, 's Gravenhage.
Jhr. Mr. W. SIX, 's Gravenhage, *Secretaris*.
SLOET VAN OLDRUITENBÜRG, 's Gravenhage.
J. W. H. SMISSAERT, 's Gravenhage.
J. VAN SWIETEN, Arnhem.
J. L. VAN TOL, te Arnhem.
Mr. W. A. W. VERKERK PISTORIUS, 's Gravenhage.
Prof. P. J. VETH, Amsterdam.
P. VREEDE BIK, 's Gravenhage.
Mr. J. O. WIJNMALEN, Utrecht.
A. L. WEDDIK, Utrecht.
J. T. WILLER, 's Gravenhage.

DERDE AFDEELING, GESCHIEDENIS EN OUDHEIDKUNDE.

C. T. VAN ASSENDELFT DE CONINGH, Amsterdam.
A. J. BIK, Amsterdam.
Dr. P, BLEEKER, Leijden.
F. W. C. BLOM, Rotterdam.
J. VAN LIMBURG BROUWER, 's Gravenhage.
Mr. H. J. VAN BUREN, Rotterdam.
P. D. COCHIUS, Breda.
J. G. A. GALLOIS, 's Gravenhage, *Voorzitter*.
Dr. A. L. GASTMANN, Gouda..
A. J. A. GERLACH, 's Gravenhage.
Mr. P. S GERLINGS, Utrecht.
Jhr. Mr. W. T. GEVERS DEYNOOT, 's Gravenhage.
Mr. G. GROEN VAN PRINSTERER, 's Gravenhage.
J. D. VAN HERWERDEN, 's Gravenhage.
H. HIEBINK, Rotterdam.
Dr. W. R. Baron van HOËVELL, 's Gravenhage.
Prof. S. KEYZER, Delft.
Jhr. Mr. F. L. W. DE KOCK, 's Gravenhage.

H. T. KRABBE, 's Gravenhage.
Mr. J. A. A. LEEMANS, Voorburg.
D. LENTING, Voorst.
P. A. LEUPE, 's Gravenhage, *Secretaris*.
H. HOPE LOUDON, 's Gravenhage.
Mr. D. J. Baron MACKAY, te Londen.
E. P. DE MONCHY, Amsterdam.
Mr. P. MIJER, Elburg.
A. NOTTEBOHM, Rotterdam.
C. H. F. RIESZ, Breda.
C. RUEB, Rotterdam.
C. RUEB CZ., Rotterdam.
H. VAN RIJCKEVORSEL, Rotterdam.
Prof. H. SCHLEGEL, Leiden.
J. W. H. SMISSAERT, 's Gravenhage.
G. SUERMONDT, Voorburg.
Y. D. C. SUERMONDT, Utrecht.
G. H. UHLENBECK, 's Gravenhage.
Mr. C. VISSCHER, Arnhem.
P. VAN VLISSINGEN, Amsterdam.
Prof. G. W. VREEDE, Utrecht.
A. VROLIK, 's Gravenhage.

VIERDE AFDEELING, WEST-INDIË EN KUST VAN GUINEA.

Mr. H. M. VAN ANDEL, 's Gravenhage, *Secretaris*.
F. D. BOSSCHER, Amsterdam.
G. C. BOSCH REITZ, Amsterdam.
J. ELLIS, Amsterdam.
Mr. BARNET LYON, Brussel.
C. J. M. NAGTGLAS, 's Gravenhage.
A. D. VAN DER GON NETSCHER, Delft.
J. F. ROUX, 's Gravenhage.
Mr. A. M. DE ROUVILLE, Brielle.
Jhr. C. A. VAN SYPESTEYN, 's Gravenhage.
G. S. DE VEER, 's Gravenhage, *Voorzitter*.
Mr. W. WINTGENS, 's Gravenhage.

IN NEDERLANDSCH OOST-INDIË.

J. E. AKKERINGA, op Bangka.
T. AMENT, Batavia.
AQUASIE BOACHI, Preanger-Regentschappen.
J. H. L. D'AULNIS DE BROUILL.
A. J. BAKE, Soerabaja.
D. F. A. BANDIEQ, Batavia.
H. P. BARKMEIJER, Batavia.
Mr. W. A. BAUD, Preanger-Regentschappen.
Mr. J. W. S. VON BAUMHAUER, Montrado.
P. BEETS, Batavia.
N. P. VAN DEN BERG, Batavia.
Mr. W. R. BERGSMA, Toeban.
J. G. G. BIERHAUS, Batavia.
J. TH. BIK, Batavia.
J. DE BLAAUW.
Mr. H. A. BLUME.
J BLOK.
C. J. BOSCH, Banjoe-wangi.
Mr. L. G. BOURICIUS, Soerabaja.
G. A. BOUTMY, Batavia.
P. M. VAN MEETEREN BROUWER, Pasoeroean.
Mr. L. A. P. F. BUYN, Batavia.
A. H. BLOKZEYL, Bali.
F. BUYN, Poerbolinggo.
G. M. BIJVANK, Batavia.
H. D. CANNE, Lampongs.
W. CANNEMAN, Samarang.
C. CASTENS, Grĕsik.
F. M. G VAN CATTENBURGH, Amboina.
Mr. J. A. VAN DER CHYS, Batavia.
C. E. LE CLERCQ, Toeban.
P. P. DU CLOUX, Tebing-tinggi.
J. A. COBLYN, Samarang.
A. B. COHEN STUART, Soerakarta.
J. CONRAD, Pontianak.
Mr. M. P. A. COSTER, Soerabaja.
J. VAN DER CRAB, Ternate.
J. CRAMER, Priaman.
A. J. B. VAN DELDEN, Batavia.
H. VON DEWALL, Riouw.
J. W. C. DIEPENHEIM, Batavia.
J. VAN DER EB, Pasoeroean.
H. C. VAN EYBERGEN, Amboina.
J. C. FRAISSINET, Soerakarta.
E. FRANCIS, Batavia.
C. F. VON FRANQUEMONT, Oengaran.
J. P. DE GAAY FORTMANS.

J. P. F. GERICKE, Poerbolinggo.
W. J. VAN DE GRAAFF, Batavia.
J. S. G. GRAMBERG.
C. DE GROOT, Buitenzorg.
J. F. HAASE, Rembang.
J. HAGEMAN JCZ., Soerabaja.
Jhr. Mr. D. A. JUNIUS VAN HEMERT, Batavia.
Mr. G. T. H. HENNY, Makasar.
Mr. G. J. B. HENNY, Batavia.
Mr. W. A. HENNY, Angkola.
Mr. R. V. HEYLIGER, Batavia.
Mr. H. A. DES AMORIE VAN DER HOEVEN, Batavia.
N. HOFSTEDE.
K. F. HOLLE, Preanger-Regentschappen.
Jhr. A. HOLMBERG DE BECKFELT.
H. C. HUMME, Pasoeroean.
P. JANSZ, Djapara.
W. A. JELLINGHAUS, Soemedang.
W. DE JONG, Samarang.
Dr. FR. JUNGHUHN, Preanger-Regentschappen.
Mr. H. C. M. VAN KERVEL, Batavia
Mr. P. H. DER KINDEREN, Batavia.
J. KNIPHORST, Besoeki.
G. J. C. KOLFF, Batavia.
Mr. D. KOORDERS, Batavia.
C. P. LAMMERS VAN TOORENBURGH, Samarang.
J. F. W. A. LANGE, Tjeribon.
W. DE LANOY, Desima.
Mr. F. F. L. U. LAST, Batavia.
Jhr. Mr. H. J. W. VAN LAWICK VAN PABST.
Mr. H. D. LEVYSSOHN NORMAN, Batavia.
Mr. A. LOUDON, Batavia.
G. R. LUCARDIE, Madioen.
T. R. N. LUCASSEN, Tjeribon.
Mr. P. C. MAAS GEESTRANUS, Palembang.
J. J. MEDER, Keboemen.
L. D. MEIJER.
P. W. MENU, Batavia.
A. MOHR, Batavia.
C. VAN DER MOORE, Tjandjoer.
Mr. S C. J. W. VAN MUSSSCHENBROEK, Kedoe.
A. L. H. A. NAGEL, Kedoe.
Jhr. Mr. H. G. B. NAHUYS.
Mr. S. C. H. S. NEDERBURGH, Batavia.
E. NETSCHER, Batavia.
F. N. NIEUWENHUYZEN, Riouw.
F. N. NIEUWENHUYZEN.
Mr. P. J. J. C. VAN NIEUWENHOVEN HELBACH, Samarang.
Dr. P. L. ONNEN, Soerabaja.
P. C. V. OOSTERZEE, Samarang.
J. W. A. VAN OPHUYSEN, Bengkoelen.
Mr. F. T. PAHUD, Buitenzorg.
Pangeran ARIÅ TJÅNDRÅ NEGÅRÅ, Demak.
Mr. D. L. F. DE PAULY, Batavia.
J. K. H. PHITZINGER, Tjeribon.
RADEN ADIPATI ARIÅ DANOE NINGRAT, Magelang.
RADEN SALEH, Batavia.
Jhr. O. RENDORP, Ternate.
J. G. F. RIEDEL, Menado.
Mr. P. J. ROOSEGAARDE BISSCHOP, Soerabaja.
E. H. M. RUDOLPH, Probolinggo.
D. F. SCHAAP, Batavia.
G. P. SCHIMPF.
W. SCHMINCKE, Saparoea.
Mr. F. H. E. SCHUSLER, Batavia.
J. H. DE SENERPONT DOMIS, Ngawi.
J. C. A. SIMON THOMAS, Batavia.
N. D. VAN SLYPE, Salatiga.
J. W. C. VAN STEEDEN, Soerabaja.
C. P. C. STEINMETZ, Batavia.
Mr. A. J. SWART, Batavia.
A. SWAVING, Salajer.
A. THYSSEN, Salatiga.
J. H. TIDEMANN, Batavia.
Mr. D. J. A. TOLLENS, Batavia.
CH. TROMP.
R. SLEESWIJK VEENSTRA, Batavia.
H. SCHRODER VISSER, Batavia.
J. C. T. VIGELIUS, Kota-Nopan.
J. VYZELAAR, Pekalongan.
G. WASSINK, Batavia.
A. W. EGTER VAN WISSEKERKE, Soerabaja.
Jhr. Mr. H. C. VAN DER WIJCK, Batavia.
J. ZOETELIEF, Jogjokarta.

IN NEDERLANDSCH WEST-INDIË.

Mr. J. H. BEAUJON, Curaçao.
F. CARSTAIRS, Paramaribo.
Mr. P. COCKBURN PRINCE, Curaçao.
A. M. COSTER, Paramaribo.
Dr. F. A. C. DUMONTIER, Paramaribo.
Mr. E. A. VAN EMDEN, Paramaribo.
T. J. EYKEN SLUYTERS, Paramaribo.
Mr. J. M. GANDERHEYDEN, Paramaribo.
H. VAN GENDEREN, Paramaribo.
J. H. A. W. Baron VAN HEERDT TOT EVERSBERG, Paramaribo.
J. DE JONG, Paramaribo.
Dr. J. J. JUDA, Paramaribo.
Dr. C. LANDRÉ, Paramaribo.
M. S. VAN PRAAG, Paramaribo.
J. VAN PRAAG, Paramaribo.
Mr. G. J. A. ROSCH REITZ, Paramaribo.
Dr. N. ROGER, Curaçao.
H. G. ROUX, Paramaribo.
E. J. SLENGARDE, Paramaribo.
Dr. T. DE VEER, Curaçao.

TER WESTKUST VAN GUINEA.

C. L. DANIELS.
A. MAGNIN.

J. P. F. GERICKE, Poerbolinggo.
W. J. VAN DE GRAAFF, Batavia.
J. S. G. GRAMBERG.
C. DE GROOT, Buitenzorg.
J. F. HAASE, Rembang.
J. HAGEMAN JCZ., Soerabaja.
Jhr. Mr. D. A. JUNIUS VAN HEMERT, Batavia.
Mr. G. T. H. HENNY, Makasar.
Mr. G. J. B. HENNY, Batavia.
Mr. W. A. HENNY, Angkola.
Mr. R. V. HEYLIGER, Batavia.
Mr. H. A. DES AMORIE VAN DER HOEVEN. Batavia.
N. HOFSTEDE.
K. F. HOLLE, Preanger-Regentschappen.
Jhr. A. HOLMBERG DE BECKFELT.
H. C. HUMME, Pasoeroean.
P. JANSZ, Djapara.
W. A. JELLINGHAUS, Soemedang.
W. DE JONG, Samarang.
Dr. FR. JUNGHUHN, Preanger-Regentschappen.
Mr. H. C. M. VAN KERVEL, Batavia
Mr. P. H. DER KINDEREN, Batavia.
J. KNIPHORST, Besoeki.
G. J. C. KOLFF, Batavia.
Mr. D. KOORDERS, Batavia.
C. P. LAMMERS VAN TOORENBURGH, Samarang.
J. F. W. A. LANGE, Tjeribon.
W. DE LANOY, Desima.
Mr. F. F. L. U. LAST, Batavia.
Jhr. Mr. H. J. W. VAN LAWICK VAN PABST.
Mr. H. D. LEVYSSOHN NORMAN, Batavia.
Mr. A. LOUDON, Batavia.
G. R. LUCARDIE, Madioen.
T. R. N. LUCASSEN, Tjeribon.
Mr. P. C. MAAS GEESTRANUS, Palembang.
J. J. MEDER, Keboemen.
L. D. MEIJER.
P. W. MENU, Batavia.
A. MOHR, Batavia.
C. VAN DER MOORE, Tjandjoer.
Mr. S C. J. W. VAN MUSSSCHENBROEK, Kedoe.
A. L. H. A. NAGEL, Kedoe.
Jhr. Mr. H. G. B. NAHUYS.
Mr. S. C. H. S. NEDERBURGH, Batavia.
E. NETSCHER, Batavia.
F. N. NIEUWENHUYZEN, Riouw.
F. N. NIEUWENHUYZEN.
Mr. P. J. J. C. VAN NIEUWENHOVEN HELBACH, Samarang.
Dr. P. L. ONNEN, Soerabaja.
P. C. V. OOSTERZEE, Samarang.
J. W. A. VAN OPHUYSEN, Bengkoelen.
Mr. F. T. PAHUD, Buitenzorg.
Pangeran ARIÅ TJÅNDRÅ NEGÅRÅ, Demak.
Mr. D. L. F. DE PAULY, Batavia.
J. K. H. PHITZINGER, Tjeribon.
RADEN ADIPATI ARIÅ DANOE NINGRAT, Magelang.
RADEN SALEH, Batavia.
Jhr. O. RENDORP, Ternate.
J. G. F. RIEDEL, Menado.
Mr. P. J. ROOSEGAARDE BISSCHOP, Soerabaja.
E. H. M. RUDOLPH, Probolinggo.
D. F. SCHAAP, Batavia.
G. P. SCHIMPF.
W. SCHMINCKE, Saparoea.
Mr. F. H. E. SCHUSLER, Batavia.
J. H. DE SENERPONT DOMIS, Ngawi.
J. C. A. SIMON THOMAS, Batavia.
N. D. VAN SLYPE, Salatiga.
J. W. C. VAN STEEDEN, Soerabaja.
C. P. C. STEINMETZ, Batavia.
Mr. A. J. SWART, Batavia.
A. SWAVING, Salajer.
A. THYSSEN, Salatiga.
J. H. TIDEMANN, Batavia.
Mr. D. J. A. TOLLENS, Batavia.
CH. TROMP.
R. SLEESWIJK VEENSTRA, Batavia.
H. SCHRODER VISSER, Batavia.
J. C. T. VIGELIUS, Kota-Nopan.
J. VYZELAAR, Pekalongan.
G. WASSINK, Batavia.
A. W. EGTER VAN WISSEKERKE, Soerabaja.
Jhr. Mr. H. C. VAN DER WIJCK, Batavia.
J. ZOETELIEF, Jogjokarta.

IN NEDERLANDSCH WEST-INDIË.

Mr. J. H. BEAUJON, Curaçao.
F. CARSTAIRS, Paramaribo.
Mr. P. COCKBURN PRINCE, Curaçao.
A. M. COSTER, Paramaribo.
Dr. F. A. C. DUMONTIER, Paramaribo.
Mr. E. A. VAN EMDEN, Paramaribo.
T. J. EYKEN SLUYTERS, Paramaribo.
Mr. J. M. GANDERHEYDEN, Paramaribo.
H. VAN GENDEREN, Paramaribo.
J. H. A. W. Baron VAN HEERDT TOT EVERSBERG, Paramaribo.
J. DE JONG, Paramaribo.
Dr. J. J. JUDA, Paramaribo.
Dr. C. LANDRÉ, Paramaribo.
M. S. VAN PRAAG, Paramaribo.
J. VAN PRAAG, Paramaribo.
Mr. G. J. A. ROSCH REITZ, Paramaribo.
Dr. N. ROGER, Curaçao.
H. G. ROUX, Paramaribo.
E. J. SLENGARDE, Paramaribo.
Dr. T. DE VEER, Curaçao.

TER WESTKUST VAN GUINEA.

C. L. DANIELS.
A. MAGNIN.

REGLEMENT

VAN HET

KONINKLIJK INSTITUUT

VOOR DE

TAAL- LAND- EN VOLKENKUNDE VAN NEDERLANDSCH INDIE,

GOEDGEKEURD EN BEKRACHTIGD DOOR Z. M. DEN KONING,
BIJ KABINETSCHRIJVEN VAN 6 JULIJ 1856, N°. 65 EN VAN 5 JUNIJ 1859.

I. VAN HET INSTITUUT IN HET ALGEMEEN.

Art. 1. Het doel van het Instituut is de bevordering van de taal-, land- en volkenkunde van Nederlandsch Indië.

Art. 2. Het Instituut staat in verbinding met het Koninklijk Instituut van Ingenieurs, tot wederkeerige dienst en hulp in voorkomende gevallen.

Art. 3. De zetel van het Instituut is daar, waar de Koninklijke Akademie ter opleiding van ambtenaren voor Nederlandsch Indië gevestigd is.

Art. 4. Het Instituuts-jaar gaat in met 1 Mei.

II. VAN DE LEDEN.

Art. 5. De Leden zijn gewone Leden, Leden donateurs en buitenlandsche Leden.

De geldelijke bijdrage der gewone Leden is twaalf gulden in het jaar. Die eene jaarlijksche bijdrage geven van vijf en twintig gulden of meer, zijn Leden donateurs.

Personen buiten Nederland en zijne overzeesche bezittingen woonachtig, wier verbinding aan het Instituut wenschelijk geacht wordt, kunnen door het bestuur tot buitenlandsche Leden worden benoemd. Van hen wordt geene geldelijke bijdrage gevorderd

Die gewoon Lid of Lid donateur wenscht te worden, rigt zich, met opgaaf van zijne woonplaats, tot den Secretaris van het Bestuur, en ontvangt van hem het bewijs van lidmaatschap. In Nederlandsch Indië wendt men zich, ten zelfden einde, tot de Commissarissen van het Instituut. Bedenkingen tegen de uitreiking van het bewijs van lidmaatschap, worden door den Secretaris of de Commissarissen gebragt ter kennis van het Bestuur, hetwelk daarover beslist, of wel de zaak onderwerpt aan het oordeel der Algemeene Vergadering.

Art. 6. De jaarlijksche bijdrage wordt betaald op kwitantie, in Nederland van den Penningmeester, in Indië van een der Commissarissen.

Art. 7. Ingeval iemand in de betaling der contributie twee jaren ten achteren is, geeft de Penningmeester daarvan kennis aan het Bestuur. Het Bestuur of de Commissarissen zijn gemagtigd om zoodanig Lid vervallen te verklaren van zijn lidmaatschap.

De toezending der werken van het Instituut wordt bij achterlijkheid in de contributie terstond gestaakt.

III. VAN HET BESTUUR.

Art. 8. De leiding van het Instituut is opgedragen aan een Bestuur, bestaande uit twaalf leden, waarvan één President, één Vice-President, en één Penningmeester, die door de leden van het Bestuur uit hun midden gekozen worden.

Alle jaren treden, naar rang van benoeming, drie leden af, die eerst na een jaar herkiesbaar zijn.

De Secretaris wordt jaarlijks door het Bestuur uit zijn midden of uit de overige Leden van het Instituut benoemd.

Art. 9. De Leden van het Bestuur worden, in de algemeene vergadering van Mei, bij stemming met gesloten briefjes benoemd. Voor elke vacature wordt door het Bestuur een drietal aan de Vergadering voorgesteld, zonder dat zij evenwel in hare keus daardoor gebonden is.

Art. 10. Wanneer tusschentijds plaatsen in het Bestuur openvallen, worden zij aangevuld in de daarop volgende algemeene vergadering. De Leden op deze wijze benoemd, treden af op den tijd bepaald voor hen, in wier plaats zij zijn gekozen.

Art. 11. In Nederlandsch Indië worden de belangen van het In-

stituut behartigd door drie Leden-Commissarissen, te benoemen door het Bestuur.

Zij benoemen Leden-Correspondenten op die plaatsen in Nederlandsch-Indië, waar hun dit wenschelijk toeschijnt tot bereiking van het doel van het Instituut.

Art. 12. Het Bestuur vergadert ten minste alle twee maanden, daar en wanneer het goedvindt.

Art. 13. De President van het Bestuur leidt de orde der werkzaamheden in alle vergaderingen en handhaaft de reglementen van het Instituut.

Art. 14. Bij afwezigheid van den President treedt de Vice-President in al zijne functiën; bij afwezigheid van beiden, de oudste in jaren der aanwezige Leden van het Bestuur. De Secretaris is van het Voorzitterschap verschoond.

Art. 15. De Secretaris voert de correspondentie van het Instituut en houdt de notulen der vergaderingen. Wanneer hij geen Lid is van het Bestuur heeft hij in de Bestuursvergaderingen slechts eene raadgevende stem.

Art. 16. Aan den Penningmeester is het beheer der geldmiddelen opgedragen, onder toezigt van het Bestuur. Hij doet geene betalingen dan na daartoe door het Bestuur te zijn gemagtigd.

Art. 17. De Commissarissen vertegenwoordigen in Indië het Bestuur des Instituuts in de bij dit reglement bepaalde gevallen (art. 5, 7, 18 en 19).

Art. 18. De Commissarissen belasten zich met de toezending van de Bijdragen en Werken aan de Leden in Indië en met het geldelijk beheer daar te lande.

Zij doen jaarlijks verslag van hunne werkzaamheden en rekening en verantwoording aan het Bestuur.

IV. VAN DE WERKZAAMHEDEN VAN HET INSTITUUT.

Art. 19. Het Instituut bevordert het doel, aangewezen in Art. 1, door zooveel mogelijk de algemeene medewerking uit te lokken en aan te moedigen.

Art. 20. Daartoe stelt het aan ieder, die tot dit doel wil medewerken en de vruchten zijner nasporingen bekend maken, de gelegenheid open, voor kleinere opstellen in Bijdragen tot de taal-,

land- en volkenkunde van Nederlandsch Indië, en voor stukken van grooteren omvang in eene reeks van Werken.

Art. 21. Ook stelt het Bestuur vragen voor ter beantwoording en zal het op elke andere wijze verdienstelijke ondernemingen van elken aard, in zoover zij tot den werkkring van het Instituut behooren, aanmoedigen en beloonen.

Art. 22. De Bijdragen en Werken worden kosteloos aan de Leden verstrekt. Zij worden ook door middel van den boekhandel verkrijgbaar gesteld.

Art. 23. De stukken voor de Bijdragen of Werken bestemd, worden aan den Secretaris gezonden; hij is met de zorg voor de uitgaaf belast.

Vooraf doet hij van de ingekomen stukken opgaaf aan den President, door wien zij kunnen gesteld worden in handen van eene speciale commissie om te dienen van advies. De President geeft, in dit geval, van zijne verrigting kennis in de eerstvolgende Bestuursvergadering.

Art. 24. De inzenders van stukken, die geplaatst worden in de Bijdragen of in de Werken, ontvangen een honorarium met of zonder grooter of kleiner aantal present-exemplaren, door het Bestuur in overleg met hen te bepalen.

Art. 25. Een stuk, hetwelk niet geplaatst wordt, ontvangt de inzender, op zijne aanvrage, terug. Het Instituut is bevoegd daarvan afschrift te houden.

V. VAN DE ALGEMEENE VERGADERINGEN.

Art. 26. Eene algemeene vergadering heeft plaats op den tweeden Zaturdag in Mei en verder zoo dikwijls het Bestuur zulks noodig oordeelt.

De Leden worden veertien dagen te voren tot het bijwonen der algemeene vergaderingen beschreven, met opgaaf van de punten ter behandeling.

Art. 27. Op de algemeene vergadering van Mei geeft het Bestuur een verslag van den staat en de werkzaamheden van het Instituut gedurende het afgeloopen Instituuts-jaar, en doet rekening en verantwoording van de geldmiddelen.

Daarna worden de nieuwe Leden voor het Bestuur benoemd.

Eindelijk worden mededeelingen aangehoord of voorstellen overwogen, eerst van het Bestuur en vervolgens van de Leden, die zich

daartoe, vóór den aanvang der vergadering, bij den President hebben aangemeld. Andere voorstellen worden niet in overweging genomen, dan op besluit van de vergadering.

Het jaarlijksch verslag wordt gedrukt in de Bijdragen.

Art. 28. Alle besluiten worden opgemaakt bij volstrekte meerderheid van stemmen der aanwezige medestemmende Leden. Bij het staken der stemmen heeft de President eene beslissende stem.

VI. ALGEMEENE BEPALINGEN.

Art. 29. De eigendommen van het Instituut worden bewaard in een der localen van de Koninklijke Akademie.

Art. 30. De Secretaris is belast met de functiën van Bibliothecaris.

Art. 31. Het gebruik van de boeken, platen en kaarten aan het Instituut toebehoorende, is aan de Leden toegestaan op bewijs van ontvangst en onder voorwaarde van teruggave na veertien dagen.

Art. 32. Het Bestuur brengt elk voorstel tot verandering van dit Reglement in de Algemeene Vergadering. De voorgestelde verandering moet door eene meerderheid van twee derden der aanwezige Leden zijn aangenomen, alvorens aan de goedkeuring van Z. M. den Koning te kunnen worden onderworpen.

Art. 33. Een voorstel tot verandering van dit Reglement, uitgaande van de Leden, moet ten minsten zes weken te voren, door twintig of meer Leden, bij het Bestuur worden ingediend.

BEPALINGEN VOOR DE AFDEELINGEN VAN HET INSTITUUT, VASTGESTELD IN DE BESTUURSVERGADERING VAN DEN 21STEN MAART 1863.

ART. 1.

Het doel der afdeelingen is het Instituut in het belang van de wetenschap en, wanneer het verlangd wordt, ten dienste van de Regering, te helpen vormen tot een centraal punt van kennis van de taal-, land- en volkenkunde der koloniën en het bestuur des Instituuts te ondersteunen in de taak, omschreven in art. 1 van het reglement.

ART. 2.

De afdeelingen zijn zamengesteld uit leden van het Instituut. De aansluiting der leden tot de afdeelingen wordt door deze zooveel mogelijk bevorderd.

ART. 3.

De afdeelingen zijn verdeeld als volgt:

1°. Afdeeling: taal- en letterkunde:
2°. 〃 land- en volkenkunde;
3°. 〃 geschiedenis en oudheidkunde;
4°. 〃 West-Indië en Kust van Guinea.

ART. 4.

De afdeelingen kiezen zich door stemming met gesloten briefjes eenen Voorzitter en eenen Secretaris. De Secretarissen van het Instituut ondersteunen de afdeelingen daar, waar deze hunne medewerking of tegenwoordigheid verlangen.

De archiven der afdeelingen maken een deel uit van die des Bestuurs en worden daarbij gevoegd, wanneer ze tot dagelijksch gebruik niet meer noodig zijn.

ART. 5.

De afdeelingen vergaderen ten minste eens in de twee maanden en houden die vergaderingen in het lokaal des Instituuts.

Van de bepalingen van dit artikel kan echter, om bijzondere redenen, door de Voorzitters der afdeelingen worden afgeweken.

ART. 6.

De Voorzitters der afdeelingen leiden hare werkzaamheden en handhaven de daarvoor vastgestelde bepalingen. Bij afwezigheid van eenen Voorzitter wordt deze vervangen door den oudste in jaren der aanwezige leden.

ART. 7.

Alle besluiten worden vastgesteld bij volstrekte meerderheid van stemmen. Ingeval van staking der stemmen heeft de Voorzitter eene beslissende stem.

ART. 8.

Tot het bijwonen der afdeelingsvergaderingen worden slechts uitgenoodigd de leden, die in Nederland zijn gevestigd.

Die uitnoodigingen geschieden kosteloos en ten minste drie dagen te voren.

De convocatiebiljetten vermelden den tijd en de plaats der bijeenkomst, alsmede, zooveel mogelijk, de onderwerpen, die behandeld zullen worden.

ART. 9.

De bijeenkomsten der afdeelingen kunnen door de leden van het Bestuur en de Secretarissen van het Instituut worden bijgewoond.

Hun wordt tot dat einde van elke bijeenkomst een convocatiebiljet toegezonden.

Indien zij de bijeenkomst bijwonen en niet tevens leden der afdeeling zijn, hebben zij slechts eene raadgevende stem.

ART. 10.

De Voorzitters en Secretarissen der afdeelingen worden gekozen voor een jaar, doch zijn weder benoembaar.

ART. 11.

De afdeelingen werken niet naar buiten. Wordt briefwisseling met de Regering of gevestigde instellingen noodig geoordeeld, dan worden de ontwerpen daarvan aan het Bestuur voorgelegd.

ART. 12.

Zonder voorafgaande goedkeuring van het Bestuur besluiten de afdeelingen tot geene geldelijke uitgaven. Hiervan zijn uitgezonderd de kleine voorschotten, die door de Secretarissen gedaan en door deze in rekening kunnen gebragt worden.

ART. 13.

Raadpleging der afdeelingen door het Bestuur, geschiedt bij nota en het advies wordt op dezelfde wijze gegeven.

Op dezelfde wijze wordt door de afdeelingen onderling gehandeld of wanneer door deze voorstellen aan het Bestuur gedaan worden.

ART. 14.

Verdere regeling van arbeid geschiedt door de afdeelingen, in onderling overleg der leden en met terugzigt tot de korte handleidingen, door het Bestuur aan de afdeelingen bij hare stichting medegedeeld.

Hieronder is begrepen:

Vooreerst, het houden van geordende aanteekeningen van het meest belangrijke van hetgeen reeds in druk openbaar bekend gemaakt mogt zijn omtrent de onderwerpen, met welke de afdeelingen zich bezighouden.

Deze aanteekeningen strekken tot vermeerdering van kennis in den boezem van het Instituut en tot rigtsnoer voor verder onderzoek.

Ten tweede, de mededeeling aan het Bestuur van bouwstoffen voor de Bijdragen van het Instituut en het opgeven van vragen door het Instituut uit te schrijven of aan bepaalde personen te rigten.

Ten derde, het bevorderen der raadpleging van de toegankelijke koloniale archieven en, na bekomen vergunning, van het historisch en statistisch bureau van het Ministerie van Koloniën en van de verzameling van kaarten en verslagen betreffende de Koloniën van de Ministeriën van Marine en Oorlog.

Ten vierde, het vermeerderen der bibliotheek en van de verzameling van manuscripten, monographiën, kaarten, platen enz. van het Instituut.

ART. 15.

Elke afdeeling doet jaarlijks in de maand April verslag aan het Bestuur, van den staat en de werkzaamheden der afdeeling gedurende het afgeloopen Instituuts-jaar, als bouwstof voor het algemeen verslag van het Bestuur des Instituuts.

VRAGEN,[1]

TER VOLDOENING AAN ART. 21 VAN HET REGLEMENT.

1. Men vindt genoemd *perdikan dessa's* (Ind. Staatsbl. 1853, no. 77). Daar de afleiding van het woord *perdikan* niet zeker is, zoo zouden opgaven omtrent die dessa's, wat hun getal, uitgestrektheid en verhouding jegens het Gouvernement betreft, en wat verder in aanmerking komt, belangrijk zijn. (Vergel. ook Ind. Staatsbl. 1857, n°. 99, art. 2, lett. *n*).

2. Om het dorpsleven van de Javanen goed te leeren kennen, worden gevraagd opstellen in het Javaansch, door inlandsche hoofden vervaardigd, zoo als er een is medegedeeld in de *Bijdragen*, Nieuwe Serie, Deel VI, pag. 271 tot 279. Men verlangt dergelijke opstellen uit de verschillende streken van Java.

3. Meermalen vindt men, zelfs in officiële stukken, vermeld de *oudsten van een dessa*. Hoe worden zij in het Javaansch genoemd? Vindt men ze overal op Java? Zoo neen, waar dan? Wat is de verhouding, waarin zij staan tot het dessahoofd, tot het dessabestuur en tot de ingezetenen van de dessa?

4. Bij de Javanen zijn een groote menigte volksverhalen in omloop. Men verlangt de mededeeling van dergelijke stukken, in het oorspronkelijke opgeschreven.

5. Aangezien de processen, die in een land gevoerd worden, zeer

[1] De vroeger uitgeschreven vragen, welke nog niet beantwoord zijn, kan men als nog uitgeschreven blijven beschouwen. Er zijn hier eenige nieuwe vragen opgenomen, om de algemeene aandacht ook op andere punten te vestigen.

geschikt zijn, om ons bekend te maken met die bijzonderheden van het leven, welke zonder deze al ligt onbekend blijven; zoo wordt verlangd een collectie van processtukken, welke over een gegeven tijdvak voor de inlandsche regtbanken zijn gebragt.

6. Het is nog onbekend in welken regtstoestand de bijwijven (goendiks) verkeeren. Men vraagt daarom bijzonderheden omtrent den vorm van haar huwelijk, indien er eenige vorm wordt geobserveerd, het erfregt van haar kinderen, enz.

7. De priesterraden, die een groote rol vervullen in de regtspraak over de inlanders, zijn nog weinig bekend. Alle mededeelingen omtrent hun zamenstelling, bevoegdheid, behandeling van zaken enz. zullen gaarne worden aangenomen.

8. Er ligt nog veel wetenswaardigs in het duister omtrent de taal, de zeden en de gewoonten van de Arabieren, die ingezetenen van Ned. Ind. zijn. Men wenscht daarmede bekend te worden gemaakt en vooral met de wetgeleerde boeken, die deze Arabieren gebruiken.

9. De kennis van de geschiedenis en van den toestand der Armeniërs in Ned. Ind. is belangrijk. Ook hieromtrent vraagt men eene verhandeling.

10. Men vraagt, als bijdrage tot de geschiedenis van Ned. Ind., eene politieke geschiedenis van hetgeen de Engelschen, Portugezen en Denen aldaar, elk op zich zelven, hebben verrigt.

11. Eveneens zou het belangrijk zijn om een aaneengeschakeld verhaal te hebben van hetgeen de verschillende Europesche volken hebben bijgedragen tot het vormen van den tegenwoordigen toestand, der tegenwoordige zeden en gewoonten en in het algemeen van het maatschappelijke leven in Ned. Ind.

12. Er bestaat reeds veel voor de geschiedenis der Nederlanders in Ned. Ind., hetgeen echter weinig gebruikt wordt, omdat het in verschillende tijdschriften van vroegeren en lateren tijd verspreid is. Hij, die zich de moeite wil geven, om die stukken te verzamelen en daarvan opgaven te doen, bewijst de geschiedenis een groote dienst.

13. Om de verhoudingen van de Indische Regering tot de Inlandsche Vorsten en Grooten in de verschillende gedeelten van Ned. Ind. te leeren kennen, moet men zich bedienen van de met hen gesloten tractaten. Volledige lijsten van die tractaten en van hun inhoud te verkrijgen, schijnt boven de krachten van enkelen; daarom wordt de medewerking van meerderen daartoe ingeroepen.

14. Een verzameling van tjappen zou misschien vele punten in de geschiedenis en in den tegenwoordigen toestand van Ned. Ind. ophelderen. Een ieder, die de gelegenheid heeft, om zich afdrukken van tjappen te verschaffen, wordt uitgenoodigd tot het verzamelen, mededeelen en toelichten daarvan.

15. In Winter's *Javaansche zamenspraken* (Deel I, p. 75 en 76) wordt een verschil gemaakt tusschen ontgonnen woeste gronden, waarvan de eene soort *babadan*, de andere *běběran* genoemd wordt. Bij de eerste soort geschiedt de ontginning door omkapping en verbranding van boomen; de laatste soort bevat de gronden, die vroeger bebouwd, maar later verlaten zijn. Bestaat dit of dergelijke verschil ook elders op Java? Veroorzaakt het ook een verschillenden regtstoestand voor den ontginner?

16. De verschijning van de twee nota's der residenten van Soerakarta en Jogjakarta, als bijlagen bij het Regeringsverslag over Oost-Indië van 1860, heeft op nieuw de aandacht gevestigd op de landhuur in de vorstenlanden, vooral met betrekking tot het landbezit van de inlanders. Met het oog hierop wordt gevraagd; hoe drukt de inlander zijn verhouding tot den Europeschen landhuurder uit? nog altijd met de woorden běkěl en loerah? Welke praestatiën moet hij hem doen en hoe worden zij met de eigenaardige Javaansche benamingen benoemd? Kan met bewijzen worden gestaafd de uitspraak, dat de vorst is onvoorwaardelijk eigenaar van den grond? enz. enz.

NB. Naauwkeurige opgave van de Jav. woorden is noodig, vooral omdat zij, waarschijnlijk door de afschrijvers, in de genoemde nota's deerlijk gehavend zijn.

WEST-INDIË EN KUST VAN GUINEA.

1. Men verlangt te bezitten portretten van Indianen der verschillende stammen uit de binnenlanden van Guïana. De portretten moeten zijn *en face* en *en profil*. — Waar de geheele ligchaamsbouw de stammen karakteriseert, zal het van belang zijn eene afbeelding ten voeten uit te ontvangen. De portretten moeten niet minder zijn dan eene vierde der natuurlijke grootte. Het is noodig, dat de afbeelding,

behalve van de juiste aanwijzing der woonplaats van den individu, tevens van eene schriftelijke opgaaf der in hem voorgestelde type vergezeld zij.

Men maakt van deze gelegenheid gebruik ter aanbeveling van het verzamelen van schedels. In de belangrijkste schedel-collecties van ons Vaderland zijn schedels van Surinaamsche Indianen òf geheel onbekend òf uiterst zeldzaam.

2. Men vraagt eene zoo naauwkeurig mogelijke beschrijving der feesten, plegtigheden en volksvermaken onder de inlandsche bevolking van Suriname bij huwelijk, begrafenis en dergelijke, en wel afzonderlijk onder de plantaadje-bewoners, de Boschnegers en de Indianen.

Eene opgaaf van den oorsprong dezer instellingen zou de waarde der beschrijving zeer verhoogen.

3. Dezelfde vraag wordt gedaan ten aanzien der bevolking van onze bezittingen ter Kuste van Guinea.

4. Men verlangt de bepalingen te kennen, die in evengemelde bezittingen gelden ten aanzien van de wettigheid der geboorte van kinderen en het erfregt onder de inlanders. Zekere twijfel aan de huwelijkstrouw schijnt tot regel te hebben gesteld, dat niet de kinderen des mans, maar zijne zusterskinderen hem in de erfenis opvolgen, van welken algemeenen regel echter in de residentie Akra eene uitzondering bestaat. Hoe luidt de legende, welke aan deze uitzondering geboorte gaf, en sedert hoe lang bestaat zij?

5. Men verlangt, ter aanvulling der historische bijdragen van den heer van Raders omtrent proeven van Europesche kolonisatie in Suriname in de helft der vorige eeuw, 's Gravenhage, 1860, eene geschiedenis van de eerste kolonisatie-vestiging in Suriname der Labadisten op de plantaadje Providence? (elders genoemd: proeve in 1684 met volgelingen van *De Labadie* aan de Boven-Suriname).

6. Men verlangt eene goede chronologische opgaaf van de eerste vestiging, den overgang in vreemd bezit, en de teruggave aan Nederland van de verschillende koloniën en bezittingen van Nederland in West-Indië en ter Kuste van Guinea, uit officiële bronnen geput, en zooveel mogelijk met bijzonderheden verrijkt.

Men herinnert hierbij, dat onze bezittingen aan de Kust van Guinea zich steeds hebben staande gehouden, en dat ook na de inlijving van Nederland bij het Fransche Keizerrijk de Hollandsche vlag aldaar is blijven waaijen.

7. Men verlangt eene verhandeling over de immigratie in de Britsche en Fransche West-Indische koloniën, en van hetgeen te dien aanzien voor Suriname kan worden gedaan om aldaar met vrucht te werken.

CATALOGUS VAN DE BOEKEN.

A. ETHNOLOGIE, GEOGRAPHIE, TIJDREKENKUNDE, STATISTIEK.

N°. 1. Himmalayan ethnography (from journal of Asiatic Society of Bengal) 1 pak.

2. Journal of the Asiatic Society of Bengal.

3. C. DE BRUIJN. Reizen door Klein Azië, 1714.....2 deelen.

4. J. VAN DEN BOSCH. Nederlandsche bezittingen in Azië, Amerika en Afrika, 1818................2 〃

5. J. B. J. VAN DOREN. Fragmenten uit de reizen in den Ind. Archipel, 1855......................2 〃

6. ——————— Herinneringen en schetsen van Ned. Oost-Indië, 1858 en 1860................2 〃

7. Dr. F. WINDISCHMANN. Mithra, Beitrag zur Mythengeschichte des Orients, 1857...................1 〃

8. Verslag op het adres van F. H. van Vlissingen c. s. betreffende de kolonisatie en ontwikkeling der buitenbezittingen, 1858..........................1 〃

9. Dr. S. FRIEDMANN. Niederländisch Ost- und West-Indiën, 1860.................................1 〃

10. Emancipatie der slaven in West-Indië............1 〃

11. A. D. VAN DER GON NETSCHER. Bijdrage van grondslagen tot afschaffing der slavernij, 1858...........1 〃

12. ——————— Beschouwing van het wetsontwerp tot afschaffing der slavernij in W. I., 1859....................................1 〃

No. 13. A. D. VAN DER GON NETSCHER. Vrije arbeid en emigratie in W. I., 1860 .... 1 deel.
14. ———————— Immigratie uit Britsch Indië, 1862 .... 1 "
15. ———————— De opheffing van de slavernij en de toekomst van W. I. 1862 .... 1 "
16. J. B. J. VAN DOREN. Bijdragen tot de kennis van overzeesche landen en volken, 1861.
17. J. J. DE HOLLANDER. Handleiding tot de land- en volkenkunde van Ned. O. I., 1861 .... 1 "
18. J. HAGEMAN JCZ. Handleiding tot de kennis der geschiedenis, aardrijkskunde, fabelleer en tijdrekenkunde van Java, 1852 .... 2 deelen.
19. R. H. TH. FRIEDRICH. Over inscriptiën op Java en Sumatra, voor het eerst ontcijferd, 1857 .... 1 deel.
20. J. F. G. BRUMUND. Het volksonderwijs onder de Javanen, 1857 .... 1 "
21. J. F. G. BRUMUND. Indiana (Recensie van Quarles van Ufford) 1854 .... 1 "
22. G. F. DE BRUIJN KOPS. Statistiek van handel en scheepvaart op Java en Madura, 1857 .... 3 deelen.
23. Verslag van den handel enz. op Java en Madura, 1860 . 1 deel.
24. C. H. PAHUD. Legging van den eersten steen van het gymnasium Willem III, te Batavia, 1860 ..... 1 "
25. Verslag omtrent het gymnasium Willem III ...... 1 "
26. Periodieke volkstelling op Java, 1862 .... 1 deel.
27. G. A. DE LANGE. Nivellement van Cheribon .... 1 "
28. E. W. A. LUDEKING. Schets der residentie Agam (Sumatra) .... 1 "
29. J. B. J. VAN DOREN. Episodes uit Palembang's hoofdstad, 1853 .... 1 "
30. ———————— Laatste oogenblikken van mijn verblijf in de Molukkos, 1852 .... 1 "
31. Dr. P. BLEEKER. Reis door de Minahassa en den Molukschen Archipel, 1856 .... 2 deelen.
32. T. J. WILLER en Jhr. J. P. CORNETS DE GROOT VAN KRAAIJENBURG, Boeroe, Ceram, en Halmahéra, benevens historisch overzigt betreffende de kolonisatie in Ned. Indie, 1858 .... 1 deel.

***

N°.33. P. VAN DER CRAB. De Moluksche eilanden (Reis van den Gouverneur Generaal Pahud) 1862......1 deel.
34. C. VAN DER HORST. Reize rondom Celebes, 1854..1 〃
35. C. A. L. M. SCHWANER. Borneo, 1853..........2 deelen.
36. A. J. F. JANSEN. Over de Solokshe zeeroovers....1 deel.
37. F. KAISER. Sterrekundige plaatsbepaling in den Ind. Archipel, 1851..............................1 〃
38. A. MONTANUS. Gezantschappen aan de kaisaren van Japan, 1669...............................1 〃
39. J. B. J. VAN DOREN. Openstelling van Japan, 1861..................................1 〃
40. Mr. L. C. D. VAN DIJK. Neêrlands betrekkingen met Borneo, den Solo-Archipel enz. 1862.............1 〃
41. J. P. J. HOFFMANN. De Japansche tractaten met Nederland. Rusland, Engeland en de Vereenigde Staten van Noord-Amerika, gesloten in 1858 (Facsimile van den Japanschen tekst) 4°. 1862..............1 〃
42. J. B. J. VAN DOREN. Bijdragen tot de kennis der Chinezen op Java, 1853..........................1 〃
43. De Chineesche pelgrim Hioeên Tsang, 1853......1 〃
44. De Heilige boeken der Chinezen of de vier klassieke boeken van Confucius en Mencius 8°. Haarlem, Brederode, 1862............................1 〃
45. Dr. J. PIJNAPPEL GZ. Geographie van Neêrlandsch Indië 1863...............................1 〃

B. STAATKUNDE, WETGEVING, REGTSWEZEN.

N°. 1. Staatsblad van Nederlandsch Indië, 1854—1860...7 deelen.
2. J. H. DE WAAL. Tweede vervolg-index op het Staatsblad van Ned. Indië, 1851—1854................1 deel.
3. Staatsbegrooting voor 1851.....................3 deelen.
4. Verslag van den Staat en het beheer der Koloniën in Ned. Oost- en West-Indië 1858, 1859, 1860...3 〃
5. Staat der Ned. O. I. bezittingen onder den Gouverneur Generaal Daendels, 1814.................4 〃
6. J. E. DOORNIK. Vrijmoedige gedachten over Ned. Indië, 1826...............................1 deel.
7. W. H. SURINGAR. Eene stem uit Nederland over de cellulaire gevangenis te Bruchsal en de strafwetgeving

in Baden en elders, in verband tot de strafwetgeving en het gevangeniswezen in Nederland, 1859...1 deel.

N°. 8. E. DE WAAL. Nederlandsch Indië in de Staten Generaal, 1860.................................3 deelen.

9. Jhr. J. P. CORNETS DE GROOT VAN KRAAIJENBURG. Over het beheer onzer koloniën, 1862..............1 deel.

10. Een compleet stel van het Nederl.-Indisch wetboek (gedrukt in O. I.) 1847 en 1848................1 "

11. Algemeene bepalingen van wetgeving voor N. I. 1846. 1 "

12. Reglement op de regterlijke organisatie en het beleid der Justitie in Ned. Indië, 1846............1 "

13. Burgerlijk Wetboek voor N. I. 1846............1 "

14. Wetboek van Koophandel voor N. I. 1846.......1 "

15. Dr. S. KEYZER. Kitab Toehpah. Javaansch-Mohammedaansch Wetboek, 1853.....................1 "

16. ———————— Précis de jurisprudence musulmane, 1859...........................1 "

C. GESCHIEDENIS.

N°. 1. Mr. J. A. VAN DER CHIJS. Bataviasche nouvelles van 1744—1746...............................1 "

2. Bataviasche Koloniale courant van 1810—1811....1 "

3. J. HAGEMAN JCZ. Geschiedenis van den oorlog op Java van 1825—1830, 1856...................1 "

4. Mr. C. L. D. VAN DIJK. Zes jaren uit het leven van van W. van Berchem, 1858....................1 "

5. ———————— Mededeelingen uit het O. I. archief (N°. 1) 1859..........................1 "

6. W. A. VAN REES. Montrado, 1858..............1 "

7. Jhr. Mr. J. K. J. DE JONGE. De opkomst van het Nederl. gezag in Oost-Indië, Nijhoff en Muller, 1862...1 "

8. Mr. J. H. J. HOEK. Herstel van het Nederl. gezag op Java, 1862..................................1 "

9. G. VAN LOON. Nederl. historiepenningen.

10. J. A. SPENGLER. De Nederlandsche Oostindische bezittingen onder het bestuur van den Gouv.-Gen. G. A. G. P. Baron van der Capellen, 1819—1825 (1ste ged.)...................................1 "

D. GEOLOGIE, BOTANIË, ZOÖLOGIE.

N°. 1. F. A. W. MIQUEL. Flora van Nederlandsch Indië, 1855—1861 .... 55 deelen.
2. G. H. DE VRIESE. Plantae Indiae Orientalis, 1857... 2 〃
3. J. HOFFMANN en H. SCHULTES. Noms indigènes de plantes du Japon, 1853 .... 1 deel.
4. Ziekte der koffijboomen in Ceylon, 1859 .... 1 〃
5. H. F. MORBOTTER. Regeling der gouvernements suiker-cultuur, 1860 .... 1 〃
6. D. DE FLORIS. Culture der vanielje .... 1 〃
7. Prof. S. BLEEKRODE. De kokosolie en hare verzending. 1 〃
8. ———————— Papierbereiding en Surinaamsche gutta-percha .... 2 deelen.
9. ———————— Katjang-olie, 1860 .... 1 deel.
10. J. M. VAN BEMMELEN. De Penghawar Djambi..... 1 〃
11. Prof. S. BLEEKRODE. De koolformatie van Borneo. 1 〃
12. ———————— Platina-erts .... 1 〃
13. ———————— Koper-erts uit Padangs bovenlanden .... 1 〃
14. Dr. J. H. CROOCKEWIT. Verslagen omtrent Banka, Malakka en Billiton, 1852 .... 1 〃
15. W. L. DE STURLER. Voorlezing over de delving van metalen in onderscheidene landen, 1852 .... 1 〃
16. C. LEEMANS. Gevonden steenen wiggen op Java... 1 〃
17. J. B. J. VAN DOREN. Delfstoffenrijk van Nieuw Holland .... 1 〃
18. Prof. S. BLEEKRODE. Antimonium en platina van Borneo .... 1 〃

E. TAAL- EN LETTERKUNDE.

N°. 1. E. NETSCHER. Gronden der Maleische spelling, 1855. 1 〃
2. Maleisch leerboek (5de stukje), 1857 .... 1 〃
3. J. H. VAN DISSEL en H. G. LUCARDIE. Hollandsch-Laagmaleisch woordenboek .... 1 〃
4. J. R. P. F. GONGRIJP. Bagej Bagej Tjeritera (Verhalen in het Maleisch), 1859 .... 1 〃
5. J. CRAWFURD. Grammar and dictonary of the Malay language, 1852 .... 2 deelen.

N°. 6. Dr. J. J. DE HOLLANDER. Handleiding tot de beoefening der Maleische taal- en letterkunde, 1856....................................1 deel.
7. ———————— Handleiding tot de kennis der Maleische taal, 1856........................1 "
8. Dr. P. P. ROORDA VAN EIJSINGA. Algemeen Nederduitsch Maleisch Woordenboek, 1855............1 "
9. H. N. VAN DER TUUK. Taalkundige aanteekeningen over het Bataksch, 1862........................1 "
10. ———————— Bataksch leerboek, 1862.......3 deelen.
11. ———————— Genesis, Exodus, het Evangelie van Lukas en dat van Johannes in het Tobasch, 1859...4 deelen.
12. Dr. B. F. MATTHES. Makassaarsch-Hollandsch Woordenboek, 1859...............................1 deel.
13. ———————— Makassaarsche Chrestomathie, 1860...1 "
14. ———————— Makassaarsche Spraakkunst, 1858...1 "
15. Grammatik der Dajacksche Sprache, 1858........1 "
16. A. HARDELAND. Dajacksch-Deutsches Wörterbuch, 1859...1 "
17. Dr. HOFFMANN. Catalogus van Chineesche matrijzen en drukletters, 1860...........................1 "
Mededeeling daaromtrent...........................1 "
18. ———————— Winkelgesprekken in het Hollandsch, Engelsch en Japansch, 1861.............1 "
19. ———————— Proeve eener Japansche Spraakkunst, 1857..................................1 "
20. H. C. VON DER GABELENTZ. Die Formosansche Sprache, 1858...1 "
21. ———————— Grammatik und Wörterbuch der Kassia Sprache, 1858......................1 "
22. ———————— Die Melanesischen Sprachen, 1860...1 "
23. Het algemeen alphabet (3 stukjes), 1854..........1 "
24. R. LEPSIUS. Das algemeine Alphabet, 1855.......1 "
25. B. H. HODGSON. Essay the first on the Koech, Bodo and Dhimäl tribes, 1847.........................1 "

N°. 26. Dr. J. J. DE HOLLANDER. Manik måjå (Javaansch gedicht), 1851.........................1 deel.
27. ————— Sjair kén tambochan (Maleisch gedicht) 1856.........................1 "
28. A. B. COHEN STUART. Bråtå Joedå (Heldendicht) 1860. 2 deelen.
29. Råmå, in het Kawi.
30. J. F. C. GERICKE. Sĕrat Wiwåhå Djarwå (uit het 20ste deel der werken van het Bataviaasch Genootschap) Geschenk van den Minister van Koloniën.
31. R. FRIEDERICH. Ardjoenå Wiwåhå, een oorspronkelijk kawi-werk volgens een Balineesch manuscript met interlineairen commentarius (uit het 23ste deel der werken van het Bataviaasch Genootschap). Geschenk van als boven.
32. E. DULAURIEZ. Chroniques Malayes, 1856........1 deel.

F. TIJDSCHRIFTEN, DAGBLADEN, CATALOGUSSEN.

N°. 1. Bijdragen en werken van het *Koninklijk Instituut voor de taal- land- en volkenkunde van Nederl. Indië*[1].
2. Jaarboek der *Kon. Akademie van Wetenschappen*, 1857—62.,..............................6 deelen.
3. Verslagen en mededeelingen dier akademie (afd. letterkunde) 1858—63.........................15 deelen.
4. Verhandelingen dier akademie, 1854—61........9 "
5. Register van Hollandsche en Zeeuwsche oorkonden, die in de Charterboeken van VAN MIERIS en KLUIT ontbreken, op gezag der Kon. akademie van wetenschappen verzameld door Mr. L. Ph. van den Bergh.........................1 deel.
6. Verslagen van het *Kon. Instituut voor Ingenieurs*, 1853—61..............................5 deelen.
7. Verhandelingen van dat Instituut, 1853—61....25 "
8. Handelingen en geschriften van het *Indisch Genootschap*, 1854—60, en eene aflevering van Maart 1863..............................6 d. 3 afl.

---

[1] Zie de omschrijving van den inhoud van deze Bijdragen en werken aan het slot van dezen Catalogus.

N°. 9. Bijblad van "de Volksvlijt." .... 2 num.

10. Verhandelingen van het *Bataviaasch Genootschap van Kunsten en Wetenschappen*, 1853—1860...... 4 deelen.

11. Dr. P. BLEEKER, L. W. C. KEUCHLIN, J. MUNNICH, enz. Tijdschrift voor Indische taal- land- en volkenkunde, 1852—1860................ 9 deelen.

12. Dr. P. BLEEKER. Tijdschrift voor nijverheid in Ned. Indië, 1854—1859.................... 3 d. 28 afl.

13. Wetten der Maatschappij tot Nut van 't Algemeen in N. I. 1853........................... 1 deel.

14. Reglement voor de prijsvragen dier Maatschappij, 1857.. 1 "

15. Reglement voor de Spaarbank te Batavia........ 1 "

16. Journal of the royal asiatic society, 1834—1862.. 19 deelen.

17. Journal Asiatique, deel 5...................... 1 deel.

18. M. DE LA ROQUETTE. Bulletin de la Société de geographie, 1851—1862, d. 5, n°. 27........ 9 d. 22 afl.

19. C. LASSEN. Indische Alterthumskunde, 1852—1861. 6 deelen.

20. Dr. A. PETERMANN, Mittheilungen aus Justus Perthes geographischer Anstalt, 1855—1858.... 21 deelen.

21. Prof. H. BROCKHAUS. Abhandlungen für die Künde des Morgenlandes, 1857—1862.......... 7d. 2 num.

22. ——————— Zeitschrift der Deutschen Morgenlandischen Gesellschaft, 1856—1862.... 12 d. 2 num. (met register van deel I—X.).

23. M. AMARI. Bibliotheca Arabo-Sicula, 1855 en 1856... 3 deelen.

24. Dr. E. ROËR. Bibliotheca indica, collection of oriental works, 1848—1861.................... 134 afl.

25. Bibliotheca indica, 1855, 1860 en 1861....... 13 deelen.

26. Bataviasche courant, 1824—1838............. 15 deelen.

27. Javasche courant, 1843—1845................ 3 deelen.

28. Lijst der bibliotheek van het Departement van Koloniën, 1858............................. 1 deel.

29. Catalogus der boekerij van de Kon. Akademie van Wetenschappen te Amsterdam, 1855—1860... 3 deelen.

30. Tweede catalogus van boeken en kasten der Nederlandsche bezittingen, 1858............... 1 deel.

N°. 31. Catalogus der bibliotheek te Arnhem, 1858......1 deel.
32. " " " " Amsterdam, 1858...4 deelen.
33. Répertoire de cartes publié par l'Instituut roijal des ingenieurs..............................6 afl.

G. HANDSCHRIFTEN.

N°. 1. Ambonsche Historie door Rumphius, zie lijst, 1858.
(Herkomstig van wijlen N. Engelhard en afgestaan door den heer Jhr. F. E. M. van Alphen.).
2. Hikajat Radja-radja Bandjar dan Radja Kotaringin, zie lijst 1858.
(Geschenk van den Heer J. G. A. Gallois).
3. Statistieke beschrijving van de residentie Grissee, door den Resident A. D. Cornets de Groot, met afbeeldingen van wapens, kleeding, wayangs, dieren, graven, monumenten, beelden en andere oudheden 1822, zie lijst 1858.
NB. Dit is de merkwaardigste statistiek, in dezen tijd aan den Gouvern.-Gen. van der Capellen ingediend.
(Geschenk van den Heer Jhr. J. P. Cornets de Groot van Kraaijenburg).
4. Kawi handschrift met interlineaire vertaling in 't Javaansch.
(Herkomstig van wijlen N. Engelhard en afgestaan door Jhr. F. E. M. van Alphen).
5. Verzameling van Chineesche wetten in het Nederduitsch door R. de Klerk.
Aan Jacob Mossel, 1761, zie lijst 1858.
6. Hetzelfde, aangevuld met verdere stukken tot 1802.
(Herkomstig en afgestaan als N°. 4).
7. Algemeen verslag van Passaroean over 1832, door den Resident van Nes.
8. Rapport van den Comm.-Gen. Du Bus de Ghisignies over het stelsel van kolonisatie, 1827.
9. Een band, bevattende:
a. Translaat van de Angger-Ageng of het groote Wetboek der Javanen, 1818;
b. Brief van den Resident van Soerakarta van Junij 1822, handelende over den aard, de uitgestrektheid en verdere aangelegenheden van aan particulieren afgestane gronden der Vorstenlanden.

c. Circulaire van Commissarissen tot regeling der vorstenlanden van September 1830, met het antwoord van den Resident van Djocjocarta;

d. Verslag van een onderzoek betreffende klagten tegen eenen Chinees, ter zake der tolpoortenbelasting in Djocjocarta.

10. Een band, bevattende:

a. Beschouwingen over handel en nijverheid op Java, (onvolledig).

b. Kopij rapport van den Gouv. Gen. van der Capellen van Febr. 1825, over het Londensch tractaat van Maart 1824.

c. Een onvolledig stuk over den Javaanschen oorlog van 1825—1830.

11. Memorie over de Koloniën door Chartelein, 1705.

12. Memorie van overgave van Java's Noordoostkust aan W. H. van Offenberch door N. Harting, 1761.

13. Korte beschrijving van de vorsten van Java tot 1755.

14. Een band, bevattende acht memoriën en andere stukken over de Javaansche hoven van 1773 en volgende jaren.

15. Een band, bevattende nagelaten memoriën van de Ministers aan het hof van Djocjocarta, 1749—1830.

16. Een band, bevattende:

a. Nota over inlandsche huwelijken en boedels volgens den Koran;

b. Instructie voor de Commissie tot verkoop van erven in de dessa's aan de Javanen.

c. Nota betreffende het monopolie der gambier op Java.

17. Memorie over de suikercultuur te Passaroean door den Resident van Nes, 1832—1835, met contracten en verdere stukken.

N°. 7—17 zijn geschenken van den Heer J. W. F. van Nes.

18. Beschrijving van de Tjandi Sewoe door H. C. Cornelius, 1806.

19. Javaansche papieren van verschillende inhoud als b. v. de staat des boedels van den Sultan Amanghoe Boewânâ IV en dergelijke. — N°. 18 en 19 herkomstig en afgestaan als N°. 4.

20. Handschrift op lontarbladen, gevonden in de residentie Kadoe. Geschenk van den Heer J. C. Baud.

21. Handschrift van een Japanschen tolk, zijnde een verslag van het bezoek van Gibson aan Japan in 1826.

N°. 22. DE PARVAICINI. Rapport over Timor, 1756 (kopij).

23. " Rapport over Banjermassing, 1756 (kopij) opgenomen in het IVe deel der "Bijdragen" van het Instituut, 1862.

24. Statistieke beschrijving van Banda over 1829.

25. Stukken over Palembang in 't Nederduitsch en Maleisch. Instructiën en pachtvoorwaarden, 1822—1824.

26. Generaal rapport wegens eene Commissie en peper inspectie in het Rijk van Banjermassing, door J. Rubenkoning 1805. Bijlagen en consideratiën daarover.

27. Generaal rapport der Commissie naar het hof van Banjermassing door den Commissaris van Boekholtz, met bijlagen, 1802.

28. Bijlagen behoorende tot een rapport over Banjermassing van 1790.

29. Diverse stukken betrekkelijk Banjermassing, 1802—1805.

30. Uittreksel uit de Kitab Toogvah van straffen, door Sech Ibnoe Hadjer, getrokken uit den Koran, Javaansche tekst en Nederduitsche vertaling.

31. Originele missive van den Kapitein ter zee Sijlvester aan den Gouverneur Generaal Alting, wegens eene expeditie naar Mampawa, in 1787.

32. Compendium van inlandsche wetten voor Bonthain, Maros, Saleijer en Bima.

33. Memorie over Nederlandsch Indië van den Gouverneur Generaal van Imhoff, 1742. In 1859 ontvangen van den Minister van Koloniën.

34. Brief in 't Maleisch van den Datoe Selemateng van Lingga aan den Gouv.-Gen. van der Capellen.

35. Brief in 't Maleisch van den Sultan van Bima aan den Baron van der Capellen.

36. Een Maleisch handschrift over de gewoonten, zeden en gebruiken der Javanen, te Malang, 1854.

27. Beschrijving van Javaansche instellingen, titels enz. aan het hof van Soerakarta, 1824, onderteekend door Winter. (Half vergaan).

38. De nieuwjaarsdag te Soerakarta, zonder naam of dagteekening en voor eensluidend afschrift onderteekend door den algemeenen Secretaris in Indië, Mr. C. Visscher. Zie lijst 1859.

N°. 39. Namen en titels der prinsen en regenten, te Djokjocarta zonder naam of dagteekening.

40. Beantwoording van door het Instituut in 1853 gedane vragen omtrent de gebruiken der Javanen bij besnijdenis, huwelijk en begrafenis, omtrent de volksvermaken, vooroordeelen, dessabestuur, straf van tentoonstelling enz. In 1860 ingezonden door den Heer J. G. A. Gallois, gewezen Resident op Java.

41. Het Javaansche Wetboek Angger Ageng in het Nederduitsch. Ingezonden als N°. 40.

42. Javaansche tijdrekening zonder naam of dagteekening; herkomst onbekend.

43. Aanteekeningen omtrent dessabestuur, grondbezit en grensscheidingen, voornamelijk in Madioen, van den Controleur Deeleman, zonder dagteekening.

44. Toelichtingen omtrent modellen van Javaansche huizen, gereedschappen enz. van den Controleur Deeleman.

45. Nota omtrent de dagelijksche werkzaamheden in het regentschap Bangil, 1843, Javaansch handschrift met Maleische vertaling.

46. Instellingen te Mokko Mokko (Benkoelen). Afschrift van een Maleisch opstel van den Regent aldaar, 1855.

47. Beschrijving van de Montawieilanden (Sumatra's Westkust) door den Luit. ter zee 1e klasse, de Haes, 1859.

48. Stukken over Nieuw Guinea van Fabritius; — over Raffles en Benkoelen en over de taalstudiën te Delft. In 1854 ingezonden door den Heer P. van Rees, gewezen Resident op Java.

49. Nota over een aantal onderwerpen van historischen aard en van land- en volkenkunde, betreffende de Molukko's, 1840. In 1852 ingezonden door den Oud-Gouverneur de Stuers.

50. Précis de la tradition Javanaise sur Giri et son criss.

51. Uittreksel uit de Javaansche geschiedenis. Romo.

52. Verzameling van enkele stukken over Indische talen, behoorende tot de nagelaten papieren van Reinwardt.

53. Handschrift van de Ardjoenå Wiwåhå, afkomstig van Adipati Tjakra-diningrat, Panĕmbahan van Madura.

54. Fragmenten van oud Javaansche inscriptiën. Herkomst onbekend.

N°. 55. Vertaling in het Nederduitsch van de inscriptiën op eenen steen op den berg Bangliwang, onder den vorst Doho. Herkomst onbekend.

56. Handschrift op lontarbladen, vermoedelijk Balineesch. Herkomst onbekend.

H. KAARTEN.

N°. 1. Kaart van het gouvernement van Sumatra's Westkust, geteekend door den Kapitein der Genie L. W. Beijerinck. Geschenk van den Minister van Koloniën. Zie lijst 1858.

2. Karte von Alt-Indiën zu Prof. Chr. Lassers. Indischer Alterthumskunde. Zie lijst 1858.

3. Plan der omstreken van Djocjocarta, met eene teekening van hetzelfde in 't Javaansch.

4. Twee schetsen van Oud Ninivé, Nimrod en Selamiyeh.

5. Kaart van centraal Asirië.

6. Ethnographie atlas, bevattende afbeeldingen van voorwerpen uit het leven en de huishouding der Makassaren, geteekend door C. A. Schröder Jr., dienende tot opheldering van het Makassaarsch Woordenboek van Dr. B. T. Matthes.

I. PLATEN.

N°. 1. Gravure van het eiland Decima, behoorende in de Bladen over Japan, van den Heer Levyssohn. Geschenk van den graveur den Heer Lobatto. Zie lijst 1858.

2. Platen behoorende bij de Reis van Prof. Reinwardt in het oostelijk gedeelte van den Indischen Archipel. Van den graveur T. Hooiberg, te Leiden. Zie lijst, 1859.

3. Souvenir du Japon, vues d'aprés nature, par le comte de Lynden, 1860—1862. Aflev. 1, 2, 3, 4, 5 en 6.

K. GEDRUKTE STUKKEN EN LITHOGRAPHIEN.

N°. 1. Specimen des caractères de la langue des Bataks de l'ile de Sumatra, gravés et fondus par N. Tetterode fondeur en caractères à Rotterdam, sous la direction de W. H. C. Millies à Amsterdam. Twee exemplaren, een van den Heer Millies en een van den Hèer Tetterode, 1858.

2. Types Japonais, dite Katakana, gravés et fondus par le même, d'après les dessins de Mr. J. Hoffman à Leide, van den Heer Tetterode.

N°. 3. Die Sprache der Bugis. Wien, 1852, der K.K. Hof- und Staatsdruckerei, van den Heer Millies.

4. Gelithographeerde proeven van Maleisch schrift en brieven.

L. DIVERSE VOORWERPEN.

N°. 1. Maduresche beeldjes, voorstellende de verschillende standen op Madura in hunne nationale en aangenomen kleederdragt van den Heer T. N. Nieuwenhuijsen, adsistent-resident van Probolingo. Zie lijst 1858.

2. Modellen van Sumatraansche huizen van den Heer J. C. Baud. Zie idem.

3. Javaansche wayangvoorstelling.

NB. De voorwerpen, vermeld onder N°. 1, 2 en 3, zijn blijkens daarvan voorhanden bewijs, gedeponeerd in het museum der Koninklijke Akademie te Delft.

BIJDRAGEN EN WERKEN

VAN HET

KONINKLIJK INSTITUUT

VOOR DE

TAAL-, LAND- EN VOLKENKUNDE IN NEDERLANDSCH INDIË.

1ste AFDEELING.

BIJDRAGEN:

1852—53, 1e DEEL.

1e STUK.

2e STUK.

3e STUK.

IIe DEEL, 1853—54.

1e STUK.

2e STUK.

3e STUK.

4e STUK.

IIIe DEEL, 1854—55.

1e STUK.

3e STUK.

4e STUK.

1857—58.

Ve DEEL, (of 2e SERIE, 1e DEEL),

1e STUK.

2e STUK.

3e en 4e STUK.

1858—59.

VIe DEEL (of 2e SERIE, 2e DEEL).

1e STUK.

2e STUK.

3e STUK.

1860—61.

VIIe DEEL (of 2e SERIE, 3e DEEL),

1e en 2e STUK.

2de AFDEELING.

WERKEN.

Adji-såkå (Het boek) uit de poëzij in Javaansch proza overgebragt door C. F. WINTER SR., met een uitvoerig bijvoegsel tot het Javaansch woordenboek van GERICKE en ROORDA. Amst. 1857.

CROOCKEWIT, J. H., Banka, Malakka en Billiton, verslagen aan het bestuur van Nederlandsch Indië, gedaan in de jaren 1849 en 1850, 1852.

HART, C. VAN DER, Reize rondom het eiland Celebes en naar eenige der Moluksche eilanden gedaan in den jare 1850. Amst. 1854. 8°.

KITAB TOEHPAH, Javaansch-Mahommedaansch Wetboek uitgegeven door S. KEYZER, 1853.

MULLER, S., Reizen en onderzoekingen in den Indischen Archipel, gedaan op last der Nederlandsch Indische regering tusschen de jaren 1828, 1836 en 1857, met 4 kaarten van Borneo en Nieuw-Guinea en 5 platen.

REINWARDT, C. G. C., Reize naar het Oostelijk gedeelte van den Indischen Archipel in het jaar 1821. — Uit zijne nagelaten aanteekeningen opgesteld, met levensberigt en bijlagen vermeerderd door W. H. DE VRIESE, 1858 met 19 gekleurde lithograph. platen.

VRIES, M. G. Reize naar Japan in 1643. Uitgegeven met bijlagen door P. A. LEUPE. Met geographische en ethnographische aanteekeningen van P. F. VON SIEBOLD. Met kaart en fac-similé, 1858.

CHIJS, Mr. J. A. VAN DER, De Nederlanders te Jakatra. Uit onuitgegevene papieren van het O. I. Koloniaal Archief, 1860, 270 bladz.

75ste VERGADERING VAN HET BESTUUR,

GEHOUDEN TE 's GRAVENHAGE

DEN 6^{den} JUNIJ 1863.

Tegenwoordig de heeren Cornets de Groot, Bleeker, Keyzer, van Herwerden, de Veer, van Rees, Gevers Deynoot, Willer en de 2de Secretaris.

De notulen der vorige vergadering worden gelezen en goedgekeurd.

De Voorzitter verwelkomt de heeren van Rees, de Veer en Gevers Deynoot als nieuwe leden des Bestuurs. — De definitieve benoeming van een Penningmeester en de behandeling der begrooting voor het ingetreden Instituutsjaar worden, om de afwezigheid van den heer Potter, tot eene volgende vergadering uitgesteld.

De heeren Keyzer en Bool worden in hunne functiën van 1sten en 2^{den} Secretaris op den bestaanden voet gecontinueerd.

De Voorzitter berigt dat de heeren J. W. C. Baron van Heeckeren tot Waliën, Jhr. F. A. V. Ridder de Stuers, Jhr. E. M. van Alphen, allen te 's Hage, M. Reijnst te Arnhem en L. M. F. Plate te Delft hun ontslag hebben genomen als leden des Instituuts, terwijl ook mededeeling is ontvangen van het overlijden van den heer J. Spengler te Amsterdam, lid en donateur van het Instituut.

De Voorzitter berigt verder dat van de heeren Jhr. Mr. J.

K. J. de Jonge, C. J. M. Nagtglas, beiden te 's Hage, J. Ellis te Amsterdam, Mr. A. M. de Rouville te Brielle en Mr. Barnet Lyon te Brussel schriftelijke mededeelingen zijn ontvangen, dat zij hunne benoeming tot leden des Instituuts aanvaarden.

Tot lid van het Instituut wordt hierna voorgesteld en benoemd de heer J. M. Obreen te 's Hage.

De Voorzitter brengt vervolgens ter sprake de opmerkingen, in de laatste algemeene vergadering gemaakt omtrent het meer of min afwijken van het bestaande reglement. Hij herinnert aan de omstandigheden, die aanleiding hebben gegeven tot de maatregelen, door het Bestuur in den loop van 1862 genomen om, in algeheele overeenstemming met de grondslagen van het reglement, den wetenschappelijken bloei van het Instituut te bevorderen, en als gevolg daarvan de archieven en de boekerij beschikbaar te stellen in het lokaal te 's Gravenhage, waar het Bestuur en de nieuw gestichte afdeelingen vergaderen en waar dit maal ook de algemeene vergadering plaats had. Het bestuur zag niet voorbij, zegt de Voorzitter, dat, strikt genomen, door deze proeve is afgeweken van de artt. 3 en 29 van het reglement, maar merkt op, dat de artt. 12 en 26 geene bepaalde plaats voor het houden der vergaderingen aanwijzen en art. 12 daaromtrent zelfs algeheele vrijheid laat, zoodat de bestuursvergaderingen reeds sedert lang, ook onder den vroegeren Voorzitter, te 's Gravenhage werden gehouden.

De beraadslagingen, welke hierop volgden, losten zich op in een voorstel van den heer Gevers Deynoot tot naleving van het reglement zonder eenige afwijking hoegenaamd van de artt. 3 en 29. Nadat dit voorstel, in het belang des Instituuts, was verworpen, werd, op voorstel van den heer Keyzer, besloten om eene beslissing over het meer of min afwijken van het bestaande reglement en dus ook over de vraag, of de eerstvolgende algemeene vergadering weder te Delft zal gehouden worden, uit te stellen tot het tijdstip, waarop het houden dier vergadering zal besproken worden.

Met algemeene stemmen wordt vervolgens ook aangenomen een voorstel van de heeren Bleeker en de Veer, om het regle-

ment, waarvan de herziening onder den vroegeren Voorzitter werd noodzakelijk geacht, in betere overeenstemming te brengen met de bestaande omstandigheden en behoeften. De Voorzitter wordt uitgenoodigd daartoe te zijner tijd een voorstel te doen, alsmede om te laten omzien naar een lokaal voor het Instituut, meer geschikt, dan hetgeen thans tijdelijk betrokken is.

Door den Voorzitter wordt mededeeling gedaan van het antwoord, van de heeren Roorda en Keyzer op het aan hen gerigt verzoek, om het Bestuur voor te lichten omtrent de geschiktste middelen om, ter bevordering van het doel des Instituuts, meer naauwe betrekkingen aan te knoopen met de Koninklijke Akademie ter opleiding van ambtenaren voor Nederl. Indië. Wordt besloten de nadere voorstellen af te wachten, welke het gevolg kunnen zijn van een nader overleg met genoemde heeren leden.

Hierna worden ter tafel gebragt:

1°. aanteekeningen omtrent de Moluksche eilanden, ingezonden door den heer Jhr. F. A. V. Ridder de Stuers;

2°. eene bijdrage over de Karimon-Java eilanden, in de laatste algemeene vergadering aangeboden door den heer D. Scheltema, te Haarlem.

Wordt besloten om beide stukken ter overweging aan de 2de Afdeeling te zenden.

3°. eene nadere bijdrage betreffende den sterrekundige J. M. Mohr, ingezonden door den heer P. A. Leupe. Wordt besloten dit stuk ter overweging te zenden aan de 3de Afdeeling.

Daar van heeren Commissarissen in Oost-Indië nog niet ontvangen zijn de door hen, bij brief van den 31ste Januarij 1863, toegezegde rekening en verantwoording en lijst van leden, wordt, op voorstel van den Voorzitter, besloten den verderen inhoud van dien brief zonder verder uitstel te beantwoorden.

Vervolgens worden geresumeerd en vastgesteld de vragen,

die namens het Instituut, overeenkomstig art. 21 van het reglement moeten worden uitgeschreven en in deze Bijdragen zijn opgenomen.

Bij de behandeling daarvan blijkt, dat sommige leden omtrent eenige vraagpunten bijdragen zouden kunnen leveren, ndien er geen twijfel bestond omtrent hunne bevoegdheid tot geheele of gedeeltelijke openbaarmaking der officiele stukken, waarin die bijdragen zijn vervat. Met het oog hierop wordt als regel aangenomen om, wanneer zoodanige stukken aan het Instituut worden afgestaan, daarvan geen gebruik te maken, dan nadat het Bestuur van het Instituut daartoe vergunning zal verkregen hebben van den Minister van Koloniën.

Niets meer aan de orde zijnde, wordt de vergadering gesloten.

DE LOTGEVALLEN

VAN

RADEN PANDJI,

VOLGENS DE JAVAANSCHE WAJANGVERHALEN;

DOOR

T. ROORDA.

I.

De held van het verhaal is algemeen bekend onder de naam van *Raden-Pandji*, of, nog korter, *Pandji:* maar zijn volle naam is Raden-Pandji Koedå-waneng Pàti, De eigennaam is eigentlijk Koedå-wanengpàti (d. w. z. *een paard dat de dood aandurft, een voor de dood onverschrokken ros*); *Raden-Pandji* is niets anders dan de titel van een afstammeling van den Vorst, die een militaire rang bekleedt. Maar de held van dit verhaal wordt algemeen met deze titel benoemd, omdat hij later in het verhaal een andere naam voert, maar dan toch dezelfde *Raden-Pandji* blijft.

Hij was een zoon, de oudste zoon uit een gemalin van de eerste rang van een Vorst Djĕnggålå, een rijkzetel op Java in de oude tijd, gelegen in het Soerabajasche. Deze Vorst van Djĕnggålå moet volgens Javaansche tijdrekening geregeerd hebben in het laatst van de twaalfde eeuw van onze tijdrekening; en had drie jongere broeders, waarvan de oudste Vorst van Kĕdiri was, de tweede vorst van Ngoerawan of Oerawan (waarschijnlijk het tegenwoordige Ngråwå), en de derde vorst van Singå-sàri. Hij had ook nog een oudere zuster, Rårå (dat is jonkvrouw) Kili-soetji genaamd; maar deze verlangde ongehuwd te blijven, en leide een afgezonderd heilig leven in een woud, het woud Kĕpoetjangan, dat is het Betelwoud, genoemd.

Onze held, Raden-Pandji Koedå-wanengpàti, was

volgens goedvinden van de wederzijdsche vaders verloofd aan zijn nicht, een dochter van den Vorst van Kĕdiri: maar, vóórdat dit huwelijk tot stand kwam, ging Raden-Pandji eens wandelen, begeleid door een groote stoet van broeders (hij had in 't geheel niet minder dan twee en veertig broeders en zusters), en kwam zoo op het terrein van de Kĕpatiän, de woonstede van den Patih (de Arabieren en Turken zouden zeggen, den Vezier, wij noemen hem den Rijksbestierder) van den Vorst. Deze, een neef (cousin) van den Vorst, ging zijn neef den Prins, toen hij hem aan zag komen, te gemoet, en noodigde hem uit binnen te komen. Toen zij gezeten waren, gelastte de Patih één van zijn dochters, Dèwi Angrèni, den Prins de beteldoos te presenteren; en deze, dit nichtje van hem ziende, wierd terstond door haar schoonheid en bevalligheid zoo bekoord, dat hij, toen zij de beteldoos voor hem neêrzette, haar bij de hand vatte en tot den Patih zeide: "Oom! uw dochter, "zuster [1] Angrèni, verzoek ik dat mijn echtgenoot mag wor-"den." — De Patih mogt daar niet tegen hebben; en toen ging Raden-Pandji met Dèwi Angrèni aan de hand naar zijn vader den Vorst, en verzocht dezen, dat de dochter van den Patih zijn echtgenoot mogt worden. — De vader bewilligde in het verlangen van zijn zoon; maar liet vervolgens den Patih bij zich komen, en zeide tot hem: "Broeder Patih! nu vraag "ik u ook om uw oudere dochter Dèwi Kanistren, die wil "ik ten huwelijk geven aan Prasåntå, en de echtverbindtenis "van uw beide dochters op dezelfde dag doen plaats hebben." — De Patih onderwierp zich ook met alle eerbied aan dit verlangen van den Vorst, en de beide huwelijken wierden gelijktijdig voltrokken.

Die Prasåntå nu was een oude page, een oud familiestuk, dat de Vorst van zijn voorzaten geërfd had. De jonge, schoone Kanistren had wel een erge tegenzin tegen het huwelijk met dien ouden en lelijken Prasåntå; maar zij moest zich onderwerpen aan de wil van den Vorst; en, zie, toen zij met haren bruidegom in het slaapvertrek gekomen was, daar veranderde die oude lelijke page van gedaante, en was een schoone

---

[1] Bij de Javanen noemen de wederzijdsche kinders van broeders en zusters elkander ook broeders en zusters, en dus de ouders van zulk een broeder of zuster oom en tante, en dan de zoons en dochters van zulk een oom of tante weêr broeder of zuster.

jongeling, het evenbeeld van Raden-Pandji. Trouwens, zegt het verhaal, hij was de incarnatie (de belichaming) van een god. Of de Vorst van dit geheim iets geweten heeft, zegt het verhaal niet: het zegt alleen, dat Dèwi Kanistren met haar man te vreden was, en in der minne met hem leefde.

Raden-Pandji en Dèwi Angrèni waren hoogst gelukkig met elkander, zoo gelukkig, dat zij geen oogenblik elkanders bijzijn konden missen.

Toen de Vorst van Kĕdiri hoorde, dat Raden-Pandji getrouwd was met Dèwi Angrèni (hij schijnt geen behoorlijke huwelijkscommunicatie ontvangen te hebben); ontving hij juist een bezoek van zijn zuster Kili-soetji, die in het Betelwoud leefde, en zeide tot haar: "Zuster! ik moet U iets zeggen. "Daar onze neef Raden-Pandji Koedå-Wanengpàti nu getrouwd "is met Angrèni, zoo zou ik wel wenschen te weten, wat de "bedoeling is van onzen broeder den Vorst van Djĕnggålå om- "trent de door hem verlangde verlooving van Pandji met mijn "dochter Sĕkar-tàdji; of deze verbindtenis nog voortgang zal "hebben of niet. Wenscht hij, dat die nog voortgang zal heb- "ben, dan zal ik wachten; zoo niet, dan zou ik gaarne uit "de onzekerheid willen zijn, en wenschen, dat hij het mij deed "weten. — Ik draag deze zaak op aan Uw beleid, zuster!" —

Kili-Soetji antwoordde: "Goed, broeder! ik zal terstond "met onzen broeder den Vorst van Djĕnggålå over de zaak "gaan spreken." — Spoedig vertrok zij dan ook naar Djĕnggålå, en, daar aangekomen, begaf zij zich het eerst naar het Prinsenhof, de woning van Raden-Pandji: want deze kwam, sedert hij met Dèwi Angrèni getrouwd was, in het geheel niet meer aan het hof van zijn vader. Hij kon zijn jong vrouwtje geen oogenblik verlaten.

Zij werd door haar neef met beleefdheid ontvangen, en zeide tot hem: "Neef, ik kom je eens bezoeken. Ik heb gehoord, "dat je getrouwd bent met Angrèni, de dochter van onzen "neef den Patih; maar het is toch beter, dat de zoon van een "Vorst een paar, of nog beter een viertal, Prinsessen, die in "rang met hem gelijk zijn, als zijn gemalinnen naast zich "heeft zitten." — Pandji antwoordde: "Tante, ik moet u in "ernst verklaren, dat ik in 't geheel niet van plan ben, nog "iemand anders, als Angrèni, te trouwen. Al is het, dat ik ver- "loofd ben geworden met Sĕkar-tàdji, de Prinses van Kĕdiri; "ik ben niet genegen haar te trouwen. Alleen Angrèni moet

"mijn vrouw zijn: Sĕkar-tådji mag men met een ander laten "trouwen." — Kili-soetji zeide, dat hij zoo niet moest spreken: dat een Vorstenzoon ten minsten twee of drie gemalinnen behoorde te hebben: — maar Pandji bleef er bij, dat hij er niet aan dacht, nog een andere te trouwen.

Kili-soetji begaf zich vervolgens tot haar broeder den Vorst van Djĕnggålå, en sprak tot hem: "Broeder, ik kom hier, "in de eerste plaats, omdat ik U in lange tijd niet gezien heb; "en dan heb ik U ook iets te vragen namens onzen broeder den "Vorst van Kĕdiri. Het is alleen maar dit. Daar vroeger Uw "zoon Pandji Koedå-wanengpàti verloofd is geworden met Sĕ-"kar-tàdji, de dochter van onzen broeder den Vorst van Kĕ-"diri, en hij nu getrouwd is met Angrèni; nu is de vraag, wat "Uw plan is met die afgesprokene verbindtenis. Uw broeder "van Kĕdiri verkeert namelijk in onzekerheid, daar hij nog "niets van U vernomen heeft omtrent het al of niet doorgaan "van die door U verlangde verbindtenis." — De Vorst van Kĕdiri antwoordde; "Daar moet men niet aan twijfelen, zus-"ter! De zaak zal zijn voortgang hebben. Een Vorst neemt "zijn woorden niet terug. Ook is het niet anders dan voeg-"zaam, dat de zoon van een Vorst dochters van Vorsten als "gemalinnen naast zich gezeten heeft." — Kili-soetji hernam: "U heeft. gelijk, broeder Vorst! Maar zoo even heb ik Uw "zoon Pandji gesproken, en hij heeft mij bij herhaling be-"tuigd, dat hij er in 't geheel niet aan dacht, nog een andere "vrouw te nemen: Angrèni alleen moet zijn vrouw zijn. Er "is niets meer aan te doen." — De Vorst van Djĕnggålå zeide hierop: "Als dat zoo zijn moet, zuster! dan zou Pandji "mijn verbindtenis met broeder Vorst van Kĕdiri doen falen. "Voor het tegenwoordige, zuster, moet U maar naar het Be-"telwoud terugkeeren: ik zal Pandji wel brengen, waar ik hem "hebben wil."

Kili-soetji keerde daarop naar het Betelwoud terug, en, nadat zij vertrokken was, zond de Vorst van Djĕnggålå één van zijn voornaamste bloedverwanten naar het Prinsenhof, om Raden-Pandji te zeggen, dat hij hem wenschte te spreken. Toen de afgezant de last van den Vorst aan Pandji had meêgedeeld, antwoordde deze: "Zoo als de Vorst beveelt. Oom! ik ver-"zoek u maar vast vooruit te gaan: op het oogenblik zal ik "U op Uw voetstappen volgen," — Pandji ging daarop afscheid nemen van zijn vrouwtje Angrèni, en zeide tot haar: „Lief-

"ste, daar wordt ik ontboden om bij Vader te komen: maar "ach, het valt mij zoo zwaar, je te verlaten!" — Angrèni antwoordde: "Ik insgelijks, Liefste! het verontrust mij zeer, "dat U mij verlaten moet. Maar wat is er aan te doen? Daar "U door Uw vader ontboden wordt, moet U wel komen." — "Pandji nam toen een teder afscheid van Angrèni en ging heen: maar, aan de buitenpoort van het Prinsenhof gekomen, keerde hij terug: hij kon zijn vrouwtje maar niet verlaten. Tot drie malen toe keerde hij zoo, aan de buitenpoort gekomen, terug. Eindelijk kreeg hij het gedaan, het voorwerp van zijn aanbidding uit zijn gedachten te zetten, en vertrok van het Prinsenhof.

Toen Raden-Pandji bij zijn Vader gekomen was, bewees hij hem plegtig op de gebruikelijke wijze zijn kinderlijke hulde, en, nadat hij gezeten was, sprak zijn Vader: "Raden! de rede "waarom ik je heb laten komen, is omdat ik wensch, dat je "terstond naar het Betelwoud zult gaan, om je tante Kili-"soetji uit te noodigen hier te Djènggålå te komen. Zorg vooral, "dat je tante met je meêkomt; en ga niet eerst weêr aan het "Prinsenhof aan!" — Raden Pandji antwoordde, dat hij de last zou volbrengen, en vertrok onmiddellijk naar het Betelwoud. Maar, nadat Pandji vertrokken was, liet de Vorst spoedig zijn oudsten zoon, een zoon bij een vrouw van de tweede rang, Toemĕnggoeng Brådjå-nåtå genaamd, bij zich komen, en zeide tot dezen, toen hij gekomen was: "Mijn zoon, Brådjå-nåtå! "rede waarom ik je ontboden heb? zie hier een dolk van mij: "zoek jij daar een goede scheê voor! Ik bezweer je, maak dat "je er een krijgt. Als je er geen kreegt, dan zou ik je moe-"ten vloeken." — Brådja-nåtå beloofde de last van zijn Vader, waaavan hij de bedoeling wel begreep, te zullen volvoeren, en begaf zich dadelijk met de dolk naar het Prinsenhof.

Daar zat in het Prinsessenhof Dèwi Angrèni omgeven van haar vrouwenstoet, en zeî tot één van haar Embàns (— zoo noemt men bij de Javanen vrouwen, die aan een Prinses van haar geboorte af aan worden toegevoegd, om haar te verzorgen en van dienst te wezen, en dan ook later haar geheele leven in haar gevolg blijven —): "Embàn! ik sliep daar straks "een oogenblik, en daar droomde ik, dat ik een geheel nieuw "kleed aan had: wat mag daar de beteekenis van zijn?" — De Embàn antwoordde: "Prinses! naar mijn dom verstand is "dat een goede droom, en zal U van Uw gemaal een fraai

"vorstelijk kleed present krijgen." — In dit gesprek wierden zij gestoord door de komst van den Toemĕnggoeng Brådjå-nåtå aan het Prinsenhof, die zich bij de Prinses liet aandienen. Dèwi Angrèni ontving den ouderen broeder van haar gemaal op een beleefde wijze, en vroeg hem, wat er van zijn verlangen was. Brådjå-nåtå zeide: "De rede, zuster, dat ik hier kom, is dat "ik gezonden word door je man, broeder Pandji Wanengpàti. "Deze is namelijk door zijn Vader gezonden naar de reê van "Kamal: en verlangt, dat jij daar bij hem komt. Mij heeft "hij opgedragen, je daarheen te begeleiden." — Dèwi Angrèni antwoordde, dat zij bereid was om met hem meê te gaan, en ging in het Prinsessenhof, waar zij zich van haar vorstelijk gewaad en alle tooi ontdeed, en op de eenvoudigste wijze in het wit kleedde, alleen met een rozekleurige omslagdoek. Zij had namelijk een voorgevoel van hetgeen de Vorst wilde, dat met haar gebeuren zou. — Toen Brådjå-nåtå haar zoo te voorschijn zag komen, zeide hij tot haar: "Wat moet dat, zuster! dat "je op die wijs je hebt aangekleed." — Dèwi Angrèni antwoordde: „Ach, broeder! zoo is het immers voldoende; wat doet het er "toe?" — "Nu, zuster! het zij zoo!" zeide Brådjå-nåtå: "maar "laat ons dan nu geen tijd verliezen! En van je vrouwenstoet "mag niemand meê."

Toen zij echter vertrokken, was één van de Embàns Tjondong genaamd, niet terug te houden: zij hield zich achter aan het kleed van Dèwi Angrèni vast, en kwam zoo meê de poort uit. Maar, toen hij zoo met Dèwi Angrèni en die ééne Embàn buiten gekomen was, sloot Brådjå-nåtå de poort en spijkerde die digt, dat er niet één meer uit kon komen. — Zoo ging hij dan met Dèwi Angrèni en haar Embàn, die in een draagstoel gedragen wierden, naar de reê van Kamal; en, nadat hij in het woud daar aangekomen was, hield hij stil onder een Angsoka-boom, en zeide tot Dèwi Angrèni: "Laat ons "hier vast stilhouden, zuster!" — Toen Dèwi Angrèni uit de draagstoel stapte, en, rondziende, niets als boomen zag, zeide zij: "Broeder Brådjå-nåtå! waar is nu Uw broeder, mijn "echtgenoot, Raden-Pandji? Want ik zie niemand?" — Brådjå-nåtå antwoordde: "Ja, zuster! thans moet ik je zeggen, "dat in waarheid je echtgenoot Pandji Wanengpàti door Vader "gezonden is naar het Betelwoud, om tante Kili-soetji uit te "noodigen: en ik ben door Vader gezonden, om een einde "aan je leven te maken." — Dèwi Angrèni zeide: "Wat mis-

"daad heb ik begaan, broeder, dat U mij om het leven moet "brengen?' — Brådjå-nåtå antwoordde: "Zuster! je hebt geen "misdaad begaan. De rede waarom ik in last heb, je het leven "te benemen, is dat, zoo lang jij leeft, broeder Pandji niet "trouwen wil met Sĕkar-tàdji; zoo dat er van de verlooving "nimmer iets komen, en het eens gegeven woord van Vader, den Vorst, falen zou." — Dèwi Angrèni zeide: "Zoo dit het "verlangen van Uw Vader is; moet ik leven of sterven, ik "onderwerp mij aan zijn wil. Welaan, volbreng Uw last! Breng "alleen mijn eerbiedige groete over aan mijn echtgenoot Raden-"Pandji; en, zoo ik iets misdaan mag hebben tegen hem, of "tegen U, dan bid ik om vergeving." — Hierop wendde zij zich tot haar Embàn Tjondong en zeide: "Ja, Embàn! daar "men mij het leven benemen wil, omdat Raden Pandji mij tot "zijn echtgenoot heeft willen nemen; zoo ik iets tegen je mis-"daan heb, of tegen één van de andere Embàns en voedsters; "dan vraag ik vergeving." — De Embàn barstte los in tranen en zeide: "Lieve Prinses! wat zou U misdaan hebben? Al "de tijd dat ik in Uw dienst ben, heeft U nooit het hart van "één van allen, die in Uw dienst waren, in het allerminst ge-"krenkt. Hoe wreed, een onschuldige te willen dooden!" — Dèwi Angrèni zeide toen tot den Toemĕnggoeng Brådjå-nåtå: "Welaan, waarde broeder! breng de last van Uw Vader den "Vorst van Djĕnggålå ten uitvoer!" — Brådjå-nåtå zeide: "Zuster, ik kan het niet van mij verkrijgen, je te dooden. "Hoe zal, als jij dood bent, je man, broeder Pandji, het ma-"ken?" — Dèwi Angrèni zeî toen; "Laat mij de dolk eens "zien, die mij het leven benemen moet!" — Brådjå-nåtå toonde hem haar en zeide; "Dit is de dolk van den Vorst, zuster, "die je het leven benemen moet." — Dèwi Angrèni, de dolk ziende, liep er op toe, en wierp er zich met het lijf op. De dolk drong in de borst, door en door, de rug uit. De Toe-mĕnggoeng Brådjå-nåtå schrikte, en, toen hij de dolk uit de wond trok, spoot het bloed met een straal uit de borst. Diep getroffen, zeî Brådjå-nåtå in zich zelf: "Ik had in 't geheel "geen gedachte, dat zij dat zou doen! Ik meende dat zij al-"leen maar wilde zien, hoe hij er uit zag, en begreep niet, "dat zij er zich met het lijf op zou werpen. De goden heb-"ben het zoo gewild!" — Dèwi Angrèni gaf de geest, en de "de oude Embàn zeide tot Toemĕnggoeng Brådjå-nåtå: "Ei "lieve, geef mij die dolk! ik wil Uw zuster, de Prinses Ang-

"rèni, in de dood volgen." — De Toemĕnggoeng gaf haar de kris, en dadelijk stiet de Embàn zich die in de borst, en stierf.

De Toemĕnggoeng Brådjå-nåtå gaf daarop bevel aan één van zijn bedienden, om de lijken van Dèwi Angrèni en van de Embàn te overdekken met bladen en bloemen van de Angsoka-boom, en keerde vervolgens naar Djĕnggålå terug, om zijn Vader te berigten, dat hij zijn last volbracht had.

Raden-Pandji, die door zijn Vader den Vorst naar het Betelwoud gezonden was, om zijn tante Kili-soeti uit te noodigen, kwam daar aan en volbragt zijn last. Kili-soetji antwoordde: "Goed, Raden! zeg aan broeder, dat ik van daag "niet komen kan, omdat ik niet al te wel ben: maar overmor-"gen zal ik op Djĕnggålå komen. Breng aan je Vader mijn "heilbede!" — Raden Pandji keerde daarop met spoed naar Djĕnggålå terug: hij was niet gerust in zijn hart, vóórdat hij weêr bij zijn vrouwtje was. Hij ging dan ook bij zijn terugkomst niet terstond naar zijn Vader, maar begaf zich onmiddellijk naar zijn eigen woning in het Prinsenhof, en zond alleen maar een neef van hem naar zijn Vader, om dezen het antwoord van zijn tante Kili-soeti over te brengen. — Bij zijn aankomst aan het Prinsenhof, kwam, in plaats van zijn echtgenoot, zijn zuster Dèwi Oenĕngan hem te gemoet. — Bij de terugkomst van een Vorst of Prins aan zijn hof, is het een vaste gewoonte, dat zijn gemalin hem op het voorplein te gemoet gaat, om hem te ontvangen. — "Zuster!" vroeg Pandji: "waar is mijn vrouw Angrèni?" — "Zuster Angrèni," antwoordde Dèwi Oenĕngan, "is hier niet. Broeder Brådjå-nåtå is "met haar naar de reê van Kamal gegaan: maar zij leeft niet meer. Onze Vader de Vorst heeft het zoo gewild!" — Raden Pandji, dit hoorende, viel in zwijm achterover, en bleef een wijl bewusteloos liggen. Toen hij weêr tot bewustheid kwam, stond hij op en ging naar binnen, naar het slaapvertrek, al ijlende en jammerende om zijn vrouwtje Angrèni. Kussens, en al wat hij maar vond, nam hij in zijn armen, en liefkoosde het, alsof het Dèwi Angrèni was. Vervolgens ging hij naar de tuin, en sprak daar liefkozende tot allerlei bloemen, waarin hij ook zijn schoone Angrèni meende te zien. Voor alle toespraak van zijn broeders was hij doof: hij zag en hoorde niets als zijn vrouwtje Angrèni.

Toen riep de oude Prasåntå al de broeders bijeen, en zeide

"tot hun; "Broeders, gij ziet, onze broeder Pandji is door "zijn ongelukkig verbrokene liefde niet wel bij zijn zinnen: "wij moeten een waakzaam oog over hem blijven houden," — Al de broeders bleven toen bijéén, bij Pandji, om het toezigt op hem te houden.

Daar wendde zich Pandji tot Prasåntå en zeide tot hem: "Broeder Prasåntå! laten we naar de reê van Kamal gaan, mijn "vrouw Angrèni achterna! Ach, ik heb verkeerd gedaan! Zij "heeft mij verzocht om een toertje naar de reê van Kamal te "doen, en ons daar op het water te vermaken; en dit heb ik "haar niet toegestaan. Nu is zij er alleen naar toegegaan! "Kom, laten wij haar achternagaan!" — Voort ging hij daarop naar de reê van Kamal, begeleid door zijn broeders, die ook nog een honderdtal gewapende manschappen meênamen. Ook Dèwi Oenĕngan wilde volstrekt meê: ook zij wilde haar broeder Pandji niet verlaten.

Toen zij in het woud bij de reê van Kamal gekomen waren, zag Pandji daar een hoop bladen en bloemen van de Angsoka-boom, en zeide: "Prasåntå! wat moet die opééngehoopte "Angsoka-bladen en bloemen daar? Ruim die eens weg!" — Prasåntå deed dit, en daar zag men het lijk van Dèwi Angrèni en van haar Embàn. Pandji het ziende, liep er haastig op toe, en omhelsde het lijk van zijn vrouw. "Lieve!" sprak hij: "waarom ben je hier in het woud gaan liggen slapen? Er "is immers ruim plaats op het bed in het Prinsenhof. Is er "iets geweest, dat je verstoord gemaakt heeft? Ach ja! met "rede! Je hadt verzocht, om eens uit te gaan spelevaren, en "dat heb ik je niet toegestaan." — "Broeder Prasåntå! laat "schepen komen! ik wil gaan spelevaren met mijn echtgenoot "Angrèni." — Prasåntå liet spoedig twee jagten van den Vorst in gereedheid brengen, en beval de broeders, die goed vast aan elkander te koppelen, en dan vooral een goed waakzaam oog te houden. Toen dit gedaan was, nam Pandji het lijk van Angrèni in de armen en stapte in het ééne jagt, met Prasåntå, die het lijk van de Embàn in zijn armen nam. De gebroeders bestegen met hun volk het andere jagt. — Eer zij afvoeren kwamen daar een menigte strandbewoners met schuitjes, die allerlei eetwaren en ververschingen kwamen aanbieden aan hun Prins Raden-Pandji. "Kom, lieve Angrèni!" zeide Pandji, "zoek maar uit, daar je zin aan hebt, uit hetgeen "hier deze menschen je komen aanbieden!"

Toen voeren de jagten af, noordoostwaarts in de volle zee, gevolgd door die scheepjes met ververschingen van de strandbewoners. Maar naauwelijks waren zij in volle zee, of zij wierden overvallen door een geweldige stormwind. De kleine scheepjes wierden alle door de golven overstelpt, en de menschen verdronken. Bij tijds haalden nog de gebroeders de zeilen van de beide jagten in, en kapte de masten: maar zij wierden uit de koers geslagen en dreven voor de stroom weg, zonder te weten waarheen.

Intusschen wierd aan den Vorst van Djĕngâlâ berigt, dat zijn zoon Raden-Pandji was gaan spelevaren op de reê van Kamal, en door een hevige stormwind overvallen was, zoodat men niet wist, waar hij gebleven was; dat een menigte strandbewoners, die met scheepjes den Prins eetwaren en ververschingen kwamen aanbieden, in de golven omgekomen waren. De Vorst, dit hoorende, zond spoedig zijn oudsten zoon, den Toemĕnggoeng Brâdjâ-nâtâ, om aan de reê van Kamal te gaan zien, hoe het daarmeê was. Brâdjâ-nâtâ, daar gekomen, zag een menigte lijken aan het zeestrand, en twijfelde niet, of Pandji en zijn broeders waren in de golven omgekomen: maar bij nader onderzoek vond hij toch geen van de lijken, en er was geen schip te zien, Brâdjâ-nâtâ berigtte zijn Vader, hoe hij het bevonden had. De Vorst was zeer getroffen, en zeide tot zijn zoon: "Nu, Brâdjâ-nâtâ! neem gij dan het bestuur "van het rijk waar! Ik wil mij gaan afzonderen in het Be-"telwoud, en meê helpen bidden voor het behoud van je broe-"der Pandji, en van zijn broeders, die hem gevolgd zijn." — De Vorst vertrok daarop naar het Betelwoud.

Zeven dagen en zeven nachten dobberden Raden-Pandji met zijn broeders op zee, maar landden toen bij Lèmah-abang, aan de oostkust van Java, tegenover Bali. En nog altijd had Pandji het lijk van zijn vrouwtje op de schoot, en wilde niet hebben, dat het bijgezet wierd. Dat lijk verging niet, en riekte niet: het was maar, alsof zij sliep. Toen zeide Prasântâ tot Raden-Pandji: "Prins, ik ken een verhaal, dat ik U "wensch meê te deelen: heb de goedheid mij aan te hooren! "In de oude tijd was er een zoon van een Vorst, die, even "zoo als U, door de dood van een geliefde gemalin beroofd "wierd. Het lijk nam hij in zijn armen, en droeg het, dan „hierheen, dan daarheen, en praatte er tegen, en liefkoosde het, "alsof het leefde: hij wilde niet hebben, dat het bijgezet wierd.

"Toen hoorde hij een stem, die van de hemel kwam en zeide: ""Zoon, gij loopt daar zonder einde met een lijk op uw armen. ""Zoo gij in ernst uw vrouw liefhebt, dan is het beter, dat gij ""het lijk bijzet, en dan rijken gaat veroveren. Stel de goden ""deze conditie, dat, zoo gij uw vrouw weêr terug zult kun-""nen vinden, gij dan zegevieren zult in het veroveren van rij-""ken: maar, bijaldien gij haar niet terug zult kunnen vinden; ""dat gij dan overwonnen moogt worden en sneuvelen." — Die "Prins luisterde naar deze stem; zette het lijk van zijn echtge-"noot bij, stelde de goden die conditie, en trok uit om rij-"ken te veroveren. Zegevierend streed hij, en maakte een "menigte Prinsessen buit. Vele rijken onderwierpen zich ach-"tervolgens ook aan hem, en boden hem Prinsessen als cijns "aan. Ook vond hij zijn overledene vrouw terug. — Aldus, "Prins, luidt dat verhaal."

Raden-Pandji, dit verhaal gehoord hebbende, zeide tot Prasåntå: "Als dat zoo is, broeder Prasåntå, dan moet gij maar "weten, wat wij met het lijk van mijn vrouw Angrèni doen "zullen." — Prasåntå antwoordde: "Zoo U het goedvindt, dan "is 't het, dunkt mij, het best, dat het lijk bijgezet wordt." — "Raden-Pandji vond het goed, en zeide: "Kom, broeders, "laten wij dan het lijk van mijn vrouw Angrèni daar aan de "wal bijzetten: en neem jij dan het lijk van Embàn Tjon-"dong op de armen." — Raden-Pandji ging toen van het schip, met het lijk op zijn armen, vergezeld van al de broeders: maar, metdat hij op het strand gekomen was, steeg het lijk van zijn armen op in de lucht en verdween, — het lijk van de Embàn meê. Raden-Pandji was zeer verbaasd, en zeide tot Prasåntå: "Hoe nu, broeder? Daar is het lijk van mijn vrouw "nu weg, en dat van de Embàn meê!" — Prasåntå antwoordde: "Laten we dan, in de plaats van het lijk van Uw "echtgenoot en dat van de Embàn, die hoop struiken daar "maar verbranden, en de acht bijzetten onder een Tjandi [1]." — Raden-Pandji keurde dit goed. — De Tjandi, die daar toen over die asch, in de plaats van over de asch van het lijk van Dèwi Angrèni, is opgerigt, heeft de naam gekregen van Tjandi-bang.

Vervolgens zeide Prasåntå tot Raden-Pandji: "Zoo U het

---

[1] Zoo wordt alles genoemd wat over een graf wordt opgerigt, al is het ook maar een verhemelte met draperieën.

"goed vindt, dan zal ik U en al de broeders nu andere na-"men geven; en dan moet U zich niet meer een Prins van "Djenggâlâ noemen, maar een reizende Prins van overzee." — Raden-Pandji stemde hierin toe, en van die tijd af droeg hij de naam van Kĕlânâ Djajengsàri, Prasântâ die van Kĕbo-pĕndogâ, Dèwi Oenĕngan die van Ragil-koening; en even zoo al de broeders: alle voerden van toen af andere namen. — Toen dit gedaan was; stelde Prasântâ, nu Kĕbo-pĕndogâ geheeten, aan Raden-Pandji voor, om het rijk van Bali te gaan veroveren. De Prins stemde daarin toe, en gelastte zijn andere broeders, in alles de bevelen van Kĕbo-pĕndogâ te gehoorzamen. Daarop zeide deze tot Pandji: "En nu, Prins, "maak ik voor U deze conditie, dat, bijaldien U met deze togt "tot verovering van het rijk van Bali Uw overledene gemalin "zult kunnen terugvinden, U dan zegevierend moogt strijden; "of, zoo U haar niet kunt terugvinden, dan sneven in de "strijd."

Vervolgens gaf Kĕbo-pĕndogâ bevel aan de broeders, om de beide jagten eenvoudig op te tuigen, en daarop met hun gewapende manschappen over te steken naar Bali. "En," zeide hij, "als je op de reê van Bali bent aangekomen, en de men-"schen van Bali je ondervragen; zegt dan, dat je schepen ge-"stooten hebben tegen een rots, en vraagt om een plaats, waar "je aan wal zult mogen gaan. Als je die gekregen hebt, gaat "dan amokken: en laten dan eenigen zich meester maken van "een Balineesch vaartuig, en daarmeê hier naar Lĕmah-abang "komen. Ik en Kĕbo-sĕngiri blijven namelijk hier bij den "Prins." —

Bij het tolkantoor aan de reê van Bali waren vier Balinesche regenten met een menigte gewapende manschappen bijeen, en zagen daar twee schepen aankomen, die er uitzagen, alsof zij op een rots gestooten en haverij gekregen hadden, daar ze zonder zeilen en masten waren. Een wijl daarna hielden die schepen naar wal; en, toen zij aan de wal gekomen waren, wierden de gebroeders ondervraagd, en zeiden, dat zij, door een storm overvallen, op een rots gestooten en schade gekregen hadden; en dat zij nu naar de wal gestuurd hadden, en een plaats verzochten, waar zij hun lading zouden kunnen lossen. Dit verzoek wierd hun toegestaan, en hun een lig- en los-plaats aangewezen daar in de nabijheid. Terstond brachten de gebroeders en hun manschappen de in bundels gepakte pie-

ken en geweren, die zij geladen hadden, aan wal; en, toen alles aan wal was, wierden die wapenen terstond rondgedeeld; zoodat allen weldra goed gewapend waren, en aanstonds, onder het aanheffen van een geweldig krijgsgeschrei, als razenden gingen vechten. De overwinning was spoedig behaald: al de Balinezen stoven uit elkander; zelfs twee van de regenten, die van Balèlèng en van Toenggoe, sneuvelden. Vier van de gebroeders maakten zich meester van de schepen van de Balinezen, die daar aan het tolkantoor lagen, en staken met één daarvan over, om Raden-Pandji met Kĕbo-pĕndogå, Kĕbo-sĕngiri en Dèwi Oenĕngan af te halen. Op Bali aangekomen, sloeg Raden-Pandji, onder de naam van Klånå-Djajengsàri, met zijn broeders en manschappen zijn kamp op; en aan geld tot onderhoud van zijn manschappen had hij geen gebrek, daar hij het tolkantoor ging plunderen.

Intusschen zat de Vorst van Bali, Djåjå-natpådå genaamd, met zijn Patih, Kĕrtå-båså, en zijn hoogere en lagere beambten, op de Pagelàrran (zooals de plaats genoemd wordt, waar de Vorst op bepaalde dagen met zijn Patih en beambten vergadert). De Vorst zeide tot den Patih: "Patih! van nacht "droomde ik, en zag een kleine wel uit het gebergte komen, "maar die ten slotte het geheele land Bali onder water zette: — "wat moet dat beteekenen?" — De Patih antwoordde: "Die "droom van Uw Hoogheid voorspelt geen goed: want een droom "van water beteekent gewoonlijk vijanden." — Zij hadden nog niet lang hierover met elkander gesproken, of daar kwamen vlugtelingen aan van de havenplaats, met berigt, dat zij overvallen waren door een vijand, die van Java kwam, Kĕlånå Djajengsàri genaamd, die het tolkantoor spoedig overmeesterd had: dat de regenten van Belèlèng en van Toenggoe gesneuveld waren; en dat die Javaansche held nu gekampeerd was bij het tolkantoor, en niet meer dan ongeveer honderd man bij zich had. — De Vorst, dit hoorende, wierd zeer misnoegd, en gaf terstond aan den Patih bevel, om met een menigte gewapende manschappen naar het tolkantoor dien vijand te gemoet te trekken. De Patih voldeed aan dit bevel: maar, aan het tolkantoor gekomen en slaags geraakt met de gebroeders, verloor hij spoedig het grootste gedeelte van zijn volk. Met de overgeblevenen vlugtte hij naar de burgt van Bali terug, en berigtte den Vorst zijn nederlaag. "Ja, Vorst!" sprak de Patih: "ik ben door Uw Hoogheid gezonden, om dien Javaanschen held

tegemoet te trekken, die daar gelegerd is bij het tolkantoor: maar ik heb ondervonden, dat ik niet bestand tegen hem was. Zijn krijgsoversten zijn alle uitstekende strijders, en onkwetsbaar voor alle staal en lood: er is niet tegen te vechten." — "Maar, wat wilt gij dan, Patih?" zeide de Vorst. — "Als Uw Hoogheid het goedvindt," antwoordde de Patih, "dan is het "best, dat wij ons maar onderwerpen." — De zoon van den Vorst, een nog zeer jonge Prins, Koedå-natpådå genaamd, wilde nog in eigen persoon uittrekken, om die Javaansche helden te bevechten: maar de Patih hield hem tegen en zeide: "Prins, geloof mij, er is niet tegen te vechten: het is best, "dat wij ons maar onderwerpen." — De Vorst zeide: "Patih, "ik volg uw raad! Wat zullen wij geven tot pand van onze "onderwerping?" — De Patih antwoordde: "Ik weet daarvoor "niets geschikters, dan Uw Hoogheids zoon en dochter." — De Vorst zeide: "Ik zal uw raad volgen;" en zeî toen tot zijn zoon: "Nu, Raden! laten wij ons aan Kĕlånå Djajengsàri on- "derwerpen. Tot pand van mijn onderwerping wil ik u, en "uw zuster Andåjå-prånå, hem aanbieden. Kom, breng maar "een draagstoel in gereedheid voor uw zuster."

Vervolgens ging de Vorst de Kraton binnen naar zijn gemalin, en zeide tot haar: "Ik kom je berigten, dat ik beslo- "ten ben, mij aan Kĕlånå Djajengsàri te onderwerpen, en, tot "pand van mijn onderwerping, onze kinderen, Andåjå-prånå en "Koedå-natpådå, hem aan te bieden. Zoo ik dát niet deed, "zou het de ondergang zijn van ons rijk Bali." — De Vorstin antwoordde, dat zij, om de ondergang van het rijk te verhoeden, zich met dat besluit vereenigde. — Toen liet de vader zijn dochter Andåjå-prånå komen, en zeide tot haar: "Mijn doch- "ter, Andåjå-prånå! doe wat ik je zeggen zal! ga je aanklee- "den! ik wil je met je broeder Koedå-natpådå, aanbieden aan "dien Javaanschen krijgsheld, die aan het tolkantoor gelegerd "is, Klånå-Djajengsàri genaamd. Doe het, om ons rijk te spa- "ren, en dien Klånå-Djajengsàri zoo goed als je zult kun- "nen." — "Vader!" antwoordde de dochter: "zoo als U beveelt! "Niet alleen, dat ik bereid ben de dienstmaagd te worden van "Kĕlånå Djajengsàri: al moest ik sterven, indien vader het "wilde, ik zou er mij aan onderwerpen." — Andåjå-prånå ging zich daarop kleeden in haar Prinsessegewaad, en na een teeder afscheid van haar ouders genomen te hebben, vertrok zij met een stoet van vrouwelijke bedienden en de teekens van haar

rang als Vorstendochter, gezeten in een draagstoel, met haar broeder Koeda-natpådå, en begeleid door den Patih, die de noodige instructies van den Vorst ontvangen had.

Nadat zij aan het kamp bij het tolkantoor aangekomen waren, en dit aan Kĕlånå Djajengsàri berigt was; liet deze den Patih bij zich komen, en ontving hem zeer vriendelijk. De Patih zeide: "Prins! ik word gezonden door U Hoogheids Vader den "Vorst van Bali, om U zijn hulde te bieden, en te zeggen, "dat Uw Vader het geheele rijk Bali aan Uw Hoogheid onder-"werpt. Tot pand van zijn onderwerping biedt hij hier zijn "dochter, Dèwi Andåjå-prånå, en haar jongeren broeder, Raden "Koedå-natpådå, aan, met verzoek, die in Uw Hoogheids dienst "te willen nemen." — Kĕlånå Djajeng-sàri verzocht den Patih, den Vorst van Bali zijn dank betuigen; liet daarop den Raden Koedå-natpådå tot zich komen in zijn gevolg, en stelde Dèwi Andåjå-prånå in handen van zijn zuster Ragil-koening, zeggende: "Zuster Ragil-koening! ontvang hier je oudere zuster "Angrèni." — Want nog altijd was de Prins verbijsterd: nog altijd had hij steeds Dèwi Angrèni voor oogen. — Tot Koedå-natpådå zeide hij, dat hij niet aarzelen moest, hem en al de gebroeders zijn broeders te noemen. — De Patih van Bali zeide vervolgens tot den Prins: "Prins! ook heb ik nog in last van "Uw Vader, om Uw Hoogheid uit te noodigen, hem een be-"zoek te komen brengen op de hoofdplaats van Bali." — De Prins antwoordde: "Oom Patih! zeg aan Vader den Vorst van "Bali, dat ik zeer dankbaar ben; maar dat ik op het oogen-"blik mijn opwachting bij Vader niet maken kan. Welligt zal "ik er later gelegenheid toe hebben: maar thans wil ik mijn "togt voortzetten en oversteken naar Blambangan. Voor het "tegenwoordige alleen maar mijn eerbiedige groete aan Vader "van Bali!" — De Patih keerde daarop terug, en deed den Vorst naauwkeurig van alles verslag.

Kĕlånå Djajengsàri en zijn broeders gingen toen scheep, en staken over naar Blambangan. Nadat zij op het grondgebied van Blambangan aangekomen waren, kampeerden zij daar, en rustten de gebroeders zich, om Blambangan te gaan veroveren. — De Vorst van Bali, hoorende, dat Kĕlånå Djajengsàri aan het strand van Blambangan gecampeerd was, zond zijn Patih met een olifant en een rijtuig voor zijn dochter Dèwi Andåjå-pråna, en met een rijpaard voor zijn zoon Koedå-natpådå, daarheen. Toen de Patih dit aan Kĕlånå Djajengsàri kwam aanbieden,

antwoordde deze, dat het juist te stade kwam, en liet er den Vorst van Bali voor bedanken.

De Vorst van Blambangan, Djåjå-milarså genaamd, had twee kinderen: de oudste was een dochter, Andåjå-sàri genaamd; de jongste een zoon, met name Koedå-milarså: zijn Patih heette Djåjå-sénå. Met dezen Patih en de andere hooge beambten op de Pagelàrran gezeten, en sprekende over het berigt, dat hij ontvangen had, dat er een alom vermaard dappere krijgsheld op zijn gebied was aangekomen, om hem te bestrijden; vroeg hij den Patih, wat deze dacht, dat er gedaan zou moeten worden, om dien vijand te keer te gaan. — "Vorst!" antwoordde de Patih: "Indien Uw Hoogheid het goed kan vinden, dan is "het best, dat wij ons maar aan Kĕlånå Djajengsàri onderwer-"pen. Tegen hem is niet te strijden. Hoe zou dit Vorsten-"dom Blambangan tegen hem bestand zijn? Daar is het groote "rijk van Bali met zijn menigte krijgshelden: zelfs dat heeft "de woede van zijn helden niet kunnen weêrstaan. Zij zijn on-"kwetsbaar! Het zou de ondergang van Blambangan zijn, zoo "wij hem wilden bestrijden." — De Vorst luisterde naar de raad van zijn Patih, en vroeg, wat hij dan tot pand van zijn onderwerping zou moeten aanbieden. "Niets anders," antwoordde de Patih, "dan Uw Hoogheids beide kinderen, met een bezending levensmiddelen tot geschenken." — De Vorst volgde de raad van zijn Patih, en weldra waren de jonge Prinses Andåjå-sàri en haar broeder Koedå-natpådå gereed, en vertrokken onder geleide van den Patih. Zij wierden geheel op dezelfde wijze door Kĕlånå-djajengsàri ontvangen, als boven verhaald is van de ontvangst van de Prinses en den Prins van Bali.

Zeven dagen lang bleef Kĕlånå Djajengsàri daar aan het strand van Blambangan kamperen. Op raad namelijk van Kĕbo-pĕndogå, zond hij zijn broeders uit naar de nabij gelegene oostelijke regentschappen, zooals Besoeki, Loemadjang, Pedjarakan, Poerbå-linggå, Pasoeroeän, Malang en andere, om de Regenten het voorstel te doen, of zij zich wilden onderwerpen, of niet; zoo niet, dat hij dan tegen hen te velde zou trekken. Al deze Regenten onderwierpen zich, en schonken hun dochters aan Kĕlånå Djajengsàri, of, in geval zij geen dochters hadden, hun broeders of naaste bloedverwanten; of kwamen ook wel zelf in eigen persoon hun onderwerping betuigen en zich in zijn dienst begeven. Al deze Boepaties hadden groot ontzag voor Kĕlånå Djajengsàri, en deze had thans een groote legermagt onder zijn bevelen.

Met deze legermagt trok Kĕlånå Djajengsàri vervolgens op tegen de meer westelijk gelegene gewesten. Hij zelf was met zijn zuster Dèwi Ragil-koening gezeten in het rijtuig van de Balinesche Prinses Andåjå-prånå: deze en de andere Prinsessen volgden in draagkoetsen. — Onderweg wierd de Prins door de herinnering aan zijn geliefde Angrèni zoo sterk aangedaan, dat hij in onmagt in het rijtuig neêrzeeg. Dèwi Ragil-koening gaf een gil, en omarmde haar broeder. De geheele trein bleef stilstaan. Al de Prinsessen waren zeer getroffen. Ook Dèwi Andåjå-prånå was zeer met den Prins begaan, maar schroomde eerst hem te gaan helpen: daar zij evenwel besefte, dat zij in de dienst van den Prins was, overwon zij haar schroom en steeg op het rijtuig, om den Prins meê bij te staan; en zoo zat zij nevens Dèwi Ragil-koening. — Na een wijl kwam de Prins weêr bij, rigtte zich op en ging weêr zitten. Toen wilde Dèwi Andåjå-prånå van het rijtuig stijgen: maar de Prins vatte haar bij de hand, en zeide: "Waar wil je heen, mijn "lieve Angrèni?" — Ragil-koening zeide: "Broeder, dit is een "andere als zuster Angrèni. Dit is de Prinses van Bali, zus-"ter Andåjå-prånå, die uit meêwarigheid hier gekomen is, om U bij te staan." — "Lieve Andåjå-prånå!" zeî de Prins: "ik "dank je wel, dat je zulk een beklagenswaardig man, als ik "ben, wilt bijstaan. Zoo heb jij dan alleen van al de Prinses-"sen medelijden met mij gehad? Waarlijk ik heb veel ver-"pligting aan je! Blijf hier bij mij in het rijtuig." — De trein trok toen weêr voorwaarts; en de andere Prinsessen waren niet weinig jaloersch op Andåjå-prånå, dat deze met den Prins in het rijtuig mogt zitten. Zij zagen daarin het bewijs, dat Dèwi Andåjå-prånå de favorite was.

Op bevel van Kĕbo-pĕndogå hield men stil in een woud, en wierd daar een kamp opgeslagen. Inmiddels zeî Kĕbo pĕndogå tot twee broeders van den Prins, Pandji-woeloeng en Toenggoel-woeloeng: "Wat weet je te verzinnen, om onzen broeder "te troosten in zijn zieleleed over het verlies van zijn overle-"dene geliefde Angrèni, en hem te genezen van die ongeluk-"kige zinsverbijstering? Gaat, om hem te vertroosten, een "paar Prinsessen voor hem schaken! Vroeger heb ik eens ge-"zien een Prinses van Oerawan, Tjåndrå-sàri, en een Prinses van "Singå-sàri, Dèwi Nawang-woelan genaamd, beide zeer schoon, "volkomen gelijk de overledene Dèwi Angrèni. Laat Pandji-"woeloeng de Prinses van Oerawan, en Toenggoel-woeloeng die

"van Singå-sàri schaken. Past vooral op, dat je niet ontdekt "wordt! en gaat terstond op weg, terwijl het nog avond is!"

De beide broeders vonden dit goed, en gingen terstond op weg. Het waren knaphandige jonges: zij konden door dik en door dun. Met een wip waren ze, waar ze wezen wilden, te Oerawan en te Singå-sàri. Dadelijk prevelden zij een tooverformulier, dat de menschen in een diepe slaap dompelt, en gingen het Prinsessenhof in. De beide Prinsessen sliepen als rozen, wierden met ledikant en al opgenomen en bij Kĕbo-pĕndogå gebracht. Rustig sliepen zij door tot aan de morgen; en, toen zij wakker wierden en rond keken, zagen zij niet weinig vreemd op, dat zij niet in haar slaapvertrek, maar in een woud waren. — Kĕbo-Pĕndogå ging ze toen presenteren aan den Prins, en zeide: "Prins, daar hebben Pandji-woeloeng en Toenggoel-"woeloeng twee Prinsesjes gevonden, slapende in het woud. Ik "kom ze hier U aanbieden." — Toen de Prins die beide Prinsessen zag, wierd hij zeer aangedaan door de herinnering aan de overledene: want zij geleken volkomen op Dèwi Angrèni. Hij sprak ze aan, en vroeg, waar zij vandaan waren, en hoe het kwam, dat zij daar lagen te slapen in het woud. Zij antwoordden, dat zij dochters waren, de ééne van den Vorst van Oerawan, de andere van den Vorst van Singå-sàri; dat zij Tjåndråsàri en Nawang-woelan heetten: maar, hoe zij daar in het woud gekomen waren, dat wisten zij niet te zeggen: zij waren toch gaan slapen thuis in haar slaapvertrekken. — De Prins beval ze toen aan de zorg van zijn zuster Dèwi Ragil-koening, die ze op de vriendelijkste wijze ontving en als zusters bejegende.

De Prins had toen drie Prinsessen, die een groote gelijkenis hadden met Dèwi Angrèni, Dèwi Andåjå-prånå, de Prinses van Bali, vooral door het haar, de Prinses van Oerawan vooral door haar taille, en de Prinses van Singå-sàri vooral door haar oogen. Daarom waren deze drie dan ook bijzonder bij den Prins geliefd, en bekleedden de eerste rang.

De Vorsten van Oerawan en van Singå-sàri, wier dochters vermist wierden in hun slaapvertrekken in het Prinsessenhof, zonden hun zonen uit, om hun zusters op te zoeken: maar al hun zoeken was te vergeefs. —

De Vorst van Kĕdiri had vijf kinderen. De oudste was een zoon, bij een vrouw van de tweede rang, Raden Kĕrtå-sàri genaamd. Daarop volgde een dochter, bij een vrouw van de eerste rang, beroemd om haar schoonheid, met name Dèwi Sĕkar-tàdji,

dezelfde, daar Raden Pandji door zijn Vader meê verloofd was. De derde was een zoon, met name Goenoeng-sàri; de vierde een dochter, Dèwi Mindåkå geheeten; en de jongste, insgelijks een dochter, maar bij een vrouw van de tweede rang, met name Dèwi Tàmi-jaji. De Vorst van Kĕdiri verkeerde op dat oogenblik in moeijelijke en onaangename omstandigheden, daar tegen hem opgetrokken was de Vorst van de overkant van de rivier, de Vorst van Mĕtaoĕn [1], Grootvorst Gadjah-angoen-angoen genaamd, begeleid en bijgestaan door al de kleinere Vorsten en Regenten van de westerlanden, waaronder de voornaamste was de Regent van Blitar, Djåjå-soedirnå. Reeds lag hij met een groot en magtig leger gekampeerd aan de grenzen van Kĕdiri. De oorzaak was een aanzoek om de hand van Dèwi Sĕkar-tàdji, met bedreiging van Kĕdiri te zullen veroveren, indien het aanzoek van de hand gewezen wierd. De Vorst van Kĕdiri zou gaarne dat aanzoek afwijzen, vooreerst, omdat hij den Vorst van Mĕtaoen beschouwde als iemand van een ander geslacht, en ten anderen, omdat zijn dochter Sĕkar-tàdji nu eenmaal verloofd was met Raden-Pandji, den Prins van Djĕngålå, die evenwel op dit oogenblik met zijn broeders verdwenen was. Hierom hield hij het aanzoek van den Vorst van Mĕtaoen nog in bedenking. Met zijn Patih, Djåjå-bådrå genaamd, en zijn beide zonen op de Pagelárran gezeten, in tegenwoordigheid van zijn hofgrooten en beambten, vroeg hij den Patih, wat hij van de zaak dacht, en of het niet best zou zijn, dien Vorst van Mĕtaoen gewapenderhand tegemoet te trekken. De Patih antwoordde, dat het naar zijn oordeel een zeer zware strijd zou zijn met dien Vorst van Mĕtaoen, die zulk een geduchte legermagt aanvoerde, en dat hij het raadzaam achtte, hulp te vragen. "Maar wie is het," vroeg de Vorst, "wiens "hulp wij kunnen inroepen, en die in staat is, dien Vorst van "de overkant terug te doen trekken?" — De Patih antwoordde: "Vorst! ik heb gehoord, dat hier in het oosten een krijgs-"held is, die rondtrekt om rijken te veroveren, omdat hij het "ongeluk gehad heeft een geliefde gemalin door de dood te "verliezen. Zijn naam is Kĕlânå Djajĕngsàri. Het is een uit-"stekend magtig held. Van Bali en Blambangan af hebben al "de oostelijke gewesten zich aan hem onderworpen en Prinsen

[1] Naam van een oude rijkszetel op Java, misschien het tegenwoordige Madioen.

"en Prinsessen tot cijns aangeboden. Op dit oogenblik is hij "gekampeerd in een woud in de omtrek van Pasoeroean. Deze "zal, denk ik, in staat zijn den Vorst van Mĕtaoen te doen "aftrekken." — De Vorst van Kĕdiri keurde deze raad van zijn Patih goed, en er wierd besloten, twee rijksgrooten af te zenden naar Kĕlånå Djajengsàri, met een brief van den Vorst, waarin hij verzocht wierd, hem te hulp te komen.

De twee rijksgrooten vertrokken ten spoedigsten met die brief, en vonden ook weldra het verblijf van Kĕlånå Djajengsàri. Zij wierden plegtig ontvangen, en overhandigden de brief, die terstond door den Prins zelf gelezen wierd en aldus luidde: "De heilbede van Uw Vader Djåjå-nĕgårå, den Vorst van Kĕ-"diri, aan zijn zoon Kĕlånå Djajengsàri, den heldhaftigen ver-"overaar. — Uw Vader is in een benarde toestand gebracht, "doordien tegen hem afgekomen is een Vorst van de over-"kant, Gadjah-angoenangoen genaamd, aan het hoofd van een "groote legermagt, en met oogmerk om het rijk van Kĕdiri te "vermeesteren; omdat namelijk Uw Vader zijn aanzoek om de "hand van zijn dochter Sĕkar-tàdji van de hand wijst. Daarom "hoopt hij, dat zijn zoon de goedheid zal hebben hem te hulp "te komen, om dien Vorst van de overkant af te keeren. Uw "Vader heeft vastgesteld, dat alwie in staat zal zijn, dien vijand "tot de terugtogt te nopen, de gemaal zal worden van zijn "dochter Sĕkar-tàdji; maar hoopt en wenscht, dat zijn zoon "Kĕlånå Djåjengsàri dat zijn zal."

De Prins deze brief gelezen hebbende, deelde de inhoud daarvan meê aan Kĕbo-Pĕndogå, en vroeg hem, wat hij daarvan dacht. Deze was van oordeel, dat men aan dit verzoek moest voldoen, en kreeg in last van den Prins, om tot de togt naar Kĕdiri de noodige maatregels te nemen. Weldra was ook alles marschvaardig, en de beide gezanten wierden vooruitgezonden, om den Vorst van Kĕdiri te boodschappen, dat de Prins, gereed om aan zijn verzoek te voldoen, hen ten spoedigsten met zijn leger zou volgen.

Toen de gezanten met dit berigt teruggekomen waren, wierden deze terstond gelast, om den Prins bij zijn aankomst te gemoet te gaan en hem aan de buitenpoort van de hoofdplaats te ontvangen. Spoedig kwam ook de Prins, en wierd daar door de gezanten plegtig ontvangen. Zijn stoet en leger hielden daar stand, maar de Prins reed onmiddelijk door naar de Kraton, waar de Patih hem tegemoet kwam en binnen noodigde.

De Vorst van Kĕdiri ontving den Prins op de beleefdste wijze, en was reeds op het eerste gezigt zeer met hem ingenomen. Hij vroeg hem, of hij op zich nam, dien vijand van de overkant terug te drijven: maar de Prins antwoordde, dat hij dit wel juist niet op zich nam; doch, zoo de Vorst hem zijn magtiging verleende, dat hij dan bereid was, in de dood te gaan. — De Vorst zeide: "Prins, help Uw Vader, en be-"schut het rijk van Kĕdiri! Uw Vader zal U mild beloo-"nen!" — Vervolgens gaf de Vorst aan zijn Patih bevel, om een buiten de poort van Kĕdiri gelegene schans, Tambak-båjå genaamd, in te rigten tot een behoorlijk verblijf voor den Prins en zijn Prinsessen en stoet; en, toen alles in gereedheid was, geleidde de Patih den Prins daarheen. De Vorst voorzag hem daar van al het noodige uit zijn Kraton.

Des anderen daags zond de Prins Kĕlånå Djajengsàri de drie Prinsessen Andåjå-prånå, Tjåndrå-sàri en Nawang-woelan, benevens zijn zuster Ragil-koening, naar den Vorst van Kĕdiri, met een geschenk tot bewijs van zijn hulde, bestaande in eenige kostbare sieraden voor de Prinses. Aan Dewi Andåjå-prånå droeg hij op het woord te doen. De Vorst ontving de Prinsessen op een heusche wijze, nam het geschenk met dankzegging aan, en, nadat hij de kostbaarheden, en niet minder de schoonheid van de Prinsessen, bewonderd had, noodigde hij de Prinsessen, om een bezoek te brengen aan zijn dochter, de Prinses Sĕkar-tàdji, in het Prinsessenhof, en gaf last, om die sierraden aan deze ter hand te stellen, als een geschenk van Prins Kĕlånå Djajeng-sàri. — Zij wierden daar door Dèwi Sĕkar-tàdji op de vriendelijkste en gulste wijze ontvangen en onthaald, en waren verbaasd over de schoonheid van de Prinses. Dèwi Ragil-koening was zeer aangedaan; want zij vond, dat Sĕkar-tàdji volkomen het evenbeeld was van de overledene Angrèni.

Nadat de Prinsessen bij Klånå Djajengsàri teruggekomen waren en omstandig verslag gedaan hadden van de haar opgedragene zending en van de wijze, waarop zij ontvangen waren, nam de Prins zijn zuster ter zijde, en vroeg haar, hoe zij vond, dat de Prinses van Kĕdiri Sĕkar-tàdji er uitzag; of zij zoo schoon was, als de faam van haar zeide. Ragil-koening antwoordde: "Ik kan U verklaren, dat zij volkomen het even-"beeld is van de overledene Angrèni. Het is een gelijkenis als "van twee druppels water: houding, manieren en spraak, alles

"is gelijk." — Hierop ontwaakte de heldenmoed van den Prins, en terstond gaf hij bevel aan Kĕbo-Pĕndogå, om zijn krijgsmagt in gereedheid te brengen, daar hij op wilde trekken, om den Vorst van Mĕtaoen te bestrijden. Kĕbo-pĕndogå vond het ook raadzamer den vijand voor te komen, als voorgekomen te worden, en terstond wierd alles voor de veldtogt in gereedheid gebracht.

De Vorst van Mĕtaoen wachtte met ongeduld op het besluit van den Vorst van Kĕdiri, en nu hoorde hij, dat het wel zeker was, dat deze zijn aanzoek om de hand van de Prinses Sĕkar-tàdji van de hand wees; want dat hij reeds de hulp ingeroepen had, en ook verkregen, van een zekeren Prins, Kĕlånå Djajengsàri genaamd, wijd vermaard om zijn heldhaftigheid, die van land tot land trok om veroveringen te maken, en aan wien zich reeds al de oostelijke gewesten onderworpen hadden. Op dit berigt ontstak de Vorst van Mĕtaoen in hevige gramschap, en gaf dadelijk bevel, dat men zich gereed zou maken ten strijde. Spoedig was ook alles marschvaardig, en de Gongs lieten het alarmsein hooren. Het leger wierd in drie divisies verdeeld, om zoo Kĕdiri van drie kanten te gelijk aan te vallen en in te sluiten.

Te Kĕdiri had intusschen een geheel ander tooneel plaats. Daar zat in het Prinsessenhof Dèwi Sĕkar-tàdji met haar Embàns en de concubinen van den Vorst, en zeide tot haar Embàn Sanggit: "Embàn! ik heb een boodschap voor je aan zus-"ter Tjåndrå-sàri. Van de Gamĕlan, die ik tot geschenk van "Djĕnggålå gekregen heb bij gelegenheid van mijn verlooving "met den Prins van Djĕnggala, Pandji Koedå-wanengpàti, zijn "de vedel en het metalen clavier, nadat de Prins vermist was, "ontstemd en valsch van toon geworden. Ga jij daarmeê naar "zuster Tjåndrå-sàri, en verzoek haar mij de dienst te doen, "met deze twee instrumenten te zenden naar Kĕlånå Djajengsàri, of deze welligt de toon en klank er van herstellen kan." — De Embàn ging terstond met de beide instrumenten naar de burgt Tambak-båjå, en deed de boodschap van haar Prinses aan Dèwi Tjåndrå-sàri. Deze was bereid, om aan het verzoek te voldoen. "Maar, Embàn," zeide zij, "de Prins is zoo even "een bezoek gaan brengen bij zuster Andåjå-prånå: wacht dus "een oogenblik; ik zal hem iemand nazenden." — Zij zond daarop een Embàn naar het verblijf van Andåjå-prånå, om den Prins te verzoeken een oogenblik thuis te komen, daar er

iemand was, die gezonden was van Dèwi Sĕkar-tàdji, de Prinses van Kĕdiri, met een vedel en metalen clavier, die ontstemd en valsch van toon geworden waren, en met verzoek om die te herstellen. — De Prins toonde zich bereid, maar verzocht de Embàn een oogenblik te wachten. Intusschen zeî Dèwi Andåjå-prånå tot de Embàn: "*Ik* zou zóo niet gehandeld hebben, "Embàn! Daar de Prins hier bij mij zat, zoo had men, als "er een bode kwam, of iemand om een bezoek te brengen, "dezen moeten laten gaan naar de plaats, waar de Prins was: "niet zooals Tjåndrå-sàri gedaan heeft. Dan zou men niet ge-"zondigd hebben tegen de regels van de welvoeglijkheid. Als "mijn man bij één van mijn medevrouwen zat, en er kwam "een bode; dan zou *ik* mij schamen, mijn man te verzoeken "thuis te komen. Ik zou wachten totdat hij vanzelfs terug-"kwam: of ik zou de bode zelf naar hem toe laten gaan. Zóo "zou ik mij niet bezondigen tegen de regels van de welvoeglijk-"heid." — De Prins zeide: "Embàn, laat je meesteres Tjåndrå-"sàri hier komen. en de bode van de Prinses van Kĕdiri die "muziekinstrumenten meê laten nemen!" — De Embàn deed deze boodschap, en vertelde metéén aan haar meesteres, wat Dèwi Andåjå-prånå daar gezegd had. Dèwi Tjåndrå-sàri gevoelde zich erg daardoor beleedigd: het bloed steeg haar in het aangezigt. Zij ging evenwel dadelijk met de bode van de Prinses van Kĕdiri naar den Prins. En, toen zij kwam, was het haar wel aan te zien, dat zij zich gegriefd gevoelde: maar de Prins deed, alsof hij het niet bemerkte, en vroeg haar, waarom de bode van de Prinses gekomen was. "Prins!" antwoordde zij: "een bode van haar Hoogheid komt hier met een vedel en "metalen clavier, een geschenk van Djĕnggålå bij haar verlo-"ving. Zij waren eerst goed van toon: maar, na dat de Prins "van Djĕnggålå weg geraakt is, zijn ze ontstemd en valsch van "toon geworden. Nu roept de Prinses Uw Hoogheids hulp in, "in de hoop, dat Uw Hoogheid de toon er van zal kunnen "herstellen." — De Prins liet zich toen die instrumenten geven, en, daar hij zelf de Prins van Djĕnggålå, Pandji Koedåwanengpàti was, zoo haperde er voor hem niets aan. Hij zette er zijn voet op, drukte er even op; speelde er vervolgens op een bevallige wijze een air op, en de toon was weêr volkomen hersteld. — De Embàn Sanggit, dit ziende, was verbaasd over de bekwaamheid van den Prins. Deze zeide tot Tjåndrå-sàri: "Nu, lieve! laat nu de vedel en het clavier terugbren-

"gen aan de Prinses! Wat de Prinses van Kĕdiri verlangt: als "ik het niet heb, of het niet kan; al is het boven de hemel, "of onder de aarde, ik zal doen, wat de Prinses van Kĕdiri "verlangt." — De Embàn Sanggit boog het hoofd: want deze laatste woorden van den Prins schenen haar toe geen andere bedoeling te hebben, dan dat zij die hooren zou.

Een oogenblik daarna kwam Kĕbo-pĕndogå den Prins zeggen, dat de jongere broeder van den Prins, Raden Pandji Tjarang-waspå, aangekomen was, en bij hem aan zijn woning wachtte. De Prins, dit hoorende, ging dadelijk zijn broeder opzoeken. En, toen de Prins heengegaan was, zeide Dèwi Tjåndrå-sàri, die nog altijd gebelgd was op Dèwi Andåjå-prånå, op een toon, die alles behalven heusch was: "Ja, Andåjå-prånå, "het staat je fraai, het hoofd zoo hoog te dragen en maar alles "van mij te zeggen, wat je belieft: want je bent, zooals je meent, "de favorite van den Prins! Wat zou het wezen, als je niet "een buitgemaakte slavin waart!" — Dèwi Andåjå-prånå antwoordde: "Wel nu, zuster! ik had immers gelijk! Wanneer "er een bode komt, dan moet die, waar de Prins zich ook "bevindt, naar hem toegestuurd worden." — Houd op!" zeî Tjåndrå-sàri: "niet te veel praats, of ik zal je de mond snoe-"ren!" — Andåjå-prånå hield zich gelaten, omdat Tjåndrå-sàri een nicht van den Prins was: zij zeide: "Is U dan daar boos "om, zuster! Maar ik had immers gelijk. *Ik* ten minsten zou "mij schamen, mijn man achterna te loopen, wanneer deze "zich bij een andere van zijn vrouwen bevindt. Ik zou het "een schande achten, als men mij manziek noemde." — Daar pakte Dèwi Tjåndrå-sàri Andåjå-prånå bij het haar, en trok haar voorover naar de grond, één maal, en twee maal: maar, toen zij het voor de derde maal deed, verweerde zich Andåjå-prånå en zette zich schrap; greep Tjåndrå-sàri om de middel, ligtte haar in de hoogte, om haar op de grond te smijten, en zeide: "Gelatenheid baat bij Tjåndrå-sàri niet! Heb je nooit "hooren vertellen, dat Andåjå-prånå, de Prinses van Bali, een "dappere heldin is." — Fluks kwamen twee andere Prinsessen Tjåndrå-sàri uit de handen van Andåjå-prånå ontzetten, en de ééne daarvan zeide: "Andåjå-prånå laat zich door haar drift "vervoeren, en matigt zich te veel aan met zich zoo te dur-"ven verzetten tegen een nicht van den Prins. Zij is immers "een buit gemaakte Prinses, zoowel als wij." — "Meng jij je "hier niet in!" zeî Andåjå-prånå. "Ja, ik ben een buitge-

"maakte Prinses, maar gekocht met strijd. Hoeveel man- "nen van Bali zijn er niet gesneuveld, die zich opgeofferd "hebben voor mij! Neen, ik ben niet zooals ze badak "(groote waaijer van pauweveêren), die maar altijd bukt en ja- knikt." — De Prinses, die dat tegen Andåjå-prånå gezegd had, was beschaamd.

Daarop scheidden zij van elkander. De Embàn Sanggit bracht de vedel en het metalen klavier terug bij de Prinses Sĕkar- tàdji, en vertelde haar van de schoonheid van den Prins Kĕlånå Djajengsàri, en met hoe veel bekwaamheid hij die instrumen- ten hersteld had. Ook deelde zij de Prinses de historie meê van dat krakeel van Dèwi Tjåndrå-sàri met Dèwi Andåjå-prånå. De Prinses was verbaasd dat te hooren. Toen ging zij op die twee muziek-instrumenten spelen, bevond, dat de toon volko- men hersteld was, zoo zuiver als ooit; en loofde en prees de bekwaamheid van den Prins. Daarna zeî de Embàn Sang- git: Prinses! ook heeft de Prins nog tot Dèwi Tjåndrå-sàri ge- zegd, blijkbaar met de bedoeling, dat ik het hooren en U meê- deelen zou: "Bijaldien de Prinses van Kĕdiri iets verlangt, en "ik het niet heb; al is het ook in de hemel, of in het diepst "van de aarde, ik zal het zoeken te verkrijgen." — Zonder te laten blijken, wat indruk dit op haar maakte, zeî de Prinses tot de Embàn: "Ga nu terug naar Tambak-båjå, en verzoek "de zusters Tjåndrå-sàri, Nawang-woelan en Andåjå-prånå, met "zuster Ragil-koening, van avond hier in het Prinsessenhof te "komen, om ons zamen te amuseren met het gamĕlan-spel." — Embàn Sanggit ging daarop terstond met deze boodschap naar Tambak-båjå terug.

Dáár had intusschen Dèwi Tjåndrå-sàri zich beklaagd over de bejegening en behandeling, die zij van Andåjå-prånå had moe- ten verduren. De Prins sloeg geloof aan de wijze, waarop zij deze zaak aan hem voordroeg, met dat gevolg, dat hij Dèwi Andåjå-prånå niet meer toesprak. Deze was schrander genoeg, om de oorzaak hiervan te begrijpen, en sprak den Prins aldus aan: "Ik bid U, Prins! wat is de rede, dat U doet, alsof U mij "niet kent? Is het om dat hooggeloopen geschil, dat ik met "zuster Tjåndrå-sàri gehad heb? Ik geloof niet, dat ik onge- "lijk heb gehad. Trouwens, wat ik gezegd heb, was volko- "men waar: maar zij wilde het niet van mij hooren; en toen "greep zij mij bij de haren, en sleurde mij op de grond. Uw "Hoogheid mag de Prinsessen, die er getuigen van geweest

"zijn, navragen. Zoo Uw Hoogheid oordeelt, dat ik schuldig "ben; ja, dan verdien ik Uw hoog misnoegen: maar schenk "mij vergiffenis, zoo U verlangt, dat ik nog langer in Uw "dienst zal blijven. Zoo niet, laat mij dan teruggebracht wor- "den naar mijn ouders. Ik zeg de waarheid: dat ik mijn ouders "verlaten heb, dat was alleen om in Uw Hoogheids gevolg te "treden. Ik stel de beslissing van mijn lot in Uw Hoogheids "handen!" — "Genoeg, lieve!" zei de Prins: "wees gerust! ik "ben niet meer misnoegd op je!"

Daarop kwam de Embàn Sanggit met de boodschap van de Prinses van Kĕdiri. De Prins had er niet tegen, dat de Prinsessen de uitnoodiging aannamen, en zoo gingen deze weldra naar het Prinsessenhof, waar Andåjå-prånå evenwel niet meê naar binnen ging, omdat zij het nog met zich zelf niet eens was, hoe zij zich houden zou tegenover Tjåndrå-sàri.

Dèwi Sĕkar-tàdji en de andere Prinsessen vermaakten zich zeer met het gamĕlan-spel. Het metalen clavier wierd bespeeld door Raden Goenoeng-sàri, den jongeren broeder van Sĕkar-tàdji; Dèwi Ragil-koening speelde op de vedel, en door haar liefelijk spel en haar schoonheid beide wierd Goenoen-sàri zoo bekoord, dat hij haar in stomme bewondering zat aan te staren en smoorlijk verliefd wierd. Tot in de nanacht amuseerde men zich met de muziek; toen stelde Dèwi Sĕkar-tàdji voor, om een einde aan het spel te maken, en, daar het al zoo laat was, te gaan slapen. — Toen begaven zij zich ter rust, Dèwi Ragil-koening lag in de arm van Dèwi Sĕkartàdji.

Toen alles stil geworden was, kwam Raden Goenoeng-sàri, gedreven door zijn verliefdheid op Dèwi Ragil-koening, telkens zachtjes binnen sluipen, om een blik te werpen op Ragil-koening, die daar in de arm van zijn zuster lag te slapen. Déwi Tjåndrå-sàri zag daar iemand zweven, en toen zij naauwkeurig toekeek, zag zij, dat het Goenoeng-sàri was. Zij begreep, dat Goenoeng-sàri haar een bezoek wilde brengen, en zeide: "Wat "is er, broeder, dat gij zoo het prinsessenhof uit- en in- "loopt?" — Goenoeng-sàri antwoordde: "Ja, zuster! het is om- "dat ik gevaar ducht. Ik houd de wacht bij het prinsessen- "hof, uit vrees voor dieven." — Tjåndrå-sàri zeide: "Broeder, "kom er maar rond vooruit! Ik weet wel, wat gij bedoelt: "ontveins het maar niet langer!" — "Ja, zuster!" antwoordde Goenoeng-sàri: "om de waarheid te zeggen, ik ben verliefd op "Ragil-koening, de zuster van Prins Kĕlånå-djajeng-sàri: maar

"ik weet waarlijk niet, hoe ik haar aan moet komen." — Tjåndrå-sàri hernam: "Wat cadeau wildet ge aan Ragil-koening geven?" — "Ik wilde haar een paar juwelen ringen ge"ven," antwoordde Goenoeng-sàri: "Geef hier, broeder!" zeî Tjåndrå-sàri: "ik zal die ringen wel voor je aan Dèwi Ragil"koening geven." — "Dat is best, zuster!" zeî Goenoeng-sàri, en reikte haar de ringen over. Toen zij de ringen in handen had, sprak Tjåndrå-sàri: "Zoo heeft dan de Prinses van Kĕ"diri ons bij de neus willen hebben met ons hier in het prin"sessenhof te noodigen. Zij wilde onze zuster Ragil-koening "met haar broeder Goenoeng-sàri in aanraking brengen. Hier "heb ik het bewijs in handen. Nu, ik zal er trouw verslag "van doen aan Klånå Djajengsàri." — Goenoeng-sàri was uit het veld geslagen, en bad Tjåndrå-sàri hem toch te willen verschoonen.

's Morgens keerden de Prinsessen naar Tambak-båjå terug. Dáár was reeds alles uitgerust tot de strijd; en weldra hoorde men een groot rumoer van de bewoners van de grenzen van Kĕdiri, die naar de burgt kwamen vlugten, omdat hun dorpen vermeesterd en geplunderd waren door de legerbenden van den Vorst van Mĕtaoen. Toen hiervan berigt gegeven was aan den Vorst van Kĕdiri en aan Kĕlånå Djajeng-sàri, gaf deze terstond bevel den vijand te gemoet te trekken; en weldra had er een levendig en bloedig gevecht plaats, dat door de invallende nacht afgebroken, maar den volgenden morgen hervat wierd. — De legerbenden van den Vorst van Mĕtaoen, die reeds den vorigen dag zeer gedund waren, moesten nu weldra het veld ruimen; wat er van over was, nam de vlugt tot den Vorst. De legerhoofden verklaarden, dat zij tegen de helden van Kĕlånå Djajengsàri niet bestand waren, dat het magtige helden waren, door geen staal te kwetsen. — De Vorst van Mĕtaoen, dit hoorende, ontstak in hevige gramschap, en beval zijn Patih, het geheele leger bekend te maken, dat hij zelf in den strijd wilde trekken, en dat men alleen maar meê moest doen met juichen en toeschouwen. De Vorst rustte zich daarop in volle wapendos, en trok op een olifant gezeten naar het strijdperk, waar hij ieder uitdaagde, om zich met hem te meten. Spoedig wierd hij door een menigte bestormd: maar hij was onkwetsbaar voor staal en voor lood. Rustig bleef hij op zijn olifant amokken, en sloeg allen, die hem durfden naderen, zegevierend af, totdat de nacht weêr een einde maakte

aan de strijd, waarin de troepen van Kědiri en van de gebroeders van Prins Kělånå Djajengsàri een gevoelige nederlaag geleden hadden.

Ofschoon de gebroeders verklaarden, dat zij de moed niet opgaven, zoo wilde toch de Prins den volgenden dag zelf in den strijd gaan, en dien Vorst van Mětaoen in eigen persoon en alleen bestrijden. Zijn gemalin Andåjå-prånå, de manhafte Prinses van Bali, wilde echter volstrekt meêgaan. Zij was niet te weêrhouden. Zij was zelfs de eerste op het slagveld, en wierd daar spoedig door een groote menigte te gelijk aangevallen: maar zij weerde zich zoo dapper van haar olifant, waarop zij gezeten was, met haar spies, dat niemand haar iets deren kon, en zij een groote menigte van haar aanvallers velde. Spoedig snelden ook de gebroeders en de Prins zelf haar te hulp, en dreven haar bestrijders op de vlugt.

Toen deze vlugtelingen den Vorst van Mětaoen kwamen berigten, dat Kělånå Djajensàri zelf tot de strijd was uitgekomen, trok hij onmiddellijk naar het slagveld; en daar den Prins ontmoetende, sprak hij hem aan met deze woorden: "Wie ben je, krijgsman, zoo schoon en zoo jong?" — De Prins antwoordde bedaard: "Ik ben Kělånå Djajengsàri, dien "de Vorst van Kědiri om hulp gevraagd heeft." — "Dat is "best!" sprak de Vorst van Mětaoen; "dan zal ik je nu mijn "lans laten voelen. Zoo je werkelijk een held bent, ontwijk "mij dan niet!" — Herhaalde malen stiet daarop de Vorst met zijn lans naar den Prins, maar elke stoot wierd door deze, alleen met de hand maar, afgeslagen. Toen trok de Vorst zijn zwaard, en hieuw daarmeê naar den Prins: maar ook dat zwaard wierd, alleen met de hand maar, afgeslagen. "Welaan!" riep de Vorst van Mětaoen: "laat ons te voet strijden, en de pun-"ten van onze dolken tegen elkander beproeven!" — "Al wat "je wilt!" was het antwoord van den Prins; "ik ben bereid:" en beide stegen daarop af. Een wijl lang streden zij met gelijke dapperheid; maar op een oogenblik, dat de Vorst van Mětaoen zich een weinig op zijde wendde, stiet de Prins hem met zijn vergiftigde dolk, Kålå-misàni genaamd, een geschenk van de goden, in de linker zijde, dat hij dood achterover op de grond viel. Daverend was het gejuich van het leger van den Prins, en al het volk van den Vorst van Mětaoen ging op de vlugt.

Toen de Prins van het slagveld te Tambakbåjå teruggeko-

men was, ging hij te bed liggen en bezwijmde. Algemeen was de ontsteltenis. Dèwi Andåjå-prånå omarmde den Prins; Këbo-pĕndogå en de andere gebroeders stonden in een kring er om heen. Ook de Vorst van Kĕdiri, aan wien het geboodschapt was, kwam met zijn gemalin en met zijn dochter Sĕkar-tàdji. Dĕwi Ragil-koening en de overige Prinsessen kwamen insgelijks aangeloopen: de zuster boog zich met het aangezigt op de voeten van haar broeder neêr, terwijl de andere Prinsessen er om heen zaten. Dèwi Sĕkar-tàdji hield zich achter haar moeder. — Toen sprak de Vorst van Kĕdiri: "Kĕbo-"pĕndogå! wat is de oorzaak, dat Kĕlånå-djajengsàri het be-"wustzijn verloren heeft? Is hij gewond in zijn gevecht met "den Vorst van Mĕtaoen? of heeft hij één van zijn rib-"ben gebroken?" — Kĕbo-pĕndogå antwoordde: Den Prins "deert niets: maar het is niet ongewoon, dat hij in flaauwte "valt, als hij uit de strijd komt. Ditmaal vrees ik voor het "ergste." — De Vorst van Kĕdiri was zeer ongerust, en sprak: "Kĕbo-pĕndogå! ik doe een plegtige gelofte: wees gij met al "uw broeders getuigen. Indien Kĕlånå Djajengsàri volkomen "herstelt, dan wil ik hem nog dezen dag in de echt verbinden "met mijn dochter Sĕkar-tàdji." — Naauwelijks had de Vorst dit gezegd, of de Prins kwam weêr tot bewustzijn, en rees volkomen hersteld overeind. Daar zag hij met eigen oogen, hoe de Prinses van Kĕdiri als een druppel water geleek op Dèwi Angrèni. — Kĕbo-pĕndogå sprak: "De woorden van den Vorst van Kĕdiri hebben krachtig gewerkt!" en, zich tot den Vorst wendende, zeide hij: "Welnu, Vorst! volbreng nu Uw "vorstelijke gelofte!" — "Ja, Kĕbo-pĕndogå," sprak de Vorst: "ik zal mijn gelofte volbrengen: maar ik heb een verzoek. "Ik vraag namelijk Ragil-koening ten huwelijk voor mijn zoon "Goenoeng-sàri, en dat dit huwelijk op deze zelfde dag vol-"trokken mag worden." — Kĕbo-pĕndogå, en de Prins en al de broeders, gaven hun toestemming.

De beide huwelijken wierden dan ook nog dien zelfden dag gesloten. Dèwi Sĕkar-tàdji kon zich evenwel nog niet terstond geheel aan de liefde van den Prins overgeven: zij verkeerde nog in onzekerheid omtrent den Prins van Djĕnggålå Raden-Pandji Wanengpàti. De Prins had geduld met haar, en wilde wachtten, tot dat zij zelf tot andere gedachten gekomen zou zijn. — Dèwi Sĕkar-tàdji ging naar de bidkapel, en smeekte de goden, haar het verblijf van den Prins van Djĕngålå te

openbaren. — De Prins Kĕlånå Djajengsàri, wetende, dat zijn gemalin Sĕkar-tàdji naar de kapel was gaan bidden, ging in de nanacht haar daar heimelijk bespieden. Hij nam de gedaante aan van god Kåmå-djåjå (den Indischen God der liefde); en, ziende dat Sĕkar-tàdji in diepe aandacht verzonken was, sprak hij haar aldus aan: "Sĕkar-tàdji, welbeminde der Go-"den! wat verlangt gij? waarom bidt gij? Zoudt gij schoon "willen zijn? gij zijt schoon. Zoudt gij rijk willen zijn? gij "zijt rijk. Daarbij hebt gij een man, welgemaakt en begaafd "met heldenkracht: wat ontbreekt er aan Kĕlånå Djajengsà-"ri?" — Dèwi Sĕkar-tàdji, een liefelijke stem hoorende, vroeg: "Wie is het, die daar spreekt? Is het een geest, of een god? "Ik verzoek hem zich te laten zien." — De Prins, in de gedaante van God Kåmå-djåjå, vertoonde zich, en zeide: "Ik "ben het, Sĕkar-tádji, die tot U neêrgedaald ben: ik heet "God Kåmå-djåjå." — In de nederigste houding maakte Sĕkar-tàdji een allereerbiedigste dienares, en zeide: "Hoogverhevene! "hoe kon het U behagen in deze nederige bidkapel te ko-"men?" — De gewaande god antwoordde: „Ik kom hier, ge-"zonden door God Goeroe om u te vragen, wat uw bedoeling "is, dat gij met zulk een aandacht hier zit te bidden. Trou-"wens gij zijt rijk en schoon, en hebt daarenboven een man, "welgemaakt en begaafd met heldenkracht: wat verlangt gij "nog meer?" — Sĕkar-tàdji zeide: "Ja, Hoogverhevene! dat "alles is waarheid. Alleen maar wordt mijn hart gekweld "door de onzekerheid, waarin ik verkeer omtrent den Prins "van Djĕnggålå, Raden-Pandji Koedå-wanengpàti; of die nog "leven mag, of dood is." — De vermeende god zeide: "Is "dat zoo, Sĕkar-tàdji? hangt uw hart nog aan uw verloofde "Koedå-wanengpàti? zoo zijt gij dan niet te vreden met Kĕ-"lånå Djajengsàri als gemaal?" — Sĕkar-tàdji antwoordde: "In-"derdaad, ik ben niet te vreden met de gemalin te zijn van "een ander, als van den Prins van Djĕnggålå." — „Nu, Sĕ-"kar-tàdji," sprak de vermeende God, "ik verklaar u, dat uw "verloofde, de Prins van Djĕnggålå, nog leeft, met al zijn ge-"broeders: maar ik mag u niet zeggen, waar hij zich bevindt; "dewijl God Goeroe dit nog niet behaagt. Nu dan, Sĕkar-"tàdji! ontvang van mij maar een heilig verzekerde afspraak. "Geef mij uw ring; en al wie voortaan uw ring zal aanheb-"ben, die is de Prins van Djĕnggålå, Pandji Koedå-waneng-"pàti." — Dèwi Sĕkar-tàdji trok daarop de ring, die zij bij

haar verloving tot geschenk van Djĕnggâlâ gekregen had, van haar vinger, en gaf die aan den gewaanden god. Deze nam daarop afscheid met te zeggen: "Nu, Sĕkar-tàdji, vaarwel! "ik ga den Prins van Djĕnggâlâ, Koedâ-wanengpàti, opzoe- "ken." — Hierop verdween hij. Dèwi Sĕkar-tàdji verliet de bidkapel, en keerde terug naar het Prinsessenhof, waar de gewaande god zich ook reeds weêr bevond in de gedaante van Kĕlânâ Djajengsàri, en veinsde te slapen.

Den volgenden dag vermaakte de Prins zich met gemaskerden voor zich te laten spelen en de Bĕdâjâ's te laten dansen; 's avonds met het aanhooren van de gamelan, die bespeeld wierd door de Prinsessen, terwijl tusschenbeiden tot afwisseling Bĕdâjâ's dansten. Dit duurde tot laat in de nacht. Nadat men gescheiden was, begaf zich de Prins naar het Prinsessenhof, en liefkoosde zijn gemalin Sĕkar-tàdji. Deze zag weldra de ring, die door den God was meêgenomen, aan de vinger van den Prins, en herinnerde zich de afspraak van God Kâmâ-djâjâ. Intusschen was zij niet volkomen gerust, of niet misschien de zoo wonderlijk begaafde Prins de gedaante van een god had kunnen aannemen. Zij herinnerde zich toen een openbaring, die zij ontvangen had, dat Pandji Koedâ-wanengpàti te herkennen was aan een door het haar overdekt rood moedervlekje aan de regter slaap van zijn hoofd; en naauwkeurig toekijkende, ontdekte zij, dat Klânâ-Djajengsàri werkelijk dat moedervlekje daar had. Het had een glans als een parel. — Toen twijfelde zij er niet meer aan, dat Kĕlânâ Djajengsàri werkelijk Raden-Pandji Wanengpàti was, en schonk hem haar onverdeelde liefde. — Dien zelfden nacht liet Prasântâ, (die, als god, geweten schijnt te hebben, wat er in het prinsenhof voorgevallen was,) zeven vreugdeschoten met het kanon doen en de gamĕlans spelen, tot schrik van de inwoners van de hoofdplaats en van de andere Prinsessen, die meenden, dat men overvallen was door de vijanden. Later vernamen zij, dat het saluutschoten geweest waren op de gelukkige echtverbindtenis van den Prins en de Prinses.

Alstoen kwamen de gebroeders en de regenten terug, die door den Prins uitgezonden waren, om de westelijke districten, die het gebied van den Vorst van Mĕtaoen uitgemaakt hadden, te gaan plunderen, en de gemalinnen en dochters van de regenten en andere vrouwen buit te maken. Groot was de buit aan allerlei kostbaarheden en vrouwen, die zij

meêbrachten. Alles wierd aangeboden aan den Vorst van Kĕdiri. Deze verdeelde de kostbaarheden en kleinodiën als geschenken onder zijn regenten en hoogere en lagere beambten; maar het grootste deel schonk hij aan Prins Kĕlånå Djajengsàri en zijn gebroeders: en al de buit gemaakte vrouwen stond hij af aan den Prins. Deze demandeerde ze aan zijn gemalin Dèwi Sĕkar-tàdji, en bij de uitdeeling onder de gezamentlijke gemalinnen kreeg ieder er honderd: maar duizend van de schoonste eischte de Prins voor zich, om die te geven aan Sĕkar-tàdji.

Toen Dèwi Andåjå-prånå haar aandeel ontvangen had, ging zij de gebroeders vragen, om haar van de door hen buitgemaakte vrouwen ieder nog eenige af te staan voor haar vrouwenstoet. Deze deden dit gaarne: want Dèwi Andåjå-prånå was algemeen bij de gebroeders bemind om haar minzaamheid, en omdat zij hun dikwijls een lekkere schotel bezorgde, of hen van kleedingstukken voorzag voor hun krijgsmansdos. Ieder van de gebroeders schonk haar er twintig, en zoo kreeg zij wel twee honderd. Dit verwekte niet weinig jaloezie bij de andere Prinsessen, die zich bij Dèwi Tjåndrå-sàri gingen beklagen, en het zoo deden voorkomen, alsof Andåjå-prånå zich meester gemaakt had van twee honderd van de vrouwen, die bestemd waren voor Dèwi Sĕkar-tàdji. Tjåndrå-sàri, die Dèwi Andåjå-prånå niet lijden mogt, zeide: "Ja, die Andåjå-prånå "is inhalig. Zij vermeent, dat zij hoog in de gunst staat bij "den Prins, en matigt zich alles aan," Daarop begaf zij zich tot den Prins, terwijl deze juist bij Dèwi Sĕkar-tàdji zat, en beklaagde zich bij hem over Andåjå-prånå, met te zeggen, dat deze zich twee honderd vrouwelijke bedienden had toegeëigend. — Toen de Prins dit van Tjåndrå-sàri hoorde, wierd hij zeer misnoegd, en zond terstond een vrouwelijke hofbediende naar Dèwi Andåjå-prånå, om die twee honderd vrouwen terug te eischen, en haar te zeggen, dat zij een inhalige Prinses was, die zich al te veel aanmatigde. — Toen Dèwi Andåjå-prånå deze boodschap ontving, gevoelde zij zich ten hoogsten beleedigd, en gaf terstond bevel aan één van haar Embàns, om drie honderd vrouwen, en tevens de kostbaarheden, die zij voor haar aandeel van de buit gekregen had, meê te geven. De hofbediende, die de boodschap gedaan had, zeide tot Dèwi Andåjå-prånå, dat zij alleen maar in last had, om twee honderd te vragen, en niet om die honderd andere en die kostbaarheden.

Daarop vertrok deze met de twee honderd; maar Dèwi Andåjåprånå volgde haar met de honderd andere en de kostbaarheden; en, toen zij bij den Prins gekomen was, terwijl deze bij zijn vrouwen zat, wierp zij die kostbaarheden voor zijn voeten, en keerde onmiddellijk terug, terwijl zij die honderd vrouwelijke bedienden, daar zij meê gekomen was, daar achterliet. — De Prins zeide: "Inderdaad, die Andåjå-prånå is "een vrouw, die wat durft." — Daarop liet hij Kĕbo-pĕndogå en één van zijn andere broeders bij zich komen, en zeide tot hen: "Broeders, hoe heb jelui, die toch geen jonge men-"schen meer zijt, zoo onbedachtzaam kunnen handelen! Ik "had immers gezegd, dat je duizend vrouwen voor mij gereed "zoudt houden, als bestemd voor mijn gemalin Sĕkar-tàdji: en "nu heb je daar twee honderd afgenomen, en die aan Andåjå-"prånå gegeven!" — De beide broeders antwoordden: "Die "duizend vrouwen hebben wij nog alle bij ons aan huis: wie "zou daar hebben durven afnemen? Die twee honderd heeft "Uw gemalin Andåjå-prånå van ons en de andere broeders tot "geschenken gekregen, wegens de verpligting, die de broeders "hebben voor de vriendelijke zorgen, die Uw gemalin Andåjå-"prånå voor hen heeft." — De Prins, dit hoorende, begreep, dat hij verkeerd gedaan had; dat hij beter onderzoek had moeten doen.

En nu was Dèwi Sĕkar-tàdji erg verstoord, en liep heen, en ging te bed met het gezigt op de kussens liggen. De Prins liep haar na naar het slaapvertrek, terwijl hij Dèwi Tjåndrå-sàri verweet, dat zij zoo veel onaangenaamheden veroorzaakt had. Als ze zijn nicht niet was, zeide hij, dan zou hij haar wegjagen. In het slaapvertrek gekomen, vroeg hij zijn vrouwtje om verschooning voor het gebeurde: maar Dèwi Sĕkar-tàdji gaf hem geen antwoord, en de Embàn Sanggit zeide tot den Prins, dat de Prinses niet tevredengesteld zou wezen, als hij Andåjå-prånå niet weêr in een goed humeur kon brengen, en maken, dat zij daar bij de Prinses kwam.

Toen begaf zich de Prins naar het verblijf van Andjåjå-prånå, en, die kostbaarheden en driehonderd vrouwelijke bedienden haar weêr terugbrengende, bracht hij haar spoedig met goede woorden tot bedaren, met dat gevolg, dat zij naar Dèwi Sĕkar-tàdji ging en haar vergiffenis vroeg voor de stoutheid, dat zij die kostbaarheden voor den Prins had neêrgeworpen. — Hiermeê was Dèwi Sĕkar-tàdji ook bevredigd.

Het laatste bedrijf van dit verhaal is het volgende. Het eiland Barong, ten zuiden van Java gelegen, wierd geregeerd door een Vorstin, Rĕtna Dèwi Among-rĕsmi genaamd. Zij had één jongeren broeder, met name Raden Koedå-amongsàri, en wierd door dezen verzocht, om voor hem de hand te vragen van Dèwi Mindåkå, een dochter van den Vorst van Kĕdiri. De Vorstin besloot tot dat einde zelf met haar broeder naar Kĕdiri te reizen, en nam haar Patih en hofgrooten en een gevolg van tienduizend man meê. Behouden aan de kust van Java gekomen, sloeg zij haar kamp op in het woud van Tratébang, en zond vandaar haar Patih naar Kĕdiri met een brief aan den Vorst van Kĕdiri, waarin zij dezen het huwelijk van haar broeder met de Prinses Mindåkå voorstelde. De Patih vertrok met een geleide van honderd man, en, te Kĕdiri aangekomen, wierd hij terstond ontvangen, en overhandigde de brief van zijn Vorstin. De Vorst van Kĕdiri zond een bode naar den Prins Kĕlånå Djajengsàri met verzoek, dat hij aan het hof zou komen. Toen de Prins gekomen was, zeide hem de Vorst, dat hij een brief ontvangen had van de Vorstin van het eiland Barong, en overhandigde hem de brief met verzoek, dat hij die hardop zou voorlezen. Nadat deze de brief, die kort en bondig was, voorgelezen had, vroeg de Vorst hem, wat hij van dit aanzoek dacht. De Prins antwoordde, dat men er naar zijn oordeel niets tegen kon hebben. De Vorst was van hetzelfde oordeel, en toen wierd de Patih teruggezonden met een brief aan zijn Vorstin, waarin haar voorstel wierd aangenomen. Tevens wierd hij verzocht aan de Vorstin te zeggen, dat de Vorst haar uitnoodigde op Kĕdiri te komen. — De Patih vertrok, en de Vorst ging naar binnen, om zijn gemalin het aanzoek en de reeds gedane bewilliging meê te deelen, en haar te verzoeken, er kennis van te geven aan hun dochter Dèwi Mindåkå.

De Prins gaf er insgelijks kennis van aan zijn gemalinnen, en zeide: "Maak je gereed! wij krijgen een gast; namelijk de "Vorstin van het eiland Barong, die aanzoek gedaan heeft om "de hand van Uw zuster Mindåkå voor haar jongeren broeder, "Koedå Amongsàri genaamd. Onze Vader de Vorst van Kĕ-"diri heeft het aanzoek reeds aangenomen." — Daarop liet hij zijn jongeren broeder Raden Tjarangwaspå, die thans de naam van Raden Wangsengsàri droeg, bij zich komen, en gaf hem in last, om de Vorstin van het eiland Barong, die thans bij

Traté-bang gekampeerd was, af te halen, daar de jongere broeder van deze Vorstin, Raden Koedå-amongsàri in het huwelijk zou treden met Dèwi Mindåkå: dat er een verblijf voor de Vorstin en haar gevolg in gereedheid gebracht was in de tuin Bagéndå. — Raden Wangsengsàri, van den Prins hoorende, dat Dèwi Mindåkå verloofd was met dien Prins van het eiland Barong, kreeg een gezigt zoo rood als bloed; maar nam afscheid, om Kĕbo-pĕndogå, die meê zou gaan, af te halen; en, thuis gekomen, liet hij dadelijk al zijn manschappen in de wapenen komen. Deze Raden Wangsengsàri hield namelijk in 't geheim liefdesgemeenschap met Déwi Mindåkå; en beide hadden elkander gezworen, dat zij nooit met een ander in het huwelijk zouden willen treden. — Kĕbo-pĕndogå kwam spoedig den Prins berigten, dat Raden Wangsengsàri heel wat anders in zijn schild voerde. De Prins droeg daarom de taak, om de Vorstin van Traté-bang af te halen, aan een ander van zijn broeders op, namelijk aan Ronggå Gorantåkå.

Intusschen kreeg Dèwi Mindåkå in het Prinsessenhof van Kĕdiri een bezoek van haar moeder, die haar kwam zeggen, dat zij haar een blijde boodschap kwam brengen; want dat zij door den Vorst gezonden was om haar meê te deelen, dat zij in de echt verbonden zou worden met den jongeren broeder van de Vorstin van het eiland Barong, Raden Koedå-amongsàri genaamd: dat de Vorstin reeds afgehaald wierd van Traté-bang, waar zij was aangekomen: en dat er door den Vorst een verblijf voor haar in gereedheid gebracht was in de tuin Bagéndå. — Dèwi Mindåkå, dit hoorende, was erg verslagen, en antwoordde, dat zij verschooning moest vragen; maar dat zij voor als nog niet besluiten kon in het huwelijk te treden. De moeder deed alles, om haar tot andere gedachten te brengen, maar te vergeefs; en, toen de moeder heengegaan was, brak Déwi Mindåkå los in tranen, en zeide bij zich zelf: "Neen, liever zou ik sterven, dan trouwen met dien man van "'t eiland Barong. Neen, ik heb eenmaal trouw gezworen "aan mijn Raden Wangsengsàri." Daarop zeide zij tot een Embàn: "Embàn! ga voor mij naar Raden Wangsengsàri, en "zeg hem, dat, als hij mij lief heeft, hij dan in 't geheim mij "weg moet komen voeren. Want mijn Vader wil mij dwin"gen om te trouwen met dien man van 't eiland Barong; en "liever wil ik sterven, dan dat. Embàn! zeg aan den Raden, "dat ik van nacht hem hier aan het Prinsessenhof wacht. Maak

"vooral, Embàn! dat je hem te spreken krijgt!" — De Embàn bracht de boodschap over, en kreeg van den Raden, die zeer bewogen was, tot antwoord: "Goed Embàn! zeg, dat ik van "nacht aan het Prinsessenhof zal komen." — Toen hij om middernacht gekomen was, herhaalde Dèwi Mindåkå haar verzoek en de verzekering van haar trouw. Raden Wangsengsàri, haar omhelzende, verzekerde haar, dat, zoo lang hij leefde, die man van 't eiland Barong niet trouwen zou met een Prinses van Kĕdiri. "Kom," zeide hij: "ik zal je naar Tambak-båjå bren-"gen;" en, haar op zijn arm nemende, ging hij met haar heen, gevolgd door twintig van haar vrouwelijke bedienden.

De Prins Kĕlånå Djajengsàri, van Kĕbo-pĕndogå vernemende, dat zijn broeder Wangsengsàri het eens was met Dèwi Mindåkå, en liefdesgemeenschap met haar hield, en dat die niet zou dulden, dat Dèwi Mindåkå met den Prins van het eiland Barong zou trouwen, zeide daarop: "Broeder Kĕbo-"pendogå! waarom heeft broeder Wangsengsàri, als hij zin aan "Mindåkå had, daar niet over tot mij gesproken? Nu Va-"der, de Vorst van Kĕdiri, het aanzoek van de Vorstin van "het eiland Barong reeds aangenomen heeft, nu wil hij moeije-"lijkheden maken! Ik begrijp zulke dingen niet!" — Daarna ging hij naar zijn gemalin Sĕkar-tàdji, die hij in gezelschap vond met de andere Prinsessen, en zeide tot haar: Wat zou "jij er van denken? Zou jij wenschen dat het huwelijk van "Mindåkå met den Prins van het eiland Barong doorging, of "niet? Trouwens, nu wil je broeder Wangsengsàri haar heb-"ben." — Dèwi Sĕkar-tàdji antwoordde, dat zij het wenschelijk zou vinden, dat het niet doorging: dat zij veel liever Wangsengsàri, als dien Prins van Barong, tot zwager zou willen hebben. — De Prins zeide, dat hij daar groote zwarigheid in zag, daar de Vorst het nu eenmaal besloten had. Maar Dèwi Sĕkar-tàdji antwoordde, dat hij toch wel in staat was, om te maken dat het niet doorging. — Toen vroeg de Prins aan Dèwi Andåjå-prånå, wat *zij* er van dacht. Andåjå-prånå, antwoordde, dat zij het wenschelijk achtte, dat er aan het huwelijk van Dèwi Mindåkå met den Prins van het eiland Barong geen voortgang gegeven wierd; want dat daar erge gevolgen van te vreezen waren, die het rijk in opschudding zouden brengen. — De Prins zeide weêr, dat hij niet van zich verkrijgen kon de voortgang van dat huwelijk tegen te gaan, daar de Vorst het aanzoek nu eenmaal had aangenomen. En

toen vroeg hij Këbo-pëndogå, zijn gedachten te zeggen. Deze antwoordde, dat hij zich vereenigde met het gevoelen van Dèwi Andåjå-pråjå. — De Prins zeide, dat hij het niet met hen eens was.

Dit gesprek wierd afgebroken door de komst van de twee zonen van den Vorst van Këdiri, waarvan de oudste tot den Prins zeide: „Broeder, wij worden gezonden door uw Vader, "den Vorst van Këdiri, om U kennis te geven, dat onze Oom "de Vorst van Djënggålå thans zijn zoon den Toemënggoeng "Brådjå-nåtå heeft afgezonden met een leger van vier duizend "man, aangevoerd door de uitstekendste krijgshelden, onkwets- "bare strijders, die nooit de kleur van hun eigen bloed gezien "hebben. Het is zeker een zware en gewigtige taak, die zij "te verrigten hebben: anders had hij die groote helden niet "gezonden. Thans zijn zij gekampeerd bij het dorp Soemam- "pir, en stroopen het vee van de dorpelingen daar in de om- "trek, die verschrikt en bevreesd naar de hoofdplaats komen "vlugten. De rede, dat zij daar gekomen zijn, is om verder "naar Këdiri te gaan. Zij zijn namelijk gezonden, om zich "met geweld meester te maken van Uw gemalin, onze zuster "Sëkar-tàdji, en om Uw hoofd meê te brengen, omdat U zich "verstout heeft Sëkar-tàdji tot gemalin te nemen. Sëkar-tàdji "was namelijk vroeger verloofd met Neef Koedå-wanengpàti; "en de rede, waarom Neef Koedå-wanengpàti verdwenen is, "was juist, omdat hij door de dood beroofd wierd van de "gemalin, die hij had, opdat zij zijn verlooving met Sëkar- "tàdji niet in de weg zou staan. En nu laat men, bij slot, "Sëkår-tàdji trouwen met een vreemd man, zoo als U is, "zelfs zonder dat Vader de Vorst er kennis van geeft aan Oom "te Djënggålå. Dit is de rede, waarom men Uw dood eischt.— "Hoe denkt U nu hier over? Uw Vader wil handelen naar "Uw raad. Uw Vader is van oordeel, dat het best is weêrstand "te bieden. Hij is bereid den Vorst van Djënggålå te be- "strijden; en, moet hij de strijd verliezen, dan wil hij met het "rijk van Këdiri te gronde gaan." — De Prins antwoordde: "Broeders, als men mij zou willen laten vechten tegen die van "Djënggålå, liever zou ik mij op dood of leven overgeven. Ik "verzeker U, dat ik niet wil strijden tegen den Vorst van "Djënggålå." — De Prinsen van Këdiri, dit antwoord van Prins Këlånå Djajengsàri hoorende, waren verslagen, en de oudste zeide: "Is U dit ernst, broeder?" — Këlånå Dja-

jengsàri hernam: "Ik verzeker U, dat ik niet wil strijden "tegen den Vorst van Djĕnggâlâ." En onmiddellijk gaf hij ook aan Kĕbo-pĕndogâ in last, om aan al de broeders bekend te maken, dat, zoo de krijgslieden van Djĕngâlâ te Kĕdiri kwamen, het hun dan niet geoorloofd zou wezen tegenstand te bieden: dat zij zich maar moesten overgeven; — dat zijn vloek hen zou treffen, indien zij zich hiertegen mogten verzetten. — De Prinsessen, dit van den Prins Kĕlânâ Djâjengsàri hoorende, begonnen te schreijen. — Toen zeî de oudste Prins van Kĕdiri nog dit: "Verder heb ik nog kennis te geven, dat onze zuster "Mindâkâ zich niet in het Prinsessenhof bevindt. Twintig van "haar vrouwelijke bedienden zijn meê weg. Niemand weet, "waar zij naar toe gegaan is. Al de menschen, die er om-"heen wonen, heeft onze Vader de Vorst in boeijen laten "slaan: maar hij wil niet hebben, dat er gerucht van gemaakt "wordt. Is Mindâkâ hier ook bij U?" — Kĕlânâ-Djajengsàri antwoordde, dat zij daar niet was; en daarop gingen de beide Prinsen van Kĕdiri heen, om hun Vader den Vorst berigt te brengen van hun wedervaren.

Toen deze vertrokken waren, vroeg Dèwi Andâjâ-prânâ aan den Prins: "Wil U dan werkelijk op leven of dood U over-"geven aan den Vorst van Djĕnggâlâ?" — De Prins antwoordde: "Ja, werkelijk, in alle ernst heb ik het gezegd." — Toen zeî Dèwi Andâjâ-prânâ: "Zoo U dan bevreesd is, om "met de mannen van Djĕnggâlâ in het strijdperk te treden; "dan zal ik vooruittrekken." — Al de Prinsessen riepen: "Ja, en ook wij willen meê omkomen op het slagveld." — Dèwi Andâjâ-prânâ gaf onmiddellijk bevel, om haar corps krijgslieden van vier honderd man, dat zij van Bali meêgenomen had, op te roepen, en haar olifant in gereedheid te brengen, terwijl zij haar broeder Koedâ-nilarsâ uitnoodigde, haar in alle doodsgevaar te verzellen. — Dèwi Sĕkar-tàdji omhelsde Dèwi Andâjâ-prânâ, zeggende: "Neen, zuster! zoo moet gij niet "doen. Zie naar mij: ook ik kan de mannen van Djĕnggâlâ "tot rust brengen." — De Prinsessen, dit van Dèwi Sĕkartàdji hoorende, hielden op met schreijen; en Prins Kĕlânâ Djajengsàri zeide: "Maar, waar zou onze zuster Mindâkâ thans wezen? "Ik vermoed, dat Wangsengsàri haar geschaakt heeft. Broeder "Kĕbo-pĕndogâ, ga hem eens zeggen, dat hij hier komt!" — Toen hij gekomen was, zeî de Prins tot hem: "Broeder! de "menschen vertellen, dat jij Mindâkâ geschaakt hebt." —

"Neen!" antwoordde Wangsengsàri. "Dèwi Mindåkå bevindt "zich wel aan mijn woning: maar zij is uit eigen beweging daar "gekomen. Ik heb haar geraden, om naar huis te gaan: maar "zij wilde niet. Zij is bij mij gekomen, om mij te verzoeken, haar "in bescherming te nemen tegen die huwelijksaanvraag van "den Prins van het eiland Barong: maar ik durf dat niet te "doen." — Kĕlånå Djajengsàri zeide hierop tot Kĕbo-pĕndogå: "Nu, broeder! breng jij Mindåkå met Wangsengsàri naar het "kampement van den Toemĕnggoeng Brådjå-nåtå te Soemam- "pir! Dat is de man, dien het voegt, Mindåkå in zijn be- "scherming te nemen. Maar vertrek ten spoedigsten, eer dat "de dag je overvalt." — Kĕbo-pĕndogå ging terstond met Raden Wangsengsàri, en met Dèwi Mindåkå in een draagstoel, op reis. Aan het kampement gekomen, en door de wacht aangesproken en gevraagd, wie zij waren, antwoordde Kĕbo-pĕndogå eenvoudig, dat zij menschen van Kĕdiri waren. Daar wierden zij dadelijk gevat, en men wilde hen doodslaan: maar Kĕbo-pĕndogå zeide: "Weest niet te haastig met ons dood te "slaan! gaat er eerst kennis van geven aan jelui chefs!" — Toen gingen zij er kennis van geven aan den Prins Maospàti en den Toemĕngoeng Adi-rådjå. Deze kwamen spoedig, en liepen met ontbloote wapenen op de gevangenen aan: maar Kĕbo-pĕndogå zeide: "Weest niet te haastig met ons te dooden! "Ei lieve, laat eerst eens met een fakkel bijlichten, om te "zien, wie ik ben!" — Toen lieten zij een fakkel komen, en dadelijk herkende de Toemĕnggoeng Adi-rådjå bij het fakkellicht Prasåntå. Terstond wierd er kennis van gegeven aan Toemĕngoeng Brådjå-nåtå; en, toen deze gekomen was en Prasåntå zag, was hij zeer aangedaan en zeide: "Broeder, ik "had niet gedacht, dat ik U ooit weêr zou zien: waar ben je "al den tijd geweest?" — Prasåntå zeide: "Wij zijn op Kĕ- "diri, en ik word gezonden door uw jongeren broeder tot ge- "leide van uw jongsten broeder Raden Tjarang-waspå, die hier "buiten staat." — Spoedig liet men Tjarang-waspå roepen, en, toen hij gekomen was, bewees hij terstond zijn ouderen broeder op de gebruikelijkste wijze zijn hulde, door zich met het aangezigt op zijn voeten neêr te buigen. "Broeder!" zeî Toemĕnggoeng Brådjå-nåtå: "ik had niet gedacht, dat ik je ooit "weêr zou zien! Wat ben ik blij! — De rede van onze togt "is, dat wij uitgezonden zijn door onzen Vader den Vorst van "Djĕnggålå, met last om ons met geweld meester te maken

"van Sĕkar-tàdji, en de kop meê te brengen van dien Kĕlånå "Djajengsàri, zooals hij genoemd wordt. Onze Vader is erg "verstoord op Oom den Vorst van Kĕdiri." — Raden Tjarangwaspå zeide: "Waarde Broeder! de zaak is heel anders, als U "denkt! Die persoon, die de naam voert van Kĕlånå Djajeng-"sàri, is uw jongere broeder, mijn oudere broeder, Koedå "Wanengpàti." — De Toemĕnggoeng Brådjå-nåtå wierd op de aangenaamste wijze verrast, dit te hooren. "Is dat zoo," zeide hij, "dan wil ik zoo spoedig mogelijk naar Kĕdiri op reis gaan. "Zou ik het een oogenblik langer uitstellen, mijn broeder Wanengpàti weêr te zien?" — "Maar U moet toch niet zoo dade-"lijk gaan!" zeî Wangsengsàri. "Hier is Uw nicht Dèwi Min-"dåkå. Uw broeder Wanengpàti verzoekt U, haar in Uw be-"scherming te nemen, opdat zij niet in het huwelijk verbon-"den wordt met een Prins van het eiland Barong." — En Wangsengsàri maakte toen zijn broeder met de geheele stand van zaken bekend. De Toemĕnggoeng Brådjå-nåtå zeide tot Wangsengsàri, dat hij borg stond voor de bescherming van Mindåkå; dat hij haar maar daar te Soemampir moest laten blijven; en dat hij nu maar met Kĕbo-pĕndogå moest vertrekken, om aan hun broeder Wanengpàti kennis te geven, dat hij komen zou. Deze beide vertrokken daarop, en deden den Prins een omstandig verhaal van hun wedervaren te Soemampir.

Des anderen daags kwamen bij den Toemĕnggoeng Brådjå-nåtå de Prinsen van Ngoerawan en van Singåsàri, die uitgezonden waren tot het opzoeken van hun zusters Tjåndrå-sàri en Nawang-woelan, die vermist waren in hun slaapvertrekken. Daar zij alles gedaan hadden wat zij konden, en nog hun zusters niet op het spoor gekomen waren; zoo kwamen zij bij hun Neef den Toemĕnggoeng Brådjå-nåtå, om met hem meê te gaan naar Kĕdiri. De Toemĕnggoeng trok toen met deze beide Prinsen en met de aanzienlijkste van zijn gevolg naar Kĕdiri, en wierd daar met veel plegtigheid als afgezant van den Vorst van Djĕnggålå door den Vorst van Kĕdiri ontvangen, die van hun aankomst terstond kennis liet geven aan den Prins Kĕlånå Djajengsàri te Tambak-båjå.

De Toemĕnggoeng Brådjå-nåtå, door den Vorst van Kĕdiri gevraagd, waarom hij door zijn broeder den Vorst van Djenggålå gezonden was, antwoordde, dat hij gezonden was, om zich met geweld meester te maken van zijn dochter Sĕkar-tàdji, en het hoofd te eischen van Kĕlånå-Djåjengsàri: want dat zijn Va-

der, de Vorst van Djenggålå, ten hoogsten misnoegd was, dat Sĕkar-tàdji ten huwelijk gegeven was aan een ander man, en dat wel zonder daarvan kennis te hebben ontvangen, terwijl zij toch verloofd was aan zijn zoon Wanengpàti, en deze zelfs van wegen zijn Vader door den dood beroofd was van de vrouw, die hij had, juist opdat zijn huwelijk met Sĕkar-tàdji tot stand zou kunnen komen: — dat Wanengpàti, ten gevolge van die dood van zijn echtgenoot, verdwenen was; maar, dat zijn Vader nu erg verstoord was, nu ten slotte Sĕkar-tàdji uitgehuwelijkt was aan Kĕlånå Djajengsári; en dat, zoo de uitlevering van dezen Kĕlånå Djajengsàri geweigerd wierd, hij in last had, om Kĕdiri te verwoesten. — De Vorst van Kĕdiri antwoorde: "Neef Toemĕnggoeng! ik ben in 't geheel "niet gezind, mij tegen mijn broeder den Vorst van Kĕdiri "te verzetten, ik stel het leven of de dood van Kĕlånå Djajengsàri in zijn handen." — De Toemĕnggoeng Brådjå-nåtå zeide hierop: "Maar, Oom Vorst! het doet mij toch wezentlijk "genoegen, dat uw dochter met Kĕlånå Djajengsàri gehuwd "is." — "Hoe zoo, Neef Toemĕnggoeng?" hernam de Vorst. — "Namelijk," antwoordde Brådjå-nåtå, "die Kĕlånå Djajengsàri "is uw Neef, mijn jongere broeder Koedå Wanengpàti; en de "gemalin van Goenoeng-sari, die men Ragil-koening noemt, "dat is Oenĕngan."

De Vorst van Kĕdiri, dit hoorende, was in de hoogste mate verblijd; en het duurde niet lang, of Kĕlånå Djajengsàri, om wien door den Vorst gezonden was, kwam. De Toemĕnggoeng Brådjå-nåtå herkende dadelijk zijn broeder Pandji Koedå-wanengpàti, en viel hem om de hals. — De beide broeders weenden van vreugde. — Na een wijl tijds daar met elkander gepraat te hebben, wierd Brådjå-nåtå door zijn broeder uitgenoodigd, om met hem naar zijn verblijf Tambak-båjå te gaan; en de Vorst van Kĕdiri ging zijn gemalin mededeeling doen van hetgeen er was voorgevallen.

Toen de Toemĕnggoeng Brådjå-nåtå met zijn broeder te Tambak båjå aangekomen was, wierd daar een feestmaal voor hem aangerigt, waarbij hij door de gemalinnen van den Prins bediend wierd. Deze hoorende, dat hun gemaal niemand anders was dan Raden Pandji Koedå-wanengpàti, de Prins van Djĕnggålå, waren daarover niet weinig verblijd. De Toemĕnggoeng Brådjå-nåtå vertelde onder anderen aan Raden Pandji, dat, toen hij nog in het kampement te Soemampir was, daar bij hem

gekomen waren hun neven, de Prinsen van Oerawan en van Singå-sàri, die reeds lang te vergeefs gezocht hadden naar hun zusters Tjandrå-sàri en Nawang-woelan, die vermist waren geworden in haar slaapvertrekken. Die beide Prinsen waren, zooals vroeger gezegd is, met hem naar Kĕdiri gegaan. Terstond liet Raden Pandji zijn gemalinnen Tjåndrå-sàri en Nawang-woelan komen, en de broeders en zusters, elkander ziende, vielen elkander in de armen en weenden van blijdschap. — Ook zeî de Toemĕnggoeng Brådjå-nåtå tot zijn broeder, dat hij de bescherming op zich genomen had van Dèwi Mindåkå, om te maken, dat haar verlooving met den Prins van het eiland Barong niet tot stand kwam, en dat zij huwen zou met Raden Wangsengsàri. Raden Pandji zeide, dat hij de zorg voor deze zaak gaarne aan zijn broeder overliet.

Onder het gesprek vroeg de Toemĕnggoeng Brådjå-nåtå aan Kĕbo-pĕndogå (alias Prasåntå), hoe veel gemalinnen van de eerste rang zijn broeder Raden Pandji behalven Dèwi Sĕkartàdji nog had. Kĕbo-pĕndoga antwoordde: "Van de eerste rang "vijf: vooreerst de Prinses van Bali, Dèwi Andåjå-prånå; ten "tweeden de Prinses van Oerawan, Dèwi Tjåndrå-sàri; ten der-"den de Prinses van Singå-sàri, Dèwi Nawang-woelan; ten vier-"den de Prinses van Blambangan, Dèwi Andåjå-sàri; en ten "vijfden de Prinses van Loemadjang, Dèwi Tjitrå-sàri: maar "van deze is Dèwi Andåjå-prånå weêr de eerste." — "Zij ver-"dient de eerste in rang te zijn," hernam Brådjå-nåtå: "want "zij is uitstekend schoon: maar ik zou willen wedden, dat het "een bazin is. Ik zou bang wezen, die Andåjå-prånå tot vrouw "te hebben. Ik ben zeker, dat als haar man een woord zegt, "dat mis is, hij dan een sneê over de mond krijgt." — "'t Is "dat niet alleen maar," zei Prins Djajengsàri: "als 't haar niet "naar de zin gaat, dan gooit zij haar man soms ook wel kost-"baarheden voor de voeten." — Andåjå-prånå hoorende, hoe er over haar gepraat wierd, schaamde zich en kroop weg, dat men haar niet zien zou.

Des anderen daags wierd de Toemĕnggoeng Brådjå-nåtå met Kĕlånå Djajengsàri aan het hof van Kĕdiri genoodigd, om de receptie bij te wonen van de Vorstin van het eiland Barong. Zij gingen er naar toe, verzeld van al de broeders en al de rijksgrooten van Djĕnggålå. Toen zij bij den Vorst van Kĕdiri gekomen waren, zeî de Toemĕnggoeng Brådjå-nåtå: "Oom Vorst! "ik moet U wat zeggen. Van dat aanzoek van de Vorstin van

"het eiland Barong om de hand van uw dochter Mindåkå, "daar moest U zich maar van afmaken. Ik verzoek om de hand "van nicht Mindåkå voor mijn broeder Wangsengsàri. Als zij "boos wordt, de Vorstin van Barong; houd U er U dan maar "buiten: ik zal het wel met haar afmaken. Die Vorstin van "'t eiland Barong moet Uw vrouw worden." — De Vorst van Kĕdiri antwoordde: "Ik laat deze zaak geheel over aan het be-"leid van mijn neef den Toemĕnggoeng."

Weldra kwam de Vorstin van Barong van haar verblijf in de tuin Bagéndå, verzeld van haar broeder den Prins Koedå-amongsàri. Ook had zij bij zich haar jongste zuster, Dèwi Wigàti genaamd, en die nog schooner was als haar zuster de Vorstin. De Vorstin wierd met haar vrouwelijk gevolg binnen genoodigd onder de groote Pĕndåpå, terwijl de Prins Amongsàri en haar Patih en het overige mannelijk gevolg van hovelingen buiten bleef. Nadat de Vorstin nevens den Vorst van Kĕdiri gezeten was, vroeg zij, hoe de Vorst dacht over de voltrekking van het huwelijk. Zij zou wenschen, dat het nog dien zelfden dag voltrokken wierd; want dat zij geen rede zag, waarom men langer zou wachten. — De Toemĕnggoeng Brådjå-nåtå nam het woord, en zeide: "Ja, nog dezen dag zal het "huwelijk plaats hebben van de Vorstin van het eiland Ba-"rong, en zal zij de gemalin worden van den Vorst van Kĕ-"diri." — "Wat boosaardig man is dat!" zeî de Vorstin: "wat "mallepraat!" — "Inderdaad, in alle ernst!" hernam de Toemĕnggoeng: "je bent hier te Kĕdiri gekomen onder voorwendsel "van de hand van een Prinses te vragen voor je broeder: maar "de waarheid is, dat je zelf wilt trouwen, en de gemalin "wenscht te worden van den Vorst van Kĕdiri. Het past ook niet "voor een vrouw te regeren." — Brådjå-nåtå fluisterde daarop Kĕlånå Djajengsàri in het oor, dat hij de deur zou laten sluiten; en spoedig wierd die gesloten. De Vorstin van Barong hernam op dat zeggen van den Toemĕnggoeng: "Zulke ge-"dachten heb ik in 't geheel niet gehad;" nam afscheid van den Vorst van Kĕdiri, en wilde heengaan: maar, de deur gesloten vindende, ging zij weêr zitten, en zeide: "Zoo denkt "men dus te Kĕdiri er over! Neen het plan was niet met "den Vorst te trouwen. Liever zou ik sterven als trouwen! — "Embàn, ga naar buiten, en zeg uit mijn naam aan den Patih "en mijn broeder Amongsàri, dat zij mij komen ontzetten!" — De Embàn antwoordde: "Vorstin, ik kan niet naar buiten

gaan: want de deur is gesloten." — Toen zeî de Vorst van Kĕdiri tot zijn vrouwelijke hofbedienden: "Brengt de Vorstin "van Barong achter in de tuin!" De hofbedienden deden dit. Toen was daar nog haar zuster Dèwi Wigàti met haar vrouwelijke bedienden, die om haar heen stonden te schreijen. De Vorst van Kĕdiri zeide tot Kĕlånå Djajengsàri: "Dat is de "zuster van de Vorstin van het eiland Barong. Zij ziet er lief "uit: neem gij die tot vrouw!" — Kĕlånå-Djajengsári nam het met dank aan.

De Toemĕnggoeng Brådjå-nåtå en Prins Kĕlånå Djajengsàri gingen toen heen met Dewi Wigàti, en gaven bevel, om den Raden van het eiland Barong, Koedå-amongsàri, met den Patih en het overige gevolg, in hechtenis te nemen. Toen deze geboeid naar Tambak-båjå bij den Prins Kĕlånå Djajeng-sàri gebracht waren, benoemde deze den Raden Koedå Amongsàri tot opvolger van zijn zuster in de regering van het eiland Barong, met den titel van Toemĕnggoeng Amongsàri, en schonk hem tot gemalin de schoone weduwe van den Vorst van Metaoen. De Raden nam beide met dankbetuiging aan. En, nadat men nog zeven dagen lang vrolijk feest gevierd had, wierden al de regenten door Prins Kĕlånå Djajengsàri gelast, om terug te keeren ieder naar zijn eigen regentschap.

II.

Kĕlånå Toendjoeng-sétå was de Vorst van een verafgelegen eiland, het (fabelachtige of verdichte) eiland Kĕntjånå (dat is het *Goudeiland*). Het was een jong, welgemaakt Vorst, beroemd om zijn uitstekende heldhaftigheid, met veertig Regenten onder zijn gebied. Hij had vier vrouwen van de eerste rang, alle Prinsessen van uitstekende schoonheid; de favorite heette Dèwi Mahes-swårå, een Prinses van de kust van Coromandel. Hij had een jongere halfzuster van een andere moeder, ook ongemeen schoon, Dèwi Angréнå-swårå genaamd. Deze was niemand anders dan Dèwi Angrèni, de eerste liefde van Raden Pandji, maar die na haar dood zich daar op het eiland Kĕntjånå was gaan incarneren. Ook haar Embàn Tjondong had zich daar geïncarneerd als de dochter van den Patih, en heette Soegandi. Zij was ook nu weêr in dienst als Embàn bij Dèwi

Angrénâ-swârâ. Deze had buitendien in haar gevolg vier Prinsessen voor haar gezelschap, Wandan-sàri, Widâ-sàri, Gåndâ-sàri en Soerap-sàri genaamd.

Toen Dèwi Angrénâ-swârâ de ouderdom van ongeveer twaalf jaren bereikt had, zat zij op zekeren avond in de maneschijn op het voorplein, geheel vervuld met de gedachte aan den Prins van Djĕnggâlâ, Raden Pandji Koedâ-wanengpàti, en hoe het mogelijk zou zijn, hem te vinden en te ontmoeten. Zij scheen neêrslagtig te wezen, en daarom stelde Dèwi Wandan-sàri haar voor, zich wat te amuseren met het gamĕlanspel. "Ja, zus-"ter!" antwoordde Dèwi Angrénâ-swârâ: "werkelijk ben ik "neêrslagtig. Wat mij namelijk kwelt, dat is, dat mijn broe-"der Toendjoeng-sétâ, toen ik de laatste maal hem tegen kwam, "mij zijdelings aanzag met een blik, waarmeê een broeder niet "gewoon is een zuster aan te zien." — Wandan-sàri antwoordde: "Prinses! zulk een liefde zal Uw broeder wel niet koesteren. "Het strijdt met de zeden, dat een zuster tot gemalin geno-"men wordt. Zoo iets zou onheil brengen over het rijk."

Een oogenblik daarna kwam haar broeder Kĕlânâ Toendjoeng-sétâ, gevolgd van zijn rijkssierraden en gekleed in vorstelijke dos. Hij nam plaats naast zijn zuster Dèwi Angrénâ-swârâ: want werkelijk was de Vorst op zijn zuster verliefd. Maar, toen haar broeder zoo digt bij haar ging zitten, week Dèwi Angrénâ-swârâ van hem terug. De Vorst zeide: "Zuster "Angrénâ-swârâ, waarom wijk je van mij weg, daar ik naast "je ga zitten? Heb je er tegen, bij je broeder te zitten?" Dèwi Angrénâ-swârâ antwoordde: "Ja, broeder Vorst! De rede, "waarom ik mij verwijder, terwijl U zoo digt naast mij gaat "zitten, dat is, omdat een broeder en een zuster, als ze beide "volwassen geworden zijn, zich niet als man en vrouw aan "elkander mogen hechten. Dit wordt als ongeoorloofd verbo-"den in de Schriften." — De broeder zeide hierop met een misnoegd gelaat: "Ik bemerk, zuster, dat ik hier niet wel "door je ontvangen word. Maar, zoo eenmaal je broeder mogt "verkiezen, je tot gemalin te nemen; dan denk ik, dat hij hier-"meê niets zou misdoen." — De Vorst ging daar op heen, en begaf zich naar zijn serail, waar hij zijn gemalin Dèwi Mahesswârâ liefkoosde.

Den volgenden dag zat de Vorst op de Pagĕlárran met zijn Regenten en Rijksgrooten en zijn Patih Râdjâ-moestâkâ. "Patih!" sprak de Vorst: "ik wensch Vorst te worden van het eiland

"Java. De Vorstendommen van Java wil ik gaan veroveren, "en ze alle onder mijn bewind nemen: al de Vorsten en Regen- "ten moeten mij Prinsessen leveren tot cijns." — De Patih en allen, die daar tegenwoordig waren, ontstelden, toen zij dit hoorden: de Patih zeide: "Groote Vorst! naar ik hoor, ligt "het eiland Java hier zeer ver vandaan, wel een jaar zei- "lens." — De Vorst zeide: "Dat is waar, Patih: maar, als *ik* "de reis doe, dan ben ik er met een maand. Breng jij maar "één van mijn vorstelijke jagten in gereedheid, en neem, be- "halven de legerhoofden en officieren, vierhonderd duizend man "meê, met vrouwen en kinderen." — De Patih gaf te kennen, dat één vaartuig zoo veel niet zou kunnen laden; maar de Vorst zeide: "Neen, Patih, dat is ook waar; maar, het volk "zal ik in een toovervaasje stoppen. Verder moet je olifanten, "paarden, wagens en karren in gereedheid brengen." — De Patih voldeed aan dit bevel; de Vorst benoemde een stedehouder voor het bestuur van het rijk; deed al het volk in een toovervaasje van edelgesteente, en besteeg met zijn vier gemalinnen en zijn zuster Dèwi Angrénå-swårå het vaartuig. — "Maar, groote Vorst!" vroeg de Patih: "wat is toch de rede, "dat Uw Hoogheid Vorst van het eiland Java wenscht te wor- "den? — "De rede, waarom ik dit wensch," antwoordde de Vorst, "is, dat ik in een droom een Prinses gezien heb, zoo "schoon als een hemelnimf, Dèwi Sĕkar-tàdji genaamd, een "Prinses van Kĕdiri, maar reeds getrouwd met een held, Kĕ- "lånå Djajengsàri genaamd. Die Dèwi Sĕkar-tàdji gelijkt in "alle opzigten op een haar op mijn zuster Angrénå-swårå, en "beide wil ik als een tweelingpaar tot gemalinnen nemen." — Dèwi Angrénå-swårå hoorde dit, en dacht bij zich zelve: "Ik "mag sterven, maar zijn vrouw wil ik niet worden."

Nadat alles gereed was, wierden de ankers geligt, de zeilen losgemaakt, en, voortgestuwd door een stevige koelte, vloog het jagt, alsof het niet dóor, maar óver het water ging. Spoedig had men het eiland Kĕntjånå achter zich, en een menigte eilanden voer men voorbij. Toen men aan het (verdichte) eiland Gåndå-sàri gekomen was, ankerde het vaartuig, en ging het scheepsvolk aan wal, om water in te nemen. De Prinsessen stegen ook van boord, om een bad te nemen; de Vorst desgelijks.

Op dat eiland Gåndå-sàri bevonden zich juist twee Prinsessen, die daar in heilige onthouding leefden. Zij waren afkom-

stig van het (insgelijks verdichte) eiland Rĕtnå. De eerste aanleiding was geweest, dat zij gedroomd hadden te huwen met een Prins van Djĕnggålå, Pandji Koedå-wanengpàti genaamd; en daarom hadden zij haar Vader dringend verzocht, dien Prins van Djĕnggålå op het eiland Java te mogen opzoeken. De Vader had haar dit ingewilligd, en op een vaartuig laten gaan, om naar Java over te steken: maar, toen zij aan het eiland Gåndå-sàri gekomen waren, was het vaartuig, door een zware storm overvallen, op de kust verbrijzeld. Al de opvarenden waren omgekomen, en alleen de beide Prinsessen hadden haar leven kunnen redden op het strand. En, daar zij nu niet verder naar Java konden komen, zoo leidden zij nu op het eiland Gåndå-sàri een heilig leven van onthouding, om daardoor de gunst der goden te verwerven. Zij kwamen juist uit haar bidcel, toen zij daar een menigte vrouwen zich zagen baden, en gingen er naar toe, om te vragen, of zij misschien naar Java gingen: dan wilden zij verzoeken om meê te mogen varen. De Vorst, die beide Prinsessen ziende, wierd bekoord door haar schoonheid. Hij ging ze te gemoet, en sprak ze aan: "Meisjes," vroeg hij: "waar ben jelui van daan, dat men je hier op "dit eiland aantreft? En hoe heet jelui?" Zij antwoordden, dat zij afkomstig waren van het eiland Rĕtnå: dat zij schipbreuk geleden hadden, en naar Java wenschten te gaan, maar nog geen schip gevonden hadden, daar zij meê konden gaan. Zij waren nichten: de oudste heette Kélan-swårå, de jongste Angrékå-swårå. "Goed, meisjes!" sprak de Vorst: "ik zal je "meênemen naar Java: maar dan wil ik je tot mijn gemalin-"nen nemen.." — Om maar naar Java te kunnen komen, gaven zij den Vorst een antwoord, dat hem te vreden kon stellen, en zeiden, dat zij genegen waren, zijn gemalinnen te worden; maar dat zij vooreerst van alle huwelijksgemeenschap zich moesten onthouden, omdat zij nog gebonden waren door een gelofte van onthouding: als zij eenmaal van die gelofte ontslagen waren, dat zij dan tot zijn dienst waren. De Vorst wilde met die gelofte van de beide Prinsessen geduld hebben, en nam ze bij zich op zijn vaartuig: en, nadat ook de andere Prinsessen weêr aan boord gekomen waren, wierden de zeilen weêr ontrold, en zette men de vaart weêr met dezelfde snelheid voort. —

Intusschen kwam bij Kĕlånå Djajeng-sàri aan zijn verblijf te Tambak-båjå God Narådå van de hemel gedaald, en sprak hem

op deze wijze aan: "Ik kom hier beneden, mijn zoon, om je "te waarschuwen, dat er op dit oogenblik een Vorst van over-"zee naar Java op weg is, een heldhaftig Vorst, die rijken "verovert zonder wapenen, en in het overzeesche zijn wedergâ "niet vindt; die veertig Vorsten onder zich heeft, die hem "Prinsessen leveren tot cijns. Die Vorst wil zich in dienst be-"geven bij je Vader, den Vorst van Kĕdiri, zooals hij voor-"geeft, om een gelofte te betalen, die hij gedaan zou hebben "in een ziekte, maar in waarheid met oogmerk om̄ zich meester "te maken van je gemalin Sĕkar-tàdji. Daarom wees voorzig-"tig en oplettend! Dan zal je, juist door middel van dien Vorst, "je overledene gemalin Angrèni terugvinden. — Die Vorst is "nu nog op zee. — Het is best, dat je met der woon verhuist "van Tambak-båjå, en met al je broeders het hof Djinĕm-pĕ-"tàni betrekt. Laat Tambak-båjå in gereedheid gebracht wor-"den tot een verblijf van dien Vorst van overzee, die komen "zal. En nu, mijn zoon, vaarwel!" —

God Narådå keerde hierop naar zijn hemelsch verblijf terug, en de Prins gaf terstond zijn verlangen te kennen, om metderwoon naar het hof Djinĕm-pĕtàni te verhuizen. Ten spoedigsten wierd aan dit verlangen voldaan; en toen liet hij twee van zijn broeders bij zich komen, en zeide tot hen: "Broeders, ik "heb van nacht in de droom een Vorst van overzee naar Java "zien komen, die een volledige krijgsmagt met zich voert. Ga "jelui nu het strand bij Traté-bang bespieden, en geeft naauw-"keurig op alles acht! Gaat er in het geheim naar toe, zon-"der volk meê te nemen, en vertrekt ten spoedigsten!"

De beide broeders vertrekken onmiddellijk. Intusschen is de Vorst van het eiland Kĕntjånå met zijn vaartuig aan de kust van Java gekomen, en slaat zijn kamp op aan het strand bij Traté-bang. Het volk, dat hij in het toovervaasje gestopt had, laat hij er uit, en het geheele strand wordt door zijn heerleger en olifanten en paarden als overstroomd.

Toen de beide broeders van den Prins te Traté-bang aangekomen waren, gingen zij in de nacht, toen alles ter rust was, heimelijk het kampement binnen, en bespiedden daar alles met de grootste naauwkeurigheid. Daar hoorden zij twee vrouwestemmen, schreijende en roepende om den Prins van Djĕnggålå Pandji Koedå-wanengpàti. Door medelijden bewogen, gingen zij naar binnen, en zagen daar de twee Prinsessen zitten te schreijen. Deze, bij het flaauwe schijnsel van de lamp, twee

manspersonen ziende, spraken hen aan, en vroegen, wie zij waren; of zij dieven waren. De oudste van de twee Prinsen, Pandji-woeloeng genaamd, antwoordde: "Wij komen ten min-"sten hier heimelijk bij nacht het kampement bespieden. De "rede, dat wij hier in Uw nabijheid gekomen zijn, is, dat wij "U hoorden schreijen en roepen om onzen Vorst Raden-Pandji "Wanengpàti. Wij komen hier als afgezanten van Pandji Koedå-"Wanengpàti, den Prins van Djĕnggålå, om wien U roept en "schreit. Zoo U werkelijk bij Pandji Wanengpàti wenscht te "zijn, welaan! dan willen wij U meênemen." — De beide Prinsessen namen dit voorstel aan; Pandji Woeloeng stopte ze in een toovervaasje van edelgesteente, en spoedde zich toen met zijn broeder naar huis.

'sMorgens was alles in het kampement in rep en roer, daar de beide Prinsessen vermist wierden. De Vorst was zeer misnoegd, en gaf bevel om ze overal op te zoeken; maar ze waren niet te vinden. Het speet den Vorst zeer; maar hij troostte zich met de gedachte, dat die beide Prinsessen haar gelofte van onthouding hadden willen ten einde brengen, en misschien wel in de zee gedoken waren. Hij besefte, dat hij niet wel gedaan had met menschen, die een gelofte van onthouding gedaan hadden, te verleiden. Hij zeide tot zijn Patih: "Nu, "Patih! laat men niet meer om die Prinsessen zoeken. Laten "ze haar gelofte van onthouding ten einde brengen! Maar ga "jij een brief van mij brengen aan den Vorst van Kĕdiri, en "bespoedig je reis! ik kom ze weldra achterop." — De Patih vertrok onmiddellijk met de brief en met een geleide van vierhonderd man. Weldra nam ook de Vorst met zijn geheele leger en gevolg de togt aan, op een olifant gezeten met zijn favorite Dèwi Mahes-swårå.

De Prins Kĕlånå Djajengsàri was juist in zijn tuin met de bloemen bezig, toen zijn beide broeders, die hij als verspieders naar Traté-bang gezonden had, terugkwamen. Hij liet hen onmiddellijk bij zich komen, en zij deden hem op de volgende wijze verslag van hun zending: "Broeder, wij zijn op Uw last "naar Traté-bang gegaan, om daar te spionneren. Het was wer-"kelijk waar, wat U gedroomd had. Werkelijk was te Traté-"bang een Vorst aangekomen van overzee, met een volledige "heirmagt van viermaal honderdduizend man, met hun vrou-"wen en kinderen. En, wij hopen dat U het ons niet euvel "zal duiden, hier hebben wij twee Prinsessen, die wij stilletjes

"uit het kampement bij Traté-bang hebben meêgenomen, om- "dat zij schreiden van liefde en verlangen naar U, daar U haar "verschenen was in een droom." Hierop wierden de beide Prinsessen uit het toovervaasje gelaten; en, toen Kĕlånå Djajengsàri haar zag, was hij zeer met haar begaan; terwijl de Prinsessen, toen zij Kĕlånå Djajengsàri zagen, niet twijfelden, of dit was werkelijk de Prins, dien zij gezien hadden in de droom.

Een wijl praatte de Prins met de beide Prinsessen, maar weldra wierd het gesprek gestoord door een boodschap van den Vorst van Kĕdiri aan den Prins, om aan het hof te komen, daar er een gezant was aangekomen van den Vorst van het eiland Kĕntjånå, en wel zijn Patih Rådjå-moeståkå. De Prins beval de beide Prinsessen aan de zorg van zijn gemalin Sĕkartàdji, en begaf zich onmiddellijk naar den Vorst, die tot hem zeide: "Raden! hier is bij mij gekomen een gezant van den "Vorst van het eiland Kĕntjånå met een brief. Zie hier is de "brief: lees gij die hardop voor, dat allen het hooren kun- "nen." — De Prins las hierop de brief, die aldus luidde:

"Eerbiedige hulde van Uw zoon Kĕlånå Toendjoeng-sétå, "Vorst van het eiland Kĕntjånå, aan zijn Vader den Groot- "vorst Djåjå-nĕgårå te Kĕdiri. — Indien dit mij vergund wordt, "zou ik wenschen bij mijn Vader den Vorst in dienst te ko- "men, voor een jaar tijd, om namelijk te voldoen aan een "gelofte, die ik gedaan heb in een hevige ziekte, dat ik, bij- "aldien ik gelukkig herstelde, in dienst zou gaan bij mijn "Vader den Vorst van Kĕdiri." —

"Wat dunkt U, Raden, van deze brief?" vroeg de Vorst van Kĕdiri. De Prins antwoordde: "Naar mijn oordeel moet men "het aannemen. Het zou hard zijn, zoo iemand, die in dienst "wil komen, af te wijzen." — De Vorst zeî hierop tot den gezant: "Waar bevindt zich mijn zoon de Vorst op het oogen- "blik, Patih!" — De Patih antwoordde: "Uw Hoogheids zoon "is mij gevolgd: ik vermoed, dat hij weldra hier zal zijn." — "Nu, Patih! keer jij dan terug, en zeg aan je Vorst, dat ik "hem wachtende ben." —

De Patih vertrok hierop. — In het Prinsessenhof van Djinĕm-pĕtàni zat Dèwi Sĕkar-tådji omringd van de andere Prinsessen en haar vrouwestoet. Daar vroeg Dèwi Tjåndrå-sàri aan Déwi Sĕkar-tàdji: "Wat zou toch wel de rede zijn, zuster! dat "de Prins van Tambak-båjå naar Djinĕm-pĕtàni verhuisd is?" —

"Ik weet het niet, zuster!" antwoordde Dèwi Sĕkar-tàdji: "maar "zoekt jijlui de geheimen van den Prins te doorgronden? doch "denkt niet, dat men daar zoo gemakkelijk achter komt!" — De andere Prinsessen bekenden, dat zij de rede er niet van begrepen. Dèwi Andåjå-prånå was op dat oogenblik niet tegenwoordig, maar kwam toen binnen; en, toen zij was gaan zitten, vroeg Dèwi Sĕkar-tàdji aan haar: "Zuster, wat mag er "toch wel achter steken, dat de Prins van Tambak-båjå ver-"huisd is?" — "Naar ik denk," antwoordde Dèwi Andåjå-prånå, "is de Prins verhuisd, omdat Tambak-båjå bestemd is tot een "verblijf voor andere Prinsessen: waarvandaan? — dat weet ik "niet." — "Wat haal je je in het hoofd, zuster?" zei Dèwi Tjåndrå-sàri. "Wat andere Prinsessen zijn er te wachten, die "daar gelogeerd zouden worden?" — Andåjå-prånå antwoordde: "Ja, meer weet ik er niet van af."

Terwijl de Prinsessen zoo met elkander zaten te praten, kwam Kĕbo-pĕndogå bij Dèwi Sĕkar-tàdji, en zeide: "Vorstin! "ik word gezonden door Uw gemaal den Prins Kĕlånå Dja-"jengsàri, om U twee Prinsessen te brengen, die hier buiten "staan, en die aan Uw zorg worden aanbevolen." — Dèwi Sĕkar-tàdji antwoordde: "Goed, broeder! breng ze maar hier!" — Toen de beide Prinsessen aan Dèwi Sĕkar-tàdji voorgesteld waren en haar compliment gemaakt hadden, waren al de Prinsessen verbaasd van haar schoonheid, en begrepen, dat Dèwi Andåjå-prånå wel goed geraden had. Vervolgens vroeg Dèwi Sĕkar-tàdji de beide Prinsessen naar haar naam en herkomst; waarop zij in alle eenvoudigheid antwoordden, dat zij Prinsessen waren van het eiland Rĕtnå, en, wat haar namen betrof, dat de oudste Kélå-swårå, en de jongste Angrékå-swårå heette. Toen gaf Dèwi Sĕkar-tàdji aan elk van de beide Prinsessen veertig vrouwelijke hofbedienden tot haar gevolg.

Een oogenblik daarna kwam de Prins, en nam plaats naast Dèwi Andåjå-prånå. Hij kwam zijn gemalinnen berigten, dat men den Vorst van het eiland Kĕntjånå, Kĕlånå Toendjoeng-sétå genaamd, te wachten was; en dat deze bij den Vorst van Kĕdiri in dienst wilde komen. "Dan heb ik het goed geraden," zeî Dèwi Andåjå-prånå: "en, als de Vorst van het eiland "Kĕntjånå dood is, dan neemt U zijn vrouwen tot Uw gema-"linnen, en plaatst die in het paleis te Tambak-båjå." — "Hoe "haalje je dat in het hoofd?" zeî de Prins: "die Vorst komt "immers met goede voornemens." — Dèwi Sĕkar-tàdji zeî ver-

volgens tot de nieuw aangekomene Prinses Kélå-swårå: "Zus-"ter Kélå-swårå! ik wil je wat vragen: zeg het mij in opregt-"heid! wat is de rede, dat de Vorst van het eiland Kĕntjånå "hier naar Java gekomen is?" — "Vorstin!" was het antwoord: "ik heb de Prinses Dèwi Wandan-sàri hooren zeggen, dat de "rede, waarom de Vorst van het eiland Kĕntjånå naar Java "ging, een droom was, waarin hij U gezien had, en daarop zoo "verliefd was geworden, dat hij niet eten en niet slapen kon. "Daarom was hij op reis gegaan naar Java met een volledige "heirmagt van viermaal honderdduizend man, met vrouwen en "kinderen; en wel met oogmerk, om Uw gemaal Kĕlånå Dja-"jengsàri van kant te maken, en U dan tot gemalin te nemen "en Vorst van Kĕdiri te worden. Daarom heeft hij ook al zijn "gemalinnen en geheele hofstoet meêgenomen." — Déwi Sĕkar-tàdji zeide: "Als dat zoo is, dan is de Vorst van het eiland "Kĕntjånå een slechte kerel!" — "Ja, een vervloekte kerel!" zeiden de andere Prinsessen: "zoo naar een anders gemalin te "staan!" — De Prins zeî: "Ik zou denken, dat het niet zoo "gemakkelijk voor den Vorst van het eiland Kĕntjånå zal we-"zen, mij te dooden. Maar, misschien zal het ook zoo moei-"jelijk niet zijn: want het is een met uitstekende heldenkracht "begaafd Vorst."

Toen de Prins dit gezegd had, hoorde men buiten een luid rumoer en gedruisch. Daar was namelijk de Vorst van het eiland Kĕntjånå aangekomen met zijn geheele legermagt, en schaarde zich buiten de burgt van Kĕdiri. Toen van zijn aankomst aan den Vorst van Kĕdiri berigt gegeven was, noodigde deze hem uit om zijn verblijf te nemen te Tambak-båjå, en wierd daarheen begeleid door den Patih Djåjå-bådrå.

Toen de Vorst van het eiland Kĕntjånå daar met zijn hofhouding gevestigd was, zat zijn jongere zuster Dèwi Angrénå-swårå eens bij maanlicht op het plein met de vier Prinsessen, die haar tot gezelschap waren toegevoegd, en bediend door haar Embàn Soegandi. "Wat is het plan van mijn broeder den Vorst?" vroeg Dèwi Angrénå-swårå aan één van haar Prinsessen. Deze antwoordde: "Prinses! het plan van Uw broeder is, om Kĕlånå "Djajengsàri te vermoorden. Hij wil hem naar Tambak-båjå "lokken, door hem uit te noodigen tot een drinkgelag, en hem "dan vermoorden." — Dèwi Angrénå-swårå, dit hoorende, was zeer ongerust, en stond in bedenking, om haar Embàn te zenden en den Prins Kĕlånå Djajengsàri te waarschuwen. — Een

wijl daarna zeî de Embàn Soegandi tot Dèwi Angrénå-swårå: "Prinses! hoe zal U het middel vinden, om met Uw gemaal "Pandji Wanengpàti weêr vereenigd te worden? Trouwens, hij "heeft thans reeds uitstekende Prinsessen tot gemalinnen, en "zijn meest geliefde is Dèwi Sĕkar-tàdji, de Prinses van Kĕdiri, "van wie de geheele wereld verklaart, dat zij haars gelijke niet "heeft. Ligt zal U door Uw gemaal afgewezen worden. Hij "heeft ook al zoo veel gemalinnen." — Dèwi Angrénå-swårå antwoordde: "Ja, Soegandi! vroeger heeft mijn geliefde Koedå "Wanengpàti mij gezworen, dat hij geen andere vrouw zou wil- "len hebben, als mij: en even zoo heb ik hem gezworen, dat "geen andere man mij ooit zou aanraken. Daarom ben ik mij "gaan incarneren op het eiland Kĕntjånå, om aan mijn gelofte "te voldoen. Vroeger heeft hij gezegd, dat hij mij spoedig na "zou komen in de hemel: en nu komt hij zijn belofte niet "na. — Nu goed, laat hij doen wat hij verkiest! maar ik wil "mijn belofte niet breken."

Intusschen had de Prins Kĕlånå Djajengsàri in die zelfde nacht lust gekregen, om eens te gaan spionneren in het kwartier van Tambak-båjå. Hij wierd begeleid door Kĕbo-pĕndogå. Terwijl hij nù daar rondging, zag hij daar iets helder schitteren. Naderbij gekomen, bemerkte hij, dat hetgeen daar zoo schitterde, een vrouwelijk wezen was; en, nader toeziende, zag hij, dat het zijn overledene gemalin Dèwi Angrèni was. Hij viel Kĕbo-pĕndogå in de armen, en riep uit: "Broeder Pra- "såntå, mijn Angrèni leeft weêr! De god heeft waarheid ge- "sproken!" — Kĕbo-pĕndogå antwoordde: "Ja, Raden! vroeger "hebben de goden Dèwi Angrèni weggenomen, omdat zij met "Dèwi Sĕkar-tàdji een tweelingpaar uitmaakte: en nu is Dèwi "Angrèni weêr levend geworden. De goden hebben het zoo "gewild!" —

Toen prevelde Kĕlånå Djajengsàri een slaapwekkend toover- formulier, en alles in het kwartier van Tambak-båjå sliep, tot de olifanten en paarden toe: alleen Dèwi Angrénå-swårå en de vier prinsessen en Soegandi bleven wakker. Dèwi Angrénå- swårå schrikte niet weinig, toen zij daar in eens haar gemaal Pandji Wanengpàti zag. Deze omhelsde haar, en uitte zijn liefde in de zoetste minnekozerij. — De vier prinsessen zagen ook zeer vreemd op, en één daarvan vroeg aan Soegandi, wat man of dat was. Soegandi antwoordde: "St! dat is Pandji "Koedå Wanengpàti, de gemaal van Dèwi Angrénå-swårå." —

Men vroeg haar, of zij dan Koedå Wanengpàti vroeger gekend had. "O ja," antwoordde Soegandi, "al lang." — Die minnekozerij van den Prins met zijn teruggevonden Angrèni is niet te vertellen, maar onder anderen zeide hij tot haar: "Ach, "liefste, ik had mij niet voorgesteld, dat ik je ooit weêr zou "zien." — "Ja, waardste!" antwoordde Dèwi Angrèni: "daarom "heb ik weêr menschelijke gestalte aangenomen, en ben ik mij "gaan incarneren op het eiland Kĕntjånå, om mijn belofte na "te komen, dat ik U steeds getrouw zou blijven. Vroeger had "U mij beloofd, dat U mij ten spoedigsten zou volgen naar de "hemelsche gewesten: en U heeft mij gezegd, dat U geen an-"dere vrouw zou willen hebben behalven mij. Nu heb ik in "de hemel op U gewacht, maar U kwam niet. Het scheen "wel, als of U mij vergeten had: want thans heeft U al uit-"stekende Prinsessen tot gemalinnen genomen." — De Prins zeide: "Ja, liefste! ook ik heb je de grootste genegenheid toe-"gedragen. Daarom heb ik Djĕnggålå verlaten, en ben gaan "dolen en trekken, om ergens de dood te vinden en je ach-"terna te komen. Maar tot hiertoe was het mijn tijd nog "niet." — "Ja, mijn waarde!" zeî Dèwi Angrénå-swårå: "wat "was er dan aan te doen? Maar ik moet U nog zeggen, dat "U op Uw hoede moet zijn. Mijn broeder, de Vorst van het "eiland Kĕntjånå, wil U onder voorwendsel van een drinkgelag "naar Tambak-båjå lokken." — "Ja, liefste!" zeî de Prins: "help "mij de goden bidden, dat ik mag overwinnen in mijn strijd "met den Vorst van het eiland Kĕntjånå! dan zal je al zijn "vrouwen als je dienaressen onder je beheer krijgen. — En nu, "liefste, vaarwel! ik hoop je spoedig weêr te zien." — De Prins ging daarop naar zijn verblijf Djinĕm-pĕtàni terug.

Die Vorst van het eiland Kĕntjånå wilde zijn opwachting maken bij den Vorst van Kĕdiri, en zond zijn gemalinnen met zijn favorite Dèwi Mahes-swårå vooruit met kostbare geschenken in goud. De Vorstinnen vertrokken van Tambak-båjå in draagkoetsen, en de Vorst zelf vertrok een wijl later, rijk gedost, gezeten op een olifant, en gevolgd door een groote stoet van zijn rijksgrooten, allen te paard. De straten, daar de stoet langs moest trekken, waren alle vol nieuwsgierige aanschouwers; en allen bewonderden de schoonheid van den jongen Vorst, en de heldhaftige houding van zijn legerhoofden.

De Vorst van Kĕdiri op de Pagelárran gezeten met zijn zonen, en met den Prins Kĕlånå Djajèngsàri, den Toemĕnggoeng

Brådjå-nåtå en al de gebroeders, rigtte het woord tot den Prins Kělånå Djajengsàri en zeide: "Raden, wat denk je toch wel "van de komst van den Vorst van het eiland Kěntjånå? Hij "wilde in mijn dienst komen: maar mij dunkt, het lijkt er "niet veel naar." — De Prins antwoordde: "Ja, thans komt "het mij ook voor, dat zijn houding verdacht is. Trouwens "hij komt hier met alle toerustingen tot een oorlog, met vier-"maal honderdduizend man. Het is onmogelijk te onderstel-"len, dat hij niet iets in het schild zou voeren." — De Toeměnggoeng Brådjå-nåtå zeî daarop: "Als dat zoo is, broeders; "dan is het best, dat wij hem voorkomen, en niet voorgeko-"men worden." — De Prins Kělånå Djajengsàri zeide: "Mijn "waarde broeder! U kan er op rekenen, dat U later Uw "taak wel zal krijgen. Heb voor het oogenblik maar geduld: "naderhand zal het wel blijken, waarom." — "En wat zou dan "je raad wezen, Raden?" vroeg de Vorst van Kědiri. De Prins antwoordde: "Naar mijn oordeel moeten er maar troepen in "hinderlaag gelegd worden, en moet al het volk van Kědiri "dag en nacht gewapend en gereed zijn, opdat er, als er wat "te doen komt, dan niet meer te regelen valt. Trouwens," voegde hij er spottend bij: "het is een heldhaftig Vorst, van "wien de faam zegt, dat hij ginds in zijn land zijn weergå niet "heeft; die als Vorst het bewind voert over veertig landvoog-"den, die hem cijns betalen in Prinsessen." — "Goed, Raden!" sprak de Vorst: "de zaak met dezen Vorst van het eiland "Kěntjånå draag ik aan u op: ik vereenig mij met alles, wat "gij goed zult vinden."

Terwijl zij zoo spraken, wierd den Vorst van Kědiri te kennen gegeven, dat de gemalinnen van den Vorst van het eiland Kěntjånå daar waren, met de wensch, om den Vorst haar opwachting te maken. De Vorst spoedde zich, om ze naar behooren te ontvangen; en, nadat Dèwi Mahes-swårå haar boodschap gedaan, en de kostbare geschenken uit naam van haar Vorstelijken gemaal had aangeboden, verzocht de Vorst haar, zijn dank te betuigen aan haar gemaal, en vroeg haar, waar deze op het oogenblik was. De Vorstin antwoordde, dat hij haar gevolgd en buiten wachtende was. Onmiddellijk liet de Vorst van Kědiri hem uitnoodigen, om binnen te komen; terwijl de Vorstinnen zich begaven naar het Prinsessenhof, om daar een bezoek af te leggen bij de Vorstin van Kědiri. Op de allervriendelijkste wijze wierd de Vorst van het eiland door den

Vorst van Kĕdiri ontvangen, en wilde, na het gebruik van eenige ververschingen weêr naar zijn kwartier teruggaan, maar wierd toen door Kĕlånå Djajengsàri uitgenoodigd, om met hem meê te gaan naar zijn verblijf Djinĕm-pĕtàni. Volgaarne nam hij deze uitnoodiging aan, daar hij hoopte, zoo de gelegenheid te zullen hebben om Dèwi Sĕkar-tàdji zien.

Zoo ging dan de Vorst van het eiland Kĕntjånå met zijn gemalinnen en hofstoet, begeleid door Prins Kĕlånå Djajengsàri, naar Djinĕm-pĕtàni, waar ook de Toemĕnggoeng Bràdjå-nåtå en al de gebroeders genoodigd waren. — De Vorstinnen begaven zich terstond naar binnen in het Prinsessenhof, waar zij ontvangen en onthaald wierden door Dèwi Sĕkar-tàdji en de overige Prinsessen. En, toen Dèwi Mahes-swårå Dèwi Sĕkar-tàdji zag, schrikte zij letterlijk van de verbazende gelijkenis van Dèwi Sĕkar-tàdji met haar zuster Angrénå-swårå. Het was inderdaad, alsof het één en dezelfde persoon was. Dèwi Sĕkar-tàdji en de overige Prinsessen bewonderden van háár kant de schoonheid en bevallige houding en manieren van Dèwi Mahes-swårå. Alleen was zij wat klein van statuur; maar ook dit stond haar niet kwaad. Zij was volkomen waard, de gemalin van een Vorst te zijn. — Op een aangename wijze onderhielden de Vorstinnen en Prinsessen zich met elkander, en vereenigden zich weldra aan een vrolijke en gulle disch.

De Prins Kĕlånå Djajengsàri ontving zijn gast onder de Pĕndåpå. Toen deze daar zulk een groot gezelschap zag, al de broeders van den Prins, was hij niet al te gerust, en liet uit voorzigtigheid zijn voornaamste legerhoofden tot zich komen en achter zich plaats nemen. De Prins, dit ziende, glimlachte, en zeide bij zich zelf: "Wat is deze Vorst voorzigtig! Hij "toont, dat hij een held is!" — Weldra wierd er feestelijk en rijkelijk opgedischt: de gamĕlan speelde, en druk wierd er geschonken en gedronken. Twee van de gebroeders voerden een dans uit; anderen zongen beurt om beurt een lied. Ook de Prins zong met een schoone bevallige stem een air op de schoonen van Kĕdiri, en op zijn verzoek volgde zijn gast zijn voorbeeld, en zong insgelijks een minnelied. Deze vermaakte zich uitstekend, en wierd hoe langer hoe vrolijker; maar gevoelde eindelijk, dat hij meer dan genoeg geestrijke dranken gebruikt had, en wenschte naar huis te gaan. Het was ook al laat in de nacht geworden. Ondersteund door zijn hofgrooten, keerde hij naar zijn kwartier terug, maar vergat, door

den wijn bevangen, dat hij met zijn gemalinnen gekomen was, en liet deze in het Prinsessenhof achter.

De Prins Kĕlånå Djajengsàri, dat bemerkende, liet in allerijl vóor de binnenste buitenpoort een ledikant opslaan, en het geheel daar inrigten tot een kamer, en ging toen daar zitten. De Vorstin Dèwi Mahes-swårå vernemende, dat haar gemaal reeds naar huis gegaan was, nam toen ook afscheid van Dèwi Sĕkar-tàdji, om met de andere Vorstinnen en haar gevolg naar Tambak-båjå terug te keeren. Naar de buitenpoort gaande, liep zij regt aan op de plaats, waar de Prins zat, en één van de Embàns zeide tot haar: "Vorstin! zijn we dan, "toen we hier naartoe gingen, langs een andere weg geko-"men? Daar zit de Prins Kĕlånå Djajengsàri." — "Goed, "Embàn!" zeî de Vorstin: "dan wil ik afscheid nemen van den "Prins!" en naar hem toegaande maakte zij haar compliment, en vroeg verlof om heen te gaan. Maar de Prins antwoordde op een vriendelijke toon: "U moet niet naar huis gaan, zus-"ter, blijf van nacht maar hier! Morgen kan U wel naar uw "verblijf gaan." — Dèwi Mahes-swårå was terstond in de liefdesstrikken van den Prins verward, en kon geen woord uitbrengen. De andere Vorstinnen zeiden: "Kom Prins! zoo U "werkelijk wat in de zin heeft, doe het dan maar ten spoe-"digsten, eer het dag wordt." — De Prins liet de vijf Vorstinnen terstond door een tooverspreuk bezwijmen, en, toen zij weêr tot zich zelf gekomen waren, was haar liefde tot den Vorst van het eiland Kĕntjånå in afkeer veranderd. Dèwi Mahes-swårå zeide; "Prins ik wil niet weêr naar Tambak-båjå "terug. U moet ons in Uwe bescherming nemen. Ik kan niet "meer lijden, dat de Vorst van Kĕntjånå mij aanraakt." — De Prins antwoordde: "Goed, lieve! vertrouw op mij! En, als "dat zóo is, dan is het best, dat je naar huis gaat, en je bij "Kĕlånå Toendjoeng-sétå over mij beklaagt. Ga zijn ijverzucht "opwekken, en zeg, dat ik je geweld heb aangedaan. Laten "we zoo maken, dat het tot een strijd komt. Ik durf hem te "staan, wat hij ook in zijn schild mag voeren." — Hierop ging Dèwi Mahes-swårå met de andere Vorstinnen naar Tambak-båjå terug.

En, toen deze vertrokken waren, gaf de Prins terstond aan één van zijn broeders bevel, om naar Tambak-båjå te gaan spionneren, en te vernemen, wat de Vorst van het eiland Kĕntjånå zou willen beginnen; en tevens om de troepen in

de wapenen te roepen, ten einde op het eerste bevel gereed te zijn.

Te Tambak-båjå wachtte de Vorst Kĕlånå Toendjoeng-sétå met ongeduld op de komst van zijn gemalinnen, daar het bijna morgen geworden was, en ze nog niet terug waren. Toen stuurde hij een bode: maar deze kwam de Vorstinnen op weg te gemoet. Dèwi Mahes-swårå begaf zich met spoed naar haar gemaal, wierp zich bitter schreijende op de grond voor hem neêr, en jammerde over het geweld, dat haar door Kĕlånå Djajengsàri was aangedaan. — De Vorst, dit hoorende, gloeide van gramschap: zijn aangezigt was, alsof hij het met bloed gewasschen had. Dadelijk liet hij het alarmsein slaan en zijn troepen in de wapenen komen; kleedde zich in oorlogsdos, en trok, op zijn olifant gezeten, aan het hoofd van zijn heerleger de vesting uit. De troepen van Kĕdiri en van den Prins Kĕlånå Djajèng-sàri waren ook terstond marschvaardig, daar zij te voren gewaarschuwd waren. De Vorst van Kĕdiri wilde ook meê uittrekken: maar dit wilde men niet hebben. Al de troepen, ook die van Kĕdiri, wierden aangevoerd door Prins Kĕlånå Djajengsàri. Dèwi Andåjå-prånå was evenwel niet tegen te houden; zij wilde volstrekt meê strijden, en trok, op haar olifant gezeten, aan het hoofd van haar manschappen, met de overige troepen de burgt uit.

Toen volgde er een allerhevigst en bloedig gevecht, waarin van weêrskanten met dapperheid en afwisselend geluk gestreden wierd. Ook Dèwi Andåjå-prånå weêrde zich daarbij op de meest heldhaftige wijze. Gezeten op haar witte olifant, een beest, dat de taal der menschen verstond en door geen staal of lood te kwetsen was, rende zij naar het midden van het slagveld, waar de strijd het heetst was, en kommandeerde haar volk, om alle te gelijk onder de vijandelijke troepen te gaan amokken. Groot was de slachting, die haar strijders daar aanrigtten. Het was alsof zij onder het pijpkruid maaiden, zoo vielen de vijanden onder hun slagen. — Al verder en verder drong zij het leger van den vijand in. Maar daar wierd zij door vier van de magtigste legerhoofden van den vijand van vier kanten omsingeld, en haar volk, zoo van alle kanten ingesloten, wierd tot den laatsten man toe neêrgeveld. De heldin zelf wierd op haar olifant ook geweldig van alle zijden bestookt. Één van de legerhoofden schoot op haar met een buks, geladen met een kogel van goud, zoo groot als een gra-

naatappel, en trof haar op de borst; maar de kogel stuitte geplet terug. Een ander wilde bij haar olifant opklimmen, maar Dèwi Andåjå-prånå dreef hem haar lans door en door door de borst "Komaan!" riep zij; "komt met je allen de gemalin van Klånå "Djajengsàri te lijf! Ziet hier de Prinses van Bali!" Men kwam haar met zijn velen te lijf: maar zij stond pal als een paal boven op haar olifant. En toen snelde haar gemaal, die haar in het oog kreeg, met zijn broeders haar te hulp. Zij vochten als razenden, als tijgerinnen, die haar jongen beschermen, en wierpen alles overhoop, wat hun voorkwam: al de anderen namen de vlugt.

Toen klom de Prins op de olifant, en omhelsde zijn kloekmoedige gemalin. "Ben je niet gewond?" vroeg hij: "wat wierd "je daar bestookt! Lieve! ik dacht niet, dat je daar levend "af zoudt komen." — Dèwi Andåjå-prånå antwoordde: "Door "Uw zegen, Prins, ben ik behouden en ongedeerd: maar, ach! "mijn volk, dat is tot den laatsten man toe gesneuveld." — "O, dat is niets;" hernam de Prins: "voor dat volk zal ik "je wel andere geven." — Toen vertelde hem de Embàn, die haar als haar adjudant ter zijde gestaan had, met wat voorbeeldelooze dapperheid de Prinses zich gekweten had in de strijd, en hoe zij bewezen had onkwetsbaar te zijn, daar zelfs gouden kogels haar niet hadden kunnen deren. Met groot genoegen hoorde dit de Prins, en loofde zijn heldhaftige gemalin.

De ingevallen nacht belette de strijd voort te zetten. Van het volk van den Vorst van het eiland Kĕntjånå waren er die dag tweemaal zooveel gesneuveld, als van de troepen van Kĕdiri.

Op Tambak-båjå hadden de gemalinnen van den Vorst van het eiland Kĕntjånå den dag in vrees en angst doorgebracht, beducht, dat Prins Kĕlånå Djajeng-sàri zou sneuvelen in het gevecht. Toen de Vorst terug kwam uit de strijd, en zag, dat zij er zoo betrokken uitzagen, vroeg hij, wat de rede daarvan was. "Ach!" antwoordden zij: "wij waren beangst, dat "U iets overkomen mogt in het gevaar van de strijd: wij "zouden het met U besterven." — De Vorst omhelsde zijn gemalinnen en zeide: "Lieven! vertrouwt op mij! Als Kĕ"lånå Djajengsàri niet méer in te brengen heeft, dan heb ik "niets van hem te vreezen. Hoort! als hij dood is, dan wor"den al zijn gemalinnen en Prinsessen, en al haar volgelingen, "je slavinnen." — De Vorstinnen zeiden in haar hart: "Sterf

"jij liever, als Kĕlånå Djajengsàri! 't Zou jammer wezen, als "zulk een knappe schoone Prins sneuvelde!"

Den volgenden dag wierd er weêr hevig gestreden, maar weêr tot groot nadeel van den Vorst van het eiland Kĕntjånå; en toen hij, nadat de nacht de strijdende legers gescheiden had, op Tambak-båjå teruggekeerd was, en raad hield met zijn grooten, zeiden deze tot hem: "Groote Vorst, wat is uw verlan-"gen? daar nu thans al Uw gemeene krijgsknechten gesneu-"veld zijn. En niet alleen de gemeene krijgsknechten: maar "ook van de legerhoofden zijn een menigte gevallen. Trouwens "de legerhoofden en Prinsen van Djĕnggålå en Kĕdiri zijn uit-"stekend magtige helden. Ze zijn onkwetsbaar, door geen "staal of lood te verwonden. Buitendien hebben zij een hel-"din, een gemalin van Kĕlånå Djajengsàri, Andåjå-prånå ge-"naamd, van een ongemeene heldenkracht, en onkwetsbaar, "zelfs door gouden kogels. Wij gevoelen het, wij zijn tegen "de Prinsen van Kĕdiri niet bestand." — De Vorst antwoordde: "Ja, je hebt wel gelijk: heldhaftig hebben de Kĕdiriërs zich "geweerd. Maar *ik* ben voor de helden van Kĕdiri niet bang. "Ik verlang maar een lans te breken met Kĕlånå Djajeng-"sàri: en laat hij maar met al zijn broeders mij op het lijf "komen! Daarom houdt je morgen maar rustig! ik alleen zal "tegen hem uittrekken. Staat mij alleen maar bij met krijgs-"geschrei! Het zou wel jammer wezen Kĕlånå Toendjoeng-sétå "te heeten, en uit mijn rijk naar Java te trekken, indien ik "niet de Vorst van Java wierd. Inderdaad ik zou mij schamen, "levend terug te keeren." — Allen bogen het hoofd, en zwegen op deze woorden van den Vorst. Deze ging naar binnen, en wilde zijn gemalin Dèwi Mahes-swårå liefkozen: maar de Vorstin, die geen liefde meer had, dan voor Kĕlånå Djajengsàri, zeide tot hem: "Ach, neen, mijn waarde! raak mij niet aan, "vóórdat Kĕlånå-Djajengsàri van kant is. Mijn gemoed is al te "zeer gekrenkt door de smaad, door Kĕlånå Djajengsàri mij "aangedaan." — "Heb geen bezwaar, mijn lieve!" zeî de Vorst: "ik zal Kĕlånå Djajengsàri wel van kant helpen."

De Prins Kĕlånå Djajengsàri, van het gevecht aan zijn hof Djinĕm-pĕtàni teruggekomen, zeî insgelijks tot zijn broeders, dat hij den volgenden dag alleen met Kĕlånå Toendjoeng-sétå wilde strijden. — Toen de dag weêr was aangebroken, klonken weldra weêr de alarmseinen, en trok de Vorst van het eiland Kĕntjånå uit naar het slagveld, de troepen van Kĕdiri

te gemoet; gezeten op een olifant en begeleid van drie regenten, de eenige, die hem nog overgebleven waren. De Vorst herhaalde, wat hij gezegd had, dat hij nu alleen de strijd wilde voeren; maar de drie regenten zeiden: "Neen, Vorst, dat "mag niet! Zoo lang een Vorst nog legerhoofden heeft, mag "hij niet zelf in de strijd gaan. Wij zouden ons schamen, "indien wij onzen Vorst lieten vechten. Als eenmaal alle le"gerhoofden gesneuveld zijn, dan kan Uw Hoogheid doen, wat "hij verkiest." — En, dit gezegd hebbende, trokken zij op het vijandelijk leger in, en vochten als razenden. Het volk van Kĕdiri deinsde op deze woedende aanval terug: maar spoedig snelden de gebroeders te hulp; en de Toemĕnggoeng Brådjå-nåtå zeide: "Broeders! die drie regenten moet gij niet "zoeken te dooden! Zoo het mogelijk is, moeten we hen "maar gevangen nemen." — En toen trok de Toemĕnggoeng Brådjå-nåtå met drie van zijn broeders op die drie regenten aan. Deze verweerden zich dapper, maar moesten toch eindelijk bezwijken, en wierden alle drie gevangen genomen en geboeid.

De Vorst Kĕlånå Toendjoeng-sétå, dit ziende, snelde nu verwoed met zijn olifant naar het strijdperk, en daagde daar snoevend en tartend den vijand uit om met hem te kampen. Gedachtig aan hetgeen de Prins Kĕlånå Djajengsàri gezegd had, trokken de gebroeders achteruit, en spoedig kwam de Prins, op zijn strijdros gezeten, op het slagveld, vlak tegenover Kĕlånå Toendjoeng-sétå. "Welaan, Djajeng-sàri," riep deze: kom mij "nu met al uw broeders te lijf!" — "Neen!" antwoordde de Prins, "dat zou niet ridderlijk zijn. Ware helden vechten "man tegen man, in tweegevecht." — De Vorst hernam: "Nu "goed dan, zoo gij mij uitdaagt tot een tweegevecht, laten we "dan geen tijd verliezen!" — Toen gingen zij met hun beiden strijden: maar de broeders bleven op de loer staan, om, zoo Kĕlånå Djajengsàri het onderspit mogt delven, hem dan met geweld uit de magt van Kĕlånå Toendjoeng-sétå te ontzetten. — Eerst streden zij een wijl lang met de lans; maar, toen beider lansen gebroken waren, riep Kĕlånå Toendjoeng-sétå: "Kom, Djajengsàri! zoo ge werkelijk een held zijt, "laat ons dan te voet vechten! laten wij onze lichaamskrachten "met elkander meten, en met elkander worstelen!" — "Goed," antwoordde de Prins: "al wat gij wilt! ik heb er vrede meê!" — Toen stegen zij af, en gingen elkander te lijf; maar, toen de

Vorst tot tweemaal toe door den Prins tegen de grond gesmeten was, wierd hij woedend, en trok zijn dolk, een geschenk van de goden uit de hemel en erg vergiftigd. Niemand was zoo onkwetsbaar, of, wanneer hij door deze dolk gewond wierd, dan was zijn laatste uur geslagen. Kĕlånå Toendjoeng-sétå zeide: "Deze keer, Kĕlånå Djajengsàri, ontkomt gij de dood "niet! Laat staan, dat iemand zoo als gij zijt, onkwetsbaar "wezen zou voor deze dolk van mij; al was het een god uit "de hemel, hij zou er geen weêrstand aan kunnen bieden." — Op dat oogenblik daalde fluks God Narådå (de bode der goden) tot Kĕlånå Djajengsàri neder, en zeide: "Ja, Waneng-"pàti! je staat op de rand van het verderf, mijn zoon! Daarom "daal ik tot je neder, op last van God Goeroe, om je te "waarschuwen. Wees op je hoede, wees voorzigtig, in je ge-"vecht met dien Kĕlånå Tondjoeng-sétå! Het is waar, hij heeft "reeds in zijn worstelstrijd met je de neêrlaag geleden: maar "hij is gewapend met een dolk, die even als de ponjaard, die "jij bezit, een geschenk van de goden uit de hemel is. Hoe "onkwetsbaar een mensch ook wezen mag, ja al was hij meer "als mensch; zoo hij door die dolk getroffen wordt, dan is "hij aan de eindpaal van zijn leven gekomen, en zijn dood "onvermijdelijk. Daarom, wees op je hoede! pas op, dat je "niet voorgekomen wordt! — Genoeg, vaarwel!" — En hiermeê steeg God Narådå, wiens stem alleen door Kĕlånå Djajengsàri vernomen was, weêr naar zijn hemelsch verblijf. — Kĕlånå Djajengsàri was na deze waarschuwing van de Godheid zeer op zijn hoede. Hij trok zijn ponjaard, en de punt er van fonkelde, dat er vuurspranken uitvlogen. Ook Kĕlånå Toendjoeng-sétå trok zijn dolk, en ook de punt van deze vlamde: er schoten vlammen uit als tongetjes van slangen. "Kom-"aan, Kĕlånå Djajengsàri!" riep de Vorst: "zoo je een man "bent, ontwijk dan de strijd niet!" — "Wat meen je, Kĕlånå "Toendjoeng-sétå?" antwoordde de Prins: "dat is de aard niet "van den Prins van Djĕnggålå, van Pandji Koedå-Waneng-"pàti, de strijd te ontwijken. Maar jij, zoo je de naam van "held verdient, treed dan geen stap terug!" — Toen pareerden de beide helden met hun dolken tegen over elkander, als gespoorde kemphanen, dan voor- dan achter-waarts, dan links, dan regts tredende. Lang duurde de tweestrijd: want beide waren even zeer op hun hoede; maar toch het meest hij, die door de godheid gewaarschuwd was. In een oogenblik van

wat minder behoedzaamheid van Klånå Toendjoeng-sétå stootte Kĕlånå Djajengsàri hem de ponjaard in de linker zijde, zoodat hij achterover op de grond sloeg, en onmiddellijk de geest gaf. Maar bij die val van Kĕlånå Toendjoeng-sétå schampte zijn dolk tegen een vinger van Kĕlånå Djajengsàri, met dat gevolg, dat hij tegelijker tijd achterover op de grond sloeg. Hij was slechts in zwijm gevallen; maar al de toeschouwers waren in de meening en riepen, dat beide helden tegelijk gesneuveld waren.

De gemalinnen van Prins Kĕlånå Djajengsàri en zijn broeders kwamen op dat geroep ontsteld en schreijende toegeloopen; als ook de gemalinnen van Kĕlånå Toendjoeng-sétå en Dèwi Angrénå-swårå: ook deze schreiden om Kĕlånå Djajengsàri. Om het lijk van Kĕlånå Toendjoeng-sétå bemoeide zich niemand. — Weldra kwam ook de Vorst van Kĕdiri op het hooren van het gerucht met zijn gemalin, en zeide, toen hij den Prins daar zag liggen, tot Kĕbo-pĕndogå: "Waar is mijn "zoon Kĕlånå Djajengsàri gewond? bezie hem eens naauwkeu-"rig!" — Kĕbo-pĕndogå deed dit, en zeide: "Er is geen spoor "van een wond aan Uw Hoogheids zoon te zien; alleen zijn "regter ringvinger is een haartje geschramd. Ik weet het "niet, maar mij dunkt, hij is maar bezwijmd: want de klop-"ping van het hart is nog te voelen aan zijn borst." — Eenige oogenblikken daarna kwam de Prins van zelfs weêr bij, rees overeind en groette zijn Vorstelijken Vader. Van blijdschap verrukt, omhelsde deze den Prins.

Toen daalde God Narådå weêr neder tot Kĕlånå Djajengsàri, en zeide, luid lachende: "Dat had weinig gescheeld, "mijn zoon! of het was met je gedaan geweest. Wat zou er "van je geworden zijn, als ik je niet gewaarschuwd had? Wij "hadden daar boven zeker een bezoek van je ontvangen. Daar-"om mag je wel dankbaar zijn aan de goden voor je behoud "en het behoud van al je broeders. — Verder moet je weten, "dat je vorige vrouw Angrèni weêr leeft, weêr bij je is, en "op het punt staat, om je door de goden teruggegeven te "worden. Maar nu wil God Goeroe, dat op deze wereld geen "mensch, zooals jij, tweeling-vrouwen zal hebben. Juist "daarom is je vrouw Angrèni van je weggenomen, omdat ze "zoo volmaakt geleek op Sĕkar-tàdji. Trouwens, eigentlijk was "Angrèni dezelfde als Sĕkar-tàdji, en Sĕkar-tàdji dezelfde als "Angrèni. Daarom wil God Goeroe nu, dat ik van Angrèni

"en Sĕkar-tàdji één zal maken. Het is geen manier, dat iemand "tweeling-vrouwen heeft, en één persoon mag niet voor twee "passeren. Wat tot hiertoe gebeurd is, diende tot bewijs, "dat de goden almagtig zijn." — Toen nam God Narådå Dèwi Angrénå-swårå, en overtrok met haar het lichaam van Sĕkar-tàdji. Zoo verdween Dèwi Angrénå-swårå, en de schoonheid van Sĕkar-tàdji, nadat Dèwi Angrénå-swårå zoo in haar gevaren was, schitterde met verdubbelde luister. — Voorts zeî God Narådå tot den Vorst van Kĕdiri: "Vorst van Kĕdiri! ik "heb U nog te zeggen, en gij allen! hoort het en weest er "getuigen van, dat ik mijn dochter Sĕkar-tàdji een andere "naam geef: voortaan zal haar naam zijn *Tjåndrå-Kirånå*, "dat wil zeggen *Maanstraal*. Trouwens de luister van haar "schoonheid zal stralen als de volle maan, in het schoone jaar-"getijde, als de hemel door geen wolkje bedekt is. — En nu, "mijn kinderen, vaartwel! ik keer naar de hemelsche gewes-"ten terug."

Nadat God Narådå verdwenen, en men van de verbazing over het gebeurde bekomen was, nam Kĕlånå Djajengsàri de dolk van Kĕlånå Toendjoeng-sétå, en gaf die ten geschenke aan zijn broeder Raden Wangseng-sàri. Vervolgens liet hij de drie gevangen genomene en geboeide regenten vóór zich komen, en zeide tot hen: "Wat verlangt ge, het leven of de "dood? Zoo ge begeert te leven, onderwerpt u dan aan mijn "bevelen!" — De regenten antwoorden: "Wij bidden, dat ons "het leven geschonken mag worden: en wij onderwerpen ons "aan alles, wat Uw Hoogheid bevelen zal." — De Prins hernam: "Nu, ik schenk u het leven: maar ge zult niet weêr "terugkeeren naar uw land, Ge zult hier blijven, maar een "eigen op u zelf staand volk uitmaken. Hoe veel zijn er "van de lagere rangen van de krijgsknechten van het eiland "Kĕntjånå nog over?" — Zij antwoordden: "Acht duizend, "zes honderd." — De Prins hernam: "Dit gezamentlijke volk "stel ik dan onder het bestuur van u drieën, en schenk het "zoo aan mijne gemalin Andåjå-prånå." — Daarop liet hij Dèwi Andåjå-prånå komen, en zeide tot haar: "Neem hier in de "plaats van je volk, dat gesneuveld is in de strijd, deze man-"nen van het eiland Kĕntjånå, acht duizend en zes honderd, "met hun vrouwen en kinderen, en deze drie regenten, als "hun hoofden. Ik stel het onder uw bevelen in uw dienst." — Dèwi Andåjå-prånå betuigde den Prins haar dank, en was ver-

blijd, voor haar in de strijd gesneuveld volk zulk een rijke vergoeding te ontvangen. Ook de drie regenten waren verblijd met deze betrekking: want Dèwi Andåjå-pråná was minzaam en milddadig jegens haar ondergeschikten. Zij voorzag ook terstond deze drie hoofden van een nieuw en waardig gewaad naar de Javaansche trant, van behoorlijke verblijven, en van vrouwen tot hun echtgenooten.

Toen wierd er nog twee dagen vrolijk feest gevierd, en daarop keerde de Toemenggoeng Brådjå-nåtå met allen, die met hem meê gekomen waren, naar Djĕnggålå terug.

Hiermede eindigt dit verhaal van de lotgevallen van Raden-Pandji, met eenige vrijheid gevolgd, naar een Javaansch handschrift van het jaar 1860, en afkomstig van den Regent van Grĕsiq (Grissee). Aesthetische waarde zal wel niemand er aan toekennen: — daarvoor komt er te veel onnatuurlijks in voor: — maar het is een bijdrage tot de kennis van de inhoud en strekking van die Wajang-verhalen, waarvan men vragen mag, of zij voor den Javaan de plaats van ons tooneel vervullen, of wel die van de poppekast; maar dan van de poppekast voor groote menschen, wier hoogste goed het zinnelijk genot is.

DE TENIMBER-EILANDEN,

TEN ZUID-WESTEN VAN DE KEIJ-EILANDEN [1].

Toen de "Nautilus" het anker zoude ligten, om naar de Tenimber-eilanden te stevenen, kwam de Regent van Nierong met eenige mindere hoofden en vergezeld van den Regent van Toeal in eene staatsiepraauw gezeten op zijde van de brik, eenige salvo's uit het handgeweer doende, ten blijke hunner goede gezindheid. Na, in dier voege, ons vaartuig eenige malen rondgevaren te hebben, kwamen zij aan boord. De kommissie bij den valreep hen afwachtende, werden zij naar de kajuit geleid, waar hun, na den gebruikelijken welkomstgroet, eene nederlandsche vlag, een *rôtan*-knop, een stuk rood laken en eenige snuisterijen ten geschenke werden gegeven, en een goede teug arak werd geschonken, terwijl de roeijers op hetzelfde vocht en op tabak werden onthaald.

Daar geen der hoofden van Doelan zich bij deze zamenkomst vertoonde, werd de kommissie in haar gevoelen versterkt, dat een of ander geschil, hen van elkander verwijderd hield. De Regent van Toeal hierover ondervraagd wordende, bekende deze, dat reeds sedert vele jaren tusschen die van Doelan en Toeal een twist bestond, welke wel door den Heer A. J. BIK, in 1824 was bijgelegd, dat bij die gelegenheid aan het volk van Toeal eene schadevergoeding was opgelegd, welke naderhand wel door hen aan de bevolking van Doelan aangeboden, maar door hen werd geweigerd, dat alzoo deze zaak onafgedaan was gebleven, de bevolking zich verwijderd hield en niets gemeens met anderen wilde hebben: redenen, waarom

[1] Vervolg van blz. 259 onzer vorige bijdrage, in de "*bijdragen van het K. J.*, 6de *deel*, 4de *stuk* 1863.

de Regent van Toeal en de zijnen verzochten, om niet genoodzaakt te worden, in tegenwoordigheid van den Regent van Doelan te verschijnen, terwijl een der mindere hoofden van Toeal voorstelde, dat de kommissie ter beslissing van het geschil als vertegenwoordiger zoude willen dienen.

Een der hoofden bleef aan boord, terwijl de beide Regenten naar Toeal terugkeerden, nadat zij even als bij hunne komst een paar malen om de brik hadden geroeid, en van dit vaartuig met drie kanonschoten werden begroet.

Des anderendaags kwam de ôrang-kaija van de kampong Tamadalam, ten noorden van Doelan gelegen, een bezoek aan boord brengen, en liet bij het naderen van de "Nautilus" verscheidene geweerschoten doen, welke uit ons geschut met eenige schoten beantwoord werden. Aan boord komende kreeg dit hoofd even als de vorige hoofden eenige geschenken en eene nederlandsche vlag.

Na het vertrek van dit hoofd, hield de kommissie zich onledig met informatiën te nemen, wat toch de wezenlijke oorzaak van vorengenoemd geschil zou zijn, welke genomene informatiën op het volgende nederkwamen. Een der onderhoorige kampongs van Toeal was vroeger in opstand tegen zijnen Regent gekomen en zich te zwak gevoelende, om alleen wederstand te bieden, had het zich bij den Regent van Doelan vervoegd, om onder aanbieding van verpanding der eilanden Eri en Godong, die aan de opstandelingen toebehoorden, van den Regent adsistentie te ontvangen. Dit had de Regent van Doelan aangenomen en hierop ontstond een oorlog tusschen de beide Regenten.

De heer BIK, die ter regeling dezer zaak derwaarts was gezonden, had bepaald, dat door den Regent van Toeal de verpande eilanden zouden teruggegeven worden, onder voorwaarde nogtans, dat door hen, volgens de gewoonte van het land, de veroorzaakte oorlogskosten zouden teruggegeven worden. Dan deze volgende, kon de schuld door al de *harta's* van geheel Keij niet voldaan worden, aangezien zij bestond in zoo veel stuks oliefantstanden, *gongs*, *lilla's* en andere kostbaarheden. En daar de bevrediging geene plaats kon hebben, dan na de voldoening der schadevergoeding, en zij niet in de mogelijkheid waren, kon de vrede ook niet volgen.

De Regent van Toeal had reeds meer dan eens één *lilla*, één oliefantstand en twee *gongs* aangeboden, doch daar deze voor-

werpen niet voldoende werden gerekend, zoo waren zij steeds geweigerd geworden. Volgens het gevoelen der kommissie had de Regent van Doelan verkeerd gehandeld, door aan de opstandelingen bijstand te verleenen; te meer, omdat deze tegen afstand van genoemde eilanden was verleend. Daar de Regent van Toeal nu echter eenmaal had aangenomen deze *harta* te zullen betalen, kon de kommissie niet wel het bepaalde door den heer BIK vernietigen, zoodat zij tot het besluit kwam, den Regent van Doelan tot het aannemen der genoemde artikelen te verpligten. Om nu aan de zaak een einde te maken, besloot de kommissie eene bijeenkomst van al de hoofden te Doelan te doen plaats hebben, waarvoor de daaropvolgende dag werd bepaald.

Te 10 uren des morgens begaf zich de kommissie in groote staatsie aan land, waar zij reeds de hoofden onder de *saboea* (loods), met uitzondering nogtans van den Regent van Toeal, die om bovengenoemde reden niet te Doelan durfde komen, vergaderd vonden. Eene groote menigte volks had zich om de *saboea* verzameld, om de uitspraak der kommissie te hooren.

Nadat de kommissie had plaats genomen, werd aan de hoofden bekend gemaakt de wijze, waarop het geschil moest vereffend worden. Die van Doelan hadden er veel tegen, doch op de vraag door de kommissie aan hen gerigt, namelijk, wat zij zouden gedaan hebben, wanneer eenige van hunne onderhoorigen in opstand waren gekomen, en deze door eenen anderen Regent waren bijgestaan? antwoorden zij ontkennend, waarop men hun onder het oog bragt, dat hun Regent alzoo evenmin omtrent Toeal had behooren te handelen; en zij zich in het tegenwoordig geval gelukkig mogten rekenen, de hun aangebodene doch geweigerde goederen als vergoeding te ontvangen, dewijl hun Regent meer schuld had dan die van Toeal. Daar de inlanders de gewoonte hebben, om voor zij zich tot iets bepalen, eene soort van raadpleging te houden, zoo verwijderden zich voor weinige minuten, eenige der aanwezige hoofden en verklaarden bij hunne terugkomst, dat het voorstel billijk was en zij er zich mede vereenigden.

De volgende dag werd bepaald om aan boord de voornoemde *harta* te komen ontvangen en bij die gelegenheid de beide partijen te verzoenen. Het eerste werd volbragt, doch de verzoening werd door die van Doelan in nadere overweging genomen. Nadat deze plegtigheid was afgeloopen, reikte de kom-

missie een paar provisionnele acten van aanstellingen uit en werden de personen in hunne waardigheid bevestigd. Vervolgens werd eene proclamatie in de landtaal afgekondigd, waarin de kommissie haar leedwezen betuigde in de noodzakelijkheid te zijn geweest, om geweld te gebruiken tot het bestraffen der Boeginezen, die zich schuldig hadden gemaakt, om tegen het verbod van het gouvernement aan de bewoners dezer gewesten geweren en kruid te verkoopen. Voorts werden de inwoners van Keij vermaand om geenen handel in hun gebied toe te laten, dan aan die, welke van passen van het Nederlandsch gouvernement zouden voorzien zijn, waardoor zij zich de bescherming van dat gouvernement zouden waardig maken. Tevens werd hun verzekerd, dat de kommissie bij hare terugkomst te Amboina, aan het gouvernement verslag zou doen van hunne goede gezindheid en behulpzaamheid in het aanwijzen der plaats, waar voornoemde Boeginesche smokkelaars zich ophielden.

Deze afkondiging in de land- de maleische en de hollandsche taal geschreven, werd den Regent van Doelan overhandigd, en dit hoofd vervolgens voorgesteld als degene, aan wien de bevelen van het gouvernement voor de inwoners van Keij zouden gezonden worden, om die aan de bevolking bekend te maken.

Op verzoek van den Regent voornoemd, werd zekere ôrangkaija van Tanadalan, Tavinañ genaamd, tot majoor in zijn district aangesteld en met een' rôtan-begiftigd. Verders gaf de kommissie hun eenige vermaningen om in onderlingen vrede te leven, benevens eenige voorschriften de afschaffing van den slavenhandel betreffende. Na nog eenige geschenken uitgereikt en eene teug arak geschonken te hebben, keerde de kommissie, voldaan over hare verrigtingen aan boord terug, terwijl wij van alles, wat er had plaats gehad, in ons dagboek aanteekening hielden.

Sedert een paar dagen waren onze rondhouten klaar, ons tuig weder opgezet en de zieken hersteld. De kommissie voor het oogenblik niets meer op Doelan te verrigten hebbende en daarbij onze voorraad van drinkwater aanmerkelijk verminderd zijnde, gelastte de Kommandant van de brik den stuurman, om met eenige manschappen eene plaats op te zoeken, waar goed drinkwater was, om onze ledige watervaten te vullen.

Intusschen waren de hoofden van Toeal reeds vroeg des mor-

gens aan boord gekomen, om zich in tegenwoordigheid van de kommissie met die van Doelan te verzoenen. Deze lieten echter tot des namiddags op hen wachten, doch eindelijk aan boord gekomen zijnde, waren de beide twistende hoofden voor het eerst bij elkander. Aan hunne houding, althans van die van Doelan, was duidelijk te bespeuren, dat de verzoening niet uit het hart kwam en zij inwendig nog haat tegen elkander koesterden. De boete werd betaald en door de tegenpartij aangenomen. Vervolgens werden de beide partijen met elkander op de meer beschrevene landswijze verzoend, aan welke plegtigheid nog meer klem werd bijgezet door een gelijktijdig salut van drie kanonschoten. Hierop werd den hoofden eene goede teug arak voorgezet, op welken drank zij over het algemeen zeer gesteld zijn en eene duurzame verzoening gedronken, waardoor langzamerhand de beide Regenten meer gemeenzaam met elkander werden. Na eenigen tijd al pratende in de kajuit te hebben doorgebragt, namen zij afscheid, stapten in hunne vaartuigen en onder een salut uit onze stukken, dat zij door geweerschoten en het geschreeuw van 250 roeijers beantwoordden, staken zij in zee. Zoo eindigde eene vijandschap tusschen twee verschillende districtsvolken, die sedert vele jaren onafgebroken voortduurde.

Daar de kommissie het voornemen had om op de westkust van Groot-Keij aan te gieren, ten einde te vernemen of alles rustig was; en onze loodsen niet genoegzaam met het vaarwater in die omstreken bekend zijnde, had men aan de Regenten van Doelen en Toeal verzocht, om een hunner onderhoorigen, met dat vaarwater bekend, als loods mede te geven, op welk verzoek de Kapiteins van beide districten zich dadelijk aanboden, en des avonds voor ons vertrek aan boord kwamen.

Den 30sten Mei met de eerste stralen der zon, wonden wij het anker op en verlieten de reede van Doelan, stuurden om de N. O. en O. N. O. langs den wal tot buiten het rif, dat zich buiten den N. W. hoek van Klein-Keij uitstrekt, en vervolgens bij den wind om de Oost. Doch de wind van Z. Z. O. tot N. O. met harde rukvlagen omloopende, was de Kommandant verpligt met digt gereefde zeilen de beste boegen waar te nemen, om veilig onder den wal van Groot-Keij te komen. Het voornemen was om zoo mogelijk eerst de negorij Ellat aan te doen, welke het meest noordelijk gelegen is.

Den 31sten des morgens vroeg waren wij digt onder de west-

zijde van het eilandje Ojan, dat vóór de ankerplaats van Ellat gelegen is. Het vaarwater naar deze ankerplaats loopt benoorden genoemd eilandje om, tusschen eenige riffen, van klippen en zand door, waarna men tusschen dit eilandje en de negorij digt bij den wal van Groot-Keij kan ankeren. Het vaarwater te naauw zijnde en voegen wij er bij de harde rukwinden, om er met klein zeil door te komen, de onmogelijkheid om met werpen op te werken, waren wij genoodzaakt van ons plan af te zien en liefst langs den wal te houden; ten einde om de Zuid eene waterplaats op te zoeken. De 2de stuurman kreeg in last, om met de jol langs den wal te roeijen en zulk eene gelegenheid op te zoeken, terwijl hij reeds des avonds in zijne pogingen geslaagd was. Den volgenden dag werden de ledige watervaten gevuld en in het ruim geladen, terwijl de beide Kapiteins naar Ellat werden gezonden, om den Regent aan boord van de brik te ontbieden, ten einde in staat te zijn, hem in zijne waardigheid te bevestigen, en tevens eenige geschillen, die tusschen de Alfoeren van zijn district plaats hadden, en welke veel nadeel aan den handel in olie veroorzaakten, uit den weg te ruimen.

Deze beide hoofden kwamen den 1sten Junij terug, met het berigt, dat de Regent juist naar de kampong der in twist verkeerende Alfoeren was vertrokken en hij bij gevolg aan die uitnoodiging voor het oogenblik niet kon voldoen; terwijl zijne vrouw om een bewijs van de welgezindheid van haren man te geven, hun eene geit ten geschenke had gezonden. Daar dit der kommissie twijfelachtig voorkwam en zulks eerder als een inlandsche uitvlugt was te beschouwen, om verschoond te blijven zich aan boord te begeven, op grond dat die lieden, die nimmer door Europeanen bezocht waren, bevreesd mogten zijn, aan het Nederlandsche gouvernement te zullen onderworpen worden, en hierdoor onder de verpligting te komen, lasten op te brengen, in welk gevoelen zij door de handelaren, die meer winsten maken bij onkundige dan bij verlichte volken, werden versterkt. Deze omstandigheid belette de kommissie om vooreerst aan haar voornoemd voornemen gevolg te kunnen geven.

Den volgenden dag ruimschoots water in voorraad hebbende, verzeilden wij naar Nierong, koers houdende om de Z. Z. W. en Z. langs den wal, om de riffen en banken te vermijden, die er in menigte zijn, en deze negorij genaderd zijnde, laveerden wij met korte slagboegen in den wal, terwijl wij in den voor-

middag op 20 vademen in harden grond ankerden en hier voor doorschietende harde rukwinden beschut waren.

De kampong Nierong was op eenen kleinen doch hoogen en steilen uithoek gelegen, welke uit zee gezien, niets dan steile klippen voorstelde. Aan de noordzijde geleidde eene goed onderhouden trap naar deze rots. De bevolking met die van het meer zuidwaarts gelegene district Feer in oorlog zijnde, was er buiten de rots landwaarts tot op een' aanmerkelijken afstand geen ander boomgewas dan eenige klapperboomen, waardoor het hier een minder woest voorkomen had dan al de vroeger door ons bezochte negorijen.

Bij het aan wal stappen werd de kommissie door den Regent en verscheidene mindere hoofden op de gebruikelijke wijze verwelkomd. De kampong was zeer versterkt en de inboorlingen waren steeds gewapend; terwijl in een wachthuis op den uithoek aan den zeekant verscheidene *lilla's* in batterij stonden. Aan de landzijde was de grond geheel met bamboezenpennen bestoken [1], die door het gras onzigtbaar waren: in één woord, het geheel had een zeer oorlogzuchtig voorkomen.

De Regent verzocht de bemiddeling van de kommissie in het geschil, hetwelk door hem werd opgegeven, als volgt:

De *Iman* HASSAN van Feer woonde vroeger digt bij Nierong, met het doel om zoo mogelijk proselieten voor het Mohammedaansche geloof, uit de geheele heidensche bevolking aldaar te maken, doch hierin slaagde hij zeer slecht. Hij had een meisje als pleegdochter aangenomen, welke door den zoon van den Kapitein van Nierong verleid werd. De *Iman* diep gegriefd en zich zeer beleedigd achtende, eischte dat de schuldige tot straf het Mohammedaansche geloof zoude omhelzen, dan wel eene boete van 30 *tail* à 10 *realen* ieder, zoude betalen. De boete werd betaald en door de inboorlingen van Feer aangenomen, maar in plaats van hiermede tevreden te zijn, eischten zij op nieuw, dat de verleider Mohammedaansch zoude worden. Dit geweigerd wordende, kwamen die van Feer met overgroote gewapende magt naar Nierong, landden noordwaarts van de negorij in de bogt, en na hier alles verbrand en eene over-

---

[1] Deze in het Javaansch *borang* genoemd, zijn zoo scherp als dolken en alzoo zij door het vuur gehard zijn, zeer gevaarlijk. Menig Europeaan is daardoor gedurende den oorlog op Java onbruikbaar geworden en zijn leven lang kreupel gebleven.

groote menigte klapperboomen geveld te hebben, sloegen zij hier hun bivouac op, van waar zij dagelijks die van Nierong bestookten. De bevolking van Nierong verdedigde zich hardnekkig tegen deze groote overmagt, en nadat die van Feer één man verloren hadden en een veertigtal van hen gekwetst waren, braken zij het beleg van Nierong op en keerden naar hunne haardsteden terug; terwijl de belegerden twee gesneuvelden tellen en evenzoo veel gekwetsten te betreuren hadden.

Sedert dien tijd waren deze twee districten reeds twee jaren in oorlog, waarbij zij elkander van tijd tot tijd ter sluik trachtten te vermoorden of wel hunne vrouwen en kinderen op te ligten. Ook hadden die van Feer de onder Nierong behoorende kampong Heewaijet en Heerannen, op de Oostzijde van Groot-Keij vermeesterd en de bevolking tot slaven gemaakt. Die van Nierong waren genegen om de twist bij te leggen, mits zij geene verdere opoffering van hunne zijde meer verlangden, als hebbende reeds vroeger de geëischte boete voldaan, hetgeen de kommissie ook zeer billijk en regtvaardig vond.

Op grond hiervan beloofde de kommissie al het mogelijke te zullen aanwenden, om die van Feer tot verzoening over te halen, en zij vroeg tevens aan den Regent of zijne partij genegen zoude zijn om eene overeenkomst in der minne te schikken, daar bijaldien die van Feer er zich tegen verzetten, zij alsdan de kampong Feer met hun geschut er toe zouden dwingen, hetgeen de Regent van Nierong aannam.

De twee volgende dagen werden met het onderzoek van eenige punten Nierong betreffende, doorgebragt, terwijl men tevens eenige mindere hoofden aanstelde. Den 5[den] des morgens vroeg verlieten wij Nierong en zeilden langs de westzijde van Groot-Keij. Op de Zuidkust was de Kapitein van Doelan door de kommissie naar Feer gezonden met den last, den Regent namens de kommissie aan boord van de brik te noodigen, opdat de twist tusschen de zijnen en die van Nierong in der minne mogt worden bijgelegd; doch de Regent, in naam zijner onderhoorigen, wees dit voorstel van de hand en de Kapitein van Doelan keerde onverrigter zake naar de "Nautilus" terug. Op grond van deze weigering werd besloten om naar Feer te zeilen; het anker werd geligt, wij staken in zee, terwijl die van Nierong in afzonderlijke praauwen de brik volgden.

Met een' Z. O. en O. Z. O. wind stuurden wij met klein zeil, wegens de zware valwinden, die over het hooge land vie-

len, langs den wal tot even na den middag, toen wij op 4½ vadem in klipgrond over de negorij Feer ons anker lieten vallen, dat in den beginne zeer slecht hield, zoodat de brik eenigzins doorzette; en eer er eene genoegzame hoeveelheid ketting uitgestoken was en het anker hield, hadden wij reeds 17 vademen gelood, hetgeen een bewijs leverde, dat de grond dáár zeer steil was.

Alle noodige voorzorg genomen hebbende, werd de kapitein van Doelan andermaal gezonden, om den Regent eene te zamenkomst aan wal voor te stellen, met bijvoeging, dat bijaldien hij zulks aannam, allen die aan land zouden komen, ongewapend moesten zijn. Tevens werd hem als een blijk van vriendschap eene hollandsche vlag overhandigd, met de belofte, dat hij de zelfde geschenken zoude erlangen, die de overige Regenten genoten hadden.

Het voorstel werd aangenomen, en de vlag ten blijke van wederkeerige vriendschap in de negorij geheschen. Des namiddags ten 4 ure ging de kommissie aan wal, onder een salut uit onze batterij. In de negorij gekomen zijnde, werden zij door den zoon van den Regent en den *Iman* HASSAN ontvangen, en de stoelen aangewezen om plaats te nemen, welke op eene opene plaats in de nabijheid van de moskee waren geplaatst. De Regent was in een daar digt-bij-staand huis, doch kon zich niet bij de kommissie vervoegen, aangezien hij door de pokken was aangetast.

Op de vraag die men hem deed omtrent de reden, die de twist had veroorzaakt, kwam het antwoord nagenoeg op hetgeen de Regent van Nierong gezegd had neêr, met dat verschil evenwel, dat zij verzwegen dat door hen vroeger eene bemiddeling door boetebetaling was voorgeslagen. Men gaf hun te kennen dat de tegenwoordige kommissie in last had om alle geschillen bij te leggen en lieten hun ten overvloede den brief van den Gouverneur in de landtaal voorlezen, die vroeger op Doelan ongelezen in de handen der kommissie had moeten blijven. Vervolgens hun vragende: of zij genegen waren zich met die van Nierong te verzoenen? keken zij elkander aan en antwoordden van ja, mits de voorwaarden, die zij zouden voorschrijven, werden aangenomen. Deze voorwaarden waren de volgende: 1°. dat de genomene kampongs in hunne magt zouden blijven en 2°. dat de schender der pleegdochter van *Iman* HASSAN slam (Mohammedaansch) zoude worden. Dit werd door de kommissie

verworpen en met ernst voorgesteld, dat die van Feer zich moesten tevreden stellen met de vroeger ontvangen boete, en dat verder alle onderdanen van Nierong, welke door die van Feer genomen waren, moesten vrijgelaten worden. Hiertoe wilden zij in het geheel niet besluiten, doch toen zij eindelijk bemerkten, dat door de kommissie werd bevolen de nederlandsche vlag neêr te halen, en zij voor de gevolgen vreesden, namen zij het voorstel aan en beloofden den volgenden dag aan boord van de "Nautilus" te komen, om zich met den Regent en die van Nierong te verstaan, doch om zich te verzoenen schenen zij niet zeer genegen. Toen men hun echter opmerkzaam maakte, dat men een voldoend vertrouwen in hen gesteld had, om bijna alléén en ongewapend in hun midden te verschijnen en zij ook wederkeerig zoo veel vertrouwen konden hebben, om eenige oogenblikken aan boord te komen, stonden zij dit toe.

Inmiddels was het duister geworden en de in de negorij verzamelde menigte ongemerkt vermeerderd, en meest allen met *krissen*, *parangs* of spiesen gewapend. De Kommissie, die groote ontevredenheid op veler aangezigten las, oordeelde het voorzigtig haar verzoek af te breken, om voor te komen, dat men in de duisternis van haar vertrouwen misbruik zonde maken. Dien ten gevolge keerde zij zeer kalm en bedaard, zonder den minsten schijn van wantrouwen te geven, aan boord terug. Des nachts, ongeveer te 1 ure, kwam de Regent van Nierong aan boord, terwijl de kapitein van Doelan zeer vroeg in den morgen in last kreeg den zoon van den Regent en den *Iman* HASSAN aan boord te roepen. Deze kwam echter spoedig met het berigt terug, dat de bevolking van Feer weigerde zich met die van Nierong te verzoenen en in geene verdere onderhandelingen meer wilden treden, terwijl hij de vlag terugbragt, die zij daags te voren hadden ontvangen en geheschen. Voor het oogenblik bestond er alzoo geen vooruitzigt, om met zachtzinnigheid tot eene bemiddeling te geraken.

Deze plotselinge verandering van gevoelens kon, zoo als de kommissie vermoedde, niets anders dan het gevolg van opstoking der hier aanwezige Boeginezen zijn, die door ons geschut van Doelan op de vlugt gejaagd, niets meer hadden te verliezen. De kwade trouw die er bestond, bewees volkomen dat wij den avond te voren in groot gevaar verkeerd hadden, en dat het hoog tijd was om ons van daar te verwijderen, vermits een langer vertoef welligt in een bloedbad zou veranderen. Het

werd derhalve voor zeer noodzakelijk gehouden aan deze kwalijk gezinde eilanders eene kleine proef van de kracht onzer wapenen en de middelen, die ons ten dienste stonden, te geven.

De wind en het getij ons belettende om dit plan dadelijk ten uitvoer te leggen, maakten die van Feer er gebruik van om groote kuilen te graven, waarin de bevolking zich kon verschuilen, om door ons geschut niet getroffen te worden. Niet voor des avonds ten vijf ure, konden wij digt genoeg voor de hoofdkampong komen. Dit eindelijk bewerkstelligd zijnde, werd door ons geschut een hevig vuur op de negorij gerigt, hetwelk langer dan een uur werd aangehouden. De schade, die in dat korte oogenblik door ons geschut werd aangerigt, was aanmerkelijk, terwijl de moskee van ons geschut niet bevrijd gebleven en de bevolking boschwaarts gevlugt was. Bij het eindigen van het kanonvuur liet de kommandant van de brik het aan den Regent van Nierong over, om de kampong Feer, waarin geen mensch meer aanwezig was, in brand te steken; doch dezen ontbrak den moed om er gevolg aan te geven.

Daar hier niets meer door de kommissie te verrigten was en het op de oostkust van Groot-Key gelegen district Elli in dit jaargetijde niet te genaken was, werden de Goramsche loods en de kapiteins van Doelan en Toeal bedankt voor hunne hulpvaardigheid, terwijl de eerstgenoemde, buiten de hem toegezegde bezoldiging, nog een certificaat van de door hem bewezene diensten erlangde en de beide laatsten ook eene belooning in laken en andere snuisterijen ontvingen, voor hunne bewezene trouw en dienstvaardigheid. Hoewel zij korten tijd aan boord waren geweest, waren zij, door de goede behandeling, aan ons allen zeer gehecht; terwijl zij met tranen in de oogen, en met de beste gezindheid jegens het nederlandsche gouvernement de brik verlieten. De Regent van Nierong, die thans hoopte, vooreerst geen last van de bevolking van Feer meer te zullen hebben, nam ook met tranen in de oogen afscheid, en onder een luidruchtig vreugdegezang zijner onderhoorigen, verwijderde hij zich van onzen bodem [1].

Ten 7 ure des avonds werd het anker op- en neêrgewonden,

---

[1] Sommigen beweren, doch zeer ten onregte, dat onbeschaafde volken ongevoelig voor blijken van vriendschap zijn. Bij meer dan eene gelegenheid hebben wij bij de Alfoeren en andere ruwe Indische volken de treffendste blijken van het tegendeel ondervonden.

de zeilen bijgezet en met eene stijve Z. O. koelte liepen wij den ganschen nacht om de Z. Z. W. en Z. W. ten Z., met den dag W. Z. W. en ten half acht ure zagen wij land vooruit. Volgens den gehouden koers konden wij niet voor 's middags land zien en dan nog werd zulks in het zuiden verwacht. Dit maakte, dat hoewel de loods ons verzekerde, dat dit het eiland Vordate was, wij er weinig vertrouwen in stelden, hetgeen dan ook eenigen tijd daarna bleek wel niet ten onregte te zijn, aangezien op eenen verren afstand ten zuiden van ons, zich een ander eiland vertoonde, dat spoedig voor Vordate werd verkend [1]. Men stuurde Z. Z. W. en wij haalden land in den namiddag, even beoosten de kampong Watidal op Larat. Zoo als de loods den kommandant de verzekering gaf, kon men hier buiten de riffen, die van den wal uitsteken, ankeren, vóór het ketting-anker en met een werp op het rif vertuijen. Men stuurde derhalve op zekeren afstand langs den wal om de west, doch in weerwil van alle mogelijke voorzigtigheid waren wij onverwachts op een rif van klippen, waar slechts 3½ vadem water stond, terwijl het hoog water was. Daar deze plaats ongeschikt geoordeeld werd om er te ankeren, liepen wij vóór den wind om, en staken over de andere boeg bij den wind om de N. O. Hier werd den ganschen nacht heen en weêrgehouden en met den dag naar de negorij Kaliobor op den N. W. hoek van Larat koers gestevend.

Te naauwernood waren wij in het gezigt, toen reeds verscheidene praauwen met de voornaamsten uit de negorij in zee staken, ons tegemoet roeiden en aan boord kwamen, met het doel om ons eene goede ankerplaats aan te wijzen. Op hunne aanwijzing zeilden wij tot digt aan het rif, dat vóór den wal ligt en lieten ten half acht ure op vier vademen klipgrond ons anker vallen: doch eer de zeilen vast waren, was het anker tot op zestien vademen doorgezakt en spoedig een werpanker om de Z. O. uitgebragt zijnde, werd de brik verzekerd.

De Tenimber-eilanden beslaan meer dan een graad vierkant en bestaan uit eenige groote en eene menigte kleine eilanden. De voornaamste die bewoond zijn, noemt men Vordate, Larat, Timor-laut en Cera. De overige zijn meer westwaarts gelegen,

---

[1] Hierdoor werd het vroeger door ons waargenomene bevestigd, dat namelijk de Key-eilanden op de kaart van den Luit. ter zee 1e klasse D. H. Kolff Jz. te veel oostelijk geplaatst zijn.

en bestaan uit kleine onbewoonde eilanden, die door de menigte riffen, welke hier zijn, voor groote schepen ongenaakbaar zijn. Hier is het dat de eilanders van de bewoonde Tenimber-eilanden schildpad en tripang visschen.

De *tripang*, die om de Tenimber-eilanden gevangen wordt, is ontegensprekelijk van betere hoedanigheid dan op eenig ander eiland in den archipel en verschaft aan de inboorlingen groote voordeelen. Jaarlijks komen hier handelaars van Banda, van Amboina en niet zeldzaam van Celebes. Het is een product, dat voor de Chinezen eene lekkernij is, door hen zeer gezocht wordt en dat een voornaam artikel van den Chineschen handel uitmaakt. Het is eene soort van zeekwab, die zich nagenoeg in den geheelen archipel der Molukken bevindt, doch op de eene plaats overvloediger is dan op de andere.

Wanneer de handelaar komt om dat product in te zamelen, begint hij met den inlander een voorschot te geven, geëvenredigd naar de hoeveelheid, die hij begeert, want geen inlander zal in die gewesten op de *tripang*-vangst gaan, voor hem de handen gevuld zijn. De *tripang* bevindt zich in menigte op de riffen, tusschen het zand en de klipsteenen, in 8, 10 en meer voeten water. Bij hoog water wordt hij met eene soort van vork aan een' langen bamboes gestoken, gevangen, doch bij laag water is hij gemakkelijk met de hand te vangen. De gevangene *tripang* wordt op het naastbij gelegene eilandje op een hoop geworpen, en dáár door den handelaar, die het accoord heeft aangegaan, weggenomen. Er zijn geen voorbeelden dat er ooit door de inboorlingen te dien opzigte ter kwade trouw is gehandeld of dat zij de handelaren bedrogen hebben. Deze visscherij kan niet anders dan in het kenteren der *moeson* plaats hebben, terwijl zij doorgaans van twee tot vier dagen duurt en men voor dien tijd zelden huiswaarts keert.

Het noordelijkste Vordate had vijf negorijen, als: aan de westzijde Adodo onder een' ôrang-kaya; Sebeano, uit twee Kampongs, Waleran en Lemoeroeahan genaamd, bestaande, die ieder onder een ôrang-kaya stonden. Aan de zuidzijde Aweer onder een' opper ôrang-kaya, en beoosten deze Ewenoer en Romian elk door een ôrang-kaya bestuurd; te zamen eene bevolking hebbende van ongeveer 2500 zielen.

Ten zuidwesten van Vordate ligt Larat, dat door een naauw doch bevaarbaar kanaal van Vordate gescheiden is. Larat is in drie districten verdeeld. Het eerste aan de N.W.-zijde, Ka-

liobor genoemd, zijnde twee bij elkander op een uitstekenden rotshoek gelegene kampongs, elk onder een ôrang-kaya, met 7 à 800 zielen. Het tweede, aan de Z. W. Larat genoemd, met vier kampongs, als: Wattidal onder een ôrang-kaya met p. m. 400 zielen; Ridool onder een' ôrang-kaya met p. m. 350 zielen; Atapel, onder een ôrang-kaya met p. m 400 zielen; en Lelanloean, een eilandje, liggende vóór Ridool en Loutor genaamd, onder een' ôrang-kaya, met p. m. 200 zielen. Het derde district, aan de oostzijde gelegen en Klang genoemd, bestond uit de kampongs Klang, onder twee ôrang-kaya's en Landessa onder een ôrang-kaya, welke te zamen 650 zielen telden.

Timor-laut was volgens de gezegden van de hoofden van Cera en Larat aan de oostzijde zeer sterk bevolkt, terwijl men er 16 kampons telde, als volgt: Selwassa, Akilo, Kelemassa, Lousie, Heroe, Samlie, Amdassa, Atoewon, Amtofo, Elone, Mitak, Laoura, Walielie, Lermatta, Adoor en Selaro, welke allen zeer sterk bevolkt zijn. Aan de westzijde waren twee kampongs Maktia en Selewassa genaamd: het getal zielen konden de hoofden met geene zekerheid bepalen.

Het eiland Cera telde 5 kampongs, als: Waloetoe met ongeveer 250 zielen; Roomsalok met 350 zielen; Waratan met 450 zielen; Kamatoekan met 350 zielen en Oetoearly met 250 zielen; elk dezer kampongs bestuurd door een ôrang-kaya.

Van oudsher behoorden alle deze eilanden onder het gebied van de voormalige Oost-Indische compagnie, en op vele waren vroeger fortjes en blokhuizen, door de Hollanders opgerigt, met het doel om onzen alleen-handel in specerijen te verzekeren. Later, toen de algemeen bekende staatsgebeurtenissen dien handel al meer en meer ondermijnden, nam het bezetten dezer eilanden meer en meer af en het belang, dat men er vroeger in stelde, liep te niet.

Toen de Engelschen hunnen schepter over onze Oost-Indische bezittingen zwaaiden, lieten zij zich, hetzij uit onverschilligheid dan wel op het weinig vertrouwen, dat zij in het langer bezit dezer bezittingen stelden, aan deze eilanden weinig gelegen liggen, zoodat er op verscheidene dezer eilanden nimmer eene Engelsche vlag op hunne kusten verscheen, de inlanders zich steeds beschouwden als onderdanen van de Oost-Indische Compagnie, en bij alle feestelijke aangelegenheden de driekleurige Hollandsche vlag deden wapperen.

Al deze eilanden zijn zeer gezond. Men vond er zeer oude

menschen, terwijl op Larat en Vordate de kinderpokken onbekend waren en op Cera zich enkele keeren vertoond hadden, zonder dat er velen aan gestorven waren.

Het luchtsgestel is zeer aangenaam, doordien eene steeds doorstralende frissche koelte de uitwasemingen van den grond en der droogvallende riffen gestadig verdrijft. De grond was er zeer ongelijk en stelde hooge en lage velden voor, doch op Larat en Vordate waren geene moerassen te vinden.

Op vele plaatsen aan de oost- en westzijde vindt men goede ankergronden, doch men dient van werpkettingen voorzien te zijn, dewijl de grond naar den wal steil oploopt en uit klippen bestaat; alsdan ligt men buiten de riffen, en laag water, door de inboorlingen *metie* genoemd, die deze eilanden van alle kanten omringen, en welke met laag water droog vallen. Men kan daarop een werpanker uitbrengen, om te beletten, dat men door zware landwinden aan het drijven gaat. Dit is met kleine vaartuigen het geval niet, omdat men daarmede binnen de riffen vaart, waar men diep water en goeden zandgrond vindt.

Aan den Z. W. hoek van Larat was een eilandje, Loutor genaamd, terwijl tusschen dit eilandje en genoemden hoek zich een kanaal bevond, dat bevaarbaar was en naar eene baai of bogt geleidt, waar men in de oost- en west-*moeson* veilig voor anker kan gaan, hoewel de grond uit steen bestaat, zijnde de ankerplaats regt vóór de kampong Ridool, doch de naauwte van het vaarwater maakt het echter moeijelijk om hier gedurende de oost-*moeson* binnen te komen en dat nog zelden anders dan door het uitbrengen van werpankers kan plaats hebben. Hier is de plaats, waar de meeste handelaren met hunne praauwen liggen, om van daar met kleine vlerkpraauwen naar de overige eilanden handel te gaan drijven.

Zoo als de hoofden zeiden, moet er bij het eiland Cera ook eene goede ankerplaats zijn, doch de tijd zulks niet toelatende, kon de kommandant van de "Nautilus" er zich niet van overtuigen.

De rivieren, die de Heer Kolff in zijn werk [1] beschreven heeft, hebben wij ook niet aangetroffen; slechts landwaarts in, was eene kleine geul van 5 à 6 voet, welke welligt vroeger in den regentijd eene der rivieren, door dien zee-officier beschreven, uitmaakte.

---

1 "*Reize door den weinig bekenden zuidelijken Molukschen archipel*, enz." pag. 274. —

Goed drinkwater was er schaarsch; alleen bij de kampong Ridool werd een put gevonden, die water voor scheepsgebruik geschikt opleverde; terwijl op alle andere negorijen het drinkwater zeer ver moest gehaald worden; daardoor was het er in zulke geringe hoeveelheid te bekomen, dat zulks voor de behoefte der bevolking niet voldoende is, en daar de grond veelal uit klippen bestaat, is het graven van putten zeer moeijelijk. Ook maakt de bevolking weinig werk van het graven van putten, omdat zij alleen water tot het bereiden van spijzen gebruiken en hunnen dorst lesschen met palmwijn, die men hier in menigte en van verschillende soorten vindt, welke zeer smakelijk is en veel gedronken wordt.

Gedurende ons verblijf op Larat, werden vele *obies* van verschillende soorten, benevens overvloed van kippen te koop gebragt, die zij ons in ruiling voor ledige flesschen, koperdraad en lijnwaden afstonden. Zij waren ook zeer gesteld op kleine zilveren munt, vooral oude hollandsche dubbeltjes, die zij tot versierselen gebruikten.

Hoewel de bevolking vrij talrijk is, ondergaat zij nu en dan aanmerkelijke verliezen, doordien vele jonge mannen buiten 's lands gaan. De geheele bevolking heidenen, bijgevolg afgodendienaars zijnde, zoo vereerden zij echter buiten hunne beelden, die er in menigte zijn en zelfs door ieder individu bij zich gedragen worden, geene andere dan die hunner voorouders, die zij *nennemoyangs* noemen en als een Almagtig Opperwezen beschouwen. In meest alle kampongs vindt men eenen waringin-boom en daarom heen eene verhevenheid van steen of aarde gemaakt, die tot offerplaats dient; terwijl hier ook volksvergaderingen plaats hebben en bij het doen van reistogten of andere ondernemingen priesteressen geraadpleegd worden, die den goeden of kwaden uitslag voorspellen, en in het laatste geval door bezweringen en offerhanden het kwaad keeren.

Op deze plaatsen vindt men zelden afgodsbeelden geplaatst, doch in de tuinen en veelal onder schuiten-loodsen buiten de kampongs ziet men zeer grof gesneden menschenbeelden van hout, zoo als men ze meestal in de Alfoersche kampongs op Groot-Ceram vindt, die in eene zittende houding en van een bakje tot het *sirih*-kaauwen bestemd, voorzien zijn. De beeldjes, die zij bijna allen bij zich dragen en in hunne *sirih*-zakjes van gevlochten *âlang-âlang* te vinden zijn, worden door hen echter voor eene geringe waarde afgestaan, zoodat iedereen aan ons boord er van voorzien was.

Deze eilanders zijn over het algemeen zeer eerlijk van aard, want hoewel er dagelijks gedurende het verblijf van de brik, aan boord kwamen, is er nimmer iets gemist; ook in hunne onderlinge verkeering en met vreemden zijn zij zeer kiesch. Dieverij en ontucht worden met den dood of de slavernij gestraft, terwijl zij in het laatste geval aan vreemdelingen worden verkocht.

Het zijn sterke en welgemaakte menschen, doch van eenen woesten krijgszuchtigen aard. Een korps van zulke eilanders, wel onderwezen en gedisciplineerd, zoude goede soldaten geven, doch alleen hunne neiging tot sterken drank, een gebrek, dat hun aangeboren is, zou hen welligt allengs zoo zwaar als de Afrikanen van Guinea maken.

Even als bij de Mohammedanen is de veelwijverij hun toegestaan, doch dewijl de vrouw door den bruidegom van de familie moet gekocht worden, en de prijs, die in gewerkt goud, olifantstanden, gongs of dergelijke harta bestaat, en deze voorwerpen soms al heel hoog loopen, moet degene, die meer dan eene vrouw wil nemen, zeer gegoed zijn.

De vrouwen even als de mannen zijn, met uitzondering van een klein strookje boombast, dat zij *tsjidako* noemen, en hare schaamdeelen dekt, geheel naakt. Zij dragen groote ringen of banden van koper om de enkels, die de zwaarte van 2 ponden en soms 2 en 3 aan ieder been van die ringen hebben, zoodat hierdoor veelal het been wordt misvormd en als zij gaan een gerammel als galeiboeven met hunne kettingen maken.

De mannen zijn zeer gesteld op Europesche kleeding, voornamelijk lakensche rokken met roode of witte uitmonstering, die zij voor hunne krijgsuitrusting bewaren. Hunne wapenen zijn boog en pijlen, die zij zeer handig weten te gebruiken; voorts lansen, *parangs* en breede *klewangs* met lange gevesten, waaraan een bos met schelpen, bij wijze van sabelkwast hangt. Eenigen hebben geweren, doch deze zijn veelal defect en daarbij zijn zij er zeer onhandig mede, omdat dit wapen hun niet eigen is.

Om het bovenlijf te dekken dragen sommigen, wanneer zij ten oorlog gaan, een harnas van buffelhuid, die van de heupen tot onder de armen reikt om de pijlen af te weren. Deze harnassen zijn aan de heupen zeer naauw en aan de borst en schouders zeer wijd, zoodat ofschoon er een pijl doordringt, deze het ligchaam niet kan raken. Hunne armen, beenen en

hoofd zijn versierd met gevlochten roode en gele stroobanden met groote strikken, en zij hebben meestal tot drie gouden versierselen in ieder oor, welke boven elkander hangen. Om de armen boven den elleboog dragen zij ook ivoren ringen, die dienen om er bloemruikers achter te steken. Sommigen hebben ook ijzeren helmen met stukjes laken van allerlei kleur opgesierd. Weêr anderen hebben eenvoudig een kam in het haar, die met roode veeren van een loerie of anderen vogel versierd is; hetgeen alles te zamen genomen, hun een zonderling voorkomen geeft.

Een der voornaamste hoofdtrekken van hun karakter is onderlinge afgunst, zoowel van hunne dorpsgenooten, als van het eene kampongsvolk omtrent het andere. Ook onderhouden die der verschillende dorpen geene onderlinge vriendschap, maar zijn zij integendeel steeds in twist. Deze afgunst maakt dat men met hen zoo moeijelijk handelen kan, tenzij men degenen, die het eene of andere te ruilen hebben afzonderlijk ontmoet, alsdan houden zij zeer geheim, wat zij er in ruiling voor gekregen hebben. Als een voorbeeld van hunne verregaande afgunst, willen wij het volgende aanhalen:

Gedurende den tijd, dat wij vóór Kaliobor geankerd waren, hadden wij zeer vriendschappelijk met de inboorlingen omgegaan, ten gevolge hiervan, waren die van het district Larat en de kampongs Aweer en Ewenoer zeer stug tegen ons en het was zelfs met moeite, toen wij Ridool bezochten, dat wij twee of drie kippen tegen hoogen prijs konden bekomen, om tot spijs te bereiden; terwijl de heer KOLFF op al de genoemde plaatsen, met uitzondering van Kaliobor, zeer vriendschappelijk was behandeld geworden, daar de inboorlingen van Kaliobor zich beleedigd gevoelden, omdat de heer KOLFF als het ware slechts in het voorbijzeilen aangierde [1]. Ook moet een handelaar niet verwachten, dat hem handelswaren van andere plaatsen, dan waar hij geankerd is, ter ruiling zullen gebragt worden, en wil hij daarin slagen, dan is hij verpligt de andere districten te gaan bezoeken, om in de huizen zelven de *karet* tegen andere waren in te ruilen, als wanneer hij veel betere zaken maakt, dan wanneer dit en andere artikelen in het openbaar door hem moeten gekocht worden.

De handelaren van Banda waren de eenige, die op de Te-

[1] Zie van pag. 278 –282 van zijn werk voornoemd.

nimber-eilanden mogten komen handelen, dewijl de Boeginezen, Gorammers en Cerammers het niet meer durfden wagen, omdat hunne praauwen beroofd en afgeloopen zouden worden, waarvan zij zelven de oorzaak zijn, omdat er namelijk bijna nooit een dier praauwen van dáár vertrok, zonder dat er menschen werden opgeligt, om hen vervolgens als slaaf te verkoopen.

Hebben wij hiervoren eenigzins over hunne zeden en gewoonten uitgeweid, er blijft ons nog over ter loops iets merkwaardigs aan te stippen, namelijk: over de zonderlinge wijze, waarop zij de dooden begraven. Op Kaliobor was de begraafplaats vóór de trap, die naar de op een' steilen, klippigen uithoek gelegene kampong geleidt. Sommigen worden in den grond begraven, anderen in een' uitgeholden boom, even als bij eenige kasten in Australië, eene kleine kano, bij wijze van eene doodkist, met eenen schotel onder het hoofd gelegd, terwijl deze kist met een stuk van eenen boom digt gesloten en met houten pennen vastgemaakt wordt. Vervolgens op eene stelling ter hoogte van ongeveer vier voet gezet zijnde, wordt ze met lijnwaden van allerlei kleuren bedekt, terwijl daar rondom eene menigte levensmiddelen aan de stelling worden opgehangen en daaraan blijven, totdat zij door den wind en den regen verteerd zijn. Andere lijken worden ook wel op aan het strand liggende rotsen gelegd, waar zij, even als hiervoren gezegd is, blijven, totdat zij door regen en wind verteerd zijn, als wanneer de beenderen bij elkander in de rotskloven geworpen worden.

Kaliobor was de eenige plaats, waar men de lijken op dusdanige wijze begroef. Op andere plaatsen werden de lijken ook wel op voorschrevene wijze op stellaadjes geplaatst, doch na zekeren tijd werden de lijken eenvoudig in den grond begraven. De eer om op eene stellaadje ten toon gesteld te worden, geschiedt alleen met de lijken van bejaarde lieden, die huisvaders dan wel getrouwde vrouwen zijn geweest.

Bij anderen weder wordt, wanneer een der voornaamsten onder hen sterft, ten minste een derde gedeelte van zijn vee geslagt. Het vleesch wordt gedeeltelijk door de overige bewoners genuttigd en een gedeelte bij den overledene in de kist gelegd; terwijl zijne overige bezittingen en goederen, de helft aan stukken geslagen en vernield en de andere helft aan zijne erfgenamen of naastbestaanden wordt gegeven.

Hoewel zij eene eigene landtaal hebben, welke de zelfde is, die op alle Z. W. eilanden gesproken wordt, ontbreekt het niet

aan personen, die de Maleische taal verstaan, zelfs een groot gedeelte der hoofden spreken ze [1].

Wat hun bestuur betreft, zoo worden zij door de oudsten en aanzienlijksten van de kampong, die den titel van ôrang-kaya voeren, bestierd; terwijl deze titel van vader tot zoon overgaat, doch hunne magt is evenwel niet groot.

De grond op Vordate was zamengesteld uit eene zeer vruchtbare tuinaarde, die tot het aanplanten van rijst en *djayong* (turksche tarwe) diende en ook voor de koffij- en peperkultuur zeer geschikt scheen, doch andere gedeelten waren steen- en klipachtig en met hout bedekt. Men vond er vrij veel bebouwden grond, die, op de helling van het gebergte gelegen, een zeer schoon en schilderachtig gezigt opleverde.

Op Larat vonden wij enkele *doessons*, die met *obies*, *djagong* en vruchten beplant waren, terwijl het overige des eilands door zijnen klipachtigen grond niets anders dan hout bevatte.

Op Timor-Laut en Cera waren even als op Larat geene rijstvelden, terwijl de bevolking rijst en veel *djagong* op Vordate koopt. Kippen, geiten en varkens zijn er in overvloed, doch kippen en geiten alleen kan men in ruiling voor andere artikelen bekomen, maar varkens niet, omdat zij voor offerhanden en eigen gebruik dienen.

Het voornaamste bestaan der bevolking van de Tenimber-eilanden is de *karet-* en *tripang*-vangst, die er in menigte te vinden is, doch daar de inboorlingen onverschillig en lui van aard zijn, zoo als vele eilanders van den archipel, en daarbij zeker spreekwoord tot leus hebben: "één vogel in de hand is beter dan twee die vliegen," zullen zij nimmer op de vangst uitgaan, dan na vooraf een zeker voorschot op de levering genoten te hebben, en daar er maar zelden vaartuigen ten handel komen, en daarbij de inboorling geen behoefte heeft, dan hetgeen de natuur hem schenkt, wordt er van deze visscherij zeer weinig werk gemaakt. Enkele schildpadden, die meer bij toeval worden gevangen, dan dat zij er uitdrukkelijk op uitgaan,

---

[1] De maleische taal is wel zoo als de heer KOLFF zich op pag. 147 van zijn werk uitdrukt, de *Lingua franca* van den geheelen archipel, doch alleen eenige handeldrijvende inboorlingen van de kusten en sommige hoofden verstaan en spreken ze; terwijl de eilanders, die weinig verkeer met andere volken van den archipel hebben, hunne eigene taal spreken en geene andere talen verstaan.

stellen de inboorlingen in staat, om als er bij toeval een vaartuig aangiert, het eene of andere voor hunne versiering aan te schaffen; wordende deze alsdan ook meestendeels tegen gemunt goud, liefst dukaten, geruild, daar zij van lijnwaden weinig werk maken, doch olifantstanden, *gongs* en ligt metalen geschut worden door hen zeer gezocht. De *tripang* wordt meer tegen grove chinesche lijnwaden, *parangs*, messen en koperdraad van de hand gezet, dit laatste liefst een' vinger dik, wordende hiervan de koperen ringen, die de vrouwen om de armen en aan de enkels dragen, vervaardigd.

Welk goud ook onder hun bereik komt, wordt gesmolten en versmeed, om voor oor- of andere versierselen te dienen, die zij in hunnen wapendos en bij hunne feesten gebruiken. Alleen eenige vaartuigen van Banda komen hier, en dan nog niet alle jaren, ten handel, dewijl zij er slechte zaken maken; 1°. wegens de onverschilligheid der bevolking voor alles wat uitheemsch is en 2°. omdat zij nergens behoefte aan hebben, daar zij leven als de mensch in de natuur.

In eenige negorijen vonden wij aan het strand onder opgeslagene bamboezen loodsen enkele groote praauwen, ter lengte van 50 à 70 voet, welke hun voor handelschepen dienen. Met deze praauwen varen zij naar de zuid-wester-eilanden, doch zelden doen zij Banda, Aroö of Key aan. Dit geschiedt alleen, wanneer er in lang geene vaartuigen van die gewesten bij hen zijn ten handel gekomen. Van deze praauwen wordt ook gebruik gemaakt om naar Babber, Loean, Lettee en Kisser, ten westen van de Tenimber-eilanden gelegen, ten handel te varen, en dáár de Boeginesche en andere handelaren op te zoeken.

Daar zij niets van den scheepsbouw kennen, zijn deze praauwen van Timor-Laut afkomstig, waar zij die tegen ruiling van grove Chinesche lijnwaden bekomen. De praauwen, die zij voor de visscherij bezigen, zijn groote en kleine vlerkpraauwen, waarmede zij tevens van Vordate en Larat naar Cera [1] varen. Zie daar eene korte, doch getrouwe beschrijving van de laatste

---

[1] Deze vlerkpraauwen zijn algemeen bij de inboorlingen van den Molukschen archipel in gebruik. Het zijn eenvoudig uitgeholde boomstammen, die om het omkantelen voor te komen, op elke zijde van twee uitleggers van ligt hout 4 à 5 voet lang en op eenen afstand van zes voet van elkander, door een dwarshout vastgemaakt, voorzien zijn, en door twee, vier en meer *pagaaijers* (roeijers) zeer snel door het water voortgestuwd worden.

oogenblikken onzes verblijfs vóór Doelan, alsmede eene schets van de Tenimber-eilanden. Wij willen thans de verrigtingen der kommissie, vóór Kaliobor ten anker zijnde, vervolgen.

Toen wij vóór anker waren, kwamen twee hoofden van Kaliobor aan boord. Zij bragten eenige bamboezen, gevuld met zeer smakelijken verschen palmwijn, welke zij namens de inwoners van de negorij ten geschenke aanboden; waartegen zij eenige geschenken van tabak en arak ontvingen, hun tevens berigtende, dat de kommissie zich den volgenden dag aan land zoude begeven: waarop zij hun compliment maakten en zeer statig de "Nautilus" verlieten.

Des namiddags van den volgenden dag, begaf de kommissie zich met de gewone plegtigheid naar den wal, waar zij in de kampong komende zeer vriendschappelijk ontvangen werd, terwijl ieder inboorling zich verheugde, dat men zijne woning met een bezoek zou vereeren. Overal, waar men binnenging, werden aan de heeren palmwijn en kokosnoten ten geschenke aangeboden. Ook de roeijers en de militairen, die tot het plegtig voorlezen van den lastbrief des Gouverneurs waren medegenomen, werden op dezen drank onthaald. De opper ôrang-kaija, die bij de aankomst van de kommissie niet bij de hand was, werd geroepen en kwam dadelijk opdagen. Zijne geheele kleeding bestond uit eenen groenen rok op zijn bloote lijf, welke hij van de kommissie met Z. M. Koloniale brik "Dourga," door meergemelden heer KOLFF gekommandeerd, ten geschenke had ontvangen, en voorts uit de reeds genoemde *tsjidako*, die zijne schaamdeelen bedekte.

Nadat hij met de reden der komst van de "Nautilus" was bekend gemaakt, werd de lastbrief van den Gouverneur der Molukken, met luide stem, in de landtaal en in het maleisch opgesteld, door den tolk voorgelezen, en vervolgens na eene korte aanspraak, naar Larat informerende, vernam men dat däár alles rustig was en geene geschillen bestonden.

De Opper ôrang-kaija, die tot dus verre nog geene acte zijner aanstelling en ook geen *rôtan*-knop van het gouvernement ontvangen had, verzocht dat hem even als aan al zijne ambtgenooten van de overige districten, dit onderscheidingsteeken mogt vergund worden, waarvan de kommissie nota nam en hem beloofde, dat hij een en ander zoude ontvangen. Hierop verzocht men hem om zoo spoedig mogelijk eene praauw beschikbaar te stellen, ten einde die naar Cera te zenden, om

de hoofden van dat eiland met de komst van de brik bekend te stellen, en wanneer dat spoedig werd ten uitvoer gebragt, aan de roeijers, behalve de gewone betaling nog een of ander voorwerp ten geschenke aan te bieden. Vervolgens ontvingen de drie aanwezige hoofden ieder eene sitsche *kabaija*, arak, tabak en nog eenige andere glazen snuisterijen, om hen tot het bespoedigen der reis naar Cera aan te sporen. Dit afgeloopen zijnde, keerde de kommissie voldaan aan boord terug, de bewoners van Kaliobor in eene goede stemming verlatende.

Den volgenden dag kwamen genoemde hoofden aan boord, vergezeld van eene overgroote menigte volks, die in verscheidene praauwen, met takken, bloemen en allerlei vanen opgesierd, zaten. Terstond werd het huurloon van de praauw in kwestie, bepaald en aan de roeijers uitbetaald, terwijl de praauw op zijde van de brik werd vastgemaakt en de roeijers in het vooruit met de matrozen zouden vernachten. Nu werden door de kommissie eenige vragen, betreffende de negorij Kaliobor gedaan, en na ongeveer een uur aan boord vertoefd te hebben, keerden de hoofden in eene goede stemming, want men had hun vol op arak geschonken, weder huiswaarts.

Den volgenden morgen vroeg vertrok de loods DE HAAN naar Cera, om aan de inboorlingen, die zeer vreesachtig waren, de reden van onze komst bekend te stellen en tevens de hoofden aan boord te noodigen. De tijd, die er verliep, eer deze praauw terugkwam, hetgeen eerst den 20sten Junij plaats had, en gedurende welken een lid van de kommissie, de heer RENOULT hevig ziek was, werd besteed om de meest mogelijke inlichtingen, omtrent de zeden, gewoonten, nijverheid en godsdienstige begrippen der bevolking te bekomen. Hierin was zekere LAMARA, als tolk van zeer groote dienst. Deze inlander, die op alle togten, welke op het eiland Larat gedaan werden, volgde, was zeer gewillig om alles wat de aandacht verdiende, aan te wijzen, en de vragen, die er gedaan werden aan de bevolking, alsmede de antwoorden in hare taal te vertolken. Hij was daarbij niet baatzuchtig, hetgeen men zelden onder de eilanders ontmoet, want de meesten overtreffen bij zulke aangelegenheden verre onze sjouwers en de Amsterdamsche Joden, en liet de bezoldiging voor zijne moeite, geheel aan het goeddunken der kommissie over.

Deze goede hoedanigheid maakte, dat hij door zijne medetolken gehaat werd, en deze door afgunst beheerscht, hem steeds

in verdenking, dan wel in een kwaad daglicht zochten te brengen, en zich in zijne plaats op te dringen.

Gedurende ons verblijf ging er geen dag voorbij, of de inboorlingen bragten kippen, *obies*, vruchten en palmwijn aan boord, waarvoor hun in ruiling dik koperdraad, flesschen, messen, *parangs*, lijnwaden, enz. gegeven werden. Gedurende twee derde gedeelten van den dag was het dek opgepropt met inlanders, die zich met de inlandsche manschappen der bemanning zeer aangenaam vermaakten, terwijl het aan enkele hoofden, die bekend waren, alleen vergund werd, gewapend aan boord te komen. Iets dat zeer verveelde, was de bedelzieke aard der hoofden, die niet ophielden, om datgene te vragen, waar hun oog op viel en waarvan zij niets konden gebruiken, hoewel zij in het denkbeeld verkeerden, dat zij als geschenken van het gouvernement konden eischen, wat hun aanstond.

Tot den 17[den] Junij te vergeefs op de hoofden van Wattidal, Ridool en andere gewacht hebbende, werd besloten om dien dag het district te bezoeken. De jol werd in zee gelaten, de kommissie stapte er in, en de gewapende barkas met een detachement militairen, vergezelde haar. Met het aanbreken van den dag in zee gestoken zijnde, had men te 9 uren reeds Watidal en te elf uren Ridool bereikt, en werden hier de ôrang-kaija's van Atapel en Lelang-loean ontboden.

Op Ridool aan wal stappende, werd eene op strand staande schuitenloods tot verblijf voor het scheepsvolk gekozen. Hier zijnde, liet de opper ôrang-kaija van Ridool, in weerwil dat hij geroepen was, langer dan een uur naar zich wachten, toen hij eindelijk in groote staatsie, van de hoogte, waarop de kampong gelegen was, en die men langs een' zeer steilen trap op- en afging, kwam aanzetten. Hij had zich in groot kostuum gedost, dat hij, zoo als wij later te weten kwamen, van den heer KOLFF ten geschenke had ontvangen en maakte door zijnen wonderlijken opschik eene zonderlinge vertooning; terwijl de *rôtan*-knop, dien hij toen mede had ontvangen er niet bij was vergeten. Hij had een tolk bij zich, dewijl hij geen enkel woord maleisch verstond. De andere hoofden, even koddig als hij gekleed, kwamen ook hun kompliment maken, doch deze spraken goed maleisch. Toen zij gezeten waren, werd hun de reden van de komst van de "Nautilus" medegedeeld, en de lastbrief van den Gouverneur der Molukken voorgelezen. Om hen zoo spoedig mogelijk in eene goede stemming te bren-

gen, en alzoo op de te doene vragen een verdraaid antwoord te voorkomen, werden voor men verder ging, de voor hen bestemde geschenken uitgereikt en aan de vrij talrijke menigte tabak en arak uitgedeeld.

De tolk van den Opper ôrang-kaija, die een geheel ander karakter dan die van Kaliobor bezat, eischte ook op eene brutale wijze eenige geschenken, doch daar hij gestadig bezig was den zeer dommen Opper ôrang-kaija kwaden raad te geven en de andere hoofden aan te hitsen, en voegen wij hierbij, wijl de tolk van Kaliobor medegekomen zijnde, in de medegenomene geschenken hier niet op gerekend was, hem niets gaven, stookte hij openlijk de hoofden op, om niet langer te vertoeven, maar heen te gaan; waarop hij door de kommissie bedreigd werd, om in hechtenis te worden genomen, zoo hij zich niet stil hield. Inmiddels werden de hoofden verzocht, om tegen betaling van messen, koperdraad, enz. een dozijn kippen, eenige *obies* en *laboes* te laten halen, welke tot middagmaal voor de medegekomen manschappen moesten dienen en dat men, terwijl zulks bereid werd, de kampong met een bezoek zoude vereeren. Hoewel men weinig vertrouwen in dien brutalen tolk stelde, doch de hoofden verzocht hadden, geen man in de kampong toe te laten, gingen geen der gewapende militairen mede, maar bleven zij in hun tijdelijk bivouac, om hun eten klaar te maken.

De kommissie bemerkende, dat de vragen aan den Opper ôrang-kaija gedaan, hetzij uit wantrouwen, dan wel uit kwaadwilligheid in het geheel niet of onvoldoende en ontwijkend beantwoord werden, zoo verzocht men hem om hen niet naar de andere kampongs te vergezellen, hetgeen hem zeer onverschillig scheen.

De ôrang-kaija van Atapel, een zeer fatsoenlijk en beleefd man, die vrij goed maleisch sprak en die vroeger den heer KOLFF met eene praauw naar Cera had vergezeld, was rondborstig en antwoordde zonder omwegen op alle vragen, die men hem deed, en wist de bezoekers te believen. Zulke blijken van vertrouwen en achting, hadden wij nog op geen der eilanden ondervonden. Te treffender was hun onderlinge omgang, omdat niets gekunsteld, maar al hunne handelingen volkomen met hun instinct overeenstemden; want nergens hebben wij meer verdraagzaamheid, tevredenheid, eensgezindheid, onderlinge hulp- en dienstvaardigheid, meer huiselijk geluk en vrede ontmoet, dan bij de inboorlingen van Atapel.

Bij de achtergelaten militairen terug komende, vernam men dat, hoewel zij meer dan het drie dubbele van den gewonen prijs hadden aangeboden, zij niet meer dan twee kippen en geen enkele *obie* of *laboe* hadden kunnen bekomen: zoodat zij genoodzaakt waren geweest hunne medegebragte gezouten provisiën te gebruiken. Dit een en ander, gevoegd bij het gedrag van den Opper ôrang-kaija van Ridool, die de kommissie aan het strand langer dan een uur op zich had laten wachten, leverde het bewijs van onwilligheid, waarover dit hoofd ernstig onderhouden werd.

Intusschen was het water begonnen te vallen, zoo dat de kommandant oordeelde dat het noodzakelijk was ons vertrek te bespoedigen, om niet verpligt te zijn hier den ganschen nacht te vertoeven. De jol en de barkas waren reeds vastgeraakt, en moesten meer dan honderd schreden over het zand in vlot water gestuwd worden. Al onze manschappen te zamen genomen, niet voldoende zijnde om dit te bewerkstelligen, werd de Opper ôrang-kaija verzocht eenige inboorlingen tot assistentie te geven, en hoewel honderden bij onze vaartuigen aan het strand stonden, keken zij ons aan, zonder hunne handen uit te steken.

De oorzaak van dit slecht onthaal was ongetwijfeld in niets anders te zoeken, dan in de afgunst, waardoor die eilanders beheerscht worden, en zulks, omdat wij met de brik vóór Kaliobor geankerd waren, hetgeen de heer KOLFF ook ondervonden had, toen hij eerst op Wattidal en daarna te Sebeano vóór anker was gegaan.

De hoofden van alle deze kampongs, hadden aanstellingen van den Gouverneur van de Molukken ontvangen, toen de heer KOLFF met de "Dourga" in 1826 däär was geweest; zoodat een langer verblijf op Ridool voor onnoodig gehouden werd.

Den 20sten Junij werd het district Klang bezocht. Hier bestond geene andere vlag, dan eene van de Engelschen afkomstig, die hun in vroegere jaren, toen de Indische bezittingen in de magt der Britten waren, even als aan alle andere hoofden gezonden was, ter verwisseling van de vroegere vlag, door de O. I. Compagnie hun gegeven. De hoofden en de bevolking maakten zich een feest den *ôrang-Belanda* (Hollanders) te mogen ontvangen. Een der hoofden, die zijne tevredenheid niet kon ontveinzen, ons te zien, riep luidkeels en met geestdrift uit, toen de kommissie aan wal stapte: *teriema kâseh pad toe-*

kan Allah! compania belom loepa sama kieta ôrang Ketjil! [1]. Zij waren zeer gul en hadden reeds eenen maaltijd van hoendersoep, rijst en *obies* in gereedheid gebragt, waartegen, behalve de gewone geschenken aan de hoofden, eene algemeene uitdeeling van arak en tabak, in vergelding plaats had. Geen het minste wantrouwen was bij deze eilanders te bespeuren en de grootste voldoening voor hen was, dat aan hunne hoofden ook provisionnele akten van aanstelling werden toegezegd en zij Nederlandsche vlaggen ontvingen.

De kampong Klang was op eenen steilen klipgrond gelegen, welke van den zeekant niet anders dan langs eene zeer steile ladder en aan de landzijde alleen door bijna ondoordringbare bosschen toegankelijk was. In deze kampong alleen werd een afgodsbeeldje aangetroffen, dat op de gewone offerplaats en door een dakje van bamboe en *âtap* voor regen en wind beveiligd was. Dit was het eenige voorwerp van afgodsdienst dat er aangetroffen werd. De harde zuid-oostewind belette ons ook de kampong Landessa te bezoeken, die aan Klang ondergeschikt, meer zuidwaarts gelegen was.

Bij de terugkomst aan boord was de loods DE HAAN met de praauw van Cera terug. Eenige hoofden van dat eiland waren hem dadelijk gevolgd, terwijl de overige met eene tweede praauw zouden komen; waarom eerstgemelde met hunne praauw, digt bij den wal waren blijven liggen om hen af te wachten.

Den volgenden dag kwamen de hoofden van Ridool, Watidal, Atapel en Lelan-loean, benevens die van Cera en Kaliobor aan boord. Deze waren alle met afzonderlijke praauwen gekomen, zoodat de kajuit vol inlandsche hoofden en het dek met inlanders opgepropt was en de kommissie niets kon verrigten. Daar men met die van Wattidal, Atapel en Lelan-loean afgehandeld had, en het gedrag van die van Ridool, toen de kommissie daar aan wal was, alles behalve beleefd was geweest, om er zich nog verder mede in te laten, werden zij op eenigen drank en tabak onthaald en daarna vriendelijk verzocht om naar huis terug te keeren. Daar zij echter vreesden dat die van Cera na hun vertrek beter dan zij zouden onthaald worden, en dit hunne afgunst gaande maakte, was het niet mogelijk hen voor des namiddags tot het vertrek te bewegen, hetgeen

[1] Hetgeen letterlijk wil zeggen: God zij dank! het Hollandsche gouvernement heeft ons nog niet vergeten.

dan evenwel nog slechts geschiedde door vele beloften; zoodat de gansche dag vervlogen was, zonder dat men met die van Cera had kunnen handelen.

Des anderen daags morgens gingen de heeren vroeg aan land en ontmoetten daar de hoofden van Cera, die met hen naar boord gingen en eenige goederen ten geschenke ontvingen, om hun vertrouwen in te boezemen. Men vernam met genoegen dat de bevolking op Cera onderling in vrede leefde, doch dat zij met die van de kampong Selewassa op Timor-Laut in onmin waren. Deze, verhaalden zij, hadden aan de bewoners van Waratan op Cera eene praauw verkocht voor eene olifantstand, een paar gouden oorversierselen en 50 stukken grove voeringsits. Na het sluiten van den koop wilden de verkoopers de versierselen van de voor- en achtersteven wegnemen, en hierdoor was de oorlog ontstaan, waarin reeds zes inwoners van Cera en drie van Selewassa waren gesneuveld [1]. Doch die van Selewassa eenige uit elkander wonende Alfoeren zijnde, voerden dezen oorlog als woeste volken, waardoor geene bemiddeling mogelijk was. Dien ten gevolge werd de kommissie genoodzaakt raadgevenderwijze zich tot vredelievendheid te bepalen. Ook dit deed weinig af bij de eilanders dezer groep, welke nog nagenoeg in den natuurstaat leven, daarbij van eenen zeer woesten en krijgszuchtigen aard zijn en zoo als sommigen beweren, hoegenaamd geen begrip van godsdienst hebben, zoodat er weinig waarschijnlijkheid bestond, dat die twist spoedig zoude ophouden. De opper orang-kaija van Cera, door ongesteldheid verhinderd geworden zijnde, zelf te komen, had een ander in zijne plaats gezonden, ten einde zijne akte en *rôtan*-knop aan de kommissie te vertoonen, en de geschenken, voor hem bestemd, te ontvangen. Daar de vroeger door den heer KOLLF aangestelden ôrang-kaija van Kamatoekan was overleden, werd zekere Hasselanie tot zijn' opvolger benoemd, terwijl een ander ôrang-kaija, Leman genoemd, wegens het plegen van eenen moord van Cera gevlugt was en zich te Timor-Laut schuil hield. Ook deze werd door zekeren Sewa met eene provisionnele akte aangesteld.

De kampong Maktia, op de westkust van Timor-Laut, en naar gissing 5 mijlen van het eiland Cera gelegen, sedert het

---

[1] Deze versierselen beduidden het eereteeken van de voorvechters dier kampong; terwijl de eigenaar alleen dergelijke versierselen van verguld hout op zijne praauw mag voeren.

aldaar voorgevallene met de sloep van den heer KOLFF in 1825 verlaten zijnde, had de bevolking zich hier en daar in het bosch verspreid. Aan de oostzijde was nog steeds een van de Europesche schepelingen, die bij het afloopen van de Engelsche brik "Linson" naar de kampong Laoura was gevlugt en zijn leven had behouden, terwijl zijn makker was overleden. Volgens hetgeen de inwoners van Cera de kommissie daarvan verzekerden, was genoemde jongeling reeds geheel aan het inlandsche leven en de gebruiken gewoon. Om dezen uit zijne slavernij te redden, voegden zij er bij, dat er geene andere mogelijkheid was, dan door in de west-*moeson* met een oorlogschip voor Laoura te komen, omdat men in de oost-*moeson* niet dan met groot gevaar daar voor anker kan komen, en men met sloepen aan wal gaande, gevaar zou loopen door de bevolking afgemaakt te worden.

De heer DIELWART, die den heer KOLFF, als gouvernements-ambtenaar, gedurende zijne reis naar de Aroë, Tenimber-eilanden, Larat, Timor-Laut, Babber, Damma, Lettee, Kisser en Roma, met de brik "Dourga" vergezelde, handelt in zijn dagregister over dit ongelukkig ongeval en zegt o. a.: "Aan boord van de "Dourga" terugkomende, vonden wij den ôrang-toea van de negorij Tepa, welke zich verontschuldigde, dat hij de waarheid niet gezegd had, omtrent het afloopen der Engelsche brik de "Linson;" terwijl hij nu verklaarde dat genoemd vaartuig op den achter- of oostwal was gekomen om te handelen en de inboorlingen veel genegenheid toonden om met hem ruilingen te doen, doch nadat eenige manschappen aan wal stapten, zij die aanvielen en vermoordden. Hierop begaven zij zich aan boord en maakten de overige bemanning af, die slechts uit zes koppen bestond, terwijl zij alles wat hun van het vaartuig aanstond aan wal bragten; alsmede de ankers en kettingen, die nog voorhanden waren. Dat de lading voornamelijk uit geweren bestond en dat er in 1824 een Chinesche *Paduwakkan* was afgeloopen, waarvan nog twee Bandanezen in de negorij Aloetor, waar beide voorvallen hadden plaats gehad, zich bevonden."

Men ziet derhalve dat de kommissie met niet te veel omzigtigheid kon te werk gaan, en het zaak was, om het onderzoek naar deze aangelegenheid te Laoura tot eene betere gelegenheid uit te stellen.

De 23ste Junij werd besteed om de hoofden van Kaliobor en Klang de beloofde provisionnele akten van aanstelling te over-

handigen en ook den beloofden *rôtan*-knop aan den opper ôrang-kaija van Kaliobor uit te reiken. Daar zij nu begonnen te begrijpen, dat het vertrek van de brik spoedig zoude plaats hebben, waren zij dezen en den volgenden dag niet te voldoen. Alles, waarop hunne oogen vielen, wilden zij hebben, en zij waren zelfs zoo lastig, dat men hen niet van boord kon krijgen, alvorens aan hun verzoek voldaan werd. De tolk LAMERA, die gedurende ons verblijf vóór Kaliobor dagelijks aan boord was geweest en ook onderscheidene togten naar de andere districten had medegedaan en steeds even veel bereidwilligheid en onbaatzuchtigheid had aan den dag gelegd, werd naar verdiensten beloond. Behalve eenige geschenken werd hem een mooi certificaat verleend; zoodat hij zeer tevreden de brik verliet.

Zoo lang wij hier vóór anker gelegen hadden, kwam slechts eens en nog bij toeval een der hoofden van Vordate aan boord; terwijl de andere, hoewel zij bij herhaling daartoe waren uitgenoodigd, nimmer gekomen zijn.

Daar op dit eiland ook oneenigheden bestonden tusschen de inwoners van Adodo en Sebeano, en men ook meerdere kennis van dit land wilde verkrijgen, oordeelde de kommissie het niet onraadzaam om er eventjes aan te gieren.

Den 24sten Junij werd met een' stijven O. Z. O. wind het anker geligt, doch het uitgebragte werp ging door schaveling van het kabeltouw tusschen de klippen vastzitten, verloren, daar ook de boeireep niet voldoende was om het te ligten. Reeds des namiddags kwamen wij iets bezuiden de negorij Sebeano in 12 vademen harden grond ten anker en maakten een kabeltouw aan land aan een der boomen vast, die hier even buiten het strand tusschen de klippen op het rif staan.

Te naauwernood vóór anker zijnde, kwam de ôrang-kaija van Sebeano, vergezeld van den ôrang-toewa van Aweer aan boord, welke laatste een certificaat toonde, dat hij in der tijd van den heer KOLFF, voor bewezene diensten als tolk, tijdens zijn verblijf met de brik "Dourga" aldaar ontvangen had; doch dit bewijs luidde niet geheel te zijnen voordeele, alsthans niet ten aanzien zijner discretie, daar hij een zeer bedelziek mensch was, waarom de commissie niet zeer op hem gesteld was, dezen aan boord te nemen.

Den volgenden dag begaf zich de kommissie aan land, om de ware oorzaak te vernemen van het verschil, dat tusschen die van Sebeano en Adodo bestond en dit te vereffenen, zoo

daarvoor mogelijkheid was, doch zij toonden zich geenszins genegen om het bij te leggen. Evenwel zond men eene uitnoodiging aan den ôrang-kaija van Adodo, om aan boord te komen. Bij de terugkomst der sloep, waarin de zoon bij ontstentenis van zijnen vader zat, stond eene groote menigte volks, allen gewapend, aan het strand, welke een woest geschreeuw aanhieven, en den zoon van den ôrang-kaija uitdaagden en met scheldwoorden bejegenden, terwijl men bij zijne terugkeer naar Adodo verpligt was hem onder escorte, om zijn leven te verzekeren, te begeleiden.

De 26ste was bepaald om de twistende partijen bijeen te brengen, ten einde zij zich, zoo mogelijk, met elkander zouden verzoenen. Te dien einde werden die van Adodo aan boord gehaald en er was aan het strand niet ver van eene beek eene plaats bepaald, waar de hoofden van Sebeano zouden te zamen komen. Toen deze vergaderd waren, begaf zich de kommissie onder een salut van boord derwaarts, waar zij voornoemde hoofden onder eene aan het strand wapperende hollandsche vlag gezeten vonden, omringd van meer dan 250 goed gewapende inboorlingen. Deze hadden door hunne wapenen en krijgskostuum een heldhaftig, doch woest en onaangenaam voorkomen.

De kommissie trachtte nu den vrede tusschen de beide partijen te bewerken, doch die van Sebeano, die er zeer onverschillig over schenen, wilden er toe overgaan, mits hun door de tegenpartij eene boete werd betaald. Dewijl evenwel het regt aan de zijde van die van Adodo was, bragt men hun het onbillijke van hunnen eisch onder het oog, doch men kon hen niet overreden; zij bleven onverschillig en zeiden openlijk dat zij de sterkste waren, en het hun derhalve onverschillig was, of de twist al dan niet werd bijgelegd.

Na meer dan twee uren onderhandeld te hebben en alle aangewende pogingen vruchteloos zijnde, keerde de kommissie onverrigter zaak aan boord terug en gaf bij hare komst aan de brik den eisch van die van Sebeano aan de hoofden van Adodo te kennen, welke weigerden daaraan te voldoen en de kommissie verzochten geene verdere pogingen aan te wenden, waarna zij de brik verlieten en onder geleide eener gewapende sloep naar Adodo terugkeerden.

Den volgenden dag werden de kampongs Aweer, Ewenoer en Romian bezocht, waar de kommissie bij hare aankomst met onderscheiding ontvangen werd. Zoowel de vrouwen als hare

mannen betuigden door allerlei gebaren hunne blijdschap, dat de *anaks compania* (compagnie's kinderen) hen kwamen bezoeken. Deze kampongs bestonden ieder uit ongeveer 45 hutten, die onregelmatig van hout en bamboe gebouwd en met âtap gedekt waren. Deze waren ongeveer 4 voet van den grond op palen verheven, zonder eenige gemakken van binnen, eene lengte van 24 en eene breedte van 18 voet hebbende. Wat de zindelijkheid der kampongs betrof, zoo liet dit veel te wenschen over, hoewel de varkens die regts en links liepen, het grootste gedeelte der onreinheid verslonden.

Reeds van het begin onzer komst voor Kaliobor had men informatiën genomen, of op de Tenimber-groep nooit een etablissement van Europeanen had bestaan, waarop wij vernomen hadden, dat op den Zuidoostelijken hoek van Vordate nog eenige overblijfselen van zoodanig verblijf te vinden waren. Hierop liet de kommissie zich die plaats aanwijzen. Daar komende vond zij op 500 schreden van het strand op eenen vlakken met gras begroeiden uithoek, eene groote menigte klipsteenen met kalk vermengd in het kreupelhout zeer digt bewassen, welke vlakte ongeveer 20 roeden vierkant was en waaruit men kon afleiden, dat hier vroeger eene aanzienlijke sterkte had gestaan. Omtrent den tijd waarin zij gebouwd was en men haar had verlaten, kon men geen juist berigt bekomen; alleen de inwoners van Romian verhaalden, dat volgens de overlevering op zekeren tijd, het tijdstip herinnerden zij zich niet, deze kust door drie schepen was bezocht, die hunne ankers voor meergemelden uithoek hadden geworpen, en dat in eenen betrekkelijk korten tijd, zonder dat zij er iets van hadden opgemerkt, tot hunne groote verbazing een groot kasteel van geschut voorzien, als uit de wolken gevallen, op de plaats aantroffen. Ook wisten zij geen het minste berigt te geven of hier, zoo als op vele plaatsen, door de O. I. Compagnie eenig verbond van handel en vriendschap met de bevolking was gesloten, zoodat men zich vooreerst met die inlichtingen moest tevreden stellen.

Toen de kommissie in het dorp teruggekeerd was, vond zij digt bij de gewone offerplaats der dorpelingen onder eenen waringa-boom in het lommer, eenige matjes uitgespreid met eenige eetwaren, doch niet op die gulle gastvrijheid vertrouwende, werd het middagmaal van de medegebragte provisiën genuttigd; terwijl zij den palmwijn, dronken, hun door de inboorlingen aangeboden, waarvoor deze, zoo mannen als vrou-

wen in vergelding op arak onthaald werden. Vervolgens werd de verzamelde menigte gevraagd: of er geene andere overblijfselen waren, die inlichtingen omtrent het doel van het hiervoren gemelde etablissement konden geven? Zij antwoordden: dat er geen enkel geschrift bekend was, doch na lang dralen werd uit eene hut in de buurt een uit ivoor gesneden menschenbeeldje voor den dag gehaald; hetwelk met den naam van Cornelis bestempeld, door ieder van hen met geestdrift werd gekust. Daarna werden door een paar afstammelingen van dezen Cornelis eenige oude voorwerpen vertoond, als: één uit ivoor gesneden kastje, ter grootte van één voet in het vierkant, waar op de vier zijden, zoo ook op den deksel, den val van Adam was gesneden; voorts twee groote koperen bekkens, waar op het eene het Hollandsche wapen en op het andere eenig lofwerk en een geschrift met het jaartal 1668 gegoten was; daarenboven nog een ridder wambuis van koperdraad en een ridderdolk met koperen gevest, die ongetwijfeld allen uit de 17de eeuw afkomstig waren. Uit de verwarde berigten, die men van de inboorlingen bekwam, scheen het dat voor langen tijd een der inboorlingen met een Hollandsch schip van hier vertrokken was; dat hij zoo aan boord als op Banda, Ambon en Batavia in het lezen en schrijven der Hollandsche taal onderwezen was, en bij den Christelijken doop den naam van Cornelis ontvangen had. Vervolgens in dienst der O. I. Compagnie naar de Tenimber-eilanden teruggekeerd zijnde, werd hij bevelhebber van de voornoemde sterkte, waarin hij door zijne afstammelingen was opgevolgd tot deze geheel vernietigd was, hetgeen volgens hunne berekening waarschijnlijk langer dan eene eeuw geleden, moest hebben plaats gehad [1].

Een oud psalmboek volgens de eerste hollandsche berijming, doch waaraan het titelblad ontbrak, mede afkomstig van meergenoemden Cornelis, was in het bezit van een der hoofden van Sebeano, en werd zeer zorgvuldig bewaard in een strooijen mandje met lijnwaad omwikkeld. Ziedaar wat men is te weten gekomen van die verwarde overlevering van genoemd etablissement en het bestaan van dien Cornelis, die de hoofdper-

---

1 Genoemd tijdstip vergelijkende met de notulen van die eeuw, moeten het vertrek en de komst te Amboina van dien Cornelis, tijdens het bestuur (ad interem) van Anthonij Hurdt, die den 24sten Februarij 1667 als secunde per jagt "Domburg" van Timor gekomen en in April 1669, als Gouverneur naar Banda vertrokken is, hebben plaats gehad.

soon van die gebeurtenis schijnt geweest te zijn. Hervatten wij het vervolg des verblijfs van de brik "Nautilus" in de wateren van de Tenimber-eilanden.

De bevolking van Romian en Ewenoer had sedert de bevrediging in het jaar 1825 in de beste harmonie geleefd. Op verzoek werd aan de kommissie nog het houten versiersel van de steven der korra-korra getoond, waarover de oorlog was gevoerd, dat nu in zon en regen lag te vergaan [1].

Bij het verlaten van voornoemde negorijen, verzocht de kommissie de medewerking aan de hoofden, voor de bemiddeling van het geschil dat tusschen die van Sebeano en Adodo bestond, en dat zij te dien einde des anderen daags aan boord van de "Nautilus" zouden komen. Dit werd door hen beloofd, doch men wachtte te vergeefs op hen.

Op den 29sten Junij begaf de kommissie zich andermaal aan wal, om nog eens te beproeven, de inboorlingen van Sebeano, tot eene schikking met die van Adodo over te halen; doch deze bleven onveranderlijk bij hunne vroeger gedane eischen. Reeds sedert de eerste pogingen om het geschil bij te leggen, was geen der hoofden van Sebeano meer aan boord geweest, en zulks uit vrees, dat zij door dwang tot die bemiddeling zouden gebragt worden; er was derhalve geene mogelijkheid om partijen in elkanders tegenwoordigheid te brengen.

De kommissie den moed niet opgevende, begaf zich des anderen daags andermaal naar de kampong Adodo, doch in weerwil van alle mogelijke onaangenaamheden, die het gevolg van eene weigering van hunnen kant zouden zijn, door de kommissie onder het oog gebragt, bleven zij halstarrig weigeren, en zwoeren liever allen om te komen, dan de van hen verlangde eischen te betalen. En wat was nu de oorzaak van het bestaande geschil? Zoo als wij later vernamen, was die twist het gevolg van de vervolging eener schildpad, door die van Sebeano op het strand van Adodo, waaruit niet alleen haat maar doodslagen waren gevolgd; terwijl die van Sebeano als de sterkste, het strandregt van die van Adodo niet wilden eerbiedigen en hen als ondergeschikten behandelden, hetgeen hunne eigenwaan kwetste en hen halstarrig maakte [2].

---

[1] De heer Kolff zegt op bl. 270, van meergenoemd werk bij Nota: dat dit een voorouderlijk erfstuk der bewoners van Ewenoer en Romian was, in bewaring te Ewenoer.

[2] Hier wordt al weder bevestigd, dat zelfs onder de minst beschaafde

Daar men wel voorzag, dat men zonder geweld te gebruiken, die van Sebeano niet zou kunnen bewegen, om van hunnen eisch af te zien, en die der zuidelijke kampongs niet genegen waren, als bemiddelaars hun best te doen om den oorlog tusschen beide partijen, te doen ophouden en er geene redenen bestonden om deze menschen met geweld te dwingen, hetgeen door de boschwaartsche ligging der kampongs van Sebeano ook uiterst moeijelijk zou zijn, en dewijl er voor het oogenblik slechts voor zeer weinige dagen levensmiddelen meer in voorraad waren, besloot de kommissie dat het raadzaam was, vooreerst alle mogelijke pogingen te staken om het geschil te slechten en daarvoor eene betere gelegenheid af te wachten.

Gedurende ons verblijf in de wateren van de Tenimber-eilanden, waren van den kant der inboorlingen verscheidene malen klagten ontvangen, dat door vaartuigen van Goram en Keffing, welker bemanning op hunne riffen tripang en schildpad kwamen stelen, deze ook menschen roofden. Dat in den loop van dat jaar eene vlerkpraauw van Auweer met twee man er in genomen was, van welke de eene een slimme knaap, die maleisch sprak en de andere een dom mensch was, die niets anders dan de taal der Tenimbers verstond; doch dat eerstgemelde te spraakzaam zijnde om slaaf te maken, met de vlerkpraauw was teruggezonden. Daar het moeijelijk was om de schuilhoeken van zulke rooverspraauwen op het spoor te komen, was de kommissie ook niet in de mogelijkheid om er jagt op te maken.

Eindelijk zij hier ter loops gezegd, dat in vroegere jaren deze eilanden ook door roovers zijn bezocht geweest, en voor 15 à 20 jaren bijna alle kampongs van Larat en Vordate, door eene Ceramsche vloot zijn uitgeplunderd en verbrand, waarvan op sommige plaatsen, zoo als te Ridool nog sporen zijn overgebleven.

---

volken, zoowel als onder de bewoners van beschaafde landen, uit zeer geringe omstandigheden, de grootste en hatelijkste oneenigheden kunnen ontstaan.

VERHAAL

VAN HET

GEPASSEERDE TE KARTASOERA VÓÓR EN ONDER DE BELEGERING, ITEM NA HET DEMOLIEREN DER VESTING, DOOR DEN OPPER-CHIRURGIJN AARNOUT GERRITSZ, 1742.

Tôt ou tard, tout se sait.
MONTESQUIEU.

Met zeer veel belangstelling nam ik kennis van het stuk in deze Bijdragen opgenomen, onder den titel "Het fort te Kartasoera," door den heer J. J. Meinsma, waarin ons een proefje wordt gegeven van de wijs, waarop de Javanen hunne geschiedenis schrijven.

Hoewel wij het met den geachten schrijver eens zijn, dat deze gebeurtenis reeds bij van Kampen [1] uit de daarbij aangehaalde schrijvers wordt vermeld, zijn wij echter in de gelegenheid deze belangrijke episode uit den Javaansch-Chineschen oorlog van 1741—1743, naar aanleiding van oog- en oorgetuigen, eenigzins uitvoeriger te kunnen mededeelen.

Toen in het laatst der maand Januarij 1742 het overschot der gewezene bezetting van Kartasoera te Samarang was aangekomen, gaf de commissaris van Java's Oostkust, Hugo Verysel, daarvan kennis aan de Hooge Regering te Batavia, onder bijvoeging van de volgende regelen [2]: "Wij zijn thans bezig ons "te informeren hoedanig en op wat wijze d' eerste troubelen "aan het Kartasoerasche hof hun oorsprong hebben genomen en "wie daartoe aanleiding heeft gegeven, alsmede wat de eigen-"lijke redenen zijn van den haat tusschen den Keizer en den "Kommandant van Velzen, mitsgaders hoedanig de vesting is "bestormd en door de Javanen vermeesterd."

"Zoodra wij de behoorlijke informatiën van de officieren,

---

1 T. a. pl.

2 Minuut afg. Brief van Samarang naar Batavia 4 Febr. 1742.

"chirurgijns en schrijvers hebben ingekregen, zullen wij niet "manqueren U Hoog Edel Groot Achtbaren het een en ander "bij wijze van berigt schuldpligtig te bedeelen. En of het "kwam te gebeuren dat onder het gemeen eenige belhamels "gevonden wierden, zoo zullen U H. Edelen ons niet kwalijk "gelieven te duiden, wij die per eerste gelegenheid naar Ba-"tavia zenden, ter voorkoming van schadelijke gevolgen."

In antwoord hierop schreef de Hooge Regering het volgende aan den commissaris Verysel [1], na alvorens eenige andere punten behandeld te hebben: "Schoon ons zulks al echter nimmer "zoo aangenaam te vernemen zal zijn, als geweest is dat u het "overblijfsel der Kartasoerasche bezettelingen, ten getale van "277 koppen (vrouwen en kinderen daaronder begrepen) weder "om toegezonden was onder geleide van den Toemĕnggoeng "Wira Goena, en zien met verlangen te gemoet, het rapport "over oorzaak en gevolgen van het gebeurde met van Velzen. "Keuren goed de belhamels, zoo die daar onder gevonden wor-"den, naar Batavia te zenden."

Eenige weken later [2] kon de commissaris Verysel hieraan voldoen. "Eindelijk — zoo schrijft hij — nemen wij de vrij-"heid tot U Hoog Edelhedens speculatie hiernevens te laten "overgaan twee relazen, het een in forma van dagregister, be-"helzende zoo het voorgevallene omtrent de attaque der hof-"wagt, den 20sten Julij 1741, in 't bijzonder door den luitenant "Nicolaas Wiltvang en den vaandrig Frederik Jansz. aldaar de "wagt gehad hebbende, opgegeven, als in het algemeen een "aanteekening van het gepasseerde van den 3den Julij deszelfden "jaars tot 21 Januarij, door de gezamelijke officieren onder-"teekend.

Het tweede onder den titel van "Verhaal wegens het voor-"gevallene te Kartasoera vóór en onder de belegering, item na "het demoliëren der vesting, door den oppermeester aldaar be-"scheiden geweest zijnde Aarnout Gerritsz ingerigt, behelsd "*eene omstandige beschrijving der oorzaken van het misnoegen* "*der Javanen tegen den gewezen Kommandant van Velzen, als-*"*mede de onstigtelijke behandeling van den gewezen scriba al-*"*daar Nieuwenhuijsen.* Doch alzoo de bijzonderheden aan te "halen ons tot al te groote wijdloopigheid zoude brengen, zullen "wij ons alleen nederig refereren aan de nevensgaande copijen."

---

[1] 31 Maart 1742. [2] Van Samarang 31 Maart 1742.

Het zijn deze belangrijke stukken, die ons een helder inzigt geven over de oorzaken en de gevolgen van deze zoo treffende gebeurtenis; terwijl ze tevens kunnen dienen ter waardering van hetgeen ons de Javaansche geschiedschrijver hiervan mededeelde. Moge hij ook in sommige punten met het in deze voorkomende verschillen, in de hoofdzaak is hij getrouw. Het geeft ons hierin een voorbeeld, dat wij de Javaansche geschiedschrijvers niet zoo geheel moeten verwerpen; wij komen daardoor bijzonderheden te weten die anders uit den aard der zaak veelal voor onze schrijvers verborgen blijven, en waardoor het gebeurt dat deze dikwerf de zaken veel te eenzijdig voorstellen.

Wij laten het verhaal door Gerritsz. geschreven aan de aanteekeningen voorafgaan, daar hij door zijn verhaal ons dadelijk op de hoogte stelt, waardoor de gevolgen zoo treurig zijn geweest.

De schrijver van het verhaal spaart den Kommandant van Velzen niet, hij stemt met den Javaanschen geschiedschrijver in, dat hij overmoedig en trotsch was; maar Gerritsz. verwijt hem bovendien zijne lafhartigheid en zorgeloosheid en niet zonder reden, want in de aanteekeningen der officieren vindt men hiervoor een aantal bewijzen; ook op zijn zedelijk gedrag viel veel aan te merken. Het blijkt uit alles dat van Velzen een man is geweest die geheel ongeschikt was voor de belangrijke betrekking die hij te Kartasoera bekleedde. Zijne handelingen als Kommandant der vesting, terwijl deze door de Javanen belegerd was, waren beneden alle kritiek.

De handelingen van den scriba Nieuwenhuijsen hebben zeker ook veel bijgedragen om den haat der Javaansche Grooten tegen de Hollanders te vermeerderen.

Maar ook den schrijver van het verhaal leert men er uit kennen als een man die den aardschen mammon zeer lief had, dat hij verkreeg door het leenen van geld op panden; hij klaagt dan ook bitter, dat zijn vermogen bij het verlies der vesting mede verloren ging.

Slechts enkele namen worden in deze stukken aangetroffen die eene eervolle uitzondering maken, de sergeanten Dorstman, de Koning en den soldaat Berkhof verdienen alle lof.

Wat het gedrag der officieren aangaat, ze mogen hunnen pligt betracht hebben in het uitvoeren der bevelen, hun door den kapitein van Velzen gegeven; maar men vindt er bijna geen sporen van, dat ze den kommandant met kracht ter zijde hebben gestaan, om ware het mogelijk de vesting te

behouden; ze gedroegen zich tegenover den kommandant, minst genomen zwak.

Doch hoe veel aanleiding de hoofden van het garnizoen door hunne daden en verrigtingen ook mogen hebben gegeven, waardoor zij zich den haat van den Vorst en van vele der Javaansche Grooten op den hals hebben gehaald, zoo valt het echter niet te ontkennen, dat hun toestand, nadat de vesting in handen der Javanen was overgegaan, allertreurigst was. Terwijl eenigen den dood niet konden ontgaan, zooals de kapitein van Velzen en de scriba Nieuwenhuijsen — waarvan men bij Gerritz. een uitvoerige beschrijving vindt — konden de meesten slechts het leven koopen ten koste der verzaking van hun geloof, en dat leven ging nog gepaard met het doorstaan van veel ellende.

En hoe velen hunner zouden het toch nog met den dood hebben moeten bekoopen, ware Samarang in handen der Chinezen en Javanen gevallen — zooals Gerritzs. zegt dat daartoe het voornemen bestond — maar gelukkigerwijze had dit geen plaats, de onzen behaalden aldaar in eenige opvolgende geleverde gevechten de overwinning [1], en van dit oogenblik af, gepaard gaande met de ernstige brieven van de Hooge Regering en van den commissaris Verysel aan den Keizer, deed deze gehoor geven tot eene betere behandeling der gevangenen en eindelijk toestemmen' tot hunnen terugkeer naar Samarang.

De Keizer schreef aan den Kommissaris Verysel op den 14den van het licht Dzoel-Kaïdah, of den 21sten Januarij 1742, dat op dien dag de bezettelingen naar Samarang zouden afkomen, onder het geleide van de Toemĕnggoengs Wirå Goenå en Singå Rånå, daar het volk naar het kommando van den luitenant Wiltvang niet wilde luisteren; hetgeen niet zeer voor dien luitenant pleit. Nadat ze te Samarang waren aangekomen, werd daarvoor, door den meergenoemden Kommissaris, aan Z. M., bij een brief van den 28sten derzelfde maand, zijnen dank betuigd.

Hoewel de behandeling, die de gevangenen over het algemeen bij de Javaansche Grooten ten deel viel, allerbeklagenswaardig was, waren er echter onder hen, die daarop eene uitzondering maakten en waardoor aan enkele hunner eene menschlievende behandeling te beurt viel; zij die zich daarin van andere Javaansche Grooten onderscheidden, waren des Keizers

[1] Den 7, 9 en 13 November 1741.

moeder Ratoe Amangkoerat, Radèn Pringgâlâjâ, Toemĕnggoeng Tirtâ Wigoenâ en Ngabèi Râdjâ Soetâ, deze laatste zelfs ten koste eener hooge betrekking die hij bekleedde.

In de spelling der Javaansche eigennamen hebben wij het tegenwoordige gebruik gevolgd, althans wanneer er geen bezwaar bestond zich hierin te vergissen. Zoo als hierboven, waarvoor in het Handschrift staat: Ratoe Amancoerat, Raden Pringalaya, Tommengong Tirta Wigoena en Ingabei Radja Soeta.

LEUPE.

VERHAAL VAN HET GEPASSEERDE TE KARTASOERA VÓÓR EN ONDER DE BELEGERING; ITEM NAAR HET DEMOLIËREN DER VESTING, DOOR DEN OPPER-CHIRURGIJN AARNOUT GERRITSZ.

Naardat al lang bevorens onze heer Kommandant zich hatelijk gemaakt had bij de Javaansche natie, door het slaan, over het passeren van hare wegen en dat zonder aanzien van persoonen, als ook door het beleedigen van particulieren, die de leverantie hadden van voor het garnisoen rijst en andere noodwendigheden te verzorgen; van dezelve daarover geld af te persen, zijnde een zaak nooit bevorens geschied; welkers klagten kwamen voor den Rijksbestierder, die hierop wel scherp belaste den heer Kommandant geen geld meer te geven, en als hij hier niet mede te vreden was, den Vorst hierover te zullen klagen.

En boven dat was hij altijd stuursch en onvriendelijk tegen deze natie, niet overeenkomende met de vorige Capiteins van Kartasoera.

Hierenboven kregen wij de tijding door een dienaar van zijn E. dat alle Chinezen van Samarang gevlugt waren; hiervan gaf Zijn Ed. subiet kennis aan de Kartasoerasche Chinezen, waarvan eenige op denzelfden dag haar principaalste goed bij Zijn E. geborgen hebben. Ook gaf Zijn E. op denzelfden dag last aan alle buiten slapende compagniedienaars, om voortaan binnen te slapen; buiten of bezonder den scriba, die in dezelfde nacht de Chinesche schrijver bij zich heeft gehad tot bij 12, wanneer hij van daar met alle Kartasoerasche Chinezen is weggeloopen, latende haar goed, dat nog ongeborgen was, ten roof.

Zoodra waren de Chinezen niet gevlugt of de scriba bezette

hare woningen met zijne bediendens en borg hare goederen meest allegaar, zoo in zijn buitenwooning als in die van de zoon van Radja Niti, volgens getuigenis van de Chinesche buurlieden. Daags hieraan vertelde de scriba hoeveel schade hij had tegens mijn en andere heeren, zonder de mijne van 1000 Rd. te melden; maar als de Chinezen binnen korte dagen weerom terugkwamen, hoorde men heel contrairie van de schuld der Chinezen aan de scriba. Maar de Chinezen moesten geld van hem hebben, want den Chinees die mij duizend debet was, daaraan was den scriba honderd debet, en deze Chinees verloor door zijn vlugt van Kartasoera, als hij zeide, meer dan 8000 Spaansche matten, wiens godang of pakhuis door den scriba geopend en de goederen daaruit bij hem geborgen waren, zoo als alle omwoonende Javanen bewust is. De teruggekeerde Chinezen dan liepen zoo bij Zijn Ed. als scriba om hare goederen, maar konden niets meer bekomen, want zij negeerden de goederen bij haar geborgen en gerooft.

Over deze handel van Zijn Ed. als den scriba gingen de Chinezen geweldig klagen bij den Rijksbestierder en andere grooten, zonder dat ik gehoord heb dat zij iets weerom gekregen hebben. Niet lang hierna heeft den Vorst zelfs aan Zijn E. gevraagt wat dit beduide, dat alles nu moest binnen slapen, die hierop antwoordde, dat men voor de Chinezen vreesde. Ook liet Zijn E. mij op zekere morgen roepen en belastte mij, mijn binnenwoning half in te ruimen voor de vrouw van den scriba; want, zeide hij tegen mij, zoo waarachtig als het licht van den hemel schijnt, zullen wij allen op den grooten dag van Moeloed vermoord worden; waarop ik Zijn E. verzocht mijn vrouw naar Samarang te mogen zenden met eenig goed, dat Zijn E. mij refuseerde.

Verders is er niets bijzonders vóorgevallen dat mij bewust is, als dat den Vorst eens Pati-diningrat en Raden Soerå-låjå heeft binnen gezonden en den Commandant heeft laten vragen, waarom en op wien hij zoo een wantrouwen had, die hierop antwoorde, dat het was op de Chinezen.

Ondertusschen naderde de groote dag en de gerugten gingen dat men den Keizer wilde onttroonen en den Ceilonschen Prins in zijne plaats aanstellen; en diergelijke praat had ook gegaan op een passer, gelegen zeven uren van Kartasoera, toebehoorende aan de oude Ratoe, alwaar de Ceilonsche volkeren zouden gezegd hebben, dat de Comp^{e}. nu lĕpas of los was.

Met den Vorst is het naderhand weer gebeurd op Kartasoera, dat een Javaan twist kreeg met een der Ceilonsche volkeren, welke laatste zeide tegen den Javaan: wacht, als mijn heer Keizer is dan zal u daarvoor knippen, en meer diergelijke gevallen van deze natie. Ondertusschen verscheen den grooten dag en men zag den Vorst meer als beleeft tegen de onzen, en zijn verdere bewegingen in het afzenden van Pringgå-låjå en vele andere grooten, scheen compleet geschikt tot verdelging der Chinezen, te meer als wij bekwamen 13 koppen der principaalste Chinezen met haar geweren en harnassen, en daarna nog 19 levende Chinezen, die aangeboden werden aan onzen heer Kommandant om dezelve in 's Comp^{es}. vesting te bergen, maar heeft dezelve niet willen accepteren, die echter door de Javanen opgesloten zijn aan de Gladag. Hierop liepen voor de tweede maal alle Kartasoerasche Chinezen weer weg, wanneer Zijn E. aan de Rijksbestierder volk verzocht om de huizen der gevlugte te bewaken, maar zulks werd Zijn E. afgeslagen, met bijvoeging, dat die ook nu de huizen kon bewaken, die ze bevorens als ze vol waren bewaakt heeft. Waarop de Chinesche woningen zonder eenig toezigt zijn blijven staan, en zoo gespolieert werden van al haar ijzerwerk en deuren en vensters. En onze scriba ging doen publiek verkoopen de bevorens geroofde goederen der Chinezen, en dat nog wel aan de onderhoorige volkeren van Raden Dipati, die genaamd zijn Abdoelgani, Martå-Soetå en Embok Bani en meer anderen, dat den haat al meer kwam vergrooten tegen de onze.

Kort hierna kreeg Zijn E. berigt dat men hem wilde vermoorden als hij buiten zijn logies kwam.

Ik hierop geroepen zijnde door Zijn E. kreeg last van een bottel Sp. campher voor Zijn E. klaar te maken, en als ik die bragt gaf Zijn E. mij de oorzaak te kennen, en ik moest zeggen aan al degeene die naar hem mogten vragen, dat hij van de trap gevallen en zijn been bezeert had. Deze gemaakte wonden en absentering van den Vorst, duurde meer als 20 dagen, in welken tijd zoowel Zijn E. als ik veel navragen omtrent zijn been gehad hebben. Wanneer 's avonds half negen naar poortsluiten aan de logie kwam 12 à 13 personen met eenige kisten en doozen, met verzoek van binnen gelaten te mogen worden. De wachthebbende vaandrig Folkstorff hiervan rapport doende aan Zijn E., is hij zelf met licht en den voormelden vaandrager de poort gaan openen, en al deze manschappen bin-

nenlatende met al haar goed; waarop al het volk uit de wagt en alle slaven en boedakken te voorschijn kwamen, om te zien en te hooren wat dat beduide, wanneer ik juist bij den scriba stond als dit gebeurde, die geweldig begon te kijven en te razen op een van zijn jongens, die hij belast had deze in de logie gekomen volkeren met haar goed aan zijn buitenwooning te ontfangen, en aldaar volgens afspraak met haar de goederen te bergen tot 's morgens vroeg, wanneer hij dan dezelve aan den heer Kommandant zoude overhandigt hebben en voegde hierbij dat het werk nu verbrod was, en ik wasch er mijn handen af. Op dit oogenblik werd er geroepen uit de gaanderij: Josua van Arrewijne had ons voor deezen verkocht, maar deze liplap zoekt ons te leveren.

Deze binnen gekomen volkeren zijn, na een uur vertoevens bij Zijn E., weer na buiten gegaan zonder eenig goed en zijn in den nanacht nog eens binnen geweest, naar ik verstaan heb den tijd van een half uur.

's Morgens zeer vroeg is de heer luitenant geroepen, die eenige orders ontvangen heeft, en hierna ben ik door den scriba geroepen om bij Zijn E. te komen, en daar gaande vond ik Zijn E. als den scriba zeer ontsteld, en mij genoodigd tot zitten hebbende, verhaalde Zijn E. mij dat het moorden op dien dag zou beginnen. Ondertusschen kwam den mandoor binnen en Zijn E. rapporteerde, hoe dat de Javaansche wagt aan de Gladag hem gevraagd had naar de manschap die op dien nacht binnen geweest was en wat zij daar verrigt hadden, en met een verklaarde aan den heer Kommandant, dat hij ten antwoord had gegeven er niet van te weten.

De Kommandant antwoordde: het is wel mandoor, en zoo gij iets naders hoort of ziet, komt mij schielijk waarschuwen, waarmet den mandoor wegging en Zijn Ed. mij vraagde of ik mijne vrouw niet kon brengen bij Raden Ajoe di Pati, onder pretext van visite, om te zien hoe het daar gesteld is, waarop ik Zijn E. antwoordde, dat mijn vrouw nooit bij haar geweest was, maar wel verzocht was om eenige negotie van mijn te koopen, en als het Zijn E. behaagde, hier niet beter op was, om geen kwaad vermoeden te geven, mijn vrouw derwaards te zenden, met aanbieding van negotie, bestaande in chitsen en witte moerissen. Waarop Zijn E. mij verzocht haar spoedig heen te zenden, en als zij kwaad ziet of bespeurd, onder een gemaakt pretext aanstonds terug te keeren, of een boedak hiertoe

medegenomen, terug te zenden. Met voormelde order en een present van twee fraaije chitsen is mijn vrouw derwaarts vertrokken, en zeer beleefd van Raden Ajoe di Pati ontvangen, waar nedergezeten zijnde op een matje op de Javaansche wijze, heeft mijn vrouw haar present afgegeven en is daarvoor feestelijk bedankt en beschonken met een kopje thee, en beginnende een praatje met mijn vrouw over haar broeder, den Pangeran Poerbåjå, en hoe die tot zijn onschuld door de Comp^e. naar Ceilon gebannen was, en zeide verder, ingevalle hij nu hier was, spoediger een einde zoude nemen met den Chineschen oorlog.

Onderwijlen kwam den Rijksbestierder te huis, die aan zijn vrouw vraagde wie de mijne was, daar de Raden Ajoe hem berigt van deed en hem met een het stuk chits gaf, waarvoor hij mijn en mijn vrouw hartelijk bedankte, zeggende: wel jufvrouw! waarom komt uw man niet eens aan voor pleizier, waarop mijn vrouw antwoordde: dat zulks niet durfde doen om de kleinheid van zijn persoon, waarop hij antwoordde: dat brave lieden altijd wel bij hem mogten komen. Hierop mijn vrouw afscheid nemende van den Rijksbestierder en deszelfs vrouw, zonder op dien dag iets kwaads te zien of te bespeuren. Hiervan berigt doende aan Zijn E., en hoe ik zelfs door mijne vrouw van den Rijksbestierder genoodigt was om voor pleizier eens daar te komen, hetwelk Zijn E. gaarne wilde dat ik zoude doen. Maar ik zeide dat het voor mij gevaarlijk was om daar alleen te gaan en dat in deze gesteldheid van tijden; waarop Zijn E. mij weder antwoordde: dat het geen kwaad konde doen, want gij ziet hoe ik er mede staan en durf zelfs niet meer uit mijne logie komen om niet vermoord te worden. Hierop antwoordde ik weer, als het Zijn E. dan zoo behaagde, ik de occagie zoude waarnemen en mijn afscheid nemende. Namiddags de klokke 4 uren ik uit het hospitaal komende mampirde aan de buitenwooning van den heer luitenant, waarin hij vond den heer vaandrig Roggers en een zendeling van den Rijksbestierder, die mij en voorgemelde heer kwam noodigen om daags er aan bij den Rijksbestierder te komen, gelijk wij alle belooft hebben, onder conditie van daar Zijn E. eerst kennis van te geven, dat voormelde zendeling wel behaagde, zeggende: dat hij anders last had van zijn heer bij den heer Kommandant te gaan en te verzoeken, dat wij op morgen bij den Rijksbestierder mogten komen. Hiermede, nadat wij alle belooft hadden van te komen en hem laten groeten, vertrok deze

zendeling, en de heer luitenant gaf kennis van zaken aan den heer Kommandant, die dit wel behaagde dat wij daar zouden heengaan om te zien en te hooren wat den Rijksbestierder te zeggen had.

Daags hieraan, 's morgens de klokke zeven à half acht, zijn wij voorn. drie personen naar Raden di Pati gegaan en daar zeer vriendelijk ontvangen, zoowel van hem als ook die daar zaten, welke waren Pangeran Tåpå-Sånå, Raden Malåjåkoesoemå, Raden Wirå-diningrat, Toemĕnggoeng Mangkoe Nagårå di Sindirgo. Na medegezeten zijnde en beschonken met een kopje thee, begon hij Rijksbestierder te spreken tegens ons, naar de Javaansche wijs in het Maleis: Mijn hart is wit als ook dat van den Vorst voor de Comp^e, en ik kan mij niet begrijpen wat den heer Commandant moveert van dat hij zijne ooren leent aan valsche rapporten, gelijk dit niet eens maar verscheide malen geschied is, en als hij niet aflaat van zijne ooren te leenen aan vijanden van den vorst en mij, kan het nooit goed gaan, want de gemeente verloopt en de Chineesche oorlog werd hierdoor verachterd. Want volgens gerugten moet ik en den Vorst bang wezen, en als ik mij kan verlaten op de trouw van de Comp^e. zal ik maken dat alle gevlugte volkeren weer herwaarts keeren en het spoedig een einde neemt met de rebellige Chinezen; en daarom verzoek ik u, heer luitenant en verdere heeren hier, den heer Commandant kennis van te geven en te zeggen, dat ik morgen binnen zal komen, mits dat alle heeren ook present mogen wezen, om in UEd. aller bijwezen met hem te spreken.

Hiermede ons afscheid nemende, hebben Zijn E. alles gerapporteert; 's daags daaraan verscheen ook als gezegt was den Rijksbestierder met alle hofgrooten, die expres gezonden waren van den Vorst, en in de logie een geruimen tijd met Zijn E. en alle heeren handelde en bijeen bleven; welkers zaken mij onbewust zijn, maar zag alle heeren wel vergenoegt en blijde buiten komen.

Twee à drie dagen hierna zag men vangen en dooden drie gebroeders van Batang, welkers een getrouwt was met de dochter van Pangeran Tåpå-Sånå; vier à vijf dagen hierna heeft men gevangen Pangeran Tåpå-Sånå met zijn jongste broeder, die bij nacht in het hof beide gewurgt zijn en den oudsten gevlugt. Niet lang hierna vereert de Vorst aan de heeren Kommandant en Luitenant, goudlaken, ieder voor een

camisool en duizend matten voor het garnisoen, en vier kelders met gedistileerde wateren voor de heeren. Als wij nu dachten dat het alles wel met den Vorst en zijne onderdanen was, werden wij op het onverwagts en zeer moordadig overvallen met schieten en steken van krissen en pieken, doch de onze bennen als verwoed tegens haar ingevallen en hebben deze groote menigte doen wijken en zoo onze retraite uit de kraton naar de logie nemende, alwaar ik den heer Kommandant gekwetst vond met een wonde in de linkerzijde en een op deszelfs elleboog, en dezelve gevisiteert en het bloed daaruit gezogen hebbende, heb Zijn E. verzekering gegeven, dat de wonde van geen gevaar was, om hem, die zeer verslagen was, moediger te maken.

Men zag hier de logie bezaaid met lijken, zoowel van de onze als Javanen, en boven dat bij de veertig zwaar gekwetsten, waarvan het God behaagt heeft geen een te laten sterven, maar allen zijn zij, en bovennatuurlijkerwijs om zoo te zeggen, zonder of met geringe middelen genezen, want alle medecijnen waren ten roof gebleven in de kraton. Op deze inlegering was het eerste werk het begraven der dooden en het wegwerpen der Javaansche lijken in de rivier. En de heer Kommandant was en bleef in zijn huis op zijn rustbank liggen en daar werd niets binnen gedaan dat tot defensie diende. Vele van het gemeen boden haar aan om van des baksmeesters huis de koebeesten, katjang en andere eetwaren binnen te halen, als ook de digt voor de logie liggende houtwerken, om onze vesting te versterken, maar alles wierd van zijn E. afgeslagen. Den tweeden dag hadden de Javanen rondom blinden gemaakt om daar achter te kunnen gaan en werken, zonder van de onzen te kunnen gezien worden, en zoo er een of meer in den beginne zich bloot gaf is wel opgeschooten, maar Zijn E. zeide naderhand dat het beter was niet meer te schieten, want men hierdoor de verbittering van den inlander maar te grooter tegens ons maakt, en wij zullen ook ons kruid en lood wel beter van doen hebben. En zoo hield het schieten op en de Javanen werden zoo stout, dat zij alle houtwerken van voor de logie weghaalden, en kwamen zelfs vragen of zij de Spaansche ruijters ook mogten weghalen; en van al dezen handel bekwam zijn E. rapport en ging daar zelfs ook naar zien, maar gaf geen andere last als voren om er niet op te schieten, en dit bragt het volk al tot morren, en veele verzogten een uitval te mogen doen, om de nabij gelegen werken der Javanen te verdistrueren.

Maar hiertegen zeide Zijn E. dat hij geen volk missen konde, en dat zulks wel goed was als hij een vijf à zeshonderd man sterk was; middelerwijl kwam men tot briefwisseling met den Vorst, waardoor de zaken meer verergerde, want wij moesten doen wel stil zijn en de Javanen werkten ondertusschen sterk voort; en naar den derden brief, als mij voorstaat, waarin verzocht was katjang en boontjes, kregen wij te gelijk met het antwoord op dien een hevig geschut van alle kanten, wanneer de heer Kommandant zijn plaats bij mij achter den kruitkelder genomen heeft, niet strekkende tot reputatie van zijn persoon.

Het vuur van de Javaansche kant gedaan zijnde, bennen wij haar voor ditmaal niet schuldig gebleven, nadat wij het ongeluk van een man en een slavin van mij te verliezen hadden, die beide het been boven de knie wierden afgeschoten. Na deze attaque werd goedgevonden den trompetter Mauritz met een brief te zenden aan den Vorst, en zoo gauw denzelven naar gissing binnen was, zag men de Javanen met duizende vrij en onbeschroomd voor den dag en aan de logie komen met ons praten. Den trompetter naar den tweeden dag nog niet te voorschijn komende, bragt ons tot de gedachte of hij mogelijk wel vermoord was, waarom geresolveerd werd eens te canonneren, naar bevorens een gemeen gebed door den krankbezoeker gedaan te zijn, en naar den tweeden à derden schoot kwam onze heer luitenant zich door buskruit deerlijk verbranden, die hierom voortaan impotent gebleven is; en naar den zevende à achtste schoot kwam den trompetter met een Keizersbrief, en wij hielden op met vuren, en naar mijn voorstaat is voortaan geen schoot van onze kant meer gedaan.

De trompetter binnen komende, heeft zich Zijn E. aan de kruitkelder nedergezet, en het volk rondom zich geplaatst hebbende, heeft haar den Keizersbrief voor laten lezen; en naar dezen begon den trompetter te spreken, zooals hij zeide belast was van den Vorst en andere grooten te zeggen: dat deze onheilen ons overkomende, niemand anders oorzaak van is als den heer Kommandant, en dat om zijn kwaad leven met den Inlander van haar hare wegen te verbieden en haar te laten slaan van zijn bediendens, en meer andere hatelijke dingen gepleegt tegens deze natie. Dit bragt het volk tot veel morren en te meer Zijn E. zich in alle zaken van defensie zeer slaphartig kwam te gedragen, ook omdat de toespijs haast op was, die

Zijn E. in den beginne, als het mogelijk was, verzuimde binnen te halen.

Naderhand verhaalde den trompetter particulier aan het gemeen veel voor haar behagelijke dingen, en dat den Vorst het wel met een ieder meende buiten den heer Kapitein en scriba, en dat als wij ons overgaven dat een ieder zoude bezitter blijven van zijn goed en dat hij ons zouw in zijn dienst nemen en geven gagie en kostgeld als de Comp^{e}. doet. Ik hoorde op dezelfde tijd ook vertellen dat er van het gemeen waren die tegen den trompetter zeide, als hij weer met den brief naar buiten ging dat hij maar tegen den Vorst moest zeggen, als hij de twee liplappen begeerde, dat zij hem die wel wilden leveren, mits dat de rest van het guarnisoen geen leed geschiedde. Van alle deze zaken deed ik en meer andere berigt aan Zijn E. die niets hier op deed als zugten. Zijn E. om de gemoederen te gewinnen of waarom en weet ik niet, deelde kostgeld uit, waar men niets voor konde koopen, dienende eenelijk maar om te dobbelen en te spelen, en men heeft naderhand verstaan, als wij ons hadden overgegeven, dat zij haar spions in de logie hadden, en zij wisten te zeggen wie en hoeveel gewonnen en wie verloren had.

Den laatsten brief dan onderhanden zijnde en kon men niet met klaar raken, mits de onkunde en taal en deszelfs schrijfstijl, en daarom wierd goed gevonden den scriba met den trompetter mede te zenden om met den mond te doen dat de pen niet vermogt. Zij beide uitgaande hebben den Vorst niet mogen spreken, maar haar wierd aangezegt dat zij in de logie konden rapporteren, dat den Vorst tot geen ander besluit te brengen was als de vorige gezondene brieven vermeld, en ons in 't kort bedenken en als wij genegen waren om ons zoo over te geven, moesten wij op morgen heel vroeg een witte vlag vertoonen, en zoo niet dat het ons dan alle op denzelfden dag het leven zoude kosten zonder iemand te verschoonen, en zij toonden brandstoffen aan, door de Chinezen gemaakt, om ons in den brand te schieten. Den scriba als trompetter, bragten dit rapport binnen, en hier was nu de verdeeldheid onder het volk; eenige wilden gaan en eenige wilden blijven, waarom den heer Kommandant in dezelfde nacht vergadering heeft laten houden en een voor een gevraagd wie gaan of wie blijven wilde, waarin de meeste beloofden te zullen blijven, en de wel geintentioneerden dreigden de geene die wilden uitgaan van ze van achteren

te zullen doorschieten, maar eenige mij onbewust, hebben het canon, flankerende op de uitgaanders, nat gemaakt en 'smorgens zeer vroeg zag men bij ons de witte vlag waaijen, en den eenen hoop voor en den anderen na, het schietgat uit; terwijl een oud sergeant bij zijn E. kwam die bitter weende en zeide: "gij heer Kommandant zijt de oorzaak van alle deze "bedroefde gevallen en door uw doen en slegte kommando moe-"ten wij nu alle verloren gaan, en ik heb UE. al meermalen "zulks gezegt, en doen hebt gij mij gedreigt om (mij) voor "mijn bek te slaan, maar nu ziet u het zelfs wat daarvan ge-"komen is. Hierop antwoorde Zijn E. met tranen in de oogen: "wat zal ik zeggen vader Dorstman, daar ik mij het meeste "op vertrouwt heb en het meeste goed gedaan heb, zijn de "grootste schelmen en zij komen mij het eerst verlaten." Waarop deze sergeant de sleutel van de kruitkelder verzocht, zeggende: als u en alle uit de logie zijt, zal ik mij aan mijne vijanden wreken. Maar Zijn E. zulks refuseerde, en den een is ondertusschen voor en den anderen na het schietgat uit vertrokken, eenige haar afscheid nemende van Zijn E. tegen dewelke hij zeide, gaat in Gods naam vrienden en God bewaart u allen. En uitgemarcheert zijnde, behalven de Raad en nog 4 à 5 gemeene, die van zins bleven het vuur in het buskruit te steken, ben ik bij Zijn E. gegaan en hem gevraagt wat hem er van dacht, vermits alles bijna uitgemarcheert was, en zoo Zijn E. genegen was te blijven, dat ik van zins was met mijn gebieder te leven en te sterven. Waarop Zijn E. antwoorde, Doctor ik kan als Kommandant zijnde vóór de laatste niet uitgaan, en om het hier te houden is onmogelijk, dierhalven ga in Gods naam en neemt mijn kinders en meiden onder UE. opzigt mede, en als het mogelijk is laat mij weten hoe het buiten gesteld is; dat ik beloofde te zullen doen als het wezen kon. Hierop omhelsden wij malkanderen onder een vloed van tranen, beide in ons hart denkende van den een en den anderen niet meer te zullen zien, en zoo ben ik, met mij nemende alle de vrouwen en kinderen, het schietgat uitgegaan. Aan 'svijands werken komende hebben zij mij als een moordenaar gebonden ter regter- en mijn en alle andere vrouwen onder een droevig geschrei ter linker hand afgeleid, en ik wierd na Raden Wira-diningrat gebragt, die mij vraagde hoe sterk of hoe veel volk nog in de logie was, daar ik hem berigt van deed. Van daar wierd ik verder onder veel hoon en smaad van

het gepeupel gebonden gebragt naar de passer Kalitan, alwaar ik van zes Javanen splinter naakt ben uitgetrokken en van al wat ik nog bij mij had ontroofd, en doen hebben zij mij een slecht kleedje toegeworpen om mijn schaamte te dekken en een neusdoek voor mijn hoed. Ondertusschen was mijn vrouw bij Raden Pringgå-låjå gebragt, die hem verscheide malen op haar knie en hem de voeten kussende verzogt heeft om mij bij haar te hebben; dewelke mij ook heeft laten halen, echter ontbloot van al het mijne en zoo gebonden, weer onder veel smaad na mijn vrouw gebragt, alwaar ik doen vond zitten den heer Kommandant, Eversdijk, Bregaart, Folksdorff en de Vrijman, alle op zijn Javaans gekleed. Nademiddag is de heer Bregaart en Folksdorff verzonden, en wij met ons vieren wierden uit de pondok van Pringgå-låjå in een andere digt bijgelegene, zoo het scheen beestenstal gebragt, alwaar het scheen dat de dood nabij was, door den toestel die ze maakten en het zugten der toekijkers.

'sAvonds liet ik Pringgå-låjå verzoeken om mijne handen wat losser te maken, om zijn E. te kunnen verbinden, dat ook geschiede, en omtrent een uur hierna wierden wij met ons vieren geheel ontbonden en kregen wat te eeten. En wij hoorden van onze scriba die los en liber ging waar het hem behaagde, dat onze logie van buiten bewaakt wierd door de Chinezen; ook zeide hij dat Raden Niti hem als Hoofd had aangesteld over al de Europezen die onder hem waren, want hij ligte en bond deze los zoo als hem behaagde. En als de goederen uit 'sComp[e] vesting gehaald wierden, geschiede het ten overstaan van deze scriba; hij scheen doen en laten bij de Groote Javanen en Chinezen, en al wat goederen hij begeerde te hebben uit de vesting zijn hem toegestaan, zoo van de Patih als Pringgå-låjå en het Hoofd der Chinezen. Welke drie gecommitteerd zijn geweest over de goederen in de logie en hebben den buit na haar welgevallen verdeeld. Wij hoorden ook van den scriba als zijn E. eenig goed en drank bragt als ook zijn horologie, hoe dat den Rijksbestierder niets begeerde van de goederen der onze, maar hoe hij voor zijn aandeel nam de helft van al het kruit en scherp dat in de logie was; maar Pringgå-låjå heeft meer behagen gehad in particuliere als Comp[e] goederen. Ik heb met droeve oogen moeten zien al veel en van mijn beste goedje bij Pringgå-låjå; met mijne en mijn vrouws klederen, ging hij en zijn wijf pronken; mijne fraaije boeken heb ik doen

voor mijn oogen het meeste deel zien verscheuren, zonder ooit de waarde van een duit weer te erlangen. Den scriba heeft mede niet links gespeeld in het rooven zoo van de mijne als van een andermans goederen; en als men het zeggen der Javanen mag gelooven die present zijn geweest, zou hij 6 kisten vol goed bekomen hebben uit de logie, waaronder een van mij was, daarover twee duizend Sp. matten aan verpande goederen zijn in geweest, buiten de losse goederen die hij in overvloed bekomen heeft; want na zijn dood heb ik uit zijn nalatenschap door zijn eigen zwager weer bekomen veele van mijn in de logie geblevene boeken en chirurgijns instrumenten. Na het ruineren van de logie, heeft onze scriba publieke presenten gaan doen aan alle Inlandsche Grooten, en het Hoofd der Chinezen kreeg voor zijn aandeel de keur van eenige juweelen; een dezer uitdeelingen der presenten heeft hij zelfs tegen zijn E. verteld daar ik present was, en al wie met mij bevorens deze scriba gekend heeft, zal moeten betuigen dat hij een man is geweest die meer te kwaad als te goed heeft gehad.

En na dat hij dan geschikt was als Hoofd over het volk onder Radja Niti bescheiden, gingen na eenige dagen de geruchten, dat hij van den Vorst het lampet met 100 man gekregen had, en hij zou Zaturdags 'savonds mede tournoijen, gelijk hij ook hiertoe ten vollen opgetooid was met een topje, kris en dodot, en zoo met Radja Niti na de pasĕban rijdende, viel het heel anders uit, en men hoorde dat den Vorst in hem een wanbehagen had gekregen, en moest eerst daags met een groot deel van ons volk naar de Mataram, nadat hij eerst veel goud had opgekocht en het zelve aan staafjes laten gieten. In de Mataram komende is daar besneden en vier à vijf dagen daarna vermoord. Om weer een begin van mij zelve te maken, nadat wij vier à vijf dagen in voormelde zoogenaamde stal gezeten hadden, bennen wij met ons vieren in schemer avond naar Pringgå-låjå zijn dalĕm gebragt, onder het geleide van een wagt met lange bamboesen, en Zijn E. en ik wierd zamen geplaatst en den heer Eversdijk buiten bij een minder Raden en den Vrijburger alleen voor die nacht.

'sDaags hier aan kwamen meer Europezen bij Pringgå-låjå, dienende tot zijn poort- en lijfwagt, zoo als hij elders heen of naar de pasĕban ging, en Zijn E. en ik waren in een van zijn achterwoningen geplaatst, en men zag niet gaarne dat een van de onze ons kwam bezoeken.

Hier leefde Zijn E. weer als voor dezen, lustig en wel met zijn vier vrouwen, daar somwijlen wel een disputje onder was, alschoon Pringgå-låjå hem gezegd had, hij veel werk had om Zijn E. bij het leven te behouden. Ik heb ook met eigen ooren gehoord, voor dat de scriba naar de Mataram was, dat hij eens bij Zijn E. kwam en zeide den haat van den inlander en is niet op UEd., maar onze eigen natie verzoeken om UEd. leven, waarop zijn E. noch goed noch kwaad antwoorde. Naderhand kwam Pringgå-låjå eens bij ons, en zeide tegen Zijn E. en mij, dat al wie kwam vragen naar Zijn E. wonde, wij maar moesten zeggen dat ze vuil en stinkende was.

Niet lang hierna kregen wij onverwachts 'savonds als Pringgå-låjå bij den Vorst was, last om subiet te vertrekken naar de negorij Pépé, onder het geleide van meer dan 50 gewapende mannen, alle meest met buiksnijders, niet anders denkende of het zou ons gelden aan de wapens die men hier zag en de menigte van volk. Doch God heeft ons voor dit maal behoed, hoe wel Zijn Eds. drie bijzitten zich al hadden verstoken, om dat zij verstaan hadden dat ik en Zijn E. zoude vermoord worden op de reize naar Pépé. Waarom Zijn E. niet wilde vertrekken, voor dat hij zijn drie bijzitten wederom had, die haar in een drooge put verborgen hadden en weer gevonden zijnde, verzochten wij de Raden te mogen spreken om van hem het leven te verbidden, dat wij vreesden aan de heele toestel, zoo het scheen, met ons gedaan te zijn; maar ons wierd aangezegt dat hij bij den Vorst was, en dat wij aanstonds uit den Vorst zijn order moesten vertrekken, zonder langer te wagten of iemand van de onze die zeer nabij waren, te mogen spreken.

Wij gingen dan als misdaders naar de dood, onder het geleide van meer dan 50 wapentorsende mannen en bovendien eenige lichten om de duisterheid van den nacht, en zoo in een tandoe gaan liggen, bennen wij zonder leed voor ditmaal gebragt op Pépé, en daar aan de weg even buiten de negorij, vonden opgeslagen een pondok voor ons beide, zijnde wat klein om in te wonen, en daarom ben ik als ook om het verzoek van de Loerah en Zijn E. wonderlijk leven, in een digt bij liggende negorij, alleen met mijn vrouw gaan wonen. In deze naare toestand van tijd, leefden wij eenige dagen, wanneer ons onverwagts een paap is toegezonden, om ons naar de Arabi-

sche wijze bidden te leeren, maar wij verzochten aan deze zendeling tegens Pringgå-låjå te mogen zeggen, dat wij buiten dezelve op te schrijven niet konden leeren en dierhalven Pringgå-låjå om wat papier lieten verzoeken. Vier à vijf dagen hier na kregen wij papier, en hebben die Arabische gebeden zoo als ze ons voorgezegd zijn, opgeschreven. Niet lang hierna is een soldaat, Smit genaamd, gebonden bij Zijn E. gebragt, met een last of bevel aan de Loerah hem te laten werken, en als hij niet kwam tot gehoorzamen, hem maar met een kris of piek onder den voet te stooten; deze soldaat had in dronkenschap in de woning van Pringgå-låjå met een hellebaard de bediendens na geweest en daarom wierd hij als een amok spuwer na Pépé bij ons gezonden, en diergelijke gevallen van 't gemeen zijn op meer plaatsen gebeurt tot ons aller leedwezen. Eenige dagen hierna zond den Vorst een windroer, dat ontsteld was, aan Zijn E. met bevel hetzelve te repareren en hij liet Zijn E. ook vragen wat hij op Pépé nu deed, namelijk Smit die hierop den zendeling antwoorde, dat hij op de buffels paste; 9 à 10 dagen hierna zijn 's avonds omtrent half acht, twee zendelingen van den Vorst met een tandoe bij Zijn E. gekomen, zeggende dat den Vorst Zijn E. wilde spreken en dat hij aanstonds met haar naar Kartasoerå moest vertrekken, hetwelk Zijn E. ongaarne wilde doen, met de donkere van den nacht, alsook omdat niemand van zijn huisgezin mogt medegaan. Maar hier viel op het lest geen tegenspreken meer, want het was een last van den Vorst, en in de tandoe gaande leggen verzocht hij aan den soldaat Smit om zijne pijp nog eerst op te steken en dit gedaan zijnde, is Zijn E. vertrokken met een van zijn jongens. Buiten den negorij komende, vond hij een wagt meer als van 200 gewapende mannen en wat verder een gegraven kuil, alwaar zij Zijn E. en bij zich hebbende dienaar met krissen en pieken vermoord hebben; om welke tijd onderzoek gedaan is of ik eenig scherp bij mij had. Een uur na het vermoorden van Zijn E. komt den soldaat Smit zoo hard als hij loopen konde na mij toe, roepende, Docter komt buiten en help mij, zij hebben den Kommandant al vermoord en willen mij ook vermoorden, echter ben ik haar al ontloopen en ginder komen zij aan. Mijn vrouw, die bitter weende, de daar zijnde Javanen vraagde wat er te doen was, die haar zeiden, dat wij maar stil in onze pondok moesten blijven, wilden wij geen gevaar loopen; waarop ik met mijn vrouw en den soldaat binnen gingen, die ik vermaande zich stil te

houden, zeggende als het God zoo beliefde, wij geen weêrstand tegen deze groote menigte konden bieden. Waarop hij zeide in het vaderland om de galg gespeeld te hebben en zoo angstig niet was als nu. Ik rade mijn vrouw ondertusschen een dubbeltje zes à zeven te nemen en die te geven aan zekere Javaan, waarop ik iets vertrouwen had, om van hem alles te ontdekken; gelijk geschied is, want hij zeide alles als voor vermeld is, ook dat ik niets geen gevaar liep, maar dat er nog geen orders waren van mij aan te doen. Ik leefde doen drie dagen zonder eeten en was gesteld als een misdader die ter dood gaat; wanneer onverwagt een paap kwam, die ons uit order van Pringgå-låjå terug naar Kartåsoerå kwam roepen, en daar komende hoorde ik van de wijze hoe Pringgå-låjå onderzoek had gedaan aan ons volk omtrent mijn persoon, en of ik ook in den Raad zat of Comp^s. brieven mede onderteekende en meer dergelijke dingen; waarop ons volk van neen hadden verklaard en dat ik maar als een particulier persoon was, en dat mij dit het leven had doen behouden.

Hiermede ging ik bij Pringgå-låjå, hem bekend makende, dat ik van de negorij terug gekomen was, en hem op mijn knieën bedankende voor dat hij mij in 't leven had behouden; waarop hij zeide: de Vorst heeft UEd. voor dit maal het leven geschonken. Verder heeft hij mij gaan ondervragen naar mijne nog uitstaande schulden, waarop ik hem zeide, dat de brief en het pand daarvoor in de logie gebleven waren en dat ik de menschen, buiten in mijn boek na te zien, bij hare namen niet konde noemen.

Hierop zeide hij wel veel brieven gevonden te hebben, maar geen pant, hetwelk ik echter betuigde in de logie gebleven te zijn; doch, vraagde hij mij verder, wie al dat geld toekwam, dat in mijn wooning gevonden en door mij in 's Comp^s. kasse, zoo als de scriba zegt, gelegd was. Hierop kreeg ik kwade gedachten van Pringgå-låjå en ik antwoorde als een gevangen man, zeggende dat ik en het geld den Vorst toekwam, dat zeggen behaagde Pringgå-låjå en hij beschonk mij met een bottel wijn, zeggende: nu kund je met de soldaten op schildwagt staan en de wagt helpen waarnemen, waarover ik wel blijde was, want het was beter onder deze natie gemeen als gequalificeerd te wezen, te meer als de gerugten nog gingen, dat alle officieren en sergeanten zouden vermoord worden.

Na verloop van 4 à 5 dagen kwam een zendeling van Ra-

den Arja di Pati met een present van een witte moeris, wel voor dezen mijn eigendom en een borstkleedje voor mijn vrouw, strekkende tot een contra-present voor de twee voorverhaalde chitsen; met bevel aan mijn vrouw, dat zij eens daar moest komen, die hierin niet talmde, en daar gekomen zijnde verzocht mijn vrouw ook de gunst van Raden Ajoe di Pati om bij haar man voor mij een goed woord te doen, dat mij geen leed voortaan mogt geschieden. Waarop hij antwoorde dat ik en geen van ons alle meer nood hadden, en die er schuld aan hadden nu al dood waren, en, zeide zij, het doet mij leed van den heer Kommandeur dat hij (het) zoo met Samarang gaat, maar al de Hollandsche honden hebben schuld om de mishandeling der Chinezen. De Keizer zeide: hij heeft nooit een Kommandeur gehad, die zoo in zijn hart is begraven geweest als deze [1]; ook laat de Vorst, zeide zij, iets kostbaars maken, om den heer Kommandeur present te doen, zonder mijn vrouw te noemen wat dit was. Twee à drie dagen hierna was het hoofd der Chinezen bij Pringgå-låjå, Singsech genaamd, ook komende te praten van den heer Kommandeur Visscher, die betuigde van niet te zullen kunnen vegten als hij den heer Kommandeur present ziet; waarover het wijf van Pringgå-låjå hem voor een Chineesche hond uitschold, zeggende, dat dit met de belofte aan den Vorst gedaan om te vegten, niet overeenkomt. Maar deze Singsech betuigde verder, hoe dat de heer Kommandeur Visscher als een engel in zijn en alle andere Chinezen haar oogen was, en hoe hij hem als hij op Tandjoeng, als een vijand van de Compe., liet weêr noodigen om terug te keeren, door zulke lieve brieven, dat het ook zoude gedaan hebben, hadden de anderen heeren geweest als de heer Kommandeur.

De goede en groote gevoelens, die den Vorst en de geheele natie had voor den heer Kommandeur Visscher, deed ons hoop hebben van een goede uitkomst; te meer als Singsech en alle andere mindere Chinezen zoo voor den heer Commandeur g'inclineerd waren. Ik ging vragen en weder vragen, zoowel aan de bekende Chinezen als Javanen, hoe het met al dit werk zoude afloopen, die mij antwoorden na haar spraakwijze, hoe kan dit tot vreede komen, daar de Vorst de E. Compe. geknepen heeft; en de spraak ging hier als de Keizer Samarang kwam te winnen, dat hij dan de heer Kommandeur Visscher wilde

---

[1] Bartholomeus Visscher.

Patih maken, en een ieder van de onze naar dat wij het meriteerde ook groot maken en wilde ons ook verscheiden vrouwen geven om aard van ons te krijgen, en meer diergelijke dwaasheden wilde den Vorst met ons plegen.

Den Rijksbestuurder afgaande met millioenen van menschen om Samarang, zoo maar als hij meende, weg te nemen, van waar wij altijd, ook door de Javanen en tot ons nadeel, slechte tijding kregen, en mij was wel verzekerd van een lang bevorens welbekende Javaan, dat als den Vorst Samarang kreeg, wij alle het leven zoude verliezen of als buffels voor de ploeg werken. Ook stel hierbij bekend als een wonder, hoe dat deze opregte Javaan, hoofd zijnde van zeven honderd koppen en genaamd Radja Soeta, gevonden wierd onder zoo veel millioenen die alleenig zijn welzijn om onzentwil heeft laten varen, niet willende de zijne besnijden, of de wapens tegen de onze aanvaarden, waarom hij afgezet en om onzentwil tot een klein man geraakt is, en deze is de halve broeder van Radja Niti.

Eenigen tijd hierna kwam ons ter ooren, dat de Javanen en Chinezen geslagen waren en dat de heer Kommandeur Visscher en verdere Raad van Samarang vertrokken was; niet regt kunnende ontwaren de oorzaak van dien, als dat men hoorde vertellen onder de Javanen, dat den Vorst niet anders riep als sajang en kasijan toean Kommandeur, en dat hij het vertrek hoorende van dien en ook bemerkende dat hij gezondigd had tegen de Comp^e^. wegens de voorgevallene behandelingen, niet heeft willen eeten of drinken en eenigen tijd ook niet op de Pasében verschijnen, en is tot ieders verwondering van zijn hoedanigheid veranderd en vermagerd van wezen geworden. Wij allen hebben dan onder veel nare en leugenachtige gerugten alzoo onzen tijd doorgebragt, tot tijd en wijle het God behaagd heeft haar een vrees in 't hart te leggen en te doen zien, dat den Heer der Heerscharen met ons en niet met haar was. Want den gemeenen inlander betuigde in het gemeen, dat wij opregte en vrome lieden waren en dat ons God daarom ook had gezegend; en naar den lesten strijd op Samarang geschied ten nadeele van de Chinezen en Javanen, is ons alles goeds van den Vorst wedervaren, als door het afleggen van slaafsche kleêren en het weêrgeven en te mogen dragen van de Hollandsche; ook in het te zamen leggen van al ons volk in 's Comp^s^. tuin en daar te geven de randsoenen als in vredenstijd geschied was en boven dat een teerpenning op de reis naar Samarang.

Voor alle deze weldaden van den Almogenden genooten, vinden wij ons eeuwig verpligt Hem te looven en te danken.

(Onderstond:)

SAMARANG, 10 Februarij 1742.

(Was geteekend)

A. GERRITS.

(Lager)

(Accordeert)

(Was geteekend)

P. L. BARENCLAUW,

Secretaris.

AANTEEKENING,

VAN HET GEPASSEERDE TE KARTÅSOERÅ DOOR DEN LUITENANT NICOLAAS WILTVANG EN DE OVERIGE VAANDRIGS.

Den 3[den] Julij 's morgens word door Zijne Majesteit met de vier Hofboden den Toemĕnggoengs Wira Djaja, d° Tirta Wigoena, Nata Joeda en Wira di Rĕdja, onder hartelijke groete aan Zijn E. den Kommandant van Velsen, gezonden 1000 Rds. Sp. tot een vereering aan het geheele guarnisoen. Nadien de zendelingen een kopje thee gedronken hebbende, haar afscheid willen nemen, zijl. den Vorst onder hartelijke groete voor hem als voor het guarnisoen nederig doen bedanken.

Op den 7[den] dito 's avonds word een zendeling gezonden bij den Luitenant Nicolaas Wiltvang en Opper-Chirurgijn Arnout Gerritsz, door den Rijksbestierder Nata Koesoema, onder verzoek aanstaande morgen ochtend bij hem te mogen komen over eenige zaken te verhandelen, thans wij onder nederige groete wederom lieten weten niet te mankeren derwaards te komen. Waarop gem. Luitenant en Chirurgijn 's anderdaags 's morgens Zijn E. van zoodanige zaak kennis gaven, en de eerstgenoemde verzocht den Vendrig Roggers mede te mogen nemen, waarin Zijn E. in alles graag bewillig (de) en verzocht aan ons wel te moeten hooren, wat den Rijksbestierder tegens ons geliefde te zeggen; thans wij onder toewensching van een goede morgen afscheid namen en ons vervoegden naar de wooning van gem. Nata Koesoema en aldaar zeer minnelijk ontvangen zijnde en met een kopje thee getracteert wierden. Waarop gen. Rijksbestierder den heer Luitenant in presentie van verscheiden Javaansche Hoofden den Pangeran Topo Sono, Raden Malaja Koesoema, Raden Toemĕnggong Wirja di Ningrat, d° Mangkoe Nagara, Djojo Soendergo in het Maleisch aansprak: Mijn en het 's Vorsten hart is wit voor de E. Comp[e] en haar dienaren en wij zijn verlegen met den heer Kommandant, indien hij zijne ooren leend aan valsche rapporten, gelijk niet eens maar verscheiden malen geschied zijn, en als Zijn E. niet aflaat van diergelijke oorenblazerijen, nooit kan goedgaan, want 't gemeen verloopt en den Chineeschen oorlog werd daardoor verachterd, en volgens gerugt moet den Vorst en ik bevreesd zijn.

En zoo wij ons kunnen verlaten op de trouw van de E. Comp^e zoude kans wezen de gevlugte volkeren herwaards (te) doen keeren, en (het) ten spoedigsten met de rebellige Chinezen een einde zoude nemen, daarom verzoeke vriendelijk aan UEd. mijn heer Luitenant en verdere heeren Zijn E. hiervan kennis te geven, ook dat ik genegen ben morgen ochtend bij hem in d' E. Comp^e vesting te komen, mits de heeren officieren te gaar present mogten zijn. Waarmede wij van den Rijksbestierder ons afscheid namen, onder belofte Zijn E. daarvan kennis te geven. Thans met een ander (elkander) gekomen zijnde bij voorschr. Kommandant, en onder hartelijke groetenis van den Rijksbestierder behoorlijke rapporten hebben afgelegt, en van Zijn E. onder veele beleefdheid is aangenomen. Op d^o 's morgens omtrent half acht uren word van den Rijksbestierder door een zendeling aan Zijn E. bekend gemaakt in 's Comp^e vesting te komen, met verzoek de heeren officiers present zijnde (te zijn), waarop Zijn E. liet weten niet te zullen mankeren. Waarop wij gezamenlijk van Zijn E. gewaarschouwt wierden en vooraf verzochten aan den heer Kommandant, de inlandsche Grooten bij dezen tijd te mogen tracteren, meer als de gewoone pligt vereischt. Waarvoor Zijn E. ons bedankte voor zoodanige onderrigting. Thans omtrent negen uren komt den Rijksbestierder onder geleide van verscheide Javaansche Hoofden, Raden Toemĕnggoeng Wiro diningrat, d^o Mangkoe Nagara, Djojo Sonderjo, Soemo Broto en Joedo Nagoro in de vesting, en wierden van Zijn E. en van ons met veele beleefdheden ontvangen, benevens met een kopje thee getracteert, waarop de vier ordinaire Hofboden mede derwaards kwamen en insgelijks beleefd onthaald zijnde, thans den Rijksbestierder Zijn E. aansprak; dan het schijnde niet eerder moeste geschieden (voor) dat de Hofbodens present waren, doch niets daarin gesproken wat Zijn E. en den Rijksbestierder verhandelde: over het gerugt dat hij dagelijks hoorende dat Z. M. en de Minister voor vreesden, en dat men voor oogen zag 's Comp^e dienaren, die haar slaapplaatsen in de paggers hadden gehad, tegenwoordig moesten in de vesting slapen, wie (hoe) ook dagelijks haar goederen zoo naar de Hoofdwagt als vesting gebragt wierden, alsmede nooit zoodanige beweging gezien, die thans tegenwoordig geschiede op de gewoone Keizers dagen, als wanneer hij binnen de vesting kwam, het geheele guarnisoen onder de wapens vond staan, waarover zij vreesden eenige verraderij tusschen Z. M. en de Comp^e in 't werk zoeken te stellen, ook mede ophaalde (en) overgaf een brief ontvangen te hebben van den Dipati op Samarang, en daarin (een) broederlijke waarschouwing was, niet meer in 's E. Comp^e vesting te moeten gaan. Indien de Comp^e op hem vertoorend was, thans Zijn E. benevens ons verzochten eenig licht te mogen geven, wat de Comp^e op Z. M. en hem tot lasten hadden. Waarop Zijn E. antwoorde, dat hij verpligt was 's Comp^e dienaren binnen de pa-

len te houden, en dat hij mede kwade gerugten hoorde van de kant van Z. M., indien zijn slaven op de pasers van de Javanen dagelijks hoorende zeggen, het zal niet lange meer duren of de Europezen worden allegaar vermoord; daarenboven haar ook bevreesd gemaakt om van hare heeren moesten weg loopen, alsmede dagelijks geschiede van Javaansche vrouwen en jongens die schuldig [1] zijn en nog meer goederen of wat zij krijgen kunnen van de Europezen afstelen en wegloopen, zoo dat een ieder die slaven heeft (die) in huis moet houden. Thans zeide (zijn) E. den Rijksbestierder in zoo veelderlei manieren het geweten geschreid heeft, doch met alle beleefdheden, dat wij groot genoegen daarin schepten; waarop den Rijksbestierder tegen Zijn E. en ons aansprak, Heeren en Broeders, hoe kunt UEd. zulke kwade gedachten op mij maken, indien ik voor eerst d'E. Comp[e] niet genoeg dank kan bewijzen, mij zoo verre in zulke aanzienelijk bediening heeft gesteld, daarenboven mijne kinders er mede alle gaar in groot aanzien bennen, zoodat ik en mijne gansche famillie in veele vergenoeging leve, thans kwalijk zoude gedaan zijnde zulke groote weldaden met voeten te trappen. Daarom Broeders weest en steld UEd. gerust en luisterd niet aan kwade gerugten, en zoo der altemet eenig oproer mogte geschieden, weest niet bevreesd daarover, hij zal UEd. niet aanrakende zijn en indien de Raden Arja Pringgå-låjå die vijandelijke Chinezen niet wil of kan verdelgen, zal ik (terwijl hij op zijn borst sloeg) aan d'E. Comp[e]. thoonen dat mijn naam Nata Koesoema is. Thans hij zijn afscheid nam en een voor een omhelsde met het zeggen: lieve Broeders zijt niet bevreesd, ik zal de zaken in korten tijd redderen.

Den 9[den] dito 's morgens om tien uren, zag men ter dood brengen de drie gebroeders van Batang, met een van Z. M. gezondene kris; en nadien haar hoofd met een parang afgekapt aan de passer gebragt en op groote staken tot pronk gesteld en haar ligchaam in de zoogenaamde Kali Pépé geworpen.

Den 12[den] dito werd den Pangeran Topo Sono met zijn broeder (die) de wagt op de Pasében hadden verzocht op een wajangspel bij den Rijksbestierder, en indien, (nadien) daar meer inlandsche Grooten verzogt waren, de Pangerans niet wel weigeren dorsten en aldaar gekomen zijnde beleefd onthaald en met een kopje thee getracteerd wierden; maar niet lang durende of haar werd de krissen afgenomen en met eenige volkeren naar Z. M. door den Rijksbestierder gezonden en 's nachts daaraan, zonder twijfel ter order van den Vorst, ter dood gebragt, maar niet wetende op wat manier en 's morgens omtrent half zes uren buiten 's Vorsten dalĕm, een kwartier buiten Kartasoera op zijde van Z. M. vijver begraven.

---

[1] Dat is schuld hadden bij deze of geene Europeaan.

Den 17den dito heeft Zijn E. gelieven de vereering door Z. M. geschied aan 't garnisoen laten uitdeelen, nadien de Rijksbestierder onderhands liet vragen aan het gemeen of het geld, dat den Vorst gezonden hadde, nog niet uitgedeeld zijnde (was) thans Zijn E. ter ooren is gekomen en op heden pro rato verdeeld is geworden.

Den 18den dito heeft den Rijksbestierder een zendeling gezonden aan Zijn E. met bekendmaking: Zijn Majest. heeft gelieven te kommanderen den Toemĕnggoeng Mangkoe Negoro en d° Djojo Sondergo, met haar ieder onder zich hebbende 1500 bemande koppen, te moeten vertrekken naar Raden Pringgâ-lâjâ, ten opzigte de kwade Chinezen mede te verjagen en te verdelgen. Waarop Zijn E. onder hartelijke groete den Rijksbestierder heeft doen bedankeu voor de bekendmaking en nevens liet verzoeken eenige zendelingen te mogen hebben, om 's Compe. missive naar Samarang te moeten brengen, waarin den Rijksbestierder graag willigde en niet te zullen mankeren.

Den 19den dito 's morgens werd door den Vorst aan Zijn E. door vier Hofboden onder nederige groete aan Zijn Ed., benevens de heeren officiers, gezonden 37 flesschen fijne vaderlandsche dranken, om op Z. M. gezondheid te mogen verconsumeren, waarvoor Zijn E. en genoemde heeren nederig doende bedanken aan den Vorst en thans denzelfden dag door Zijn E. is rondgezonden.

Den 20sten dito [1] 's morgens tusschen 6 en 7 ure kwam een zendeling door den Rijksbestuurder onder nederige groete bij den heer Kommandant te vragen of de Compe. papieren klaar zijnde, nadien de verzogte Gandèks (gandèq is een heraut of bode van den Vorst) klaar stonden en daarmede naar Samarang te vertrekken; waarop Zijn E. onder nederige groete liet weten, de zendelingen maar in de vesting te sturen, om de brief te ontvangen, thans geschiede en onder groetenis aan den heer Kommandeur en verdere heeren, haar de brieven overgaf en behouden reize toewenschte.

Kort nadien komt in de vesting den Toemĕnggoeng Mangkoe Negoro en d° Djojo Sondergo, die door Zijn E. beleefd ontvangen wierden, en met een kopje thee getracteerd zijnde, Zijn E. de groetenis bragten van Z. M. en Rijksbestierder en bekend maken haar vertrek naar Samarang, tot bijstand van Raden Pringgâ-lâjâ om de Chinezen mede te verdelgen. Onder zoodanige te zamenspraak in presentie van den gen. scriba Nieuwenhuysen, komt een Javaan, gezonden door het land Japara met een Z. M. brief, nevens Compe. missive. Den zelven opengebrooken te hebben door Zijn E. om te lezen, komt de zoon van 's Compe. Raden, genaamd Tirto di Wongso, hofmeester van den Rijksbestierder binnen het voorhuis van Zijn E. en spreekt

---

[1] Wat er om deze tijd in de Hofwagt voorviel, zie hierachter aangeteekend.

eenige woorden tegen de twee genoemde Toemĕnggoengs en die daarop schielijk weder na buiten gaat; onder den voor de vesting staande Waringin-boom komende, zijn aldaar staande snaphaan neemt en den sergeant Reysbag dood ter nederschiet. Thans Zijn E. op zoodanige schoot geen reflexie sloeg, doende zijnde den ontvangen brief te lezen, en gedacht hadde geschied te zijn van Zijn E. paardeberijder, maar de tweede schoot hoorende, zijn oogen opsloeg om naar buiten te zien, de twee Toemĕnggoengs met haar bij zich hebbende volkeren met de bloote krissen op Zijn E. en den scriba aanvielen als moordenaars. Waarop de twee genoemde haar houwers trokken en zoo geweldig op haar inkapten, dat veele van haar dood ter aarde vielen en den scriba zich begaf in het comptoir van den Kommandant, en twee p[s]. pistolen vattende, die geladen op tafel lagen op haar te lossen, maar geen een van die beide die effect deden. Thans weder met frissche moed op haar ingehouwen, tot zoo lange eenige soldaten kwamen in genoemd woonhuis, om Zijn E. en gen. scriba te ontzetten en alles vermoorden wat aldaar gevonden is; maar Zijn E. is toegebragt een steek in de slinker zijde en mede (een) over den arm, doch zonder levensgevaar. Onder welken tijd de poort door den wagthebbenden officier Jan Frederick Folcksdorff door verscheidene manschappen is toegemaakt, doch amper gevaar zoude geleden hebben door het sterk opdringen der Javanen, die thans met schietgeweer en handgranaten bennen afgehouden. Waarop genoemde officier met de bij zich hebbende soldaten op haar als leeuwen zijn aangegaan en in een korten tijd alles vermoord dat in de vesting te vinden was, in 't getal 82 koppen en aan onze kant 10 dito Europezen, waarvan zes stuks voor de poort, die zonder wapens waren en aldaar gingen wandelen, doodgeschoten en gestoken zijn [1]. Alsmede heeft Zijn E. het grof kanon laten afsteken, nadien de vesting rondsom met de Javanen bezet zijnde, de vlugt genomen hebben, ieder zijn beste weg; waarop ettelijke bommen zijn geworpen, zoo na de dalĕm van den Vorst als Rijksbestierders woning, nevens verscheiden kanonschooten; maar tot dankbaarheid weder ontvangen drie van zelvige soorten, die door de daken der soldaten-wagten vlogen. Thans Zijn E. met canonneren lieten uitscheiden en de Europesche gekwetsten door den opper- en onder-chirurgijns liet verbinden, die in 't getal waren 37 en die allegaar door Gods genade genezen zijn, en de overledene buiten het

---

1 4 Februarij 1742. Minuutbrief van Verijsel, naar aanleiding van een brief van van Velsen, eerst later op Samarang ontvangen, de sergt. Reysbag, 3 korporaals en 7 soldaten en 8 gekwetsten, waaronder den commandant; van de Javanen, de twee genoemde Toemĕnggoengs en 82 Javanen, onder welke men presumeerde ook Chinezen in Javaansch gewaad geweest te zijn.

waterpoortje, onder een zoogenaamde tamarinde-boom behoorlijk begraven zijn, en de vermoorde Javanen, mede uit het waterpoortje met een touw gesleept en bij het naaste voorbijloopende riviertje en aldaar ingeworpen zijn.

Thans heeft Zijn E. ettelijke manschappen gecommandeert om de Gladag in den brand te steken, die gebouwt was langs voor de paséban en het gezigt naar de Lĕmah Doehoer benam; naar alles gedaan zijnde, het geschut behoorlijk geladen en de militairen na rato verdeeld zijnde op ieder punt na behooren, heeft Zijn E. 's achtermiddags 4 uren, die op 's ochtends ontvangen brief, zoo aan den Vorst als Rijksbestierder door een Javaansche jongen, onder hartelijke groetenis afgezonden, die ook van den Vorst beleefd ontvangen en onder het lezen van dien het gongspel laten slaan, doch geen kanon daarvoor gelost, gelijk naar ouder gebruik geschied.

Den 21sten dito omtrent 5 uren of omtrent het aanbreken van den dag werd door de schildwagt van de punt de Kijkuit gewaarschouwd, dat op de weg naar Samarang alsmede op de weg naar Solo, aarde werken opgeworpen zijn, waarvan Zijn E. door de wagthebbende officiers bekend gemaakt werd, dus zoodanigheden? waarop hij zich mede in presentie der officieren begaf op de genoemde punten, maar tegens haar antwoordende, het zijn maar blinde paggers, omdat ze veilig kunnen gaan voor ons geschut.

Den 22sten dito heeft Zijn E. gelieven twee soopjes daags aan het guarnisoen te verstrekken.

Den 23sten dito is een 's Compe. missive afgezonden van (met) een Javaan door het land Japara, onder bekendmaking in wat maniere Z. M. ons heeft aangetast.

Den 24sten dito heeft Zijn E. goedgevonden een brief te zenden aan den Vorst door een kleine Javaansche jongen, toegehoorende den Opper-chirurgijn Arnout Gerritsz, onder verzoek te mogen weten de oorzaak waarom 's Compe. dienaren door 's Vorsten Mantries zoo moorddadig overvallen zijn.

Den 25sten dito geeft den Rijksbestierder tot antwoord, dat Z. M. op ons vergramd was, nadien wij de aanvangers zijnde van dit aangevangen onheil, en dat den Vorst de zaken zoude met zijn Ministers onderzoeken.

Den 26sten dito is weder gemelde Javaansche jongen door Zijn E. aan Z. M. gezonden met een brief, dat wij verzochten resolutie te mogen erlangen op ons vorig schrijven.

Den 27sten dito van Z. M. tot antwoord bekomen, zoo wij genegen zijnde naar Samarang te vertrekken, den Rijksbestierder vrijgeleide aan ons zoude medegeven.

Des nachts omtrent half één uur werd door de schildwagt op de Klokpunt, werda buiten geroepen! de wagthebbende officier de schild-

wagt vraagde op wien hij riep, niet beter wetende of het zij een Javaan die onder een Waringin-boom staande en herwaards woude komen. Waarop genoemde vaandrig hem liet herwaards komen, om te vragen wat hij hebben moest, tot antwoord gaf, dat hij gezonden zijnde van den Vorst met een brief in handen te geven aan den Kommandant, thans Zijn E. terstond bekend gemaakt wierde en zich in schielijkheid begaf op genoemde punt, en den Javaan vraagde wat zijn begeerte was, antwoordende zoo als voren gezegd is. Waarop Zijn E. tegens hem zeide den brief in 't schietgat te geven, of maar schielijk van daar te vertrekken of hem voor den kop te laten schieten, daarover lachende, zeggende, dan zal ik over de muur komen, ook zoo gelijk van hem gedaan wierd en de schildwacht op hem los brandende, maar misschoot. Waarop meer geweren op hem zijn gelost, dat hij van boven dood nederviel; en door het schieten op gen. een, vervlogene kogel, rakende den wagthebbende sergeant Jan Wedda boven het slinker oog, daaraan hij naar drie dagen van gestorven is. En de doode Javaan is 's morgens in de bijloopende rivier geworpen en bij hem gevonden een toverboekje, waarin op Javaansch geschreven stond: "alle wateren vóor hem moesten stuiten en het "gebergt moest wijken en dat geen schietgeweer hem konde kwaad "doen." Men zegt dat hij gezonden is geweest van den Javaanschen Paap Arja Mataram.

Den 28sten dito heeft Zijn E. aan den Vorst op zijn vorige schrijvens geantwoord, onmogelijk te zijn 't Comp^{e}. comptoir te verlaten, zonder permissie te hebben van onze heeren en meesters, maar doch (zoo) Zijn Majt. daarop staat, geliefde uit den bloede, hetzij de Kroonprins of een van 's Vorsten gebroeders mede te geven, genegen zijnde uit te marcheren en de vesting in Z. M. bewaring over te geven.

Den 29sten dito tot antwoord van den Vorst ontvangen, dat hij zijne Ministers alles hadde voorgeslagen aangaande ons schrijven, maar niet bewegen konde eenigzins ons verzoek toe te staan; maar wij genegen zijnde na Samarang te vertrekken, vrij mogen afmarcheren, zonder iemand uit den bloede mede te geven, maar een geleide van Javanen, zoude hij verpligt zijn ons over den weg te brengen die Zijn E. voor de secuurste zoude kiezen.

Den 30sten dito heeft Zijn E. gelieven maar een soopje arak op den dag te geven, nadien het comptoir slecht voorzien was met dranken en niet konden weten de langdurigheid der belegering. Ook verzochten de heeren officiers aan den Kommandant om gonjezakken te mogen verstrekken, nadien de schildwagten niet vrij stonden op de gordijnen voor snaphaanschoten, maar Zijn E. tot antwoord gaf niet voorzien te zijn van gonje. Thans de officiers den aldaar bescheiden negotie-boekhouder gevraagd, ons antwoordende van ja, en dat wel ettelijke duizend. Zoodat Zijn E. met groote kwaadheid tegens den

boekhouder (die) heeft laten verstrekken, die met zand gevuld en twee lagen hoog op de gordijnsmuren zijn gezet geworden.

Den 31sten dito, heeft Zijn E. het waterpoortje laten toerammen met opgevulde soldaten-kisten, nadien den vijand een batterij leggende schuins over genoemd poortje, (heeft gemaakt) thans wij het water hebben gebruikt uit de putten in de vesting.

Den 1sten Augustus is gemerkt dat een menigte Chinezen op Kartasoera zijn aangekomen.

Den 2den dito, heeft men verstaan door een Javaansche jongen, dat den oudsten Keizersbroeder Pangeran Ngabèï absent en niet op Kartasoera zijnde en gevlugt (is) in de negorij Patjang. Zijn E. heeft goedgevonden een brief aan hem te schrijven, onder verzoek te mogen weten de gesteltenisse tusschen den Vorst en den Rijksbestierder, en (is) overgebragt door een Javaansche vrouw, die ter tijd in de vesting zijnde, maar geen antwoord daarop ontvangen hebben.

Den 3den dito, heeft men groote aanstalte gezien aangaande des vijands werken, nadien ze rondsom de vesting ons belegerd hadden en niet anders als tot spijt met steenen in de vesting gooiden.

Den 4den dito, heeft nogmaals Zijn E. goedgevonden een brief aan den Vorst af te zenden, te meer door het veel schrijven den oorlog ook opgehouden wierde en ons verzekerende in korten tijd adsistentie te krijgen.

Thans genoemd jongetje weder daarmede is vertrokken, onder verzoek aan Zijn Majesteit het guarnisoen te voorzien met mondkost, bestaande in koebeesten, hoenders, rijst, olie, klappers, tamarinde voor contante betaling, en tevens dagelijks passer mogte gehouden worden, gelijk voor dezen, dat het guarnisoen haar mondkost dagelijks komen koopen.

Den 5den dito, 's morgens te vijf uren, zag men groote beweging aangaande de vijanden, ze lieten rondom van haar werken vaandels waaijen, nevens en binnen hare werken stonden overeind in de honderd stuks lange bamboezen ladderen, alsmede ettelijke duizende pieken. Omtrent 7 uren kwam weder herwaards het Javaansche jongetje met een Zijner Majesteits missive, en in de vesting gekomen zijnde overgaf aan Zijn E. die terstond de Heeren verzogte in het voorhuis van genoemde brief te hooren lezen; maar onder het openmaken van den brief een vier en twintig ponder schoot door het voorhuis kwam en niemand van ons beschadigt is geworden. Thans de heer Kommandant met de scriba zich vervoegde achter de kruitkelder tot zoo lang het canonneren geduurt heeft, en de officiers naar zijn bescheiden post vervoegt en den vijand zoo dapper tegenweer gedaan tot verlies van een groote menigte volk, en de meeste deele harer werken geramponeert zijnde, genoodzaakt bennen geweest om uit te scheiden.

Daarenboven heeft ons den vijand niet vrij laten dobbelen, nadien

onze muren zoo ook de daken van de woningen geheel geramponeert waren. Thans Zijn E. goed vond de vesting van binnen te laten opbreken en tegens de muren laten ophoogen, zoo ook de voorpoort mede met palen en kisten toerammen. Thans hebben wij niet meer verlooren als een Europees, die zijn been boven de knie is afgeschoten en naar drie dagen overleden, zoo ook een slavin insgelijks haar been als evengenoemd verlooren en naar een uur gestorven.

Tevens is ook het grootste kanon gesprongen dat voor de Lĕmahdoehoer op drie groote balken leide, en daarbij verongelukt 23 Javanen en 4 Chinezen, waarvan 10 koppen in de nevenstaande waringinboom zijn gevlogen. Thans heeft Zijn E. zoodanige ontvangen brief ons door den scriba doen voorlezen, luidende: dat den Vorst order zoude stellen, het guarnisoen na behooren te verzien laten met de verzogte mondkost, volgens contante betaling.

Den 6[den] dito, omtrent 's nachts 4 uren, werd gewaarschoud door den vaandrig Jansz. aan Zijn E. dat op de Pasĕban zoo een groot geraas door de Javanen gemaakt werden, en men presumeerde dat haar werken doen naderen; waarop de heer Kommandant zich terstond mede vervoegde opgenoemde klokpunt (om) het geschrei te hooren, maar (na) lang stilzwijgen tot antwoord gaf, ik geloof het zijn maar batoers die zoo een geraas maken, en zoo der iets gedaan wierd, geloove doende bennen de geramponeerde werken van gisteren te repareren.

Maar wij wagthebbende officiers tegen hem zeggende: heer Kommandant het geschrei is te nabij en de vijand is zonder twijfel doende zijn werken te naderen, en wij zouden goedvinden eenige vuurballen door den konstabel te laten werpen, dat men zien konde haar voornemen. De heer van Velsen naar lang stil (zwijgen) op 't laatst tot antwoord gaf, zoo het geschrei mogte langer duren, laat dan den konstabel eenige vuurballen werpen, en met toewensching van een goede nagt naar zijn wooning ging; maar het geraas begon te minderen en haar voornemen was gedaan.

Den 7[den] dito, 's morgens omtrent 6 uren of met 't aanbreken van den dag, zag men hare werken staan voor af met schanskorven, een steenworp van de vesting. De wagthebbende officiers (deden) daarvan rapport aan genoemde Kommandant, die in presentie kwam op genoemde punt om de gesteltenis des vijands werken te zien, maar zonder tegens ons te spreken, met een groote zugt zijn afscheid nam en zich begaf naar zijn woonhuis. Thans het gemeene volk [1] begonnen te murmureren over het voor 't gezigt staande de overwinnende werken, onder het zeggen, daar ziet men het staan dat wij voor lang gevreesd hebben, doen het tijd waar te kanonneren, zaten wij stil en bewaarden ons kruit en lood (voor den vijand) en men

1 De soldaten.

ziet geen kans meer om den vijand tegen te staan, doordien wij rondsom de vesting zoo bezet en besloten zijn en thans genoeg in de val zitten den vijand onmogelijk te ontloopen, maar onder goedvinden Zijn E. te verzoeken den trompetter Maurits, met een brief aan den Vorst te zenden. Thans Zijn E. graag willig (was) te doen schrijven, zoo der eenigzins het guarnisoen voordeel in mogte zien, en door den scriba zoodanige meening als het guarnisoen goedvonden op zijn Javaans liet bekend stellen.

Den inhoud was: dat Z. M. nogmaals moest verzocht worden aangaande ons vertrek naar Samarang, en dat den Vorst mede gaf een van zijn gebroeders tot onderpand, alsdan genegen zijnde te vertrekken, waarmede den genoemde trompetter 's achtermiddags naar Z. M. vertrokken is.

Den 8[sten] dito, omtrent de middag te 11 uren, werd door den vaandrig Jansz, post hebbende op de punt Kijkuit, gerapporteerd aan den Kommandant, dat op den weg naar Samarang de aldaar gemaakte werken weder werden afgebroken en nader (bij) de vesting voorbij de Compagnies tuin gelegt werden. Thans Zijn E. goedvond zoodanigheden te stuiten en met 't kanonneren de vijand van daar te jagen, waarin wij en 't guarnisoen groot behagen schepten; doch Zijn E. graag wilde wachten tot 12 uren, nadien de trompetter met een brief 's daags te voren aan den Vorst was gezonden en men presumeerde tegens of op den middag herwaards zoude gezonden werden.

Maar daar genoemde trompetter ter tijd van middag niet aankwam, zoo heeft Zijn E. het guarnisoen bijeen laten komen en door den krankbezoeker een gebed laten doen; gedaan zijnde, den konstabel gecommandeert zijn kanon klaar te maken, als ook de soldaten zoo bij 't kanon bescheiden zijnde als op de punten met het geweer en handgranaten klaar stonden, heeft Zijn E. in den naam des Heeren laten kanonneren, durende omtrent een kwartieruurs. Toen kwam den trompetter Maurits met een Z. M. missive en overgaf aan Zijn E., onder mondelinge boodschap van den Vorst nevens de Ministers zij het kwalijk namen onder den tijd dat briefwisseling geschiede geen gebruik zijnde, kanon te doen lossen. Thans door Zijn E. orders is uitgescheiden geworden met schieten, en den van binnen met 15 stuks Toemĕnggoengs gezegelde brief, door den scriba is gelezen in presentie van 't geheele guarnisoen; luidende: dat Z. M. benevens de Ministers in 't geheel op haar geen kwaadheid zogten te plegen, indien ze wouden ondergaan hare of 't Mohamedaansche geloof aan te nemen, nevens (tevens) haar verzekerende, gewillig zijnde het bovengenoemde in te gaan, vrij en liber van Z. M. zouden gehouden zijn, thans van d'E. Comp[e] nooit geschied was.

Zoodanige brief het geheele leger door den scriba voorgelezen hebbende, en Zijn E. antwoord op zoodanige schrijven van 't gemeene ver-

zogte, het geheele guarnisoen ten antwoord gaf: dat den Almogenden God haar en alle Christenen voor diergelijke gedachten zoude bewaren en liever wouden vechten zoo lang leven in haar ligchaam zijnde. Daarop Zijn E. haar Godes bijstand heeft toegewenscht en na haar bescheiden post zijn gegaan.

's Achtermiddags heeft den heer Kommandant goedgevonden, den voor eenigen tijd door Zijn Edelheid ontvangen brief, het guarnisoen voor te laten lezen door den scriba, luidende dat Zijn E. benevens d'E. Comp^e^. dienaren (volgens pligt ten comptoire Kartasoera bescheiden) moesten verzien met mondkost en onze vesting bewaard, nadien ons in korte zoude adsistentie gezonden worden. Zoo ook nogmaals Zijn E. het geheele guarnisoen aansprak in presentie (van) alle de officiers, met huilen en kermen op een bedroefde manier. Vrienden en broeders! ik hoop dat UE. allegaar onder de genade Godes en bijstand des Heiligen Geestes niet zult afkeeren van onze Christelijke religie, en UE. wenden aan een in den afgrond verdoemde Mohametaansch geloove. Denkt in UEds. zelfs, vrienden! welk een verfoeit gruwel alleen het besnijden is, aangaande het geloove aan te nemen mede een van de grootste schande (is,) dat wij niet waardig bennen onze oogen voor God en een Christenmensch op te slaan. Waarmede het guarnisoen, gelijk voorn. gemeld stond, houdt aan hare vorige getrouwigheid.

Den 9den dito, verzogt nogmaals het guarnisoen den heer Kommandant den trompetter Maurits te zenden aan den Vorst met een brief, waarin Zijn E. ten vollen bewilligde, om te weten wat haarlieden te verzoeken hadden aan den Vorst, thans door den gezw. scriba ten papiere konde gebragt worden. Thans het guarnisoen verzogt aan den heer Kommandant, dat Z. M. voorgelegd mogte worden de groote wreedheid, (die) thans dagelijks aan de Comp^e^. dienaren gepleegd wierden, daarenboven de E. Comp^e^ niet beter handelen (zoude) met Z. M. broeder en zuster, ter plaatse Ceylon, in maniere gelijk Zijn E. Comp^e^ volkeren dagelijks geschiede [1]. Maar den gezw. scriba door groote bedroefdheid niet in staat vindende in de Javaansche taal het over te zetten; Zijn E. goed nam (hem) met den trompetter mede te (laten) gaan naar Z. M. (om) zoodanige in 't Hollandsch geschreven brief over te tolken en met den ander omtrent middag vertrokken.

Gekomen zijnde voor 's vijands werken, aldaar in de twee uren moesten wachten, tot den Vorst order gaf binnen gelaten te worden,

---

1 Volgens een brief van van Velzen, wanneer Z. M. in overdenking nam dat zoo zijl. door Zijne onderdanen alhier vermoord werden, die menschen op Ceylon van de geledeerden nog grooter smarten zouden moeten ondergaan, tot schande en schaamte van den Mohamedaanschen kroon.

gebragt zijnde voor den Lĕmah-doehoer bij den Toemĕnggoeng Wiro Djojo en d° Wiro di Rodjo, die van haar den genoemden brief, die in 't Hollandsch geschreven zijnde afnam en bij Z. M. te brengen.

Den scriba en trompetter aldaar moesten wagten en onder dien tijds getracteert wierden met inlandsche vrugten. Tot omtrent vijf uren kwamen de twee genoemde Toemĕnggoengs tot antwoord brengen aan den scriba en trompetter, de groetenis aan den heer Kommandant en verdere heeren af te leggen van Z. M. en liet weten zich te houden aan zijn vorige schrijvens, thans het guarnisoen daartoe genegen zijnde, namentlijk het Mohamedaansche geloove aan te nemen, pardon was gegeven, en dan morgen ochtend met (het) aanbreken van den dag de witte vaandel konden opstoken.

Thans genoemde scriba en trompetter met zoodanige boodschap naar 's Comp°. vesting moesten vertrekken; aldaar gekomen zijnde, Zijn E. benevens het geheele guarnisoen, gelijk als even gezegd is, behoorlijk gerapporteerd, aangezien (?) tegens den avond begon het gemeen zich geheel onwillig te stellen, en onder een ander resolveerde de nog hebbende mondkost, hetzij hoenders, vleesch etc., maar op te maken en terstond aan het kooken en smooren bezig waren en wel dorsten zeggen, nadien het toch de galgemaaltijd is, laat ons den dikken vragen om wijn en bier, wil hij niet, zullen wij het dispens openbreken en nemen naar ons vergenoeging. Doch eenige daar nog eenigzins beschaamdheid in was, stuttende haar en haar afgeraden hebben zulks niet te doen, te meer eenige van deze booze kwaaddoeners dorsten zeggen, die niet mede in ons complot wil zijn, hem het wel leeren doen. Thans de heer Kommandant, benevens de officiers, het gemeene haar voornemen ten gronde koste bespeuren, en goedgevonden om 's anderen daags morgens drie uren vergadering te beleggen, en van ieder punt een sergt., een corporaal en een soldaat daarin mede nemen, nadien het gemeene ten meesten deele nog genegen zijnde de vesting te bewaren, principaal van de twee achterpunten de Kijkuit en de Ziet-toe. 's Avonds vraagde den wagthebbende officier Jan Broedelet aan den sergeant Koning om de sleutel van de kruitkelder, die hem door Zijn E. onder die tijd aanbetrouwd was, overluid riep: zij willen mij de sleutel afnemen dien ik zoo lange bewaard heb! daarop het gemeen bijeenkwamen en niet te willen gedoogen den sleutel aan den vaandrig over te geven. Thans Zijn E. en de wagthebbende officieren te vreden moesten zijn, nadien men zag haar voornemen tot geen goed einde zoude strekken.

Den 10^{den} dito, omtrent drie uren 's morgens: (volgens belasting 's avonds bevorens door Zijn E.,) heeft den wagthebbende officier de krankbezoeker een gebed laten doen; onder dien tijd (waren) eenige kwaaddoeners, die de zundgaten van 't kanon met water begooten heb-

ben. Naar gedane gebed heeft den heer Kommandant, die ook mede den konstabel in de vergadering riep, een ieder gevraagd naar hare meening. Thans Zijn E. met den Raad besloten met een ander de Vesting niet te verlaten, hetzij dan (dat) ze met geweld van den vijand worden weggenomen, zoo ook eenige van de sergeants, korporaals en soldaten van evengenoemd besluit waren en zich hielden bij hare voorgestelde officiers; maar den konstabel voorgaf geen kanon meer te kunnen regeren, nadien het kanon van den vijand op onze neus stond, en alle oogenblik moesten verwagten of krom of lam geschooten te worden. Zoo ook geene medicamenten bij het comptoir zijnde de gekwetste daarmede te (kunnen) verbinden. Thans Zijn E. met de Raadspersonen zich naar buiten op de stoep begaf, (om) het guarnisoen naauwkeurig te ondervragen of ze genegen zijnde de Comp[e] getrouw te zijn of aan den vijand over te gaan, waarop eenige tegens Zijn E. ten antwoord gaven, het is waar, veel liever de Vesting te bewaren als aan den vijand over te geven. Maar den heer Kommandant en verdere heeren, ziende voor oogen zoo onmogelijk te zijn de Vesting te bewaren als met de handen aan den hemel te rijken, daarom zouden wij voor 't beste kiezen naar buiten te gaan en den Almagtige God biddende om zijn bijstand of niet al te mets dit ons uitkomst is. Maar veele andere weer hard roepende steekt de witte vaandel maar op! waar (op) Zijn E. gezegd (heeft) gaat in den name des Heeren, en tevens eenige verzogten aan Zijn E. om de witte vaandel op te steken, om wat lijwaat tot genoemd vaandel. Thans Zijn E. door een van de slaven een vaam liet geven, aan een piek bonden en op de Klokpunt uitstaken. Nadien de vaandrig Jansz., naar zijn bescheidene punt woude gaan, den soldaat Thomas Berkhof, een braaf krijgssoldaat te zijn, in 't gemoet kwam, onder het zeggen: "al mijn moed is thans verloren, nadien mijn drie kanonnen, (die hem met nog drie soldaten aanbetrouwt waren) met water zijn begooten; genoemde vaandrig hem zeide naar Zijn E. (te gaan) het bekend te maken; terwijl gemelde vaandrig op zijn punt komende insgelijks het kanon met water begooten vonden, thans Zijn E. het mede bekend maakte, die terstond al het kanon liet visiteren, maar geen een gevonden werd of het was nat gemaakt; behalven die van de Rijstpunt (die) bekwaam en niet een daar water in de zundgaten gegoten was. Thans Zijn E. benevens ons en nog veele van 't gemeene de moed moesten laten vallen en onmogelijk te zijn de vesting te bewaren, Zijn E. de reveille liet slaan, en men zag den eenen voor den anderen na de schietgaten uit naar den vijand gaan. Maar aan hare werken komende (werden hun) de handen met bast van pisang boomen gebonden, en vervolgens op de Paséban gebragt en van daar bij de Javaansche Hoofden verdeeld zijn geworden, en haar bij zich hebbende kléderen afgenomen en in plaats van dien een gemeen kleedje om

het lijf te bedekken en een doek om het hoofd (in manier gelijk een gemeen batoer gekleed is) gegeven hebben. Nadien het gemeen allegaar buiten de vesting zijnde, heeft Zijn E. de vrouwen en kinderen met de onderofficiers, die 'nog de meeste part in de vesting zijnde, buiten gezonden.

Thans niemant meer in de vesting waren als Zijn E. met 6 officiers en drie gemeene soldaten, waarop den Vorst heeft gezonden de twee Comp[e] Raden, om den heer Commandant en d'officiers af te halen, thans ons moesten resolveren om mede te gaan.

Gekomen zijnde voor 'svijands werken (werden) mede in maniere gelijk boven gezegd gebonden en op de Pasébaan gevoerd, en naar een uur lang gelegen, Zijn E. benevens den vaandrig Everdijk en dito Broedelet, naar de woonplaats van den Raden Pringga-laja gebonden en tot spijt der Javanen gebragt zijn.

De Luitenant Nicolaas Wiltvang en vaandrig Jansz. haar logies gekregen bij den overgoeden Toemĕnggoeng Tirta Wigoena, vaandrig Bregart naar den Toemĕnggoeng Wira Goena en vaandrig Folksdorf bij den Raden Toemĕnggoeng Wirjo di Ningrat; s'anderen daags ochtent of

Den 11[den] dito is het gemeen verdeeld onder de Mantries, zoo op Kartasoera als in de omliggende negorijen en de Mataram en Bagelen etc.

Thans zijn eenige van onze Europezen door de Javanen wel behandeld geworden, die het geluk heeft gekregen bescheiden te worden onder Zijn Majesteits moeder Ratoe Amangkoerat, Raden Pringgalaja, Toemĕnggoeng Tirta Wigoena en Ngabèï Rojo Soeto, die om vier Europezen door zijn broeders Radja Niti aanbrengen van den Vorst, om ze niet te willen laten besnijden, zijn bediening is afgenomen.

De vier genoemde thans resterende Europezen, zijn op een zeer verfoeilijke manier getracteert geworden, om dagelijks in hare tempels te moeten gaan bidden, in maniere gelijk hare wetten mede brengen, vóór haar zitten op den grond en hare pijpen doen opstęken; alle avonden tot 12 uren door hare papen geleerd zijnde, mede hare vasten moesten bijwoonen tot zoo lange UwEd. Achtbare voor ons geliefde te zorgen, en den 19[den] December verleden uit de omliggende negorijen bijeen zijn geroepen. Thans den 1[sten] Januarij dezes jaars in 's Comp[e] thuin zijn geplaatst [1], vervolgens den 21sten dito van Kar-

---

1 Uit het volgende uittreksel van eenen brief door den Commissaris Verijsel aan de Hooge Regering geschreven, den 20sten Januarij 1742 zien wij welke personen er van de bezetting over waren gebleven, en op welke wijze ze in den laatsten tijd van hun verblijf te Kartåsoerå werden behandeld. "Bij gelegenheid dat den brief van den Keizer op den 9[den] dezer met het

tasoera naar Samarang vertrokken, met 177 koppen Europezen (en) alhier g'arriveerd zijn, waar voor wij UwEdele achtbare heer Commissaris, nevens den Ed. Achtbaren heer Commandeur en Raad

---

"gewone honneur binnen de vesting (Samarang) werd, werden ook over-"geleverd twee brieven door de nog te Kartâsoerâ in 't leven wezende offi-"cieren, gedagteekend den 23sten December en 1e dezer, die kennis ge-"ven van de slechte gesteldheid van 't gewezen guarnisoen aldaar, en "dat zij nog niet bijeen vergaderd waren. Zij waren van den Keizer met "kleeding voorzien en met volle geweren gewapent, uitmakende 180 kop-"pen," als:

1	Luitenant.
3	Vaandrigs.
1	Oppermeester (Opperchirurgijn).
1	Negotie Boekhouder.
2	Adsistenten.
1	Baas Timmerman.
1	Krankbezoeker.
4	Ondermeesters (Onderchirurgijns).
1	Koetsier.
1	Trompetter.
4	Ambachtslieden.
10	Sergeanten.
15	Korporaals.
2	Tambours.
122	Gemeene Soldaten.
1	Konstabel.
1	Konstabelmaat.
3	Matrozen.
1	Vrijburger.
175	Koppen.

"dewelke alle van 't Hof komen te genieten dagelijks vier koebeesten, pe-"per, zout, klappers en dito olij, uijen en brandhout en 240 ℔ rijst.

"Wijders dat den Luitenant Wiltvang alle gewoonlijke Keizersdagen "moet verschijnen op de Lĕmah-doehoer om den Keizer te ontvangen ge-"lijk bevorens.

"Item dat de Toemĕnggoeng Tirtâ Wigoenâ, uit naam van zijnen sou-"verein gemeld had, dat voor haar genoegzame bergplaatsen zouden gege-"ven worden in 's Compe tuin, mitsgaders daar te blijven, tot dat een "nieuwe vesting aldaar gebouwd was. Waarop den Luitenant gevraagd "heeft nopens het teruggeven der geweren, tot dat eindelijk zulks kwam "te geschieden en tot antwoord gekregen, voor 's Compe dienst, gelijk het "oude gebruik, en ook dat haar vrij zoude staan, gelijk bevorens, te cor-"responderen met de Regering alhier en kennisse geven van hunne be-"noodigdheden; over zulks hebben zij eenelijk g'insteerd om wat medi-"camenten met pleister en zalven, welkers quantiteit na rato van den "geringen voorraad staat bezorgd te worden."

dezer plaatse, hartgrondig voor de aan ons gedane voorzorg nederig bedanken.

(was geteekend) G^T. N. WILTVANG.
F^K. JANSZ.
C. OTTO BREGART
en
J^N. F^K. FOLKSDORFF.

NB. Den Raden Malaja Koesoema, heeft kort of een maand voor ons vertrek van Kartasoera den sergeant Dorsman en dito Dirk Beijsterveld, bij hem bescheiden geweest, op een ellendige manier laten vermoorden, alsmede den Toemĕnggoeng Noto Joedo, in name als boven gezegd, den sergeant Anthonij de Koning ter dood laten brengen.

(Lager.)

(Accoord.)

(was geteekend) P. L. BARENCLOUW,
Secretaris.

AANTEEKENING,

VAN DEN 20STEN JULIJ 1741 IN Z. M. HOFWAGT.

'S Morgens omtrent 7 uren volgens mijn ouder gewoonte voor de Lëmah-doehoer [1] gaande wandelen, zag ik aankomen eenige kleine amunitie wagens met koebeesten daarvoor, die gebragt wierden onder de zoogenaamde waringiboom, staande voor 's Vorsten dalĕm en aldaar op dito wagens geladen wierden eenige kleine kanons, en de daarbij zijnde Javanen vraagde waar het geschut moest gebragt worden, tot antwoord gaven naar Samarang met de Toemĕnggoengs Djojo Sondergo en Mangkoe Negoro, tot gebruik in den oorlog.

Thans na een uur geleden en mij na binnen in Z. M. Hofwagt begaf om te kleden, nadien het Keizers dag waar en naar oude gewoonte in de vesting moest zijn, om den Rijksbestierder te ontvangen, maar was (pas) in mijn huis gekomen, door de eene schildwagt die voor Z. M. eerste poort staande, waarschuwende dat op de Lĕmah-doehoer een groot geweld waar van een menigte Javanen, die met snaphanen en pieken klaar stonden en tegens hem had gezegd, gaat hier van daan.

Ik naar buiten wilde gaan, om te zien wat aldaar op dito Lĕmah-doehoer doende zijnde, de houten schutting die op de muur van de Lĕmah-doehoer staande van boven neder geworpen wierde en met eens, eenige bassen die klaar stonden (en maar gewagt hadden op het waarschuwen van den snaphaanschoot voor de vesting) op ons gelost, dat thans in (een) moment veele Europezen daar neder geschooten wierden waarop ik en een der andere officieren met de soldaten in 't geweer sprongen en op haar zoo dapper aanvielen, zoo met snaphaanschooten als handgranaten, dat wij in korten tijd het geluk hadden de Lĕmah-doehoer in te nemen en den vijand te

[1] Lemah-doehoer Ng., Sitinggil. Kr., is de benaming van een verhevene plaats vóór den ingang van het vorstelijk paleis, waar de Vorst zich bij bepaalde gelegenheden aan zijn onderdanen vertoont.

verslaan. Maar zij kwamen weder van achteren over Z. M. muren zoo sterk opzetten, dat wij genoodzaakt waren het kanon dat bij de poort stond naar achteren te brengen en den vijand daarmede terug te houden. Thans mede aan de tweede kant door de Majesteitsmuren achter de officiers wooning groote gaten hadden gemaakt om door te komen, maar door het veele werpen der handgranaten terug moesten blijven; waarop de handgranaten begonnen te minderen en ten naaste bij opzijnde, de negotieboekhouder, die ter tijd in de Hofwagt zijnde, de sleutel van den kruitkelder genomen en door hem open gemaakt en de aldaar zijnde handgranaten naar buiten geworpen (heeft) onder de soldaten, en daarmede zoowel voor als achter ons ruimbaan gemaakt hebben, dat een groote menigte Javanen gebleven bennen, waaronder de Hofboden Toemĕnggoeng Noto Joedo en Ngabèï Smorong Dono en wij niet zijn vrijgedobbeld en verlooren 24 Europezen en 13 gekwetst [1]. Thans wij ons moeten resolveren en volgens Zijn E. orders naar's E. Comp[e] vesting te vertrekken en onmogelijk schijnde (scheen) langer aldaar te blijven, en het nog geladene kanon laten afschieten en daarmede zijn vertrokken, en op de Pasĕban nog 5 man verloren en aldaar in de vesting komende [2], de doode Javanen gezaaid zagen leggen, in maniere zoo als op N°. 13 bekend staan.

(was geteekend) NICOLAAS WILTVANG.
en FREDRIK JANSZ.

---

[1] 4 Februarij 1742, volgens minuutbrief van Verijsel, naar aanleiding van een brief van van Velsen, eerst later ontvangen, de vaandrig Roggers, 5 onderofficiers en 18 gemeene.

[2] Ten bedrage van 69 zielen (als boven).

76ste VERGADERING VAN HET BESTUUR,

GEHOUDEN TE 'sGRAVENHAGE

DEN 1sten AUGUSTUS 1863.

Tegenwoordig de heeren Cornets de Groot, Potter, Keyzer, van Rees, Engelhard, van Herwerden, en de 2de Secretaris.

De notulen der vorige Vergadering worden gelezen en goedgekeurd.

De Voorzitter berigt, dat van den Minister van Marine is ontvangen eene missive, houdende aanbieding van een exemplaar van het werk van den Luitenant ter zee C. W. M. van de Velde "Gezigten uit Neêrlandsch Indië." Wordt besloten dit werk, voor welks toezending den Minister is dank gezegd, te plaatsen in de boekerij des Instituuts.

De Voorzitter deelt verder mede, dat van de heeren J. M. Obreen te 'sGravenhage, G. J. A. Bosch Reitz en J. Mauritz Ganderheiden, beiden te Paramaribo, berigt is ontvangen van de aanneming hunner benoeming tot leden des Instituuts.

Hierna wordt overgegaan tot de benoeming van een Penningmeester, en deze betrekking opgedragen aan den heer H. D. Potter, die zich reeds met de waarneming daarvan had belast, en zich deze definitive keuze laat welgevallen.

Door den heer Potter wordt ter tafel gebragt het ontwerp eener begrooting voor het Instituutsjaar 1863—1864. Na toe-

lichting en bespreking wordt deze begrooting gearresteerd tot een bedrag van ƒ4714.35 aan beschikbare middelen en te verwachten ontvangsten en tot eene som van ƒ2825 aan uitgaven.

Uithoofde van het voortdurend ontbreken eener rekening en verantwoording uit Indië, wordt tevens besloten bij de Commissarissen aldaar andermaal op de toezending daarvan aan te dringen.

De Voorzitter berigt, dat hij, ter voldoening aan het besluit der vorige Vergadering, wijzigingen van het reglement heeft ontworpen met eene daarbij behoorende toelichting, maar dat hij deswege nog geen voorstel kan doen, omdat hij daarover in gedachtenwisseling is met den heer Keyzer.

In verband daarmede wordt door hem teruggekomen op het vroeger ontvangen antwoord van de heeren Roorda en Keyzer, op de hen gevraagde voorlichting omtrent de geschiktste middelen om, ter bevordering van het doel des Instituuts, de voortduring der betrekkingen met de Koninklijke Akademie ter opleiding van ambtenaren voor Nederlandsch Indië te verzekeren. Hij stelt voor aan die heeren een schrijven te rigten, waarvan het ontwerp, na voorlezing, door de Vergadering wordt goedgekeurd.

Hierna wordt besloten om het tegenwoordig lokaal van het Instituut aan te houden tot Mei 1864.

Door den heer Keyzer wordt medegedeeld, dat de heer van der Chijs hem heeft berigt dat Zijne Majesteit de Koning de opdragt heeft aangenomen van zijn ter perse liggend werk over Japan.

Op voorstel van den heer Keyzer wordt besloten, om aan het oordeel van den heer A. B. Cohen Stuart te Batavia de vraag te onderwerpen of de Javaansche tijdrekening niet in tabellen zou kunnen vervat worden, zooals door Dr Ferdinand Wüstenfeld in zijne Vergleichungs-Tabellen der Muhammedanischen und Christlichen Zeitrechnung is gedaan, en om het verzoek tot hem te rigten, om dat werk op zich te nemen, indien die vraag bevestigend moet worden beantwoord.

Op voorstel van denzelfden wordt verder besloten, om een nieuw Javaansch wetboek, Anggĕr Gladag genaamd, uit te geven en daartoe een verzoek te rigten tot den heer Th. A. F. van der Valk te Soerakarta, om inlichting aangaande de beteekenis van eenige woorden en uitdrukkingen, welke in dat wetboek voorkomen.

Eindelijk deelt de Voorzitter mede, dat, als een gevolg van hetgeen in het jaarverslag van het Instituut is vermeld, door den heer Keyzer eenige reeksen van vragen omtrent het landbezit zijn opgesteld, om in Indië verspreid te worden; dat zij ter drukkerij zijn; en dat zij in het derde nommer van de Bijdragen zullen worden opgenomen.

Niets meer aan de orde zijnde, wordt de vergadering gesloten.

STUKKEN

BETREFFENDE HET ONDERZOEK AANGAANDE

HET

LANDBEZIT OP JAVA.

[Ten einde gevolg te geven aan het besluit van het Bestuur, hierboven vermeld op bladz. 144, worden thans de bedoelde stukken hier medegedeeld.]

DELFT, Augustus 1863.

Het Regeringsbeleid, dat de Oost-Indische Compagnie in haar belang voor Java had vastgesteld, kon niet leiden tot de naauwkeurige kennis van het landbezit onder de Inlanders; slechts enkele oppervlakkige notiën over dit onderwerp sproten voort uit haar indirect bestuur van de inlandsche maatschappij. Naauwelijks had echter de Oostindische Compagnie opgehouden te bestaan en de Nederlandsche Staat al haar bezittingen en eigendommen tot zich genomen [1], of langzamerhand kwam men, ten gevolge van een direct bestuur, in naauwere aanraking met de Inlanders en tot betere begrippen aangaande hun grondbezit en de daaruit voortvloeijende regten en verpligtingen jegens hun Souverein en jegens elkander; het gedurende het Engelsch Tusschenbestuur ingevoerde landrentenstelsel getuigt daarvan, doch tevens ook van de hoogst onvoldoende kennis, die te dier tijd omtrent dat onderwerp bij de bestuurders bestond. Toen nu in 1814 en 1815 hier te lande de algemeene grondslag voor de nieuwe orde van zaken voor goed gevestigd werd [2],

---

[1] Het eerste lid van art. 247 der Staatsregeling van 1798 luidde: "De Bataafsche Republiek neemt tot zich alle de bezittingen en eigendommen der geweezen Oost-Indische Compagnie, benevens alle derzelver schulden."

[2] De Grondwetten van 1814 en 1815 droegen het opperbestuur over de koloniën en bezittingen van het Rijk in andere werelddeelen *bij uitsluiting* aan den Koning op, en verhinderden aldus de wederopkomst van de soevereiniteit van Compagniën.

kon men in Indië ook niet anders dan den nu ingeslagen weg blijven volgen, waarin men echter zeer gehinderd werd door de gebrekkige kennis van die inlandsche aangelegenheden, welke met het grondbezit onder de Javanen in betrekking staan [1]. Bij de invoering van het cultuurstelsel bleek de behoefte aan die kennis hoe langer hoe meer, daar dat stelsel zoude moeten steunen op de oude zeden en gewoonten van de Javanen [2]. En toen men nu ten gevolge van dat stelsel in veelvuldige en naauwere aanraking was gekomen met de inwendige huishouding van de Inlanders, bleek niet alleen dat de kennis van het landbezit onder hen nog zeer onvolledig bij den Europeschen bestuurder aanwezig was, maar zelfs dat die kennis zóó noodzakelijk was, dat men zonder haar geen veranderingen van gewigt in dat stelsel van kultures wenschelijk keurde; vandaar onderscheidene openbare geschriften, waarin men den aard van het grondbezit poogde toe te lichten, en de erkenning in 1851 door de Regering, dat grondig onderzoek omtrent het ingevoerde stelsel noodig was; vandaar de omvattende enquête in 1853 omtrent de suikercultuur gelast en in monographiën van elke regeringsonderneming te boek gesteld; en vandaar welligt ook de bepaling in 1854 van n°. 5 van art. 56 van het Regeringsreglement, die de bezwaren ten aanzien van de cultures misschien bestaande, *nà een opzettelijk onderzoek*, zooveel doenlijk wil opheffen.

Het KONINKLIJK INSTITUUT VOOR DE TAAL-, LAND- EN VOLKENKUNDE VAN NEDERLANDSCH INDIE had reeds bij zijn stichting het oog op deze aangelegenheid. Reeds in de aanspraak tot opening van de eerste Algemeene Vergadering zeide de Voorzitter (de Heer J. C. BAUD): "Gewigtig, om hier eenige voorbeelden te noemen, zal voor de bijdragen van het Instituut zijn: een naauwkeurig overzigt van de verschillende gebruiken en instellingen op Java, ten aanzien van de aan den Vorst verschuldigde heerendiensten. In verband daarmede zal hoogst belangrijk zijn: een in alle gedeelten van Java ingesteld en vervolgens te zamengevat onderzoek omtrent de regten en verpligtingen der bezitters of gebruikers van *sawahs*. Van evenveel gewigt zullen zijn: Naauwkeurige berekeningen hoeveel in elk district van Java aan den landbouwer overblijft, wanneer hij bij een middelbaar rijstgewas, het snijloon, de landrente en de kerke-

---

[1] ELOUT, Bijdragen tot de kennis van het koloniaal beheer, pag. 31, 68, enz.
[2] Ind. Staatsbl. 1834, N°. 22.

lijke tienden heeft gekweten [1]." En dit onderwerp bleef het Instituut steeds in het oog houden; getuigen vooral de jongste jaarverslagen, waaruit onder anderen blijkt, dat het Instituut volgaarne gebruik heeft gemaakt van de welwillend door den Minister van Koloniën verleende vergunning, om gebruik te maken van de bovenbedoelde monographiën over de suikerfabrieken, met het doel om daaruit kennis van het landbezit op Java te putten. Ook de "Bijdragen" leveren bewijzen van de belangstelling, door het Instituut voor deze aangelegenheid betoond; er behoeft slechts gewezen te worden op het jongste (zesde) deel, waar (bladzz. 271—279) men een opstel vindt over het landbezit, door den Wedânâ van Bantjar, residentie Rĕmbang, opgeschreven, en op de onlangs uitgeschreven vragen, waarvan de tweede het verlangen naar dergelijke opstellen uit de verschillende streken van Java kenbaar maakt.

Ook de zuivere wetenschap heeft zich dit belangrijk onderwerp aangetrokken. Nadat de waarheid erkend was, dat alle Muselmansche landen volgens dezelfde beginselen worden bestuurd, en dat er overal hetzelfde regt en dezelfde wet heerschen, en nadat deze algemeene waarheid ook op het landbezit van toepassing was bevonden [2]; toen was het een belangrijke vraag of Java in algemeenen zin moest beschouwd worden als een Mohammedaansch land. En toen nu deze vraag bevestigend was beantwoord en daarmede de oude voorstelling, dat de Soeverein eigenaar van den grond is, voor goed gevallen was, moest de wetenschap de juiste voorstelling van het landbezit op Java op zich nemen. Maar overal waar de Islam de oorspronkelijke bevolking niet met geweld van wapenen had verdrongen, heeft zij haar onder het beperkt genot van eigen wetten en instellingen en onder den druk van belastingen het gebruik van den grond toegestaan; voor zoo ver nu de Muselmansche veroveraars overal, en dus ook op Java, volgens dezelfde beginselen handelden, kan de wetenschap de juiste beschrijving leveren, maar dáár is haar grens. Al hetgeen in elk Muselmansch land van de oude wetten en instellingen na de invoering van den Islam in stand is gelaten, ligt buiten haar bereik, totdat plaatselijke onderzoekingen die bijzonderheden in het behoorlijk licht hebben gesteld.

---

[1] Bijdragen tot de Taal-, Land- en Volkenkunde van Nederlandsch Indië. Deel I, pag. 2.

[2] Dr. WORMS, Recherches sur la constitution de la propriété territoriale dans les pays Musulmans, et subsidiairement en Algérie.

Practijk en wetenschap zijn derhalve evenzeer overtuigd van de belangrijkheid van dit onderwerp, doch beide behoeven ook evenzeer het lokaal onderzoek voor een *volledige* kennis van deze aangelegenheid. Na al hetgeen reeds gedaan is, schijnt het voor die lokale onderzoekingen meer dan tijd, en het Koninklijk Instituut voor de Taal-, Land- en Volkenkunde wenscht daartoe een misschien doeltreffend initiatief te nemen. Dit ligt op den weg van het oogmerk zijner stichting, en het Instituut voldoet aan zijne roeping, wanneer het in staat is gesteld, om ter zake licht te verspreiden. Daartoe zijn eenige reeksen van vragen, naar aanleiding van het bovengenoemd en hier in het oorspronkelijke bijgevoegd Javaansch opstel van den Wedånå van Bantjar, in verschillende rubrieken gevat en worden zij hier tot beantwoording medegedeeld. Aan het hoofd van elke reeks vragen is de korte inhoud van elke paragraaf van dit Javaansch opstel geplaatst.

Overtuigd van uwe belangstelling in dit gewigtig onderwerp, worden u deze vragen toegezonden, met de uitnoodiging om de daarop slaande antwoorden en uwe aanmerkingen in de daarvoor bestemde kolommen in te vullen en terug te zenden aan het adres van den Secretaris van het Instituut.

NAMENS HET BESTUUR VAN HET KONINKLIJK INSTITUUT VOOR DE TAAL-, LAND EN VOLKENKUNDE VAN NEDERLANDSCH INDIE.

S. KEIJZER.
Secretaris.

WEL ED. GESTRENGE HEER
DE HEER

[illegible] [1]

[illegible] 1. [illegible] 1 [illegible] 10 [illegible] 1 [illegible]

2. [illegible] 1 [illegible] 5 [illegible]

3. [illegible]

4. [illegible]

---

[1] Zie *Bijdragen*, Deel VI, bladzz. 271—279.

[illegible]

5. [illegible] 1 [illegible] 10 [illegible] 1 [illegible]

6. [illegible] 3 [illegible] 4 [illegible]

7. [illegible]

8. [illegible]

[illegible]

9॥ [illegible] 3 [illegible] 3 [illegible]

10॥ [illegible] 2 [illegible] 2 [illegible]

11॥ [illegible] 1 [illegible] 1 [illegible]

12॥ [illegible] 1 [illegible] 3 [illegible] 1॥

13॥ [illegible] 1 [illegible] 1 [illegible]

14॥ [illegible]

§ 1. Zuivering van goederen (*djakat*).

Ten tijde dat de rijst gesneden wordt, geeft ieder, die tien amĕts krijgt, één amĕt aan den modin, aan de bedevaartgangers (hadjis) of aan de armen, naar goedvinden van dengeen, die de zuivering van goederen geeft.

VRAGEN.	ANTWOORDEN.	AANMERKINGEN.
Wordt in uwe afdeeling de djakat gegeven van de volgende zaken: I. van horenvee (buffels, koeijĕn) van kleinvee (schapen, geiten)? Hoeveel bedraagt zij van elk van deze soorten? Zijn er ook voorwaarden, die vervuld moeten zijn, eer de eigenaar van het vee tot de betaling verpligt is, zoodat hij daarvan wordt vrijgesteld, bij ontstentenis van deze voorwaarden? II. van vruchtboomen? van welke soorten? Hoeveel bedraagt hierbij de djakat? Zijn er ook voorwaarden, die vervuld moeten zijn, eer de eigenaar van de vruchten tot de betaling verpligt is, zoodat hij daarvan wordt vrijgesteld bij ontstentenis van die voorwaarden? III. van granen? van welke soorten? Hoeveel bedraagt hierbij de djakat? Zijn er ook vereischten, die vervuld moeten zijn, eer de eigenaar van de granen tot de betaling verpligt is, zoodat hij daarvan wordt vrijgesteld bij ontstentenis van die voorwaarden? IV. van goud en zilver? Hoeveel bedraagt hierbij de djakat? Zijn er ook vereischten, die vervuld moeten zijn, eer de eigenaar van goud en zilver tot de betaling verpligt is, zoodat hij daarvan wordt vrijgesteld bij ontstentenis van die voorwaarden?		
Wordt in sommige gevallen de hoeveelheid van de djakat ook overgelaten aan het goedvinden van den eigenaar der belastingschuldige goederen? Welke zijn die gevallen? Waarin verschillen deze gevallen van die, waarbij een bepaalde hoeveelheid moet worden betaald?		

VRAGEN.	ANTWOORDEN.	AANMERKINGEN.
Draagt in uwe afdeeling degeen, die belast is met de inning van de djakat, den naam van amil of een anderen naam?		
Wie benoemt hem?		
Wordt hij elk jaar op nieuw benoemd of is de benoeming voor het leven?		
Is iedereen verpligt de djakat aan den inner te geven?		
Heeft de inner ook het regt om de djakat te *nemen*, wanneer de belastingschuldige ze niet vrijwillig heeft betaald? En bestaat dat regt dan bij alle zaken of slechts bij sommige?		
Wordt de djakat gegeven aan al de hieronder genoemde categoriën van personen of aan sommigen van hen?		
Deze categoriën zijn: 1°. De armen. 2°. De behoeftigen. 3°. De inners. 4°. De bondgenooten. 5°. De slaven. 6°. De schuldenaren. 7°. De kruisvaarders [1]. 8°. De reizigers.		
Hoe groot zijn de aandeelen van de genoemde personen in de djakat?		

[1] De onder Nos 4, 5 en 7 vermelde personen zullen op Java wel niets krijgen, ten minste niet onder dien naam.

§ 2. De gaven na de Vasten (*pitrah*).

Na afloop van de vastenmaand geeft iedereen een gift van vijf kati's ontbolsterde rijst, welke wordt geschonken aan de modin's, aan de bedevaartgangers of aan de armen, naar goedvinden van dengeen, die verpligt is te geven.

VRAGEN.	ANTWOORDEN.	AANMERKINGEN.
Bestaat de pitrah steeds uit *vijf* kati's *rijst?*		
Soms ook uit andere *levensmiddelen*, of uit andere zaken?		
Wordt daaraan soms ook geld toegevoegd en heeft men met dat geld een bijzonder doel?		
Betaalt iedereen de pitrah, of moet men in bepaalde omstandigheden verkeeren, eer men tot de betaling verpligt is?		
Wordt de pitrah door iedereen voor zich of ook voor anderen gegeven? in het laatste geval voor wie?		
Aan wie wordt de pitrah gegeven? wordt zij in gelijke deelen onder meerderen verdeeld?		
Wanneer is het bepaalde tijdstip voor het geven van de pitrah? kan zij gedurende de geheele maand Poewâsâ worden gegeven, of kan het worden uitgesteld tot na het ontbijtfeest?		
Hoe lang duurt hetgeen men verstaat onder *bakda?*		

§ 3. De verdeeling van de sawah's.

Bij de verdeeling van de sawah's vergaderen alle ambtelooze ingezetenen in de woning van den Petinggi, in tegenwoordigheid van de Districts-commissie. Bij die gelegenheid wordt er, op kosten van het Hoofd en zonder eenige bijdragen van de ingezetenen, een feestmaal gegeven, waarbij buffels, koeijen, schapen of kippen geslagt worden. De verdeeling geschiedt door de ingezetenen zelf, en wel algemeen: de vaste ingezeten (kraman kĕntjéng) krijgt de vruchtbare sawah's, de onbemiddelde (kraman doengkoel) zooveel hij bewerken kan.

VRAGEN.	ANTWOORDEN.	AANMERKINGEN.
Worden in uwe afdeeling de sawah's ook verdeeld?		
Geschiedt de verdeeling op een bepaalden tijd van het jaar?		
Geschiedt de verdeeling voor één of meer jaren, of na het ontstaan van zekere omstandigheden?		
Op welke wijs geschiedt de verdeeling?		
Wordt er van regeringswege toezigt gehouden op de verdeeling?		
Wordt er ook een feest gegeven bij die gelegenheid en wie betaalt de kosten daarvan?		
Wie hebben regt op aandeelen bij de verdeeling?		
Zijn de ingezetenen van de dessas verdeeld in twee categoriën, waarvan de eene de regthebbenden op stukken sawah's bevat en de andere de niet-regthebbenden?		
Hoe zijn de *Javaansche* namen van die beide categoriën?		
Is elk van die categoriën niet wederom verdeeld in soorten? welke zijn hun *Javaansche* namen?		
Heeft deze splitsing in soorten geen invloed op de aandeelen in de sawah's?		
Hoe groot is het aandeel in de sawah's van het Hoofd, van elk lid van het Bestuur en van elk ingezeten in de dessa?		
Waaraan zijn de vruchtbare sawah's kenbaar?		
Wordt er ook een lijst van de ingezetenen gemaakt, volgens welke de vruchtbare sawah's bij beurten worden afgestaan?		

§ 4 geeft geen aanleiding tot eenige vragen.

§ 5. Afstand van sawah's.

Uit armoede of wegens de onmogelijkheid, om de sawah's te bewerken, worden zij voor één jaar verhuurd tegen tien gulden recepis voor één vruchtbare bahoe. De verhuurder betaalt er de landrente van.

VRAGEN.	ANTWOORDEN.	AANMERKINGEN.
Kan ieder bezitter afstand doen van zijn sawah's gedurende het jaar van zijn bezit om bepaalde redenen of zonder redenen? Welke zijn die redenen? Op welke wijs wordt die afstand bewerkstelligd door middel van huur (koop zooals de Javaan zegt) of van bewerking tegen een aandeel in de vruchten? Wie zijn gewoonlijk de huurders? Hoe laat het Hoofd, of de leden van het Dessabestuur, de sawah's, die hij zelf wegens de uitgestrektheid niet bewerken kan, bearbeiden? Geschiedt het door middel van overeenkomsten of op een andere wijze? Wat is dan de aard van die overeenkomsten? Wie zijn dan de arbeiders? Hoe groot is de huur van de afgestane sawah's per bahoe, en wel van de vruchtbare, onvruchtbare en middelsoortige? Wie betaalt de landrente van die sawah's, de huurder of de verhuurder?		

§ 6. Ontgonnen gronden.

Degeen, die gronden ontgonnen heeft, betaalt in de eerste drie jaren na de ontginning geen landrenten; eerst na vier jaren is hij daartoe verpligt. Deze gronden gaan van geslacht tot geslacht over op de erfgenamen van den ontginner en kunnen niet op een ander worden overgedragen, behalven wanneer de ontginner of zijn erfgenamen naar andere dessa's verhuizen. In het laatstgenoemde geval worden die gronden onder de bewoners verdeeld, doch zij kunnen zelfs teruggegeven worden, wanneer die erfgenamen naar hun vroegere woning terugkeeren.

VRAGEN.	ANTWOORDEN.	AANMERKINGEN.
Welke namen dragen in uwe afdeelingen de *woeste* en de *ontgonnen* gronden in het *Javaansch?*		
Wordt er bij de *woeste* gronden ook een onderscheid gemaakt tusschen die, welke steeds woest zijn geweest en die, welke woest zijn geworden; en wordt bij die laatste dan ook in het oog gehouden of de vroegere eigenaars bekend zijn of niet? Welke namen hebben deze verschillende soorten van woeste gronden in het *Javaansch?*		
Blijven ontgonnen sawah's steeds buiten de verdeeling en altijd den eigendom van den ontginner of van zijn familie?		
Is *eigendom* hier wel het juiste woord? is er geen verschil tusschen het juiste woord, dat de Javaan gebruikt, om dit begrip uit te drukken, en ons woord?		
Welk verschil is er in het regt, dat de vaste ingezeten van een dessa heeft op zijn huis en erf, èn dat de ontginner uitoefent op ontgonnen gronden?		
Kan de ontginner niet bij verkoop of anderzins over zijn ontgonnen gronden beschikken?		
Worden de ontgonnen gronden bij overlijden van den ontginner verdeeld onder zijn erfgenamen volgens de regels van het mohammedaansche erfregt of op een andere wijze?		
In welke gevallen komen de ontgonnen gronden in de gemeenschap van alle ingezetenen van de dessa?		

§ 7 en 8. **Aanslag in de Landrente.**

De ingezetenen, die in het bezit zijn van sawah's of tĕgals, vergaderen in de woning van hun Petinggi, waar aan hen het bedrag van de landrenten, zooals het officieel op de hoofdplaats is te boek gesteld, wordt bekend gemaakt; daarna verdeelen zij dat bedrag onder elkander naar gelang van de getaxeerde opbrengst, hetwelk dan door den tjariq wordt opgeschreven.

Het aldus vastgestelde bedrag wordt in vijfde gedeelten gesplitst en betaald aan den Pĕtinggi, in tegenwoordigheid van den kamitoewä, modin, tjariq en kebajan. De Petinggi, die dat geld onder het toezigt van die genoemde bestuursleden bewaart, stort het bij den onder-collecteur, zoodra hij wat veel geld bij elkaar heeft.

VRAGEN.	ANTWOORDEN.	AANMERKINGEN.
Welke namen dragen de Dessa-hoofden? Bestaat er in die namen ook eenig verband met het bestuur, dat zij over één of meer dessa's voeren? Hoe is het dessa-bestuur zamengesteld en welke zijn de functien van elk van zijn leden? Bestaan er ook de zoogenoemde *oudsten?* Welke zijn hun functien? Welken naam hebben zij in het *Javaansch?* In welke verhouding staan het Dessahoofd, het Dessa-bestuur en de zoogenoemde oudsten tot elkander en tot de ingezetenen van de dessa? Welke diensten hebben die ingezetenen tegenover hen te verrigten? Welke voordeelen trekken zij van die ingezetenen? Volgens welken maatstaf worden de landrenten opgelegd? Hoe groot is het bedrag in verhouding tot den oogst? Hoe verdeelen de ingezetenen dat bedrag onder elkander en vooral onder degenen, die hetzij krachtens ontginning of uit eenigen anderen hoofde sawah's bezitten? Behalven sawah's en tĕgals vindt men nog vermeld gaga-velden, pahèstrèn, pakĕbonan, pagadjih, karang kopèq, pakarangan en taloen. Zijn deze soorten van gronden, of sommige daarvan, ook in uwe afdeeling bekend? En welke bijzonderheden kunnen worden medegedeeld aangaande hun regten en verpligtingen?		

§ 9. Bij de verhuizing binnen hetzelfde distrikt, kan het nieuw aangekomen huisgezin, na een verblijf van drie maanden op zijn nieuwe woonplaats, aandeel krijgen in de sawah's en in de heerendiensten, zooals de oude kramans.

§ 10. Bij verhuizing buiten het distrikt, kan het nieuw aangekomene huisgezin, na een verblijf van twee jaren op zijn nieuwe woonplaats, aandeel krijgen in de sawah's en in de heerendiensten, zooals de oude kramans.

§ 11. Huisgezinnen, die bij elkander inwonen, kunnen elk op zich zelf niet belast worden met heerendiensten, zelfs niet binnen het jaar, nadat zij afgezonderd van elkander zijn gaan wonen. Na verloop van dat jaar kunnen zij ingedeeld worden bij de heerendiensten en aandeel krijgen in de sawah's, even als de oude kramans.

§ 12. Één huisgezin, dat eigenlijk uit drie bestaat, maar welke drie bij elkander inwonen, wordt belast alsof het één huisgezin was.

§ 13. Voor het huisgezin, dat bij magte is te werken, maar elders jaar in jaar uit zijn werk gaat verrigten, wordt een werkman genomen, die als loon één gulden koper in de maand krijgt.

VRAGEN.	ANTWOORDEN.	AANMERKINGEN.
Is steeds aan het genot van aandeelen in de sawah's de verpligting tot heerendiensten verbonden? Bestaat de verpligting tot heerendiensten ook zonder het genot van aandeel in sawah's? Bestaat er ook evenredigheid tusschen de uitgestrektheid sawah's, die iemand krijgt en het aantal heerendiensten, waartoe hij verpligt is?		
Zijn er verschillende soorten van heerendiensten en hoe worden zij in het *Javaansch* genoemd? Op welke ingezetenen drukken zij en wie van hen zijn er van vrijgesteld?		
Wordt degeen, die in hetzelfde distrikt van de eene dessa naar de andere is verhuisd, na *drie* maanden opgenomen onder de ingezetenen, die regt hebben op aandeel in de sawah's en die verpligt zijn tot heerendiensten? Is de termijn van *twee* jaren daarvoor bepaald, bij een verhuizing van het eene distrikt naar het andere?		
Wordt één huisgezin, waarbij meer huisgezinnen inwonen, ten opzigte van het aandeel in sawah's en van verpligting tot heerendiensten beschouwd als één huisgezin, of als meer huisgezinnen? Wanneer één van die zamenwonende huisgezinnen op zich zelf gaat wonen, is dan de tijd van *één* jaar bepaald, waarna het in genoemde opzigten als op zich zelf staande kan beschouwd worden?		
Kunnen heerendiensten worden afgekocht? Is voor den afkoop een reden noodig? Welke zijn die redenen? Voor welken prijs worden zij afgekocht?		

IETS OVER

DEN

NEDERLANDSCHEN STERREKUNDIGE

JOHAN MAURITS MOHR,

TE BATAVIA.

Onder bovenstaanden titel plaatste wijlen de verdienstelijke Kapitein-Luitenant ter zee en hydrograaf Jhr. Pieter Melvill van Carnbée in het Tijdschrift van Neêrlandsch Indië [1] eenige belangrijke bijzonderheden betreffende den bovengenoemden predikant en sterrekundige te Batavia, Johan Maurits Mohr, terwijl hij het in het belang der wetenschappen wenschelijk achtte, dat ieder, wien eenige meerdere bijzonderheden dan de aldaar medegedeelde mogten bekend zijn, betreffende het leven en de verrigtingen van dien verdienstelijken sterrekundige, dezelve door middel van genoemd Tijdschrift, of wel op eene andere wijze aan het algemeen geliefde bekend te maken.

Een geruimen tijd waren mijne nasporingen te vergeefs, om iets meerder dan in genoemd Tijdschrift over dezen sterrekundige gevonden wordt, te kunnen mededeelen; wel vond ik dat er bij herhaling boeken en instrumenten aan hem werden gezonden, onder anderen in 1750, 1758 en 1767, waarbij op den 17 October van dat jaar aan Johannes Zuloffs, A. L. M. Phil. en J. U. D. Astronomicae en Matheseos Professor aan 's Lands Universiteit te Leiden toegestaan werd, aan den in de Portugesche kerk te Batavia bescheiden Predikant Johan Maurits Mohr, te mogen afzenden vier kisten, gevuld met diverse mathematische en astronomische instrumenten.

In 1770 werd dit ook toegestaan aan J. Paauw Jr, die hem toezond een paar globes, benevens een astronomisch uurwerk;

[1] 1844, Zesde Jaargang, 11 Afl. bl. 172—179, Batavia.

hij bekwam tevens de vergunning hem het volgende jaar te zenden een astronomisch quadrant van twee voeten radius, benevens deszelfs voet; een instrument voor de aequales altitudines, eene machine parallatique en een zee-octant.

In het jaar 1773 zond genoemde Paauw hem nog een astronomischen verrekijker van elf voeten lang, in drie stukken; een heliometer, een instrument om de kwantiteit van het vallend regenwater waar te nemen (pluviometer); een windmeter en een peilcompas [1].

Onlangs echter werd ik bekend met een hoogst belangrijken brief — door dezen verdienstelijken geleerde aan een hooggeplaatst persoon en bewindhebber der Oost-Indische Compagnie in het vaderland geschreven — en waarin bijzonderheden vermeld werden, die tot aanvulling kunnen strekken van hetgene door Melvill omtrent hem wordt medegedeeld.

Men ziet er onder anderen uit dat, ofschoon hij zijne onderzoekingen op sterrekundig gebied slechts noemt zijne meest begunstigde liefhebberij onder de wetenschappen, hij die tracht dienstbaar te maken tot nut zijner medemenschen, als meest bekwaam zijnde om de onkunde en het bijgeloof in goddelijke zaken tegen te gaan en de harten der menschen te vervullen met redelijker en verhevener denkbeelden van Gods werken. Hij toont er in aan den invloed, dien de sterrekunde op onderscheiden andere wetenschappen uitoefent, en de verbetering, die de land- en zeekaarten aan haar te danken heeft.

Hij herinnert er aan, dat vóór hem nog niemand er aan gedacht had de ware lengte van Batavia te bepalen, dat door hem in het jaar 1761 is gedaan, wanneer ik — zoo schrijft hij — de bekende passage van Venus over de zonneschijf heb waargenomen.

Van deze bepaling der lengte van Batavia door Mohr spreekt de bekende zeekapitein en hydrograaf James Horsburgh, in

---

[1] Dat er onder deze instrumenten, die voor den tijd, waarin ze vervaardigd werden, zeer goede, ja zelfs uitmuntende waren, moge dienen, dat volgens het Natuurkundig Tijdschrift, 5de Deel, blz. 27 Batavia, 1853, door den Heer S. H. de Lange, in Indië, gebruikt werd, een kijker van Dollond, behoorende aan het Bataviaasch Genootschap van Kunsten en Wetenschappen, die reeds in de laatste helft der voorgaande eeuw door den Predikant Mohr gebruikt is; die dikwijls jaren achtereen niet werd geopend of nagezien, en waarvan het objectief evenwel minder verweerd was, dan een zijner glazen van de andere kijkers.

zijne "India Directory," als hij zegt: "de lengte van de sterrewacht te Batavia is gelegen, volgens de sterrekundige waarnemingen van Johan Maurits Mohr, op 6° 9' zuiderbreedte en "106° 51¾' oosterlengte van Greenwich" — terwijl hij er bijvoegt dat deze lengte voor zeer naauwkeurig wordt gehouden.

De beroemde Engelsche kapitein James Cook, die Batavia in het jaar 1770 bezocht, geeft een vleijend getuigenis van Mohr, als hij van hem zegt, dat hij een sierlijke sterreschouwplaats heeft gebouwd, welke zoo wel van werktuigen voorzien is als de meeste schouwplaatsen in Europa, en de lengte van Batavia, door de waarnemingen door den Heer Mohr op de plaats zelve gedaan, opgeeft te zijn 106° 50' oosterlengte van den meridiaan Greenwich [1].

Ook de Fransche Kapitein Bougainville gewaagt met lof van Mohr: "De Heer Mohr, eerste leeraar van Batavia, een man "van onmetelijke rijkdommen, maar veel achtingswaardiger door "zijne kundigheden en geneigdheid tot de wetenschappen, heeft "aldaar (Batavia), in een tuin van een zijner lusthuizen, een "sterreschouwplaats, die ieder koninklijk geslacht eer zoude aan-"doen, laten oprigten. Dit gesticht, dat nog naauwelijks vol-"tooid is, heeft hem een onnoemelijk geld gekost. Doch het "lofwaardigste is, dat hij er zelf waarnemingen doet. Hij heeft "allerlei soorten van de beste werktuigen, tot de naauwkeurigste "waarnemingen noodig, uit Europa doen komen en is in staat "om er zich van te bedienen. Deze sterrekundige, die buiten "kijf de rijkste der kinderen van Urania is, was verrukt den "Heer Verron te zien. Hij begeerde dat dezelve de nachten "in zijne schouwplaats zoude doorbrengen, doch ongelukkiglijk "was er geen één nacht, die hunne oogmerken begunstigde. "De Heer Mohr heeft den laatsten voorbijgang van Venus ga-"degeslagen en zijne waarnemingen aan de Haarlemsche Maat-"schappij gezonden: dezelve zullen strekken om naauwkeurig "de lengte der ligging van Batavia te bepalen [2]."

---

[1] Melvill, t. a. p.

[2] Reis rond de wereld enz. door den Heer Louis de Bougainville in de jaren 1766 tot 1769, vertaald door Pieter Leuter, te Dordrecht 1793, blz. 298. Ook aangehaald door J. C. van Doeveren, in zijn Nog iets over den Nederlandschen Sterrekundige Johan Maurits Mohr (Tijdschrift van *Neêrlandsch Indië*, 1845, 8 Afl. blz. 270). Hij heeft daarbij gevolgd de uitgave van Blussé en Zoon, 1772, bl. 333, terwijl de uitgave van 1793 bij de Lecino en Krap is geschied.

Melvill schrijft dat het schijnt dat Mohr de stichter is geweest van dezen sterretoren; en door den hierbij gevoegden brief wordt dit bevestigd, waarin hij zegt: "nu mijn nieuw observa-"torium tot stand gebragt en voltooid is, hoop ik in het ver-"volg mijn bijzonder werk te maken van zoodanige waarnemin-"gen, die van nut en dienst zijn kunnen tot deze en andere "eindens in de sterrekunde enz., om de ware situatie van Java "in zijne lengte en breedte met meer andere vereischten en "bijzonderheden nader en naauwkeuriger te bepalen, als tot nog "toe geschied is, en waarvan men zeggen mag, zoo vele kaar-"ten, zoo veel verschillen in lengte en somtijds ook in breedte." Hij biedt daarin verder zijne geringe vermogens aan ten dienste van het algemeen, en in het bijzonder van zijne Heeren en Meesters, van wie hij een voorschrijven verzoekt aan de Hooge Regering te Batavia, om hem door hun voorbeeld en gezag aan te moedigen in zijne voornemens, enz.

Van den toestand van Batavia, bij het schrijven van den brief, hangt hij geen gunstig tafereel op; voor de bijzonderheden verwijzen wij den lezer daarheen.

Het is wel te bevreemden, dat men van een man gelijk Mohr was, zoo weinig in de papieren der voormalige Oost-Indische Compagnie vindt vermeld.

Mohr werd te Essingen geboren en op den 10den December 1736 tot Predikant in Indië aangenomen.

In de resolutiën van de Kamer Amsterdam vond ik omtrent het laatste het volgende: [1]

"Door de gedeputeerden van 't Classis alhier voorgedragen "zijnde den persoon van Johannes Mauritius Mohr, om als Pre-"dikant ten dienste van de kerken van Indië aangenomen te "worden, bij zoo verre deze Vergadering in zijne predikgaven "genoegen mogten komen te nemen, is goedgevonden de Hee-"ren van het pakhuijs te verzoeken en committeren, om den "voornoemden Mohr te hooren prediken en van haar Ed. bo-"vendien ter Vergadering rapport doen."

In den loop der volgende maand werd [2] op het gedaan "rapport en getuijgenisse van de Heeren van het pakhuijs, "hebbende ingevolge de resolutie van den 15den November laatst-"leden hooren prediken den proponent Johannes Mauritius Mohr,

---

[1] 15 November 1736.
[2] 10 December 1736

"goedgevonden en verstaan, denzelven tot predikant naar Indiën "aan te stellen op een tractement van negentig gulden ter maands."

In de maand April van het volgende jaar 1737 vertrok Mohr met het schip *Oostrust* van de Kamer Amsterdam naar Indië, waar hij op den 8sten September van dat jaar aankwam.

Aanvankelijk deed hij te Batavia dienst bij de Hollandsche gemeente, maar al spoedig werd hij geroepen om bij de Portugesche gemeente zijne gaven te laten hooren, en daarbij als permanent Leeraar aangesteld; de volgende resolutie [1] heeft hierop betrekking: "Ten aanvank dezer Vergadering werd op "het gedaan verzoek van den Predikant Johannes Maurits Mohr, "als permanent Leeraar in de Portugesche gemeente, goedge-"vonden, onaangezien de helft van zijn Eerwaarde tienjarig ver-"band nog niet is geëxpireert, bij wijze van inschikkelijkheid "om deszelfs verzwaarde dienst, door gebrek aan Leeraren in "de Portugesche taal, na het voorbeeld van den Eerw. Wagardus "ter sessie van den achtsten Julij jongstleden toe te leggen, de "gagie als ordinair Leeraar tot honderd en dertig guldens ter "maand van heden af."

Mohr overleed te Batavia, op den ?den October 1775 [2], na aldaar bijna acht en dertig jaren werkzaam te zijn geweest.

De volgende brief strekte eensdeels ter bedanking aan den Bewindhebber Hope, voor de benoeming van zijn' aanbehuwd zoon, Mr. Johannes Gabriël van Gehren, tot Extra ordinair Lid in den Achtbaren Raad van Justitie van het kasteel te Batavia, hem door den Bewindhebber, bij zijn brief van den 22sten September 1767, kenbaar gemaakt.

Wij hebben dit gedeelte achterwege gelaten.

LEUPE.

Uit een brief van den Predikant Johannes Maurits Mohr aan den Bewindhebber Thomas Hope, te Amsterdam.

Wat nu wijders mij zelvs belangt, ik hoop mij onder Gods genadigen zegen in het kerkelijke zoo wel als in het burgerlijke steeds zoodanig te gedragen, dat ik het goede getuigenisse van mijne Heeren en Meesters in 't algemeen, en dat van

---

1 23 Aug. 1740, Resol. Gouvern.-Gener. en Raden van Indië.

2 Hij werd den 28sten van die maand begraven.

Uw Hoog Edel Groot Agtbare in het bijzonder, waarmede ik bij desselfs veel gerespecteerde letteren ben vereerd geworden, meer en meer mag meriteeren en wegdragen.

Het zal mij eerder aan krachten en vermogens als aan lust en ijver ontbreeken, om een nuttig meedelid van kerk en burgerstaat te zijn in deze gewesten, of te voldoen aan de bijzondere betrekking en verpligting, waarin ik mij (na mijne manier van denken) als een Evangeliedienaar bevinde, om niet alleen het ware heil en welzijn mijner toevertrouwde gemeentens en de belangens van den Christelijken Godsdienst, in de eerste plaats bovenal te behartigen; maar ook in de tweede plaats verdagt te zijn op de bevordering van den welstand mijns naasten in 't algemeen, met betrekking tot zijn natuurlijk en zedelijk bestaan, zoo veel in mijn vermogen is.

Ik heb mij zedert eenige jaren herwaards onder andere nuttige wetenschappen inzonderheid toegelegd op de natuur- en sterrekunde, mijne oude en meest begunstigde liefhebberij, met een voornemen om dezelve onder ons in eenig aanzien te brengen en te bevorderen, als meest bekwaam zijnde om de onkunde en 't bijgeloof in Goddelijke en menschelijke zaken, die onder ons in 't algemeen zeer groot zijn, tegen te gaan, en de harten der menschen te vervullen met redelijker en verhevener denkbeelden van Gods werken, die de Godheid waardig en geschikt zijn een redelijk schepsel verder op te leiden en vatbaarder te maken voor de godsdienst zelve.

Hoe groot en heilzaam de invloed dezer wetenschappen en inzonderheid der sterrekunde al verder zij op de zaken en belangens der menschen, zoo in het natuurlijke als burgerlijke leven, kan voor Uw H. Ed. Gr. Agtb. (schoon juist geen Astronomist zijnde) in deze verlichte eeuw niet onbekend zijn.

De voornaamste en voor het menschdom allernoodzakelijkste wetenschappen, de geographie, navigatie, chronologie en de historiën zelfs, zonder andere kunsten en handwerken te noemen, zijn uit haar of geboren en gesproten, of worden door haar verlicht en opgehelderd; zoodanig dat dezelve zonder hare hulp en bijstand genoegzaam geen de minste zeekerheid hebben of een merkelijke graad van volkomenheid bereiken kunnen.

De land- en zeekaarten inzonderheid zijn door haar grootelijks verbeterd, en ondergaan zulks nog jaarlijks door nieuwe en herhaalde waarnemingen van die natuur, die men echter ontwaard, dat alhier op deze Hoofdplaatse van Neêrlands-Indiën,

ter bepaling van desselvs ware lengte, nog nooit vóór het jaar 1761 gedaan zijn, wanneer ik de bekende passage van Venus over de zonneschijf heb waargenomen.

Nu mijn nieuw observatorium tot stand gebragt en voltooid is, hoop ik in 't vervolg onder Gods zegen, wanneer mijne gezondheid, die sedert eenige maanden door aanhoudende slapeloosheid merkelijk gekrenkt was, zulks zal toelaten, mijn bijzonder werk te maken van zoodanige waarnemingen, die van nut en dienst zijn konnen tot deeze en andere eindens in de sterrekunde, al was het ook dat dezelve op andere plaatsen van dit eiland aan zijnen oostelijken of westelijken uithoek, langs zijne stranden ten noorden of ten zuiden, dan wel landwaarts in, moesten gedaan worden om de ware situatie van Java in zijne lengte en breedte, met meer andere vereischtens en bijzonderheden, nader en naauwkeuriger te bepalen, als tot nog toe geschied is, en waarvan men zeggen mag, zoo veele kaarten, zoo veele verschillen in lengte en somtijds ook in breedte.

Ik offereere ten dien einde mijne geringe vermogens om dezelve te emploijeren ten dienste van het algemeen, en in specie van mijne Heeren en Meesters, zoodra zulks van mij mogte gerequireerd worden. Alleenlijk is mijn zeer eerbiedig verzoek aan UwHEd Gr. Agtb., dat er bij occagie Compes wegen een lettertje van recommandatie na herwaards aan deze regering mag afgaan, om mij in deze functie, waarmede ik mij zelve ter liefde van de weetenschappen en van 't algemeen welzijn vrijwillig gechargeerd hebbe, door Haar voorbeeld en gezag behoorlijk aan te moedigen en te maintineren tegen den haat en de veragting van zulke lieden, die het zoo min aan malitie als vermogen ontbreekt, om de beste inzigten en onderneemingen van anderen, die niet van hunnen smaak en goedkeuring zijn, te dwarsboomen en hatelijk te maken.

Wij leven hier in een tijd, waarin de haat en nijd regeerd in den hoogsten graad, en men weet onder ons bijna van geen andere kunst of weetenschap als van die om geld te winnen en schielijk rijk te worden; waardoor zulke menschen dan ook natuurlijk in veelerleij verzoeking vallen, om ter bereiking van hunne baatzugtige en snoode inzichten de allersnoodste middelen zelfs in het werk te stellen, die te bedenken zijn.

De armoede en het verval van dit eertijds zoo florisante Batavia is zoo groot en algemeen, dat men voor de gevolgen wel mag bedugt zijn.

Edoch dit in parenthesi: vergeef mij Hoog Edel Groot Agtbare Heer, dat ik als een Theologant deeze politieke reflexie gemaakt hebbe; ik keere weder tot mijn gedane verzoek, om met eenige weinige regelen van voorschrijving aan de Hooge Regering dezer landen door Haar Edel Groot Agtbare uit Patria te mogen gemunificeerd worden, tot mijne gerustheid in het toekomende.

Indien het loffelijk voorbeeld van zijne Hoog Edelheid onzen Heer Gouverneur-Generaal van der Parra [1], en van zijne roemwaardige gemalinne, die het aanzien en welzijn van den publiquen Godsdienst en van zijne dienaren boven anderen behertigen en voorstaan, van anderen altijd wierde nagevolgt, dan zoude men dies aangaande niet behoeven te klagen; edoch de beste voorbeelden werden doorgaans het allerminsten, de kwade het allermeeste gevolgd.

Gods kerk en Hare dienaren, wier getal zeer verzwakt is, hebben de hulp en de ondersteuning van UwHEdel Groot Agtb. en van andere Voedster Heeren thans meer van nooden als ooit voorheen, gelijk UwHEdel Agtb. uit onze afgegane kerkelijke missive en bijgevoegde kerkstaat aan Haar Eds Groot Agtb. onze Heeren en Meesters zal gelieven te beoogen.

Wij imploreeren in deze UwHoogEdel Groot Agtb. bijzondere protextie en gunstige dispositie nopens het eene en andere, gelijk ik zulks met alle de mijne zeer eerbiedig ben doende ten onzen behoeve, blijvende onder toewensching van Gods beste zegeningen en alle wenschelijk heil over UwHoogEdel Groot Agtb. persoon, aanzienelijke familie en gewigtig bestier van zaken, ten beste van land en kerk, met schuldig respect en veneratie, HoogEdele Groot Agtbare Heer, UwH.Ed. Groot Agtbare onderdanigste en zeer gehoorzame Dienaar

(*Eigenh. get*) J. M. MOHR.

Batavia, den 2den November 1768.

Tot nadere toelichting wordt hierbij gevoegd, dat Mohr was Lid der Hollandsche Maatschappij van Wetenschappen te Haarlem, sedert den 24sten Mei 1763.

---

[1] Overleden den 28sten December 1775, dus slechts twee maanden na het overlijden van den Predikant Mohr.

Hij plaatste in hare werken
"Waarneminge over den schijnbaren loop van Venus over den "Zonneschijf in zijn begin, midden en einde, op den 6den Junij "1761."

Deze waarneming geschiedde op zijn buitenplaats *Kliphof*, omtrent een uur gaans oostwaart buiten de stad Batavia, niet ver van het strand, in tegenwoordigheid van den Kapitein Luitenant en Baas der Kaartenmakers Gerrit de Haan en den Schipper, in dienst der Oost-Indische Compe Pieter Jan Soele.

Verhandel. uitgegeven door de Holl. Maatschappij van Wetenschappen, VIIde Deel, 1ste Stuk, 1763, blz. 380—390.

"Waarneming van Venus bij haren uitgang van de Zonne-"schijf, gedaan den 4den Junij 1769, te Batavia, op het Ob-"servatorium, leggende op 6 graden 12 minuten zuider breedte."

Alsvoren, XII deel, bl. 123—130.

"Waarneming van Mercurius bij zijne uitgang van de Zonne-"schijf, gedaan den 10den November 1769, te Batavia, op het "Observatorium.

Als voren, XII deel, blz. 131—134.

"Berigt nopens het springen en instorten van den branden-"den Zwavelberg, met het droevige gevolg van dien op het "Eiland Java, in de maand Augustus 1772, voorgevallen, met "bijgevoegde aanmerkingen nopens dit verschijnsel, aan de Hol-"landsche Maatschappij gezonden door haar medelid, J. M. M."

Als voren, XIV deel, blz. 82—96, 1773.

Dit had plaats met den berg Papandaijang op den 11den Augustus. Zie ook de verhandelingen van het Bataviasch Genootschap van Kunsten en Wetenschappen, II deel, blz. 58, 1784, waar over het berigt door Mohr ingezonden gesproken wordt.

OPMERKINGEN

OVER DE

ALPHABETTEN EN PROEVEN VAN OUD JAVAANSCH SCHRIFT,

VOORKOMENDE IN DE BIJDRAGEN Deel VI, pag. 280 en volgg.

In eenige regelen ter inleiding van de alphabetten en schriftproeven, door de zorg van den Heer Keyzer overgenomen uit een handschrift van de *Royal Asiatic Society* te Londen, is voor nadere inlichting verwezen naar de beschrijving van dat handschrift, in mijn berigt over "Nog eenige bronnen voor de Taal-, Land- en Volkenkunde onzer Indische bezittingen, te Londen" (*Bijdragen*, Deel VI, pagg. 145—160).

Ofschoon nu bij die beschrijving reeds aangemerkt is, dat de bedoelde alphabetten "blijkbaar tot modellen gediend hebben voor plaat 21 van Raffles," en dat "het geheele bandje het voorkomen heeft, van opzettelijk te zijn bijeengebragt ten behoeve van het letterkundig gedeelte van Raffles' *History of Java*," zal het toch tot juiste waardering van de beteekenis der geleverde schriftproeven welligt niet overtollig zijn, te doen opmerken, dat die proeven, zooveel pl. I—VII betreft — met uitzondering van de twee opschriften van ringen op pl. VII — niet door den schrijver van 't Londensch handschrift in haar geheel aan oudere handschriften of inscripties ontleend zijn, maar bestaan uit fragmenten uit dichtwerken van zeer jonge dagteekening (1), door hem in de van elders bekende oude schriftvormen overgebragt. Die proeven kunnen dus, met de transcriptie — als men het zoo noemen wil — in gewoon Javaansch schrift, die er in het handschrift onder stond, niets *bewijzen* voor de juistheid van de bijbehoorende alphabetten, en hebben op geene andere waarde aanspraak, dan als aanvulling en toelichting op die alphabetten (2).

(1) De 2de strophe van pl. I vindt men terug in de door mij uitgegevene *Brâtâ-joedâ Mâtjâ-pat*, VII, 1; de beide strophen van pl. III in hetzelfde werk, XXI, 1—2; die van pl. IV, ib. IV, 6—7.

(2) In den afdruk der transcriptie zijn de volgende feilen te verbeteren: I,

Geheel anders is het gelegen met pl. VIII en IX. De eerste, in mijn exemplaar onderste boven geplaatst, geeft eene copie van de inscripties op den bekenden grooten *lingga* (*sélå kalanangan*, steenen symbool van voortteling) van *Soekoeh*, thans in het bezit van het *Bataviasch Genootschap van Kunsten en Wetenschappen*, dien men in Deel XIX der *Verhandelingen* van dat genootschap, verschenen in 1843, door Dr. van der Vlis afgebeeld, beschreven en verklaard vindt. Zijne lezing schijnt, even als die van onzen onbekenden schrijver, hoogst willekeurig, en de vertaling genoegzaam uit de lucht gegrepen. De groote overeenstemming, die nogtans tusschen beide uitleggers bespeurd wordt, ofschoon van der Vlis geene andere voorlichting had dan van den *Radèn Ngabèhi* RÅNGGÅ WARSITÅ van *Soerakarta*, en ons handschrift, waarschijnlijk van *Madura* afkomstig, reeds lang te voren door Raffles naar Europa moet zijn vervoerd, geeft aanleiding tot het vermoeden, dat omtrent de beteekenis der inscripties eene inlandsche overlevering bestaat, die wel eenigen grond van waarheid hebben mag. In de lezing van de twee regels, die het hoofddoel der inscripties uitmaken, bestaat geen ander wezenlijk verschil, dan dat van der Vlis voor het achtste teeken van den eersten regel leest [Javanese] in plaats van [Javanese] Voor het eerste woord, uit de drie eerste teekens bestaande, heeft van der Vlis op blz. 67 [Javanese] maar in het *alphabetisch register*, op blz. 124, [Javanese] denkelijk beiden druk- of schrijffouten voor [Javanese] even als bij onzen schrijver in de herhaling op blz. 9 (288), r. 3: [Javanese] voor [Javanese] zoo als zijne transcriptie heeft. In die herhaling is ook in r. 5, tusschen [Javanese] en [Javanese] het woord [Javanese] uitgevallen. — In de verklaring van diezelfde inscriptie — waarvoor men bij van der Vlis ook het Alphabetisch register dient te raadplegen — is het voornaamste onderscheid, dat van der Vlis den *tweeden* regel het *eerst* leest, en aldus uitlegt: [Javanese] *scherp*, [Javanese] *speer*, [Javanese] *gelijk*, [Javanese] *membrum virile*, [Javanese] *alle*, [Javanese] *die*, [Javanese] *tegenkomen* (*acutum pudendi virilis simile est acuto hastae. Omnes quibus occurrit*); waaraan zich dan aansluit het eerste woord van regel 1: [Javanese] *vlugten*, enz. Voorts wordt [Javanese] door onzen schrijver verklaard door [Javanese] d. i. *ziel en ligchaam overgeven*, natuurlijk met betrekking tot de lijdende partij; door van der Vlis waarschijnlijk ten gevolge van misvatting van dezelfde Javaansche om-

---

r. 1 v. o.: [Javanese] lees [Javanese] II, r. 2 v. o. [Javanese] l. [Javanese] III, r. 1: [Javanese] l. [Javanese] V, r. 6: [Javanese] l°. [Javanese] VI, r. 1: [Javanese] l. [Javanese] r. 2: [Javanese] l. [Javanese]

schrijving, door *leven en ligchaam overstorten*, wat dan van het handelend deel te verstaan is. — En voor [illegible] [illegible] zoo als onze schrijver heeft, heeft van der Vlis [illegible] *niet*, [illegible] *ontbreken*, [illegible] *gunst*, [illegible] *die*, enz. (*Neque illa quâ vehitur, caret favore*).

In de lezing van het jaartal op het voetstuk stemmen beiden overeen; ook daarin, dat zij de kortere inscriptie onder het jaartal als eene omschrijving daarvan in woorden verklaren, maar verschillen aanmerkelijk in de lezing en verklaring van die woorden in het bijzonder. Volgens van der Vlis luiden zij: [illegible] *te zien zijn*, [illegible] *in beweging zijn*, [illegible] *vlam*, [illegible] *stof*.

Pl. IX, a en b, van onze fac-simile's bevat als proeve de eerste blz. uit den *Falak Boedha* — d. i. Boedhistische kalender: een naam, die er echter buiten twijfel eerst later aan gegeven is — die in 't Londensch handschrift ruim 70 blz. beslaat, en daarin uit een ouder handschrift in het oorspronkelijk karakter moet zijn overgeschreven. Reeds bij de eerste inzage kwam het mij twijfelachtig voor, of het gewoon Javaansch schrift, aan het begin van dat stuk toegevoegd, wel eene *transcriptie* zijn kon; maar het had toch ook niet het voorkomen van eene *vertaling* te zijn, en bij gemis van een alphabet van dien schriftvorm ontbrak mij toen de tijd, om de zaak nader te onderzoeken. Thans is mij gebleken, dat het inderdaad half het een en half het ander, of, zoo men wil, het een zoo min als het ander is; want de schrijver heeft over het algemeen het oorspronkelijke slechts in Javaansche letters overgeschreven, hier en daar echter het Kawi in nieuw Javaansch vertaald of omschreven, maar in beiden, naar het schijnt, meermalen misgetast (1). Ik laat daarom hier achter eene letterlijke transcriptie van den tekst volgen, zoo als ik meen dien te moeten lezen, voorafgegaan door die van 't alphabet, dat ik er uit afgeleid heb, en afzonderlijk wedergeef. De teekens, die daar tusschen haakjes geplaatst zijn, heb ik in het klein fragment van den tekst niet gevonden. Enkele zijn mij ook min of meer twijfelachtig gebleven, en slechts bij gissing bepaald. De lithographische uitvoering kan zeker veilig worden toevertrouwd aan den Heer Lankhout te 's Hage, die buiten de hier besprokene fac-simile's, uit hetzelfde handschrift de geheele *Bharatajoedha Kawi*, zijnde 136 blz. zeer fijn schrift, in steendruk gebragt

---

(1) Als *drukfouten* zijn denkelijk te beschouwen: r. 3: [illegible] voor [illegible] en op de tweede blz. r. 2: [illegible] voor [illegible] [illegible] voor [illegible] r. 7: [illegible] voor [illegible] r. 5 v. o.: [illegible] voor [illegible] 4 v. o.: [illegible] voor [illegible]

heeft, en, zoover ik tot nu toe heb kunnen nagaan, daarin uitnemend geslaagd is.

Aan eene *vertaling* zal ik mij maar niet wagen, daar deze, om verstaanbaar te zijn, eene omslagtige uitweiding over inlandsche astrologie behoeven zou, die hier minder op hare plaats zou zijn. Wie met de inrigting van zulke werken eenigermate bekend is, zal in de Javaansche omschrijvingen van den zamensteller van het handschrift wel eenige verklaring vinden, die evenwel geen onbepaald vertrouwen schijnt te verdienen.

Batavia, Augustus 1863. A. B. COHEN STUART.

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible] (?) [illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible] (?) [illegible]

[illegible]

[illegible]

De Japansche Traktaten met Nederland, Rusland, Engeland, de Vereenigde Staten en Frankrijk in 1858 *te Jedo gesloten.*

Fac-simile van den Japanschen Tekst.

The Japanese Treaties, concluded at Jedo in 1858 *with the Netherlands, Russia, Great-Britain, the United States and France.*

Fac-simile of the Japanese Text.

'SGRAVENHAGE, MARTINUS NIJHOFF, 1862.

Den aard van dit werk kan men niet beter doen uitkomen, dan door de opneming van het kort berigt, dat het fac-simile voorafgaat.

Daar het voor eene degelijke beoefening der Japansche taal eene behoefte is ook voorbeelden van den thans in Japan gebruikelijken *officielen* stijl te bezitten, heeft de uitgever op aanraden van schrijver dezes tot de uitgave besloten van een *facsimile* van den Japanschen tekst der in 1858 te Jedo met de vreemde mogendheden gesloten traktaten, die daar onder den titel *Ansei Tsutsinoye M'ma deô-yak sjo-men*[1] in den zomer 1859 door den druk is uitgegeven.

Heeft men er vroeger prijs op gesteld, dat de *Chinesche tekst* der in 1842—44 met China gesloten verdragen tegelijk met de Engelsche of Fransche redactie in het *Chinese Repository* opgenomen en door afzonderlijke overdrukken met den titel *Treaties of Peace* meer algemeen verkrijgbaar gesteld werd, eene uitgave van den *Japanschen* tekst der thans in werking zijnde Japansche traktaten en tolreglementen zal den beoefenaar der Japansche taal voorzeker evenzeer welkom zijn.

Maar het is niet alleen de aan officiéle stukken eigene *stijl*, die onze aandacht verdient; ook als proeve van het Japansche *snelschrift* komen deze oorkonden in aanmerking, daar het *fac-*

---

[1] 安政戊午條約書面

simile ten opzigte der penceelvoering bij de Jedosche uitgave niet achterstaat.

De vervaardigers van dit fac-simile waren, toen zij dit werk verrigtten, wel is waar, nog niet in Japan geweest; maar het afschrift dat zij leverden is van dien aard, dat geen Japannees aarzelen zal het voor goed landsschrift te laten doorgaan; en dit schijnt ons voldoende.

De oorkonden, in dezen bundel vervat, zijn:

1. Het Traktaat tusschen Nederland en Japan, gesloten te Jedo, den 18den Augustus 1858, met de Regulatiën onder welke de Nederlandsche handel in Japan zal gedreven worden[1]. (*Olan-kok deô-yak narabini mitsugi-nori*).

Van dit stuk zal nog afzonderlijk de Japansche tekst met voluit geschreven Chinesche karakters (*Sung pan*) en Japansch *Katakana* worden uitgegeven. De lezing van den tekst zal daarbij volledig opgegeven en eene woordelijke Nederlandsche vertaling er aan toegevoegd worden.

2. Het Traktaat tusschen Rusland en Japan gesloten te Jedo, den 19den Augustus 1858[2]. (*Rosia-kok deô-yak*).

3. Het Traktaat tusschen Engeland en Japan gesloten te Jedo, den 26sten Augustus 1858[3]. (*Inkiri-kok deô-yak*).

4. Het Traktaat tusschen Amerika en Japan gesloten te Jedo, den 29sten Augustus 1858[4]. (*Amerika-kok deô-yak*).

5. Het Traktaat tusschen Frankrijk en Japan gesloten te Jedo, den 9den October 1858[5]. (*Furansi-kok deô-yak*).

Om de vergelijking dezer oorkonden zoowel onderling als met de woordelijke vertaling, die afzonderlijk zal gegeven worden, gemakkelijk te maken, heeft men bij den Japanschen tekst met Romeinsche cijfers het nommer van ieder artikel, en met Arabische dat van de alinea's doen voegen.

De vervaardigers van het fac-simile zijn de heeren R. J. DE SAINT AULAIRE, J. A. BUDDINGH en W. P. GROENEVELDT,

---

1 阿蘭陀國條約並稅則.

2 魯西亞國條約

3 英吉利國條約

4 亞墨利加國條約

5 佛蘭西國條約

Nederlanders, die zich, op grond van beschikkingen, door vroegere Ministers van Koloniën genomen, onder de leiding van den hoogleeraar J. HOFFMANN, op de beoefening der Chinesche en Japansche talen hebben toegelegd, ten einde later als translateurs en tolken den lande te kunnen dienen. De eerstgenoemde heer bevindt zich thans als Japansch tolk te Nagasaki, de beide anderen zijn te Canton, om meer bijzonder den Canton-tongval te bestuderen.

Door de heeren GROENEVELDT en SAINT AULAIRE is gedurende den laatsten tijd van hunne studie te Leiden nog een ander even belangrijk als nuttig werk verrigt; wij bedoelen het

MANUAL OF CHINESE RUNNING-HAND WRITING

especially as it is used in Japan, compiled from original sources by R. J. DE SAINT AULAIRE and W. P. GROENEVELDT (*Printed for the authors*). Sold by G. M. van Gelder, Amsterdam, 1861, 4o, 173 bladz.

Kenmerkt zich dit Manual door zijne inrigting als een gemakkelijke sleutel tot het zoo moeijelijk te ontcijferen Chinesche snelschrift, zoo als het in Japan in gebruik is; de *technische* uitvoering, het werk van den Heer Groeneveldt, is van dien aard, dat de voornaamste leden van het Japansche gezantschap, hetwelk in 1862 Nederland bezocht heeft, het praedikaat van "*mottomo kireina!*" (*'t is overheerlijk!*) daaraan hebben toegekend.

Daar een werk van zoo *specialen* aard, als dit *Manual*, minder algemeen bekend wordt, meenen wij, met het oog op het belang der zaak, uit zijne inleiding datgene te mogen overnemen, wat het *ontstaan* en *doel* van dit Nederlandsch voortbrengsel van beoefening van oostersche talen toelicht.

Uittreksel uit de Inleiding tot het Manual.

"Toen wij het werk opvatten, dat wij thans aan onze medebeoefenaars der Chinesche en Japansche talen aanbieden, hadden wij geen ander oogmerk, dan *ons zelven* een middel te verschaffen om zoo goed mogelijk met het Chinesche snelschrift bekend te worden. Nadat wij ons eenigen tijd op de beoefening dier talen hadden toegelegd, bleek ons de noodzakelijkheid dezer kennis, en wij gevoelden de behoefte aan een *gids*, die ons snel en zeker tot deze kennis zou leiden. Een zulke niet bestaande,

bleef ons geen andere keuze dan, hetzij uit de verscheidene voorbeelden van snelschrift een aantal van de meest gebruikelijke karakters uit te zoeken en zoo allengs ons oogmerk te bereiken, dan wel zelven een handboek zamen te stellen, dat voor goed in onze behoefte zou voorzien.

"De eerste weg zoude, naar wij begrepen, veel tijd en moeite gekost hebben zonder geheel en al te voldoen. Vormen, aan het geheugen ontgleden, zouden ons tot tijdroovend opzoeken genoopt hebben, dat soms zelfs vruchteloos zijn kan. Wij sloegen derhalve den anderen weg in en gingen aan het werk. Toen het gedaan was, begrepen wij, dat het ook *anderen* van nut zou zijn, en besloten dus het door den druk uit te geven.

"Onze geachte leeraar, Prof. Dr. J. Hoffmann, die ons tot het ondernemen van dezen arbeid had aangespoord, stelde gaarne al wat hij aan bouwstoffen daarvoor bezat ter onzer beschikking en stond aan ons het Japansch encyclopedische woordenboek *Manbô sets-yô fu-ki sô*[1] af, om de daarin vervatte opgaven van het snelschrift in ons handboek op te nemen. Dit werk heeft dan ook tot grondslag verstrekt van onzen arbeid, terwijl nog een aantal moeijelijke vormen van Chineesch snelschrift uit een ander soortgelijk woordenboek het *Man-dai sets-yô zi-rin bô-zô*[2], ontleend is.

"Wij kunnen deze gelegenheid niet laten voorbij gaan, zonder erkentelijk te doen uitkomen, dat, welke dienst door onzen arbeid ook aan de wetenschap mogt worden bewezen, wij een groot gedeelte der verdiensten aan Prof. H. moeten toekennen, die ons de beginselen, waarop dit schrift gebaseerd is, heeft blootgelegd, ons ruimschoots van bouwstoffen voor onzen arbeid heeft voorzien, en ons in menig moeijelijk geval met raad bijstond.

"Bij de bewerking van dit handboek kwam het er vooral op aan eene methode te volgen, die reeds van den beginne af den waarborg in zich droeg, dat de vormen van het snelschrift, met de ter verklaring daarnaast geplaatste standaardvormen werkelijk overeenstemmen en dat er ten dezen opzigte geen misslag begaan werd. Wij hebben het eerstgemeld woordenboek, dat, zoo als doorgaans de boeken van China en Japan, slechts op eene zijde van het papier gedrukt is, geheel aan stukken gesneden en de

---

1 萬寶節用富貴藏

2 萬代節用字林寶藏

aldus verkregen woorden ten getale van omtrent 45,000 naar het voor ons werk beraamd stelsel in klassen verdeeld en vervolgens behoorlijk geordend en opgeplakt, waarbij de voorkomende doubletten werden uitgescheiden. De aldus verkregen bouwstof heeft vervolgens als een stelselmatig geordend origineel gediend, waarnaar het Manual werd op steen gebragt. Daar de verklarende standaardvormen steeds met den cursiefvorm verbonden bleven, kon ten opzigte ter wederkeerige betrekking van beide vormen geen mislag plaatsgrijpen."

Het *Manual* is in twee deelen gesplitst. In het eerste zijn de karakters naar het aantal trekken van den *standaardvorm* geordend, in het tweede naar de karakteristieke trekken van den cursiefvorm, volgens eene methode, door de vervaardigers in hunne inleiding uiteengezet.

Wij moeten instemmen met den wensch, waarmede de schrijvers hunne inleiding besluiten.

"In conclusion we hope that this work may be to others what it has been to us: — a key to the rich store of Japanese and Chinese textes written in running-hand character."

Leiden, 1862. J. HOFFMANN.

BRONNEN

VOOR DE

TAAL- LAND- EN VOLKENKUNDE VAN NEÊRLANDSCH INDIË.

Van hoeveel belang het voor elke wetenschap is, om bekend te zijn met de bronnen, waaruit daarvoor geput kan worden, behoeft niet te worden aangetoond. In het bijzonder belangrijk echter is de kennis van de schaarsche hulpbronnen voor de Taal- land- en volkenkunde van Neêrlandsch Indië; een jonge wetenschap, die nog aanmerkelijk aangroeijen kan. Het is dus ongetwijfeld een nuttig werk, om ze ter algemeene kennisse te brengen en niet alleen te vermelden de plaats, waar zij zich bevinden, maar ook al wat zij inhouden. Wij beginnen derhalve met de openbaarmaking van het Archief-Nahuys, dat in de boekerij van de Delftsche Akademie afzonderlijk bewaard wordt. Bijzonderen dank zijn wij daarvoor verschuldigd aan den heer Dr. Wap, die ons daartoe heeft in staat gesteld en de wetenswaardige bijzonderheden daaromtrent, blijkens den nevensgaanden brief, heeft willen mededeelen.

S. K.

Delft, 18 October, 1863.

AAN DEN

HEERE HOOGLEERAAR MR S. KEIJZER.

HOOGGELEERDE HEER!

In antwoord op uw mij uitgedrukt verlangen, zend ik voor uw oogmerk hierbij den door mij geredigeerden en geschreven *Catalogus* der talrijke verzameling van merkwaardige manuscripten, *Oost-Indië* betreffende, en door Mevrouw de Barones-Douairière NAHUYS, aan de Koninklijke Academie ter opleiding van Burgerlijke Ingenieurs en Indische Ambtenaren, te *Delft*, in eigendom overgedragen uit de nalatenschap van haren vereer-

den echtgenoot, Mr. H. G. Baron NAHUYS, *Heer van Burgst*, den 12den Januarij, 1858, overleden, en wiens verlangen het was, dat deze collectie, zooveel mogelijk, dienstbaar zou worden gemaakt aan de beoefening der Taal en Geschiedenis van het voor Nederland zoo onmisbare en aan zijn hart steeds zoo dierbare *Indië*, waarvoor hij, ruim dertig jaren, zoo nuttig en zegenrijk mogt werken, en welks belangen hij wenschte te blijven bevorderen, ook nog na zijnen dood.

Aan mij viel de aangename taak ten deel, om deze zijne edele begeerte te helpen verwezenlijken, een arbeid, die, echter, niet gemaklijk was, en waaraan ik, zoo als gij weet, vele maanden heb besteed. Na afloop daarvan, is de bedoelde verzameling, op de Bibliotheek der Academie, te Delft, in eene opzetlijk daarvoor vervaardigde kas, van af den 28sten December, 1859, ter raadpleging voor belangstellenden toeganklijk gemaakt. Zij was, krachtens 's Konings Besluit van den 12den April, 1859, Nr. 84, door de Academie aanvaard.

Terwijl ik mij verpligt gevoel, om UHoogGel. dank te zeggen voor het zoo doelmatig thans in het werk gestelde middel ter algemeene openbaarmaking der belangrijke bronnen van kennis, Indië betreffende, in dit *Nahuys-Archief* weggelegd, meen ik tevens goed te doen, door de aandacht hier nog eens te vestigen op de hoogst-merkwaardige, eerst buiten den handel verschenen *Levensherinneringen van den Generaal* NAHUYS, doch voor de tweede maal, *vermeerderd*, door mij uitgegeven, na zijn overlijden, te *'s Hertogenbosch*, bij de *Gebroeders* MULLER, met portret en fac-simile. Dat uitmuntend Boekwerk — hoofdzakelijk geconsulteerd door den Heer JOZEF BELINFANTE, te *'s Gravenhage*, den geachten Schrijver van het keurig Artikel NAHUYS, in *Michaud*, *Bibliographie Universelle*, tome XXX, — in verband beschouwd met, vooral, den schat van *Adviezen*, door NAHUYS, als Raad van Indië, uitgebragt, zal 's Mans eervolle nagedachtenis in zegening doen blijven bij allen, die waren adel kunnen waarderen, zoo schoon uitblinkende in het door dezen echten *menschenvriend*, geheel zijn leven door, roemrijk gehandhaafde 'Ridder-devies: *non sibi sed patriae:* "Onbaatzuchtige liefde voor het Vaderland."

Ik heb de eer, te zijn, met opregte hoogschatting,

Uw Hooggel. bereidw. Dien.:

Dr. WAP.

NAAR TIJDORDE OPGESTELDE LIJST

VAN DEN INHOUD DER

TWEE-EN-TWINTIG PORTEFEUILLES

TE ZAMEN UITMAKENDE HET

OOST-INDISCH ARCHIEF,

NAGELATEN DOOR

MR. HUIBERT GERARD BARON NAHUYS VAN BURGST, HEER VAN BURGST, GENERAAL-MAJOOR ENZ., LAATSTELIJK RAAD VAN NEÊRLANDSCH INDIË, EN, ALS GESCHENK VAN ZIJNE ECHTGENOOT, VROUWE DE BARONESSE DOUAIRIÈRE NAHUYS VAN BURGST, GEBOREN HODGSON, KRACHTENS ZIJNER MAJESTEITS BESLUIT VAN DEN 12den APRIL, 1859, No 84,

AANVAARD DOOR HET BESTUUR DER

KONINKLIJKE ACADEMIE TER OPLEIDING VAN BURGERLIJKE INGENIEURS ENZ., TE DELFT.

Opgemaakt, te Delft, 1858—1859, door Dr. WAP.

PORTEFEUILLE 1.

Ao. 1741—1821.

1. Verhaal van den oorsprong van den Javaanschen oorlog. 1741.
2. Dagregister van Nicolaas Harting. 1746.
3. Een Dagregister, met inhoudsopgave. 1749—1802.
4. Militaire Orders, uitgevaardigd van het kasteel Batavia. 1762.
5. Piagĕm-boek. 1784—1787.
6. Idem. Met fraaije Chinesche handschriften. 1808.
7. Idem. 1815—1821.
8. Soerakartasche Brieven. 1787—1789.
9. Afgaande en secrete Brieven uit Soerakarta. 1789—1800.
10. Idem. 1797—1806.
11. Brieven en Besluiten van, aan en door den Maarschalk Daendels. 1811.
12. Justitiële zaken in de Residentie Cheribon. 1819.

PORTEFEUILLE 2.

A°. 1755—1823.

1. Tractaten en Contracten met Soera- en Djocjokarta. 1755—1813.
2. Idem. Drie bandjes, in 12°. perkament. 1755—1813.
3. Idem. 1788—1823.
4. Extract-brieven en Resolutiën uit Djocjokarta. 1760—1784.
5. Acte van verband ten behoeve der Compagnie. 1788.
6. Dagregister van J. F. van Reede tot de Pakeler, 2 dln. 1790—1791.

PORTEFEUILLE 3.

A°. 1791—1819.

1. Afgaande Brieven uit Djocjokarta. 1791—1795.
2. Buitengewone inkomsten van het opperhoofd, enz., te Soerakarta. 1792.
3. Capitulatie tusschen het Fregat: "la ville de Bordeaux" en het Kantoor Padang. 1793.
4. Aankomende Brieven te Soerakarta. Geheim. 1797—1806.
5. Capitulatie van het eiland Ternate. 1801.
6. Instructiën. 1800—1801.
7. Extract-besluiten. 1808—1810.
8. Idem. 1818—1819.

PORTEFEUILLE 4.

A°. 1804—1814.

1. Verslag betreklijk de Regentschappen in de Bataviasche bovenlanden. 1804.
2. Letteren van den Gouvern.-Gen. nopens de baatzucht der Compagnie-dienaren. 1805.
3. Reisjournaal naar de Kaap de Goede Hoop. 1806.
4. Het verbranden van Nêerlands vloot. 1806.
5. Verslag nopens Borneo, Banjermassing en de Dajakkers. 1806.
6. Finantiële maandstaat onder den Gouvern.-Gen. Daendels. Januarij 1810.

7. Rapporten van G. H. Nahuys aan den Gouvern.-Gener. Daendels. 1810.
8. Landing der Engelschen op Java en overgave der Kolonie. 1811.
9. Nahuys reis door de Cheribonsche bosschen' en bovenlanden. 1811.
10. Het geheim verhandelde in de bijeenkomst van eenige Rijksgrooten. 1811.
11. Berigt van een' (krankzinnigen) Engelschen deserteur over Meester Cornelis. 1811.
12. Correspondentie van en met het Engelsch Gouvernement. 1811—1812.
13. Stukken, betreffende de Commissie van 's Konings zaakgelastigden voor O.-Indië. 1814.

PORTEFEUILLE 5.

A°. 1816—1817.

1. Ontscheping van 's Konings troepen in O.-Indië. 1816.
2. Brieven van Commissarissen-Generaal. 1816.
3. Soesoehoenans-raad te Soerakarta. 1816.
4. Hofceremoniëel bij de komst van een buitengewonen Gezant. 1816.
5. Djocjosche Correspondentie. Geheim. 1816.
6. Instructie voor de overneming der Djocjosche Residentie. 1816.
7. Djocjosche Brieven van en aan Commissaren-Generaal en Gouverneur-Generaal. 1816—1817.
8. Muntwezen van Neêrlandsch-Indië. 1817.
9. Contract met den Sultan van Banjermassing. 1817.
10. Instructie voor den Resident van Djocjokarta. 1817.
11. Kopij-brieven van uit Djocjokarta aan Commissarissen-Generaal. 1817.
12. Staat en gesteldheid van Cheribon, door den Resident Servatius. 1817.

PORTEFEUILLE 6.

A°. 1818—1821.

1. Vogelnestjes op Java. 1818.
2. Militaire Etappes tusschen Samarang en Batavia. 1818.
3. Relaas van een togt naar den berg Lahoe. 1818.
4. Patjitan, opgenomen in November 1818.
5. Correspondentie (*geheim*) van en met den Gouverneur-Generaal. 1818.
6. Verhuring van landerijen in de Residentie Kadoe. 1819.
7. Ziek- en sterfbed, alsmede begrafenis des Keizers van Soerakarta. 1820.
8. Stukken nopens de voorstelling des Keizers. 1820.
9. Project-ceremoniëel voor de uitroeping van een Keizer. 1820.
10. Rapport nopens de Regten enz. der landen Tjassem en Pamanoekan. 1820.
11. Statistiek der Preanger-Regentschappen. 1820.
12. Goedkoope onderofficieren en soldaten, benevens schaarschte van koper op Java. 1820.
13. Geheime Besluiten, betreffende Soerakarta. 1820.
14. Rapport betreklijk de Solosche Regentschappen. 1821.
15. Memorie tegen de Landverhuring, door den Overste Nahuys weêrlegd. 1821.
16. Inspecteur de Salis, Rapport over de Blandong van Getas. 1821.
17. Geheime stukken over den afstand van eenige gronden in der Vorstengebied. 1821.
18. Over Bazaars, Markten en Marktgeregtigheden. 1821.
19. Het eiland Bali, in alle bijzonderheden beschreven. 1821.

PORTEFEUILLE 7.

A°. 1822.

1. Landverhuring, beschouwd door Mr. H. van de Graaf en Overste Nahuys.
2. Mislukte zending der Engelschen naar Siam.
3. Kwijtschelding van de doodstraf voor eenige Kadoesche muiters.
4. Translaatbrief van den Sultan van Djocjo aan den Gouverneur-Generaal.

5. Consideratiën en advies nopens de Landverhuring door den Resident de Salis.
6. Memorie van den Resident de Salis over hetzelfde onderwerp.
7. Project-ceremoniëel voor de voorstelling van een Resident.
8. Maandelijksche verantwoordingstukken nopens de Residentie Soerakarta.
9. Correspondentie met den Gouverneur-Generaal over cultuur-uitbreiding in de vorstenlanden.
10. Begrooting van 1822 en 1823.

PORTEFEUILLE 8.

A°. 1823—1824.

1. Brief van den Directeur der landelijke inkomsten nopens Padang. 1823.
2. Letteren van den Heer W. Coster nopens de intrekking der Landverhuringen. 1823.
3. Rapporten nopens de landverbetering in der Vorsten gebied. 1823.
4. Roof en moord op het Landgoed van den Heer Bouwens. 1823.
5. Advies van den Resident Besier over de verhuring van koffijtuinen. 1823.
6. Publicatie van den Gouverneur Generaal. 6 Mei, 1823.
7. Idem. 20 Mei, 1823.
8. Geheim-Extract uit het Register der Handelingen en Resolutiën van den Gouverneur-Generaal. 1823.
9. Over de Landverhuring, door den Heer van den Broek. Met Rapport. 1823.
10. Publicatie (met Ratificatie) der Commissarissen te Soerakarta. 18 Sept.—7 Oct. 1823.
11. Vuurspuwende bergen te Besoeki. 1823.
12. Reisjournaal van den Heer S. Dedel. 7 Sept. 1823 aangevangen.
13. Rapport der Commissie van verevening in zake der Landverhuring. 1824.
14. Eigenhandige Letteren van Ram-Mohan-Roy. 10 Febr. 1824.

PORTEFEUILLE 9.

A°. 1825—1826.

1. Een Fransch voorstel van den Heer Diard nopens Indigo-bereiding. 1825.
2. Dagregister betreklijk Dipo-Negoro. 16 Julij—5 Aug. 1825.
3. Onlusten op Java. — Daarbij zeer fraaije Maleische handschriften. 1825.
4. Eenige Rapporten van de financiële commissie. 1825.
5. Contract tusschen het Ministerie van Koloniën en de Handelmaatschappij over Koffijverkoop. 1825.
6. Pas voor den genoemden Benighaussens van Samarang naar Soerakarta. 9 Jan. 1825.
7. Onlusten op Java. 1826.
8. Tractaat met de Sultans Mangkoe Boewana en Sepoeh. 17 en 27 Aug. 1826.
9. Extract-Rapport over Palembang door Kapt. Huybregts. 1826.
10. Java's geschiktheid voor Indigo-bereiding, door den Heer Thomson. 1826.
11. Correspondentie over het nieuwe Muntstelsel. 1826.

PORTEFEUILLE 10.

A°. 1827.

1. Een boekdeel (manuscript) over de Landverhuring.
2. Idem. Bijlagen, tot dat Rapport betreklijk.
3. Nota over een stelsel van Kolonisatie.
4. Staat van buitengewone oorlogskosten.
5. Magtigingsbrief van Commissaris du Bus aan Generaal de Kock.
6. Tolpoorten en Bazaars.
7. Aangelegenheden van 1827 en 1828. Officiële stukken: geheim.

PORTEFEUILLE 11.

A°. 1828.

1. Vogelnestklippen te Karangbollang.
2. Benoeming van Voogden over den Sultan van Djocjokarta.

3. Plan de campagne door den Opperbevelhebber (de Kock) der Land- en Zeemagt.
4. Kolonel Nahuys aanmerkingen over het Landbezit.
5. Proclamatie van 21 Januarij 1828.
6. Nota nopens den inlandschen oorlog.
7. Correspondentie over de schipbreuk der Heeren Boutet.
8. Finantiestelsel op Java.
9. Debiet van Zout in de Vorstenlanden.
10. Lawick van Pabst, Nota over de Onlusten op Java.
11. Zamenkomst met Kiai-Modjo, en zijne gevangenneming.
12. Engelsche vertaling van twee Memoriën over de onlusten op Java.
13. Vertaling uit het Holl. in het Eng. over de oorzaken van Java's opstand.
14. Advies over het huwelijk van Pangeran Poerbojo.
15. Over het al of niet doelmatige der doodstraf op Java.
16. Correspondentieboekje van den Resident van Soerakarta met den Gouverneur-Generaal.
17. Correspondentie van den Resident van Soerakarta met den Gouverneur Generaal over het Reglement van den Burgerlijken Stand.

PORTEFEUILLE 12.

A°. 1829.

1. Brievenboek (Febr.—Aug.); Correspondentie over Dipo Negoro, enz.
2. Een aantal blank-zegels, ook van Kiai-Modjo. — Belangrijk.
3. Nota nopens den inlandschen oorlog.
4. Correspondentie over de plannen der muitelingen.
5. Resident Valk, over het opleggen van koffij.
6. Controleur van der Goes, Reis naar Patjitan en nog tien andere plaatsen.
7. Controleur van Santen, Inspectiereis door Kadiri; 1ste en 2de district.
8. Verklaring van Raden Hasan Machmoed, een gevangen muiter.
9. Verslag nopens den staat van Landbouw, over 1829.
10. Karakterschets van Amangkoe Boewana VI, Keizer van Soerakarta, en van eenige Prinsen en Rijksgrooten.

PORTEFEUILLE 13.

A°. 1830.

1. Mr. H. G. Nahuys, stukken nopens de regeling der Vorstenlanden.
2. Marginale beantwoordingen, betreffende het voorgaande stuk.
3. Afgezonden stukken, ter zake, als voren. — Sedert 9 Mei, 1830.

PORTEFEUILLE 14.

A°. 1830.

1. Onlusten op Java, in de Vorstenlanden.
2. }
3. } Verhaal der verrigtingen van Commissarissen tot regeling
4. } der Vorstenlanden, van af 8 Mei tot 11 Oct. 1830.
5. }
6. Divisen, behoorende tot het Archief der bedoelde Commissie.
7. Kopij-correspondentie, ter zake, als boven.
8. Stukken ter zelfde zake, als boven.
9. Depêches van den Gouverneur-Gen. — Van af 15 April, 1830.
10. Correspondentie, ter gelegenheid van 's Keizers vlugt.

PORTEFEUILLE 15.

A°. 1830.

1. Archief-Salatiga. 1829—1830.
2. Overgaaf van 's Lands gelden door den Resident Nahuys aan den Resident van Nes.
3. Brieven en stukken betreklijk de Onlusten.
4. Nota nopens de regeling der Bazaars.
5. Adviezen nopens de schadeloosstelling enz., des Keizers van Soerakarta.
6. Statistiek der Montjo-Negorosche landen.
7. Ontwerp ter regeling van het Bestuur der Montjo-Negorosche landen.

8. Concept-tractaat met de Voogden van den Sultan van Djocjokarta.
9. Aanteekeningen betreklijk de bewerkte grensscheiding tusschen Soera- en Djocjokarta.
10. Correspondentie over de onderwerping van Dipo-Negoro. 28 Maart 1830.
11. Kabinetsbrief van den Gouv.-Gen. van den Bosch aan den Resident van Soerakarta, over het vervaardigen van goeniezakken.

PORTEFEUILLE 16.

A°. 1831—1837.

1. Memorie van Joseph Joannes Amer, nopens kwijtschelding van straf. 1831.
2. Bijlagen, tot die Memorie betreklijk. 1831.
3. Instructie voor Commissarissen der Vorstenlanden, met Toelichtingen. 1831.
4. Resident Valk, Extract-memorie nopens Djocjokarta, sedert 1755—1833.
5. Necrologie van den Heer C. M. Baumhauer, Directeur van Finantiën. 1834.
6. Finantiële Staten. Maart, 1837.
7. Landbezit der Chinezen. 1837.
8. Corps-Pupillen en Landmilitie. 1837.
9. Brieven van Pontianak (Kust van Borneo). 1837.

PORTEFEUILLE 17.

A°. 1836.

1. Adviezen, uitgebragt door den Generaal-Majoor Baron Nahuys van Burgst, als Raad van Indië.

PORTEFEUILLE 18.

A°. 1837—1839.

1. Adviezen enz., als boven.

PORTEFEUILLE 19.

A°. 1838.

1. Corps-Pupillen en Landmilitie.
2. Nota's over het Europeesch Landbezit, met de namen der landhuurders in het gebied van Soerakarta.
3. Korte aanmerkingen op het 1e gedeelte van het staatkundig overzigt van Java (door Mr. P. Mijer).
4. Het land Assanan. Met kaart.

PORTEFEUILLE 20.

A°. 1841—1852.

1. Belangrijk Rapport van den Generaal Nahuys aan den Koning over het aflossen der op de O.-I. Kolonie gevestigde schuld. 1841.
2. Kabinets-missive over het vereenigen der Nederlandsche en Oost-Indische legers. 12 Nov. 1842.
3. Kolonisatie op Borneo. 1847.
4. Redevoering van den Minister Baud tegen Landverkoop op Java. 1847.
5. Redevoering van Mr. Groen van Prinsterer (8 September 1849) met toelichting door Generaal Nahuys.
6. Statistiek van Java en Madura. 1850.
7. Tobia's bedenkingen tegen het particulier Landbezit op Java, met tegenbedenkingen van den Generaal Nahuys. 1850.
8. Staat van Neêrlands Overzeesche Bezittingen. 1850.
9. Mededeelingen nopens West-Indië. 1850.
10. Europesche Landhuur te Soera- en Djocjocarta. 1851.
11. Levensschetsen van twee Pangerans. Holl. en Fransch. 1852.

PORTEFEUILLE 21.

Javaansche en Maleische Correspondentie.

46 stuks Javaansche Brieven, met vertaling.

---

26 stuks Javaansche Brieven, zonder vertaling.

Brief van den Sultan van Banjermassing aan den Majoor Nahuys, Maleisch met vertaling. — 6 stuks Maleische Brieven, zonder vertaling. — 5 stuks Contracten, Maleisch, met vertaling, — en 6 stuks laag-Maleische Brieven, zonder vertaling.

PORTEFEUILLE 22.

Zonder Jaarteekening.

Varia.

1. De onverdedigbare staat onzer Oost-Indische buitenbezittingen.
2. Naamlijst van Solosche Regenten.
3. Afbeelding van den Dwerg Donna-Ram.
4. De Montjonegorosche-Djocjokartasche landen.
5. Aanteekeningen over de Baai van Tjilatjap, en over den Theeboom.
6. Receptie ten Hove van den Gouverneur-Generaal.
7. Resultaten van een Rijst-pelmolen op Java.
8. Inlandsche half-cast-kinderen, ook wel genoemd Portugezen.
9. Aanteekeningen uit Memoriën van Djocjosche Opperhoofden.
10. Kort verhaal van den oorsprong van den Javaanschen oorlog.
11. Een omslag, inhoudende 4 stuks, als:
    a. Waterloo-viering te Djocjokarta.
    b. Brief van den Sultan van Djocjokarta.
    c. Translaat van dien Brief.
    d. Memorie van den Kolonel Timmermans nopens het Pensioen van Indische onderofficieren en soldaten.

WEST-INDIË.

RIJKDOM VAN SURINAME'S PLANTEN- EN DIERENRIJK.

Door een onzer staatslieden is onlangs in eene bijeenkomst te Parijs van la Société d'acclimatation herinnerd [1], dat de gouvernements-plantentuin op Java, te Buitenzorg, met een succursale te Tjipannas, belangrijken invloed gehad heeft op het welslagen van onderscheidene proefnemingen van cultuur. De geschiedenis van dezen uitgestrekten, wetenschappelijk aangelegden tuin, wiens bloei dagteekent van het oogenblik, dat van der Capellen in 1816 de teugelen van het Nederlandsche bewind in Indië weder opvatte, en dat mannen als Reinwardt daaraan hunne zorg besteedden, is in dit opzigt hoogst merkwaardig. Het nut van de instelling bleek bovenal toen du Bus de Gisignies en van den Bosch, die algemeen werkende en groote ontwikkeling aan het productief vermogen van Java gaven, waaraan het tegenwoordig cultuur-stelsel zijn ontstaan te danken heeft.

En wanneer wij nu een oog vestigen op het Herbarium te Leiden, op de Botanische of Zoölogische inrigtingen te Amsterdam, te Rotterdam en te 's Gravenhage, waarvan het oogmerk in hoofdzaak is het vermeerderen der kennis van planten en dieren, ook vooral van die onzer koloniën, dan laat het zich verklaren, dat de wensch ontstaan is, dat ook in Suriname eene stichting moge verrijzen, als middenpunt van vereeniging van hetgeen onze rijke West-Indische koloniën opleveren.

De Heer G. S. de Veer heeft zijne denkbeelden daaromtrent kortelijk ontwikkeld en medegedeeld. Met zijne vergunning wordt daarvan het volgende ingelascht. Niet alleen uit een

---

[1] J. J. Rochussen: la Culture du Quinquina à Java. (Bulletin de la Société impériale d'acclimatation, Mai 1863.)

algemeen wetenschappelijk oogpunt scheen dit nuttig; ook het belang van Suriname zelf bragt dit mede. Er wordt toch naar gestreefd, om aan die schaars bevolkte kolonie meerdere ontwikkeling te geven door vrije kolonisatie en aanvoer van arbeiders, door vermeerdering van landbouw op groote en op kleinere schaal. Deze weinige woorden mogen gelden als inleiding tot zijne volgende aanteekeningen, ter aanbeveling der stichting van een Zoölogisch-Botanisch Genootschap van acclimatatie in Suriname.

Het DIERENRIJK in Suriname is verbazend groot en biedt oneindige verscheidenheid aan. Waar men er zich stelselmatig op toelegt om te verzamelen en aan te kweeken, zoowel voor binnenlandsch verbruik als tot uitvoer, zou daaruit veel voordeel zijn te trekken.

RUNDEREN.

Nergens bieden de natuur en plaatselijke gesteldheid ruimer gelegenheid aan voor eene runder-kweek op zeer groote schaal, dan in Suriname, en toch is de veestapel, blijkens de officiële verslagen, in het oog vallend beperkt, terwijl de dieren er zeer klein en vermagerd uitzien. Het vleesch is er schaarsch en slecht, en de koeijen geven weinig melk. De eenige reden hiervan is, dat niemand zich dáár als hoofdzaak op de veeteelt toelegt, en dat gevolgelijk geen zorg wordt besteed, noch aan de weiden noch aan de oppassing en veel minder aan de veredeling der rassen, drie zaken, waarvan de veeteelt geheel afhangt.

Een Duitsch landhuishoudkundige, de Heer Cordua, verwierf zich in vier jaren een aanzienlijk vermogen, hoofdzakelijk uit de runder-kweek. Hij verklaarde, dat nergens beter grassoorten werden aangetroffen, en dat het klimaat en overige gesteldheid uiterst geschikt daarvoor zijn, waaraan hij dan ook te danken had, dat hij in zóó korten tijd zijn doel bereikte.

Ten oosten van Paramaribo bevindt zich een aantal verlaten plantaadjes of tuinen, combées genaamd, welke voor geringen prijs zijn te bekomen. Deze streek, aan de rivier gelegen en door den passaatwind afgekoeld, is zeer vruchtbaar en gezond; daarbij biedt zij het voordeel aan der nabijheid van de stad, zoowel voor de bezoekers als voor het debiet der opbrengst van den grond. Men zou zich eenige van deze gronden kunnen

aanschaffen en beginnen met den aanleg eener model-boerderij op groote schaal. Boven alles zorge men voor goede waterloozing, zonder welke wegens de zware regens en het indringen van het ziltige rivierwater, niets is aan te vangen. Het staande bosch en kreupelhout moet zooveel noodig worden geveld en verbrand, ten einde versche luchtstroomen aan te brengen en de weiden met asch te bemesten. De weiden moeten op de in Nederland gebruikelijke wijze worden aangelegd en onderhouden, hier en daar moeten welige boomen worden gespaard om het vee te beschutten tegen de felle zonnestralen, dit is een stellig vereischte, daar anders de dieren ziek worden. Men kan aanvangen met jonge beesten in de kolonie aan te koopen, doch dient zich te haasten met den aanvoer van nieuwe rassen uit Europa, vooral stieren, ter verbetering van den stapel.

Wel bestuurd kunnen de voordeelen hiervan zeer aanzienlijk zijn.

1°. Uit den verkoop van slagtvee, waaraan zeer groote behoefte bestaat, alsook van jong vee voor de kweekerij op de plantaadjes;

2°. Uit den verkoop van melk, boter en kaas, waartoe, zoo als gezegd, de nabijheid der stad en het geringe transport, de schoonste gelegenheid aanbiedt; en

3°. Uit de mest, waarvoor gereede koopers te vinden zullen zijn, maar, ook voor den aanleg van moestuinen die als anderzins, uitmuntend te benuttigen zal zijn. Deze voordeelen zijn zoo hoog te schatten, dat alle andere kosten daaruit zullen kunnen bestreden worden met een aanzienlijk saldo voor de deelhebbers.

PAARDEN.

De weinige paarden, die in Suriname gevonden worden, zijn uit Noord-Amerika of uit Europa aangevoerd. Van daar dat de prijs zóó hoog loopt, dat slechts enkele welgestelden er zich van kunnen bedienen, terwijl zij op de plantaadjen, waar ze met gemak konden worden aangekweekt en veel nut zouden aanbrengen, ten eenenmale ontbreken. Op hetzelfde terrein voor de runderen aangewezen, zou eene uitgebreide paardenfokkerij zijn aan te leggen en binnen weinige jaren zou men niet alleen in de behoefte der kolonie ruim kunnen voorzien, maar zelfs in staat zijn om uit te voeren. Op de plantaadjen wordt al het ruwe werk nog door den mensch verrigt, de koffij wordt b. v. in manden op het hoofd, soms een uur ver, naar den molen

gedragen, om daar weder door handen-arbeid van de groene bast te worden gezuiverd. Het suikerriet wordt in ponten geladen, door de negers door de trenzen voortgestuwd. Behoeft het betoog, dat dit zware werk in de brandende zon en door het slijk, op de gezondheid der arbeiders een vernielenden invloed uitoefent? De statistiek geeft een treurig antwoord op die vraag. — Maar voor zoover men met verwaarloozing van zijn eigen belang den neger hiertoe dwong, de emancipatie roept den planter waarschuwend toe: verander uw stelsel, of gij zult u door uwe arbeiders verlaten zien!

Al het zware werk op de plantaadjen kan met oneindig meer voordeel door lastdieren worden verrigt, en wanneer de vrij gemaakten langs dien weg worden tegemoet gekomen, zullen zij er minder tegen opzien, om tegen billijk loon op de plantaadjen te blijven arbeiden.

Met het oog hierop wensch ik de paardenfokkerij behartigd te zien. De emancipatie-wet bepaalt een staatstoezigt van hoogstens tien jaren, gedurende welke men mogelijk de arbeiders op de plantaadjen zal kunnen houden; dezen termijn dient men te benuttigen, om het paardenwerk door paarden te laten verrigten, ten einde de menschen te sparen voor het werk, dat niet anders dan door menschenhanden kan worden uitgevoerd.

De acclimatatie-onderdeming kan hiertoe den weg banen, door verschillende paarden-rassen aan te voeren en te vermenigvuldigen. Is men eenmaal van het nut — ja de gebiedende noodzakelijkheid — der zaak overtuigd, dan zal op iedere plantaadje eene paardenfokkerij worden aangelegd. De onderneming zal inmiddels ruime winst hebben uit den verkoop van haren stapel.

EZELS EN ANDERE LASTDIEREN.

Tot zelfs de muildieren, welke in de stad voor de vrachtwagentjes worden gespannen, komen van het buitenland en doen wegens het transport eenen hoogen prijs. In de kolonie aangekweekt en gekruist, kan de acclimatatie-onderneming veel voordeel daaruit trekken en voorzien in eene groote behoefte. Op de plantaadjen zouden ezels en muildieren, even als paarden, zeer nuttig zijn aan te wenden ter besparing van handen-arbeid. Ook de mest van al deze dieren zal uitmuntend te stade komen.

VARKENS.

De varkenskweek in Suriname is reeds bekend als zeer voor-

deelig, doch omdat niemand zich in het groot daarop toelegt, is de stapel, en in verhouding daarmede de consumtie, zeer gering. Men treft er slechts ééne soort varkens aan, naml. de zwarte, uit Afrika afkomstig, waarvan het vleesch smakelijk en gezond is, doch zij zijn klein van stuk en leveren weinig uit. Door vermenging met andere soorten zou het ras merkelijk verbeteren. Het reeds aangewezen terrein is voor deze teelt bijzonder gunstig gelegen langs den oever der rivier, waar de varkens zich met krabben voeden, waardoor ook het onderhoud weinig kosten zal.

In het wild zijn er twee soorten zwijnen, bekend onder de inlandsche namen Pingos Pakieres, waarvan het vleesch eenigzins droog, doch overigens smakelijk is. Deze dieren zouden zeer goed te acclimateren, d. i. tam te maken, zijn, en door beter voedsel en verzorging dan zij in de bosschen genieten, zouden zij grooter van stuk worden en beter vleesch leveren.

Men dient zich toe te leggen op vermeerdering van dierlijk voedsel, daar het bekend is, dat de negers te weinig hiervan genieten. De hoogleeraar Mulder heeft in een werk, getiteld "de voeding der negers in Suriname," aangetoond hoe nadeelig voor de gezondheid en voor de propagatie het uitsluitend gebruik van banaan en bakkeljaauw (gezouten visch) is. Runderen, varkens en wilde zwijnen (tam gemaakt) komen het meest in aanmerking, om in deze behoefte te voorzien, doch de laatste zullen ook voor den uitvoer aftrek vinden. In al de dierentuinen van Europa zijn wilde zwijnen onmisbare elementen, gevolgelijk zal de onderneming veel debiet vinden, wanneer zij er in slaagt de beide Surinaamsche soorten in het groot aan te kweeken. Men heeft er ook eene soort watervarkens, Labaas genaamd, welke welligt op dezelfde wijze tot huisdieren zijn te maken, maar zeker zal men ook daarvoor in het buitenland debiet vinden, en op den ruilhandel en het onderlinge verkeer met natuurkundige genootschappen moet men zich vooral toeleggen.

SCHAPEN.

Ook deze teelt is in Suriname hoogst onbeduidend, niettegenstaande het schapenvleesch daar uitmuntend is, in smaak en gezondheid verre te verkiezen boven het Hollandsche. Bij vermeerdering van den stapel zal ook dit vleesch tegen billijken prijs zijn te leveren en voor de zwarte bevolking in aanmerking

kunnen komen. Van de wol is niet veel te wachten, daar het warme klimaat de beesten kaal houdt. De geestige opmerking, dat de menschen daar wol en de schapen haar hebben, is juist; maar de huid dezer dieren, even als van de andere, hiervoren opgegeven, zal een beduidend artikel van uitvoer opleveren, voor zoover men zich daar niet op de lederbereiding mogt willen toeleggen.

WILD.

De bosschen van Suriname wemelen van herten en ander wild, zoo als buffels (Tapier), hazen, konijnen, gordeldieren, stekelvarkens, landschilpadden, enz., welke alle als huisdieren zijn aan te kweeken en een smakelijk voedsel aanbieden. In eene verzameling als de hier bedoelde behooren zij alle vertegenwoordigd te worden, en voor den ruilhandel met andere genootschappen zullen zij steeds veel waarde hebben.

TIJGERS EN ANDERE DIEREN.

Er zijn drie verschillende tijgersoorten in de Surinaamsche bosschen: als de gevlekte, de roode en de zwarte; zij behooren niet tot het geslacht der zoogenaamde koninklijke of gestreepte tijgers, maar veeleer tot dat der panters of jaguars, voorts een aantal tijgerkatten, bosch-honden en bosch-ratten, mierenvreters, enz.

Eene verzameling van al deze dieren zal veel bijdragen om het bezoek dezer plaats te veraangenamen, maar ook voor den ruilhandel met Europa voordeel aanbrengen.

Onnoemelijk is voorts het getal in soorten van APEN, LUIJAARDS en daaraan verwante dieren, welke met hetzelfde doel behooren verzameld en aangekweekt te worden.

VISSCHEN.

Nog rijker dan de bosschen met wild, zijn de rivieren en kanalen van Suriname gevuld met vischsoorten, die uitmuntend van smaak zijn en een ruim veld voor studie en proefnemingen openen. Tot aanleg van de geheele inrigting zal veel gedolven moeten worden, en verkrijgt men daardoor uitgestrekte kanalen en vijvers, waarin de onderscheidene vischsoorten kunnen worden aangekweekt. Onjuist zou de voorstelling zijn, welke men zich gewoonlijk in Suriname van de zoogenaamde

boschvisch maakt. Sommigen beweren, en misschien teregt, dat deze vischsoorten in den droogen tijd niet gezond zijn. De reden hiervan laat zich verklaren in het voedsel dat de dieren verkrijgen in de stilstaande moerassen, terwijl in den regentijd het water eenen vrijen loop heeft en gezonder voedsel aanbrengt. De aanleg zal van zelf hieraan tegemoet komen, maar hoofdzakelijk door toepassing der kunstmatige vischteelt zal de vermenigvuldiging oneindig versneld en de soorten veredeld worden. Dat ook hieruit voor de onderneming veel voordeel te trekken is, behoeft geen betoog.

OESTERS.

De grootste liefhebbers van oesters versmaden de Surinaamsche soorten, om zich aan gepekelde uit Noord-Amerika te vergasten.

Het is volkomen waar, dat de oesters van de sluisdeuren ingezameld en dadelijk voorgezet, onsmakelijk zijn; maar overal is de ongespeende oester onsmakelijk en nergens anders eet men deze dieren zonder dit voorafgaande zuiverings-proces. Er is een proef genomen om Surinaamsche oesters in eene kuip met water, rijkelijk met zout verzadigd, te doen, en toen zij acht dagen daarin gelegen hadden, was de smaak oneindig verbeterd en zagen zij er blank en vet uit. Niets zal gemakkelijker vallen dan eene kunstmatige oesterteelt in Suriname aan te leggen. Thans treft men ze alleen tegen de sluisdeuren vastgehecht, waar zij zich terugtrekken om hunne vijanden te ontwijken. In bakken verzameld, waar zij veilig zijn, zal men binnen korten tijd de kolonie overvloedig van smakelijke oesters kunnen voorzien en geen gering voordeel daaruit kunnen trekken.

KREEFTEN EN GARNALEN.

De Surinaamsche rivierkreeft overtreft in fijnheid van smaak alle andere bekende soorten, doch wordt er zeer schaars aangetroffen, en niemand denkt er aan om deze lekkernij kunstmatig aan te kweeken. Intusschen valt niets gemakkelijker, als men slechts let op de natuurlijke gesteldheid dezer dieren. Zij komen slechts voor in den grooten regentijd — de maanden Mei tot Augustus — enkele keeren ook in den kleinen regentijd — November en December — gedurende de overige maanden zijn zij spoorloos verdwenen. Hieruit blijkt duidelijk,

dat zij in zoet water leven en zich terugtrekken, zoodra in het drooge saizoen het rivierwater ziltig wordt. Om ze te doen voortteelen, heeft men alleen noodig de opgevangen bevruchte dieren zorgvuldig te behandelen en los te laten in een gedolven kanaal van zoet water, waar zij hun element terug vinden en met groote snelheid zullen vermenigvuldigen. Tot dusverre is deze proef nimmer genomen, doch op goede gronden laten zich daarvan goede resultaten verwachten; immers die proef zal niets kosten, en, slaagt men daarin; dan zal zij de moeite ruim beloonen.

Garnalen daarentegen zijn er zeer overvloedig en wel van de grootste en lekkerste soort, maar in de stad kan men ze zelden te koop krijgen, anders dan gedroogd en dan verliezen zij veel van de smaak. Daar ook deze dieren zeer gemakkelijk zijn aan te kweeken, kan de stedelijke markt ruim worden voorzien en aan koopers zal het niet ontbreken.

GEVOGELTE.

Om op het gebied van het Surinaamsch gevederte uit te wijden, zou een boekdeel vereischt worden. In de zoölogische instellingen te Londen, Parijs, Brussel, Antwerpen, Amsterdam, Rotterdam enz. worden schoone exemplaren uit Suriname aangetroffen, zoodat in de wetenschappelijke wereld genoegzaam bekend is, welke rijke schat daar te vinden is. De volgende algemeene opmerkingen zijn hier dus voldoende:

1° Eene verzameling en aankweeking van al de wilde soorten zal, behalve tot verfraaijing der instelling, voor den ruilhandel met Europa groote voordeelen aanbrengen.

2° Uit de tamme soorten en uit de eijeren is, voor de binnenlandsche consumtie, zeer veel partij te trekken, en

3° Men zal zich moeten toeleggen om vreemde soorten aan te voeren en te acclimateren.

Wat het PLANTENRIJK betreft, wordt Suriname in vruchtbaarheid van bodem en in mildheid van klimaat door geen land overtroffen — door zeer weinige geëvenaard. De vegetatie is er verbazend en in gelijke verhouding de veelsoortigheid van voortbrengselen en de vatbaarheid ter opname van andere, zelfs uit gematigde luchtstreken.

Enkele botanische proeven, door liefhebbers genomen, hebben de schoonste uitkomsten gehad. Daaronder wordt herinnerd aan

die van den Engelschen commissaris Lance, die een aantal vreemde vruchtboomen en bloemsoorten invoerde en door inenting veredelde, waarvan nog overblijfselen aanwezig zijn, zooals de mandarijn-appelen uit China. De Heer Cassalli, een Italiaan, had op zijn combé een waren lusthof aangelegd, waar men de schoonste moeserijen, druiven, vijgen, oranjes, chinaasappelen, ja zelfs Hollandsche appelen en peren aantrof, benevens eene groote verscheidenheid van bloemen. De combé van wijlen den Generaal de Veer, in Engelsche smaak aangelegd, prijkte met een aantal vreemde vruchtboomen, bloemen en gewassen, meestal van Cayenne herkomstig. Van al deze ondernemingen bestaat niets meer. Het zijn zoo vele bewijzen, dat de pogingen van enkelen geen duurzaam nut aanbrengen, maar dat daartoe onontbeerlijk is eene stichting, die door vereenigde krachten in 't leven geroepen, gelijk overal elders, in stand blijft, ook nadat de oorspronkelijke aanleggers er niet meer zijn.

Het voorstel strekt dus om iets blijvends daar te stellen, iets, dat niet van het leven of de luimen van enkelen afhangt, maar hoe langer hoe meer zich ontwikkelt en naar volmaaktheid streeft; iets, met één woord, dat al het voortreffelijke in de kolonie voorhanden verzamelt, aankweekt en veredelt en veel door aanvoer daaraan toevoegt.

Nevens eene zoölogische verzameling op den boven aanbevolen voet, besta dus op hetzelfde terrein een botanische tuin, naar de eischen der wetenschap aangelegd en onderhouden. Hoe genoegelijk zal het voor de kolonisten, inzonderheid voor de bewoners van Paramaribo, zijn, eene dusdanige instelling in hunne nabijheid te zien en in eigendom te bezitten. Hoe leerzaam voor de jeugd en welk een wijd veld wordt hiermede geopend, om ledigloopers nuttig bezig te houden en jonge lieden op te leiden! Suriname heeft thans niets wat nationaal is te noemen, wat aan de plaats boeit en het verblijf veraangenaamt. Is het de schuld der kolonie? Neen, het ligt aan de menschen, die haken naar het oogenblik, dat zij met een klein fortuintje kunnen heentrekken en daaraan alles opofferen, voorbijziende, dat veel van het schoone en goede, waarnaar zij hunkeren, op de plaats zelve zou te vinden zijn.

Met dezen aanleg wordt niet alleen bedoeld, om dieren en planten te verzamelen en tot voordeel aan te kweeken; niet slechts om in vele erkende behoeften te voorzien, maar ook om

gevoel en smaak voor het schoone en goede op te wekken en te veredelen; den weg te banen, langs welken ieder voor zich de genietingen des levens kan vermeerderen.

Ieder huis in Paramaribo heeft een erf, en dus gelegenheid om een tuin of tuintje aan te leggen; sommigen werden daartoe ingerigt, doch de meesten blijven ledig of met onkruid bewassen; men weet veelal niet hoe het aan te leggen of waar plantsoen en zaden te bekomen. — Een bezoek, aan den Zoölogisch-Botanischen tuin gebragt, doet de begeerte ontstaan om zijn erf te versieren; men spreekt met den Directeur, deze is aanstonds bereid om raad te geven, de benoodigde jonge boompjes, bloemgewassen en zaden te verstrekken, en een of meer bekwame arbeiders te zenden, om den aanzoeker voort te helpen, natuurlijk tegen betaling, maar dit heeft men er voor over, mits de zekerheid hebbende goed geholpen te worden, en dien waarborg biedt de instelling aan.

Op dezelfde wijze komt de instelling met raad en daad hen ter hulpe, die dieren wenschen aan te kweeken; in de stad zal dit te pas komen met duiven en andere huisdieren, op de plantaadjen met de runderen- en paardenkweek, en evenzeer voor den aanleg van tuinen.

De instelling streeft wel naar eigen voordeel, maar niet naar monopolie; haar hoofddoel is algemeen nut te stichten en de te bedingen winsten strekken om algemeene deelneming te verwerven.

DE ALGEMEENE VOEDINGSMIDDELEN VAN DEN MENSCH.

Met een enkel woord is reeds gesproken van de ontoereikendheid der voeding van de negers, en gewezen op het werk van Professor Mulder, waarin vele nuttige wenken voorkomen. De geliefkoosde banaan is scheikundig bewezen zeer weinig voedingsstoffen te bevatten, en het meel daarvan getrokken (de gongotée), waarmede de kinderen worden groot gebragt, kweekt wormen aan, de kwaal, waaraan de meeste kinderen in Suriname sterven. De kiem hiertoe wordt reeds kort na de geboorte gelegd in de massa gongotée, waarmede die arme schepsels worden opgevuld.

Op Curaçao worden de kinderen gevoed met pap van maïsmeel, waarin veel meer en gezonder voedingstof zit. Men kan rekenen, dat vijf kinderen in Suriname tegen één in Curaçao sterven.

De banaan op zich zelf is niet ongezond, maar ze wordt in Suriname onrijp genuttigd en hierin zit het kwaad; het kenmerk der rijpheid is, dat de vrucht geel en zoet wordt, maar zoover laat men het niet komen. Bovendien heeft men dikwijls te kampen met schaarschte. Wanneer in Februarij en Maart de kleine drooge tijd zich instelt, waaijen vele der boomen om of worden door torren opgevreten. In dit geval moet men tegen hooge prijzen uit Noord-Amerika en de eilanden maïsmeel, rijst, boonen en erwten aanvoeren. In Suriname is dikwijls de raad gegeven om eenen goeden voorraad maïs, boonen, erwten, zoete pattatters en taijers te doen aanplanten, niet alleen om tegen periodieke schaarschte gewapend te zijn, maar ook om de negers aan beter voedsel te gewennen, maar deze stem bleef eene roepende in de woestijn! Moge die thans meer ingang vinden. Men beplante een paar honderd bunders met de straks genoemde voedingsmiddelen en men zal daarvan goede winst inoogsten, alles wat niet verkocht wordt zal uitmuntend te stade komen voor de voeding der dieren, waardoor de onkosten der inrigting aanmerkelijk minder zullen zijn.

Men legge zich voorts toe op de acclimatatie van andere graansoorten, wortelplanten, enz. De kleine maïs van Curaçao en het Victoria-graan van Australië, de jams van de eilanden en de Hollandsche aardappelen zijn hiertoe aan te bevelen. Het zou vreemd zijn, dat, terwijl in den regel de mensch naar verwisseling van spijs haakt, die regel geheel zou afstuiten op den Surinaamschen neger. Het is waar, deze telt geene andere spijzen, zoolang hij zijn geliefkoosde tom tom (gestampte banaan) niet heeft om de zwaarte aan te brengen, waaraan zijne maag gewend is; doch van lieverlede zal ook deze voor de gezondheid schadelijke hebbelijkheid overwonnen worden, naar gelang andere en betere spijzen overvloediger worden en dus tegen billijker prijzen te bekomen zijn, naar gelang de neger zich als een vrij man ruimer beweegt en zijnen arbeid beter beloond ziet. Op dit alles dient men bedacht te zijn als hulpmiddelen ter beschaving. Is de smaak opgewekt voor conforts, welke in de bosschen niet te vinden zijn, dan is men verzekerd van de arbeidende bevolking. Niet dat een Zoölogisch-Botanische tuin dien waarborg voor het geheel zou aanbrengen, maar de impulsie wordt er door gegeven en de aandacht van hen, wier belang hiermede in naauw verband staat, wordt gevestigd op hetgeen daartoe kan medewerken. Uit dit oogpunt

beveelt zich de zaak aan bij allen, die in Suriname belang stellen.

MOESERIJEN.

Er is schier geene groentesoort te bedenken, die zich niet in Suriname laat cultiveren. Om niet in te groote uitvoerigheid te vervallen, wordt slechts met een enkel woord de aanleg van eene uitgestrekte moeserij aanbevolen. Van debiet aan de stedelijke bewoners is men verzekerd, en uit den verkoop van zaden zal winst zijn te behalen.

OOFT.

Hoe heerlijk de vruchten in Suriname ook mogen zijn, zij verkeeren allen nog in den natuurstaat, dat is, zij missen de hulp der kunst om de soorten te veredelen. Hier te lande, waar geen enkele vruchtboom wordt geteeld zonder inenting en andere verzorging, staat men verbaasd, dat dáár alles aan de lieve natuur wordt overgelaten. Het is waar, het milde klimaat en de vruchtbare bodem doen veel wat hier door de kunst moet worden verholpen, maar het verraadt onkunde, de hulp der kunst, die de natuur kan dwingen, te versmaden. — Men lette op onze heerlijke persikken, abrikozen en druiven, in broei- en trekkasten geteeld en in rijpen staat voortgebragt, terwijl de natuur daarbuiten nog in winterslaap dommelt!

Erkent men hierin het alvermogen der kunst, wat laat zich van haar vernuft verwachten op een terrein, waar de natuur zoo krachtig medewerkt! Het is bekend, dat de meeste der tegenwoordige Europesche vruchtsoorten van zachter luchtstreken afkomstig zijn, dus is de veronderstelling niet gewaagd, dat ze in Suriname zijn over te brengen.

Maar al zou men niets meer doen, dan de aanwezige door inenting en verzorging te veredelen, zou het resultaat de moeite ruim beloonen.

Behalve dat de opbrengst der vruchten goede winst zou aanbrengen, zal het bezoek der plaats worden veraangenaamd, wanneer men door schaduwrijke lanen van vruchtboomen kan wandelen en zich verlustigen in al het schoone en goede, dat daar zou worden vereenigd. Men verzuime ook niet eene uitgestrekte boomkweekerij aan te leggen ten behoeve van liefhebbers, die zeker zullen opgewekt worden, om hunne tuinen met plantsoen te versieren. Een beduidende tak van handel kan hieruit ont-

staan, wanneer men al de inheemsche planten en andere tot de keerkringen behoorende aankweekt, ter verzending naar Europa. Men denke slechts aan de heerlijke ananassen, die nergens zoo saprijk en zoo geurig worden aangetroffen als in Suriname, vooral de zoogenaamde boschsoorten, welke eene ongeloofelijke grootte erlangen en in Europa onbekend zijn.

Nog een woord over de inlandsche vruchten en over de mogelijkheid om vreemde soorten in te voeren.

Toen de Generaal van den Bosch als Commissaris-Generaal in West-Indië was, heeft hij een aantal zaden medegenomen en later doen aanvoeren, waaraan, gelijk beweerd wordt, Java eene aanzienlijke vermeerdering harer vruchtsoorten te danken heeft, zooals: de zoogenaamde advokaat, de zuursak, drie of vier soorten kaneel- of schobappelen, de fijne oranje-, chinaas- en gidionsappelen, de pompelmoesen en zoete citroenen, de pomme de Cithère en ettelijke pruimen-soorten, vijf verschillende soorten marquisa's, behoorende tot de familie der passie-bloemen, doch waarvan de vruchten allen overheerlijk smaken, de sabodilla of West-Indische mispels, de Surinaamsche mispels, de mameldoozen, enz. Wat van deze verschillende vruchtsoorten door inenting te maken zou zijn, kan men afleiden uit eene vergelijking van de manjas of mangas, zoo als ze in den natuurstaat groeijen, met de mague grevé uit den Botanischen tuin van Cayenne aangevoerd. Vele soorten boschvruchten, bessen, enz. zouden te verbeteren zijn, of als stammen ter inenting kunnen dienen, wanneer men de familiën wetenschappelijk opspoort of practisch van nabij leert kennen.

Tot staving der mogelijkheid om Europesche vruchtsoorten in te voeren, is reeds het voorbeeld aangehaald, dat de Heer Casalli op zijne combé Hollandsche appelen en perenboomen heeft voortgebragt, welke (van de appelen is dit zeker) vruchten hebben gedragen. In eenen tuin aan de Gravestraat bestond een volwassen perzikkenboom, vol jonge vruchten, en toch werd daarvan geen werk gemaakt, omdat de vruchten klein en onsmakelijk bleven en men dit daaraan toeschreef, dat het klimaat er niet voor geschikt was. De ware oorzaak was echter, dat de boom niet was geënt — immers ook in Europa zou die boom zonder deze kunstbewerking geen beter resultaat hebben geleverd. Dat overigens de perzik uit warmer luchtstreek (Perzië) afkomstig is, bewijst niet alleen de naam, maar ook de daadzaak, dat deze vrucht in Europa op den kouden grond geteeld

zeer dikwijls mislukt en verre moet onderdoen voor die van de trekkasten. Hetzelfde is te zeggen van de abrikozen.

Eene algemeene opmerking om hierin te slagen is, dat, terwijl men in Nederland de fijne vruchten voor de koude lucht afsluit, men ze in Suriname beschermen moet tegen de werking der felle zonnestralen. Men plante ze dus achter schuttingen of hoog geboomte, aan de oostzijde geheel open, zoodat zij door de morgenzon en frissche wind gekoesterd worden, doch tegen den middag in de schaduw staan; als men dan zorgt voor behoorlijke afloop van water, voor begieting, als dit noodig is, voor bemesting, voor oordeelkundige aanwending van het snoeimes en voor de inenting, waardoor de soorten oneindig kunnen veredeld en vermeerderd worden, zal men verbaasd staan over de resultaten en zullen vreemdelingen opzettelijk Suriname bezoeken, om al het schoone, dáár vereenigd, te bewonderen.

BLOEMEN EN HEESTERS.

Hij, die ondernam de Flora van Suriname te bewerken, zou daarin eene dankbare taak vinden en aan de wetenschap groote dienst bewijzen. Onbeschrijfelijk is de indruk, welken men verkrijgt bij het bezoeken der maagdelijke bosschen in de bovenlanden: die reuzenboomen, overdekt met de schoonste bloemen en prachtigste parasiten, o. a. de heerlijke vanille-planten, welke eene balsemgeur verspreiden, waarbij men dreigt flaauw te vallen; en ziet men tusschen de struiken door of langs den besproeiden grond, overal worden gezigt- en reukorganen op het aangenaamst verrast door bloemen van allerlei gedaante en kleuren, door daar-om-heen vladderende vlinders en kapellen, zoo schoon als ergens, worden aangetroffen.

Maar ook in de stad en in tuinen van enkele liefhebbers treft men eene groote verscheidenheid van bloemen en heesters aan, zoowel inheemsch als van elders aangevoerd, o. a. rozensoorten, oneindig sterker van geur dan hier. Deze alle te verzamelen en door aanvoer van vele vreemde soorten te vermeerderen, zal eene aangename taak zijn en veel bekoorlijks voor den bezoeker bijzetten.

Overbodig is het te zeggen, dat van de vanille-plant, die in Suriname te huis behoort, veel voordeel is te trekken, evenzeer als van de aankweeking der vele palmsoorten en andere tropische heesters en planten in Europa zeer gezocht.

Eene kleine distilleertoestel zal nuttig zijn en zeer te stade

komen, ten einde van de oranje-bloesems en vele andere bloemen en geurige kruiden aromatische extracten te bereiden.

Medicinale planten en kruiden, wortels en basten zijn er in grooten overvloed, en, die er niet zijn, kunnen worden ingevoerd, daar de meeste in het tropische klimaat te huis behooren. Hierin en in gedroogde planten zou een uitgebreide handel met Europa te drijven zijn.

Voor de uitvoering wordt een niet te groot kapitaal gevorderd. Het spreekt van zelf, dat dit geheel afhangt van de wijze, waarop men het aanlegt. Wil men alles dadelijk op grootschen voet inrigten, dan moet het kapitaal daaraan geëvenredigd zijn, doch dit is voor het welslagen noch noodig noch dienstig. Er kan als volgt worden aangevangen:

1°	Aankoop van den grond.................	*f*	20.000
2°	Aanbouw van directeurswoning en voorziening tot ontvangst van bezoekers.....	"	25.000
3°	Bedelving en aanleg.....................	"	15.000
4°	Aankoop en aanvoer van vee.............	"	15.000
5°	Bezoldiging van den directeur en overig personeel voor het eerste jaar..............	"	15.000
6°	Onvoorziene uitgaven...................	"	10.000
	TOTAAL.....	*f*	100.000

Dit kapitaal bijeen te brengen op aandeelen van *f* 100, ten einde de deelneming zooveel mogelijk algemeen te maken.

Is de zaak eenmaal aan den gang, dan zullen de voordeelen ruim genoeg zijn, om daaraan uitbreiding te geven. De statuten van het 's Gravenhaagsche Zoölogisch-Botanisch Genootschap kunnen welligt tot grondslag dienen.

Omtrent het aangewezen terrein wordt het volgende opgeteekend:

De gewone rijtoeren in Paramaribo strekken zich ten westen uit, en heeft men op het gebruikelijk rij-uur (dat is wanneer de zon ten ondergang neigt) veel hinder van hare op de oogen vallende stralen. Het gekozen terrein, ten oosten van de stad liggende, zal men bij het bezoeken der plaats met de oogen van de zon gekeerd voortgaan en eerst tegen zons-ondergang terugkeeren. Hoe onbeduidend dit schijne, zal het veel bijdragen om bezoekers aan te lokken. Maar er is nog eene andere,

meer gewigtige reden voor die keuze, deze namelijk: sedert ettelijke der grondjes tusschen de Boomskreek en de plantaadje Geijersvlijt buiten kultuur zijn geraakt, is niet alleen hoogstaand bosch daarvoor in de plaats opgeschoten, maar is ook de waterloozing er verwaarloosd, en hierdoor is eene ongezonde damp over de stad ontstaan, in plaats van de frissche doorstraling van den zeewind. Met den voorgestelden aanleg op dit terrein zal dus veel worden gedaan tot bevordering der gezondheid in de stad.

Met te meer genoegen zijn deze aanteekeningen hier opgenomen, omdat daaruit welligt aanleiding ontstaan zal om ook op Java eene instelling in 't leven te roepen voor botanie en zoölogie, gelijk die tegenwoordig in alle beschaafde landen begrepen wordt als nuttig en noodig.

77ste VERGADERING VAN HET BESTUUR,

GEHOUDEN TE 's GRAVENHAGE

DEN 17^{den} OCTOBER 1863.

Tegenwoordig de heeren Cornets de Groot, Bleeker, Engelhard, Hoffman, Potter, van Rees, de Veer, Willer en Keijzer.

Na de lezing en goedkeuring van de notulen der vorige vergadering, wordt door den Voorzitter de wenschelijkheid ter sprake gebragt van eenige voorloopige voorziening ter zake van het vertrek naar Indië van den tweeden Secretaris BOOL, waarop besloten wordt den Heer L. F. REVIUS alhier te benoemen tot lid van het Instituut en hem tijdelijk aan het bestuur te verbinden onder den titel van adjunct-Secretaris en Bibliothecaris, op een honorarium van *f* 200 'sjaars.

De Voorzitter deelt mede, dat zijn ingekomen:

1°. Brief van den Minister van Koloniën, van 12 Augustus jl., inhoudende aanbieding van den overdruk der *Stukken betreffende het onderzoek der commissie voor de opname der verschillende suikerfabrieken op Java:* — wordt besloten den Minister dank te zeggen voor dit geschenk.

2°. Brief van denzelfden Minister van 24 Augustus jl., inhoudende aanbieding van een exemplaar van het *Verslag van den handel, de scheepvaart* enz. op Java en Madura over 1861; — hetzelfde besluit als n°. 1.

3°. Brief van den Directeur van 's Rijks Herbarium te Leiden, Augustus 1863, inhoudende de aanbieding op last van den Minister van Binnenlandsche Zaken, van de twee eerste afleveringen der *Annales Mus. Bot. Lugd. Bat.;* — wordt besloten tot dankzegging.

4o. Missive van de derde afdeeling, houdende kennisgeving, dat door den Heer Leupe gedeponeerd is een overdruk van de *Stukken betrekkelijk het beleg en de verovering van Malakka op de Portugezen* 1640 en 1641; — wordt besloten tot dankzegging aan genoemden heer.

5o. Missive van dezelfde afdeeling, houdende kennisgeving, dat de inzender van het stuk de *Togt naar Nova Guinea* in 1705 zijn opstel terugverzoekt, ten einde het nog eens na te zien; — wordt besloten tot de terugzending.

6o. Advies van dezelfde afdeeling omtrent het stuk van den heer Leupe, *Beschrijving eener togt naar de Bovenlanden van Banjermassing* in 1790, strekkende om genoemden heer te verzoeken van dat stuk gebruik te maken bij zijn geschiedenis van dat Rijk, om er het belangrijkste en meest wetenswaardige uit over te nemen; — wordt besloten aan dat advies gevolg te geven.

7o. Advies van dezelfde afdeeling betreffende een opstel van den heer van Doren, over de *Overgave van Banda aan de Engelschen* in 1795, strekkende om dit stuk niet op te nemen in de "Bijdragen," aangezien het slechts de beschuldigingen bevat, die de heer Elias Mazel, fiskaal van Banda, heeft ingebragt tegen het bestuur van den gezaghebber, terwijl een bundel belangrijke papieren over dit onderwerp in zijn geheel op 's Rijks archief aanwezig, de volledige behandeling mogelijk maakt; — besloten zich aan dit advies te houden.

8o. Antwoord van dezelfde afdeeling op het schrijven van het bestuur, dd. 11 April 1863, nº. 234, over de aan te wenden middelen om jaarverslagen voor de Taal- land- en volkenkunde van Ned. Indië. te verkrijgen; — wordt besloten dat antwoord aan te houden, totdat de antwoorden van de overige afdeelingen over dit onderwerp zullen zijn ingekomen.

9o. Advies van dezelfde afdeeling over een opstel van den heer Leupe, betreffende den sterrekundige J. M. Mohr, strekkende om het op te nemen in de "Bijdragen;" — wordt besloten aan dit advies gevolg te geven.

10o. Kennisgevingen van de heeren T. Carstairs, te Paramaribo; J. D. Crol, Mr. P. Cockburn Prince, Mr. J. H. Beauson, Dr. N. Rojer, allen te Curaçao, en C. L. Daniëls en A. Magnin te St. George d'Elmina, dat zij hun benoemingen tot lid van het Instituut aannemen.

Op voorstel van den heer de Veer worden benoemd tot Com-

missarissen van het Instituut de heeren Mr. E. A. van Emden, Gouvernements Secretaris en E. J. Slengarde, Inspecteur van Domeinen, te Paramaribo; de heeren Mr. A. M. de Rouville, Procureur des Konings en Mr. J. H. Beaujon, Gouvernements Secretaris te Curaçao; en de heer C. L. Daniels, officier van gezondheid der eerste klasse te St. George d'Elmina.

De Secretaris deelt mede, dat hij, op uitnoodiging van den Voorzitter, zich begeven heeft tot den Minister van Koloniën, om de medewerking van het Indisch bestuur te bekomen tot verspreiding van de in de vorige notulen vermelde reeksen van vragen omtrent het landbezit op Java, doch dat de Minister bezwaren opperde, om aan dien wensch te voldoen, — wordt besloten om de verzending van die stukken als nu te bevorderen door tusschenkomst van Commissarissen en ook door voormalige studenten van de Delftsche Akademie. Te dezer gelegenheid wordt door de leden de wenschelijkheid betoogd, om exemplaren van die stukken mede te deelen aan voormalige Hoofden van gewestelijk bestuur op Java, in Nederland aanwezig, waartoe insgelijks besloten wordt.

De Secretaris deelt mede een voorstel van Prof. Roorda, waarbij de ondersteuning van het Instituut wordt gevraagd voor de uitgaaf van een Javaansch werk, dat bevatten zal twee stukken uit de Wajang-poerwå (wajangspelen over onderwerpen uit de oude mythologische tijd) met de noodige verklaring en opheldering, gevolgd door den Javaanschen tekst van het Wajangverhaal van de lotgevallen van Radèn-Pandji, onlangs in het Hollandsch vertaald en uitgegeven in de "Bijdragen." Na beraadslaging, waaraan bijna alle aanwezige leden deel nemen, wordt besloten den Secretaris op te dragen om den heer Roorda te kennen te geven, dat het Instituut genegen is de uitgaaf van het werk te bevorderen en, na overleg met hem, nader een meer uitgewerkt voorstel te doen, hetzij tot uitgave door het Instituut, hetzij tot het verleenen van geldelijke ondersteuning, in verband met de middelen van het Instituut.

Niets meer aan de orde zijnde, wordt de vergadering gesloten.

ហះក៎៎រ៉ាំសឹព្រុក៎ងឆឆឆឆរុទ្រក្កាប្អូស៎ររមស

យឃ្ឃក្យ៎៎៎ឃឃឃរររណចចចណ៎៎ទក៎៎យោយោ

យោយោ៎៎ត្ដតុ៎៎៎យោយោ៎ក្សក្ស៎កីជ្រូំសក្តិកោិសិហ្វីចុ

ច្រែក្មេរះមេះណេរះស៎ែលសាំ៎ប្រ៎៎

DE

SPIEGEL VOOR LEERGIERIGE WETGELEERDEN.

In het jaar 1844 zond de heer Dr A. Meursinge, toenmaals Leeraar in de Taal- land- en volkenkunde aan de Koninklijke Akademie te Delft, zijn *Handboek van het Mohammedaansche regt, in de Maleische taal*, in het licht. De schrijver deelt ons in zijn voorberigt mede, dat het hem opgedragen onderwijs in het Mohammedaansche regt hem al spoedig het gemis van een kort handboek als leiddraad bij het onderwijs deed gevoelen, en dat hij besloot om zelf in die behoefte te voorzien. Na overweging van de verschillende daaraan verbonden moeijelijkheden, kwam hij tot het besluit, om partij te trekken van een uitvoerig handschrift over het Mohammedaansche regt, in het Maleisch geschreven en door den Radja van Gorontalo aan den Hoogleeraar Reinwardt ten geschenke gegeven (tegenwoordig toebehoorende aan de kostbare Leijdsche verzameling van Oostersche handschriften, n°. 1633). Aangaande den schrijver van dit wetgeleerde boek, verhaalt ons de heer Meursinge, dat hij zich in de voorrede doet kennen als een priester te Atjih, die na een langdurig verblijf in Arabië, omstreeks het midden van de zeventiende eeuw op bevel van zijn vorstin dit werk zamenstelde en daaraan den titel gaf, die verkort hierboven is geplaatst. Het is mij voorgekomen, dat de voorrede van dit werk, waarvan de heer Meursinge weinig meer zegt, dan ik hier heb opgenomen, verdient in een ruimeren kring bekend te worden. Vooreerst blijkt daaruit hoe de Islam zich op Sumatra heeft voortgeplant en uit welke bronnen hij daarheen is gevloeid: vervolgens kunnen wij uit deze voorrede wel waarschijnlijke gevolgtrekkingen maken omtrent de zamenstelling van andere dergelijke wetgeleerde boeken. Eindelijk komt

mij de openbaarmaking van deze voorrede nuttig voor, omdat het zeer onwaarschijnlijk is, dat, na de uitgave van uittreksels door Dr Meursinge, het uitgebreide handschrift in zijn geheel een uitgever zal vinden. Mijn voornemen is dus, om hier den oorspronkelijken tekst te doen volgen van die voorrede, welke eigenlijk in het Arabisch is geschreven, maar voorzien is van een vertaling, dikwijls paraphrase geworden, in het Maleisch, na te hebben doen voorafgaan een vertaling in het Hollandsch en eenige daartoe betrekkelijke, aan de Maleische paraphrase ontleende opmerkingen, welke ik tusschen [ ] heb geplaatst.

In naam van den Albarmhartigen God [de Maleische paraphrase van deze gewone formule luidt: slechts met Allah begin ik deze woorden te lezen; Hij slechts is de Heer, die zeer milddadig is in het verschaffen van het onderhoud van Zijn dienaren in deze wereld, en die zeer liefderijk is jegens Zijn geloovige dienaren in de toekomstige]. Lof zij aan Allah, die ons geschonken heeft onzen Profeet Mohammed, den heer der schepselen [Alle loftuitingen vôor Allah, Gij schonkt een weldaad aan ons door den zegen van onzen Profeet Mohammed, den heer der schepselen] en die op hem deed nederdalen het Boek, opdat hij wetten zou stellen onder de menschen zoolang de dagen en nachten duren [1]. Ik prijs Hem, geprezen zij Hij, met dengeen dien Hij begiftigde met weldaden, en ik zeg Hem dank, en ik bid voor en wensch den vrede over onzen heer Mohammed, den heer der menschen. En ik betuig, dat er geen god is behalven Allah alleen, dat Hij geen deelgenoot in Zijn magt heeft, een getuigenis dat ik uitstrek tot den dag van het oordeel en van het gerigt, den dag waarop de menschen bij elkander komen. En ik betuig dat onze heer en onze Profeet Mohammed is Zijn dienaar en Zijn gezant, de middelaar en wiens bemiddeling wordt aangenomen op den dag van de verwarring, die zeer groot is: Allah zij genadig aan hem, aan zijn familie, aan zijn vrienden en schenke hun den vrede, amen [o onze Heer, schenk, bid ik u, barmhartigheid en vrede aan hem, aan zijn familie en aan zijn vrienden, en schep behagen in zijn vier dienaren, dit zijn, de vier eerste Chalifen]. — Nadat de waarheid (d. i. Allah), geprezen en ver-

---

1 Wanneer de Maleische vertaling niet afwijkt van het Arabisch, dan sla ik haar over.

heven zij Hij! wilde openbaren hetgeen Hij in Zijn beginlooze eenigheid van de letterkundige [Mal. wetenschappelijke] zaken en van de wetgeleerde bepalingen had verborgen gehouden, toen schiep Hij de zaken, die voortkwamen uit het licht van Mohammed, den beste der schepselen; tot de vermelde zaken behooren de hooge hemelen en de lage aarde [Mal. de zeven verdiepingen van hemel en aarde]. Daarna plaatste Hij op de aarde een plaatsvervanger, die Zijn plaats zou bekleeden in de uitvoering van de wettelijke bepalingen, zooals Allah, verheven zij Hij! gezegd heeft: "ik plaats op de aarde een plaats- "vervanger [1]." De eerste van de plaatsvervangers in het openbaar was Adam, op hem zij vrede! en de laatste van hen was onze Profeet Mohammed, op hem zij de genade en de vrede: na hem waren er vervolgens de vier imaams in dertig jaren tijds [hieraan voegt het Mal. toe: dit zijn de Emiers 'l-moememina (d. i. de Hoofden van de geloovigen) Aboe Bakar, Omar, Othmaan en Ali, God zij hun genadig]. Na hen waren er vervolgens de magtige vorsten, die regt spraken naar hetgeen Allah had geopenbaard, in elk land van de Islamitische wereld, en die zich vasthielden aan de verhevene, Mohammedaansche wet [Mal. die hielden de wet van onzen Profeet, die verheven is]. En tot hen behoort onze meesteres en vorstin, die Allah erkent, die wandelt op den weg van den Heer dergenen, die als Apostels zijn gezonden, van Mohammed Ibn Abd-Allah, den bestgeaarde der menschen [2]; die toeziet ten allen tijde en bij elke gelegenheid op de menschen met een barmhartig en hulprijk toezigt, die regeert tot uitvoering van de regtsbepalingen van haren Heer in het gezegende, Sumatraansche, Atjinesche land (de Maleische vertaling voegt nog hierbij, dat het tot de Islamitische wereld behoort), de magtige Sultane, de geëerde vorstin, de vriendin van het geloof, de magtige bestuurster, de dochter van Sultan Iskandar Moeda Djohan Berdaulat [de Maleische vertaling voegt er nog de epitheta bij: "de kroon van de wereld, schaduw van Allah in de wereld];" Allah doe voortduren haar magtige heerschappij en verheffe haar rang in deze wereld en in de toekomstige, en helpe haar tegen haar openlijke en verborgen vijanden, en wende van haar af het kwaad

[1] Kor. Sur. II, 28.

[2] De beide laatste Arabische woorden versta ik niet, maar uit de Maleische vertaling blijkt, dat de zin aldus is.

van alle benijders en benijdsters (en keere het) tot iets goeds, dat niemand buiten haar bezit, in het tegenwoordige en in het toekomende, en helpe de haar helpende magtige veziers, groote en kleine, en haar geleerden, die handelen volgens hun kennis, ongehuwden en gehuwden [1]. Toen zij mij nu vroeg uit de hevigheid van haar verlangen naar de godsdienst, dat ik haar zou schrijven in het Maleisch hetgeen noodig had degeen, die met de regtspraak was belast, volgens de Sjafeïtische leerstellingen, welke bij de Sjafeïtische wetgeleerden vaststaan; was ik daarover bezwaard wegens mijn geringe bespraaktheid in die taal, daar lang van duur was geweest mijn afwezigheid en verblijf [daar ik langen tijd handel had gedreven en verbleven was] in de steden van Jemen en in Mekka en Medina, Allah verheffe beide steden met de heerlijkheid van het schepsel [Allah verheerlijke beide steden met den zegen van de heerlijkheid van het Hoofd der menschen, d. i. onze Profeet Mohammed, de apostel van Allah, God zij hem genadig en schenke hem den vrede]. Daarop schonk mij Allah de beide broeders, vroom, uitmuntend en ervaren in die taal; Allah beware hen beiden en schenke hun voortdurend het genot van het goede, van het heil en van volkomen, elkander opvolgende weldaden, en dank zij Allah daarvoor! Nadat Hij mij met hen beiden begiftigd had, riep ik Zijne hulp in bij de beantwoording van de vraag, om haar te gehoorzamen volgens Zijne woorden: "gehoorzaamt "Allah en gehoorzaamt den apostel en de bestuurders onder "u [2]." En ik voldeed daaraan en schreef dit boek met de hulp van den Milddadige, den Vergevensgezinde; daarbij diende tot bron het boek de Fath 'l-wahhaab, waaraan ik een en ander [3] heb toegevoegd. En ik gaf het den naam van *spiegel voor de leergierigen tot vergemakkelijking van de kennis der wetsbepalingen*, volgens het bovengenoemde boek [4]. En ik vroeg Allah, dat hij die het zou inzien, hetzelfde nut van dit boek zou trekken, als van de oorspronkelijke bronnen der wet [5]: en ik hoop,

---

1 Ook: de bij anderen inwonenden en de afzonderlijk wonenden, ten minste volgens de Maleische paraphrase.

2 Kor. Sur. IV, 62.

3 Het handschrift heeft hier als randglosse in het Maleisch: "dit wil "zeggen: hij vermeldt andere zaken, zooals, grammatica enz."

4 Deze laatste woorden, welke niet in de Maleische paraphrase zijn vertaald of overgenomen, komen niet juist overeen met de Arabische, maar drukken den zin weer uit.

5 *Hier* worden met de oorspronkelijke bronnen (*oçoel*) bedoeld Koran

dat Hij mij Zijne hulp verleent tot goede handelingen [den regten weg] en geluk [overwinning] op den dag der afrekening [opstanding]. En ik zeide: degeen aan wie de regtspraak is opgedragen, moet weten, en Allah verleene ons en u Zijne hulp! dat in de regtspraak ligt een geweldig gevaar en een ruime belooning. En wanneer gij in een landstreek de bepaalde persoon [voor de uitoefening van de regtspraak] zijt [1], dan zijt gij verpligt het ambt aan te nemen en er naar te dingen: of wanneer gij daar niet de eenige persoon zijt, maar daarvoor beter dan ieder ander geschikt, dan is het voor u een verdienstelijke handeling het ambt aan te nemen en er naar te dingen; of wanneer er iemand is, uitstekender dan gij, en die zich niet onttrekt om het ambt aan te nemen en er naar te dingen, [de woorden die hier in het Arabisch ontbreken, worden in de Maleische paraphrase aldus aangevuld: dan is het voor hem (?) een afkeurenswaardige handeling om het ambt aan te nemen en er naar te dingen: neem deze woorden aan]. En van Allah komt de hulp!

Hier eindigt de voorrede met het Arabisch en gaat in het Maleisch aldus voort:

Het gevaar nu voor de menschen, die de regtspraak in handen hebben, bestaat wegens deze woorden van den Profeet: "al wie is aangesteld tot kadi onder de menschen, die slagt "zonder mes:" en in een overlevering, "al wie het kadi-ambt "waarneemt, doet alsof hij slagtte met een mes:" en verder, "er zijn drie soorten van kadis; twee soorten komen in de hel "en één soort komt in den hemel." De twee soorten kadi's, die in de hel komen, zijn zij die het goede regt kennen, maar er geen uitspraak naar willen doen onder de menschen, zooals wetgeleerden, èn zij, die, onbekend met het regt, toch regt spreken onder de menschen: de ééne soort kadis, die in den hemel komen, zijn zij, die het goede regt kennen en daarnaar onder de menschen uitspraak doen. Ook is er nog een gezegde van den Vorst der Geloovigen, Omar: "geen vorst en

---

en Sonna. De bronnen van den Islam zijn niet twee, zoo als wel eens verkeerdelijk wordt gezegd, maar *vier*.

1 Dat wil zeggen, dat er in een landstreek maar één persoon is, die al de vereischten voor de uitoefening van de regtspraak in zich vereenigt.

"geen bestuurder [1] of de engelen brengen hem op den dag der "opstanding voor Allah met de handen aan den nek vastgebon-"den; regtvaardigheid maakt ze vrij en gewelddadigheid ver-"nielt ze." Uit de eerste en de tweede traditie blijkt, dat er bij de uitoefening van het kadi-ambt gevaar is, en uit de derde traditie en het gezegde van den Vorst der Geloovigen Omar blijkt, dat er belooning en gevaar bij is. Degenen, die het kadi-ambt waarnemen, krijgen belooning voor het regtspreken over de menschen, wanneer zij dat doen volgens het goede regt en alle Muselmannen goed behandelen en hulp verleenen aan onderdrukten tegen hun onderdrukkers: dit behoort tot die godsdienstige handelingen, welke bovenmatig goed zijn. Het ambt van kadi behoort tot de solidaire verpligtingen [2], dat is, die nog uitmuntender zijn, dan godsdienstige handelingen: ook wordt er meer mede beoogd, dan met den heiligen oorlog, want het is veel uitmuntender en veel nuttiger in een land, wanneer er regtvaardigheid heerscht wegens de woorden van den Profeet: "wat op één dag voortkomt uit een regtvaardi-"gen Vorst is uitmuntender, dan religieuse handelingen van "zestig jaren, en straf, die naar behooren wordt toegepast in "een land, is veel beter dan een regen van veertig jaren." Wanneer iemand volgens de bovengestelde vereischten als bepaalde persoon is aangewezen voor de uitoefening van het kadi-ambt, dan is het pligt voor hem om het welgevallig aan te nemen, indien hij door de Vorsten tot kadi wordt aangesteld; en het is pligt voor hem om er naar te dingen. In het boek...[3] 'l-wahhaadj, wordt gezegd, wanneer hij in dat geval onwillig is om het kadi-ambt uit te oefenen, dan wordt hij daartoe gedwongen, want de menschen hebben verlangen naar zijn kennis en zijn beleid; en dit staat gelijk met het geval van iemand, die honger lijdt en geen eten heeft, doch iemand ontmoet die eten heeft, maar het niet wil geven aan den honger lijder; in dat geval mag laatstgenoemde den eigenaar van de spijzen door dwang noodzaken. Allah weet het

[1] Zóó luidt het woord in den Arabischen tekst van dit gezegde; in het Maleisch staat daarvoor kadi. Het Arabische woord *wali*, administrateur, is ook van toepassing op den kadi, omdat hij het regt administeert.

[2] Solidaire verpligtingen noemt men in het Mohammedaansche regt die, welke op elke gemeente in haar geheel rusten, doch gerekend worden te zijn nageleefd, wanneer slechts één persoon ze heeft nagekomen.

[3] Het eerste woord van den titel van het boek kan ik niet teregt brengen.

't best [1]! Het is verdienstelijk om, wanneer iemand door de Vorsten tot de uitoefening van het kadi-ambt wordt aangesteld, te zeggen: "ik neem het aan en gehoorzaam [2]." Indien nu iemand, die met de regtspraak belast wordt, dit alles weet, dan behoort hij nog al de voorafgaande vereischten voor den kadi te kennen. Deze vereischten zijn, volgens den Sjeich Zakarija in zijn boek Fath-'l-Wahhaab, dat hij moet wezen Muselman, meerderjarig, vrij, regtvaardig, kunnende zien, spreken, geschikt voor regtspraak en modjtahid, d. i. iemand, die bekend is met de bepalingen van Koran, Sonna, Kijaas en al wat daarbij behoort. Ook moet hij nog bekend zijn met de overleveraars van de traditien en met haar sterkte en zwakte; verder moet hij de grammatica in al haar onderdeelen kennen. Indien er geen man gevonden wordt, die al deze vereischten in zich vereenigt, en een gewelddadig Vorst een Muselman aanstelt, zonder die vereischten bijv. iemand die is onregtvaardig, een mokalled [3], een minderjarige, een vrouw, dan is het wettig en het regt, dat hij heeft uitgesproken, heeft zijn loop, want dit is geschied uit noodzakelijkheid. De Imaam Aboe 'l-Hasan 'l-Bakri zegt: zelfs indien zulk een persoon niets weet van hetgeen hij behoort te weten, heeft het door hem gesproken regt zijn loop, wanneer het met het goede regt overeenkomt. De Imaam Zakarija zegt: men moet weten, dat bij de aanstelling van iemand, die niet geschikt is, tot de uitoefening van het kadi-ambt, gevorderd wordt, dat hij in eenig opzigt de voornaamste bepalingen van de wet kent, hieruit volgt, dat degeen, die belast is met de uitoefening van de regtspraak, verscheidene wetsbepalingen moet kennen, welke, indien God wil, in dit boek zullen worden vermeld [4].

S. K.

---

1 Bij regtskwestiën, die niet naar aller zin beslist worden, wordt gewoonlijk dit formulier gevoegd.

2 Kor. Sur. V, 10.

3 Over de bovengenoemde juridische autoriteiten (modjtahid) en de hier vermelde navolgers (mokalled) zie men de verhandeling van Prof. Mirza Kazem Beg: Notice sur la marche et les progrès de la jurisprudence parmi les sectes orthodoxes Muselmanes, Journal Asiatique, 1850, Fevriers—Mars.

4 Hierop volgt het hoofdstuk over koop en verkoop, waarmee bijna altijd de wetgeleerde boeken beginnen.

بسم الله الرحمان الرحيم*

دڠن الله جو اكو مملاي ممباج كتا اين اي جو توهن يڠ امت مورە ڤد مڠنڠرهاي رزق همبان دالم نڬري دنيا اين لاڬ يڠ امت مقسە همبان يڠ مومن دالم نڬري اخرة ايت الحمد لله الذي من علينا نبينا محمد سيد الانام سڬل ڤوج ڤجين بڬ لله توهن مڠنڠرهاي نعمة اتس كيت دڠن بركة نبي كيت محمد ڤڠهول سڬل مخلق فانزل عليە الكتاب ليحكم بين الناس ما دامت الليالي والايام ملك د تورنكن اتسن كتاب سڤاي د حكمكن دڠن د انتار سڬل مانشي سلام اد لاڬ ڤرادارن سڬل هاري دان مالم احمدە سبحانە حمد من اعطي فشكرا واصلي وسلم علي سيدنا محمد سيد البشر كڤوج الله سبحانە وتعالي دڠن اورڠ يڠ تلە داڠرهاي اكندي نعمة ملك مڤوجڤ شكرلە اي كڤدان دان مڤوجڤ صلوة دان ممبري سلام اكو اتس ڤڠهول كيت نبي محمد ڤڠهول سڬل مانشي واشهدە ان لا الله الا الله وحدە لا شريك لە شهادة ادخرها ليوم الفصل والقضاء يوم الحشر دان نايك شكس اكو بهو سن تياد توهن هان الله يڠ الله سائدانن لاڬ يڠ تياد سكوة بڬين دڠن شكس يڠ كڤرتارهكن اي بڬ هاري يڠ ممونسكن دان يڠ مڠحكمكن انتار سڬل مخلق دالمن يا ايت هاري يڠ سڤت برهمڤون دالمن سكل مخلق واشهد ان سيدنا ونبينا محمد عبدە ورسولە الشافع المشفع يوم الفزع الاكبر دان شكس اكو بهو سن ڤڠهول كيت دان نبي كيت محمد ايت همبان دان ڤسورهن يڠ مموهنكن شفاعة لاڬ يڠ د قبولكن شفاعتن ڤد هاري هرهاري يڠ امت بسر صلي الله عليە وعلي الە وصحبە

وسلم امين هي توهنكو كوانڠرهاي كران رحمة دان سلام اتسن دان اتس سکل كلوركان دان سکل صحابتن دان كوڤركننكن كران ففت همبام اما بعد فلما اراد الحق سبحانه وتعالي اظهار ما كمن في احديته الازليته من الاشياء الحروفية والاحكام الشرعية ادڤون كمدين در ايت مك تتكال د كهنداک الله سبحانه وتعالي مپتاكن بارغ تربون اي ڤد احديتن يڠ ازلي در ڤد سکل ڤركار يڠ ثابت ڤد علمون در ڤد سکل حكم شرعية فخلق الاشياء الخارجية (من) نور محمد خير البرية فمن الاشياء المذكورة السموات العلوية والارض السفلية مك د جديكنڤاله اكن سکل ڤركار يڠ خارجي اين در ڤد نور نبي كيت محمد يڠ سباياك٢ در ڤد سکل مانشي مك ستله در ڤد سکل ڤركار يڠ ترسبت ايت توج ڤتال لاڠت دان بوم ثم جعل في الارض خليفة تخلفه في تنفيذ احكامه كما قال الله تعالي اني جاعل في الارض خليفة ستله سوده اي منجديكن توج ڤتال لاڠت دان بوم مك اي منجديكن د بوم اين خليفهن يڠ مڠنتيكنديْ ڤد ملكوكن سکل حكمن سڤرة ڤرمانن بهو سن اكو جو توهن يڠ لاڬ اكن منجديكن د بوم سؤرڠ خليفة وكان اول الخلاف في الظاهر لادم عليه سلام واخرها لنبينا محمد عليه الصلاة والسلام دان اداله مول٢ خليفة ڤد ظاهرن بڬ ادم عليه السلام دان كسده سداهنن بڬ نبي كيت محمد صلم ثم للايمة الاربعة بعده في ثلاثين سنة من الاعوام ستله سوده خليفة نبي كيت مك اداله خليفة ايت بڬ امام يڠ امڤت دالم تيڬ ڤوله تاهن در ڤد سکل تاهن يڠ باڤق يائيت امير المؤمنين ابو بكر دان عمر دان عثمان دان عالي رضي الله عنهم ثم بعدهم الامراء المعظمون الحاكمون بما انزل الله في كل ناحية من النواهي الاسلامية المتمسكون بالشريعة المشرفة المحمدية ستله سوده خليفة امام يڠ امڤة مك اداله حكم خليفة ايت سکل راج يڠ بسر٢ يڠ مڠحكمكن سکل مانشي دڠن حكم يڠ تله د تورنكن الله تعالي

اي كڤد نبين ڤد تيف٢ نڬري در ڤد سڬل نڬري اسلام لاڬ
برڤڠڠ مريكئيت كڤد شريعة نبي كيت يڠ مليا ومنهم سيدنا
ومولاتنا العارفة بالله الماشية علي طريقة سيد المرسلين محمد
ابن عبد الله خير الوري سحبة دان ستڠه در ڤد سڬل
راج٢ ڤڠهول كيت دان تون كيت يڠ عارف بالله لاڬ يڠ برجالن
اتس جالن ڤڠهول سڬل نبي يڠ مرسل يا ايت محمد انق عبد
الله يڠ سبايك٢ ڤراڠي سڬل مانشي الناظرة في كل حين واوان
الي الخلق بنظر الرحمانية والانصافية يڠ منيلك اي ڤد تيف٢
كتيك دان ماس كڤد سڬل مخلق دڠن تيلك رحمة دان ڤڤايڠ
دان انصاف الخليفة في تنفيذ احكامه مولاها في الارض المباركة
الجاوية الاشية يڠ خليفة اي ملكوكن سڬل حكم توهنن دالم
تانه جاوي يڠ د بڤس كڤد نڬري اچي دار السلام يڠ مبارك
السلطان المعظمة الخاقان المكرمة صفية الدين شاه بردولة ابنة
السلطان اسكندر مود جوهن بردولة يا ايت سلطان يڠ امت بسر
دان راج يڠ مليا ڤادك سري سلطان تاج العالم صفية الدين
شاه بردولة ظل الله في العالم انق ڤادك سري سلطان راج اسكندر
مود جوهن بردولة ادم الله دولتها القاهرة ورفع درجتها في الدنيا والاخرة
د ككلكن الله جو كران اكن دولة حضرة يڠ مها مليا لاڬ يڠ امت
كرس دان د تڠڬيكن جو كران اكن مرتبة حضرة يڠ مليا دالم دنيا
دان اخرة ونصرها علي اعدايها الظاهرة والباطنة وصرف عنها شر كل
الحاسد والحاسادة (والحاسداة؟) الي خير ما لا يملكه غيره (غيرها) في الحال
والاتية دان د تلوڠين جو كران اكن حضرة يڠ مها مليا اتس سڬل
سترون يڠ ظاهر دان يڠ باطن دان د ڤالڠكن جو كران در ڤد حضرة
يڠ مها مليا كجهاتن سڬل مريك يڠ دڠكي اكندي در ڤد لاڬ٢
دان ڤرمڤون كڤد كبجيكن يڠ سكارڠ دان لاڬ اكن داتڠ يڠ تياد
سياڤ داڤت مملككن دي لاين در ڤدان ونصر من نصرها من
وزرايها المعظمين كبيرهم وصغيرهم وعلمايها العاملين بعلومهم عازبينهم

ومزوجيهم دان دتلوغين ڤول كران اكن مريك يڠ منلوڠي حضرة يڠ مها مليا ڤون درڤد سڬل هلباڤن يڠ بسر٢ دان يڠ كچل٢ درڤد سڬل علمان يڠ مڠرجاكن سڤرة يڠ اد ڤد علم مريكيت يڠ تياد بروم تڤڠڬ در ڤد مريكيت دان يڠ اد بروم تڤڠڬ در ڤدان ڤون فانها قد سالني من شدة حرصها في الدين لن كتبتها ما يحتاج اليه من تولي في امر القضا من الاحكام الشرعية المعتمدة عند العلما الشافعية بلسان الجاوية السمطرئية ملك بهو سن ادالة حضرة ايت يڠ مها مليا برسبد كڤد اكو درڤد ساڠت لبان اكن اكم رسول الله بهو كڤاڠ بكين سبوه كتاب دڠن بهاس جاوي يڠ د بڠساكن كڤد بهاس فارس يڠ محتاج كڤدان اورڠ يڠ منجابة جباتن قاض كڤد ڤكرجان د حكمكن درڤد سڬل حكم شرع الله يڠ معتمد ڤد سڬل علماء يڠ د بڠساكن كڤد امام شافعي رضي الله عنه وكنت اشقل (اثقل) ذلك لقلة فصاحتي في ذلك اللسان يطول عربتي (غربتي) واقامتي في الديار اليمنية ومكة والمدينة شرفهما الله بشرف سيد البرية دان ادالة اكو كبراتن ڤد مڽنچڠ سبدان يڠ دمكين ايت كارن كورڠ فصاحتكو ڤد بهاس جاوي سبب لام اكو برداڠڠ دان ديم ڤد سڬل نڬري درڤد نڬري يامن دان مكة دان مدينة د ڤرمليا الله سبحانه وتعالي جو كران دو بوه نڬري ايت دڠن بركة كملياٴن ڤڠهول سڬل مانشي يا ايت نبي كيت محمد رسول الله صلم ثم من الله علي بالاخوين الصالحين الفاضلين الفصيحين في ذلك اللسان حفظهما الله تعالي وابقاهما في خير وعافية ونعم وافية متولية ملك د انڬرهاي الله سبحانه وتعالي اكندكو دڠن سبب (؟) دو اورڠ سودراكو يڠ صالح لاڬ فاضل لاڬ فصاحة كدوان ڤد بهاس جاوي ايت د ڤلهراكن الله تعالي جو كران كدوان دان د ككلكن كران اكن كدوان دالم كبجيكن دان عافية دان سڬل نعمة يڠ سمڤرن لاڬ يڠ برتورة٢ فشكرة الله علي ذلك ولما من علي بهما فاستحرته (فاستخرته)

في اجابة السوال طاعة لها ملك مغوچڤ شكرله كحضرة الله
تعالي اتس انڠره يڠ دمكين ايت دان تتكال دڠرهين اكنداكو
دڠن كدوان ايت ملك موهن كبجيكن اكو كباوه حضرة دڠن
سمبهيڠ استخارة (استخارة) ڤركنكن سبد حضرة يڠ مليا ڤد حال
اكو بربوت بقتي اكندي لقوله تعالي اطيعوا الله واطيعوا الرسول
واولي الامر منكم كارن ڤرمانن يڠ مها تڠڬي بربوت بقت كام
اكن الله تعالي دان اكن ڤسورهن دان اكن راج٢ كام واجبتها الي
ذلك فكتبت هذا الكتاب بعون الكريم التواب وكانت العمدة فيما
كتبته علي مفهوم فتح الوهاب الا فيما نسبت عليه في الكتاب
دان كڤركننكن له اكن سبد حضرة يڠ مليا يڠ دمكين ايت ملك
ككارڠله اكندي كتاب اين دڠن تلوڠ الله سبحانه وتعالي يڠ
امت مليا لاڬي يڠ امت منقبولكن توبة همبان دان اداله ڤرڤڠاڠن
يڠ ككارڠ اكندي ايت اتس مفهوم كتاب اين فتح الوهاب
ملاينكن ڤد بارڠ يڠ كبڤساكن اتسن دالم كتاب اين [1] انشا الله
تعالي وسميته بمرأة الطلاب في تسهيل معرفة احكام الشرعية
للملك الوهاب دان كنماي كتاب اين مرأة الطلاب ارتين چرمن
سڬل مريك يڠ منتنت علم فقه ڤد ممدهكن سڬل حكم شرع الله
وسألت الله ان ينتفع بها انشا الله الناظرة فيهما كما انتفع باصولها
ورجوت ان يوفقني الصواب الفوز ليوم الحساب دان كڤوهنكن كحضرة
الله سبحانه وتعالي بارڠ بروله منفعة جو كران دڠن مرأة الطلاب
انشا الله تعالي اورڠ يڠ منيلك دالمن سڤرت يڠ بروله منفعة
اي دڠن سڬل اصلن دان كعارڤله اكن حق سبحانه وتعالي مڠرنياي
داكو توفيق بڬ جالن يڠ بتل دان بروله كمناڠن ڤد هاري قيامة
وقلت اعلم ايها المتولي للقضا وفقنا الله واياك ان القضاء فيه

---

[1] Als een kantteekening is hierbij gevoegd: يعني د سبتكن بارڠ يڠ لاين سڤرت نحو دان لاينن*

خطر عظيم وتواب جزيل دان كتاكو كتهوي اولهم هي اورغ يغ
دجديكن اكن قاضي د تلوغ الله كران اكنداكو دان اكنديكو بهو
سن مڠحكمكن انتار سڬل مانشي ايت دالمن بهاي يغ امت
بسر دان فهال يغ امت باپق فاذا تعين لك في ناحية لزمك
من القبول والطالب (والطلب ؟) فيها او لم يتعين لك فيها ولكن
كنت افضل من غيرك سن لك القبول والطلب فيها او كنت
مفضولا ولم يمتنع الفاضل من القبول والطلب هذا وبالله التوفيق
ملك افبيل ترتنتوله منجابة جباتن قاضي اية اكنديكو ڤد سواة فيهق
در ڤد نڬري نسچاي لازمله ڤدام منريم دي دان منتنت دي
ڤد فيهق اين اتو تياد ترتنتو اي اكنديكو ڤد فيهق اية تتاف اداله
اڠكو افضل يعني ترلبه در ڤد اورڠيڠ لاين در ڤدام نسچاي سنتله
اڠكو منريم دي دان منتنتدي ڤد فيهق اية اتو اد اڠكو اورڠيڠ
د لبيه ڤد حال تياد اڠكن اورڠيڠ لبه در ڤدام اية منريم نسچاي
مكروهله بڬين منريمدي دان منتنتدي امبل الهم فركتائن اين
برمول دڠن الله تعالي جو كيت برڤوله تولڠ*

ادڤون بهاي اورڠ يڠ منجابة جباتن قاضي اية ملك يائية كارن
سبد نبي صلم من جعل قاضيا بين الناس فقد ذبح بغير سكين
ارتين بارڠسياڤ دجديكن دي ڤد مڠحكمكن سڬل مانشي نسچاي
ترسمبلهله اي دڠن تياد سكين وفي رواية من استعمل علي القضا
فكانما ذبح بالسكين دان ڤد سواة روايت برڠسياڤ د نايككن
اكندي ڤد مڠحكمكن انتارة سڬل مانشي ملك سڤوله؛ ترسمبله

اي دڠن سكين دان لاڬ سبد نبي صلم القضا ثلاثة قاضيان في
النار وقاضي في الجنة ارتين بهو سكل قاضي اية تيڬ قوم دو قوم
در ڤدان دالم نارك دان سواة قوم در ڤدان دالم شرك اڤون
قاضي يڠ دو قوم اية دالم نارك اية ملك ياٴيت قاضي يڠ
مڠتهوي حكم يڠ سبنرن ملك تياد ماوه اي مڠحكمكن انتاره سكل
مانشي سڤرة علمون كدو قوم درڤدان قاضي يڠ مڠحكمكن انتاره سكل
مانشي دڠن جاهلن اڤون قاضي يڠ سواة قوم دالم شرك اية
ملك ياٴيت قاضي يڠ مڠتهوي اكن حكم يڠ سبنرن ملك د حكمكڤاله
اكن سكل مانشي دڠن حكم يڠ سبنرن دان لاڬ كات امير
المؤمنين عمر رضي الله عنه ما من امير ولا والٍ الا ويؤتي به
يوم القيمة مغلولة يداه الي عنقه اطلقه عدله وابقه جواره ارتين
تياد جو سورڠ راج٢ دان قاضي ملٴينكن د باوه ملايكة اية
اكندي ڤد هاري قيامة كحضرة الله تعالي ڤد حال تربلڠكه كدو
تاڠنن كباتڠ ليهرن ملفسكن دي عادلن اتو ممبنساكنديي انيايان
ملك دڠن حديث يڠڤرتام دان يڠكدو اية ڤتاله فد منجابث جباتن
ايت سماتا بهاي دان دڠن حديث يڠكتيك دان كاة امير
المؤمنين عمر ڤتاله بهو ادا دالمن فهاله دان اد دالمن بهاي فون
ادفون اورڠيڠ منجابت جباتن قاضي اية ملك برولہ فهال اي ڤد
مڠحكمكن سكل مانشي افبيل اد اي مڠحكمكن دڠن حكم يڠ
عادل دان مندريكن بربوة كبجيكن اكن سكل اسلام مڠمبل انصاف
بلك سكل اورڠ يڠ ترانياي در ڤد سكل اورڠ يڠ مڠنياي ملك اداله
يڠ دمكين ايت ستڠه در ڤد سكل عبادة يڠترلبه افضل دان اداله
حكم قاضي اية ڤول ستڠه در ڤد سكل فرض كفايت ياٴيت
ترلبه افضل در ڤد ستڠه عبادة دان لبه د سهاج در ڤد فرڠ سبيل
الله فون در كارن بهو سسڠڬهن فرڠ سبيل الله اية كارن ترلبه افضل
دان ترلبه منفعة ڤد بوم افبيل اد اي دڠن عادلن سڤرة سبد
رسول الله صلعم ليوم واحد ما من امام عادل افضل من عبادة

ستين سنته واحد (والحد ؟) يقام في الارض بحقه ازكي من مطر
اربعين خيرينا (؟) ارتين بهو سن سهاري لال در ڤد راج٢ يڠ عادل
اية ترافضل در ڤد عبادة انم ڤوله تاهن دان حد يڠ د دريکن ڤد
سبوه نڬري دڠن سبنرن اية ترلبه بايك در ڤد هوجن امڤت
ڤوله تاهن برمول افبيل ترتنتوله اکن سورڠ منجابت جباتن قاضي
سڤرة شرط يڠ ترسبة دهول اية نسچاي واجبله اتسن برکننکن دي
تتکال د نايککن اوله راج٢ اکندي قاضي دان واجب اتسن
منننتدي دان ترسبة دالم کتاب تحم الوهاج جکلو اڤکن اي در ڤد
منجابة جباتن قاضي ڤد مسئلة اين دڠڬاه اتسن کارن سڬل مانشي
اية برکهندق کڤد علمون دان بچران ملك اداله روف مسئلة اين
افام سورڠ يڠ لاڤر يڠ تياد سرتان مکانن ملك برتمو اي دڠن
سورڠ يڠ اد ڤدان مکانن ڤد حال تياد ماوه اي ممبريکن مکانن
اية اکن اورڠ يڠ لاڤر اية ملك هارسله بڬ اورڠ يڠ لاڤر اية مڠڬاه
اکن اورڠ يڠ امڤون مکانن اية والله اعلم دان سنة د کتان تتکال
د نايککن راج٢ اکندي ڤد جباتن قاضي اية سمعا وطاعة (سمعنا
واطعنا) ارتين تله قبولله اکو دان کبيکتله اکندي ملك افبيل د کتهويله
سورڠ يڠ مجابت جباتن قاضي اکن سڬل ڤرکتائن اية ملك سيڬيان
بڬين مڤتهوي سڬل شرط قاضي ڤد ڤرتمان ادڤون سڬل شرط
قاضي اية يائية سڤرة کات شيخ ذکريا رضي الله عنه دالم کتاب
فتح الوهاب هندقله اد اي اسلام لاڬ عاقل بالغ دان مردهيك
لاڬ عادل لاڬ مليهة دان تاه برکات٢ لاڬ ممداي ڤد ڤکرجائن
حکم دان مجتهدي يعني اورڠ يڠ تاه اکن سڬل حکم قرائن دان
حديث دان قياس دڠن سڬل بڬين دان يڠ تاه اکن سڬل حال
اورڠ يڠ لاڬ مڠروايتکن حديث ڤد قوتن دان ضعيفن دان يڠ تاه
اکن لغة ڤد نحون دان صرفن دان بلاغتن ملك جلك تياد د ڤراوله
اکن اورڠ يڠ مڠهمڤنکن سڬل شرط يڠ ترسبة اية ملك جلك د
جديکن اوله راج٢ يڠ کرس اکن قاضي سورڠ اسلام يڠ تياد شرط

ڤاتت سبب تياد اي مڠهمڤڠكن سڬل شرط يڠ ترسبة اية سڤرة
فاسق دان اورڠ يڠ تقليد دان كانق٢ دان ڤرمڤون اڤمان نسچاي
صح دان لولس حكمن كارن ضرورة كات امام ابو الحسن البكري
رضي الله عنه دان جك تياد اي تاه اكن سواة در ڤد سڬل حكم
يڠ ترسبة ايه سكاليڤون نسچاي صح حكمن تتاڤ صح حمكن ١
اية اڤبيل بربتولن حكمن اية دڠن حكم يڠ سبنرن دان كات امام
زكريا رضي الله عنه دان كتهونله ڤد كيت بهو سن د شرطكن ڤد
مندريكن اورڠ يڠ تياد ڤاتت منجابت جباتن قاضي اية مڠتهوي
اي اكن سواة فيهق در ڤد سڬل حكم شرع يڠ| ممعتمد ملك
ڤتاله در ڤد ڤركتائن اين ملك سيڬيان اتس اورڠ يڠ منجابة قاضي
اية مڠتهوي ببراڤ حكم يڠ لاك اكن[٩] داتڠ سبتن دالم كتاب
اين انشا الله تعالي*

R E I S

VAN DEN GOUVERNEUR GENERAAL

GUSTAAF WILLEM BARON VAN IMHOFF,

IN EN DOOR DE

JAKATRASCHE BOVENLANDEN IN 1744 [1].

Onder den titel: "Hoe 't er vroeger in de Bataviasche Boven- "landen en de Preanger Regentschappen uitzag,") werden er in het *Tijdschrift voor Nederlandsch Indië*, [2] twee journalen opgenomen, de eene van eene reis van Batavia over Tsitrap naar Buitenzorg in 1776; de andere naar de Jakatrasche Bovenlanden in het daaropvolgende jaar 1777, beide gedaan door den hoogst verdienstelijken Raad van Indië Mr J. C. M. Radermacher; als eene bijdrage tot de kennis van den toestand dier landen, nu bijna eene eeuw geleden.

Ruim dertig jaren vroeger werd er eene reis door de bovengenoemde landen ondernomen door den wakkeren en volijverigen Gouverneur Generaal Gustaaf Willem Baron van Imhoff, "ten einde niet alleen de gelegenheid derzelve in persoon "te kunnen beschouwen, maar ook wat ter bevordering van "den landbouw en eene betere voortzetting van den nu al zeer "gekwijnd hebbende peperculture dienen kan, in persoon te "ordonneren en in 't werk te stellen. Alsmede om door be- "komen locale kennis (in het) aanstaande met meerder licht, "kennis van zaken, en dus ook met meerder gerustheid over de "binnen- en bovenlanden dezes Rijks te disponeren" [3].

---

[1] De bijzondere werkzaamheid, die de derde afdeeling van het Instituut kenmerkt, heeft de redactie in staat gesteld, dit stuk reeds nu op te nemen.

[2] 1856, 18de Jaargang, September.

[3] Resolutie van Gouverneur Generaal en Raden van Indië, van 18 Augustus 1744.

Het zijn de door den Gouverneur Generaal van Imhoff in persoon gehoudene annotatiën van deze reis, die wij het genoegen hebben de lezers dezer Bijdragen aan te bieden, en waaruit men zal ontwaren, dat er weinig aan het opmerkzaam oog van den Gouverneur Generaal ontgaat; den staat der wegen, der rivieren en haar oorsprong, een beschrijving der landstreek, zoo als de warme bronnen (Tjipanas), den toestand der landbouw en die der bevolking enz., vindt men er in opgeteekend.

Bijzondere opmerking verdient, dat het op deze reis was, dat door den Gouverneur Generaal de plaats werd aangewezen, waar eenigen tijd later Buitenzorg zou verrijzen.

Onder de Bijlagen hebben wij opgenomen het door hem in Rade van Indië ingediend voorstel ter bekoming van dezen grond, alsmede de beslissing hierop door de Vergadering van Zeventienen genomen.

Gedurende zijn afwezen werd de behandeling der loopende zaken aan den Directeur Generaal opgedragen, terwijl in Rade van Indië besloten werd van het een en ander aanteekening te houden: "en heeft de Vergadering vervolgens zijn Edelheid "en deszelfs gezelschap eene gelukkige reis en retour en ge"zondheid toegewenscht" [1].

Tot het gezelschap van den Gouverneur Generaal behoorden onder anderen: de Raden van Indië van Aerden en Sichterman, de Opperkoopman Jordens, de Predikant Faber, de Landmeter Vonk, benevens een talrijk gevolg.

Den 20sten Augustus 1744 nam de reis een aanvang; hoe de route genomen werd, zoo mede eene opgave der afstanden tusschen de verschillende plaatsen, waar nachtverblijf werd gehouden, daarvan ziet men de aanwijzing achter de annotatiën.

Den 8sten September daaraanvolgende kwam de Gouverneur Generaal met zijn gezelschap in den tuin op Jakatra terug; waar eenige oogenblikken later de Directeur Generaal en de Raad van Indië Nolthenius arriveerden, om hem met zijne terugkomst te verwelkomen.

---

1 Resolutie als voren.

ANNOTATIËN OP DE LANDTOGT IN EN DOOR DE JAKKATRASCHE BOVENLANDEN, ANNO 1744, GEHOUDEN BIJ DEN GOUVERNEUR GENERAAL GUSTAAF WILLEM BARON VAN IMHOFF.

Donderdag den 20sten-Augustus vertrokken van Anké, even boven 's Compe Veldschans de Zevenhoek naar Tangerang, volgens de route die geordonneert was, door de vaart van Mook met schep-prauwen; bevonden de voorz. vaart wel hier en daar merkelijk verwijdert door de afkalvingen, en de weg langs dezelve daardoor zeer verergerd en smal, doch de eerste echter nog door sluizen te verhelpen en de laatste thans met een paard nog practicabel, en bij het leggen van sluizen in gemelde vaart zeer ligt te herstellen te zijn. Doch vermits de voorz. rivier een verschil van 24 voeten heeft in de horizontale peil van het water, van daar zij uit de Tangerangsche rivier haren oorsprong neemt, tot daar zij zich in de rivier van Anké ontlast; zoo remarqueerde men ook nog nader dat dezelve wel drie schutsluizen zoude vereischen, de eerste af en aan Cadauwa of iets daar beneden; de tweede beneden de laatste waterval, naar Anké te rekenen, en de derde even boven de vereeniging van dezelve met gem. rivier van Anké. Van welke drie sluizen de middelste wel 12 voet zoude moeten schutten, met drie paar deuren en de twee andere zes voet, ieder met twee paar deuren, waarmede de voorz. vaart en weg dan voor altoos zoude bruikbaar zijn, en ook teffens het land, dat ter wederzijden legt en nu weinig van het water der gem. vaart profiteren kan, vermits het niet practicabel is in de violente stroom eenige bandongangs te houden, en die landen alzoo ter regter tijd daarvan geen nut kunnen hebben. Men kwam, door de moeite van het optrekken, zeer laat of tegen de middag eerst op de Veldschans en vertoefde aldaar het overige van den dag.

Vrijdag den 21sten Aug. Met den dag braken wij op naar Sampora, alwaar na een marsch van vijf uurtjes gaans aankwamen, door een zeer goede en welgelegen landsdouw, alwaar niets dan menschen tot een betere bebouwing ontbreekt. In dezelfde weg passeerde men ook boven Tsikokol, het stuk lands dat onlangs afgemeten en verdeelt is in twintig percelen voor de Europeesche landbouwers; doch onze route meest paralel met de Tangerangsche rivier loopende, zoo viel die ook maar over het westelijkste van dat land, waaraan men echter wel

konde bemerken, dat deze streek niet onvruchtbaar zoude wezen, wanneer zij maar regt aangetast werd, hebbende ook veel ruigte, kreupel en ander bosch, dat den landman accomoderen kan.

Op twee derde van deze distantie legt de negorij Saya Gatté aan den oever van de Tangerangsche rivier, in een vermakelijke positie van gezigt, geboomte en bruikbaarheid, vermits hier alles te water kan gebragt worden. De Bantamsche zijde van de rivier geeft geen klein agrement daaraan, omdat ze zoo wel bebouwd en bewoond is, hebbende wel de helft meer negorijen als aan deze zijde, schoon men die uithoofde van 's Comp[e] reservatie van 600 roeden langs de westelijkste boord, ook voor de onze zouden kunnen rekenen. Doch thans staan zij nog onder de Bantamsche Hoofden, en veel volk van deze zijde emigreert derwaarts, omdat zij, zoo men zegt, zich daar voor een geringe som in het jaar van alle hare diensten kunnen afkopen, hetwelk dan ook bij consequentie infereert dat die menschen tot hiertoe niet extra wel bij 's Comp[e] bediendens moeten behandeld zijn.

Zaturdag den 22[sten] Augustus brak men vroeg op van Sampora naar Koeripang, leggende vijf uren gaans, schaars in distantie van hier, doch rijkelijk door de moeijelijkheid van acht spruitjes, uit het gebergte afkomende en hier in de Tangerangsche rivier zich ontlastende; welkers doorwadingen voor paarden en voetvolk, difficil en voor karren ondoenlijk vallen, mits de steiltens der boorden. Tot Koeripang toe is de Tangerangsche rivier bevaarbaar voor allerlei vaartuigen, doch boven die plaats is dezelve vol kei en klipsteenen; de strekking van dezelve valt 10 à 15 graden beoosten het zuiden en bewesten het noorden, waardoor zij zeer na aan de rivier van Anké komt, op Saya Gatté en elders.

Zondag den 23sten Augustus marcheerde men vroeg naar Tsiampea, een van de bovenposten; deze distantie is maar vier uren gaans; twee uren boven Koeripang loopt de rivier Tsidanie in die van Tangerang. Men passeerde die een groote halve mijl beoosten deze vereeniging, en vernam dat zij uit het gebergte..., dat tusschen de Blauwen berg en de berg Salak legt, afkomt, en zuidoost en noordwest loopt, van waar de Tsiampea zich met haar vereenigt en daar wij die over een sassak passeerde, tot in de gemelde rivier van Tangerang; doch van daar

verder naar boven oost, zuidoost en dan naar het zuiden buigende, de oostelijke arm van de Tangerangsche rivier uitmaakt. De Tsiampea daarentegen loopt, vandaar zij in de Tsidanie valt, een kwart mijl zuid-zuidoost en daar legt de post, alwaar zij zich verdeelt in drie spruiten, de eene Tsigining zuidwestwaarts naar de Vogelberg of Goenoeng...., zijnde circa een mijl van de post gelegen; de andere de Tsiampea zelve, zuidwaarts op, uit den berg Salak afkomende; en de derde Tsibodas, die zuid-oost oploopt of uit het oosteinde van het gebergte Salak afkomt. De voormelde berg Salak behoort aan het Jakkatrasche territoir, en geeft den oorsprong aan de groote Tangerangsche rivier, die boven de plaats, daar zij met de Tsidanie vereenigt wordt, zich wat bewesten het zuiden buigt en alzoo tusschen gemelden Tsidanie of hier de Tsiampea, daar de post legt, nog wel een territoir van drie à vier uren gaans bewesten de gemelde post onder Jakkatra behoorende, overlaat; doch de kaart is van Sampora af omtrent de situatie der rivieren en landen zoo gebrekkelijk, dat het ten hoogste noodig is die eenmaal te verbeteren.

Men hield hier op Tsiampea den geheelen dag halt, kampeerde in de tenten buiten de benting, en werd er voor den middag, door den Eerw. Faber een zeer geschikte en stigtelijke leerrede gedaan, uit Psalm CXLIII: 10, gaande des namiddags de negorijen hier nabij leggende bezien.

Maandag den 25sten Aug. Met zonsopgang trokken wij oostwaarts en voorts wat zuidelijker op naar Kampong Baroe, leggende vier uren gaans van de post Tsiampea, aan de groote rivier, circa zuidoost ten oosten van den anderen, hoewel de weg verscheiden bogten maakt. Twee uren gaans van Tsiampea was men nog langs de Tsidanie voortgetrokken, en die maar een weinig verlaten hebbende, kwam men na gedachten geen halve mijl daarna aan de rivier van Anké, waarover men passeerde, en voorts nog over diverse spruitjes, in de Passangrahan en groote rivier loopende, tot aan Gedong Badak, een half uur noordwest van Kampong Baroe gelegen, en ter laatstgemelde plaats ten half elven arriverende over een sassakkebrug. Nadat wij door een zeer vruchtbare en aangename landsdouw waren heengetogen gedurende den geheelen marsch, alwaar de schoonste gelegenheid scheen te wezen tot het stigten van eene Europeesche kolonie, van Tsiampea af tot aan Kampong Baroe; waarom

ook den Landmeter geordonneerd werd van dit district een speciale kaart te maken. Deze plaats vond men zoo aangenaam en de situatie zoo vermakelijk, dat men hier den geheelen

Dingsdag den 25sten dito vertoefden, eensdeels om wat uit te rusten en ten andere om deze landen nader te bezien; gelastende den Landmeter een kaartje apart te maken van de overzijde der negorijen Kampong Baroe Babakkan, want zoo heet eigenlijk de middelste daar wij logeerden en ......[1], die de zuidelijkste is. Met order aan den Demang of Hoofd van die plaats, om dat land te laten beploegen en in gereedheid te brengen tot den aanleg van een tuin voor 's Compe rekening, ten dienste van de Heeren Generaals[2], en onder het opzigt van den gecommitteerde tot de zaken der Inlanders, om de welgelegenheid, frissche lucht, aangenaam water en gemakkelijke situatie dezer plaats, alwaar men met rijtuigen van Batavia komen kan; zijnde daarenboven als in het centrum van de Jakkatrasche Bovenlanden, bijna even ver van Tjandjoer als van Krawang en de landen langs de Tangerangsche rivier gelegen.

Men vond hier onder anderen ook een redelijk groote pepertuin, nieuw aangelegd, en het Hoofd van dit district verzekerde, dat op de jongst gestelde order, om aan alle negorijen kokosboomen aan te planten, bij hem 300 boomen aan ieder huisgezin waren toegedeelt, ten getale van 300, die deze moesson nog geplant stonden te worden. Hij prees ook ongemeen de vruchtbaarheid van dit land, doch klaagde zeer over het gebrek aan bebouwers en bewoners; vooral sedert de troebelen van het jaar 1740, dat vele van de inwoonders van daar waren geweken en zich oostwaards op hadden geretireert.

Tot hiertoe was het project om van Kampong Baroe over Tsilingsing naar Krawang te trekken en alzoo de bovenkant van de benedenlanden langs te passeren; maar het Hoofd van Tjandjoer veel empressement doende blijken, dat men bij deze gelegenheid ook zijn district wilde bezien, zoo resolveerden daartoe en communiceerde dit bij een briefje aan den Heer Directeur, in antwoord op een, dat dezen morgen van ZijnEd. ontvangen was.

Woensdag den 26sten dito. Ten vier uren braken wij op van

---

[1] Niet ingevuld.

[2] Het latere Buitenzorg. Zie Bijlage III.

Kampong Baroe, zuidwaarts op tot de negorijen Branak Sian, groot en klein, alwaar de weg, die men gisteren nademiddag reeds gepasseert was, naar Joerroek Kotta of binnen de stad (een naam ontleend van zekere plaats aan de groote rivier gelegen, daar men bij traditie verhaald, dat in de heidensche tijden een stad en residentie van een koning is geweest), ter bezigtiging van een steen, met eene onleesbare half verteerde inscriptie en eenige weinige nog overgeblevene heidensche afgodenbeeldjes, zich van den anderen separeert. Gaande deze bewesten de voormelde negorij Branak Sian Besar en de onze beoosten dezelve heen, eerst nog wat zuidoost, daarna oost en weder wat oost-zuidoost op naar Tsilember, leggende aan den voet van het gebergte Magamendong, dat benoorden en beoosten den Blauwen berg en aan deze vastlegt. Men arriveerde ten half negen in het gemelde district van Tsilember, aan eene plaats genaamd Tsinanga, en omdat daar de halteplaats gemaakt was, moest men daar het overige van den dag blijven kamperen.

Donderdag den 27sten dito. Wij waren des morgens precies ten vier uren op marsch om den rug van het gemelde gebergte Magamendong te passeren, aan de oostzijde van dezelve; zijnde een zeer moeijelijke passagie, vol bosschen, onbewoond en met verscheiden steile hoogtens, waarover wij zes uren bezig waren, komende ten half elf eerst in een kleine opening op de voorz. berg, genaamd Tsianjawar, nadat een half uur weder afgegaan waren en vooraf anderhalf uur geklommen hebbende. Zijnde op de rug een traverse van palissaden gemaakt, een klein uur gaans eer dat men aan het rusthuis Tsianjawar komt, tot een limietscheiding tusschen de districten, onder het Hoofd van Kampong Baroe en den Depati van Tjiandjoer; en (hadden) het bosch doorgaans vol bamboes en ook rijkelijk met goede opgaande boomen bezet gevonden. Doch voornamelijk van wilde pisang, die hier in een ongemeene abondantie valt van verscheiden soorten, eetbaar en oneetbaar; ook vond men wilde aardbeziën van groote als de tamme en van korl en wolligheid tusschen de frambozen en ordinaire tuinaardbeziën, goed om te eten en ook niet onaangenaam van smaak, al vrij wat rapport hebbende naar de tamme.

Naar den eten brak men weder op, marcheerden nog een groot uur, door op- en afgaande gebergtens en over diverse spruitjes, die in de Tsitaroem of oostelijke arm van het water,

dat naderhand de rivier van Krawang uitmaakt, afloopen, tot aan Tsipanas of warme rivier, aldus genaamd van een warme bron, die daar uit het gebergte ontspringt, en nabij dewelke men in de daartoe zeer commodieux geprepareerde logementen dezen avond en nacht mitsgaders

Vrijdag, den 28sten dito, tot na den eten kampeerden; hebbende alzoo bevonden, dat de weg van Kampong Baroe tot Tsipanas tien goede uren gaans uitmaakt, en volgens de courssen die men op den marsch observeren konden, meest oostzuidoost door den anderen en iets zuidelijker valt. Doch het ongemaklijkste om wel te verdeelen, door dien wel zeven uren van dezelve door het gebergte en bosschagiën loopen, of men zoude aan den voet van het gebergte Magamendong, een groot uur gaans verder als Tsinanga, daar wij gekampeert hadden, een rustplaats moeten maken om te overnachten, dat niet onpracticabel is, vermits men deze gebergtens in comparatie van andere zeer weinig steenachtig, en doorgaans met een korst van goede aarde bedekt vindt, waaruit des menschen nooddruft en bestaan door een weinig arbeid en industrie wel te halen zoude zijn. Vooral door de overvloed van versch water, dat men overal excellent vindt; en dan was het ook niet ondoenlijk om deze passagie door den tijd vrij gemakkelijk te maken, alzoo de weg die men nu met wat moeite passeerde, maar in der ijl was opgekapt voor onzen doortogt, en echter op de meeste plaatsen al vrij bruikbaar bevonden wierd.

Het warme water op Tsipanas bevond men staalachtig, en vertoonde verscheiden blijken van ijzermijnen; de lucht scheen zeer gezond en frisch, doch naar de reden van de onbewoondheid dezer plaats, die nog in en op het gebergte ligt, gevraagd hebbende, kreeg men tot antwoord, dat de rijst hier niet wel te cultiveren was, door de koude van dit bergland; vallende de aren klein en mager in comparatie van zoo veel vruchtbaarder landen, als ter wederzijden van dit door het midden van het eiland Java heenstrekkende gebergtens, nog onbebouwd en ter keuze van de liefhebbers leggen. Waarom er vele zijn onder de Javanen, die van tijd tot tijd demigreren naar de plaats die haar beter bevalt, met pak en zak verhuizende en zich dan weder nederzettende, en een tijdlang of ook wel maar tot den oogst toe (zich daar) onthoudende, daar zij goede apparentiën zien van vruchtbaarheid.

Doch hetgeen de koude hieromtrent de Nely verhinderd, zoude dezelve misschien wel bevorderen omtrent andere produkten, waaraan de groote hitte schadelijk is; en, wat ook daarvan zijn mag, men bevond het terrein alhier van een zeer favorabele aanschouw en de plaats nog redelijk open en geëxtendeert, wanneer van de ruigte en bosschen gezuiverd wierd; vele blijken van vruchtbaarheid in het woud, en het warme water alleen de moeite wel waardig om een nader onderzoek daaromtrent te doen. Den Inlander na gewoonte ook hieromtrent zoo weinig curieux zijnde, dat men bij navraging niets, noch van de eigenschappen, kracht en uitwerking, noch van den oorsprong en eenige verdere omstandigheden van deze warme welle gewaar worden konden; dan dat het water gezegd werd zeer goed te zijn voor de krop, waarmede verscheiden van deze bergvolkeren behebt zijn, en dat er nog verscheide adertjes waren buiten deze, dewelke uit een bolletje drie voet boven de effene grond verheven en pas een roede diameter beslaande, met twee welletjes opborrelde, (en) zoo warm dat men er naauwelijks de hand en somtijds niet in houden konde. Zoo dat men de nadere omstandigheden van deze ader moest reserveren voor een nader onderzoek; gelastende ondertusschen den eersten Administrateur Jordens [1], om een proef daarvan mede te nemen, ten einde op ons retour op Batavia nader te kunnen onderzoeken, van wat aard dit water zij, welkers ontdekking men zich verwonderen moet, dat zoo lang verborgen is gebleven.

Men beantwoorde ook voor het afgaan van deze rustplaats, het briefje van den Heer Directeur Generaal dezen morgen ontvangen, nopens de belading der schepen voor Malabaar en Souratte; en men vertrok vervolgens ten een ure naar Tjandjoer. Passeerde nog een uur gaans door het gebergte en bosschagie, mitsgaders eenige defilés, door omwegen bruikbaar gemaakt tegen de anderzins zeer gevaarlijke precipices, die men in den weg te passeren had, over drie groote en eenige mindere spruitjes, alle gelijk de vorige naar de Tsitaroem afloopende, en daarna kwam men, na een kleine vlakte gepasseert te hebben, langs de kruin van een andere berg, Goenoeng Lanjong, die men ter linker hand in het noorden liet leggen, nevens nog een in het noord oosten, bij den inlander Goe-

[1] Jan Willem Jordens, Opperkoopman en eerste Administrateur in de Medicinale winkel.

nong Besser genaamd, de Blauwe berg of Goenoeng Gedé in het westen hebbende, in een aangename vlakte, tusschen de voorschr. bergen in en ten zuid oosten van dezelve gelegen, daar de landen beter bebouwd en bewoond zijn, en hetwelke het eigenlijke district van Tjandjoer uitmaakt. Passerende een goed uur gaans door dit vlakke land tot aan de negorij of kampong, en door dezelve nog een goed half uur tot de plaats alwaar den Depati woond, langs een zeer vermakelijke weg, en arriveerden tegen half vijf in de dalm van dat Hoofd dezer districten, dewelke de mine hebben niet van de slechtste te zijn. En men vond alzoo deze distantie van Tsipanas tot Tjandjoer, drie en een half uur gaans, door den anderen meest O. Z. O. en de geheele distantie van Kampong Baroe tot hier veertien uren gaans, meest O. Z. O. en na gissing in regte linie om in de kaart te leggen, niet meer dan tien duizend roeden Rijnlands, op de streek van O. Z. O. ½ O. Hebbende op Tjandjoer, dat zijn naam ontleend van een spruitje zoo genaamd, dat aan de noordkant van de kampong loopt, Goenong Gedé of den top van den Blauwen berg, dewelke op Tsipanas gepeild was W. Z. W. nu 15 graden benoorden het westen; Goenong Lanjong, die aan Goenong Magamendong of de rug van den Blauwen berg vastgelegen is, en nevens de Berg Beffer [1], voormaals vermeld (en) door ons ter linkerhand gelaten was N. W. nagenoeg; en voorts nog in het zuid oosten, door het zuiden heen tot in het westen, een keten van bergen, die deze valeijen als entoureren en een aangenaam gezigt geven. Men vertoefde hier deze nacht en ook

Zaturdag den 29sten Aug., gaande des namiddags de pepertuinen bezigtigen, die hier zijn aangelegt, en waarvan in den voorleden jare 20 pikols peper geleverd zijn; recommanderende de voortzetting van deze culture, hetwelk de Hoofden ook aannamen als een product, dat hier weelderig genoeg groeit om er iets goeds van te verwagten. Men vroeg ook naar de reden dat de draagbeesten en karren zulk een omweg van acht dagen moesten nemen, om op Kampong Baroe van hier te komen, of ook over Tsilingsing (want beide deze wegen, de eene ter regter en de andere langs de Blauwen berg ter linker hand afloopende, gebruiken deze menschen om hare pro-

[1] Vroeger Besser genoemd.

ducten af te brengen) daar de weg, regt toe regt aan, die men nu gepasseert was, wel de helft nader was, en het antwoord was daarop alleenlijk, dat het nog nooit geprobeerd was, deze weg over Magamendong bruikbaar te maken. Hetwelk men dan de voorsz. Hoofden recommandeerde thans in gedachten, en de hand ter verbetering aan de bij deze gelegenheid gemaakten weg te houden, opdat er wat meer communicatie zij tusschen de boven- en beneden-landen als tot hiertoe, en bij haar ook wierd aangenomen, om dat men zulks nader aandrong met te zeggen, dat men aanstaande jaar bij leven en gezondheid hoopte weder herwaards te komen, en dat zij de weg van nu af aan, zooveel de landsdiensten toelieten daartoe approprieren moesten. De Hoofden klaagden ook over de bepalingen om niet meer dan 4000 picols koffij aan de Comp^e^ te mogen leveren, en verzogten daaromtrent eenige verbetering, dewijl zij weleer tot 16000 picols toe geleverd hadden en den landman door zoo groote reductie veel schade kwam te lijden. Hetwelk men haar, na mate dat teffens de peper-leverantie accresseren zoude, beloofde, en haar bij die gelegenheid voorhield, dat de Comp^e^ op den duur de koffij niet konde blijven accepteren voor zes rijksdaalders het picol, maar dat zij zekerlijk genoodzaakt zouden zijn, daaromtrent tot vijf af te slaan, en dat men vermeende den landman dan nog wel bestaan konden. Om deze menschen alzoo te prepareren tot die vermindering, dewelke echter voor een finale herstelling der landzaken niet raadzaam schijnt, om dat aan alle plaatsen daar men in deze route kwam, de algemeene klagten nog waren over de kwade gevolgen der troebelen van A^o^. 1740 en 1741; voornamelijk ook geredundeert hebbende op dezen landman, door het verloopen van vele harer volkeren, en daaruit gecauseerde mindere bebouwing der rijstlanden en gebrek aan levensmiddelen onder de gemeente; waaraan zij ook toeschreven de mindere lust en ijver tot het voortzetten van de geordonneerde pepercultuur en het verwaarlozen van andere noodige aanplantingen. De Hoofden daarenboven merkelijk verarmd zijnde door andere nadeelige toevallen van den vorigen tijd; zoodat bij de meeste het vermogen niet meer is om hare landen regt aan te tasten, of zij moeten door een betere tijd en behandeling eerst weder wat op de been komen [1].

---

[1] Bijlage I.

Zondag den 30sten Aug. werd de Godsdienst, in de binnenste dalm, verrigt door den Eerw. Faber, uit Jes. XLV, v. 22, *Wendet u na mij toe en wordt behouden;* na de kerk ging men deze spatieuse en aan den andere als gekoppelde woningen bezigtigen; op de Passébaan eenig geld strooijende, en zich vervolgens tot de afreis over Tsiblagong naar Bayabang en vervolgens naar Krawang preparerende; nadat daaraf advertentie gegeven was aan den Heer Directeur Generaal, bij een briefje dat op den middag was afgezonden. Na den eten sloeg men op weg naar Tsiblagong, zijnde oostwaards op, doch ruim O. N. O. ter distantie van twee uren gaans, door zeer goed bruikbaar land, doch pas half bebouwd en bewoond; latende het gebergte Kandang of de Kettingbergen, waarvan voorwaards gesproken is, in het zuiden leggen, dewelke aldaar oost- en westwaards oploopt, ten oosten door den berg Poentjak Larang aan het overige hooge land en de rivier Tsitaroem aansluit, dewelke even boven Bayabang, door het voorschreven tusschenkomende hooge land of gebergte Poentjak Larang, in twee spruiten gespleten wordt, waarvan de oostelijkste de naam van Tsitaroem behoud, loopende zuid oostwaards op naar het gebergte Patoua, of dies oorsprong Goenong Sombong, leggende bezuiden Bandong; en de westelijkste Tsisokan genaamd, ten westen van Poentjak Larang, komt ook uit het westerdeel van gemeld gebergte Patoua, dat aan Goenong Kandang aansluit, daar de berg Poentjak Larang uit hetzelve noordwaards oploopt tusschen Tjandjoer, welkers rivier van die naam in de Tsilakoe en met deze vereenigd zijnde in de Tsisokan boven vermeld, ten zuidoosten van de negorij Tsiblagong valt; gelijk de rivier Tsiblagong daarentegen uit Goenong Besser ontspringende, van daar eerst Z. O. daarna oostwaards oploopt en benoorden Baijabang direct in de Tsitaroem valt.

Het gebergte aan de noordkant van onze weg was van Tjandjoer af, vooreerst de kop van de Blauwen berg W. N. W.; Magamendong of de noord oostelijkste rug van gemeld Blauwen berg in het N. W., Goenong Besser iets westelijker als noorden. Vervolgens passeerden Goenong Manangil of Sinkop, en ten zuiden van dezelve de kampong Tsiblagong, dewelke niet zeer groot is, hebbende ten westen en zuiden Tjandjoer; ten Z. O., O. en N. O. Bandong; ten N. Tsipaminkis; ten N. W. en door het W. heen tot zuiden toe Tjandjoer en met hetzelve vermengt; zoodanig dat Goenong Besser geheel aan Tjan-

djoer gehoord, en het land bewesten hetzelve beneden dien berg aan Tsiblagong. Loopende deze twee districten alzoo met eenige vermenging noordwestwaards op, tot aan dat van Kampong Baroe, over de rug van Magamendong; doch Tjandjoer stoot niet aan Tsipaminkis, maar Tsiblagong alleen, en ten zuiden loopen die twee districten van Tjiandjoer en Tsiblagong ook door den anderen tot aan Goenong Kandang. Maar van daar tot aan de Zuider-zee is alles Tjiandjoer alleen, ten westen tot aan het Bantamsche, dat door de rivier Tsibranong, uit den berg Salak naar de Zuider-zee afloopende, van het Jakkatrasche gescheiden word, en ten oosten tot Soekapoera; zijnde het voorwaards genoemde van Kandang naar het N. N. O. buigende gebergte Poentjak Larang, half Tjandjoer en half Prakamoentjangs; want dit district stoot daar aan Tjandjoer en wat noordelijker aan Bandong. Deze Goenong Kandang stoot ten Westen, met een bogt naar het noorden loopende, aan de zuidwestkant van de Blauwen berg, en tusschen de Blauwen en den berg Salak, is het bezuiden leggende land Tjandjoers en het benoorden leggende Kampong Baroes, tot daar dit district aan dat van Kicy Aria Soeta di Laga of het Tangerangsche aanstoot; zoodat de Blauwen berg zelve half Tjandjoers en half Kampong Baroes is; met het land tusschen dezelve en Salak, en deze is aan de zuidkant Tjandjoer en aan de noordkant Tangerangs. Waaruit blijkt dat de provincie Tjandjoer het geheele zuiderdeel van Jakkatrasch Koningrijk beslaat, sedert de regering van den Heer van Swol; dewelke aan den zoon van den ouden Aria Wiera Tanoe, gròotvader van dezen regent, dewelke alleen Hoofd van Tjandjoer proprie sic dictum of het district benoorden Goenong Kandang en tusschen hetzelve besloten was, bestaande doenmaals alleen uit de 360 huisgezinnen, die nog voor rekening van Tsiandjoer te boek staan, het district van Jampang of het eerste gedeelte van dit zuiderdeel aan de oostkant, gegeven heeft, dat ten oosten van Soekapoera grenst, en van daar tot achter Tjandjoers negorij en zelfs verder loopt, zijnde de kleinste helft van dit zuider district, groot almede volgens het oude quohier 300 huisgezinnen; en deszelfs zoon, den bekenden grooten koffijleverancier Kiey Aria Wira Tanoe, vader van den tegenwoordigen regent, heeft van den Heer Zwaardecroon daarbij gekregen, het landschap onder de naam van Sagarak Kidoel bekend. Sagarak is in het Javaansch de zee, en dus de naam van dit land van de Zuidzee ontleend;

zijnde het westerdeel van dit zuiderland van Jampang tot aan Tsibrenong voormeld, dat de rivier van Bantam is. Dit land door het riviertje Tsimandirie, dat uit het Kandangsche gebergte naar de Zuider-zee afloopt, bijna zuiden en noorden van de negorij Tjiandjoer, van Jampang afgescheiden en nu onder Tjiandjoer getrokken, was doenmaals gequotiseert op 1100 huisgezinnen, door dien veel volks van alle oorden zich aldaar ophield, gehoorende ten deele onder Demang Marta Wangsa, vader van het tegenwoordige Hoofd van kampong Baroe van dien naam, ten deele onder Soeta Wangsa, grootvader van den tegenwoordigen Kapitein der Javanen, aan de oostzijde van dien naam en ten deele onder Bagoes Mantoe, grootvader van den tegenwoordigen Kapitein Anthonij der Javanen, aan de westzijde; en van deze rekening deriveert nog de tegenwoordige opgave van Tjiandjoers huisgezinnen op 1760, dewelke met de bevinding veel differeert. Want Jampang heeft wel 200 meer, Sagarak Kidoel ook wel 200 meer en Tjiandjoer zelfs, is wel de helft sterker als die 360, makende alzoo wel 6 à 700 huisgezinnen meer als de oude quotisatie die zij nog aanhouden; doch dit surplus bestaat in volk, dat heden hier en morgen elders woond, en waarop men geen staat maken kan, nadat zij door de Hoofden op de eene plaats beter als op de andere behandeld worden. Zoodat ook dat groote kwaad der peregrinatie van geheele gehuchten en dorpen, die in deze landen demigreren en zich alzoo nergens vastmaken van de kwade behandelingen der Hoofden oorspronkelijk is.

Van Tsiblagong naar Bayabang is de distantie oost, iets doch weinig zuidelijker drie uren gaans klein, gelijk de andere twee aan geene zijde groot; dicht aan Tsiblagong is het land nog redelijk bebouwd, doch daarna meest onbewoond en dicht aan Bayabang is aan de westzijde der rivier nog een kampong, gehoorende onder Tjiandjoer en Tsiblagong ondermengt; want deze districten loopen zeer verwart in den anderen, zoodat de kampong waarin wij vernachteden, nadat over de sassak de Tsitaroem gepasseert hadden, tot distinctie Bayabang Bandong genoemd wierd; want beoosten de Tsitaroem is Bandongs. Een weinig bevorens dat wij gemelde rivier passeerden, had den houder dezes het ongeval dat zijn paard nederstortede, doch kreeg door Gods goedheid geen letsel, en kwamen wij alzoo met den donker in ons kampement op Bayabang.

Maandag den 31sten Aug. Met zonsopgang vertrokken van Bayabang naar Radja Mandala, zijnde den rug van het gebergte dat men thans passeren moest om weder af te komen. De weg viel meest oostwaards op, dan eens naar het zuiden dan weder naar het noorden afwijkende, doch het laatste meer als het eerste, om alzoo de gemakkelijkste passagie door het hooge gebergte te vinden, waarvan het eerste dat men bezuiden liet leggen Passir Tjabé, het tweede dat circa halver wegen is, ten Z. O. van onze route gebleven, Pangelle Serang genaamd (is), over welkers afloopende rug men passeerde, op- en afgaande door verscheiden spruitjes, dewelke in de Tsilangkap afloopen, gelijk deze in de Tsitaroem.

Benoorden Bayabang, circa een mijl distantie van daar had men wijders geen gebergte van naam, tot circa drie vierde van de weg, alwaar een redelijk aangenaam amphiteater van hoog land vonden; daar (wij) vermeenden het rusthuis beter dan op Radja Mandala geplaatst zoude zijn geweest, omdat de distantie thans genomen, wat te groot viel voor een marsch. Het was tien uren wanneer wij daar arriveerden, zijnde bij den Inlander Tsicentol genaamd, alwaar een weinig onder eenige wilde boomen vertoefden om de groote hitte; daarna marcheerden nog een half uur groot, door op- en afgaande ruggen beoosten den berg Parang heen, en kwamen tegen elf uren aan den berg Tsimentong, op welkers kruin onze rustplaats Radja Mendala geappropriëert was. Dezelve had vier importante verdiepingen om op te gaan, doch een zeer goede en gemakkelijke weg, en het was half twaalf wanneer wij in het rusthuis kwamen, en wel twee uren vóór dat den trein geheel binnen was.

Zijnde op den top van dezen berg, de Goenoeng Parang N. 10 gr. west; de bergen van Dingdingari, achter dewelke de Blauwen berg dan verscholen is, in het westen, en een bergje bij den Inlander bekend onder den naam van Goenong Bonkok of Bongkok, omdat een bol vertoond die wat overhelt, aan de zuid oostzijde van Goenong Parang, meest noorden; mitsgaders in het O. N. O. het Bandongsche gebergte Boerangrang. In deze rustplaats vertoefde men het overige van den dag; de marsch was volgens de naaste gissing van Bayabang oost-noord-oost vier uren en noorden twee uren gevallen; en het land dat men passeerde was niet zoo boschrijk als om de west, maar meest kreupel bosch en alang-alang of riet gras.

Dingsdag den 1sten September gingen met het aanbreken van den dag op weg van Radja Mandala naar Bodjong, gingen eerst den berg Tsimontong wat af; hadden halverwegen circa het spruitje Tsilolog te passeren, dat mede in de Tsitaroem loopt, item Tsigatrot en Tsiloman, spruitjes als boven. Bij Tsiloman hadden Goenong Parang N. W. van ons, en een brave steile af- en opgaande hoogte te passeren Tsialibar genaamd. Kwamen toen in het district van Krawang en gaan vervolgens N. W. en N. N. W. heen, hadden een weinig daarna circa drie kwart van den weg de berg Parang W. N. W., gaan dan meest noorden op, nog een half uur en vervolgens N. W. naar de kampong Bodjong, liggende op een zeer aangename heuvel, digt onder een bergje Tjoepoe genaamd, dat een groote steen op zijn top heeft; Goenong Parang W. ten N. en bleven aldaar het overige van den dag. De distantie was vier goede uren van Radja Mandala tot Bodjong, de cours boven aangewezen; het land was beter met geboomte bezet als bevorens.

Woensdag den 2den dito, ten vijf uren de reis van Bodjong vervorderende naar Tsikauw, alwaar ten negen uren aankwamen; passeerden twee malen de Tsilalawie, een andere spruit die uit het Bandongsche gebergte in de Tsitaroem afloopt; de cours eerst O. ten N. voor een korte tijd, toen N. W. door veel bamboes bosschen; halverwege passeerde ten derden male de Tsilalawie, cours als toen N. N. O, bewesten kampong Tjoenoessa, latende Goenong Soembang, een van de gebergtens van Goenong Parang in het N. W. en Goenong Parang zelve west van ons; cours N. O. ten N. door Tsitape, een spruitje dat in de Tsilalawie valt, en weder N. N. W. op. Ruim drie kwart van de weg, gaan N. O. op, en over een rug van hoog land N. af, door een djati bosch, toen door de kampong Kambang Koening of Geele Bloemen, een gehugt dat ter regterhand bleef leggen, gaande wederom N. W. over een rug hoog land, ter wederzijden steile dieptens hebbende naar Tsikauw, aan de rivier van dien naam, die niet verre van onze rustplaats in de Tsitaroem loopt. Zijnde daar wij verblijf hielden een kampong door de Bandongers gestigt, die aldaar haar pakhuis hebben voor de afkomende goederen, die van hier te water kunnen worden afgevoerd naar Krawang; excepto dat op Parong Kadali en Parong Damar, een half uur groot van hier, in de Tsitaroem een waterval is, daar zij somtijds de goederen ont-

schepen moeten; en zulk een waterval heeft de voorschr. Tsitaroem, nog een uur hooger op als Tsikauw, Sanjang Prako genaamd, daar men eertijds, naar Soecco Wayana gaande, ook ontschepen moest.

Hier vertoefde men op Tsikauw tot 's daags daaraan, en vertrok vooraf van hier naar Batavia den Overste Luitenant Convert; om de tijding van het overlijden zijner beminde, die men hier ontving, bij een briefje van den 31sten Augustus.

Donderdag den 3den dito. Met het aanbreken van den dag gingen onder de Tsikauw N. N. W. heen, naar de Oede Goedoeck, daar een kampong is, zijnde circa halfwegen, doch de kleinste helft, 1½ uur gaans van Tsiekauw, en vandaar met differente coursen, door den anderen iets westelijker als noorden vallende, nog twee uren gaans groot tot aan Waringie; een kleine kampong aan de Tsitaroem gelegen, alwaar het middagmaal hielden. Na den eten gaan weder een uur gaans groot N. N. W. af, langs de rivier Tsitaroem tot op Gintong, alwaar de rustplaats der Prakamoentjangers is, die van Soemadang hare goederen door de rivier van Pamanoekan afbrengen; van daar naar Babakan, aan de Tsitaroem — circa een uurtje gaans van de Post Tanjongpoera gelegen — is de distantie nog twee goede uren gaans, al meest langs de Tsitaroem, door veel kreupel- en bamboes bosch, en kwamen des avonds alzoo op Babakan voormeld, zijnde de plaats daar het Hoofd van dit district Krawang woont, en daarom ook doorgaans alzoo genoemd, alwaar wij vermits dezen dag een zwaren marsch gedaan hadden,

Vrijdag den 4den dito, den geheelen dag vertoefden om uit te rusten; gaande tegen den avond de negorij bezigtigen, die redelijk groot was, en vaardigde terzelfder tijd een briefje af aan den Heer Directeur Generaal, om kennis te geven van ons arrivement en verdere terugreis, welke op

Zaturdag den 5den dito vastgesteld was, naar Tanjongpoera, om bij en in het fort des nachts te verblijven; nadat deze morgen de Hoofden van Tjandjoer, voor zooverre present zijn, ontboden waren, en men hun het noodige voorgehouden had; bestaande ten hunnen opzigt na bekomen informatie voornamelijk in deze volgende poincten:

1. Dat de Ombols, welke tot 60 à 70 toe in getale onder den

geheele fort ter defensie zoude vereischen. Kunnende daarenboven de twee lage zijden van dit hoornwerk, die ieder drie of vier embrasures hebben, van geen twee stukken kanon uit het fort bestreken en gedefendeert worden. Zoodat men den Kommandant op zijn verzoek gaarne permitteerde een tuin daarvan te maken; de wal dan ook teffens in staat blijvende, om dat anders dit land in den regentijd onder water loopt, met order om drie of vier rijen klappus boomen rondom langs de borstwering te planten, ter wederzijde van de gracht, en voorts het binnenste tot moesland te approprieren.

Men vond ook dat het fort zelfs op een redelijke elevatie of voet, van drie of vier voeten boven de horizon van de fausse braije, bij form van pagger 1500 palissaden van goede massive djati boomen had, dewelke men alle zeven of acht jaren vernieuwen moest; omdat dezelve in de lucht zonder verw of teer niet langer kunnen resisteren. Makende eene leverantie van 200 djati boomen jaarlijks voor den Depati van Krawang, die gehouden is dezelve te bezorgen; en dus een merkelijke bezwaar is voor dit district, zonder veel noodzakelijkheid, als zijnde een slechte defensie tegen een vijand, die veeleer tot het vuur als tot de escalade zijn recours zoude nemen, indien hij tot zoo nabij wist te penetreren, dat hem de palissaden terug moesten houden. En dewijl deze schans daarenboven een redelijke goede gracht en contre-escarpe heeft, of met de tegenwoordige wat regelmatiger te maken en te verbeteren, hebben kan; door welker middel men met een goede doorne hegge voor de contre-escarpe, in stede van glacis te planten, een Inlandsche vijand van het ligchaam der plaats genoegzaam afhouden kan, en deze laatste — volgens de propositie van den Kommandant — door den tijd met een steenen wal, gereverteerd met aarde van buiten, te maken zoude zijn, van de klip of keisteenen, die men in menigte boven in de rivieren vind, zoo den Depati die eenige jaren na den anderen in stede van hout kwam te leveren, en daarentegen permissie kreeg om het djati hout, dat hem nu verboden is deze rivier af te voeren, ten zijnen meeste profijt te mogen verkoopen; zoo nam men dat in bedenken, en gaf tot verbetering van gracht, hegge en contre-escarpe de noodige orders.

Vervolgens wierd de Godsdienst in het huis van den Kommandant verrigt, door den Eerw. Faber, uit 2 Cor. VI, vers 1; en verzocht den Kommandant, dat te dezer fortresse een krank-

bezoeker mogt worden geplaatst, hetwelk men hem beloofde. Na den eten passeerde (men) de rivier van Krawang, die zich hier in twee armen verdeeld, waarvan de westelijkste de Tsibet genaamd wordt, ontspringende in het gebergte van Dindingary en de oostelijkste de Tsitaroem, over welke wij bij Bayabang getogen waren, die uit het Bandongsche gebergte nog verre boven deze onze veerplaats afloopt, en buiten de Tsiblagong en eenige andere rivieren, aan deszelfs westzijde zich met haar vereenigende, aan de oostkant haar water ontvangt uit de Tsilangkap, Tsilolog, Tsisoenan, Tsilalawie, Tsikauw en de Tsilangkap Oedik; alle spruiten en rivieren van onder naar boven te rekenen, die uit het Bandongsche en de andere oostelijke gebergtens ontspringen en zich in deze rivier ontlasten.

Tot onze overvaart alhier was een specie van schipbrug vervaardigd, liggende nogtans op maar twee opene vaartuigen of kanoas, waardoor ook gebeurde, dat met het te veel oploopen der gemeene Javanen, welke zich daarenboven niet in behoorlijke balance rangieerden, de schipbrug te water ging, en het volk dat daarop was zich met zwemmen salveren moest. Hetgeen zoo ligt niet geschied wanneer men ten minsten drie vaartuigjes gebruikt, om er de brug op te leggen, gelijk de Kattepanels op Ceilon; doch bij dit inconveniënt wierd niets verloren als de tijd, waardoor men na een wildernis van drie uren gaans getraverseert te hebben, niet vóór zeven uren aan de rivier en het gehucht Tsikaring kwam, daar men deze nacht moest kamperen.

Maandag den 7[den] dito, met den dag dekampeerden van hier, geraakten ten zes uren op weg en ten tien uren op de negorij Bekassie; zijnde eer vijf dan vier uren gaans, doordien de weg zeer bogtig gaat, om de ruggen en hoogtens van het land te houden, dat tusschen de vesting Tanjongpoera en hier geheel onbebouwd en onbewoond is, en de eerste distantie tot aan de Tsikaring van een egale oppervlakte rijkelijk van bamboes en goede boomen voorzien, doch tusschen die rustplaats en deze zeer ongelijk met laagtens en veel spruitjes doorsneden, hier en daar ook goed geboomte en vooral zeer favorabel van aanschouw, zoodat daaraan na gedachten niets mankeert als een behoorlijke bebouwing.

Men depecheerde van hier een briefje aan den Heer Directeur, continerende voornamelijk de confirmatie van het gere-

solveerde op voorleden Vrijdag tot Batavia, nopens de aanleg van (het schip) Teckop in stede van de Hoop, naar de westkust.

Den houder dezes, bij zichzelve al van den beginne zijner regering eenige bedenking geformeert hebbende, of het niet mogelijk zoude zijn, naar het voorbeeld van de Mokervaart, welke, indien zij niet ten halven was blijven steken, zonder sluizen of verlaten en een behoorlijk jaagpad voor de naviganten, door het openen van de communicatie tusschen de landen aan de Tangerangsche rivier gelegen, en die van deze stad, inderdaad al van veel nuttigheid en voordeel van de gemeente zoude zijn, aan de oostzijde van deze hoofdplaats almede een kanaal of vaart te practiseren. Waardoor de communicatie tusschen Tanjongpoera en hier, en voornamelijk tusschen de Krawangsche rivier en deze landen wat gemakkelijker konden worden gemaakt als thans, dat alles wat van daar komt of derwaards gaat, de zee passeren moet met een ongemeenen omweg, waarover men in het opvaren wel vier of vijf dagen, alleen van de mond der gemelde rivier af tot aan Tanjongpoera kan bezig zijn, zonder te rekenen het ongemak van de bank vóór de gemelde rivier, waardoor zelfs de provisiën voor de post uit de zeilvaartuigen ontlost en in kleine vaartuigen overgescheept moeten worden; zoodat er wel een maand word zoek gebragt met de benoodigdheden voor het guarnisoen derwaards te bestellen. Waarbij nog komen de producten uit de districten van Bandong en Prakamoentjang, dewelke dan met diezelfde vaartuigen, waarin op Tsikauw en Gintong worden afgescheept, binnen door in weinig tijds op Batavia konden worden afgebragt, daar zij nu zoo veel moeite mede hebben, en zoo veel tijd daartoe moeten impenderen, omdat alles eerst naar zee en vervolgens de rivier van Antsjol in moet. Hetwelk nu wel eenigzins verbeterd zal worden, door de doorgraving uit de Troesang in de Maronde, welke haar ten minste de moeite besparen zal, om boven de Pottebakkershoek of Tanjong Priok met hunne zwakke vaartuigen en vlotten te steken, doch echter niet wegneemt het inconveniënt, dat men uit de Krawangsche rivier niet komen kan in die van Bakassie; want van deze zal men voortaan met deze doorgraving zeer ligt eene passagie binnen door naar Batavia kunnen maken, zonder over zee te gaan. Zoo werd den Landmeter Vonk gelast, van onze laatste rustplaats, die op morgen middag op Poeloe gadong vallen zoude, weder terug te keeren, om deze thans opengekapte weg van Tanjongpoera

tot Tsikaring, die redelijk regt loopt, in de kaart te leggen; en van deze tot de rivier van Bakassi een regte linie oost en west door te meten, om de regte distantie te weten, welke men presumeren kan dat in de kaarten maar bij gissing is gelegt, omdat de weg zeer bogtig en krom valt.

Schijnende ons toe in de passagie, dat dit project van de Tsikaring af tot de Bakassi toe, zoo geheel onuitvoerlijk niet zoude vallen, nademaal dit land veel laagtens heeft, met welke zoo veel mogelijk te volgen, men misschien daaromtrent al vrij verre komen zoude met weinig kosten, te meer als men aanmerkt de veelvuldige spruitjes, tot 7 of 8 in getal, die het land noorden en zuiden doorsnijden, en aan de vaart water genoeg fourneren zoude, als men het belettede naar beneden af te loopen, meer als men hebben wil; ongerekend het riviertje Jambe, dat op twee derde van de distantie ligt en zelfs nu nog water had in den tegenwoordigen droogen tijd. Zullende door zoodanige vaart ook apparentelijk al het land ter wederzijde liggende, bruikbaar worden gemaakt tot sawa's, tipar, het aanleggen van de peper en andere tuinen, suikerriet-velden; en de kosten voor een gedeelte wel weder gevonden kunnen worden uit het brand- en timmerhout, dat daardoor in menigte zoude kunnen afkomen naar de stad, alwaar het altoos het geld rijkelijk waardig is; de zwarigheid maar voornamelijk daarin bestaande, hoe men zoo groot een project uitgevoerd kan krijgen in een zoo sober bevolkte kolonie als deze [1].

Dingsdag den 8sten dito. Met den dag braken op van Bakassi, alwaar wij gekampeert hadden in de negorij, regt tegenover de suikermolen van Tanah doea ratoes; daar men, niettegenstaande het lage water, nog drie en een halve voet in het midden van dien stroom gepeild hadden, in dewelke een schipbrug geslagen was. En trok westwaards op de weg, eerst wat naar het noorden en daarna zuidelijk afloopende naar Panggiling Jati, daar wij op de groote Heeren weg, langs de Sontar loopende, uitkwamen, en dezelve vervolgens afzakten voorbij het land Tsipinang of Jati nagara tot op Poeloe gadong, alwaar wat over negenen arriveerden, hebbende drie en een half uur te paard daarover toegebragt. Zoodat deze weg van Bakassi tot hier wel met de bogt die dezelve maakt om de zuid.

---

1 Bijlage II.

wel mag te boek gesteld worden voor 4½ uur gaans, en dewijl deze plaats nog twee uren gaans groot van de stad is, zoo kan men bij het onderhouden van de thans klaar gemaakte weg rekenen, dat Tanjongpoera van Batavia ligt vijftien uren gaans, waarvan Bakassi nagenoeg de helft is.

Des nademiddags ten vier uren brak men van Poeloe gadong weder op, en kwam met den donker in de tuin op Jakkatra, omdat op twee of drie plaatsen een kleine halte hadden gemaakt; wordende kort daarna verwelkomt door den Heer Directeur Generaal met den Heer Nolthenius, waarvan den eerstgemelde daarentegen door den houder dezes bedankt werd, voor de zorg en moeite ten opzigte der dagelijksche bestiering van zaken, gedurende deszelfs absentie op zich genomen, en hiermede had de tour door de Bovenlanden en bekomt tevens ook deze aanteekening een einde.

AANWIJZING DER ROUTES EN DISTANTIËN VAN DAG TOT DAG, DIENENDE TEVENS TOT EEN REGISTER OP DEZE AANTEEKENING.

A°. 1744.							Uren.		Bz.
den	20sten	Augustus	van	Batavia	naar	Tangerang	4	groote.	1
″	21	″	″	Tangerang	″	Sampora	5	ordinaire.	
″	22	″	″	Sampora	″	Koeripang	5	″	
″	23	″	″	Koeripang	″	Tsiampea	4	groote.	
″	24	″	″	Tsiampea	″	Kampong Baroe	4	″	
″	25		Rustdag.						
″	26	″	van	Kampong Baroe	″	Tsinanga	4	kleine.	
″	27	″	″	Tsinanga	″	Tsipanas	7	ordinaire.	
″	28	″	″	Tsipanas	″	Tjandjoer	4	kleine.	
″	29		Rustdag.						
″	30	″	van	Tjandjoer	″	Tsiblagong	2	groote.	
			″	Tsiblagong	″	Bayabang	3	kleine.	
″	31	″	″	Bayabang	″	Radja Mandala	6	ordinaire.	
″	1	September	″	Radja Mandala	″	Bodjong	4	groote.	
″	2	″	″	Bodjong	″	Tsikauw	4	ordinaire.	
″	3	″	″	Tsikauw	″	Oede Goedoek	1½	ordinair.	
			″	Oede Goedoek	″	Waringi	2½	″	
			″	Waringi	″	Gintong	1	ordinair.	
			″	Gintong	″	Babakan of Kraw:	2½	″	
	4		Rustdag.						
″	5	″	″	Babakan	″	Tanjongpoera	1½	″	
″	6	″	″	Tanjongpoera	″	Tsikaring	3½	″	
″	7	″	″	Tsikaring	″	Bakassi	4½	groot.	
″	8	″	″	Bakassi	″	Poeloe gadong	4½	″	
			″	Poeloe gadong	″	Batavia.	2½	″	

BIJLAGEN.

BIJLAGE N°. 1.

EXTRACT UIT EENEN BRIEF VAN GOUVERNEUR-GENERAAL EN RADEN VAN INDIË, AAN DE ZEVENTIENEN VAN 26 OCTOBER 1744.

..... Hetgeene men UEdel-Hoog-Achtbare bevorens gecommuniceert heeft en door haar jongst geapprobeert is, nopens eenen opneem van tweemaal in het jaar, van alle de Chineesche inhabitanten dezer Colonie, is thans bijna onuitvoerlijk en ook zoo het schijnt niet zeer noodig, indien men anderzins — daar alles van afhangt — een wakend oog houd op hetgeen niet alleen omtrent Chinezen, maar ook ten belange van de overige ingezetenen omgaat, en daarop alle mogelijke order stelt, gelijk wij omtrent die van gemelde natie zullen doen, na mate van noodzakelijkheid. En ten opzigte der eigen ingezetenen of naturellen van dit land, dezelve voortaan zoeken op te wekken om zich tot de peperplantagie eens met ernst te begeven; want om het regt te noemen moet men zeggen, dat daaromtrent nog niets gedaan is, dat remarque meriteert, noch vóór noch na de troubelen van 1740/41. Maar wat de koffij aanbelangt, daarvan is men meester genoeg in deze bovenlanden, om dies leverantie zoo matig te houden, dat de Comp^e daarmede niet overkropt wordt. En dewijl U.H.E.A. begeren dat de Cheribonsche leverantiën zullen worden gehouden, op den voet als men dat voorgesteld heeft bij den onzen van 31 Maart 1740, dat is op 1,500,000 ℔ of 12 duizend pikols jaarlijks, zal men dat derwaards ordonneren, en tot een vast reglement laten dienen voor den aanstaande. Want het is zeker dat Java zoo vele hooge landen heeft, die zoo wel peper als koffij kunnen uitleveren, "dat den inlander met zijn grond "niet behoeft verlegen te zijn, als men haar het eene voor het "andere permitteert, en niet door hardigheden van subite extir-"patien, die in deze bovenlanden al vrij wat indiscretelijk zijn "gedaan, maar tijd gevende, bij continuatie aanzet tot het aan-"planten van het eene, na mate dat men het andere tragt te "verminderen."

Waarop den Gouverneur Generaal onlangs in persoon de noodige orders heeft gesteld in dat district; nader te zien bij het dagregister zijner tour door de Jakatrasche Bovenlanden, dezen verzellende; waaraf wij het gewenscht effect verhoopen.

BIJLAGE N°. 2.

Als voren van den 31sten December 1744.

Verscheiden andere dispositiën, rakende zoo wel de personen tot dit Collegie (Heemraden) behoorende, als eenige zaken tot den Inlander betrekking hebbende, slaan wij bij deze over, omdat van weinig belang tot nog toe zijn, om U.E.H.A. attentie daarmede op te houden. Met een woord wordt nog maar gezegd, dat gelijk onze resolutiën van den enz., alle ten bewijze kunnen dienen van de attentie, die men heeft op een betere bezorging en bouwing van deze omme- en bovenlanden. Alzoo U.E.H.A. verzekerd kunnen zijn, dat wij bij continuatie zullen voortgaan, om dezelve weder wat op de been te helpen, zoo het met onze te stellen orders immer mogelijk is; en daartoe manqueert hier maar volk in deze Colonie, ja zelfs Europesche landbouwers; waarvan de eenige, die tot nog toe maar uitgekomen is, het in de Preanger landen nog gaande houd, en het was te wenschen, dat er eenige jaren na den anderen op ieder schip tien familiën uitkwamen, die zich tot den landbouw wilden appliceren, zoo als den Gouverneur Generaal reeds de eer gehad heeft U.E.H.A. ten tijde zijner aanwezens voor te stellen.

Men zoude dezelve in dit Jakatrasche rijk alleen zeer wel aan de kost kunnen helpen, en de Colonie zoude onzes oordeels door zulke volkplantingen ook grootelijks gebeterd, en aan de staat van de Nederlandsche Maatschappij wat meer verzekerd worden voor den volgenden tijd; hetwelk dan met eerbied wordt overgegeven aan U.E.H.A. goedgunstige en hoogwijze bedenkingen.

Twee jaren later schreven Gouverneur Generaal en Raden van Indië [1] het volgende over het bovenstaande onderwerp:

---

[1] 31 December 1746.

De produkten der Preanger en Jakatrasche bovenlanden beginnen thans door Gods goedheid gaandeweg van betere aanschouw te worden, en moeten dat zoo veel mogelijk gefavoriseerd worden. Waartoe wij wel gewenscht hadden door meerdere scheepsruimte beter in staat te zijn omtrent den sleet van de suiker; welkers aanmaking in dit jaar 1746 weder wat toegenomen is, en peper heeft men ook reeds in de pakhuizen geleverd 43,968 ℔, van den inzaam uit deze bovenlanden, dat meer is als van primo September 1744 tot ultimo Augustus 1745, 26,034 ℔. Ook heeft men bij resolutie van den 20sten Sept. verstaan, tot meerdere doorzetting van den landbouw, partij buffels van Java te ontbieden voor rekening van de Compe, om den inlander, die aan alles wat tot de agriculture behoord, genoegzaam gebrek heeft, daarmede te gerieven en aan het werk te helpen, voor een redelijke betaling of inkomen jaarlijks, hetwelk men, wanneer die eerst gekomen zijn, nader zal reguleren.

Door alle diergelijke arrangementen valt ligt te beseffen hoe gebrekkelijk den landbouw tot hiertoe is doorgezet; thans verbeterd het wel iets maar het heeft nog jaren van noode, eer dit ruime veld zal wezen omgeploegd; en met de Europesche Coloniers beschiet het nog weinig, ofschoon er echter reeds drie in de Preanger, vier onder het district van Tanjongpoera en twaalf onder dat van Tangerang aan de gang zijn geraakt, waarbij nu en dan nog enkelde komen, die daartoe lust krijgen. Doch als U.E.H.A. eens geliefde bekend te maken in zoo vele thans in Europa geruineerde landen, hoe zeer verlegene familiën hier ten platte lande de kost en meer als dat door tijd en vlijt kunnen vinden, bij de conditiën die U.E.H.A. reeds in 1742 hebben gelieven te approberen; en dat dezelve dan wilde permitteren naar Indië over te varen, zoo wel mans als vrouwen, die zich daartoe mogten aanbieden, waarvan het getal onzes oordeels niet klein zoude zijn, is het te verwachten, dat, een ieder maar wat aantastende, waartoe de landen nog veele zijn, deze Colonie welhaast uit andere oogen zouden zien, tot een werkelijk voordeel van de Compe, dewelke hieromtrent niet ligt te verre kan gaan, en vele jaren en over lang zich zelve die avantages had kunnen bezorgen, zonder eenige andere zwarigheden, dan de geene die men altoos onderworpen is, daar menschen woonen; en wij zijn nogmaals met veel eerbied van gevoelen, dat U.E.H.A. daartoe niet te veel faciliteit kunnen

toebrengen en dat ook alle de tijd die verloopt, zonder daartoe over te komen, voor het belang der Maatschappij te dezer plaats louter schade en als verloren is.

BIJLAGE N°. 3.

Het was op den 10den Augustus 1745, dat door den Gouverneur Generaal van Imhoff het hier bijgevoegde voorstel in Rade van Indië werd ingediend.

Aan de Leden van de Hooge Indische Regering.

HOOG EDELE HEEREN!

Dewijl goede exempelen in alle zaken doorgaans vorderlijk zijn, en inzonderheid omtrent het hoog wigtige punt van eene betere bebouwing der landen, binnen de domeinen en uitgestrektheid van dit Jakatrasche koningrijk gesitueerd, van veel apparentie is, het voorgaan van den luijen en van allen arbeid als afkeerigen Inlander, met zulke voorbeelden, die hem animeren kunnen om een beter gebruik te maken van het goede land, dat hij thans zoo nutteloos betreed, en pas ten halve zich ten voordeele brengt. Zoo heeft den ondergeteekende Gouverneur Generaal in zijne landtogt van 20 Augustus tot 8 September A. P., onder anderen ook hierop zijne reflexie doen vallen en die gedachten gemaakt, dat bijaldien men op eene daartoe welgelegene plaats in de bovenlanden eenen aanleg konde maken, welke eenen Gouverneur Generaal van Indiën, zoowel door deszelfs aangenaamheid als profijtelijkheid persuaderen konde, nu en dan eens eene uitspanning van gedachten, en eene in dat ampt wel noodige recreatie te gaan zoeken in het landleven, zulks tevens grootelijks zouden strekken tot opwekking van den landman, verbetering van den landbouw, en dus ook tot een wezenlijke verrijking en incressement van deze Colonie, welke daaromtrent nog zulk eenen ruimen uitzigt heeft. Ja, het is zeer waarschijnlijk dat zulks ook door den tijd zoude strekken tot eene gewenschte amelioratie van de zaken en het interest der Maatschappij, welke het punt der verbetering van hare volkplantingen, zoo als ook de Hoog Edele Heeren Bewindhebberen, op de dientwegen bij de bekende consideratiën

in Nederland gemaakte reflexien, zeer wijselijk van gevoelen zijn geweest, als het aller essentiëelste stuk eener intersique verbetering van haren staat heeft aan te merken, en dus in al het geene men daaromtrent vorderen mogt, een wezenlijk voordeel vind. Hierbij komt nog, dat de attentie van een Hoofdgebieder alhier nimmer gemakkelijker, noch ongevoeliger dan op deze wijze gehouden kan worden over en op den landbouw, in zooveele distractiën als den ombragieusen omslag van zaken hem verschaft, zoo groot en zoo hinderlijk anders aan dit werk, dat onder zoo veele allerachtingswaardige mannen, als successive dit eminente ampt hebben bekleed, misschien geen drie of vier gevonden werden, van welke men zeggen kan, dat zij met eenige applicatie haar werk van de verbetering dezer colonie hebben gemaakt. Hetwelk zoo het van over honderd jaren geschied was, gelijk het misschien wel had kunnen geschieden, de Compe het koningrijk Jakatra en Batavia apparent al over lang in een andere staat zoude hebben gesteld, als degeene waarin men dezelve thans nog ziet; dat is, als in de eerste beginselen der bevolking, bebouwing en beplanting van een land, waarvan nogthans alles te maken is, en dat zijne bearbeider niet onbeloond laat voor de moeite en kosten die daaraan worden besteed.

Hiertoe kwam de ondergeteekende zeer bekwaam voor de overzijde van Kampong Baroe, en het land daar en daaromtrent liggende; thans ter groote van eene naamwaardige provintie, onder den Demang van Kampong Baroe gesteld; doch door hem zoo weinig na behooren gebruikt, en ook zoo uitgestrekt bevonden wordende, dat het eensdeels door hem niet te beheeren is, en aan de andere kant zeer gemakkelijk een stuk daarvan gesepareerd worden kan, zonder hem eenige prejudicatie toe te brengen, indien hij anders het alsdan min verstrooide en naauwe bepaalde opzigt, dat hem bevolen is, wil aanleggen met verdubbelden iever tot de stukken die hem nog bijblijven, en welke in de nevens dezen overgelegde kaart, van de geene die men vraagt onderscheiden zijn met groene strepen, het geprojecteerde tot het oogmerk dezes, met geele strepen afgehaald zijnde. De groote van dezen grond is niet zoozeer genomen uithoofde van noodzakelijkheid of possibiliteit, om daarvan in de eerste jaren gebruik te maken, maar met inzigt om dit district te doen bevolken, door zoo veel menschen als men van wijd en zijd bij den anderen halen kan, zoo wel Javanen als

andere, en daar onder de eerste buiten prejuditie van de thans daar of elders reeds woonende menschen, omtrent welke het uti possidetis allezins zal stand grijpen. Niet gedogende het overloopen van het eene district in het andere, maar een iegelijk latende waar hij is, zoo als dat volgens deze verdeeling van zelve komt te vallen; en hiertoe meent men dat thans voor een Gouverneur Generaal gelegenheid kan zijn, door de jongst voorgaande revolutiën op Java, en den val van eenige opgestane Princen en Landsgrooten, welkers onderhoorige, de bovendrijvende partij wel zoo gaarne kwijt zoude willen zijn, als zij ongaarne onder hunne tegenwoordige Hoofden willen buigen en blijven. Welk soort van Javanen dan herwaards gelokt en alhier een woonplaats gegunt zijnde, die direct onder den Gouverneur Generaal zelfs sorteert, zoo bereikt men daarmede een dubbeld oogmerk, dat niet als goed kan doen aan de publieke zaken.

Dit is dan ook een van de redenen, waarom men dit district liefst gesepareert zag van de ordinaire jurisdictie, als eene heerlijkheid en gepriviligieerde stuk goeds, met hooge en lage jurisdictie, en zoodanige vrijheden, voorregten en vergunningen als bij vrije heerlijkheden gehoren, om daarmede ook tevens een begin te maken van hetgeen dienaangaande vermeld staat bij de consideratiën en de daarop gevolgde besluiten in Nederland A°. 1741 en 1742; en ten derden om daardoor ook andere gaande te maken zich ex professo toe te leggen op den landbouw, om het vermaak, aanzien en voordeel, dat daarin te wagten is.

Men heeft reeds voorwaards doen remarqueren, dat de intentie in dezen niet is zich persoonlijk te verrijken of te verbeteren door eene acquisitie van deze natuur, maar dat den ondergeteekende dit stuk integendeel heeft gedispicieert in zijn ampt en om te zijn g'accrocheert aan hem in zijn officie en zijne opvolgers in der tijd, en dat wel om de daarvan reeds gegevene redenen, ten beste van het gemeen. Ook ten andere, ter verbetering van de insufficiente revenuen dezer hooge, doch niet pro rato profijtelijke charge; en ten derde om de arrangementen, die daaromtrent gemaakt zullen worden, te beter stand te doen grijpen en de hand aan de verbeteringen, die men bedoeld des te beter te doen houden, alles tevens ten meeste profijte van de Comp^{e}. Invoegen dan het voorschreven terrein thans ordinaire modo bij donatie zoude moeten worden

afgestaan, onder de clausule nogthans de nove aleniando, aan de ondergeteekende als Gouverneur Generaal en zijne opvolgers in officie, en vervolgens konde worden gegratificeert met de voorregten der jurisdictie en andere hoogheden en heerlijkheden. Nadat op dit subject zal wezen beraamd, en door de Heeren Zeventienen g'approbeert een zekere vaste voet, voor dit geval en het vervolg; ongeprejudiceert hetwelke deze donatie echter voortgaan en standgrijpen kan, om het werk des te eerder tot perfectie te brengen. Doch aangezien dit laatste dient te geschieden buiten kosten en lasten van de Comp^e^, en echter niet practicabel is zonder eenige naamwaardige deboursementen, zoowel voor de aanplanting van kokos- en andere vruchtdragende boomen, als tot het aanleggen van peper- en andere plantagiën, zoo neemt den ondergeteekende Gouverneur Generaal aan, zulks zijne nog overige regeringstijd, verder uit eigen middelen te bezorgen, zoo als hij reeds daartoe eenige naamwaardige beginselen en preparatiën heeft gemaakt, mits het UdE. HoogEdelhedens behage, hem als den eersten aanlegger ad dies vita toe te leggen, de helft der revenuen die dat land in der tijd zal opbrengen, en waarvan de overige helft zal zijn voor zijne successive opvolgers in officie, zoo lang hem den Hemel het leven mogt sparen, nadat hij t'eeniger tijd dit ampt zal hebben afgelegt, hetzij dat hij hier in Indiën dan verder bleef of repatriëerde, ten einde hij op die wijze niet ten eenenmaal te vergeefsch mogt uitleggen kosten, die nog al naamwaardig zijn, en waarvan zijn korte nog overige regeringstijd hem apparent niet permitteren zal eenige vrucht of inkomsten te zien voortkomen.

Alles zoo het UwEdelhedens behaagt onder de nadere approbatie der Hoog Edele Heeren Zeventienen, welke wel is waar voor dezen hebben geïmprobeert het uitgeven van landerijen in eigendom aan het Hoofd en de Leden dezer Regering, wanneer dat op geheel andere gronden en motieven bij de successive resolutiën dezer tafel, van 30 Augustus, 13 September, 14 October, 11 November en 13 December 1729 besloten, en door de Hoog Edele Heeren Principalen bij generale Missive van 15 September 1731 afgeschreven, mitsgaders vervolgens bij resolutie van 24 Junij 1732 weder te niet gedaan werd. Doch vermits deze uitgave geschiedt was aan het doenmalig Hoofd en eenige Leden in haar privé, en dus zeer veel verschild van dezen voorstel, mitsgaders na het afsterven van

den eersten aanlegger in dezen, een gedeelte der inkomsten aan de Comp[e] vervallen, of anders daarover alsdan zoodanig ten haren profijte gedisponeert werden kan, als de zaak van aangelegenheid in der tijd mogt worden, schoon er jaren worden vereischt eer het de moeite waardig zal zijn hiervan notitie te nemen, zoo vertrouwt den ondergeteekende ook van de genereuse sentimenten onzer Heeren Meesters, dat zij tegen dezen voorstel niets hebben maar dezelve approberen zullen, dewijl het verbeteren van den landbouw voor Haar Edele Hoog Achtbare een al te wezenlijk punt is, om hetzelve niet over alle boegen te proberen, en deze wijze voor de Comp[e] onschadelijk en tot het oogmerk, van geen kleine apparentie is.

Nochthans zoo en in alle gevalle bijaldien de Heeren Meesters de zaak niet mogten ratificeren, zoo verzoekt en bedingt den ondergeteekende alleenlijk de restitutie zijner deboursementen, die hij inmiddels daaraan mogt doen, en waarvan hij door den gecommitteerde tot de zaken der Inlanders, onder wiens oog en opzigt deze nieuwe plantagie zal worden aangelegt, behoorlijk aanteekening zal doen houden.

(*Was geteekend*) G. W. VAN IMHOFF.

(In Margine:)
Overgegeven in Rade van Indië
den 10[den] Augustus 1745.

"Na gedane resumptie werdt door de Vergadering eenparig "goedgevonden in de afgave van een gedeelte van het land- "schap Kampong Baroe, na de aanwijzing bij een daarvan ge- "formeerde en bezigtigde kaart te vinden, ter dispositie van "den Heer Gouverneur Generaal, na welgemelde Zijn Edelheids "voorstel, en onder de conditiën bij het bovenstaande geschrift "geclausuleert, te condescenderen, mitsgaders daarvan bij het "af te gaan schrijven naar Nederland aan de Heeren Meesters "gewag te maken en derzelver dispositie daarop te verzoeken."

Bij Missive van Bewindhebberen ter Vergadering van Zeventienen, van den 15[den] September 1747, ontvingen Gouverneur Generaal en Raden van Indië hierop het onderstaande antwoord:

Dat het cultiveren en beplanten van onbebouwde en woestliggende landen in Indië, en inzonderheid op Java, van een zeer groot aanbelang en voordeel is voor de Comp[e], is buiten contestatie, en wij hebben ook even daarom geen bedenkelijkheid gemaakt, om de middelen die daartoe van hier werkstellig

zouden kunnen worden gemaakt, en door den Gouverneur Generaal van Imhoff, bij zijne bewuste consideratiën zijn geproponeert, te amplecteren en in zoo verre ons daartoe gelegenheid aan handen is gekomen, daarvan gebruik te maken. Doch dewijl het effect van het utile, dat uit die geamplecteerde en te werk gelegde middelen nog moet voortkomen, van de tijd zal moeten worden afgewacht, zoo begrijpen wij ook dat het alsdan eerst regt tijd zal worden, om op het tweede geproponeerde van den Gouverneur Generaal te denken; namelijk of men bij dat utile van den landbouw ook niet het aangename van het landleven zou dienen te paren, met het oprigten van dorpen, het instellen van heerlijkheden onder een gesubordineerde jurisdictie enz. en waarover wij alsdan, wanneer UEd. daartoe propositie komen doen, UEd. ons goedvinden zullen laten toekomen.

Ondertusschen dewijl UEd. niets verzuimen van het geene kan dienen tot bevordering en voortzetting van de cultivering en aanplanting dier landen, zoo willen wij onzen Gouverneur Generaal van Imhoff dat genoegen gaarne geven "dat wij ap-"proberen de uitgifte van een gedeelte van het landschap "Kampong Baroe, in de Jakkatrasche landen aan gemelde "Generaal doch niet aan zijn successeurs in der tijd; onder zoo-"danige conditiën, als bij het geschrift in UEds. resolutiën van "10 Augustus geïnsereert, staan vervat."

Doch dewijl UEd. deze uitgifte wel zoude willen doen dienen tot een regel, waarna de uitgifte van heerlijkheden in het vervolg, des goedgevonden wordende, zoude kunnen worden ingerigt; zoo moeten wij zeggen, dat wij uithoofde van een beduchting, die wij hebben, dat die heerlijkheden juist niet altoos in zulke goede handen zullen vallen, dan wel deze nu valt, niet gaarne zouden zien, om alle gevolgen voor den aanstaanden te vermijden, dat deze heerlijkheid wierd uitgegeven met hooge jurisdictie, maar dat de uitgifte van deze heerlijkheid geschiedde eeniglijk met lage of ambachts-heerlijkheids-jurisdictie, als meerder overeenkomende met het eigen project van onzen Gouverneur Generaal van Imhoff, te weten: om aan sommigen gedistingeerde goederen te verleenen, eene gesubordineerde jurisdictie; alzoo zelfs Schepenen van Batavia geen hooge jurisdictie hebben, maar gehouden zijn hare doodvonnissen aan UEd. ter approbatie te presenteren.

DE JAVAANSCHE VORSTEN

VÓÓR DE STICHTING VAN MÅDJÅPAÏT.

Wat in ons eigen vaderland gedurende de eerste helft van de zoogenaamde middeneeuwen is voorgevallen, is ons nog zeer onvolledig bekend, en wat bekend is, is onzeker en nevelachtig. Er worden koningen van Friesland uit die tijd bij sommige vaderlandsche geschiedschrijvers vermeld, ja zelfs vindt men in oude Chronijken geheele lijsten van die koningen vóór Karel den Groote, maar de historische waarde en waarheid daarvan zijn voor het minst zeer betwistbaar. Hoe verschillend ook anders in vele opzigten, gelijken Nederland en Java elkander hierin. Java's geschiedenis is gedurende de tijd, die wij de middeneeuwen noemen, even onzeker en duister als de onze: wel wordt ons daarvan ook veel verteld, maar alles opgeluisterd met legenden, die al te wonderbaarlijk zelfs voor den ligtgeloovigsten Westerling zijn. In Europa heeft men ook lange tijd de geschiedenis van de Vorsten voor die van het volk genomen, en Java geeft ons daarin niets toe. Vandaar dat wij vinden geheele lijsten en stamlijsten van Vorsten, die zeker niet veel meer waarde bezitten, dan die van onze Friesche Koningen. Drie van zulke lijsten, ofschoon dan niet volledig, heeft Raffles in zijn History of Java, vol. II, p. 85—87 8°. ed. opgenomen. Hierbij bepaalt zich het getal evenwel niet; in inlandsche werken vinden wij nog vorstenreeksen, die van bovengenoemde in meer of mindere mate verschillen. In het Boek Adji-Såkå, dat door Winter in proza bewerkt en door Prof. Roorda is uitgegeven, en een fabelachtige geschiedenis van Java, van de komst van Adji-Såkå op Java tot aan de stichting van Mådjåpaït, bevat, worden ook naamlijsten van de Vorsten uit die tijd meêgedeeld, welke vooral afwijken door

de groote menigte namen in een bepaald tijdperk, en een paar elders niet voorkomende vorstelijke residenties. De lijst wordt hier beneden meêgedeeld als A. Men neme wel in aanmerking, dat dit verhaal onder de Javanen zeer bekend is, en door hen als geschiedenis beschouwd wordt, daar het ook de verklaring en aanleiding opgeeft van een aantal thans onder hen levende vertellingen en mythen omtrent goede en kwade geesten, enz. De serie, ter vergelijking naast de vorige onder B geplaatst, is ontleend aan de Babad van Mataram, d. i. een geschiedenis van Java, voor zoover deze met het Mataramsche Vorstenhuis zamenhangt. Dit werk bestaat nog alleen in handschrift, en heeft met het vorige tot hoofdbron gediend voor den Heer Wilkens bij zijn "Overzigt der geschiedenis van Java," dat geplaatst is in het Tijdschrift van Ned. Indië, Jaarg. 1849, 1ste dl. Van Soerakarta afkomstig, is deze Babad voor de latere tijden misschien nog al van gezag. Deze nu bevat niet alleen lijsten, maar bepaalde geslachtslijsten van de Vorsten: men weet, dat de Javanen sterke legitimisten zijn, en zooals men zien zal, hebben zij niets ontzien om hun naam in dat opzigt eer aan te doen, want zij hebben het gebracht tot Adam, en verder kon men toch wel niet gaan! Wat de inhoud betreft, komt deze lijst B. nog wel het meest overeen met die van Raffles, door den Panĕmbahan, later Sultan, van Sumanap te zamen gesteld, ofschoon er toch afwijkingen voorkomen, die niet altijd zijn overeen te brengen.

LIJST A.		LIJST B.	
[HOO]FDPLAATSEN.	VORSTEN.	HOOFDPLAATSEN.	VORSTEN.
			Nabi Adam.
			Sis.
			Noertjahjâ.
			Noerrâsâ.
			Sang Hjang Wĕnang.
			Sang Hjang Toenggal.
		Soerâlâjâ, (de Godenhemel).	Batârâ Goeroe.
		(Java).	Praboe Sèt. (Batârâ Wisnoe).

Te Giling Wĕsi regeerde toen reeds Sang

LIJST A.

HOOFDPLAATSEN.	VORSTEN.
	Sang Watoe Goenoeng. (Vrg. lijst B.)
Galoeh.	Sindoelå.
Mĕndang Kamolan.	Déwåtå Tjĕngkar. Wordt door Adji-Såkå gedood, die 3 jaar Vorst is, maar toen is vervangen door zijn voorgangers zoon, Radèn Daniswårå, ook Sri Kaskåjå en
Mĕndang Paramĕssan.	Sri Måhå Poenggoeng.
	Kandi-awan.

LIJST B.

HOOFDPLAATSEN.	VORSTE
Watoe Goenoeng, die door Wisnoe c werd, en zijn rijk gegeven aan Batå den tweeden zoon van B. Goeroe; du	
Giling Wĕsi.	Batårå Brå
	Bramani (do
	Tri Troest
	Pari-kĕn
	Manoe-ma
	Sakoetrĕ
	Sakri.
	Pålå-sårå
	Abijåså.
Astinå.	Pandoe Déwå
	Ardjoenå
	Abimanjo
	Pari-kĕsi
	Joedå-jån
	Gĕndrå-jå
Kĕdiri.	Djåjå-båj
	Djåjå Midj
	Djåjå Misé
	Koesoemå Wi
	Tjitrå So
	Påntjå Dr
	Angling D
Poerwå Tjaritå.	Soewélå Tj
	Sri Måhå Poen
	Kandi-awa

LIJST A.		LIJST B.	
...PLAATSEN.	VORSTEN.	HOOFDPLAATSEN.	VORSTEN.
	Praboe Kalåpå-gading.		
	Praboe Andong.		
	2e Kraton.		
?	Sri Andong-wilis.		
	Sri Bånå-kĕling.		
	Sri Mådjå Galoeh.		
	Sri Ngawoe-awoe-langit.		
	3e Kraton.		
	Praboe Toenggoel.		
...g Paramĕs-...n II.	?		
	Praboe Sélå Rådjå.		
	Praboe Moending Wangi.		
	4e Kraton.		
	Moending Sari.		
	Rådjå Djålå-sĕngårå.		
	Praboe Giling Wĕsi.		
	Prawåtå-sari.		
	5e Kraton.		
?	Praboe Wånå-sari.		
	Ratoe Kalijan.		
	Sri Sånå-sèwoe.		
	Rådjå Tandoeran.		
	6e Kraton.		
	Rådja Mådjå-råtå.		
	Ratoe Katonggå.		
	Ratoe Ngoemboel-sari.		
	Ratoe Padang-angling.		
	7e Kraton.		
...ambanan.	?		
	1 —Panoeoen.	Pagelèn.	1 —Panoeoen, Vorst van de landlieden.
...épårå.	2 —Sandang-Garbå, Vorst van de handelaars.	Djepårå.	1 —Sandang-Garbå, Vorst van de handelaars.

LIJST A.

HOOFDPLAATSEN.		VORSTEN.
	3	—Karoeng Kâlâ.
	4	—Soemĕndi-pĕtoeng.
Prambanan.	5	—Rĕsi Gatajoe, (opvolger van zijn vader).
	1	—Rârâ Soetji (docht.)
Kadiri.	2	—Lĕmboe Mardadoe.
Gĕgĕlang.	3	—Lĕmboe Mĕngarang.
Singâ-Sari.	4	—Lĕmboe Mardjâjâ.
	5	—Ni Pranggi Wongsâ, dochter, gehuwd met den Vorst van Poedaksâ Tegal.
Djĕnggâlâ, (Bânâ Keling).	6	—Lĕmboe Amiloehoer.
		Laléjan.
	8e Kraton.	
Galoeh.		Bandjaran-sari.
		Sri Arjâ Bangah.
		Sri Adji Mantâlâ Râsâ.
		Moending Wangi.
	9e Kraton.	
Padjadjaran.		Anjâkrâ Wati.
Galoeh.	1	—Arjâ Bangah.
Mâdjâpaït.	2	—Praboe Soesoeroeh.
Padjadjaran.	3	—Sijoeng Wĕnârâ, of Banjak Widé.

LIJST B.

HOOFDPLAATSEN.		VORSTEN
Prambanan.	3	—Karoeng Kâlâ de jagers, Bâkâ gehee
	4	—Toenggoel M Vorst van werkslieden
Korippan.	5	—Rĕsi Gatajoe.
	1	—Rârâ Soetjian
Kediri.	2	—Lĕmboe Pĕtĕ
Gĕgĕlang.	3	—Lĕmboe Pĕng
	4	—Prĕnggi Wo ter, gehuw boe Amidj van Singâ-
Djenggâlâ.	5	—Lemboe Amil
		Pandji.
Padjadjaran.		Koedâ Lal
		Bandjaran-
		Moending
		Moending V
		Sri Pamĕ
Galoeh.	1	—Arjâ Bangah
Mâdjâpaït.	2	—Radèn Soeso
Padjadjaran.	3	—Sijoeng Wĕn Banjak Wid

Opmerking verdient de verdeeling van de vorstennamen bij viertallen in lijst A. Dit is aldus gedaan, omdat na vier namen, steeds de woorden volgen: *oemoerring karaton sedåsä windoe, ladjĕng ritaq;* dat beteekent: *de kraton was* 10 *windoe's* (*tijdperken van* 8 *jaar*) *oud, en is daarop te niet gegaan.* Volgens het bijgeloof van den Javaan toch kan een kraton — en daardoor ook een hoofdplaats — niet langer dan zóólang blijven bestaan, en moet dan telkens een nieuwe vorstenzetel verrijzen. Soms vindt men deze tijd ook wel op 100 jaar bepaald. Jammer maar, dat nu de nieuwe kraton ook niet telkens genoemd wordt; of zou dan de naam steeds dezelfde gebleven zijn? Dat deze indeeling geheel willekeurig is, blijkt uit de aard van de zaak, want het zal toch wel niet altijd bij vieren zijn uitgekomen. De meeste namen zijn uitgevonden, herhalingen van elders bekende, of titels met namen van vorstenzetels vereenigd; om het zoo eens uit te drukken: de geheele lijst blijkt daardoor fabriekwerk te zijn. De tweede lijst is tevens geslachtslijst. Dat Adam als uitgangspunt gesteld wordt, is natuurlijk door invloed van de Islam, waarin Nabi (de profeet) Adam nog al een rol speelt. Karakteristiek is het evenwel dat nu de bekende Hindoe-Javaansche Goden, Batårå Goeroe, Wisnoe en Bråmå volgen, terwijl er alreeds een rijk op Java, dat van Giling Wĕsi, bestond, welks Vorst evenwel door Wisnoe, die onder den naam van Sèt Vorst van Java was, overwonnen werd. Zou dit ook nog een mythe zijn, zinspelende op de eerste komst van de Indiërs op Java? Bij andere schrijvers vindt men Tri Troestä als de voorname persoon van de Indische kolonisatie genoemd. Deze nu is volgens lijst B, de zoon van Bramani, een dochter van Bråmå, aan wien Giling Wĕsi na de dood van Sang Watoe Goenoeng gekomen was; zij is de eenige vrouw in de stamlijst voorkomende, doch wordt in andere werken ook reeds door een man, Bramånå, vervangen. De nu volgende Vorsten tot op Pandoe Dèwa Nåtå, vindt men ook bij Raffles l. l. p. 77 en 79 met eenige veranderingen en verplaatsingen opgegeven; en vergelijk ook Cohen Stuart, de Bråtå-Joedå, Inl. Aant. 12. Met Abijåså beginnen de Vorsten, die in de Bråtå-Joedå voorkomen, en natuurlijk geheel Indisch zijn; toen eenmaal de overlevering het tooneel van dit epos op Java had overgebracht, moesten zij ook wel in de stamlijsten als voorzaten van de regerende Vorsten opgenomen worden. Bij Raffles l. l. p. 87,

noot, vindt men de verdere namen tot op Soewélå Tjålå, met bijvoeging van twee andere, vermeld.

In beide lijsten komen we tot denzelfden persoon bij Sri Måhå Poenggoeng. De lotgevallen van dezen vóór zijn troonsbeklimming zijn in het boek Adji-Såkå uitvoerig beschreven, terwijl in de Babad ook zelfs de naam van Adji-Såkå niet vermeld wordt. Van de groote menigte Vorsten, die nu in lijst A volgen, komt alleen de eerste, Kandi-Awan, in lijst B voor, tusschen wiens vijf zonen, dan niet alleen het rijk, maar ook het volk naar de verschillende bedrijven, verdeeld is geworden. De namen van deze vijf Vorsten worden ook in lijst A vermeld, zonder dat de naam van hun vader genoemd wordt, hij heet alleen Vorst van Prambanan, welke zetel in lijst B. aan Karoeng-Kålå of Ratoe Båkå wordt toegewezen; die, zooals von Humboldt in navolging van Crawfurd vertelt, dan ook de stichter van de tempel, waarvan de overblijfselen nog altijd de aandacht trekken, zou geweest zijn. (Ueber die Kawisprache, p. 117.) De jongste zoon, Rĕsi-Gatajoe, is bij beide 's vaders opvolger, bij den een te Prambanan, bij den ander te Korippan residerende; hij zal wel dezelfde zijn, dien Raffles, p. 90, Rĕsi Dĕndang Gĕndis noemt. Na dezen volgt nu nog bij Raffles Dewå Koesoemå, die in onze bronnen wordt gepasseerd, ofschoon hij als stichter van Djenggålå zich zeer beroemd zou hebben gemaakt. De kinderen van Rĕsi Gatajoe zijn in beide lijsten tot bevordering van de eenvoudigheid eigentlijk niet in de juiste volgorde geplaatst; want Lĕmboe Amiloehoer is de oudste zoon. In de Bijdr. v. h. Kon. Inst. v. Taal- Land- en Volkenkunde, dl. II, is door den Heer Cohen Stuart, bij zijn vertaling van het gedicht Djåjå Lĕnkårå een stamlijst gevoegd, waarin ook de bedoelde namen, zooals Lijst A. die geeft, voorkomen, en waarin zij kleinzonen van Djåjå Lĕnkårå zijn, en hun vader Soebråtå heeft. De hoofdplaatsen Kadiri en Singåsari worden evenwel met elkander verwisseld, en Lĕmboe Mĕngarang Vorst van Oerawan genoemd, terwijl de jongste dochter in het geheel niet wordt vermeld. Men ziet, dat in lijst B. de Vorst van Singåsari geen zoon, maar schoonzoon van Rĕsi Gătajoe is. Raffles, p. 93 en 94, wijkt ook af in namen van personen en plaatsen; klaarblijkelijk bestaat er bij hem verwarring. Opmerking verdient nog, dat bij hem aan de oudste zuster Rårå Soetji (Soetjian) door de legende de stichting van de tempel te Singåsari, daar de ruïnen nog van be-

staan, wordt toegeschreven. Men vergelijke nog over deze familie T. Roorda, de Lotgevallen van Radèn Pandji, enz., in Bijdr. Inst. enz. Nieuwe Reeks, dl. VII, p. 1. Deze held van de Javaansche Wajangverhalen, komt alleen in onze lijst B. voor, waarom hij in de andere niet vermeld wordt, is natuurlijk onbekend. Zijn zoon Koedå Laléjan is volgens de Babad en Raffles stichter van Padjadjaran; doch volgens A wordt eerst nog door zijn kleinzoon Bandjaran-sari Galoeh tot rijkszetel gemaakt. Met de avonturen van dezen is een groot gedeelte van het boek Adji-Såkå opgevuld. Raffles, l. l. p. 103 enz., verhaalt dat er twee Padjadjarans zijn geweest; daar nu Galoeh nog de naam is van een district, dat ligt in de streek, waar men het eerste Padjadjaran onderstelt, is er misschien wel dezelfde plaats meê bedoeld, welke later bij de overbrenging van de rijkszetel naar het tegenwoordige Buitenzorg die naam gekregen heeft; welke gissing nog gesteund wordt door de vermelding van den oudsten zoon van Sri Pamĕkas als Vorst van Galoeh, Arjå Bangah, welke naam tweemaal in lijst A. voorkomt, waardoor hier een Vorst meer is dan in B. Raffles gaat nu Anjåkrå Wati (A.) of Sri Pamĕkas (B.) geheel met stilzwijgen voorbij, en laat Moending Wangi de lotgevallen van dezen ondervinden; waarschijnlijk is de naam in zijn bron uitgevallen. Zoo zijn wij nu gekomen aan de stichting van Mådjåpaït door Radèn Soesoeroeh of Raden Tandoeran; verschillende namen worden van hem opgegeven. De aanleiding tot en de omstandigheden van deze gebeurtenis zijn algemeen bekend, zoodat er hier niet over behoeft gesproken te worden; alleen verdient opmerking, dat onze beide verhalen in de hoofdzaken weinig verschillen; hetgeen in het boek Adji-Såkå voorkomt is het meest opgesierd: de beide broeders Radèn Tandoeran en Sijoeng Wĕnårå hebben een zeer langdurig tweegevecht, dat evenwel de overwinning onbeslist laat, zoodat zij ten slotte bij minnelijke schikking Java onder zich verdeelen, waarbij Radèn Tandoeran het oostelijk deel verkrijgt, en een nieuwe zetel mag gaan opzoeken, die het later zoo beroemde Mådjåpaït wordt.

De ligging van de hier vermelde hoofdplaatsen wordt, voor het grootste gedeelte althans, nog aangewezen: van eenige natuurlijk alleen door overlevering, terwijl van andere nog plaatsen of verblijfselen onder dezelfde naam bestaan.

Giling Wĕsi (B.) zal volgens Raffles l. l. p. 77 aan de voet van de berg Smiroe op de grenzen van Probolinggo en Malang

gelegen hebben. Digt daarbij ligt een andere berg, Gadjah Wĕsi geheeten, benevens ruïnen van Hindoetempels, op de kaart van Bogaers Tjandi Adipoeri genoemd. Astinå of Ngastinå (B.) is oorspronkelijk de plaats, waar over strijd geleverd wordt in het groote Indische Epos, de Maha-barata, en in de navolging hiervan, de Javaansche Bråtå-Joedå; haar Indische naam is Hastinapoera, en zij lag dan volgens het kaartje van den Heer Cohen Stuart in het noorden van Voor-Indië aan de Gangges. Op het kaartje, dat Raffles bij zijn fragment uit de Bråtå-Joedå gevoegd heeft, blijkt dat de Javaansche overlevering de stad Ngastinå op de Noordkust bij Pekalongan plaatst.

Kĕdiri (B.) bestaat nog en heeft veel bouwvallen in zijne nabijheid.

Galoeh (A.) is nog de naam van een regentschap in Tjeribon; men vergelijke het bovengezegde omtrent deze plaats en Padjadjaran.

De naam van Mĕndang-Kamolan (A.) is bewaard door een dessa in Grobogan op de grenzen van Rĕmbang; Raffles daarentegen (p. 90) vertelt, dat de naam later Prambanan zou geworden zijn; hetwelk dus eenige onzekerheid in de traditie brengt.

Zou Poerwå Tjaritå (B.) slechts een andere naam voor Mĕndang Kamolan zijn? Van elders is het onbekend.

Mĕndang Paramĕssan (A.) moet, volgens de aanteekening bij dit woord in het Bijvoegsel op het Jav. Wbk. achter het boek Adji-Såkå, ook in Demak gelegen hebben; het is dus waarschijnlijk slechts weer een naamsverandering met de beide voorgaande.

Van Prambanan of Brambanan (A. en B.) bestaan de schoone overblijfselen nog; daaronder zou dan het paleis van Ratoe Båkå ook te vinden zijn. (de Hollander, Handl. voor de Land- en Volkenk. v. Ned. Indië, I, p. 270.)

Pagĕlèn (B.), thans Bagĕlèn, en Djĕpårå of Japara (A. en B.) bestaan nog.

Korippan (B.) is, volgens het Jav. Wbk. van Guericke en Roorda, een oude benaming van Grobogan, en zal dus ook wel in die streek gelegen hebben. Hiermee kan ook bedoeld zijn het hierboven in van Imhoff's reis meermalen voorkomende Koeripang.

Gĕgĕlang, (A. en B.) volgens Raffles l. l. p. 93, hetzelfde als Singåsari, wordt in onze beide lijsten er bepaald van onderscheiden, en volgens Jav. Wbk. is het nu nog de naam van een landschap, ten noorden van Prånårågå, Residentie Madioen.

De overblijfselen van Singåsari (A. en B.) vindt men nog in Pasoeroean.

Omtrent Poedaksa Tĕgal (A) heb ik niets kunnen vinden.

Oerawan of Ngoerawan zou volgens Roorda misschen hetzelfde zijn als het tegenwoordige Ngråwå. Raffles, p. 93, noemt het Ngarawan of Bråwernå, ook anders onbekend.

Djĕnggålå (A. en B.) is nog de naam van verscheidene districten in de Res. Soerabaja, en volgens de overlevering zou Sidå-ardjå nu op dezelfde plaats als de oude Hoofdplaats liggen.

Zooals boven reeds gezegd is, waren Galoeh en Padjadjaren I in Tjeribon, Padjadjaran II in Buitenzorg gelegen.

Mådjåpaïts bouwvallen vindt men nog in de Afdeeling Mådjå-Kĕrtå, Res. Soerabaja.

Voor de Chronologie geven de beide werken, waaruit bovenstaande opgaven genomen zijn, in het geheel niets, tenzij men de telkens voorkomende vermelding van tien windoes in het boek Adji Såkå als zoodanig wilde beschouwen, dat evenwel niets dan verwarring zou geven. De opgaven van Raffles doen reeds zien, hoe weinig zekerheid er in dit opzigt bestaat; zoodat het niet geraden is, door gissingen, waarvoor het veld zoo heerlijk ruim is, die onzekerheid nog te vermeerderen, daar hoogstwaarschijnlijk ook nooit iets stelligs hieromtrent zal te verkrijgen zijn.

Delft, November 1863.

J. J. MEINSMA.

DE INDISCHE TALEN EN OUDHEDEN,

VOLGENS DE REGERINGSVERSLAGEN OMTRENT DEN STAAT EN HET BEHEER VAN NEDERLANDSCH INDIË, OVER DE JAREN 1849—1860.

Het aanmoedigen en ondersteunen der beoefening van Kunsten en Wetenschappen in Nederlandsch Indië, is daar van ouds een Regeringsbeginsel. De oorsprong hiervan schijnt gezocht te moeten worden in den arbeid der Predikanten. Valentijn leverde er ons de eerste openbare vruchten van. De oprigting in 1778, van het Bataviaasch Genootschap van Kunsten en Wetenschappen, was een tweede openlijke getuige. Die oprigting had plaats onder de bescherming der Indische Regering; de Gouverneur Generaal was opperbestuurder en de leden der Hooge Regering waren de eerste bestuurders. Nog heden ten dage is de Gouverneur Generaal beschermheer. Het Genootschap stelde zich reeds van den aanvang ten doel het uitbreiden en bevorderen van Landbouw en Koophandel, van Taal- en Volkenkunde, van de Natuurlijke Historie, van de Oudheidkunde en wat dies meer zij: Kunst en Wetenschap in den meest uitgestrekten zin. Het beoefenen der Indische Talen werd in de onderscheidene reglementen op het beleid der Regering uitdrukkelijk voorgeschreven, en verkreeg steun door den ijver van Ambtenaren, Predikanten, Afgevaardigden van het Nederlandsch Bijbelgenootschap en Zendelingen van het Nederlandsch en van andere Zendelinggenootschappen. In de laatste tijden droeg er veel toe bij de oprigting van de Delftsche Akademie en van het Instituut voor de Taal- Land- en Volkenkunde van Nederlandsch Indië, waarvan Z. M. de Koning beschermheer is; gelijk nog veel tot uitbreiding van kennis kan verwacht worden van den door dezen hernieuwde zamenstelling van het Gouvernements Statistisch Bureau te Batavia. Aan al hare aanmoedigingen van de zijde der Regering zijn grooten-

deels te danken de vele werken en bijdragen op het gebied der Indische Kunst en Wetenschap, welke onze koloniale bibliotheken hier en in het buitenland versieren.

Het is dan ook niet vreemd, dat de jaarlijksche inhoudrijke Verslagen, welke door de Regering van 1849—1860 omtrent den staat en het beheer der Koloniën aan de Tweede Kamer der Staten Generaal zijn ingezonden, de *Kunsten en Wetenschappen* omvatten. Tot het in het licht stellen van hetgeen de Regering verrigtte tot bevordering daarvan, immers voor zoo veel de takken betreft die in dit Tijdschrift behandeld worden, scheen een zoo veel mogelijk gerangschikt Overzigt niet overtollig. De Verslagen zelve zijn toch niet in ieders bezit. Wij laten het Overzigt dus hier volgen.

I. *Het Genootschap van Kunsten en Wetenschappen te Batavia.*

Over deze instelling spreekt het Regeringsverslag over 1849 aldus:

Het Bataviaasch Genootschap voor Kunsten en Wetenschappen is eene particuliere instelling, bestaande sedert 24 April 1778, en in den laatsten tijd zich hoofdzakelijk toeleggende op de Oudheid-, Taal-, Letter- en Zedekunde van den Indischen Archipel. Het Gouvernement heeft geene regtstreeksche bemoeijenis met het beheer en de verrigtingen dezer instelling, wier wetenschappelijke pogingen het echter ondersteunt.

Een *Museum* "van Voorwerpen van Natuurlijke Historie, Oudheden, Zeldzaamheden en dergelijke," opgerigt door het Bataviaasch Genootschap voor Kunsten en Wetenschappen, met het doel: "om de Wetenschappelijke Kennis in Nederlandsch Indië te vermeerderen en bijdragen te leveren in het belang der Wetenschappelijke Inrigtingen in het Moederland."

Dit Museum staat onder de directie van het Genootschap.

Het Regeringsverslag over 1851 zegt daarvan het volgende:

In het jaar 1850 wendde de directie van het Bataviaasche Genootschap van Kunsten en Wetenschappen zich tot de Regering, met het verzoek om hare bemiddeling, ten einde in het bezit te geraken van eene verzameling Kawi-manuscripten,

toebehoorende aan eenen Javaan, genaamd Pak Djame, wonende op den Merhaboe, in de residentie Kadoe. De eigenaar verklaarde zich genegen die manuscripten, op een of twee na, het Gouvernement ten geschenk aan te bieden.

Zij werden van hem overgenomen tegen aanbieding van een gouden sirie-doos, ter waarde van drie honderd vijftig gulden, voorzien van een passend opschrift aan den binnenkant van het deksel. Vervolgens werden deze manuscripten ter beschikking gesteld van het Bataviaasch Genootschap.

Aan den heer Friedrich werd een onderzoek deswege door het genootschap opgedragen; als de uitkomst waarvan kan aangeteekend worden, dat zij worden gehouden voor het belangrijkste der literatuur van Java, aangezien zij, terwijl in alle andere bekende Javasche handschriften de Mohammedaansche invloed en verbasteringen zigtbaar zijn, het Hindoe-Javaansch element zuiver teruggeven. (Verslag der werkzaamheden van het Genootschap, bladz. 7 van deel XXIV der Verhandelingen).

Omtrent den arbeid van den heer Friedrich zegt het Verslag van 1851 het volgende:

In de maand Junij 1845, werd van het Bataviaasche Genootschap van Kunsten en Wetenschappen ontvangen een betoog der wenschelijkheid om den door wijlen Dr. C. J. van der Vlis aangevangen, en door mede wijlen Dr. W. C. Toewater, voortgezetten Catalogus der Verzameling van Oostersche handschriften, afkomstig van den voormaligen Sultan van Bantam, en in der tijd, bij het einde dier dynastie, door het Gouvernement aan het Genootschap ten geschenke gegeven, te doen voltooijen.

Het Genootschap wenschte dit werk op te dragen aan den sergeant van het Indisch leger R. H. F. Friedrich, die, na in de jaren 1831 tot 1834 eerst te Schulpforten, en later, van 1834 tot 1836, te Coblenz in de voorbereidende wetenschappen onderwezen te zijn, in het laatstgemelde jaar aan de universiteit te Berlijn de oude taal- en letterkunde beoefend en in 1837 te Bonn, onder leiding van den beroemden hoogleeraar Lassen, zich op de studie der Oostersche talen en meer bepaald op het Sanskrit en Arabisch had toegelegd, en zijne verkregene kennis gaarne op de plaats zelve willende uitbreiden, bij gebrek aan de noodige geldelijke middelen, in 1845, voorzien van eene aanbeveling van het Departement van Koloniën, in Indië kwam.

Door bijzondere vlijt en een voorbeeldig gedrag, was hij in weinige maanden van soldaat tot sergeant opgeklommen.

Aan 's Genootschaps verlangen werd toegegeven en hij ter beschikking van hetzelve gesteld, met bepaling dat hij bij het leger tijdelijk voor memorie zou worden gevoerd.

Na gedurende ongeveer een jaar in den boezem van het Genootschap bezig te zijn geweest met de toepassing van zijne vroegere studiën op de Taal- en Letterkunde van den Indischen Archipel, werd hij met 's Gouvernements geldelijke ondersteuning, bij gelegenheid van de toen op handen expeditie tegen den Vorst van Beliling, naar Balie gezonden, om de nog zeer onvolkomene kennis van dat eiland te vermeerderen, hetgeen, voornamelijk uit een philologisch oogpunt beschouwd, hoogst nuttig werd geacht.

Na den afloop dezer expeditie, weder bij het leger ingetreden, werd hij in het laatst van 1848 op nieuw aan het Genootschap toegevoegd.

Zijne zending naar Balie had rijke vruchten gedragen in het belang der wetenschap en met betrekking tot de kennis van dat eiland. Het door hem ingediend verslag vond eene plaats in het 23ste deel van 's Genootschaps-verhandelingen.

Ten einde hem in staat te stellen zijne onderzoekingen nopens het eiland Balie voort te zetten en het Gouvernement daarin ten dienste te staan, werd aan hem in den aanvang van het jaar 1850 toegekend eene toelage uit 's Lands kas.

Zijn verblijf op Balie was echter van te korten duur geweest, om zich èn de gewone èn de dichterlijke taal der inboorlingen genoegzaam eigen te maken, en met zekerheid de voorhanden bouwstoffen te kunnen bearbeiden en voor den druk gereed te maken.

Hij verzocht daarom in het laatst van 1850 weder in de gelegenheid te worden gesteld, tot voortzetting zijner studiën, zich andermaal naar Balie te begeven.

Nadat deswege het gevoelen was ingewonnen van het Genootschap, werd hem te kennen gegeven, dat eene zending naar Balie, in het belang van de vermeerdering der kennis van de godsdienst, zeden en instellingen der bewoners van dat eiland, in overweging zou genomen worden, zoodra van het Genootschap het berigt zou zijn ontvangen, dat hij in voldoende mate zou hebben voltooid den Catalogus van 's Genootschaps Arabische en Maleische manuscripten.

Terzelfder zake leest men in het Verslag van 1854.

De heer R. H. Th. Friedrich, die zich, in het algemeen als Indisch Taalgeleerde en Oudheidkundige, en in het bijzonder door zijne nasporingen op Balie verdienstelijk heeft gemaakt — zie de Verslagen van 1851 en 1852 — genoot tot dusver uit 's Lands kas slechts eene toelage, volstrekt ontoereikend om hem in staat te stellen zich de hulpmiddelen aan te schaffen, die hij bij zijne studiën niet missen kan. Het Indisch bestuur verzocht en verkreeg, op grond hiervan, 's Konings magtiging om hem, in het belang van wetenschappelijke onderzoekingen in Nederlandsch Indië, toe te leggen eene vaste bezoldiging niet te bovengaande *f* 500 's maands, met toezegging, dat hem, na twintigjarige trouwe dienst, een pensioen zal worden verleend, berekend naar de algemeene grondslagen voor het toekennen van pensioen aan de burgerlijke ambtenaren aangenomen.

Nog zegt het Verslag van 1855.

In het belang van de wetenschappelijke onderzoekingen op het gebied der Oostersche talen, is dit jaar aan R. H. Th. Friederich, Adjunct-Bibliothecaris van het Bataviaasch Genootschap van Kunsten en Wetenschappen, voorloopig toegekend eene som van *f* 400 's maands, met voorbehoud om deze som, na verloop van tijd, met *f* 50 's maands te vermeerderen.

Het Verslag over 1852 gaat aldus voort:

Onder de periodieke Geschriften, welke in Nederlandsch Indië door geleerde Genootschappen of door particuliere Redacteurs worden uitgegeven, worden in de eerste plaats genoemd.

Verhandelingen van het Bataviaasch Genootschap van Kunsten en Wetenschappen. In 1852 verscheen het 24ste deel dier Verhandelingen.

Tijdschrift voor Indische Taal- Land- en Volkenkunde, uitgegeven door het Bataviaasch Genootschap van Kunsten en Wetenschappen. In 1852 begon men met de uitgave, zijnde daarbij op verzoek van de Directie des Genootschaps aan de Redactie toegestaan, tijdelijk voor genoemd Tijdschrift te beschikken over zoodanige stukken uit 's Gouvernements Archief, als welke strekken kunnen ter uitbreiding van de kennis dier gewesten.

Door den Regent van Bandong (Preanger-Regentschappen)

waren in de dessa Tjogrek een twaalftal handschriften op lontarblad ontdekt, welke, toen zij door den Adjunct-Bibliothecaris van het Bataviaasch Genootschap van Kunsten en Wetenschappen, R. Friedrich, werden onderzocht, bleken veel belangrijks te bevatten. Dientengevolge werd last gegeven om van al deze handschriften kopijen of afbeeldingen te laten maken, met het doel om dezelve door dien geleerde naauwkeurig te doen onderzoeken. Van dit onderzoek meende men de verspreiding van veel licht over het vroeger op Java geheerscht hebbende Boeddhisme te mogen verwachten. Gelijktijdig werd het Genootschap uitgenoodigd om dezelve, hetzij in zijne Verhandelingen, hetzij in zijn Tijdschrift voor Taal- Land- en Volkenkunde te publiceren. Later werd de heer Friedrich naar Bandong gezonden, ten einde in persoon de afschriften met de originelen te vergelijken.

Volgens het Verslag van 1852 wendde het Bataviaasch Genootschap zich tot de Regering, met het verzoek dat eenige onverkocht gebleven exemplaren van door hetzelve uitgegeven werken voor 's Lands rekening mogten worden genomen. Hieraan gehoor gevende, nam de Regering voor eene waarde van *f* 1484 aan boeken over, welke bestemd werden om bij voorkomende gelegenheden tot geschenken te worden gebezigd.

Het Verslag over 1854 verklaart slechts: Toenemend was de belangrijkheid der in Indië verschijnende Tijdschriften, en wel hoofdzakelijk van: het *Tijdschrift voor de Indische Taal- Land- en Volkenkunde*, uitgegeven door het Bataviaasch Genootschap van Kunsten en Wetenschappen.

Door de zonen van den in 1855 te Makassar overleden staatsgevangene Pangeran Dhipo Negoro werden (zoo zegt het Verslag van 1855) aan den Gouverneur van Celebes en onderhoorigheden ter lezing aangeboden twee boekdeelen, welke gezegd werden te bevatten een door genoemden Pangeran eigenhandig opgeteekend verhaal van den laatsten Javaschen oorlog. Bij onderzoek is het gebleken, dat deze boekdeelen, geschreven in het Javaansch met Arabische karakters, behelzen een kort over-

zigt der geschiedenis van Java, hoofdzakelijk van de voormalige rijken van Modjopahit, Demak, Padjang, Mataram en Kerto-Soero, van den tijd der Walis, volgelingen der eerste Mohammedaansche priesters op Java, en daarna eene uitvoerige beschrijving der beide laatste Javasche oorlogen van 1812 en 1825.

Dit werk wordt van te grooter belang geacht, omdat dergelijke zuiver geschiedkundige opstellen van inlanders zeer zeldzaam zijn. Men is voornemens, zoo mogelijk door tusschenkomst van het Bataviaasch Genootschap van Kunsten en Wetenschappen, deze boekdeelen te doen vertalen en uitgeven.

Blijkens het Verslag van 1858, heeft zich met de vertaling wel willen belasten de heer Zoetelief, Adsistent-Resident van Djokdjokarta [1].

Het Verslag over 1857 deelt ons het volgende meê:

De Verzamelingen van het Bataviaasch Genootschap van Kunsten en Wetenschappen namen in dit jaar vooral in belangrijkheid toe, door het aanleggen eener Verzameling van Munten en Penningen, betrekking hebbende op Nederlandsch Oost-Indië. Door het Indisch Gouvernement werden daartoe eenige beschikbare zeldzame exemplaren afgestaan en het Genootschap trachtte de zaak ook te bevorderen door ruilingen met 's Rijks Kabinet van Munten en Penningen te Leiden.

Het Verslag over 1858 vermeldt het volgende:

Het Bataviaasch Genootschap van Kunsten en Wetenschappen bleef in ruime mate de ondersteuning van het Gouvernement genieten, zoowel door het ontvangen van stukken, geschikt ter openbaarmaking, en van geschenken van boek- en plaatwerken, als vooral ook door een thans genomen besluit, houdende dat voortaan, wanneer geschenken van inlandsche vorsten en grooten, als bewijzen van huldebetoon, den Gouverneur Generaal of diens vertegenwoordigers worden aangeboden, bestaande in wapenen, kleedingstukken, kleinooden en derge-

---

1 Volgens de laatstontvangen berigten, betreffende December 1859, was een vijftigtal vellen gereed. De veel tijdroovende, voorbereidende werkzaamheden voor de vertaling en de ambtelijke bezigheden van den heer Zoetelief, waren oorzaak dat de vertaling nog niet verder was gevorderd.

lijke, die de Gouverneur Generaal of de betrokken autoriteiten niet wenschen tegen voldoening der geschatte waarde over te nemen, die voorwerpen, krachtens eene telken male door het Gouvernement te nemen beslissing, aan het Genootschap zullen worden afgegeven, ten einde als eene afzonderlijke afdeeling van deszelfs Museum voor het Gouvernement te worden bewaard. Zoowel het Museum als het in 1857 aangelegde Munt- en Penningkabinet nam door de zorg der directie en door talrijke geschenken van belangstellenden buitengewoon in belangrijkheid toe, en in 1858 werd nog de grondslag gelegd van eene nieuwe verzameling, namelijk van portretten van personen, die zich, hetzij in aanzienlijke betrekkingen of uit een wetenschappelijk oogpunt, omtrent Nederlandsch Indië hebben verdienstelijk gemaakt.

Het Verslag over 1859 is daarover breedvoerig en zegt:

Het Bataviaasch Genootschap van Kunsten en Wetenschappen ondervond dit jaar in velerlei opzigt de ondersteuning van het Gouvernement. Met het doen van geschenken voor 's Genootschaps verzamelingen en met het ondersteunen van deszelfs Tijdschrift door bijdragen uit 's Gouvernements Archief werd voortgegaan. De Indische Regering vond zich genoopt haar subsidie, voor dit jaar, van *f* 2200 tot *f* 8000 te verhoogen. Door de uitbreiding van den werkkring des Genootschaps in de laatste jaren was zijn geldelijke toestand zeer verachterd. Om den dreigenden ondergang van die eerste der in Azië opgerigte wetenschappelijke instellingen te verhoeden, werd aan het Opperbestuur magtiging verzocht om dat verhoogd subsidie ook toe te kennen gedurende de eerste vier jaren, en om, tot dekking van den achterstand, voor eens eene tegemoetkoming te verleenen van *f* 18,000 [1].

[1] In den loop van 1860 is deze magtiging verleend. Bij die gelegenheid is tevens getracht eene zamensmelting tot stand te brengen van het Bataviasche Genootschap met de mede te Batavia bestaande Natuurkundige Vereeniging van Nederlandsch Indië, welke tijdelijk een Gouvernements-subsidie genoot van *f* 4000. De Regering behield zich namelijk voor, om, na expiratie der termijnen, waarover aan deze instellingen jaarlijksche subsidiën uit 's Lands kas verleend worden, dat is respectivelijk tot en met 1863 en 1861, niet anders subsidiën toe te leggen dan aan één enkel wetenschappelijk ligchaam, zoodat het aan beide instellingen, willen zij de geldelijke ondersteuning van het Gouvernement blijven on-

Naar aanleiding van een verzoek van het Instituut voor de Taal- Land- en Volkenkunde van Nederlandsch Indië te Delft (welke inrigting weder geldelijk werd ondersteund tot het doen nemen van afschriften van voor openbaarmaking vatbare en nuttige Gouvernementsbescheiden), werd door het Gouvernement met het Bataviaasch Genootschap in overleg getreden nopens de vorming eener verzameling van getrouwe kopijen van opschriften van oudheden op Java en Sumatra. Het Genootschap rigtte dien ten gevolge eene circulaire aan de verschillende Hoofden van gewestelijk bestuur, met verzoek om zoodanige teekeningen te doen vervaardigen en aan hetzelve in te zenden [1]. De verzamelingen van het Genootschap werden, ook door aanzienlijke geschenken van particulieren, gedurende 1859 buitengewoon uitgebreid. Van de zijde der Indische Regering heeft daartoe vooral bijgedragen de in den aanvang des jaars gemaakte bepaling, dat aan het Genootschap kosteloos zal worden verstrekt een exemplaar van de onderscheidene wapenen en ligte geschutsoorten, op den vijand veroverd of te veroveren. Voortdurend breidde het Bataviaasch Genootschap zijne betrekkingen in het buitenland uit. In 1859 stond het in betrekking met 24 geleerde Genootschappen of Instellingen in Nederland, en met 87 elders in Europa, Azië en Amerika.

Het Verslag over 1860 geeft nog het volgende:

Behalve de geldelijke ondersteuning, welke het Bataviaasch Genootschap van Kunsten en Wetenschappen, blijkens het vorig Verslag, van het Gouvernement ontving, werd ook een voorstel gedaan tot toekenning eener som van ƒ 163,000 voor de daarstelling van een gebouw. Voorloopig is daarin niet getreden, maar dit punt afhankelijk gelaten van eene beoogde zamensmelting der bestaande geleerde vereenigingen tot één ligchaam (Vergelijk het vorig Verslag) [2].

---

derviuden, alsdan overgelaten zal zijn zich onderling omtrent hare vereeniging te verstaan. Dit denkbeeld heeft bij de besturen dezer instellingen geen bijval gevonden. Eene beslissing omtrent het gestelde voorbehoud is voorloopig aangehouden, en het subsidie aan de Natuurkundige Vereeniging inmiddels nog tot ultimo 1863 bestendigd.

[1] Vergelijk het medegedeelde omtrent den heer Friedrich in de noot bij § 2 Dit zal hier later zijn plaats vinden.

[2] Ofschoon het denkbeeld eener zamenstelling, gelijk ter aangehaalder

Ook in andere opzigten erlangde het Genootschap 's Gouvernements medewerking, vooral door het verleenen van belangrijke bijdragen voor zijne verhandelingen en voor het door hetzelve uitgegeven *Tijdschrift voor Taal- Land- en Volkenkunde.*

Door de medewerking, reeds dadelijk betoond door de hoofden van gewestelijk bestuur, ten aanzien van het aanleggen eener verzameling van teekeningen en beschrijvingen van oudheden en inscriptiën wordt de hoop gekoesterd, dat het Genootschap te eeniger tijd in het bezit zal geraken van eene zeer belangrijke verzameling deswege.

De betrekkingen van het Genootschap in het buitenland werden bij voortduring onderhouden.

II. DE INDISCHE TAAL- EN LETTERKUNDE.

Bij de lezing van hetgeen in de Verslagen wordt medegedeeld over de ondersteuning, door de Regering aan de beoefenaars der Indische talen verleend, treft niet alleen de omstandigheid, dat die ondersteuning zeer krachtig is, maar vooral dat zij zich niet bepaalt tot hetgeen het zoogenoemde practisch nut vordert, maar dat zij zich in het bijzonder uitstrekt tot de hoogere gedeelten van de Indische Taal- en Letterkunde. Zie hier wat de Regeringsverslagen daarvan zeggen:

1. *De Javaansche Taal* [1].

1851. In het jaar 1846 werd door den afgevaardigde van het

plaatse reeds is aangeteekend, bij geen der betrokken instellingen bijval heeft gevonden, is echter de Gouverneur Generaal in den loop van 1862, op grond van de daartoe bestaande behoefte, gemagtigd om, ter vervanging van het gebouw thans bij het Bataviaasch Genootschap in gebruik, te doen daarstellen en verder voor 's Lands rekening onderhouden een nieuw doelmatig ingerigt gebouw bestemd voor Museum, enz.; zullende daartoe gedurende de jaren 1863 en 1864, in welken tijd dat gebouw zoo mogelijk zal moeten gereedkomen, over eene som van uiterlijk *ƒ* 175,000 mogen worden beschikt.

1 Ofschoon in het hieronder vermelde hier en daar ook van de Maleische taal wordt gewag gemaakt, hebben wij echter daarin geene voldoende aanleiding gevonden om het opschrift te wijzigen; er wordt toch bijna uitsluitend over de Javaansche taalstudie gehandeld. Eene afzonderlijke rubriek is aan de Maleische taalstudie gewijd.

Red.

Nederlandsche Bijbelgenootschap, den heer Gericke, de laatste hand gelegd aan een Javaansch-Nederduitsch Woordenboek.

Daar het bekend was, dat hij zich met dien arbeid onledig hield, werd hij, een tiental jaren geleden, namens Zijne Majesteit den Koning aangezocht, om de uitgave van dat werk te doen plaats vinden, waarop veel prijs werd gesteld, ook in verband met de destijds aanhangige overwegingen betreffende de daarstelling eener inrigting hier te lande tot opleiding van Oost-Indische ambtenaren.

Het gevolg daarvan was, dat het Woordenboek van den heer Gericke (de laatste aflevering in het jaar 1846) in manuscript naar Nederland werd gezonden en in 1847, door den Hoogleeraar Taco Roorda te Delft, in druk werd uitgegeven.

Blijkens het voorberigt is door dien geleerde voor de zamenstelling van dezen hoogst uitmuntenden arbeid een getrouw gebruik gemaakt van de vele belangrijke bijdragen tot de kennis der Javasche taal, door de heeren Winter en Wilkens geleverd, als ook van de vele schriftelijke mededeelingen over beteekenissen van woorden en spreekwijzen, door den heer Winter gedaan.

Met het doel om de uitgave van dat werk te bevorderen, werd een vijftigtal exemplaren van hetzelve door het Departement van Koloniën aangeschaft en naar Indië gezonden om te worden gebezigd tot geschenken aan verdienstelijke regenten op Java.

De ambtenaar der 2de klasse voor de Indische dienst, A. B. Cohen Stuart, die, zooals onder de rubriek "Vertaling der Wetgeving" van de afdeeling: "Regtswezen en Politie" hierboven reeds is medegedeeld, met de heeren Winter en Wilkens een gedeelte van de nieuwe wetgeving in de Javasche en Maleische talen had overgebragt, stelde zich na den afloop van dien arbeid weder meer bepaald ter beschikking der Regering.

Het werd wenschelijk geacht dien taalkundige in de gelegenheid te stellen, zijne studiën in die talen en in de Land- en Volkenkunde van Indië voort te zetten.

Daarom werd bepaald, dat hij zich tot dat einde vooreerst zou blijven ophouden te Soerakarta.

1852. Aan den ter voortzetting zijner studiën in de Javaansche taal te Soerakarta gevestigden ambtenaar A. B. Cohen Stuart, werd de beschikking over eene som van *f* 50 's maands

toegestaan, met het doel om hem in staat te stellen tot het doen afschrijven van zoodanige Javaansche boeken en geschriften als hem in het belang der wetenschap daartoe het meest doelmatig zouden voorkomen.

1853. Eenige in den boedel van wijlen Dr. Mounier gevonden afschriften van Kawie en Javaansche werken en van Maleische en Javaansche schrifturen, werden naar Nederland gezonden, bestemd voor de Koninklijke Akademie te Delft.

1854. De ambtenaar der 2de klasse A. B. Cohen Stuart, die blijkens het Verslag van 1851, na den afloop der vertaling van de Indische wetgeving, te Soerakarta is gelaten om zijne studiën in de Indische Taal- Land- en Volkenkunde voort te zetten, bleef ook in 1854 daarmede voortgaan, onder genot der hem toegekende bezoldiging van *f* 400 's maands.

1855. Met de zamenstelling van een Javaansch-Nederduitsch woordenboek gingen de heeren Wilkens en Winter, gedurende 1855 voort. Ook vervaardigden deze taalbeoefenaren een Javaansche spraakleer, met eene Nederduitsche vertaling.

1856. De heeren C. F. Winter en J. A. Wilkens arbeidden nog steeds aan een Javaansch-Nederduitsch woordenboek. Een gedeelte der door deze taalbeoefenaren mede bewerkte Javaansche spraakleer werd in dit jaar gedrukt.

1857. De heeren C. F. Winter Sr. (sedert overleden) en J. A. Wilkens gingen ook dit jaar voort met de vervaardiging van een Javaansch-Nederduitsch woordenboek.

1859. De vervaardiging der Javaansche en Maleische woordenboeken, waarvan in vorige Verslagen meermalen is melding gemaakt, werd voortgezet. Na het overlijden van den verdienstelijken translateur voor de Javaansche taal C. F. Winter Sr,

die met den ambtenaar J. A. Wilkens het eerstbedoelde werk bearbeidde, werd in diens plaats de verdere medebewerking daarvan opgedragen aan den toen tot translateur benoemden élève-translateur C. F. Winter Jr. Tevens werden middelen beraamd om de geregelde voortzetting van dezen arbeid — waaromtrent telke drie maanden verslag gedaan wordt aan den Minister van Koloniën [1] — zooveel mogelijk te verzekeren, en werden de werkzaamheden van den ambtenaar A. B. Cohen Stuart (van wien laatstelijk melding is gemaakt in het Verslag over 1854) zoodanig geregeld, dat ook hij in dezen van nut zal kunnen zijn. Onder andere werd hem aanbevolen zich met de ambtenaren C. F. Winter Jr. en J. A. Wilkens te verstaan over de mogelijkheid om op eene doelmatige wijze met hunnen arbeid in verband te brengen de voortzetting van een door hem aangevangen Nederduitsch-Javaansch woordenboek. Overigens is de ambtenaar Cohen Stuart belast met alle werkzaamheden betreffende de Javaansche taal- en letterkunde, en daaronder ook de oude zoogenaamde Kawi-letterkunde [2].

1860. Aan den ambtenaar J. A. Wilkens werden, ten gevolge van het overlijden van den taalkundige C. F. Winter Sr, eenige bekwame Javanen toegevoegd, ten einde hem bij de bewerking van het Javaansch-Nederduitsch woordenboek, tot het verklaren van woorden en hunne grammaticale vormen, ter zijde te staan [3].

De ambtenaar A. B. Cohen Stuart, van wiens aandeel aan

---

1 Volgens de laatst ontvangen berigten was het Woordenboek op 1 Julij 1861 gevorderd tot aan de letter W (de negende van het Javasche alphabet).

2 Aan den heer Cohen Stuart is in December 1860 een tweejarig verlof naar Nederland verleend wegens ziekte, hetgeen in April bevorens ook het geval is geweest met den ambtenaar, bestemd tot wetenschappelijke nasporingen in Nederlandsch Indië, R. H. Th. Friederich, over wien laatstelijk is gehandeld in het verslag over 1855. Inmiddels is de Gouverneur Generaal gemagtigd den heer Friederich op te dragen, het opsporen en voor eene uitgaaf bewerken der op Java en Sumatra nog aanwezige handschriften en opschriften op gedenkteekenen. Ook is dien ambtenaar van gouvernementswege eene geldelijke tegemoetkoming verleend tot het doen eener wetenschappelijke reis naar Londen en Parijs vóór zijn terugkeer naar Nederlandsch Indië.

3 Volgens de laatst ontvangen berigten was het woordenboek op 31 Maart 1862 gevorderd tot aan de letter *Ta*, de tiende van het Javaansche alphabet.

dezen arbeid werd melding gemaakt in het vorig Verslag, moest wegens ziekte naar Nederland vertrekken [1].

Wegens zijn even belangeloos als onvermoeid streven tot vermeerdering der kennis van de Javaansche taal, wordt met lof melding gemaakt van den heer K. F. Holle.

Voor de sedert bevolen oprigting van een translateursbureau voor de Javaansche taal te Soerakarta, wordt verwezen naar *Indisch Staatsblad*, 1861, n°. 21.

---

2. *De Maleische Taal.*

1855. De vervaardiging van het Maleisch-Nederduitsch en Nederduitsch-Maleisch woordenboek werd opgedragen aan den ambtenaar H. von Dewall, die tevens belast is geworden met de zamenstelling van eene Maleische spraakkunst. Hiervoor geniet deze ambtenaar aanvankelijk eene bezoldiging van *f* 600 's maands, welke tot *f* 700, *f* 750 en *f* 800 zal worden verhoogd, zoodra het 1ste en 2de deel van het Woordenboek en het 3de deel of de spraakkunst voor den druk gereed gemaakt, afgeleverd en goedgekeurd zal zijn.

1856. De ambtenaar H. von Dewall, die, blijkens het vorig Verslag, belast is met de vervaardiging van een Maleisch-Nederduitsch en Nederduitsch-Maleisch woordenboek, ontving vergunning om zich, in het belang dier taak, te begeven naar Samarang, Soerabaja, de Vorstenlanden en naar Sumatra's Westkust.

De Predikant J. G. G. Bierhaus gaf eene door hem bewerkte vertaling in het Maleisch van het Evangelie van Markus in het licht.

Ten gevolge van een verzoek van het Koninklijk Instituut voor de Taal- Land- en Volkenkunde van Nederlandsch Indië te Delft, werd in de residentie Palembang een onderzoek ingesteld naar Maleische handschriften, geschreven met de in Palembang gebruikelijke letters. Eenige in het Redjoeng of Rentjong geschreven stukken wierden daarop naar Nederland gezonden.

1857. In het belang van de hem opgedragen vervaardiging

---

[1] Dezer dagen is hij naar Indië terug gekeerd, om daar zijnen arbeid weder voort te zetten.

van een Maleisch-Nederduitsch en Nederduitsch-Maleisch woordenboek en van eene Maleische spraakkunst (vergelijk de Regeringsverslagen over 1855 en 1856) werd de ambtenaar H. von Dewall gemagtigd tot den aankoop van en de inteekening op een aantal werken en tijdschriften, en hem vergund weder eenige reizen te doen, om zich in aanraking te stellen met personen, die hij wenschte te raadplegen.

1858. De herhaaldelijk in vroegere Verslagen vermelde woordenboeken voor het Javaansch en het Maleisch werden voortgezet.

1860. Niettegenstaande onvoorziene omstandigheden oorzaak waren, dat de vervaardiging van de Maleische woordenboeken door den ambtenaar von Dewall niet zoo snel vorderde, als de behoefte aan zoodanige woordenboeken deed wenschen, waren op het einde van 1860 toch 2236 grondwoorden bewerkt; terwijl van de Maleische grammatica het grootste en voornaamste gedeelte gereed was.

In het belang van dezen arbeid deed de heer von Dewall eene reis naar Malakka en Poeloe Pinang.

---

3. *De Soendasche en Maduresche talen.*

1857. De Hoogleeraar aan de Koninklijke Akademie te Delft, T. Roorda, deze talen wenschende te beoefenen, zoo werden op zijn verzoek pogingen aangewend tot het erlangen van eenige manuscripten in beide. Als gevolg daarvan werden van den regent van Tjiandjoer eenige handschriften in de Soendasche taal ontvangen, en eene door den Heer K. F. Holle vervaardigde proeve eener spraakkunst in die taal, welk een en ander daarna ter beschikking van den genoemden Hoogleeraar werd gesteld. Bij deze gelegenheid bleek nog, dat de voormelde regent zich onledig hield met het vervaardigen, in Javaansche karakters, van eene lijst van Maleische en Soendasche woorden en spreekwijzen, welke later mede aan genoemden Hoogleeraar werd aangeboden.

---

4. *De Balische talen.*

Omtrent de kennis der talen, zeden en instellingen van het

eiland Bali is breedvoerig gehandeld in de rubriek: *Genootschap van kunsten en wetenschappen te Batavia.* Hierover vindt men in de verslagen der ondervermelde jaren nog het volgende.

1854. Op voorstel van den gecommitteerde voor de zaken van Bali en Lombok, werd in Mei 1853 magtiging verleend om twee jonge lieden, de een van Bali, de andere van Java afkomstig, op te leiden tot translateurs in de Balische en Maleische talen, en tot dat einde als tijdelijke uitgaaf beschikbaar gesteld *f* 50 's maands, met aanschrijving aan dien gecommitteerde om, onder ultimo November 1854, berigt te geven van den uitslag dezer proeven. Zijn rapport en het daarbij gedaan voorstel om den maatregel wegens het aanvankelijk goed resultaat te bestendigen, was mede bij het eind van het jaar nog in behandeling.

1855. De tijdelijke maatregel, in 1854 genomen om *f* 50 's maands beschikbaar te stellen tot opleiding van twee jongelieden, van Bali afkomstig, tot translateurs in de Maleische en Balische talen, werd ook voor 1855 en 1856 bestendigd.

1857. De sedert eenige jaren plaats hebbende opleiding van twee jongelieden tot translateurs in de Balische en Maleische talen werd ook in dit jaar voortgezet en leverde goede resultaten op; een der leerlingen was als tolk geplaatst bij den controleur van Djembrana.

Door den gecommitteerde voor de zaken van Bali en Lombok werd eene vaste spelling aangegeven in de Maleische en Balische karakters van de inlandsche eigennamen der rijken op die eilanden. Die spelling zal voortaan zoowel in de Nederduitsche taal, als in de briefwisseling met de betrokken vorsten worden gevolgd. De controleurs der landelijke inkomsten en cultures te Djembrana A. H. G. Blokzeijl arbeidde aan de hem door het Gouvernement opgedragen zamenstelling van eene Maleisch-Balische woordenlijst.

1859. De studie der Balische taal werd behartigd door de

opleiding van twee jongelieden tot translateurs in de Balische en Maleische talen.

1860. Voor de opleiding van jonge lieden als translateurs en tolken zijn fondsen beschikbaar gesteld.

---

5. *De Battasche taal.*

In het Verslag van 1860 staat:

Ter aanmoediging van de beoefening der Battasche taal werd door de Regering op ruime wijze ingeteekend op de door H. N. van der Tuuk uitgegeven geschriften.

---

6. *De Makasaarsche talen.*

Het volgende wordt opgeteekend uit het verslag van 1853:

Het in 1852 opgevatte voornemen om een te Makassar zamengesteld Nederduitsch-Makassaarsch woordenboek door den druk bekend te maken, bleek voor geene verwezenlijking vatbaar te zijn. Vooraf werd eene herziening van dit werk noodig geacht.

En uit het Verslag van 1860 blijkt, dat door de Regering, ter aanmoediging van de beoefening der Makassaarsche taal, op ruime wijze ingeteekend werd op de door Dr. B. F. Matthes uitgegeven geschriften, en dat voor de opleiding van translateurs en tolken voor de Makassaarsche en Boeginesche talen fondsen zijn beschikbaar gesteld.

---

7. *De Dajaksche taal.*

Hieromtrent leest men enkel in het Verslag van 1852:

Ter vermeerdering der kennis van de talen der inlandsche volkstammen op de oostkust van Borneo, werd magtiging verleend tot het drukken ter Landsdrukkerij, voor rekening van den lande, van 150 exemplaren van eenige door den gewezen civielen gezaghebber van Koeti en de Oostkust van Borneo, H. von Dewall, vervaardigde Maleische woordenlijsten. Deze woordenlijsten zouden, volgens het plan van den vervaardiger,

aan inlandsche hoofden en handelaren worden uitgereikt, met uitnoodiging om achter elk Maleisch woord het daarmede overeenkomend woord van hun dialekt te plaatsen, ten einde alzoo met de verschillende dialecten bekend te worden.

---

8. *De Chinesche talen.*

1854. Naar aanleiding van een voorstel, in September 1853 door het Indisch Bestuur gedaan, om twee of drie Europesche jonge lieden aan het Nederlandsche Consulaat te Canton te verbinden, met het hoofddoel om hen grondig in de Chinesche talen te doen onderwijzen, werd daartoe in 1854 de Koninklijke magtiging verleend. De Nederlandsche Consul in China, door het Indisch bestuur omtrent de uitvoering van dezen maatregel geraadpleegd, verklaarde zich bereid over de jonge lieden, die door het Gouvernement naar Canton zouden gezonden worden, een bijzonder toezigt te houden, door hen bij zich te doen inwonen. Hierop werden in December 1845 de hoofdcommissie van onderwijs en de directeur van het opvoedingsinstituut te Herwijnen verzocht, eene opgave te doen van jongelieden, die de vereischten bezaten om hiervoor in aanmerking te komen. Bij het eind van het jaar was deze zaak nog in behandeling.

1855. Ten vervolge op het hieromtrent voorkomende in het vorig Verslag wordt medegedeeld, dat in October van dit jaar twee jonge lieden, leerlingen van het Instituut te Herwijnen, die zich daartoe genegen hadden verklaard, na verkregen toestemming hunner ouders, werden bestemd om voor 's lands rekening te worden opgeleid als tolken in de Chinesche taal. Zij werden toevertrouwd aan de leiding van den nieuw benoemden Consul te Canton, den Heer J. des Amorie van der Hoeven.

1856. In September dezes jaars werd de apotheker 3de klasse bij de geneeskundige dienst in Nederlandsch Indië, C. F. M. de Grijs naar China gezonden, om zijne onder den Hoogleeraar Hoffmann te Leyden aangevangen studie der Chinesche taal, kunst- en natuurvoortbrengselen aldaar voort te zetten. Die-

zelfde Hoogleeraar was gedurende 1856 bezig met het onderwijs van twee jonge lieden in de Chinesche taal [1].

1857. De drie in dit jaar in China aanwezige kweekelingen voor de Chinesche taal (vergelijk de Regeringsverslagen over 1855 en 1856), maakten, volgens mededeeling van den Nederlandschen Consul te Canton, goede vorderingen. De twee jongelieden, die in 1856 door den Hoogleeraar Hoffmann te Leiden onderwezen werden, vertrokken in 1857 van hier naar Java, ten einde hunne studiën in China te gaan voortzetten [2]. In 1857 werd weder een jongeling aan de opleiding van den genoemden Hoogleeraar toevertrouwd [3].

De twee leerlingen van den hoogleeraar Hoffmann te Leiden, die in 1857 van hier naar Java waren uitgezonden (zie het vorig Verslag), vertrokken in 1858 van daar naar China, ten einde zich overeenkomstig de hun door den Nederlandschen Consul te Canton te geven voorschriften nader te bekwamen. De tongvallen der Chinesche taal verschillen zoo zeer van elkander, dat voor elke eene afzonderlijke studie noodig is; toen dus uit eene mededeeling van den Nederlandschen Consul bleek, dat van de drie in China reeds aanwezige kweekelingen de twee in 1855 uitgezondenen reeds vrij ver gevorderd waren in het Cantonsch, het dialect dat onder de Chinezen op de buitenbezittingen meest gebruikelijk is, en dat de in 1856 naar China vertrokkene het Fokiensch bestudeerde, waarvan eene onderafdeeling, het Emoysch, op Java gebruikelijk is, werd door het Indisch Bestuur bepaald, dat de studiën van de twee dit jaar aangekomenen, even als die van den laatstgenoemde, zullen worden geleid om hen te bekwamen als tol-

1 Deze jongelieden vertrokken beiden in 1857 van hier naar Java en van daar in 1858 naar China. Tevens zijn op nieuw drie jonge lieden onder zijne leiding werkzaam.

2 In 1858 in China aangekomen, zouden hunne studiën meer bijzonder worden geleid om hen te bekwamen als tolken op de buitenbezittingen, terwijl de 3 anderen bestemd zijn voor de hoofdplaatsen van Java.

3 Deze is in 1859 op voorstel van den Hoogleeraar Hoffmann regtstreeks naar China vertrokken. Thans zijn op nieuw 3 jongelingen onder 's Hoogleeraars leiding werkzaam.

ken voor de hoofdplaatsen van Java, en dat de beide sedert 1855 in China aanwezige kweekelingen zullen worden bestemd voor de buitenbezittingen [1].

1859. Ter verdere opleiding tot tolk, werd in den loop van het jaar een zesde kweekeling gesteld ter beschikking van den Gouverneur Generaal. Op voorstel van den Hoogleeraar Hoffmann te Leiden, bij wien ook deze kweekeling zijne Chinesche studiën had aangevangen, was deze uit Nederland regtstreeks naar Emoy vertrokken, ten einde zich daar verder te bekwamen. Vergelijk de drie vorige verslagen.

1860. Twee der kweekelingen, welke in China hunne taalstudiën hadden volbragt, zijn in 1860 van daar in Nederlandsch Indië teruggekeerd, en benoemd tot tolken in de Chinesche taal te Muntok (Banka) en te Pontianak (westerafdeeling van Borneo). Zie vorig Verslag.

III. *Oudheden.*

Uit hetgeen door de regering voor de Javaansche oudheden gedaan is, blijkt, dat zij niet alleen oog en oor heeft voor het tegenwoordige, maar dat zij ook blikken werpt op het verledene en de toekomst en het ook hier niet laat ontbreken aan milde medewerking.

Daaromtrent geven wij het volgend overzigt uit de verslagen, met aanwijzing der jaren, waarover zij loopen. Het behoeft naauwelijk herinnerd te worden, dat zij niet alles bevatten wat op dit gebied te zeggen valt. Ook over dezen tak van wetenschap bestaan vele geschriften, die merkwaardige bijzonderheden behelzen, onder anderen de verhandelingen van het Bataviaasch Genootschap van Kunsten en Wetenschappen en het Tijdschrift voor Nederlandsch Indië. Wij wijzen daarop, terwijl wij ons slechts tot den zakelijken inhoud der verslagen bepalen.

---

[1] In de noot van het vorig verslag was hieromtrent eene misvatting begaan.

1849. De hoofden der gewestelijke besturen zijn verpligt voor de goede bewaring der Javaansche oudheden, elk in zijn gewest, met de meeste zorg te doen waken en daarvoor de Regenten en alle mindere inlandsche hoofden verantwoordelijk te stellen.

Alle oudheden op gouvernements-gebied zijn openbaar eigendom.

Geene in particulier bezit geraakte oudheden mogen van Java uitgevoerd worden zonder eigenhandige toestemming van den Gouverneur Generaal, welke verkregen wordt onder voorwaarde van de voorwerpen niet te verkoopen of weg te schenken, dan wanneer het Gouvernement in Nederland ze niet wenscht over te nemen, tegen vergoeding der kosten, voor zijne archaeologische verzamelingen.

De niet in particulier bezit geraakte oudheden mogen niet weggevoerd worden van de plaatsen, waar zij zich bevinden, zoolang de noodige maatregelen genomen kunnen worden om ze daar tegen vernieling of bederf te behoeden.

Al deze bepalingen zien in het bijzonder op beelden, tempels en dergelijke overblijfsels der oudheid. Voor bronzen en munten, die men overal opgraaft, bestaan zulke beperkingen niet.

Van opgegraven oudheden in het algemeen ontvangt de vinder $\frac{2}{3}$ der geschatte waarde; over de voorwerpen zelve wordt door het Gouvernement beschikt, zooals het in het belang van Kunsten en Wetenschappen geraden acht.

1851. In het jaar 1844 werd door het Departement van Koloniën, voor 's Lands rekening en voorzien van de noodige toestellen en praeparaten, een Duitscher, genaamd Adolphe Schaefer, naar Java gezonden met het doel om aan hem op te dragen het vervaardigen door middel van daguerreotype van platen en afbeeldingen van tempels en andere oudheden.

Het gevoelen van het Bataviasche Genootschap van Kunsten en Wetenschappen gevraagd zijnde nopens de voorwerpen van welke, ter bereiking van het met de zending van den heer Schaefer beoogd doel, bij voorkeur vooreerst afbeeldingen zouden behooren te worden vervaardigd, werd hij, in den aanvang van het jaar 1845, belast met de vervaardiging van lichtbeelden van archaeologische voorwerpen in de verzameling van dat Genootschap voorhanden, terwijl hij eenige maanden later werd

uitgenoodigd om zich te begeven naar de residentie Kadoe, tot het vervaardigen van afbeeldingen van de in die residentie gelegen oudheden, bekend onder den naam van tempel van Boro Boedor, onder mededeeling dat vooreerst afbeeldingen verlangd werden van de basreliefs der omgangen van dien tempel.

Het bleek alras dat bij dit werk onoverkomelijke moeijelijkheden werden ondervonden. De meeste voorwerpen van dezen hoogst belangrijken tempel konden door den toestel van Daguerre niet worden teruggegeven, wegens gebrek aan ruimte om met dezen toestel te werken en wegens de uitzetting van de muren; slechts betrekkelijk weinige beelden waren door den heer Schaefer geleverd.

Om deze redenen werd afgezien van de verdere aanwending van dien toestel tot vervaardiging van afbeeldingen van Boro Boedor.

De Minister van Staat, Gouverneur Generaal Rochussen, bezocht dezen merkwaardigen tempel op zijne reis over een gedeelte van Java in het jaar 1847, en overtuigde zich daardoor persoonlijk, dat eene getrouwe voorstelling van de oudheid alleen kon worden verkregen door eene onafgebroken reeks van teekeningen of schetsen van omtrekken van al het voorhandene.

De Generaal-Majoor Jhr. C. van der Wijck, destijds Directeur der genie, werd daarom uitgenoodigd een deskundig teekenaar met spoed eenige proeven van dergelijke schetsteekening te doen nemen, ten einde, naar gelang van den uitslag, te kunnen overgaan tot maatregelen, om het bedoelde monument wetenschappelijk in teekening te brengen en daardoor eene belangrijke bijdrage te leveren voor kunsten en wetenschappen.

Die proeven vielen zoo gunstig uit, dat de Regering besloot aan het opgevat voornemen gevolg te geven.

Bij een besluit van de maand Maart 1849 werd dientengevolge bepaald, dat van al de basreliefs en beelden van den tempel te Boro Boedor afteekeningen zouden worden vervaardigd, met oogmerk om deze later te doen lithographieren en, voorzien van een tekst, in het belang van wetenschap en kunst te doen uitgeven.

Het vervaardigen van die teekeningen werd opgedragen aan den derden teekenaar der genie T. Wilsen, en den Adjudant-Onderofficier Schonberg Muller.

Een groot gedeelte van dezen arbeid werd volbragt gedurende het jaar 1851, bij het einde van hetwelk echter nog niet kon worden voorzien, wanneer hij geheel voltooid zou zijn.

Eene door den teekenaar Wilsen zamengestelde beschrijving van den tempel te Boro Boedor, werd gezonden aan het Bataviasche Genootschap van Kunsten en Wetenschappen, dat zich bereid had verklaard, haar eene plaats in zijne verhandelingen in te ruimen, hetgeen aanleiding zou kunnen geven het onderzoek van geleerde deskundigen uit te lokken, en op die wijze bij te dragen tot opheldering van het duistere, waarin Java's voornaamste oudheden nog gehuld liggen.

1852. De afteekening van den beroemden tempel van Boero Boedor werd door de daarmede belaste ambtenaren met ijver voortgezet. Bij het einde van 1852 was dit werk bijna voltooid.

Door eenen controleur van de landelijke inkomsten en culturen werden der Regering aangeboden de afbeeldingen van eenige Hindoesche tempelgrotten, welke door hem in het distrikt Pitoeroeh, afdeeling Koeto Ardjo (residentie Bagelen) waren ontdekt.

Deze teekeningen werden met eene ophelderende beschrijving in het tijdschrift voor Taal- Land- en Volkenkunde van Nederlandsch Indië gepubliceerd.

1853. In het begin van dit jaar waren de teekeningen van de bas-reliefs en beelden van den tempel van Boero en Boedho, het merkwaardige bekende monument van de Hindoesche Oudheid in den Indischen Archipel, afgeloopen, nadat daaraan ruim *drie* jaren besteed waren.

Herhaaldelijk werd onderzocht, of het niet mogelijk zou zijn de uitgave van dit plaatwerk in Nederlandsch Indië te doen plaats hebben.

De kosten daaraan verbonden zouden evenwel zoo aanmerkelijk meer bedragen, dan wanneer de uitgave in Nederland geschiedde, en de toekomst bleef dan nog zoo onzeker, dat men in Indië besloot aan het laatste de voorkeur te geven.

In de residentiën Bezoeki en Preanger-regentschappen werden eenige voorwerpen opgedolven, die evenwel bleken geene belangrijke archaeologische waarde te bezitten.

1854. Met het in het vorig Verslag vermelde voorstel van het Indische bestuur, om de uitgave van de *Afteekeningen der basreliefs en beelden van den tempel te Bôrô-Boedoer*, in de

residentie Kadoe, hier te lande te doen plaats vinden, vereenigde het opperbestuur zich in dit jaar, en de noodige maatregelen werden mitsdien genomen tot de verzending van die teekeningen naar Nederland.

1855. Aan de verzending van de in Nederland te lithographieren afteekeningen der basreliefs en beelden van den tempel Boro Boedoer, in de residentie Kadoe (zie vorig Verslag) is gedurende 1855 gevolg gegeven. Successivelijk werden $\frac{7}{24}$ gedeelten der afteekeningen verzonden.

1856. *Valsche Oudheden.* Naar aanleiding van opmerkingen door den Directeur van het Museum van Oudheden te Leiden gemaakt, werd een onderzoek ingesteld naar den oorsprong van eenige te Amsterdam aangebragte en, volgens opgave, in 1854 en 1855 in de residentie Kedoe opgedolven metalen beeldjes. Uit dat onderzoek bleek, dat zekere in Soerakarta te huis behoorende Mas Bei Kerto-Widjojo, die beeldjes had vervaardigd en zich nog steeds met dic industrie bezig hield.

1857. Het Gouvernement stelde het lid der directie van het Bataviaasch Genootschap van Kunsten en Wetenschappen, den heer J. T. G. Brumund, in staat tot het bezoeken der bouwvallen van het Hindoe-monument Bôrô-Boedoer in de residentie Kedoe, op Java, van welks basreliefs en beelden hem werd opgedragen eene beoordeelende beschrijving tevervaardigen, ter benuttiging voor den tekst bij het daarvan uit te geven plaatwerk, laatstelijk vermeld in het Regeringsverslag over 1854 [1].

---

[1] Met de bewerking van den tekst, onder het toezigt of de leiding van het Koninklijk Instituut voor de Taal- Land- en Volkenkunde van Nederlandsch Indië te Delft, heeft zich sedert wel willen belasten Dr C. Leemans, Directeur van 's Rijks Museum van Oudheden te Leiden. Daartoe zijn te zijner beschikking gesteld het handschrift van den heer Brumund, en een soortgelijk van den teekenaar der platen, den heer K. Wilsen, 1sten teekenaar bij de Directie der genie in Nederlandsch Indië. De platen zijn alle reeds hier te lande ontvangen. Het op steen brengen derzelve is opgedragen aan den lithograaph Mieling, te 's Gravenhage. Een gedeelte daarvan is reeds afgedrukt, maar de vele moeijelijkheden, aan de goede uitvoering verbonden, zoowel als de groote omvang van het werk, zullen nog een geruimen tijd vorderen voor de voltooijing van het geheel.

MEMORIE

VAN

DEN COMMISSARIS-GENERAAL

J. VAN DEN BOSCH.

1834.

VERSLAG MIJNER VERRIGTINGEN IN INDIË, GEDURENDE DE JAREN 1830, 1831, 1832 EN 1833. [1]

Om de maatregelen, onder mijn bestuur genomen, met juistheid te beoordeelen, is het noodig eenen blik te werpen op de gesteldheid van zaken op het oogenblik dat ik hetzelve aanvaardde, op de oorzaken waardoor die gesteldheid is te weeg gebragt, en op de resultaten welke het gevolg zijn geweest van de grondslagen, door mij ingevoerd en gevolgd.

---

1 In het geschrift: *Over het beheer der Koloniën* van den Heer CORNETS DE GROOT, in 1862 in druk uitgegeven, is op blz. 124 melding gemaakt van eene Memorie van den Gouverneur Generaal VAN DEN BOSCH, bij zijn vertrek van Java in den aanvang van 1834 aan zijnen tijdelijken opvolger, den Gouverneur Generaal ad interim J. C. BAUD, overgegeven, betreffende het door hem sedert 1830 gevoerde bestuur in Indië. Daarbij is herinnerd, dat van deze Memorie eenige "zakelijke extracten", voor zooveel het *kultuur-stelsel* aangaat, in Maart 1834 zijn opgenomen in het *Staatsblad van Nederlandsch Indië;* en dat de daarin beschrevene "*financiële beschouwingen en verrigtingen*" opgenomen zijn in het werk van den Heer D. C. STEYN PARVÉ: *De toekomstige wijze van beheer en verantwoording der geldmiddelen van Nederlandsch Indië,* 1852, blz. 25—48.

De Heer CORNETS DE GROOT meende dat deze merkwaardige Memorie van den Heer VAN DEN BOSCH beschouwd moest worden tot het domein der geschiedenis te behooren en dat hare geheele publiekmaking wenschelijk was. Hij zegt verder: "In de *eerste afdeeling* wordt behandeld de gesteldheid van zaken in het algemeen, zoo als de Heer VAN DEN BOSCH die bij zijne komst op Java aantrof, onderscheiden in den politieken toe-

De inrigtingen toch, die in een land worden tot stand gebragt, zijn steeds voor een groot gedeelte afhankelijk van de omstandigheden, welke zijn voorafgegaan. De geheele maatschappij heeft daardoor een' zekeren vorm verkregen; velerlei belangen zijn daarop gegrond en worden daardoor geregeld, en het is niet doenlijk deze omstandigheden ter zijde te stellen of derzelver bestaan te ontveinzen, althans niet zonder de maatschappij te krenken en op eene geweldadige wijze de noodzakelijke uitwerkselen van vroeger bestaan hebbende oorzaken uit te wisschen.

Uit dien hoofde is de bekendheid met het voorafgegane een noodzakelijk vereischte, om het daarop gevolgde behoorlijk te kunnen beoordeelen.

Daarom is het ook niet voldoende het redematige der geno-

---

stand van Java, den algemeen financiëlen toestand, den staat der industrie en van den handel, het krijgs- en zeewezen. De *tweede afdeeling* is gewijd aan de genomen maatregelen tot herstel der rust en tot vestiging van 't Gouvernementsgezag, onderscheiden in de volgende rubrieken: Het inlandsch bestuur in het algemeen, de financiële beschouwingen en inrigtingen; de kultures; de handel van Java; de militie- en marinezaken; de buitenbezittingen. Het stuk eindigt met een resumé van de uitkomsten der genomene maatregelen."

Door de welwillendheid der Indische regering is het Instituut in het bezit gesteld van de genoemde Memorie van den Heer VAN DEN BOSCH, onder het opschrift: *Verslag mijner verrigtingen in Indië, gedurende de jaren* 1830, 1831, 1832 en 1833.

Reeds in vorige verslagen van den staat der werkzaamheden van het Instituut is melding gemaakt van schikking betreffende de toezending van stukken uit het archief te Batavia. Het is een gevolg daarvan, dat onze Commissarissen het gemelde Verslag ter publicering ontvangen en herwaarts gezonden hebben. Op de belangrijkheid van dat Verslag behoeven wij niet te wijzen, maar het is misschien niet overtollig te herinneren, dat de Heer VAN DEN BOSCH, na in 1840 als Minister van Koloniën te zijn afgetreden, zitting verkreeg in de Tweede Kamer der Staten Generaal, en dat zijne handelingen als Gouverneur Generaal, reeds vroeger daarin herhaaldelijk besproken, toen meermalen op den voorgrond kwamen, en in 1861 keurig zijn beschreven in het tweede deel van het werk van den Heer E. DE WAAL: *Nederlandsch Indië in de Staten Generaal sedert de Grondwet van* 1814. Maar ook nu is het door den Heer VAN DEN BOSCH op *Java* ingevoerde stelsel nog dagelijks het onderwerp van bespreking. Is dus de publiekmaking van het Verslag van dezen Staatsman, waaraan Nederland zijn bloei grootendeels verschuldigd is, nuttig uit een geschiedkundig oogpunt, zij is dit ook uit hoofde der actualiteit. Het is ons derhalve dubbel aangenaam, dat het Instituut dit stuk van de Indische Regering mogt ontvangen. Wij laten het nu in zijn geheel volgen.

mene maatregelen, alleen in het afgetrokkene beschouwd, aan te wijzen; eene zaak kan zeer wel met algemeene beginselen stroken of met andere bekende omstandigheden overeenkomen, zonder nogthans in bijzondere gevallen doelmatig te zijn; het meest algemeene geneesmiddel kan dikwerf in buitengewone omstandigheden niet worden aangewend; de kennis van den aard der kwaal, de oorzaken, welke dezelve hebben teweeggebragt, en de natuur van den lijder moeten in zulk een geval in aanmerking worden genomen, wil de geneesheer zich aan geene mistasting blootstellen; gelijk nu het uitwerksel van het geneesmiddel, dat is, de genezing daardoor te weeg gebragt, alleen ter bevestiging van de doelmatigheid van het aangewende middel strekt, evenzoo moet de ondervinding als het ware het zegel drukken op de doelmatigheid van het verrigte, en de uitslag moet derhalve getoetst worden aan het oogmerk, dat men zich daarbij ter bereiking heeft voorgesteld.

Deze wijze van behandeling van het tegenwoordig onderwerp zal tevens, vleie ik mij, kunnen strekken om den ingeslagen weg, althans voor zooverre die tot bevredigende uitkomsten geleid heeft, te doen vervolgen. De tijd alleen kan een aangenomen systema van bestuur, op eene maatschappij toegepast, tot ontwikkeling en rijpheid brengen. Onafgebrokene verandering en verwisseling verhindert zulks; onder den invloed daarvan komt niets tot stand, en wordt de boom als het ware omgehouwen vóór hij vruchten dragen kan; zijn dus de aanvankelijk verkregene resultaten bemoedigend en bevredigend tevens geweest, dan is het beter den ingeslagen weg te vervolgen, dan telkens tot nieuwe proeven over te gaan en op die wijze op goed geluk in het onmetelijke dal der bespiegelingen rond te dwalen, waardoor men niet zelden het spoor geheel bijster wordt.

Alleen dan, wanneer men op goede gronden voorziet dat een staat van zaken niet kan blijven bestaan, of wèl, wanneer eene maatschappij onder bezwaren zucht, waarvan de opheffing gebiedend gevorderd wordt, is het noodig onverwijld tot andere middelen toevlugt te nemen en des noods tot proefnemingen, zoo de zaken a priori niet zijn te beslissen, daar het in zulke gevallen verkieslijk is een twijfelachtig hulpmiddel aan te wenden, dan het kwaad te doen voortduren en daardoor veeltijds diepe wortelen te doen schieten.

Aan zoodanige proefnemingen heeft het hier te lande dan

ook geenzins ontbroken. Sedert den ongelukkigen oorlog van het jaar 1780, van welk tijdstip af het verval der gewezene kompagnie dagteekent, zijn onderscheidene systema's beproefd. Geene derzelve heeft, gelijk nader blijken zal, aan het voorgestelde oogmerk beantwoord, en de voordeelen, welke men rekende van onderscheidene inrigtingen te zullen trekken, hebben zich nimmer vertoond, zoodat de proefnemingen bestendig op teleurstellingen zijn uitgeloopen, eene reden derhalve te meer om, zoo men aanvankelijk door andere maatregelen tot een beter resultaat geraakt is en daardoor belangrijke uitkomsten of wel gunstige verwachtingen verkregen heeft, de genomene maatregelen niet gering te schatten en te ligtvaardig door anderen te doen vervangen. Hetgeen toch reeds zoo dikwerf mislukt is, kan wederom mislukken, en ook zij die vroeger andere stelsels hebben voorgestaan en ingevoerd, hebben zich niet alleen met het vooruitzigt op eenen gunstigen uitslag gevleid, maar tevens zijn vele van die stelsels zoo wel betoogd, en onder zulk een gunstig verschiet aangenomen, dat men, naar den schijn te oordeelen, zich met den besten uitslag had mogen vleijen, hetwelk dus doet zien, hoe ligt de theorie in deze bedriegen kan, en dat het toeval als het ware een aandeel moet worden toegekend in eene gebrekkige keuze derzelve.

Na deze korte ontwikkeling van de wijze, waarop ik mijn onderwerp denk te behandelen, vermeen ik te kunnen overgaan tot de vermelding van de gesteldheid van zaken, welke ik hier heb aangetroffen.

De politieke toestand van Java verdient hier het eerste in aanmerking te komen als van grooten invloed geweest zijnde op al hetgeen door mij verrigt is en volbragt is kunnen worden.

Door de politieke gesteldheid dezer gewesten, versta ik in de eerste plaats de verhouding der inlandsche bevolking tot het Europeesch Gouvernement, en in de tweede plaats de middelen, welke deze verhouding in ons belang regelen. Nederland bezit deze landen als wingewesten. Hoezeer dan ook een aanzienlijk gedeelte daarvan aan het Gouvernement bij kontract voor bewezene diensten is afgestaan, zijn en blijven de inwoners echter van ons afgezonderd en zijn eene aan het Europeesch bestuur onderworpen bevolking.

De verhouding van het Gouvernement tot de bevolking regelt zich dus naar de magt, die hetzelve kan uitoefenen, naar

de physieke en redelijke hulpmiddelen, welke hetzelve tot versterking en bevestiging van deszelfs gezag kan aanwenden.

Ten aanzien van de Vorsten maakt het hierboven aangevoerde nopens de bevolking in het algemeen geene uitzondering, want deze zijn niet anders dan als leenmannen van het Gouvernement te beschouwen.

In den jare 1825 is de jongst geëindigde Javasche oorlog uitgebroken. Het zou hier overtollig zijn al de gebeurtenissen gedurende den loop van denzelven voorgevallen te schetsen of daarbij stil te staan.

Voor zooverre deze echter kenmerken opleveren van de gezindheid der bevolking jegens het Gouvernement, of wel een juist denkbeeld verschaffen kunnen van deszelfs magt, en de middelen, die hetzelve kan aanwenden ter bescherming van deszelfs belangen, zijn dezelve alle aandacht waardig.

De aanleiding tot dien oorlog moet gezocht worden in de ontevredenheid van één der Prinsen van Djokdjokarta, ontstaan gedurende de minderjarigheid van den Sultan, waarvan hij tevens een der voogden was, en in het zwak en onverstandig gedrag van onze hoofd-ambtenaren aan dat hof.

Het is overbodig om hier te onderzoeken of het misnoegen van dien Prins al of niet als regmatig moet worden aangemerkt. Uit het oogpunt, waaruit wij thans de zaak beschouwen, is de vraag alleen wat een misnoegde Prins voor het Gouvernement heeft kunnen worden, en welke omstandigheden kunnen medewerken, om dezelve voor de openbare rust hoogst gevaarlijk te doen worden.

Diepo Negoro had zich noch als een man van bijzondere bekwaamheid, noch als iemand van eenig militair beleid doen kennen. Hij was ten uiterste dweepziek, hardnekkig en in eene hooge mate trotsch, inzonderheid jegens Europeanen, eene gemoedsstemming, onder het norsch en langdurig bestuur van den ouden Sultan Sepoe aan de Prinsen van Djokdjokarta eigen geworden. Sints eenen geruimen tijd had hij door meer dan gewone teekenen van uiterlijke devotie eenige der voornaamste priesters aan zich weten te verbinden, en bij de bevolking een reuk van heiligheid verworven; op de overige Prinsen oefende hij insgelijks een onbeperkten invloed en gezag; eensdeels door zijne hooge waardigheid van oudsten voogd en de magt, waarmede hij als zoodanig was bekleed, en ten andere door zijn vast en onverzettelijk karakter.

Er bestaan geene voldingende bewijzen, dat Diepo Negoro, althans lang vóór dat zijne vijandige houding zich heeft geopenbaard, het oogmerk zou gehad hebben om tegen het Gouvernement op te staan, en de geheele loop der zaak heeft integendeel genoegzaam doen zien, dat hij in geenen deele tot eenen opstand voorbereid was, doch dat het toeval alleen hem daartoe heeft gebragt.

Nadat de oneenigheden tusschen Diepo Negoro en den Resident Smissaert tot die hoogte waren geklommen, dat deze hem wilde doen gevangen nemen, en daartoe een detachement had afgezonden, ontvlugtte hij uit zijne dalm, begaf zich naar die streken, welke onmiddellijk onder zijn bestuur stonden, en wel, volgens zijne eigene verklaring, zonder eenig bepaald plan.

Weldra volgde een aantal Prinsen van den bloede zijn voorbeeld, verlieten, namelijk Djokdjokarta, en vereenigden zich met hem. Eenige priesters, en daaronder de later zoo zeer beruchte Kiay Modjo, vloeiden hem almede toe, en naar het schijnt, zijn het voornamelijk deze geweest, welke hem het ontwerp, om zich als Sultan en als den hersteller van het Mahomedaansche geloof op te werpen, in het hoofd hebben gebragt.

Met behulp der bedoelde Prinsen en priesters, inzonderheid evenwel van de laatsten, gelukte het hem reeds spoedig, ook onder de mindere volksklasse, eenen grooten aanhang te verwerven en een aanzienlijk getal manschappen te verzamelen. Hierin echter zou hij, door het volstrekte gemis aan bekwame aanvoerders, weinig steun gevonden hebben, zoo men hem dadelijk eene noemwaardige magt had kunnen tegenstellen; dan eene expeditie van p. m. 1400 man, was naar Celebes gezonden, en de overige troepen waren zoodanig verspreid, dat men geene genoegzaame sterkte bijeenbrengen kon, om de beide hofplaatsen van het Mataramsche te bezetten en Diepo Negoro met goed gevolg te bestrijden, waartoe vermoedelijk in den aanvang 5 à 600 man, in massa vereenigd, voldoende zouden zijn geweest.

Het gelukken, in den aanvang, van eenige door hem ondernomene aanslagen, deed zijn euvelmoed al meer en meer toenemen, en leidde evenzeer tot versterking van zijnen aanhang en invloed.

Nadat de expeditie van Celebes teruggeroepen en op Java aangekomen was, werd dadelijk met kracht tegen Diepo Negoro gehandeld en hem onder anderen een belangrijk verlies te

Plered toegebragt; het getal der oproerlingen verminderde door deze nederlaag reeds spoedig, en de opstand scheen te zijn gedempt, toen kort daarop een paar ongelukkige ontmoetingen aan onze zijde, de magt en den invloed van Diepo Negoro weder even spoedig deden herstellen. Sedert werd de oorlog een' geruimen tijd met afwisselend geluk en zonder belangrijken voortgang van onze zijde volgehouden, tot dat men eindelijk besloot zich van alle belangrijke wegen en toegangen en van alle voorname dessa's, door middel van kleine redoutes of bentings, meester te maken en den vijand, die daar tusschen drong, rusteloos te vervolgen.

Het bijeenbrengen en, meer bijzonder, het bestendig onderhouden van een aanzienlijk getal manschappen, gaat het beleid van de Inlandsche hoofden en hunne middelen te boven, vooral zoo zij niet over uitgestrekte landschappen te beschikken hebben, en de bevolking van deze niet kunnen verpligten tot de levering van al hunne benoodigdheden; doch zelfs wanneer deze hulpmiddelen voorhanden zijn, is aan de zaak voor hen zeer veel moeijelijkheid verbonden, daar zij geene geregelde depôt-plaatsen weten aan te leggen of dezen in veiligheid te stellen tegen eenen onverhoedschen aanval.

Hunne optogten met eene groote magt, zijn dus slechts tijdelijk, en loopen spoedig uit een. — Daarentegen zijn zij bijzonder geschikt om den oorlog en de aanklevers van denzelven gaande te houden. Een klein Inlandsch korps, bij voorbeeld van 6 à 700 man, vindt overal middelen van bestaan, en het land biedt, schier op alle punten, toevlugtsoorden en schuilplaatsen aan, hetgeen veroorzaakt, dat zoodanig korps bezwaarlijk te ontdekken, en nog moeijelijker te achterhalen is.

Door het vermeesteren van alle voorname passagiën, en door aan Diepo Negoro den toegang tot alle hoofddessa's af te snijden, ontnam men hem de middelen van onderhoud voor eene vereenigde talrijke magt. Van daar dan ook, dat het meerendeel van zijne aanhangelingen hem verlieten, waartoe deze tevens inzonderheid aansporing vonden in de gunstige aanbiedingen en toezeggingen van Gouvernementswege van land, volk, geld enz. aan de Prinsen en hoofden, die Diepo Negoro gevolgd waren, en aan de personen, door hem tot die waardigheden verheven.

Deze maatregel werkte insgelijks gunstig mede om de magt en den invloed van Diepo Negoro te fnuiken, zoodat hij zich

eindelijk gedrongen zag, om met de weinige volgelingen, welke hem waren overgebleven, in de bosschen en afgelegenste plaatsen rond te zwerven.

Behalve de alzoo geringe magt, die hem bijgebleven was, bestonden er nog eenige andere kleine troepen oproerlingen, waarvan, onder anderen, eene bende aangevoerd werd door het beroemde rooverhoofd Iman Moesby en eene andere door den zoon van Diepo Negoro.

Al deze benden werden gestadig rusteloos vervolgd, doch slechts zeldzaam gelukte het, om een of meer derzelven te achterhalen en veeltijds was men zelfs geheel onkundig in welke streken zij zich ophielden, of werwaards zij zich begeven hadden.

Zoodanig was de stand van den oorlog bij mijne komst in deze gewesten; dezelve scheen weldra ten einde te zullen worden gebragt, wanneer zich echter ook wederom groote moeijelijkheden deden vooruitzien in de vervulling der toegezegde aanzienlijke belooningen in land en volk, aan de tot het Gouvernement overgekomene weêrspannige Prinsen en andere Grooten, — eene omstandigheid, welke niet dan hoogst aanstootelijk kon wezen voor de Prinsen en Grooten, die het Gouvernement getrouw waren gebleven. In de regeling van deze teedere zaak moest dus steeds voor oogen worden gehouden, dat het ten hoogste noodzakelijk was, om, zoowel de getrouw geblevene als de vroeger afvallige Prinsen en Hoofden te bevredigen, daar, zonder dit, op geene duurzame vrede was te rekenen, althans niet zonder een talrijker leger op den been te houden, dan de middelen van het Gouvernement toelieten te bezoldigen.

Het zal hier geenzins overbodig zijn, deze en gene bijzonderheid, in den loop van dien oorlog voorgekomen, aan te stippen, om daaruit aanleiding te nemen tot het vestigen der aandacht op eenige hoofdtrekken van het karakter der bevolking en derzelver hulpbronnen, ingeval van opstand, — voorts, op de middelen van het Gouvernement, om dien voor te komen of, uitgebroken zijnde, te beteugelen en te dempen, en eindelijk om, zoowel onze zwakke als sterke zijde, benevens de misslagen, die men te vermijden heeft, aan te wijzen.

Dat de bevolking in de gewezen vorstenlanden van 's Gouvernements gezag zeer afkeerig was, daarvan heeft de geheele loop des oorlogs de duidelijke bewijzen opgeleverd; zonder dat toch was het niet mogelijk geweest, dat een oproerig Prins, gelijk Diepo Negoro, in zulk eenen korten tijd, eenen zooda-

nigen grooten aanhang verwierf, veel minder, dat de bevolking hem bleef ondersteunen, nadat zij reeds zooveel tegenspoeden door hem had ondervonden, en ondanks de groote opofferingen, welke daarbij nog van dezelve ondervonden worden.

De afkeer der bevolking van het Europeesch bestuur bleek nog ondubbelzinniger uit den geringen invloed van de getrouw geblevene Prinsen op dezelve, en inzonderheid ook daaruit, dat de meeste der Prinsen en Hoofden, die aanvankelijk Diepo Negoro gevolgd hadden, doch later tot ons waren overgekomen, allen invloed verloren hadden, waaronder zelf de zoodanigen, die met Diepo Negoro vereenigd, vroeger het hoogst ontzag en den diepsten eerbied bij de bevolking ingeboezemd hadden.

Ook dit was het geval met de priesters; tegen het Gouvernement waren zij hoogst schadelijk, met hetzelve, van weinig nut.

Mishandeling der bevolking van onze zijde had tot die slechte gezindheid niet kunnen leiden, daar de landen, waar de opstand is uitgebroken, dezelve de grootste uitgebreidheid heeft verkregen en het hardnekkigst is volgehouden, nimmer in eenige aanraking met het Europeesch bestuur gestaan hadden.

De haat was dus het gevolg van bijzondere begrippen, vermoedelijk voortgesproten, deels uit den afkeer die ieder volk van vreemde overheersching heeft, en deels ook uit den Godsdiensthaat, welken de sekte der Mahomedanen voedt tegen allen, die zij als ongeloovigen beschouwt.

Deze haat werd maar al te zeer door den invloed van dweepzieke priesters aangevuurd, en was in het gebied van Djokdjokarta zeker hooger dan elders op Java gestegen, daar de oude Sultan Sepoe, die zoo lang het rijk had bestuurd, de Europeanen steeds met diepe verachting had beschouwd en bejegend. In de Gouvernements-distrikten op Java is de afkeer, althans vroeger, nimmer in die zelfde mate opgemerkt, als in het gebied des Sultans, en bestaat dezelve thans, naar de uiterlijke omstandigheden te oordeelen, nog volstrekt niet, ten minste niet onder dat gedeelte der bevolking, hetwelk, gelijk in de Preanger Regentschappen en op het eiland Madura, minder in dadelijk contact met het Europeesch bestuur gebragt is.

In andere districten op Java hebben zich in de laatste tijden ook veel blijken van kwade gezindheid vertoond, bij voorbeeld, in het Cheribonsche, het Bantamsche en, tijdens den laatsten Javaschen oorlog, in de Kadoe, het Rembangsche en

Demaksche; echter met dat kennelijk onderscheid, dat de Hoofden in deze Gouvernements-provinciën aan hetzelve getrouw gebleven zijn, schoon er slechts eene geringe bende oproerlingen gevorderd werd, om hen alle gezag te doen verliezen en de bevolking tegen het Gouvernement te doen opstaan.

Onze inrigtingen en ons bestuur hebben dus geenzins de strekking gehad, om dien volksafkeer te overwinnen, integendeel dezelve is toegenomen, naarmate wij in naauwere aanraking met de bevolking getreden zijn.

De rust, die op Java onder het voormalig bestuur der kompagnie, sedert de jaren 1755 tot 1806, toen het binnenlandsch gezag aan de inlandsche Hoofden was toebetrouwd, geheerscht heeft, strekt overigens ter bevestiging van de hierboven geuitte meening.

Gedurende evengemeld tijdsverloop van meer dan 50 jaren is geen spoor van volksopstand noch oproer in de landen, aan het Gouvernement onderworpen, waargenomen, terwijl alstoen bestendig het beginsel is gevolgd, om zich met de huishoudelijke aangelegenheden der bevolking zoo min mogelijk in te laten. Sedert men van dat beginsel is afgeweken, en dus in het opgevolgde tijdsbestek van 25 jaren, zijn er op Java negen oorlogen en opstanden te voeren en te beteugelen geweest, en men behoeft slechts de aanleidende oorzaken van die opstanden in onze eigen provinciën na te gaan, om de overtuiging te verkrijgen, dat dezelve allen zijn ontsproten deels uit onberaden handelingen van den kant der ambtenaren, en deels uit den invloed, welken men op de huishoudelijke aangelegenheden der bevolking, strijdig met hunne gebruiken, heeft willen uitoefenen.

Men heeft, wel is waar, beweerd, dat 's Gouvernements belang eene meer dadelijke bemoeijenis met de huishoudelijke aangelegenheden der bevolking heeft gevorderd, en dat, zonder dezen maatregel, het grootste gedeelte onzer bezittingen thans nog even inproductief zoude zijn voor het Gouvernement, als zij zulks voor de gewezen kompagnie was, doch, naar mijn inzien, kan de noodzakelijkheid van zoodanige bemoeijenis geenzins worden ontleend uit de omstandigheid, dat de kompagnie uit vele harer bezittingen geen meerdere voordeelen heeft weten te trekken; dit althans is zeker, dat de Preanger Regentschappen met het voormalig stelsel veel grootere voordeelen aan het Gouvernement hebben opgeleverd, dan eenige andere

Residentie van dezelfde uitgestrektheid en met gelijke bevolking, en wel zoodanig dat, bij een overslag der laatste 25 jaren, zulks ongetwijfeld het dubbele zou aanwijzen, zoodat, om meerdere inkomsten te verkrijgen, ons zoo omslagtig en den Javaan over het algemeen zoo weinig gevallig bestuur, niet wordt vereischt.

Daar ik nader op de bijzonderheden van dat bestuur zal terugkomen, acht ik het vooreerst voldoende, te hebben doen zien, dat dáár, waar onze invloed op de bevolking, gelijkin de vorstenlanden, al te beperkt was, of dáár, waar dezelve, gelijk in de meeste der Gouvernements Residentiën, te veel punten van aanraking opleverde, een algemeene geest van ontevredenheid, onder de inlandsche bevolking werd bespeurd, zoodat, bij mijne aanvaarding van het bestuur, nog steeds de uiterste behoedzaamheid werd gevorderd, dat geen der toen nog in opstand zijnde Vorsten en Hoofden andermaal in 's Gouvernements onmiddellijke bezittingen trok, om aldaar op nieuw het oorlogsvuur te ontsteken. In dezen stand van zaken, werd het dan ook onraadzaam geoordeeld, om de zoo aanzienlijke krijgsmagt, welke nog met 6000 man, uit het moederland gezonden, stond versterkt te worden, te verminderen, hoezeer ook door het onderhoud van zulk een talrijk leger de inkomsten van het Gouvernement belangrijk werden overschreden.

De Luitenant Generaal de Kock, die tot dien tijd met zoo veel beleid als voorzigtigheid, den oorlog had bestuurd, oordeelde althans eene vermindering der krijgsmagt in de bedoelde streken onraadzaam.

De Hoofden in de provinciën van het Gouvernement zijn aan hetzelve, gelijk ik reeds heb opgemerkt, getrouw gebleven, hoe wisselvallig de kans ook meermalen gestaan heeft, en het zal niet onnut zijn, ook hiervan de waarschijnlijke oorzaken op te sporen, om daaruit later af te leiden, welke handelwijze de billijkheid in ons belang vordert, te hunnen opzigte te volgen.

De inlandsche Hoofden zijn onder hunne eigene Vorsten zeer onzeker in hunne betrekkingen, welke ook niet dan zeldzaam op hunne kinderen overgaan, zijnde de Hoofden schier ieder oogenblik blootgesteld aan ontzetting uit hunne bedieningen, aan willekeurige straffen en vooral aan de uitwerkselen van intrigues, welke dikwerf door valschheid en baatzucht van anderen, tegen hen worden gesmeed.

Daarbij is de hommage, welke de bedoelde inlandsche Hoof-

den aan hunne Vorsten te bewijzen hebben, van eenen vernederenden en lastigen aard.

Deze Hoofden daarentegen oefenen in de districten, waarover zij gesteld zijn, een bijna willekeurig gezag uit, terwijl zij veeltijds in de gelegenheid zijn, om zich nieuwe inkomsten, zoo al niet in geld, dan toch in voorwerpen van eerste noodwendigheid te verschaffen, waardoor zij eenen talrijken stoet van naastbestaanden kunnen onderhouden; vrouwen en paarden zijn mede overvloedig te hunner beschikking, terwijl zij door hunne ondergeschikten slaafsch vereerd en ontzien worden.

Onder de kompagnie had men de inlandsche Hoofden al de voorregten gelaten, die zij gewoon waren vroeger onder hun eigen Vorsten te genieten; zij werden daarbij van onze zijde met onderscheiding bejegend, terwijl de waardigheid van Regent in hunne familiën als erfelijk werd aangemerkt, zoodat hun toestand alstoen in alle opzigten te verkiezen was boven dien onder hunne eigen vorsten; hetgeen dan ook heeft geleid, dat die Hoofden aan het Europeesch Gouvernement, zelfs in zeer netelige omstandigheden, zijn getrouw gebleven.

Langdurige gewoonten, eene talrijke clientelle, en het eigenaardige van het Javaansch karakter, om hunne Hoofden eenen bijzonderen eerbied toe te dragen en blindelings te gehoorzamen, heeft dezen eenen invloed op de bevolking doen verkrijgen, welke doorgaans in 's Gouvernements belang is aangewend, en het is zeer opmerkelijk, dat bijna al de oorlogen, die op Java ontstaan zijn, hebben plaats gevonden in landen, welke onder Javaansche Vorsten stonden, of althans kort te voren gestaan hadden, en waar de Regenten dus onder de bevolking nog dien invloed niet verkregen hadden, welke andere Regenten in provinciën, sints lang aan het Europeesch bestuur onderworpen, hadden verworven. Later, nadat een bestuur, meer op den Europeschen voet geschoeid, in onze provinciën was ingevoerd, zijn de voorregten der inlandsche Hoofden van lieverlede beperkt, en voorts de onderscheiding, waarmede zij vroeger behandeld werden, dikwerf uit het oog verloren, en heeft men zeker met de beste oogmerken de bevolking op hunne voorgewende of wezenlijke grieven in bescherming genomen; men is zelfs verder gegaan, door de inlandsche Hoofden te beschouwen als gouvernements-ambtenaren, vatbaar om gebezigd te worden waar men hen noodig oordeelde, zoodat men dezelve van het eene Regentschap naar het andere verplaatste, hetgeen

niet minder leidde tot verzwakking van hun gezag als van hunnen invloed.

Dat wij intusschen den Javaan alleen door middel van zijne eigene Hoofden kunnen besturen, behoeft geen omstandig betoog. Aan de gezindheid der lagere volksklasse, ook in die streken, waar zij nimmer aan ons bestuur onderworpen geweest is, behoeft niet te worden getwijfeld.

De jongste en vroegere oorlogen hebben daarvan de bewijzen opgeleverd; waar de hoofden ons vijandig geweest zijn, heeft de bevolking steeds gretig tegen het Gouvernement de wapenen opgevat; dáár zelfs, waar de hoofden hetzelve genegen waren, heeft het oproer niet altijd kunnen worden voorgekomen, zoo deze namelijk niet door voorouderlijke gewoonten en talrijke aanklevers eenen grooten invloed bezaten, of waar, bij de beste gezindheid der inlandsche Hoofden, hun invloed door onze bemoeijenis met de inlandsche huishouding was verzwakt.

In die oorden echter waar de Regenten, gelijk op Madura en in de Preanger Regentschappen, in het gezag hunner voorvaders gebleven zijn, duurt de rust bestendig voort, en ik durf zeggen, bijna zeker te zijn, dat zoo een vijandelijke inval in die landen was beproefd geworden, de bevolking tegen den wil hunner Hoofden den vijand niet zou toegevallen, doch integendeel met behulp der Hoofden krachtdadig zoude hebben medegewerkt om zoodanigen inval af te weren.

Al het hiervoren aangevoerde doet dan ook genoegzaam zien, dat het gezag en de invloed der volkshoofden in alle landen, aan ons onderworpen, den besten steun voor ons bestuur op Java oplevert, en dat het als gevaarlijk beschouwd moet worden, hen, al is het met prijzenswaardige oogmerken, in magt en aanzien te verminderen.

Oppervlakkig komt het voor, dat men de bevolking aan het Gouvernement zoude kunnen verbinden door haar tegen de onderdrukking en willekeur der Inlandsche Hoofden te beschermen, doch in wezenlijkheid is dit geheel denkbeeldig, en de mogelijkheid daarvan wordt door de ondervinding weersproken.

De volkeren van Java zijn zeer aan hunne oude instellingen en gebruiken gehecht, en bezitten, zoo als gezegd, eenen onbepaalden eerbied voor zoodanige Hoofden, die een reeks van geslachten met het gezag over hen zijn bekleed; aan dat gezag is steeds eene onbepaalde heerschappij, aan willekeur gren-

zende, verbonden geweest, waaraan de Javaan zich met lijdzaamheid onderwerpt, zoolang daardoor de oude instellingen of adats niet worden verkracht, vooral daar deze willekeurigheden doorgaans slechts enkele personen en schier nimmer de geheele bevolking treffen. Van daar dat er op Java geen voorbeeld bestaat, dat immer de bevolking tegen zulke hoofden is opgestaan, maar wel dat zij zich integendeel dikwerf bereid getoond heeft, om dezelve tegen ons in bescherming te nemen, wanneer zij meende dat hunne regten door ons waren aangerand; de eerbied voor de Hoofden is dan ook geheel onbepaald, en strekt zich zelf zoo ver uit, dat, wanneer een opperhoofd zich daden veroorlooft van meer algemeenen omvang, strijdig met de gewoonten en begrippen, de bevolking zich eenvoudig door verhuizing aan zijn gezag onttrekt, zonder overigens het geringste dadelijk blijk van misnoegen te geven, bestaande er, naar mijn weten, geen voorbeeld, dat de bevolking in zoodanige omstandigheden zich geweldadig tegen het gezag van zulk een Hoofd verzet, terwijl zij daartoe in gelijk geval, met het Gouvernement, maar al te zeer genegen zou zijn.

Het moet dan ook als ten uiterste onstaatkundig worden beschouwd, een aanzien en eenen invloed te beperken, zoo heilzaam voor 's Gouvernements belang, inzonderheid daar zulks niet geschieden kan, zonder het gevoel van den Javaan te krenken en hetgeen wat, in zijn oog, eerbiedwaardig is, diep te beleedigen.

Geenzins echter wil ik hiermede gezegd hebben, dat men de oogen zou behooren te sluiten voor de misdragingen der Hoofden; integendeel, zij behooren met voorzigtigheid te worden gadegeslagen, terwijl alle onwettig of onredelijk gebruik van gezag moet worden geweerd.

Dit vordert de regtvaardigheid, welke wij aan de volken, wier bestuur wij op ons genomen hebben, verschuldigd zijn; dan, dit geschiede bij teregtwijzing en overreding.

De Javanen, zoowel de Hoofden als de geringe klasse, zijn van een zeer leidelijk karakter; eene ernstige en vaderlijke vermaning heeft op hen veel invloed; en, waar die vruchteloos is, moet eene voorzigtige verwijdering van slechte voorwerpen, als het beste middel beschouwd worden, om uitspattingen of kwaadwilligen te beteugelen, inzonderheid zoo daarbij met de inlandsche Hoofden het beginsel gevolgd wordt, om deze, bij verwijdering, zoo veel mogelijk door hunne regtstreeksche af-

stammelingen te doen opvolgen of anders door de meest in aanzien zijnde bloedverwanten.

Nimmer beproeve men het misbruik van gezag onder de inlandsche hoofden te beteugelen door strenge wetten, noch het lot der Regenten van den willekeur en de begrippen der ambtenaren afhankelijk te maken; men zorge, dat de Hoofden met onderscheiding en heuschheid worden behandeld, en men houde het gerustelijk daarvoor, dat, wanneer een Regent niet aan zijne bestemming beantwoordt, zulks van de 10 zeker 9 malen aan de ongeschiktheid onzer ambtenaren geweten moet worden, en dat dezen de vereischte zorg niet met vriendelijkheid en eene doelmatige leiding hebben weten te paren.

Keeren wij na deze uitweiding tot ons onderwerp terug, en gaan wij te dien einde over, om ook onze politieke verhouding tot de Vorsten van Java in oogenschouw te nemen.

De zoogenaamde Hoven van Java, dat des Keizers en van den Sultan, hebben sedert het jaar 1757 eene zeer verschillende staatkunde gevolgd.

De Keizer, die door het Gouvernement in den toen beslechten oorlog krachtdadig was ondersteund geworden, en die aan hetzelve het behoud van zijn troon te danken had, heeft sedert dien aan het Gouvernement onafgebroken bewijzen gegeven van verkleefdheid, deels voortspruitende uit het gevoel van eigen zwakheid en deels het gevolg van den haat tegen het Hof van Djokdjokarta.

Intusschen is deze goede gezindheid van den Keizer voor het Gouvernement op zijnen opvolger overgegaan; de neiging evenwel van het Hof van Soerakarta, om zich aan ons welgevallig te maken, is niet altijd verstandig door onze ambtenaren benuttigd geworden, hoofdzakelijk ter oorzake van de te groote intimiteit, welke tusschen hen en de Prinsen bestond, terwijl dezen door dien gemeenzamen omgang eenige, en wel de minst prijzenswaardige der Europesche neigingen en gewoonten hebben aangenomen, zooals het gebruik van sterken drank in eenen hoogen graad, het spel, en in het algemeen eene verkwistende geaardheid, hetgeen van dat gevolg is geweest, dat niet alleen de regerende Vorsten, maar ook bijna alle Prinsen, nog weinige jaren geleden, diep in schulden gewikkeld waren, en daarbij onder de bezwarendste verbindtenissen lagen van de Europeanen, hunne geldschieters, aan wie zij niet zelden eenen woekerachtigen intrest moesten voldoen.

Bij mijne komst hier te lande vond ik op den troon van Soerakarta Pakoe Boewono den VIe, een jonge losbol, en daarbij een onwettige zoon van den voormaligen Keizer zijnde, bezat hij geene hoedanigheid, die hem eenigzins in de opinie zijner onderdanen aanbeval; van daar dan ook, dat hij in den aanvang van den jongsten oorlog zich zeer dubbelzinnig gedragen heeft, dat hij, als bondgenoot, weinig hulp heeft kunnen verleenen, en dat onze troepen doorgaans verpligt geweest zijn, zelfs zijne hoofdplaats tegen de muitelingen te verdedigen.

Te Djokdjokarta was in den jare 1826 de oude Sultan Sepoe, die onder het Engelsch bestuur gebannen en door ons in ballingschap was gehouden, wederom tot den troon verheven, in de hoop, dat door deszelfs invloed de rust zou worden hersteld.

Deze maatregel, welke van geen de minste gunstige uitwerking is geweest, heeft op nieuw doen zien, dat hoe groot het ontzag voor de Prinsen van den Mataram moge wezen, de afkeer der bevolking van 's Gouvernements gezag in die streken nog grooter is en de overhand heeft, althans wanneer de mindere volksklasse door oproerige priesters en Prinsen tot verguizing van het wettelijk gezag wordt aangehitst.

De staatkunde van het Hof van Djokdjokarta, onder het vorig langdurig bestuur van Sultan Sepoe, was, gelijk ik hiervoren reeds aangemerkt heb, steeds tegenovergesteld aan dat van Solo.

Het Djokdjokartasche Rijk door Mangkoe Boemie, afvallig Prins van Solo, van eenen meer oorlogzuchtigen aard dan de meeste leden zijner familie, in den jare 1756 gesticht, had de geheele hofhouding te Djokdjokarta een meer indrukwekkend en krijgshaftig voorkomen gegeven, zoodat deze Vorst tijdens de kompagnie met eene onderscheiding en omzigtigheid behandeld werd, welke, zoo aan hem, als aan zijne onderdanen genoegzaam deed zien, hoezeer hij werd gevreesd.

In den jare 1792 werd hij door zijnen zoon Sepoe, hierboven reeds genoemd, opgevolgd; deze paarde bij eene norsche geaardheid een hevigen afkeer van de Europeanen, hetgeen de slechte gezindheid en de kleinachting van het toenmalig gezag, door het Hof van Djokdjokarta bestendig geopenbaard, al meer en meer deed toenemen. Gewoon met de uiterste onderscheiding bejegend te worden, was de hooge toon, door den Gouverneur Generaal Daendels tegen den Vorst Sepoe aange-

nomen, voor hem volstrekt ondragelijk, en zeer zeker zou toen reeds de later uitgebarsten oorlog zijn uitgebroken, ware de Vorst hiervan niet door zijne hooge jaren afgeschrikt, zoodat hij vrijwillig besloot van den troon afstand te doen ten behoeve van zijnen eenigen echten zoon, die hem dan ook onder den titel van Hamangkoe Boewono den IIIde, bijgenaamd Sultan Rodjo, opvolgde en door eene minnelijke schikking met het Gouvernement den vrede in stand deed blijven.

In den jare 1811 echter, nadat de Engelschen de kolonie hadden veroverd, maakte de oude Sultan zich wederom meester van den troon, wikkelde zich met dezen in eenen oorlog, doch met dat voor hem ongelukkig gevolg, dat het hun in het daaropvolgende jaar gelukte, door eene stoute manoeuvre zich van zijnen dalm, van zijn persoon en van zijne schatten meester te maken, hem naar Amboina te verbannen en zijnen zoon, door het voormalig Hollandsch Gouvernement aangesteld, op den troon te herstellen.

Deze stierf reeds in den jare 1814, wanneer hij door zijnen minderjarigen zoon onder de voogdij van den Pangeran Pakoe Alam werd opgevolgd, die ook reeds in den jare 1822 overleed, eenen zoon nalatende, nog geen 3 jaren oud, bestemd om bij meerderjarigheid den troon zijner voorvaderen te beklimmen. Dat kind, onder het oppertoezigt van het Gouvernement, onder voogdij van de voornaamste Prinsen van het Hof gesteld, zoo was aan dezen, onder de leiding en den invloed van den Resident, het bestuur des Rijks opgedragen. Het kon wel niet anders, of de norsche en van Europeanen afkeerige geaardheid der Prinsen van Djokdjokarta, gevoegd bij het aanmatigend karakter van onze toenmalige Europesche ambtenaren aldaar, moest aanleiding geven tot vele botsingen, gelijk zich dan ook al zeer spoedig ontevredenheid en zelfs minachting in het gedrag der voogden jegens die ambtenaren openbaarden.

In deze zoo moeijelijke omstandigheid zou aldaar een man noodig zijn geweest van veel doorzigt, maar tevens bescheiden en waakzaam karakter.

Ongelukkig was de betrekking van Resident van het Hof van Djokdjokarta opgedragen aan iemand, die alle vereischten daartoe miste, en wiens indolent karakter ten sterkste geinflueneeerd werd door een jong en vurig jongeling, bij hem geplaatst, dien het zoowel aan ondervinding als voorzigtigheid ontbrak.

Het lijdt bij mij geene bedenking, dat, zoo de evengenoemde betrekking aan eenen daarvoor geschikten ambtenaar was opgedragen geweest, de oorlog zou zijn voorgekomen, en dat, zoo Diepo Negoro al vroeger vijandelijke oogmerken mogt hebben gekoesterd, dezen zouden hebben kunnen worden verijdeld, door zich tijdig en op eene gepaste wijze van zijn persoon meester te maken. Zoo duur betaalt een Gouvernement, ja dikwerf eene geheele natie, eene verkeerde keuze.

Het is nutteloos stil te staan bij al de misslagen, zoo in het beleid der zaken aldaar, als in de bejegening van Diepo Negoro begaan; die misslagen zijn genoegzaam bekend; ook ligt de verdere ontwikkeling daarvan geheel buiten mijn tegenwoordig bestek.

Eene omstandigheid echter meen ik hier andermaal te moeten opmerken, namelijk, hoe gereedelijk iemand van de Vorstelijke familie onder de Javanen eenen aanhang vinden kan, bereid om zich tegen het wettig gezag te verzetten.

De vroegere geschiedenis van Java, ook vóór wij ons gebied over hetzelve hadden uitgebreid, levert daarvan reeds de bewijzen op.

De Vorsten zijn niet zeldzaam door hunne aanverwanten van den troon gestooten en hebben zeer dikwerf oproerigheden en opstanden, door hen te weeg gebragt, te beteugelen gehad.

Niet weinig wordt de gelegenheid om aanslagen tegen den troon te ondernemen, of wel andere vijandelijke daden te plegen, begunstigd door het aanwezen onder de Javanen van eene talrijke klasse van menschen, inzonderheid onder de proletaires, eindelijk genegen zich onder de banier van een befaamd man te scharen en met denzelven een rooversleven te leiden.

Met behulp van deze worden al die andere personen, die daartoe uit hen zelven minder genegen zijn, gedwongen deel aan de onderneming te nemen en, zoo deze niet dadelijk verijdeld, maar tijd gelaten wordt zich te ontwikkelen, en inzonderheid wanneer aan dezelve in den aanvang eenig geluk ten deel valt, groeit het getal der aanhangelingen wel ras aan als eene avalanche, brengt gruwzame en langdurige oorlogen voort, die vroeger, gelijk ik reeds gezegd heb, de Vorsten van den troon stieten, en later zelfs meermalen voor het Gouvernement gevaarlijk geworden zijn.

Zoodanige opstanden zijn zeldzaam geweest in landen, geheel

aan ons bestuur onderworpen, waarschijnlijk een gevolg, dat de bevolking voor de aanverwanten der Regenten niet dat ontzag heeft, als wij gewoon zijn aan ieder Prins van den Mataram te betoonen, terwijl wij nog bovendien eene betere policie en de dadelijke beschikking over de noodige middelen om oproerige bewegingen te verijdelen of te beteugelen, merkbaar bijdragen, om die voor te komen, zijnde alverder door de ondervinding bevestigd, dat daar waar het bestuur wordt uitgeoefend door Regenten van oude herkomst en van een gevestigd gezag, en dezen door eene talrijke familie en grooten aanhang benevens 's Gouvernements magt en invloed worden ondersteund, het bezwaarlijk gaat, een groot aantal oproerlingen te verzamelen, en de zamenrottingen ligtelijk in de geboorte worden gestikt; althans er bestaan geene voorbeelden, dat dezelve vroeger in onze oude provinciën immer eenige noemwaardige uitbreiding hebben verkregen.

Zoodanig eene policie uit te oefenen in de landen van den Keizer en van den Sultan, was intusschen met de voormalige gesteldheid van zaken niet mogelijk.

Het gebied der Vorsten toch was zóó dooreen geweven, dat niet alleen provinciën en districten tusschen de beide Hoven verdeeld waren, maar zelfs vele dorpen in dezelve, hun gemeenschappelijk toebehoorden.

Ieder Vorst had er zijn eigen bestuur en ingezetenen, die tevens niet zeldzaam deelden in den afkeer der Vorsten van elkander.

Hoe zou het mogelijk geweest zijn in zulk een land eene goede policie te vestigen, daar de misdadiger als het ware slechts eenige voetstappen ver behoefde te gaan om zich op een ander grondgebied te bevinden, waar hij zoo al geene dadelijke bescherming ontmoette, dan toch zeker buiten het bereik zijner regters en Hoofden geplaatst was; vandaar dan ook dat de Keizer in den ganschen loop van den oorlog zoo weinig tot onze hulp en tot zijn eigen verdediging heeft kunnen bijdragen, en dat zelfs op vele plaatsen zijne onderdanen door die van Djokdjokarta gedwongen werden, met dezelve gemeenschappelijke zaak te maken, waartoe zij ook welligt niet ongenegen waren, omdat men mag aannemen, dat insgelijks zij in den afkeer tegen de Europeanen, hoewel in eenen minderen graad, dan die van Djokdjokarta, deelden.

De derde Vorst van het Mataramsche Rijk, Mangkoe Negoro,

is de kleinzoon van den beroemden Maas Said, die in den vroegeren Javaschen oorlog van 1746 tot 1755 mede tegen den Keizer was opgestaan en gemeene zaak met den Pangeran Mangkoe Boemie gemaakt had, doch dezen op het laatst afviel en voor zich zelven den troon des Keizers beoogde. Hierdoor geraakte hij in oorlog, zoowel met den Keizer en den Sultan, als met de kompagnie, en dezen oorlog een geruimen tijd met moed en volharding volgehouden hebbende, zag men zich eindelijk verpligt hem een gebied van 4000 tjatja's in de landen van den Keizer af te staan, welk Prinsdom nu door zijnen reeds genoemden kleinzoon, den tegenwoordigen Vorst Mangkoe Negoro, wordt bezeten.

Maas Said, zoowel van den Keizer als van Mangkoe Boemie afvallig geworden zijnde, zoo werd hem door beiden een wrok toegedragen, die op hunne nageslachten is overgegaan, en dus ook nog bestendig tegen Mangkoe Negoro wordt gevoed.

Deze Prins onderhoudt reeds sedert vele jaren ten dienste van het Gouvernement een gewapend en gedisciplineerd korps, hetwelk dan ook grootendeels door hetzelve bezoldigd wordt en zoowel in den vorigen oorlog tegen de Engelschen, als in de jongste Javasche onlusten bewijzen van trouw en verkleefdheid aan het Europeesch bestuur gegeven, en hetzelve naar beste vermogens heeft bijgestaan, hetwelk doet zien dat van Mangkoe Negoro in ons belang een nuttig gebruik te maken is.

Ook de Vorsten van Madura hebben het Gouvernement in den oorlog op Java en schier in alle oorlogen, welke hetzelve te voeren heeft gehad, krachtdadig ondersteund; niet alleen hebben zij aanzienlijke korpsen hulptroepen geleverd, maar ook hunne zoons hebben met moed in onze gelederen gestreden.

Deze Vorsten, drie in getal, verdienen dan ook te worden aangemerkt als trouwe bondgenooten, van welke het Gouvernement bij eene goede bejegening steeds gewigtigen bijstand kan verwachten. Zeer opmerkelijk is het, dat in de landen dezer kleine Vorsten zoo zelden onlusten van eenige beduidenis uitbreken, en dat die Vorsten meermalen belangrijke diensten aan het Gouvernement hebben kunnen bewijzen, terwijl het voormaals zoo veel magtiger Rijk van Solo, ook vóór onze komst in deze gewesten, zoo dikwerf door oproerige Prinsen van den bloede in opstand is gebragt, en zelfs onderscheidene der aldaar geregeerd hebbende Vorsten door oproerigen zijn onttroond, hebbende het Hof van Solo steeds in het algemeen eene

buitengemeene zwakheid aan den dag gelegd, zoo in deszelfs eigene verdediging, als in betrekking van onzen bondgenoot, schoon toch in vele omstandigheden aan de goede gezindheid van de aldaar regerende Vorsten voor het Gouvernement niet heeft kunnen worden getwijfeld, te minder, daar hun eigen belang, dikwerf hun zelfbehoud, daarin betrokken was.

Het komt mij voor, dat de oorzaak van de meerdere rust, in de kleinere vorstendommen genoten, hoofdzakelijk moet worden gezocht in den eerbied van den Javaan voor zijne Hoofden, inzonderheid zoo dezelve van vorstelijken bloede zijn en sedert meerdere geslachten het gezag over hen hebben gevoerd. In de groote vorstendommen schijnt die eerbied meer verdeeld te zijn tusschen de Prinsen van hun geslacht, en alzoo niet uitsluitend aan den regerenden Vorst te worden geschonken, hetwelk namelijk daarvan het gevolg is, dat deze Vorsten zich in de meest verwijderde provinciën nimmer vertoonen, en dus aldaar onbekend zijn, en dat de eerbied der bevolking zich meer tot hun geslacht, dan tot hun persoon bepaalt; bovendien kunnen in het beperkt gebied van een' geringeren Vorst, even als zulks reeds van de Regentschappen is aangemerkt, geene onlusten ontstaan of dezelve worden immers meestentijds, alvorens ontwikkeling verkregen te hebben, bekend, waardoor ze ook beter te beteugelen zijn, en het mag daarvoor worden gehouden, dat het besef tevens dat eene niet zeer talrijke bevolking, nog onderling verdeeld, de middelen niet bezit, om eenen uitgebreiden volksopstand te onderhouden, veel bijdraagt om kwalijk gezinde Hoofden af te schrikken zulk eene gevaarlijke zaak te beproeven, te meer nog daar het aan het karakter van den Javaan eigen is, zich weinig met de aangelegenheden van zijne naburen te bemoeijen of zich met hunne twisten in te laten, die zich dan ook meestal tot wezenlijke of veronderstelde grieven tegen den leenheer bepalen, en waarvan dus anderen geheel vreemd zijn.

Zoo, bijvoorbeeld, hebben noch de ingezetenen van Tagal, noch die van de Preanger Regentschappen eenig deel genomen in de vroegere onlusten van Cheribon, noch deze laatsten in die der Vorstenlanden, zoodat ook zij, die eenen opstand tegen hun wettig hoofd ondernemen, op geenen bijstand van elders kunnen rekenen.

Dat de onlusten menigvuldiger en van veel uitgebreider aard geweest zijn in het voormalig gebied van Solo, dan in de klei-

nere staten schijnt dus, behalve aan den verdeelden invloed tusschen de regerende Vorsten en Prinsen van den bloede, en de zonderlinge verdeeling der Rijken, ook nog daaraan te moeten worden toegeschreven, dat de onderscheidene deelen des Rijks te ver van de hoofdplaats verwijderd waren, om met de gebrekkige inlandsche policie tijdig onderrigt te zijn van zamenzweringen, die aldaar worden gesmeed, waardoor een opstand eene uitgebreidheid kon verkrijgen, alvorens gepaste middelen ter beteugeling van denzelven konden worden aangewend, terwijl door de talrijke bevolking, welke in de zaak werd gewikkeld, en de vele middelen tot tegenstand, welke daardoor verkregen werden, zoodanige oproerige bewegingen niet zeldzaam geducht en moeilijk te overwinnen waren; bovendien is het bij de beperkte beschaving en gebrekkige staatsinrigtingen voor de Vorsten hoogst bezwaarlijk eene groote magt, uit de andere provinciën getrokken, gedurende eenen langen tijd op den been te houden, waarbij nog komt, dat de inlander eerder aan den wil van zijne eigene, hoezeer mindere Hoofden, gehoorzaamt, dan aan de bevelen des Keizers, zoodat wanneer deze Hoofden in het misnoegen deelden of door vrees of intrigues aangespoord werden, om niet al datgene te doen wat men billijkerwijze van hen had mogen verwachten, zoodanige opstanden de gevaarlijkste gevolgen na zich sleepten en den regerenden Vorst ook niet zelden het onderspit deden delven, gelijk dit dan ook de loop der zaken geweest is bij vele vroegere opstanden, zoowel tegen de Keizers van Solo als onlangs tegen het bestuur van het Rijk van Djokdjokarta; hierin ligt alzoo het bewijs, dat groote inlandsche Rijken, zoowel voor de Vorsten zelve, als voor de rust van Java gevaarlijk zijn, en dat derhalve 'sGouvernements belang nadrukkelijk vordert, dat geen gebied, onder een eenig Hoofd, te uitgebreid worde, welke overweging ook op onze provinciën kan worden geacht van toepassing te zijn.

Uit deze korte schets van de politieke gesteldheid van Java bij mijne aanvaarding van het bestuur, zal het, vleie ik mij, genoegzaam gebleken zijn, dat de hoofdkracht van Diepo Negoro toen wel is waar grootendeels was verminderd, doch dat hij en eenige met hem ronddwalende Hoofden toch nog steeds gevaarlijk bleven voor het Gouvernement, zoo uit hoofde der geestgesteldheid in vele provinciën van het Mataramsche Rijk, als van de ongunstige gevoelens, die men den Javaan in vele onzer provinciën moest toeschrijven, voorts, dat een talrijk le-

ger, zoo lang die Hoofden niet onderworpen of gevangen genomen waren, en door gepaste verordeningen de rust behoorlijk was verzekerd, als noodzakelijk moest worden beschouwd; dat vele, zelfs strijdige belangen, zoo der Prinsen, die ons trouw gebleven als die tot ons overgekomen waren, geregeld moesten worden, evenzeer als die der Hoven zelve; dat inzonderheid de inwendige policie in de vorstenlanden en de grensscheiding tusschen de beide Rijken moesten worden verbeterd, en dat er dus nog zeer vele bezwaren waren uit den weg te ruimen, alvorens de rust en vrede op eene duurzame wijze op Java kon worden gevestigd.

Reeds had de oorlog meer dan 20 millioenen gulden verzwolgen; 18 à 20,000 man waren daarin van onze zijde gevallen, en mogelijk 100,000 Javanen, zoo door het zwaard als den honger en de ellende, onafscheidelijk verbonden aan de wijze, waarop de inlanders oorlog voeren, omgekomen; zulk een' staat van zaken kon niet blijven voortduren en moest, zoo veel mogelijk, voor den vervolge worden voorgekomen, daar er, zonder dat, op geen herstel van zaken hier te lande te rekenen was.

Dan het was op Java niet alleen, waar de geest der onrust heerschte: ook in vele bezittingen buiten hetzelve werd eene ontevredenheid opgemerkt, die niet zeldzaam tot dadelijkheden oversloeg en allerwege eene gespannenheid aanduidde, welke het Gouvernement, reeds door zulk eenen zwaren oorlog op Java gedrukt, ten uiterste belemmerde.

Het zal ook noodig zijn, bij deze bezittingen voor een oogenblik stil te staan.

Op de Westkust van Sumatra was in den jare 1822 een oorlog uitgebarsten, ten gevolge van onderlinge religietwisten tusschen de inlandsche bevolking aldaar. Eene dweepzieke Mahomedaansche secte, bekend onder den naam van Padries, had derzelver gezag met geweld in de binnenlanden uitgebreid en pogingen aangewend, om derzelver invloed tot in de bezittingen van het Gouvernement te verspreiden. De onderdanen van hetzelve, ongenegen zich aan de strenge bepalingen dier dweepers te onderwerpen, hadden de hulp van het Gouvernement ingeroepen; deze was hun verleend geworden, en zoodoende de oorlog ontstaan.

Deze oorlog was aanvankelijk met voordeel gevoerd; dan eenige tegenspoeden en inzonderheid de mislukte aanval op

Mara Palm, en de dientengevolge ondergane nederlaag, had onze magt en aanzien daar zeer doen verminderen en daarentegen den euvelmoed der Padries, die reeds vele Europeanen afgemaakt en 6 onzer veldstukken veroverd hadden, aanmerkelijk doen vermeerderen, terwijl deze te meer toenam, toen de in 1825 op Java uitgebarsten oorlog het noodzakelijk had gemaakt, onze troepen voor het grootste gedeelte uit de buitenbezittingen terug te trekken, waardoor ook de Westkust van Sumatra van een aanzienlijk getal der aldaar gedetacheerde manschap werd ontbloot. Gedurende den ganschen oorlog op Java had geene noemwaardige versterking derwaarts kunnen worden gezonden, hetgeen dan ook had geleid, dat, bij mijne komst in deze gewesten, onze magt en invloed ter gemelde kust zich weinig verder dan tot den naasten omtrek onzer forten uitstrekte.

Een kampong, Narras genaamd, in de nabijheid van Padang gelegen, had zich zelfs feitelijk tegen het Gouvernement verzet, en twee expeditiën, tegen dezelve ondernomen, waren met verlies teruggeslagen.

Ook op Banka waren moeijelijkheden ontstaan met de Chinezen, die men eene andere betaling had willen opdringen, dan vroeger met hen was overeengekomen, waardoor wij gevaar liepen, de opbrengst der tinmijnen aanmerkelijk te zien afnemen.

Te Palembang en Benkoelen heerschte rust; in het eerste gebied werd het gezag van het Gouvernement dagelijks meer en meer bevestigd.

Naar Borneo waren reeds militaire expeditiën ondernomen, dàn geene derzelven had het oogmerk bereikt, en de Chinezen aldaar, inzonderheid die te Montrado gevestigd, bleven niet alleen weigerachtig zich aan het Gouvernement te onderwerpen, maar bekreunden zich zelfs zeer weinig aan het gezag der Vorsten, in wier landen zij zich gevestigd hadden.

De expeditie, in den jare 1825 naar Celebes gezonden, was tevens bestemd om, na de zaken op dat eiland hersteld te hebben, zich derwaarts te begeven, en was daartoe reeds op reis, toen zij ten gevolge van den inmiddels uitgebroken oorlog op Java teruggeroepen werd, zoodat de zaken op Borneo, bij gebrek aan magt, in denzelfden verwarden toestand bleven.

Op Celebes was in den jare 1824 eene expeditie tegen Tanette en Saepa ondernomen, en het Rijk van Boni door eene

expeditie, in den jare 1825 derwaarts gezonden, getuchtigd, alwaar de zaken dan ook in zooverre waren hersteld, dat de vijandelijkheden hadden opgehouden, hoezeer gemeld Rijk zich nog steeds ongezind toonde, om toe te treden tot het Bongaysch kontrakt, in den jare 1824 met de overige Vorsten van Celebes gesloten; en daarbij eene geheel onafhankelijke houding jegens het Gouvernement openbaarde.

In de Molukkos en op de Noordwestkust van Celebes was alles rustig.

De Vorsten van Ternate en Tidor, gelijk mede de Hoofden van Menado en de Vorst van Makasser, hadden aanzienlijke korpsen hulptroepen naar Java gezonden, om het Gouvernement in het voeren van den oorlog aldaar behulpzaam te zijn, en daardoor bewijzen gegeven van hunne goede gezindheid: eene omstandigheid van te meer belang en van te hooger waarde, daar in al deze bezittingen onze krijgsmagt, door de omstandigheden op Java, zeer was beperkt geworden.

In de buitenbezittingen was dus, wel is waar, op vele plaatsen voorziening noodig, doch niet zoo dringend, of de aandacht kon aanvankelijk tot Java worden bepaald, hetgeen te meer noodig was, aangezien dat eiland alleen de hulpmiddelen bezat, en verder moest opleveren, om de finantiële bezwaren, waaronder het Gouvernement als gebukt ging, te doen ophouden.

Alvorens over te gaan tot eene opgave der maatregelen, door mij aangewend, om de rust en de orde in deze gewesten te herstellen en het gezag en Europeesch bestuur op duurzame grondslagen te vestigen, zal het noodig zijn, ook den staat der finantiën en de andere aangelegenheden, zoo als ik die aangetroffen heb, op te geven, en te dien einde, in de eerste plaats, over te gaan tot de beschouwing van den

FINANCIËLEN STAAT DEZER GEWESTEN IN 1830.

Op den 1sten Januarij 1830, en dus weinige dagen vóór mijne komst hier te lande, was de staat van 's lands kassen als volgt:

Java en Madura		*f* 3,615,504.81
Buitenbezittingen		" 1,532,049.79
Gelden onder weg	*f* 419,820.64½	
Af te betalen in wissels	" 170,796.69	
		" 249,023.95½
Totaal generaal		*f* 5,396,578.55½

De loopende schuld, die deels eene dadelijke verevening vorderde, deels in de laatste zes maanden van het jaar moest worden voldaan, beliep niet minder dan *f* 4,073,896.51.

De uitgaven voor de eerste zes maanden van het jaar gingen zelfs in gewone tijden de inkomsten over dat tijdvak aanmerkelijk te boven zoodat, al waren er geene schulden te betalen geweest, het administratief kapitaal reeds op zich zelve voor eene geregelde administratie onvoldoende was.

Deze staat van zaken bestond reeds sedert eene reeks van jaren, en had het Gouvernement in groote moeijelijkheden gewikkeld, zoodat dikwerf de noodzakelijkste betalingen moesten worden uitgesteld, terwijl nimmer noemwaardige fondsen voorhanden waren, om nuttige ondernemingen tot stand te brengen.

Het deficit tusschen ontvangsten en uitgaven over 1829 werd voorloopig begroot op 9 millioen, en bij het afsluiten der boeken is het gebleken, dat hetzelve, afgescheiden zelfs van de betalingen daarin voor vroegere jaren gedaan, en dus op zich zelve beschouwd, een te kort van *f* 7,001,313.20 heeft opgeleverd.

De kosten van den oorlog hebben daartoe voorzeker veel bijgedragen; doch deze, van de algemeene uitgaven gereduceerd wordende, zoo blijkt het, dat de gewone uitgaven de ontvangsten toch nog aanmerkelijk overschreden.

Over den jare 1828 was dat resultaat eenigermate gunstiger geweest, ten gevolge van de buitengewone ruime opbrengst der koffijtuinen in 1827, zijnde over 1828 niet minder uitgevoerd dan 400,000 pikols.

Ook over het geheel vroeger tijdperk van 1817 tot 1825 bestond er almede een aanmerkelijk nadeelig verschil tusschen de baten en lasten, en zulks in weerwil dat er tijden waren geweest, dat alle producten, en de koffij zelfs vier à vijf kapitalen, hooger dan in 1830 waren verkocht geworden, dat het Gouvernement toen niet belast was met de betaling der rente en aflossing van eene schuld van circa *f* 45,000,000 (welke in het vervolg uit de inkomsten van Indië zouden moeten worden gekweten) evenmin als met die bezwarende buitengewone oorlogskosten, welke in 1830 reeds tot 5 à 6 millioen jaarlijks waren gestegen.

Van daar dan ook dat, schoon de gewezen Kommissaris Generaal Du Bus de bezuinigingen zoover gedreven had, als de omstandigheden slechts eenigermate toelieten, en hij de be-

lastingen zooveel had verhoogd, als de staat van zaken maar immer gedoogde, geene gepaste verhouding tusschen de inkomsten en uitgaven was verkregen, dan zelfs niet wanneer de kosten van den oorlog niet werden in aanmerking genomen.

Voor het tijdperk van 1831 tot 1835 was, onder het bestuur van den genoemden Commissaris Generaal, eene begrooting ontworpen, volgens welke de baten voor die vijf jaren zouden

bedragen de som van	ƒ 106,753,275.—
en de lasten daarentegen	" 104,730,999.—
zoodat hetzelve zou opleveren een batig slot van	ƒ 2,022,276.—
of jaarlijks	ƒ 404,455.—

Bij de begrooting echter was niet gerekend op de jongste beleening van ƒ 15,000,000.—, omdat deze, tijdens de opmaking van dezelve, nog niet in Indië bekend was; over de leening evenwel moest ƒ 1,050,000.— jaarlijks aan rente en aflossing betaald worden, zoodat alleen daardoor, in plaats van een batig saldo, een te kort van ruim ƒ 600,000.— jaarlijks zou zijn ontstaan.

Daarbij was in de zamenstelling der begrooting gerekend op eenen staat van volkomen rust, en zelfs niet in laste gebragt de uitgaven, die bij het herstel van den vrede het gevolg moesten zijn van den nasleep des oorlogs, en die, volgens een vroeger schrijven van den Commissaris Generaal, nog jaren zouden moeten worden gedragen, alvorens geheel op te houden.

Bij die begrooting was insgelijks niet gerekend op de vele uitgaven, welke, den weerloozen staat van al onze bezittingen in aanmerking genomen, de defensie en meer andere werken van algemeen nut noodzakelijk vorderden.

Alles was bij dezelve met zulk eene spaarzaamheid berekend, dat men zeer wel voorzien kon, dat zulk eene begrooting nimmer gedurende een lang tijdperk zou kunnen worden nageleefd, al was het alleen daarom, dat daarbij niets was opgebragt voor oorlogskosten, die, hetzij op Java hetzij in de buitenbezittingen, zouden kunnen worden gevorderd, en die, gelijk de ondervinding bewezen heeft, te dikwerf ontstaan, om bij eene financiële begrooting te worden over het hoofd gezien.

Aan hetzelfde gebrek, dat in deze begrooting bestond, namelijk dat men daarbij van eenen idealen staat van zaken was uitgegaan, hebben alle vroegere, door Commissarissen Generaal

en andere hoogere ambtenaren ontworpen financiële stelsels geleden; van daar dan ook, dat geene derzelven aan de daarop gegronde verwachtingen hebben beantwoord, en dat de uitkomsten meestentijds een zonderling contrast hebben opgeleverd met de resultaten, welke men volgens die stelsels moest te gemoet zien. Geenzins wil ik hiermede beweren, dat het den ontwerpers van die stelsels aan goede trouw of bekwaamheid zou hebben ontbroken, verre van dien; met eene eenige uitzondering heb ik allen persoonlijk gekend en velen daarvan zelfs van zeer nabij, onder anderen die sedert 50 jaren aan het hoofd des bestuurs hier geplaatst geweest zijn; doch wat meer is, ik ben in de gelegenheid geweest hunne ontwerpen en derzelver uitwerkselen, voor zooverre die in uitvoering gebragt zijn, van nabij gade te slaan. Ik heb voor mij dan ook de innige overtuiging, dat welligt met een paar uitzonderingen allen met ijver, zelfs velen met buitengewonen ijver en trouw de belangen van het Gouvernement hebben behartigd, dat daaronder onderscheidene mannen van uitstekende bekwaamheden geweest, en dat derhalve de beschuldigingen tegen hen, door eigenbaat, afgunst en teleurgestelde eerzucht zoo dikwerf ingebragt, even onregtvaardig als onverdiend geweest zijn; zoo dus de verwachtingen, waartoe hunne opgaven en voorstellen aanleiding gaven, niet zijn vervuld geworden, is zulks zeker niet toe te schrijven aan gebrek aan goede trouw of ijver, maar daaraan, dat zij op omstandigheden en op eenen loop van zaken hebben gerekend, welke niet hebben plaats gevonden.

Het ligt zoo zeer in den aard van den mensch te gelooven, dat hij, na eene zekere verkregen ondervinding, teleurstellingen zal kunnen voorkomen, welke hij als geene noodzakelijke gevolgen van den aard der dingen, maar als toevalligheden aanmerkt, die door een wijs beleid af te weren of voor te komen zijn, en dat hij zelfs het vermogen bezit aan anderen den weg te kunnen aanwijzen, welke daartoe moet worden gevolgd. Latere ondervinding echter doet dikwerf zien, dat verkregene ervaring niet altijd voldoende is om nieuwe bezwaren voor te komen of, zoo die ontstaan, uit den weg te ruimen, en welke bezwaren maar al te dikwerf het gevolg zijn van gebeurtenissen, geheel buiten het vermogen van menschelijke berekening gelegen, zoodat het niet zeldzaam gebeurt, dat de mensch, na den afloop van zoodanig een tweede tijdperk, evenmin over zich zelve, als over den loop der dingen te vreden is. Hoe dus zou men

kunnen verwachten, dat anderen, ten gevolge van onze raadgevingen, misslagen zullen vermijden, die wij zelve niet zouden hebben weten te ontgaan?

Van daar dan ook, dat men bij de beschouwing van den financiëlen loop der zaken in Indië, niet zoozeer de aandacht vestigen moet op hetgeen daaromtrent is voorspeld, als wel op de werkelijk verkregen resultaten, en dat dan ook daarna de waarde der onderscheidene gevolgde stelsels moet worden beoordeeld.

Het zal tot ons doel, wat de Javasche aangelegenheden betreft, niet noodig zijn tot een meer verwijderd tijdperk, dan tot dat van het jaar 1780 op te klimmen, daar, hoezeer ook de handel der kompagnie in onderscheidene vroegere tijdvakken met afwisselend geluk gevoerd was, haar toestand niettemin alstoen als zeer gunstig kon worden beschouwd; dan het is in dat jaar, dat een oorlog met Engeland uitbrak, en het is daardoor en ook later door resolutie van 1795, dat de kompagnie is ten val gebragt.

Ten gevolge der zware verliezen, welke de kompagnie in evengenoemden oorlog leed, was zij verpligt tot het doen van geldleeningen, die haar meer en meer deden verachteren, zoodanig dat in 1790 hare schuld tot ruim 66 millioen was aangegroeid, en destijds reeds weder eene nieuwe leening van 10 millioen werd noodig geacht.

In dezelfde mate dat de schuld der kompagnie aangroeide, namen ook hare hulpmiddelen af, dewijl de rente en aflossingen een groot gedeelte harer inkomsten verzwolgen, en ook in die zelfde mate verminderde het vertrouwen, hetwelk vroeger in het beheer harer zaken was gesteld; weldra werden de gevoelens, die daaromtrent vroeger waren aangekleefd en gunstig geoordeeld, met hevigheid bestreden, en niet alleen de gebreken harer administratie, die inderdaad menigvuldig waren, ten strengste gegispt, maar men sloot tevens ook de oogen voor het vele goede, dat werkelijk in hare instellingen werd aangetroffen. Men verlangde als het ware, dat de goede planten en het onkruid beide zouden worden uitgeroeid, en dat de akker op eene nieuwe wijze zoude worden bezaaid en bearbeid. Met welk gevolg intusschen deze experimenten gemaakt zijn, zal onze verdere beschouwing aanwijzen.

De gebreken, welke men meende opgespoord te hebben, betroffen voornamelijk de huishoudelijke inrigtingen in Indië. De

heeren Nederburgh en Freykenius werden dientengevolge, in den jare 1791, als Commissarissen Generaal voor Indië benoemd, doch kwamen eerst den 13den November 1793 hier te lande aan; de heeren Alting en Siberg werden aan dezelven toegevoegd, en aan deze hooge Commissie was opgedragen om de oorzaken van den verachterden staat van zaken op te sporen en het gebrekkige te verbeteren.

De heer Freykenius, spoedig na deszelfs komst overleden zijnde, bleef de heer Nederburgh voornamelijk met deze zaak belast.

De menigvuldige memoriën, rapporten en andere stukken, hier nog in de archieven voorhanden, strekken ten bewijze van de kunde van dien ambtenaar, en tevens van den ijver, in zijne betrekking aangewend. Bij eene dier stukken, met name dat van 4 Julij 1795, den vermoedelijken toekomstigen staat van zaken betreffende, worden de middelen om tot eene behoorlijke uitkomst te geraken, aangewezen, en zijn tevens twee calculatieve berekeningen gevoegd, die ter adstructie van het opgegevene moeten strekken.

De staat, onder N°. 1 hiernevens gevoegd, doet zien, dat bij dat ontwerp de baten der kompagnie verondersteld werden te kunnen worden gebragt op *f* 23,087,533.— en de lasten daarentegen op *f* 22,035,154.—, en dat mitsdien jaarlijks een batig slot van *f* 1,052,379.— zou kunnen worden verkregen.

De gebeurtenissen, daarop in het jaar 1795 en later gevolgd, hebben verhinderd dat ontwerp in deszelfs geheelen omvang in werking te brengen, en vermits daarbij onder anderen op vele producten gerekend werd uit landen, die, gelijk Ceylon en anderen, in het bezit der Engelschen verbleven zijn, zoo zou, al waren de zaken overigens op den daarbij aangenomen voet gebleven, daardoor alleen de gelegenheid ontbroken hebben, om den algeheelen uitslag van dat ontwerp aan de ondervinding te toetsen.

Dan, hoezeer nu ook de mogelijkheid daartoe ontbreekt, zal het evenwel niet moeijelijk zijn aan te toonen, dat de daarbij aangenomen staat van zaken thans voor geene de minste toepassing meer vatbaar zou zijn.

De lasten van Indië zelve, daarop uitgetrokken, bedragen slechts *f* 5,244,434.—, en thans kost het Departement van Oorlog, zoo aan gewone als buitengewone uitgaven, op het spaarzaamst berekend, alleen circa *f* 7,000,000. — en deze

som bedraagt nog niet het $\frac{1}{3}$ der tegenwoordige uitgaven, waarin het in de gegevene omstandigheden voorzeker niet mogelijk zou zijn eenige noemwaardige vermindering te brengen.

Intusschen is het geenzins onbelangrijk een oogenblik stil te staan bij de middelen, welke die hooge Commissie destijds als geschikt heeft voorgedragen, om den vervallen staat der kompagnie te herstellen, want, hoezeer een stelsel in deszelfs geheelen omvang niet meer aanwendbaar moge zijn, volgt daaruit nog geenzins dat niet van enkele deelen van hetzelve een nuttig gebruik zou kunnen worden gemaakt, inzonderheid zoo het mogelijk is de resultaten, die men daarmede beoogde, aan de ervaring te toetsen, hoedanig onderzoek nog de heilzame strekking heeft om misslagen, reeds eenmaal begaan, in den vervolge te vermijden, daar men onkundig daarvan, ligtelijk door eenen gunstigen schijn misleid, tot het nemen van proeven overgaat, die reeds vroeger gebleken zijn aan het beoogde doel niet te beantwoorden.

Deze wijze van beschouwen biedt tevens het oordeel aan, dat men daardoor bekend wordt met de herkomst van vele instellingen en gebruiken, die ook thans nog bestaan of althans hunnen invloed doen gevoelen, waardoor men al verder in de gelegenheid gesteld wordt derzelver meerdere of mindere waarde met volledige juistheid te beoordeelen.

Het stelsel, door de genoemde Commissie aangenomen, was, gelijk dat rapport aanwijst, deels gegrond op de voordeelen van het drijven van eenen eigen handel voor rekening van de kompagnie met gehuurde schepen, deels op eene verdere uitbreiding der territoriale inkomsten van Indië, en eindelijk hoofdzakelijk op eene uitbreiding van kultures, producten opleverende voor de markt van Europa geschikt. De handel, welke de kompagnie gewoon was in Indië te drijven, berustte voor een niet gering gedeelte op overeenkomsten, waarbij dezen zich hadden verbonden om eene zekere hoeveelheid producten tot bepaalde, veelal lage, prijzen aan haar te leveren.

De onderdanen der Vorsten in Indië zijn veelal gewoon de lasten, aan dezen verschuldigd, even gelijk zulks in de middeneeuwen plaats vond, in voortbrengselen van hunnen grond te voldoen.

In een land als Indië, waar alles zoo spoedig aan bederf onderworpen is, was het natuurlijk dat tot het even bedoelde einde bij voorkeur die voortbrengselen gekozen en alzoo ge-

teeld werden, welke, om mij zoo eens uit te drukken, eenen zekeren tijd konden duren, en waarvan de overvloed gereedelijk kon worden verkocht en verruild tegen voorwerpen van algemeen gebruik.

Het is bekend dat de handel van Europa met Indië vroeger over Egypte en wel voornamelijk door de Venetiërs gedreven werd, en dat op die wijs aan sommige der toenmalige voortbrengselen van Indië een débouché naar ons werelddeel werd verschaft, hetwelk aldaar ruime voordeelen opleverde.

Daar echter de voortbrengselen, tot dezen handel uit Indië benoodigd, hier met geringen arbeid te verkrijgen en dus overvloedig voorhanden waren of althans spoedig werden, waren ze daardoor en door de beperkte vraag naar dezelve tot lagen prijs te verkrijgen en, hoezeer die voortbrengselen tot hooge prijzen in Europa werden verkocht (het gevolg ook deels van de zware transportkosten destijds aan den vervoer verbonden, en deels van de groote risico, waarmede deze was vergezeld) en dus belangrijke winsten afwierpen, had zulks echter geen merkbaren invloed op de prijzen hier te lande, hoofdzakelijk ter oorzake dat deze handel in het schier uitsluitend bezit van eenige weinige kooplieden was.

De Portugezen de Kaap de goede Hoop omgezeild zijnde, vonden bij hunne aankomst hier te lande dan ook de meeste van de gemelde voortbrengselen, namelijk die voor de Europesche markt geschikt, in handen der Vorsten, en het viel hun niet moeijelijk met dezen voordeelige overeenkomsten te treffen en zich daardoor in het bezit van die voortbrengselen te stellen; het transport nu zooveel minder kostbaar geworden zijnde, konden zij ook daardoor hoogere prijzen betalen dan vroeger waren besteed, zonder daarom minder ruime voordeelen te behalen.

Ten einde zich het bezit van dien voordeeligen handel te beter te verzekeren, hadden de Portugezen onophoudelijk geijverd de Vorsten meer van hen afhankelijk te maken, waarin zij dan ook op vele plaatsen niet ongelukkig waren geslaagd.

Nadat uit eenige niet zeer gunstig uitgevallene pogingen onzer landgenooten, die mede op het voorbeeld der Portugezen de Kaap de Goede Hoop waren omgezeild, gebleken was dat de middelen, waarover bijzondere personen beschikken konden, niet toereikten om tegen den invloed, welken de Portugezen zich hebben weten te verschaffen, en die natuurlijk al het mogelijke in het werk stelden om dien van anderen te weren, op te wegen

en een aanmerkelijk deel in den handel van Indië te verkrijgen, werd eene vereeniging tot stand gebragt onder den naam van Oost-Indische kompagnie, die, over ruime middelen kunnende beschikken, sterke eskaders uitzond en weldra door het aanbieden van gunstige kontrakten de inlandsche Hoofden aan hare zijde trok, en voorts met openbaar geweld de Portugezen uit alle zoodanige bezittingen verdreef, waar zij de uitbreiding van haren handel in den weg stonden, hetgeen dan ook tevens ten gevolge had, dat de kompagnie op schier alle punten in die voordeelige kontrakten optrad, welke vroeger door de Portugezen met de Vorsten werden aangegaan.

Het lag in den aard der zaak opgesloten, dat zulk een ligchaam als de Oost-Indische kompagnie afkeerig zijn moest van alle mededinging, en dus allen vreemden handel trachtte uit te sluiten; zoo lang toch deze kon worden geweerd, bleef de kompagnie niet alleen in het bezit van het grootst mogelijk voordeel, maar werd tevens de aanleiding tot geschillen en moeijelijkheden tusschen haar en de Vorsten, waarmede zij verbindtenissen had aangegaan, afgesneden en voorgekomen.

De bevolking betaalde als naar gewoonte hare schatting in produkten, en de Vorsten ontvingen daarvoor van de kompagnie de gewone en dikwerf eene hoogere betaling, dan zij vroeger gewoon waren te genieten, zoodat in dezen stand van zaken ook slechts zeer beperkte middelen en eene weinig omslagtige en onkostbare administratie gevorderd werd, om zulk eenen handel te besturen. Trad daarentegen vreemde concurrentie in het spel, en bood die de Vorsten hoogere prijzen aan, dan zij met de kompagnie hadden bedongen, dan werd het eigenbelang dier Vorsten opgewekt om, hetzij dan bedektelijk, hetzij met geweld, zich te onttrekken aan verbindtenissen, welke hun van achteren bleken schadelijk te zijn.

De noodzakelijkheid om zulks zooveel immer mogelijk voor te komen, had reeds de Portugezen, en later in geenen minderen graad de kompagnie, geleid om zich de opperheerschappij over onderscheidene landen te verschaffen, hetgeen al dadelijk eene vermeerdering van omslag en ruimere middelen vorderde, zoodat zij ook dáár alleen haren uitsluitenden handel heeft kunnen staande houden, waar hare magt toereikend was, om hare verkregene regten te beschermen.

Dit intusschen is niet het geval geweest in het uitgestrekte Indostan en evenmin in China.

In het eerstgenoemde land deden zich de Engelschen, en later de Franschen, als mededingers op en waren niet te weren. Zulks veroorzaakte dat welras de krachtigste middelen tot zelfverdediging gevorderd werden, en dat spoedig de winsten tot niets zouden zijn gereduceerd, zoo niet de kompagnie in vele andere landen van Indië zich dien invloed had weten te verschaffen, dat zij als bezitster dier landen werd beschouwd, en dien ten gevolge om er den handel van anderen uit te sluiten.

Hierdoor behield zij altijd een voordeelig débouché voor de waren, in Indostan gekocht, deed dezelve in die landen, waar zij den voorrang had weten te behouden, met groot voordeel slijten en bezigde de daarvoor ontvangen fondsen ter geheele of gedeeltelijke kwijting van de produkten, voor de markt van Europa geschikt, die aan haar volgens de kontrakten moesten worden geleverd.

Op die wijze dreef zij in Indië eenen handel van haven tot haven, welke op den staat van den Heer Nederburgh onder het hoofd van Winsten op den handel in Indië vermeld staat.

Bij het ontwerp van de hooge Commissie werd de totale winst op dien handel nog op *f* 2,650,000 geraamd; vroeger was die veel aanzienlijker en zelfs meer dan toereikende geweest, om met de gewone inkomsten van eenige belastingen alle uitgaven in Indië te bestrijden, doch de inmiddels ontstane mededinging had de bedoelde winst tot de even aangegevene som doen dalen. Al had men later dien handel ook willen herstellen, zoo zouden, ingeval dezelve al met eenig voordeel had kunnen worden gevoerd, de winsten ongetwijfeld veel minder bedragen hebben, daar onderscheidene landen, waaruit dezelve hadden moeten worden getrokken, onder het gezag van Engeland waren overgegaan, en vermits hetzelve daarbij nog den vrijen invoer van deszelfs waren had weten te verkrijgen in vele andere oorden, waar de bevolking vroeger gewoon was uitsluitend bij de kompagnie zich van het noodige te voorzien.

Het tweede middel, door de meergenoemde commissie als geschikt opgegeven, om Indië tot eenen meerderen trap van welvaart te brengen, bestond, gelijk ik reeds gezegd heb, in de uitbreiding der kultures voor de markt van Europa geschikt.

Door het verdrijven van de Portugezen uit eenige bezittingen, zooals uit de specerij-eilanden, door de oorlogen, welke de kompagnie verpligt geweest was met eenige Vorsten, gelijk dien van Jacatra en anderen, wiens landen zij had veroverd

te voeren, en eindelijk door het verleenen van hulp aan de Vorsten in derzelver binnenlandsche oorlogen, waarvoor zij bij eenen gunstigen afloop veelal door den afstand van landen werd schadeloos gesteld, was het aan de kompagnie gelukt om op verscheidene punten een niet onaanzielijk grondgebied in volle souvereiniteit te verkrijgen.

In verschillende plaatsen van 's kompagnie's gebied waren reeds onderscheidene stelsels van bestuur en kultures beproefd, waarvan eenige met eenen uitslag, die eene gunstige toekomst voorspelden; dan op den duur hadden dezelve zeldzaam aan de verwachtingen beantwoord, en de ondernemingen gingen dan ook veelal geheel te gronde.

Zoo bij voorbeeld had men, na het verlies van Braziliën, de suikerteelt in de Ommelanden van Batavia zeer uitgebreid, en ook door middel van Europesche en Chinesche ondernemers, met behulp van huurlingen, daartoe voornamelijk uit het Cheribonsche ontboden, eenige andere kultures beproefd. Dan, bij de toenemende uitbreiding der suikerkultuur in de West-Indiën en den daardoor veroorzaakten lagen prijs van dat artikel, was deze kultuur hier te lande weder teruggegaan en schier geheel verloopen.

Vele gronden in de Bataviasche Ommelanden waren aan particulieren in alodiaal eigendom afgestaan, onder eenige bepalingen nogtans van de teelten sommiger gewassen, die tot de handelsartikelen der kompagnie behoorden, door welken maatregel de kultuur van rijst en andere voortbrengselen eenige uitbreiding verkreeg.

Over het algemeen echter hebben deze ondernemingen aan den handel der kompagnie gering voordeel aangebragt, waarom dezelve ook slechts weinig belangstelling bij het toenmalig bestuur hadden verworven.

Van tijd tot tijd waren wel is waar eenige proeven genomen, om andere nuttige teelten, gelijk bij voorbeeld de zijdeteelt, in te voeren, en men had zelfs landbouwers uit Europa doen komen, om den Javaan in eenige takken van dezen landbouw behoorlijk te onderrigten, doch noch het een noch het ander had tot gunstige resultaten geleid, blijkbaar omdat deze proefnemingen met te weinig kennis in het vak van landbouw ondernomen werden en nimmer met de vereischte volharding waren voortgezet. De kompagnie volgde dan ook liever, zelfs in de provinciën waar zij het volkomen oppergezag verkregen had, de oude gebruiken der inlandsche Vorsten.

De schatting, welke de souvereinen gewoon waren uit die provinciën te trekken, behield de kompagnie aan zich zelve en ontving die naar lands gebruik in natura.

Over het algemeen ziet men in het geheele tijdvak van meer dan 150 jaren den geest dier instelling in alle zaken der kompagnie doorstralen. Als een handelsligchaam zocht zij slechts voedsel voor eenen winstgevenden handel; de bestuurders harer provinciën, met uitzondering van die der specerij-eilanden, waren alleen handelsagenten, die zich nimmer met de politieke aangelegenheden der landen, waar zij gevestigd waren, dieper inlieten, dan de handelsbelangen der kompagnie vorderden, en die het bestuur der bevolking nagenoeg geheel aan de inlandsche Hoofden overlieten, en althans zelden eenigen inbreuk maakten op de gewoonten en gebruiken der ingezetenen, veel minder dezen door belasting of andere krenkende inrigtingen van zich verwijderden.

Het is dan ook op die wijs, dat de kompagnie zich bij alle volken, die zij naar dat stelsel bestuurde, welgevallig heeft gemaakt, waarvan het bewijs strekt, dat zij zeldzaam eenen oorlog tegen hare onderdanen te voeren gehad heeft, maar integendeel bij dezen in alle vijandelijke aanvallen van inlandsche Vorsten krachtdadigen bijstand heeft gevonden, zoodat de kompagnie tot bescherming tegen kwaadgezinde Vorsten geene uitgebreide magt in den Indischen archipel behoefde.

Destijds vorderde de krijgsmagt der kompagnie niet meer dan *f* 2,500,000 voor alle hare bezittingen, en thans moet door het Gouvernement tot hetzelfde einde en met een veel minder uitgebreid bezit ruim *f* 7,000,000 worden besteed, terwijl deze zoo aanzienlijke meerdere uitgaaf nog naauwelijks kan strekken om het Gouvernement op alle punten te doen eerbiedigen.

Men voege hierbij dat daar waar de kompagnie, gelijk te Banda en de Ommelanden van Batavia en op eenige andere punten, van haren gewonen regel van bestuur en handel afweek, zij de grootste moeijelijkheden ondervond, welke niet zelden onlusten en bloedige tooneelen opleverden, en men zal ligtelijk kunnen nagaan dat een handelsligchaam, uit den aard zijner instellingen, meer tot commerciële speculatiën, dan tot territoriale veroveringen geneigd, eene stellige voorkeur gaf aan eene inrigting, met haren aard meer strookende, dan aan eene die bij ondervinding bleek haar van hare oogmerken te verwijderen, te meer nog, daar de ondervinding van dien tijd deed

zien, dat zij, door zich uitsluitend tot den handel te bepalen, het doel harer vereeniging volkomen kon bereiken.

Het kost voorzeker weinig moeite om thans menigerlei misslag in het bestuur der kompagnie aan te wijzen; dan het is niet minder waar, dat de zaken zich a posteriori doorgaans geheel anders vertoonen dan a priori, en zij die thans zooveel wijsheid in de kritiek der handelingen van de voormalige kompagnie aan den dag willen leggen, zouden mogelijk, zoo zij in de noodzakelijkheid geweest waren, om onder den drang der plaats gehad hebbende en dikwerf moeijelijke omstandigheden eenen korten weg aan te wijzen, ondervonden hebben: que la critique est aisée, mais l'art difficile.

Wanneer men bedenkt, dat de Oost-Indische kompagnie alleen uit eene vereeniging van kooplieden was voortgekomen, die hunne ondernemingen met een matig kapitaal begonnen; dat zij op vele plaatsen eenen magtigen en wel gevestigden vijand te bestrijden had, zonder daartoe eene noemenswaardige ondersteuning van den staat te genieten; dat zij niettemin middel heeft weten te vinden om zich een gebied te verwerven, grooter dan vele rijken van den eersten rang in Europa; dat zij daarop gedurende meer dan anderhalve eeuw een zeer voordeeligen handel heeft gedreven; en eindelijk dat zij alleen ten val is gebragt door het geweld van eenen buitenlandschen, voor den staat te magtigen vijand en door de inwendige onlusten in ons vaderland, dan valt het niet te betwijfelen of de kompagnie zal door latere geslachten beschouwd worden als een schitterend monument van het rustig beleid, de volharding en van den moed onzer voorvaderen, onder welke dezelve is opgerigt en heeft gebloeid, en onze nageslachten zullen voorzeker edelmoedig genoeg zijn, om de misslagen en het beleid harer zaken aan te merken als het onafscheidbaar gevolg van menschelijke kortzigtigheid in de berekening van toekomstige gebeurtenissen.

De zaak uit dat oogpunt beschouwende, zal men tevens geneigd zijn datgene, wat vroeger gedaan en beproefd is, met eenen aandachtigen blik te verwaardigen, en wat daarin nog goed en bruikbaar gevonden wordt, andermaal aan te wenden ter bereiking van oogmerken, waartoe de ondervinding heeft doen zien, dat hetzelve met vrucht kon worden gebruikt.

De verwaandheid alleen kan het zich veroorloven, met geringschatting neder te zien op datgene wat door ervarene mannen,

met eene langdurige ondervinding verrijkt, is daargesteld; maar het gezond verstand zal bestendig genegen zijn de wijsheid daar te zoeken, waar de uitslag bewezen heeft dat de middelen wel gekozen zijn.

Het is dan ook niet te verwonderen, dat de Hooge Commissie, in 1791 benoemd, niet zoo eensklaps al hetgeen vroeger zoo vruchtbaar geweest was in goede uitkomsten, ter zijde stelde, en dat, hoezeer de veranderde loop der omstandigheden eene wijziging daarin noodig maakte, zij niettemin trachtte datgene te behouden, wat nog als bruikbaar kon worden beschouwd, en zelfs in het daarstellen van het nieuwe zoo min mogelijk afweek van regels, vroeger met voordeel gevolgd.

Vandaar dan ook dat zij, om verlies van handelsartikelen elders geleden, te vergoeden, besloot om de teelt van eenige handelsproducten in 's kompagnies bezittingen aan te moedigen, en de kommissie daarin met geringe wijzigingen den weg insloeg, strookende met het aloud gebruik der bevolking.

De uitbreiding der koffij- en suikerkultures scheen ten gevolge van de hooge prijzen, door de gebeurtenissen te St. Domingo veroorzaakt, de meeste voordeelen te beloven; voornamelijk echter wekte de suiker de belangstelling op, omdat dezelve aan onderscheidene trafieken arbeid verschafte, en voor den handel in Indië zelven als hoogst nuttig werd beschouwd.

De koffij werd, voornamelijk door middel van den zoogenaamden dwangarbeid, gekultiveerd, eene benaming, gegeven aan eene wijze van kultivatie door hen, die niets van de gewone huishouding van Indië verstonden, of die beoogden de vroegere inrigtingen in een hatelijk daglicht te stellen, ten einde hunne eigene geliefkoosde, veeltijds hersenschimmige ontwerpen meer ingang te doen vinden. En waarin bestond dan die dwangkultuur? Eigenlijk in niets anders dan in eene heffing van de belasting in natura, welke, gelijk wij reeds vroeger hebben doen opmerken, strookte met de oude gebruiken dezer landen, waaraan de bevolking zoo zeer gehecht was, en welke wij straks nader, van de kultures handelende, meer in het bijzonder zullen doen kennen.

Het was inzonderheid in de Preanger Regentschappen en op eenige andere plaatsen van Java, dat aan de koffijteelt uitbreiding werd gegeven en, schoon van tijd tot tijd eenige teleurstellingen door onkunde der ambtenaren, slechte keuze van gronden en onbehoorlijk toezigt ondervonden zijn, waardoor de

toen berekende productie van 150,000 pikols of 18,000,000 ℔ niet zoo spoedig tot stand kwam, als wel verwacht was, zoo was niettemin het oogmerk in zoover bereikt, dat binnen een kort tijdsbestek eene aanmerkelijke hoeveelheid koffij was verkregen, waarin dan ook in de spoedig gevolgde ongelukkige jaren het middel is gevonden om de kolonie uit die finantiële ongelegenheden te redden, welke anders, gemerkt de gestremde kommunicatie met het moederland, schier onoverkomelijk zouden zijn geweest.

De suikerkulture was mede volgens hetzelfde beginsel op eenige plaatsen van Java's noord-oostkust beproefd, maar inzonderheid erlangde dezelve eene belangrijke uitbreiding in de Bataviasche Ommelanden door middel van vrijwillige ondernemingen van particulieren, met behulp van Chinezen en van boejangers, en die kultuur steeg dan ook reeds spoedig tot de aanzienlijke hoogte van 12,000,000 ℔.

Ook de bestaande bepalingen ten aanzien van de leverancie van katoenen garens, de teelt van indigo en peper, werden mede herzien en verbeterd, en de meergenoemde Commissie was van oordeel, dat met deze middelen Java eerlang tot de retouren naar het moederland zou bijdragen:

aan koffij..................18,600,000 ℔
″ peper....................365,000 ″
″ katoenen garens...........60,000 ″
″ indigo....................30,000 ″
en ″ suiker.................8,000,000 ″

en voorts nog voor den handel op Perzië en in Japan zou afwerpen 4,600,000 ℔ suiker, 22,000 ℔ cardamon, 115,000 ℔ tamarinde en 140 leggers arak.

Het ontwerp der Commissie intusschen is nimmer volledig in werking gebragt, zoo door de afschaffing der kompagnie als door het verlies van onderscheidene bezittingen, waardoor zoowel de handel in Indië van haven tot haven aanmerkelijke veranderingen onderging, als de retouren verminderden, waarop bij dat ontwerp was gerekend.

Het is dus zeer moeijelijk te zeggen in hoe ver de uitkomst zonder die gebeurtenissen aan de verwachting zou hebben beantwoord; dit echter mag men aannemen dat, daar de uitgaven in Indië ten uiterste spaarzaam, ja gelijk meermalen is aangetoond, te laag berekend waren en daarbij niet in aanmerking

waren genomen de toevallige nadeelen, welke uit inlandsche en Europesche oorlogen, die dikwerf zulk eenen nadeeligen invloed op de financiën dezer landen hebben gehad, kunnen ontstaan, het meergemeld ontwerp geene genoegzame waarborgen opleverde voor het duurzaam bestaan en het krediet der Maatschappij.

Dan hoezeer ook dat ontwerp, ten gevolge van de gebeurtenissen in Europa, niet is verwezenlijkt, zoo min ten aanzien van de daarbij voorgenomene uitbreiding der kultures, als met opzigt tot het beheer der zaken in het algemeen, en hoezeer ook ten gevolge dier gebeurtenissen de eigen handel der kompagnie al zeer spoedig daarop vernietigd en aanvankelijk is vervangen geworden door eenen plaatselijken verkoop, zoo aan vreemde als aan eigene kooplieden, blijft niettemin datzelfde ontwerp de aandacht overwaardig, als de grondslagen bevattende, waarop alleen, gelijk nader blijken zal, een stelsel van kultures in deze gewesten kan worden gevestigd.

Ook behoort het de oplettendheid niet te ontgaan, dat de kompagnie destijds met eene jaarlijksche betaling van *f* 4,758,000 aan rente en aflossingen was belast (zie Bijlaag N°. 1), welke bij de vernietiging van het oktrooi der kompagnie door den Staat is overgenomen, die wel is waar zich daarbij tevens in het bezit dezer landen en van alle eigendommen der Maatschappij stelde, doch daarin evenwel geenzins eene geëvenredigde schadeloosstelling voor deze opoffering gevonden heeft.

Het verdient hier te worden opgemerkt, dat, hoezeer volgens het ontwerp der kommissie eenige wijzigingen in de gewone behandeling der kompagnie's zaken zouden zijn teweeg gebragt, daarbij niettemin het eenmaal aangenomen systema werd aangenomen en behouden, namelijk uitsluitenden handel, het bestuur der inlanders door hunne eigene Hoofden volgens hunne voorvaderlijke gewoonten, zonder of althans met geringe tusschenkomst van Europesche ambtenaren [1], en eindelijk het heffen van belastingen in natura, bepaaldelijk in producten voor de markt van Europa geschikt.

In een tweede tijdperk kunnen gevoegelijk worden gerangschikt de jaren van 1795 tot 1808, omdat gedurende dat tijds-

[1] Eenige geringe uitzonderingen, gelijk te Amboina, Banda en in de Ommelanden van Batavia, verdienen hier geene bijzondere melding, daar het hier alleen de vraag is naar het algemeen aangenomen beginsel.

verloop het vroeger stelsel door den drang der omstandigheden eene aanmerkelijke wijziging heeft ondergaan.

Door den op nieuw ontstanen oorlog tusschen de Bataafsche republiek en Engeland werd namelijk alle communicatie tusschen het moederland en deszelfs koloniën afgesneden en hier te lande een stelsel van vrijen handel, of liever eene toelating van alle schepen, aan onzijdige of bevriende mogendheden behoorende, aangenomen en aan die schepen de produkten, waarover het Gouvernement beschikken kon, verkocht.

Het zal dus noodig zijn te onderzoeken wat de staat der Indische financiën onder den invloed van dat stelsel geweest is.

Reeds heb ik aangemerkt, dat de schulden der kompagnie met de vernietiging van haar octrooi door den staat werden overgenomen, en dien ten gevolge het Indisch bestuur van de betaling derzelve of althans van de zorg daarvoor was ontlast. Daarbij nu moest worden gevoegd, dat weldra de meeste bezittingen in handen der Engelschen geraakten, zoodat Java en eenige onbeduidende etablissementen, gelijk Makassar, Bandjermasing en Timor, overbleven en door de overmagt der Engelschen ter zee van het moederland waren afgescheiden.

Het bestuur hier te lande was derhalve toen aan zijne eigene krachten overgelaten, en uit de destijds voorhandene hulpbronnen zijn dan ook de middelen gevonden om de zaken gaande te houden, in weerwil van de buitengewone oorlogsuitgaven, welke in dat tijdsgewricht werden gevorderd; hierin ligt dan ook een ontegenzeggelijk bewijs, dat men met de inrigtingen van dien tijd in staat was om in alle behoeften der kolonie ruim te voorzien, en dat derhalve de verachterde staat der kompagnie alleen moet worden geweten aan de gebrekkige aanwending der verschillende middelen, welke in haar bereik stonden om in al hare noodzakelijke behoeften te voorzien.

Gedurende den oorlog van 1795 tot den vrede van Amiens vonden onderscheidene producten van dit land eenen gereeden aftrek tegen zeer voordeelige prijzen; de koffij onder anderen werd van 18 tot 25 Spaansche matten de pikol verkocht; de suiker daarentegen werd met veel moeite tegen 6½ Spaansche mat van de hand gezet.

Van den voorraad werd jaarlijks zoo veel verkocht als ter bestrijding der geldelijke behoefte gevorderd werd, hetgeen ten gevolge had dat die voorraad aanmerkelijk toenam. In 1800 was dezelve gestegen tot 35,000,000 ℔ koffij op Batavia, en

6,250,000 ℔ elders; 1,500,000 ℔ suiker (?), 6,368,898 ℔ peper op Batavia en 600,000 ℔ elders, 47,804 ℔ indigo, 233,924 ℔ katoenen garens en vele andere artikelen, te zamen uitmakende een gewigt van 55,755,420 ℔ en eene geldswaarde van p. m. *f* 14,183,733.15^{s}.

In 1796 daarentegen hadden de restanten bedragen een gewigt van 58,712,268 ℔ en eene geldswaarde van *f* 17,436,816, zoodat het gouvernement, met uitzondering der buitengewone oorlogslasten, in deszelfs inkomsten ruim het middel gevonden had om de uitgaven te bestrijden.

De zaken gingen op dezen voet voort tot aan den vrede van Amiens, wanneer het koloniaal bestuur in Holland bevel gaf om de koffij en andere producten naar Holland over te zenden.

In de jaren 1802 en 1803 werden dientengevolge aanzienlijke ladingen met koloniale voortbrengselen derwaarts afgescheept, en wel te zamen eene hoeveelheid van ruim 34,000,000 ℔, ter waarde van ruim *f* 8,000,000, waartegen vandaar zoo in geld als in goederen ten behoeve van het bestuur is afgezonden voor eene waarde van ongeveer *f* 4,000,000.

Bij het weder uitbreken kort daarop van den oorlog werden de zaken op den vorigen voet teruggebragt, de producten aan vreemden verkocht, en daarmede voortgegaan tot den jare 1808, of het derde tijdperk onzer beschouwing.

Bij den overgang van het bestuur aan den Gouverneur Generaal Daendels, bedroegen de restanten koopwaren in de magazijnen eene waarde van p. m. *f* 7,600,000.

Rekent men nu hierbij de waarde van hetgeen in 1802 en 1803 meer naar Europa gezonden dan van daar ontvangen is, zoo verkrijgt men weder nagenoeg een gelijk bedrag in waarde als in 1800, en dit bevestigt alzoo mijn vroeger gezegde, dat namelijk het bestuur in Indië van 1795 tot 1808 in deszelfs middelen de inkomsten gevonden heeft van deszelfs bestaan, en zulks ondanks de verliezen waaraan hetzelve, ten gevolge van den loop des oorlogs, is blootgesteld geweest, ondanks het bezwarende van het onderhouden en de bezoldiging van een leger van niet minder dan 10,000 man, ondanks voorts de belangrijke kosten, die het onderhoud van eene sterke vloot van vier linieschepen en 10 of 12 mindere vaartuigen gedurende meerdere jaren hebben veroorzaakt, en eindelijk nog ondanks de uitgaven, aan de defensiewerken besteed, bij al hetwelk nog

de onkosten moeten worden gevoegd van het weder in bezit nemen der Molukkos, uit het hierboven ontwikkelde oogpunt beschouwd, heeft alzoo het financiëel beheer in Indië in genoemd tijdvak, dus van 1795 tot 1808, een niet ongunstig resultaat opgeleverd; doch zoo men daarbij in aanmerking neemt, dat de schulden der kompagnie door den staat waren overgenomen, en dat de renten van die schulden door de natie, zonder daarvan eenige vergoeding te genieten, gedragen werd, dan is dat resultaat op verre na niet bevredigend, schoon het altijd blijft te bewijzen dat Indië met de toen aangenomen regelen in meer rustige tijden voordeelen zou hebben opgeleverd, zoo al niet voldoende om deszelfs schulden te kwijten, dan toch om den last daarvan aanmerkelijk te verminderen, daar destijds de buitengewone lasten, ten gevolge van den oorlog, jaarlijks door elkander genomen meer dan *f* 1,710,105.15[s] hebben bedragen.

De Gouverneur Generaal Daendels het bestuur aanvaard hebbende, begreep teregt dat eene verdere uitbreiding der kultures als het geschikte middel moest worden geacht om de inkomsten te vermeerderen, en deze landen dienstbaar te maken aan de belangen van het moederland.

Van eenen voortvarenden, doch tevens zeer gewelddadigen aard zijnde, lette hij te weinig op de omstandigheden en de billijke behandeling der bevolking.

Eene aanplanting voor 200,000 pikols koffij werd bevolen en met meer spoed dan overleg ten uitvoer gebragt, zoodat, deels door eene ongelukkige keuze der gronden en deels door gemis aan behoorlijk toezigt, de dientengevolge gedane aanplantingen niet dan geringe vruchten hebben opgeleverd.

Evenzoo begreep de Generaal Daendels dat de voormalige instellingen, namelijk om de districten te doen besturen door handelsagenten, die, gelijk hunne benaming van opperkoopman, koopman en onderkoopman aanduidde, blootelijk als kooplieden waren te beschouwen, door den veranderden staat der zaken evenmin uitvoerbaar als raadzaam was, daar deze agenten, gelijk reeds vroeger is opgemerkt, zich weinig met de aangelegenheden der inlandsche huishouding inlieten, en daarbij schier al hunne inkomsten moesten vinden uit zekere handelsvoordeelen, hun oogluikende toegestaan, waaruit vele misbruiken waren voortgevloeid. Het genot dier voordeelen werd derhalve afgeschaft en verboden en, zoowel aan de Europesche als inland-

sche ambtenaren, vaste tractementen toegelegd, aan het gewigt der betrekking geëvenredigd.

Het lijdt geene bedenking of deze inrigting was, bij eene oordeelkundige toepassing, als eene belangrijke verbetering in het beheer der zaken te beschouwen.

De overhaasting echter, waarmede ten tijde van den Gouverneur Generaal Daendels alles werd ondernomen en tot stand gebragt, en de geringe aandacht, welke daarbij aan de regten der bevolking en hare gebruiken werd geschonken, was veelal oorzaak dat de toen genomene maatregelen zoo weinig aan het oogmerk hebben beantwoord en zoo veel ontevredenheid bij den inlander hebben doen ontstaan, terwijl daarbij nog onderscheidene dier maatregelen ontijdig waren bevolen.

Het debiet der producten werd ten gevolge der uitbreiding van het stelsel van blokkade, door Engeland aangenomen, al meer en meer belemmerd en eindelijk geheel gestremd, terwijl de uitbreiding der kultures eene vermeerdering van administratief kapitaal vorderde.

Van dáár veelal de financiële ongelegenheden, in dit tijdvak ondervonden, het aanmaken van papieren geld, onereuse leeningen enz., waarvan de nadeelige invloed later maar al te zeer is ondervonden, en van hetwelk nu nog de last gedragen wordt.

Het bestuur was tevens, ten gevolge dier nieuwe inrigtingen, bij mindere inkomsten veel kostbaarder geworden. In het voorgaande tijdperk had hetzelve jaarlijks ruim *f* 5,000,000 bedragen, onder den Generaal Daendels stegen de uitgaven tot circa *f* 8,000,000, en terwijl men vroeger de huishoudelijke lasten nagenoeg met de baten had kunnen bestrijden, leverden dezen thans, vergeleken met de uitgaven, een nadeelig slot op van circa 4 millioen gulden; zelfs dan wanneer de waarde der producten, die destijds als onverkoopbaar zijnde werden opgeslagen, ten voordeele der baten gebragt werden, zoude het resultaat een minder voordeeligen stand dan vroeger aanwijzen.

Het tableau, door den Gouverneur Generaal Daendels ontworpen en in zijn werk voorkomende sub bladzz. 120—124, schijnt, wat de financiële aangelegenheden van Indië betreft, wel is waar een gansch ander resultaat, althans voor de toekomst en in tijden van vrede te beloven; dan men behoeft slechts het oog te slaan op de vele plaatsen, die aldaar in ontvang en uitgaaf voorkomen, om overtuigd te zijn dat die berekening tot diegene behoort, van welke ik in den aanvang gesproken

heb, namelijk tot de zoodanigen, waarbij aan anderen wordt opgedragen de vruchten van hunnen arbeid te oogsten, die zij daarvan zelve niet hebben weten te verkrijgen.

Zoo komen onder anderen op dat tableau 300,000 pikols koffij voor, berekend tegen eenen prijs van 20 rijksdaalders de pikol; vooreerst was, gelijk de ondervinding heeft doen zien, die hoeveelheid van de genomene maatregelen van den Gouverneur Generaal Daendels niet te verwachten, en ten andere de prijs in tijd van vrede te hoog gesteld. De middelbare prijs der koffij op Java kan, bij eenen overslag van den stand der markt gedurende tien jaren, voor niet hooger dan 15 rijksdaalders de pikol worden aangenomen, zoodat alleen door het verschil in prijs op dat artikel p. m. 1,500,000 rijksdaalders jaars minder zou worden ontvangen, dan geraamd is.

Ditzelfde geldt van de peper, welk product bovendien op Palembang geheel vervallen is, en derhalve almede eene vermindering van 160,000 rijksdaalders oplevert.

De opgave ten aanzien van het Banka's tin zou insgelijks aanmerkelijk moeten worden gewijzigd, daar ten gevolge van de gebeurtenissen te Palembang de kontrakten, vroeger met de Vorsten aldaar bestaan hebbende, zijn vervallen.

Het eiland Banka is sedert door de Engelschen in bezit genomen, en thans het eigendom van het Gouvernement, en het is er zeer ver af, dat de voordeelen, die hetzelve oplevert, een millioen gulden zuiver zouden bedragen.

Even zoo is de opgebragte hoeveelheid Japansch koper overdreven, daar geene grootere kwantiteit dan hoogstens 8 à 10 duizend pikols 'sjaars kan worden verkregen, in weerwil van de herhaalde pogingen, bij het Japansch Gouvernement aangewend, om den kopertaks te verhoogen. Ook de specerijen zijn ad 1.000,000 rijksdaalders te hoog berekend, kunnende dezelve thans voor geene ƒ700,000 worden verkocht. De geraamde ontvangsten zijn dus zeker ƒ2,500,000 te hoog aangenomen, en evenzoo zijn de geprojecteerde uitgaven voor geene mindere bedenkingen vatbaar.

Het leger wordt bij het tableau uitgetrokken voor 1,226,898 rijksdaalders, en evenwel was het leger, door den Gouverneur Generaal Daendels voor deze gewesten geprojecteerd, kostbaarder ingerigt dan het tegenwoordige, hetwelk zoo aan gewone als buitengewone uitgaven ƒ7,000,000, of nagenoeg het drievoudige der berekende som, kost!!!

Voor de Marine is mede naauwlijks $\frac{1}{8}$ gedeelte uitgetrokken van hetgeen daaraan moest worden geimpendeerd, zoodat zonder verder stilstaan bij de veelvuldige aanmerkingen, waartoe de ontleding der overige posten zoude aanleiding geven, de opgegevene reeds genoegzaam doen zien, dat het slot van 5 millioen rijksdaalders, welke het moederland bij het onderwerpelijke project als zuivere baten werd toegezegd, tot de gewaande, maar althans volgens het daarbij aangenomen systema nimmer te realiseren voordeelen moet worden gerekend.

Het tijdvak onder het bestuur van den Generaal Daendels heeft dus almede geene wezenlijke financiële voordeelen opgeleverd; integendeel zijn daarin vele schulden gekontrakteerd, die nu nog moeten worden gekweten, en zulks in weerwil dat het moederland toen de lasten der schulden, door de kompagnie aangegaan, bleef dragen, zijnde voorts het stelsel, door hem in zijn bestuur aangenomen, hoe voordeelig dit ook door hem is voorgedragen, ver af van met eenig vertrouwen te kunnen worden aangenomen.

De invloed en het gezag der inlandsche Hoofden over den inlander werd tevens onder het bestuur van den Gouverneur Generaal Daendels opzettelijk verzwakt, met oogmerk om de bevolking tegen hunne mishandelingen te beveiligen, dan dit had uit zijnen aard eene strekking, welke hij, als onkundig met de huishoudelijke aangelegenheden der bevolking, niet schijnt te hebben bedoeld.

Door namelijk de Inlandsche Hoofden te beschouwen als ambtenaren van het Gouvernement en aan de Hoofdambtenaren, belast met het hoogste gezag in de districten, ondergeschikt te maken, ja zelfs door, gelijk geschied is, de inlandsche ambtenaren van het eene district naar het andere te verplaatsen, werd hun eigenlijk het gezag over den inlander ontnomen en dit bij het Europeesch bestuur overgebragt, een beginsel, onder latere besturen al meer en meer uitgebreid, zoodanig dat thans in vele provinciën van het Gouvernement de bevolking geacht kon worden, onmiddelijk door Europeanen te worden bestuurd, hoezeer dan ook hare Hoofden nog altijd tot de uitoefening van dat bestuur worden gebezigd.

In 1811, toen Holland met Frankrijk vereenigd was, aanvaardde de Gouverneur Generaal Janssens, daartoe door Napoleon benoemd, het bestuur; hij vond wel is waar een aanzienlijken voorraad producten in de magazijnen voorhanden,

doch de schatkist geheel uitgeput, de kolonie van alle financiële hulpbronnen beroofd, eene bevolking op de meeste plaatsen moedeloos en verbitterd, deels ten gevolge van de vele plaats gehad hebbende veranderingen, waardoor niet zelden hare zeden en gewoonten waren aangerand, en deels door de menigvuldige en buitengewone bezwarende heerendiensten, welke zij onder het jongst bestuur onafgebroken had moeten volbrengen.

Daarbij waren door de kuiperijen en listen der Engelschen vele Vorsten van het Hollandsch Gouvernement afkeerig, die zij, zoo door omkooping als groote beloften, in hun belang hadden weten te winnen, om op die wijs de verovering dezer gewesten, waartoe eene sterke en weluitgeruste expeditie was gereed gemaakt, voor te bereiden.

Het leger was talrijk, maar zoo door het gemis, sedert zoo vele jaren, van toevoer van Europeanen, als door het gebrek aan geschikte officieren en welgeoefende manschappen, slecht georganiseerd en daarbij schier uitsluitend uit Javanen zamengesteld. Het is dan ook niet te verwonderen, dat Java bezweken is voor de geduchte magt, tegen hetzelve in 1811 aangevoerd, en dat de bevolking na eene door ons geledene nederlaag onze zijde heeft verlaten, en het eiland dien ten gevolge aan de Engelschen is overgegaan.

Een tijdvak van weinig maanden, dat de Gouverneur Generaal Janssens het bestuur heeft uitgeoefend, en wel onder omstandigheden van den opgegeven aard, was dan ook onvoldoende om eenige noemwaardige verandering in de bestaande orde van zaken op te leveren, weshalve de financiële resultaten, resultaten onder dat kortstondig bestuur verkregen, hier niet wel in aanmerking kunnen komen, terwijl daarentegen de jaren van het Engelsch tusschenbestuur, als een nieuw tijdperk, alle aandacht verdient.

De Heer Raffles hier te lande, als Luitenant Gouverneur Generaal, het tusschenbestuur uitgeoefend hebbende heeft er een bijzonder behagen in gevonden, om al onze voormalige inrigtingen, die hij niet eenmaal de moeite genomen heeft te onderzoeken en tot de kennis van welke het hem althans niet gelukt is door te dringen, ten toon te stellen, en daarentegen zijne eigene verrigtingen op het gunstigste af te malen. Het zal derhalve wel der moeite waardig zijn, bij zijne handelingen een oogenblik stil te staan, en inzonderheid de strekking en

de resultaten van het systema, door hem ingevoerd, met zijne weidsche opgaven te vergelijken.

Eene geheele verandering in het bestaande stelsel van bestuur, geschoeid op den leest van dat van Bengalen, scheen het alles afdoende middel te wezen, om de Hollandsche bezittingen geheel dienstbaar te maken aan de belangen van Engeland. Daar men echter in Bengalen ondervond, dat Java, in plaats van eenig noemenswaardig voordeel op te leveren, met al die hervormingen millioenen schats verslond, zoo moest dan ook de noodzakelijkheid dier veranderingen worden aangewezen, en tevens een gunstig vooruitzigt voor de toekomst worden geopend.

Daartoe achtte de Heer Raffles het in de eerste plaats noodig aan zijn Gouvernement eenen bedriegelijken staat voor te leggen van de financiële resultaten, onder vorige besturen verkregen, en dezen in vergelijking te brengen met de uitkomst, welke zijn bestuur had opgeleverd.

Volgens dien staat, te vinden naast bladzijde 306 van het eerste deel van 's mans werk, getiteld: "History of Java," zoude het tijdvak van 1802, 1803 en 1804 een te kort van circa 6 millioen, dat van 1808, 1809 en 1810, onder het bestuur van den Gouverneur Generaal Daendels, een te kort van ruim 8 millioen, en dat van 1812, 1813 en 1814 een te kort van 7 millioen ropijen hebben opgeleverd.

Reeds elders heb ik opgemerkt, dat de geleidelijke orde van behandeling van het bovengemeld onderwerp zou gevorderd hebben, dat de heer Raffles van af de jaren 1805, 1806 en 1807, als het bestuur van den Gouverneur Generaal Daendels onmiddellijk voorafgegaan, tot grondslag van vergelijk hadde gemaakt, of althans dat hij dat tijdvak niet geheel hadde overgeslagen, dan men behoeft slechts het oog te werpen op den zoo evengenoemden staat, om de reden van deze weglating, evenzeer als het doel des schrijvers, met dat geheele stuk te doorgronden.

Reeds is aangemerkt, dat na het sluiten van den vrede van Amiens ladingen met koloniale voortbrengselen, waaronder de koffij der Preanger Regentschappen, naar Holland waren gezonden, en zulks hoofdzakelijk om te strekken ter vergoeding der vele uitgaven, welke het bestuur aldaar ten gevolge der overgenomen schuld der kompagnie had moeten doen; over het bedoeld tijdvak dus behoorde de Preangerkoffij, die zoo aanzienlijke tak van 's Gouvernements inkomsten, niet als eene geldelijke bate van Indië op den hier bovenbedoelden staat te pa-

raisseren, en kan men door een "Sent to Europe" de revenuën over die jaren met nagenoeg de helft van derzelver werkelijk montant verminderen.

Daar zulks nu in de jaren van 1805 tot 1808 het geval niet is geweest, maar de koffij toen op Java zelve is verkocht, zoo zoude, wanneer dat tijdvak in beschouwing ware genomen, eene behoorlijke vergelijking hebben kunnen worden verkregen van de baten van het eiland met de inrigtingen van dien tijd, en daaruit gebleken zijn dat toen zelfs in tijden van oorlog de baten toereikende waren om de lasten te bestrijden, gelijk ook genoegzaam daardoor wordt bewezen, dat Indië van 1795 tot 1808 meerder aan het moederland afgeworpen dan van hetzelve getrokken heeft.

Eene getrouwe voorstelling van den voormaligen stand van zaken zoude derhalve de door den Heer Raffles gemaakte hervormingen niet zeer bij zijn Gouvernement hebben aanbevolen, en welligt de meerdere uitgave van ruim 7 millioen ropijen of circa 10 millioen Hollandsche guldens als eene nuttelooze geldverspilling hebben doen aanmerken, te meer nog daar het te kort onder het bestuur van den Gouverneur Generaal Daendels niet wel strekken kan tot bewijs, dat zulk een deficit als een noodzakelijk gevolg van de bestaande omstandigheden moet worden beschouwd, aangezien tijdens dat bestuur de verkoop van alle producten door eene strenge blokkade was gestremd en de kolonie derhalve toen een voornaam middel heeft gederfd om in deszelfs lasten te gemoet te komen.

Een tweede beweeggrond tot de plaats gehad hebbende hervormingen moest ontleend worden uit de vele en zelfs zonderlinge lasten, waaraan de Javaan tijdens de inbezitneming der kolonie door de Engelschen, volgens den Heer Raffles, onderworpen was; eene uitgebreide lijst van Javaansche namen en maten (die dus door geene van de lezers, bij wie die opgave indruk moest doen ontstaan, kon beoordeeld worden) moest daarvan tot bewijs strekken, en om vooral allen twijfel aan het werkelijk bestaan van die talrijke bezwaren voor te komen, werd de getrouwheid van de lijst gestaafd door een rapport van een der gewezen ambtenaren van rang van het voormalig Hollandsch Gouvernement, terwijl men het deed voorkomen, alsof dat Gouvernement door de vordering van al die lasten de bevolking schandelijk had onderdrukt, eene aantijging, welke de hatelijkste partijdigheid, of op nieuw de volslagendste onkunde van

den staat van zaken verried, daar het Gouvernement nimmer eene eenige dier belastingen voor deszelfs rekening had doen heffen.

Reeds vroeger heb ik bij dit verslag het oude stelsel der kompagnie opgegeven als te berusten op het beginsel, dat de Indische Vorsten en Regenten het bestuur over hunne rijken en onderdanen op den bij hun gebruikelijken voet moesten blijven uitoefenen, daar bij de kontrakten, met de Vorsten of mindere Grooten aangegaan, wel handelsvoordeelen maar nimmer het eigenlijk beheer over hunne landen was bedongen, zijnde echter later, toen eenige provinciën aan het Gouvernement werden afgestaan, aan de Regenten dier landen, wat het inwendige bestuur betrof, dezelfde regten als waarin zij vroeger hadden gedeeld, toegekend onder gehoudenis alleen, om eenige opbrengsten, die de districten vroeger gewoon waren aan hunne Vorsten te doen, aan de kompagnie af te dragen, zoodanig dat de Regenten dezelfde lasten van de bevolking zouden blijven heffen, en dus dezelfde inkomsten zouden genieten als vroeger onder hunne Vorsten.

Alle de belastingen, waarvan de Heer Raffles met zooveel ophef gewag maakt, zijn dus geene belastingen geweest van het Gouvernement, maar belastingen die de bevolking van oudsher gewoon was aan hare Hoofden op te brengen, en welke, te zamen genomen, nog geen $\frac{1}{3}$ gedeelte bedroegen der nieuwe, haar zoo edelmoedig door den Heer Raffles in het belang van het Engelsch Gouvernement opgelegd, en dat wel, om dezelve te bestrijden (bevrijden?) van den zoo drukkenden last, waaronder men beweerde dat de bevolking zoo lang had gezucht, hoezeer die last dan ook 66 pCt. minder zwaar was dan die, waardoor dezelve echter onder eene meer systematische gedaante werd vervangen.

De uitgestrekte provinciën beoosten Cheribon tot aan de straat Bali, leverden vroeger aan de kompagnie, als schatting te zamen 7500 koijangs rijst, destijds waardig p. m. ƒ 500,000 en 4500 koijangs, tegen betaling van ongeveer ƒ 30 de koijang, benevens eene geringe hoeveelheid katoenen garens, indigo, houtwerken enz., alle welke opbrengsten nog geen millioen gulden zuiver voordeel opleverden en reeds ten tijde van den Gouverneur Generaal Daendels zijn afgeschaft geworden. Deze zoogenaamde contingenten waren, ik herhaal het van oudsher geheven en opgebragt, en zijn tijdens het bestaan der kompagnie niet verhoogd.

Een derde beweegreden voor de innovatiën, tijdens het Britsch tusschenbestuur gemaakt, werd ontleend uit het drukkende der heerendiensten, anders gezegd, uit de vordering van arbeid van den Javaan zonder betaling.

Het is niet te ontkennen, dat daarvan onder den Gouverneur Generaal Daendels een schromelijk misbruik is gemaakt. Deze van eenen revolutionairen geest, eigen aan zijn tijdperk, was niet gewoon zich veel om de oude volksinstellingen te bekommeren, maar meende alle krachten en alle middelen, over welke hij de beschikking verkrijgen kon, te moeten aanwenden tot datgene, wat hij aannam te zijn het algemeene belang. De zonderlinge toestand, waarin het eiland tijdens dezen opperlandvoogd geplaatst was, namelijk geheel van alle communicatie met Europa afgesneden en aan deszelfs eigen hulpbronnen overgelaten, was van zulk een buitengewonen aard, dat hetgeen destijds geschied is, niet als het doorgaande systema van het Gouvernement kon noch behoorde te worden aangemerkt, maar wel degelijk als eene uitzondering op den algemeenen en bestendig door het Hollandsch bestuur in Indie gevolgden regel. Hiervan kon de Heer Raffles niet onkundig wezen; althans hij behoorde zulks niet te zijn geweest, toen hij zich tot regter over onze voormalige instellingen en handelingen opwierp.

Er bestaan geene voorbeelden, dat onder de voormalige kompagnie van de zoogenaamde heerendiensten immer een noemwaardig gebruik, veel minder misbruik is gemaakt; trouwens, waartoe zouden die diensten zijn aangewend?

De contingenten, welke moesten worden opgebragt, waren bepaald; langs de geheele noordkust van Java is, voor de komst van den Gouverneur Generaal Daendels, niets belangrijks verrigt, en bestond er dus ook geene aanleiding, om een groot aantal menschen in dienst te stellen, terwijl daar, waar zulks plaats had, zooals bij het trekken en vervoeren van jattie-hout uit de Gouvernementsbosschen, tot dat einde dessa's waren afgezonderd, welke tot vergoeding van dien arbeid van alle andere lasten waren vrijgesteld.

Ik herhaal het, waartoe dus zouden de heerendiensten hebben gestrekt? De arbeid zelfs aan de fortifikatie-werken te Samarang en te Batavia werd alstoen in daghuur, en wel tegen het loon, dat door partikulieren betaald werd, tot stand gebragt, en zoo de regenten zich van tijd tot tijd in het openbaar door een grooten stoet deden vergezellen en een

aantal personen tot hunnen bijzonderen dienst bezigden, geschiedde zulks, gelijk algemeen bekend is, zonder 's Gouvernements tusschenkomst en bemoeijenis, doch ten gevolge der aloude gebruiken van de bevolking, en tegen vrijstelling der personen, aan den Regent verbonden, van alle lasten en van alle opbrengsten hoe ook genaamd, zoodat het veelal als eene gunst beschouwd werd, tot de volgelingen van eenen Regent of van een Hoofd van minderen rang te behooren.

Eindelijk beschouwde de Heer Raffles de zoogenaamde dwangkultuur, welke vooral door hem op de hatelijkste wijze wordt afgeschilderd als een middel, waarvan het Gouvernement zich bediende, om tegen onevenredige prijzen meester te worden van al de produkten, door den Javaan geteeld.

Ook het in deze door den Gouverneur Generaal Daendels verrigte, strekte hem tot dekmantel; dan, ook in dat opzigt, geldt mijn vroeger betoog, dat hetzelve geenzins kon worden aangemerkt als het beginsel, waarnaar het Gouvernement in vroegere tijdperken gewoon was te handelen; zoo men derhalve de daden van het voormalig Hollandsch Gouvernement hier te lande en het stelsel door hetzelve gevolgd wil beoordeelen, moet men tot de tijdperken, die aan het bestuur van den Gouverneur Generaal Daendels zijn voorafgegaan, terugtreden en geenzins voorbeelden of bewijsgronden ontleenen uit een kort tijdvak, door geheel buitengewone omstandigheden en door handelingen van een even buitengewoon mensch gekenmerkt.

Vroeger was de dwangarbeid nagenoeg tot een der provinciën van het Gouvernement, namelijk tot de Preanger Regentschappen, bepaald. De overige provinciën deelden daarin voor geene noemenswaardige hoeveelheid, en het plan der kommissie van 1791 strekte zich ook niet uit om aan dien arbeid aanzienlijke uitbreiding te geven, gelijk genoegzaam blijkt uit de hoeveelheden producten, welke die commissie berekende, dat door Java zoude worden geleverd (hiervoren reeds gemeld) en uit de hoeveelheden, welke de Gouverneur Generaal Daendels opgeeft, dat de Preanger Ragentschappen, onder zijn bestuur, werkelijk hebben opgebragt, en dus het gevolg geweest zijn der aanplantingen vóór zijn bestuur gedaan, dewijl de koffijboom niet voor het vierde jaar vruchten begint te leveren. En op wat wijze nu was de koffijkultuur in de Preanger Regentschappen ingevoerd?

De Javanen zijn volgens de aloude instellingen verdeeld in tjatja's of familiën, dat is een hoofd en meerdere huisgezinnen van hetzelve afhankelijk; deze huisgezinnen bestaan niet alleen uit bloedverwanten, maar veelal uit arbeiders, aan het hoofd der tjatja ondergeschikt.

Het getal derzelve is grooter of kleiner, naarmate van het meerder of minder aantal rijstvelden, waarover het Hoofd der tjatja kan beschikken, en van de hulp ter bebouwing van dezelve benoodigd.

De Hoofden van tjatja's genieten van de rijstvelden, aan hen afgestaan, naarmate van derzelver vruchtbaarheid, de helft of $\frac{2}{5}$ van den oogst.

Alle verpligtingen tevens berusten volgens de aloude instellingen der Javanen op den grond en niet op den persoon.

De Souverein heeft dien ten gevolge het regt om, of eene schatting van $\frac{1}{3}$ van al de gronden eener tjatja, of wel persoonlijke dienst van de verschuldigde schatting te vorderen.

Wordt het laatste begeerd, dan bestemt de tjatja een' of meer zijner onderhoorigen, om die dienst te verrigten, die alsdan van de schatting, aan hem te betalen, worden vrijgesteld, of wel de dienst wordt tusschen de onderscheidene afhankelijke huisgezinnen (tjatja's) verdeeld, wanneer ieder persoon, daartoe gebezigd wordende, in dezelfde verhouding een minderen last aan het hoofd der tjatja opbrengt, dan waartoe hij anders verpligt zoude zijn geweest.

Deze volksinstelling wordt dikwerf onder eene andere benaming over geheel Java aangetroffen; het Hoofd der tjatja wordt veelal sikap genaamd, beteekenende werkman, bepaaldelijk evenwel zoodanig, wanneer hij met eenige openbare of bijzondere werkzaamheden van zijnen Vorst of van zijn Hoofd is belast, omdat de verpligting tot den arbeid eigenlijk op het Hoofd berust, die zorgen moet dat dezelve verrigt wordt, schoon het hem vrijstaat, zijne afhangelingen daartoe te bezigen [1]. In de Prean-

---

[1] Men heeft geheel ten onregte beweerd, dat de Javaan geen denkbeeld bezit van het regt van eigendom op den grond; volgens zijn begrip strekt zich het regt van den Souverein op een bebouwd stuk land niet verder uit, dan tot het heffen van het aandeel, dat hem volgens de adat (gebruik) toekomt, of tot het bezwaren van den bezitter met eene openbare dienst, aan de verschuldigde schatting geëvenredigd. Voor het overige gaan de gronden op de leden der familie van den eigenaar over, zij verkoopen of verhuren die onderling volgens de adat, en deze gebruiken bestaan nog

ger Regentschappen zijn de tjatja's dooreen gerekend 22 zielen of ruim 4 huisgezinnen sterk.

Zoodanig een tjatja was onder het vroeger bestuur verpligt jaarlijks 1000 koffijboomen te planten, schoon te houden en de vruchten daarvan te plukken, te droogen en af te leveren, tot al hetwelk 60 dagen arbeid in het jaar gevorderd wordt.

Hiervoor genoot zij het onbezwaard gebruik van hare rijstvelden, na betaling alleen van $\frac{1}{10}$ van den oogst aan de Regenten.

De gemiddelde hoeveelheid der rijstvelden, welke eene tjatja in de Preanger Regentschappen bezit, kan geschat worden op een jonk, of 2000 roeden, waarvan volgens de aloude instellingen een vijfde bos moet worden voldaan. Van die belasting werd de planter vrijgesteld, zoodat hij alleen belast was met de opbrengst van het verschuldigde aan de Hoofden.

De waarde van een jonk van de evengemelde grootte op *f* 75 gerekend, werd dien ten gevolge door de tjatja voor die vrijstelling *f* 7,50 genoten, terwijl bovendien voor de koffij, door dezelve afgeleverd wordende, gerekend op 2½ pikols 's jaars als de gewone opbrengst van 1000 koffijboomen, door eene tjatja onderhouden wordende, aan haar 2 rijksdaalders en 13 stuivers de pikol, of door elkander genomen *f* 12 à *f* 14 werd uitbetaald, zoodat iedere tjatja over iederen werkdag van 4 tot 5 stuivers genoot, en zulks in een land waar het arbeidsloon toen naauwelijks de helft dier som bedroeg, en dit dan was de strekking van den zoo gehaten en afschuwelijk afgemaalden dwangarbeid, die bovendien gegrond was op de aloude volksinstellingen, volgens welke namelijk de Souverein het regt bezit de belasting te vorderen in naturâ, en wel in zoodanig produkt als voor den handel geschikt was, met dat belangrijke onderscheid nogthans, dat de Vorsten gewoon waren de produkten te ontvangen enkel tegen afstand der hun aankomende grondbelasting, en dat het Hollandsch Gouvernement niet alleen deze belasting schonk, maar nog bovendien aan den planter eene ongeveer daaraan gelijkstaande som uitbetaalde.

Dit nu zijn de instellingen geweest van een Gouvernement, dat een Raffles getracht heeft zoo diep in het oog van geheel Europa te vernederen; van een Gouvernement, dat zes millioen menschen met geringe middelen onder deszelfs gezag gebragt

---

overal waar dezelve niet door de willekeurige bemoeijenissen der Europeanen met de huishoudelijke aangelegenheden van den inlander zijn vervallen.

had en zonder eene noemenswaardige militaire magt wist te besturen, en eindelijk van een Gouvernement, dat nimmer één van deszelfs provinciën tegen zich had zien opstaan, nimmer tot maatregelen van geweld had behoeven over te gaan om zich te doen eerbiedigen en zelfs, zoo als de geschiedenis van Java uitwijst, sedert de laatste 50 jaren alle oorlogen tusschen de Vorsten op Java had weten voor te komen of te verijdelen.

En wat betreft de ontwikkeling van de bevolking onder de voormalige kompagnie, zoo strekt de eigene verklaring van den Heer Raffles, in zijne gedrukte gedenkschriften vervat, namelijk dat de bevolking van Sumatra in beschaving eene eeuw aan den Javaan ten achteren is, tot een onloochenbaar bewijs, dat door de instellingen van het voormalig Hollandsch Gouvernement hier te lande, en inzonderheid door de toenmalige regeling van het Inlandsch bestuur, de beschaving onder den Javaan is vooruitgegaan en wij zullen nader zien, wat dezelfde bevolking onder andere instellingen geworden is en gedaan heeft en alsdan welligt eene betere bevestiging erlangen voor de doelmatigheid onzer oude inrigtingen, dan door het best geschreven betoog zou kunnen worden verkregen.

De hierboven ontwikkelde zoogenaamde dwangarbeid is evenwel in de Preanger Regentschappen door den Heer Raffles niet afgeschaft, maar zoo door hem als door allen, die hem sedert in het bestuur hebben opgevolgd, in wezen gelaten; aldaar bestaat alzoo die arbeid tot op den huidigen dag en voorzeker is er op Java geen tweede oord aan te wijzen, waar de inwoners meer met hun lot tevreden zijn en in alle omstandigheden meer bewijzen van trouw en verkleefdheid aan het Gouvernement gegeven hebben, dan in de bedoelde Regentschappen, daar nog de Javaan gelukkig naar zijne begrippen en noch in zijne gebruiken, noch in zijne volks-instellingen gekrenkt wordt.

De zoogenaamde dwangarbeid, die onder het bestuur van den Gouverneur Generaal Daendels ook op andere plaatsen van Java meer algemeen dan vroeger was gemaakt, is sedert daar en wel te regt afgeschaft geworden.

Die arbeid, zoodanig als dezelve door dezen onberaden gebieder was geregeld of ingevoerd, mogt met alle regt dwangarbeid genaamd worden, daar men te zijnen tijde zonder regel of orde zonder eene behoorlijke keuze van gronden en zonder de krachten der bevolking te raadplegen, koffijaanplantingen had doen bewerkstelligen tot zoodanige hoeveelheid als

slechts met eenige mogelijkheid van de planters kon worden gevorderd.

Ter vervanging echter van de voormalige contingenten, welker waarde, zoo als gezegd is, nog geen millioen gulden bedroeg, werd door den Heer Raffles aan de bevolking eene nieuwe belasting opgelegd onder den naam van landrente, die volgens de opgave, in zijn meergenoemd werk voorkomende, in den jare 1815 reeds 2,473,228 ropijen of nagenoeg drie millioen gulden afgeworpen heeft, derhalve meer dan het driedubbele der contingenten. En ware dat nog slechts het meerder bedrag geweest, dat de Javaan had moeten opbrengen, dan nog is, afgescheiden daarvan, welligt geene belasting ingevoerd, onregtvaardiger in hare beginselen en drukkender in hare strekking, dan de nu bedoelde.

Volgens het beginsel, waarop die belasting rust, moest van de sawa's, naarmate van derzelver meerdere of mindere vruchtbaarheid, de helft, $\frac{2}{5}$ of $\frac{1}{3}$ en van de tagal of hooge gronden $\frac{1}{3}$ van het gewas betaald worden.

De kwijting van het alzoo verschuldigde moest in geld geschieden, althans dat was tijdens de invoering dier belasting kennelijk het doel, en de inning derzelve werd opgedragen aan inlandsche collecteurs, die daarvoor 8 ten honderd aan perceptieloon genoten.

Het is eene op Java algemeen bekende daadzaak, dat, wanneer de eigenaar van een veld hetzelve aan anderen ter bebouwing afstaat, hij voor dien afstand de helft of $\frac{2}{5}$ gedeelte van het gewas, naarmate van deszelfs vruchtbaarheid, en de bebouwer het overige van de opbrengst voor zijne moeite geniet.

Door eene belasting te heffen van de helft of $\frac{2}{5}$ gedeelte van het gewas, verviel alzoo de waarde van alle grondbezit, voor zoover namelijk die gronden niet met eigen handen konden worden bewerkt; want wat kon aan iemand het bezit baten van een stuk grond, van welks opbrengst de eene helft of wel $\frac{2}{5}$ gedeelte aan het Gouvernement en de wederhelft of wel $\frac{3}{5}$ gedeelte aan den bearbeider moet worden uitgekeerd.

Kan men dus eene onbillijker belasting uitdenken, dan zoodanig eene, waardoor niet alleen de waarde van allen grondeigendom als het ware plotseling wordt vernietigd, maar waardoor het tevens volstrekt doelloos wordt meer grond te bezitten, dan met eigen handen kan worden bearbeid?

En zoodanig eene belasting werd NB. opgelegd met het

doel om den Javaan lust voor den arbeid in te boezemen en aan hem de vruchten voor zijnen arbeid te verzekeren. Waarlijk, eene bespotting met het belang van eene geheele natie, eenen hedendaagschen hervormer waardig.

Deze intusschen zijn nog geenzins al de bezwaren, aan het stelsel van landrente verbonden; vele anderen vermeerderen het drukkende van hetzelve. De geheele natie bestaat zeker voor $\frac{6}{7}$ gedeelte uit landbouwers, zoodat het getal der rijstteelers zeer groot en dat dergenen, die voor hun onderhoud rijst moeten koopen, zeer gering is;. kort na den oogst wordt dus de markt met rijst overladen, omdat de bezitters verpligt zijn zich, ter betaling hunner landrente, van een gedeelte van denzelven te ontdoen, hetgeen veroorzaakt dat de rijst in die oogenblikken gewoonlijk 30 pCt. en meer daalt, waarvan de Europeanen, Chinezen en Arabieren zich bedienen, om het product meester te worden, ten einde zich op die wijs, ten koste van den Javaan, te kunnen verrijken.

De Javaan gevoelt zich dikwerf, door gebrek aan geld, belemmerd in de betaling zijner landrente, en is uit dien hoofde veelal verpligt om, ter bekoming van hetzelve, voor geringen prijs een grooter gedeelte van zijne rijst te verkoopen, dan anders ter kwijting der belasting gevorderd worden kon.

Dit heeft op de meeste plaatsen te weeg gebragt, dat de Dorpshoofden met eenige vermogende lieden overeengekomen zijn, om de landrente voor geheele dorpen te betalen, doch zich daarentegen schadeloos te stellen, niet alleen door zich dat gedeelte van het gewas te doen leveren, voor de landrente verschuldigd, maar door bovendien eenen ruimen interest voor hunne voorschotten te vorderen.

Men kan dus ligtelijk nagaan, wat aan den Javaan, van den arbeid aan zijne rijstvelden besteed, onder zulk een stelsel overblijft.

Dit heeft dan ook daartoe geleid, dat de onderwerpelijke belasting meer en meer de strekking verkregen heeft, welke aan dezelve in Bengalen is gegeven.

Daar heeft men de zemindars of schatheffers aangemerkt als de eigenaars van den grond, en dus de geheele bevolking, van allen grondeigendom ontzet, aan den woekergeest van dezen prijs gegeven.

Deze wijze van belasting in onderscheidene plaatsen van Bengalen en, in navolging daarvan, ook hier te lande aange-

nomen, maakt thans een punt van onderzoek en overweging uit bij het Britsch parlement, en men zal dus het oordeel over derzelver strekking ook van die zijde vernemen, en dan beslissen kunnen, naar welke liberale beginselen Indostan, in het belang van Engeland, is bestuurd geworden, en of het aan Britsche ambtenaren betaamde, onze voormalige instellingen als een zamenweefsel van bedrog en onderdrukking voor te stellen.

Men zal al verder in het algemeen door Raffles ingevoerde stelsel de natuurlijke verklaring kunnen vinden, waarom zich, blijkens zijn eigen verhaal, te vinden op blz. ... van zijn reeds genoemd werk, tijdens het ontstaan van oneenigheden tusschen het Engelsch bestuur en Sultan Sepoe eene zamenzwering gevormd had, die zich over het geheele eiland Java uitgestrekt, en niets minder ten doel had, dan het vermoorden van al de zich aldaar bevindende Europeanen; vergelijkt men nu hierbij dien onafgebroken staat van vrede, vroeger gedurende meer dan eene halve eeuw genoten, schoon de gewezene kompagnie, in meerdere tijdperken daarvan, over geene 2000 man geregelde troepen, in staat om te veld gebragt te worden, kon beschikken, zoo laat zich de aanleiding van dat hevig misnoegen van zelve gevoelen.

Wij zullen nog nader gelegenheid hebben, om op het hiervoren ontwikkelde stelsel van belasting terug te komen, en de gevaarlijke strekking van hetzelve te doen zien.

Door deze belasting en door den loop, die dezelve gehad heeft, is intusschen een stand in de maatschappij ontstaan, namelijk die van voorschieters van geld op rijstgewassen en opkoopers van den oogst, wel is waar gering in getal in vergelijk tot de massa der bevolking, maar op zich zelven beschouwd talrijk en vermogend.

Wanneer men nu in aanmerking neemt, dat de gemeene Javaan niet kan lezen of schrijven, veel minder onze taal verstaat, zoo zal men ligtelijk bevroeden, dat het, zoo al niet onmogelijk, immers ten uiterste moeijelijk geacht moet worden, in zulk eenen eenmaal bestaanden staat van zaken plotseling verandering te maken. Zij toch, die belang hebben om denzelven te doen voortduren, zouden de eenigen zijn, waarvan het Gouvernement zich zoude kunnen bedienen, om deszelfs bedoelingen kenbaar te maken, en men kan gemakkelijk nagaan, op welke wijze zulk eene mededeeling zou geschieden.

De Javaan, van alle verandering afkeerig, omdat hij die bestendig op zijn nadeel heeft zien uitloopen, en daarbij wantrouwend van aard, zou in deze niet ligtelijk te misleiden zijn; en waarlijk de ondervinding heeft door deze lessen geleerd, om niet roekeloos met eene volksmeening van 6,000,000 om te springen, of die tegen ons in het harnas te jagen.

Ik vlei mij, door het hierboven ontwikkelde op eene voldoende wijs de resultaten te hebben aangewezen voor de zoo hoog opgevijzelde hervorming van Raffles, en tevens grondig te hebben aangetoond, met hoe weinig regt dezelve kan gesteld worden boven het systema, hetwelk de kompagnie gewoon was in het bestuur over den inlander te volgen, en zoo men bij dat alles nog overweegt, dat ten tijde van den Gouverneur Raffles slechts eene middelmatige militaire magt is onderhouden geworden; dat onder zijn bestuur de meeste der publieke werken zijn vervallen; dat toen niet eene eenige onderneming van algemeen nut aangevangen, veel minder tot stand gebragt is; en eindelijk, dat zijn driejarig bestuur 10 millioen gulden boven de opbrengsten heeft gekost, dan zal men zeer gemakkelijk tot de conclusie komen van de waarde zijner verrigtingen, die dan ook aan een ligtgeloovig publiek beter dan aan zijn eigen Gouvernement schijnen te hebben voldaan, tot bewijs van welk laatste strekt deszelfs ontslag uit het bestuur vóór de overgave der kolonie aan het Nederlandsch Gouvernement en zijne benoeming tot Resident van Benkoelen, eene zeer geringe en nietsbeduidende bezitting op Sumatra's Westkust, thans een deel dezer kolonie uitmakende.

Het tijdperk van het Britsch tusschenbestuur onderscheidt zich overigens daardoor nog van het voorgaande, dat in hetzelve het territoriaal bezit, waartoe door den Gonverneur Generaal Daendels de grond gelegd was, meer en meer werd uitgebreid; dat de inkomsten en voordeelen, welke de Regenten gewoon waren van de bevolking te genieten, aan het Gouvernement werden getrokken, en dat de Regenten en mindere Hoofden voor het gemis van een en ander werden schadeloos gesteld door het genot van vaste traktementen uit 's lands schatkist, met één woord daardoor, dat de bevolking meer en meer aan het inlandsch bestuur onttrokken en onder het onmiddellijk gezag van het Europeesch bestuur gebragt werd, wel is waar nog op eene gebrekkige wijze, daar de tijd niet had toegelaten verordeningen, welke daartoe gevorderd worden,

elders, gezegd worden de vrije beschikking over hunne personen te hebben, naardien het toch veeltijds gebeurt, dat over hen, strijdig met hunne wenschen, wordt beschikt.

Wanneer men nu grondig met de huishoudelijke wijze van bestaan eener natie bekend is, zoo kan men, bij de toepassing van een of ander beginsel op dezelve, gevoegelijk alle die uitzonderingen toelaten, welke in het belang dier natie zelve gevorderd worden.

Heeft men daarentegen te doen met een volk, met wiens maatschappelijke instellingen men onbekend is, wiens taal men niet verstaat, en in welks wijze van bestaan daarbij nog zoodanig een groot verschil plaats heeft, dat bij hetzelve geene twee distrikten worden aangetroffen, waar de huishoudelijke inrigtingen in eenige bijzonderheden, noch zelfs in de hoofdzaken overeenkomen, dan laat het zich ligtelijk gevoelen, hoe gemakkelijk men, ook met den besten wil, in zulk een geval in de toepassing van algemeene beginselen kan dwalen, en hoe dikwerf daardoor belangen kunnen worden gekrenkt en opgeofferd, die het algemeen belang gevorderd had te ontzien. En hoe moeijelijk, onder zulke omstandigheden, eene goede regtsbedeeling kan worden daargesteld, laat zich evenzeer tastbaar gevoelen. Op welk eene wijze toch zou voor een volk, als hierboven bedoeld, een goed wetboek kunnen worden ontworpen? De wederkeerige regten in de maatschappij zijn immers meestentijds alleen conventioneel, en het zou dus volstrekt ondoenlijk zijn, den Javaan in deze aan wetten en bepalingen te onderwerpen en te doen gewennen, met onze begrippen van regt en billijkheid overeenkomende, doch met de zijnen lijnregt strijdende.

Het regt moet dus hier te lande, althans zooveel mogelijk, bedeeld worden naarmate van plaatselijke en sinds onheugelijke jaren bestaande gebruiken; doch deze verschillen tot in het oneindige en zijn doorgaans, inzonderheid bij de Europeanen, die geroepen zijn regt te spreken, weinig bekend. Van daar dat dikwerf zaken, volgens een willekeurig aangenomen begrip worden beslist, een despotismus, even zoo gevaarlijk als dat van het persoonlijk gezag, en veeltijds den Javaan nog hatelijker, omdat hij sinds eeuwen gewoon was, zich in voorkomende gevallen aan de uitspraak zijner Hoofden te onderwerpen, en vermits hij maar geenzins met zijne begrippen kan overeenbrengen, dat vreemdelingen zich aanmati-

gen hem en hetgeen hij houdt zijn regt te zijn, te belemmeren, dan wel te verkorten.

Theoretisch is dan ook bij zulk een volk wel eene regtsbedeeling in te voeren, die, wat den vorm betreft, aan alle vereischten der billijkheid zoude voldoen; dan men gevoelt ligtelijk, dat er in de toepassing veeltijds botsingen zouden ontstaan ten gevolge van de bijzondere en dikwerf verschillende begrippen van den Javaan, en dat hij zich dan ook niet zelden deerlijk in zijn belang en gevoel gekrenkt zoude achten; of kan men verlangen, dat eene geheele natie afstand zal doen van derzelver voorvaderlijke gewoonten en begrippen van regt en, op het gezag van vreemden, met lijdzaamheid eene nieuwe maatschappelijke inrigting zal aannemen, welke hij niet doorgrondt en die niet eens aan de groote massa kan worden kenbaar gemaakt? Maar hoe ook dit van haar te verkrijgen? Is het niet natuurlijk dat, wanneer zij ziet dat hetgeen zij gewoon was als regt te beschouwen, niet meer als zoodadig wordt erkend, zij zich gekrenkt gevoelen moet?

Men voege nu hierbij, dat verschil van godsdienst, priesterhaat en de belangen van den zoo bevoorregten geestelijken stand, welke door zulke beperkingen zouden worden aangerand, zich als het ware te zamen vereenigen om deze ongunstig te beoordeelen en af te schilderen, en men zal alsdan gemakkelijk kunnen beseffen, hoeveel gevaar een handvol Europeanen loopen moet, die hunne wijsheid en begrippen aan millioenen menschen, waaraan zij zich niet eenmaal kunnen doen verstaan, willen opdringen, en welk eene gemoedsstemming daarvan bij zulk eene bevolking het gevolg zijn moet.

Een stelsel van vrijen handel, hoezeer het geschiktste middel om in maatschappijen, gelijk die van Europa, de meest mogelijke ontwikkeling aan de industrie te verschaffen, heeft echter niet dezelfde strekking bij maatschappelijke inrigtingen, op andere beginselen gegrond.

Java bij voorbeeld heeft, ook onder het strenge monopolie der kompagnie, eene veel groootere mate van industrie ontwikkeld dan vele naburige landen, waar de bevolking aan geene zoodanige restrictiën was onderworpen; de oorzaak daarvan zal ik bij eene nadere gelegenheid aanwijzen.

Bij het daarstellen van zulk een stelsel van vrijen handel doen zich, althans hier te lande, nog andere overwegingen op, dan de onmiddellijke vermeerdering van het vertier van waren,

en dezen zijn bestendig over het hoofd gezien; daarop namelijk had behooren te worden gelet, dat het moederland aanzienlijke sommen had opgeofferd, om zich weder in het bezit dezer landen te stellen en zich in dezelve te handhaven.

Een vrije handel derhalve, zoo die de strekking had om den handel met het moederland uit te sluiten of dezen met schade te doen drijven, verijdelde alle doeleinden van het bezit en maakte deze kolonie tot eenen nutteloozen lastpost, welke het beter zou geweest zijn, onder die omstandigheden te verlaten, dan langer aan te houden; daarop althans stond de nieuw geregelde orde van zaken uit te loopen, en het kan toch wel nimmer de bedoeling zijn geweest om zoodanig eenen staat van zaken voort te brengen.

De Commissie bespeurde al spoedig, nadat zij hare taak had aanvaard, dat de verzekering van vrije beschikking over personen en arbeid geenzins leiden kon om de teelt van producten, inzonderheid van koffij, aan te moedigen en uit te breiden, en zij ging derhalve over om een zachten dwang te bevelen, ten einde den Javaan daartoe te brengen.

Een fraai woord voorzeker om den inbreuk op een vastgesteld beginsel te bewimpelen, maar daarom niet minder de overtuiging aanduidende, welke de wetgever toen reeds verkregen had, dat namelijk Gouvernements-belangen niet altijd met de aangenomene beginselen waren te vereenigen; en dat die overtuiging werkelijk bestond, wordt daardoor bewezen, dat de zachte dwang, waarvan zoo even is gerept, niet minder geweest is dan een stellig bevel aan den Javaan, om koffij te planten.

Aan hem echter werd, bij dit bevel, de vrije beschikking over het product, dat men hem noodzaakte te telen, verzekerd, en men hoopte, dat zijn afkeer van de koffijkulture zou worden overwonnen door den hoogen en toen zelfs meer dan het tweevoudige van den gewonen prijs, welke voor dat product werd betaald, en dat derhalve het geldelijk voordeel hem zoude bevredigen met den dwang, waaronder men hem had gelegd, om hem tot die kultuur te brengen; dan, vruchteloos was deze verwachting; de afkeer van de koffijkultuur bleef bestaan, en geen wonder, de huishoudelijke inrigting van den Javaan, die wij straks nader zullen doen kennen, was eene onoverkomelijke hinderpaal, om hem de vruchten van zijnen arbeid te doen genieten.

Al de voordeelen op de koffij, tijdens de hooge prijzen van dit artikel, zijn in handen gevloeid van Europesche, Chinesche en Arabische opkoopers en van eenige dorps- en andere Hoofden, dat is, de Javaan heeft nimmer eene noemwaardige vergoeding genoten voor zijnen arbeid, in weerwil van de welwillende pogingen der Commissie, en later ook van den Baron van der Capellen, die zeker met den meesten ijver en de hartelijkste deelneming de belangen der bevolking heeft behartigd; dan, ik herhaal het, het is eene volstrekte onmogelijkheid, althans het zwaard van Mohamed zou gevorderd worden om een volk daartoe te brengen, dat hetzelve zijne maatschappelijke inrigtingen, waaraan het sinds eeuwen gewoon is en die in zeer naauw verband staan tot den graad van deszelfs beschaving, godsdienstige en burgerlijke begrippen, zoude opgeven en verwisselen tegen anderen van vreemden oorsprong, van eene hooge beschaving en van den invloed van eene andere godsdienst ontleend. Men zou bij ons voorzeker niet minder bezwaarlijk de Mahomedaansche godsdienst en de burgerlijke inrigtingen, waartoe die aanleiding geeft, kunnen invoeren, als bij den Javaan zulke voor hem vreemde instellingen.

Daar ik straks over den staat van ontwikkeling dezer landen zal moeten handelen, zal deze zaak daar hare eigenaardige plaats vinden; genoeg zij het vooreerst te hebben doen zien, dat het al spoedig na de inbezitneming dezer kolonie bleek, dat de oorspronkelijk aangenomen beginselen niet onvoorwaardelijk konden worden toegepast, maar integendeel zoodanige uitzonderingen hadden gevorderd, dat dezelve aldra onkenbaar werden. Ook in het punt der regtsbedeeling werd alras ingezien, dat deze vele exceptoire bepalingen vorderde; zoo bij voorbeeld werd aan het hoofdbestuur het regt voorbehouden, om bij politieke dispositiën en zonder regterlijk gewijsde, Javanen van het eiland te verbannen, en van dit regt is zulk een ruim gebruik gemaakt, dat onze buitenbezittingen als het ware met bannelingen overladen zijn, die aldaar ten koste van het Gouvernement en nutteloos voor zich zelve bestaan. Een maatregel echter, die, wat men ook zeggen moge, in de gegeven omstandigheden onvermijdelijk was, wilde men niet ieder oogenblik de rust der maatschappij in de waagschaal stellen, en een nieuw bewijs, dat algemeene beginselen in bijzondere omstandigheden verschillende wijzigingen kunnen vorderen.

Ook het beginsel van vrijen handel had van tijd tot tijd werkelijk beperkingen ondergaan, zoodanig, dat bij mijne komst hier te lande aan den vervoer van koffij naar Nederland een beschermend regt van 15 à 20 pCt. verbonden was, en aan den invoer van nationale manufactuur-goederen, in het belang onzer fabrieken, een beschermend regt van 25 pCt. was toegekend; maatregelen, welke de loop der zaken en de drang der omstandigheden als volstrekt noodzakelijk hadden doen beschouwen.

Uit een en ander is dan ook genoegzaam af te leiden, hoe weinig meer de ingevoerde orde van zaken strookte met de vroeger aangenomene en bij het reglement op het beleid der regering vastgestelde beginselen, en hoeveel gemakkelijker het is theoriën aan te nemen en vast te stellen, dan dezelve in praktijk te brengen en eene geheele maatschappij naar dezelve te hervormen.

Laten wij thans onderzoeken, welke financiële resultaten, eigenlijk het hoofddoel van ons onderzoek, verkregen zijn door de inrigtingen van de meergenoemde Commissie en door het daarop gegronde bestuur onder den Baron van der Capellen.

Het edelmoedige beginsel, door Commissarissen Generaal aangenomen, om door eene ruime betaling van alle ambtenaren den Javaan zooveel mogelijk vrij te waren van onderdrukking, knevelarij, en de omslagtige vormen van het bestuur, ten einde alle handelingen ter voorkoming van misbruiken zoo veel mogelijk te doen controleren, maakten natuurlijk de inrigtingen hier te lande hoogst kostbaar.

Het baart dan ook geene verwondering, dat de uitgaven, welke vroeger voor geheel Indië, de bezittingen op Coromandel, Malabaar, Bengalen, Ceilon en de Kaap, met inbegrip der renten van in Indië opgenomene kapitalen en vele ongelden op emballage en transport van goederen in Indië vallende, door de Commissie van 1791, op *f* 5,244,434.— waren berekend, die van 1795 tot 1808 gemiddeld *f* 5,000,000.— hadden bedragen, sedert onder Daendels tot *f* 8 à 9 millioen en onder Raffles tot *f*.......... waren gestegen, onder het bestuur van den Baron van der Capellen tot ruim 30½ millioen zijn aangegroeid.

Voorzeker staat daartegenover, dat ook de inkomsten in Indië aanmerkelijk waren toegenomen, zoo zelfs, dat aanvankelijk door de buitengewone hooge prijzen der koffij het vooruit-

zigt bestond, dat daaruit de belangrijke kosten voor de weder inbezitneming dezer kolonie zouden kunnen worden bestreden, dan naauwelijks daalde de koffij, of het bleek aldra dat men zich in deze onderstelling deerlijk bedrogen had. Het Gouvernement werd in financiele moeijelijkheden gewikkeld, en eene leening van 15 millioen sicca ropijen bij het huis van Palmer & C°. werd noodig geoordeeld, ten einde het in omloop zijnde papierengeld, tot een bedrag van circa vijf millioenen, benevens de Gouvernementspromessen, tot circa vier millioen in circulatie gebragt, en waaraan eene rente van niet minder dan negen ten honderd was verbonden, door specie te doen vervangen, en het Gouvernement overigens in staat te stellen, in de verdere behoefte van deszelfs huishouding te voorzien.

Inmiddels was in Holland eene overeenkomst door het departement voor de koloniën met de directie der Nederlandsche Handelmaatschappij gesloten, waarbij deze zich verbindt ƒ 8,000,000 aan het Gouvernement in Indië voor te schieten. Dien ten gevolge en om vele andere gewigtige redenen werd het kontrakt met het huis van Palmer & C°., ter zake voorschreven, onder nadere goedkeuring aangegaan, afgekeurd, doch daar men reeds kort daarop inzag, dat evengenoemde som niet toereikende was, om in alle veelal nijpende behoeften van Indië te voorzien, werd aan dit Gouvernement bovendien een krediet van 20 millioen geopend.

Alle deze gelden zouden voorzeker niet vereischt geworden zijn om het deficit, dat aanvankelijk grooter was geschat, dan later bleek het geval te zijn, te dekken, en om het rentegevend en ander Gouvernementspapier uit de circulatie te trekken; dan, een aanzienlijk gedeelte zou toch in allen geval hebben moeten worden aangewend, en de kolonie zou derhalve door die leeningen met eene aanmerkelijke betaling van rente en aflossingen zijn bezwaard geworden; en daar nu de inkomsten reeds ontoereikende waren om de lasten te bestrijden, zoo was het gemakkelijk te voorzien, dat het jaarlijks te kort door die bezwarende betalingen aanmerkelijk zou zijn aangegroeid, en dat het moederland derhalve ieder jaar voor een gedeelte in de lasten van Indië zou hebben moeten voorzien.

Deze overweging deed Zijne Majesteit dan ook besluiten den Burggraaf Du Bus de Gisignies, als Commissaris Generaal herwaarts te zenden, met last om de bestaande inrigtingen te herzien en daarin die besparingen te brengen, welke vereischt

zouden worden om de kolonie in staat te stellen hare lasten uit de baten te bestrijden.

Inmiddels was in 1825 de oorlog in het Rijk van Djokdjokarta uitgebroken, ten gevolge waarvan de lasten op eene schrikbare wijze toenamen, zoodat niet alleen buiten het door de Nederlandsche Handelmaatschappij verstrekte voorschot van 5 millioen het geheele krediet van 20 millioen gulden ten behoeve van Indië heeft moeten worden aangewend, maar nog bovendien eene schuld, eerst van ƒ 2,700,000, en daarna nog eene van ƒ 15,000,000 is gekontrakteerd geworden, en gevolgelijk was, vóór dat de rust op Java was hersteld, reeds eene schuld van ƒ 45,000,000 aangegaan, waarvan aanvankelijk jaarlijks zoo aan rente als aflossingen moest worden voldaan circa 3 millioen.

Voegt men nu hierbij, dat na het eindigen van den oorlog nog vele lasten te dragen bleven, die als het uitvloeisel van denzelven kunnen worden aangemerkt, en die primitief niet minder dan ƒ 2,200,000 bedragen hebben, dan kan men ligtelijk nagaan, dat, was het bestuur op den voet, zooals het in 1825 bestond, voortgegaan, het jaarlijks te kort niet minder dan zes millioen zou hebben kunnen bedragen.

Reeds in den aanhef van dit hoofdstuk hebben wij gezien, dat het budget door den Burggraaf Du Bus, kort vóór zijn vertrek en dus na door hem gemaakte besparingen geprojecteerd, een deficit van ƒ 600,000 overliet. Voegt men nu daarbij het bedrag der buitengewone uitgaven, uit den oorlog voortgevloeid, dan blijkt het dat het te kort nog altijd circa drie millioen zoude hebben bedragen, en zulks ondanks de strenge spaarzaamheid, bij de zamenstelling dier begrooting in acht genomen.

Dat te kort zoude wel is waar afnemen bij de aflossing der schulden, en door de vermindering, welke de lasten, gevolgen van den oorlog, van jaar tot jaar, stonden te ondergaan; dan, hoe vele schulden zouden niet op nieuw hebben moeten worden gekontrakteerd om dit jaarlijks deficit te dekken, en welke nieuwe bezwaren zouden daaruit niet voor de schatkist zijn voortgevloeid, gezwegen nog van de mogelijkheid van het ontstaan van nieuwe oorlogen, waardoor de uitgaven andermaal konden aangroeijen, zoodat het tot de vrome wenschen zou behoord hebben, om den staat van zaken te zien verbeteren alleen door de ingevoerde bezuinigingen, schoon toch in allen gevalle het

moederland gedurende nog vele jaren het hierboven aangetoond aanzienlijk deficit van drie millioen gulden zou te dekken gehad hebben, hetwelk althans zeker in deze drukkende oogenblikken een hoogst onaangename, zoo niet ondragelijke last zou geweest zijn.

De Commissaris Generaal Du Bus overigens heeft geene verandering gemaakt in de bij zijne komst bestaande beginselen ten aanzien van het beheer van den inlander en de leiding der industrie, maar voornamelijk getracht om, door het invoeren van bezuinigingen en eene strenge contrôle der administratie, het doel zijner zending te bereiken, en hierin heeft hij zeker met ijver en overleg gehandeld, gelijk de uitslag daarvan dan ook hoogst belangrijk is geweest; dewijl het aan zijne maatregelen moet worden toegeschreven, dat een deficit, dat bij de vroegere inrigtingen na het herstel van den lande (vrede?) op Java ƒ 6,000,000 zou hebben bedragen, tot beneden de drie millioen was gereduceerd.

Het stelsel van landrente is alzoo, behoudens eenige geringe wijzigingen in de inning der belasting, blijven bestaan.

Het systema om den inlander meer en meer onder 's Gouvernements gezag te brengen, heeft deszelfs invloed ook in de Vorstenlanden doen gevoelen.

De tolpoorten, eene belasting vroeger door de Javaansche Vorsten in hunne staten geheven, was tegen betaling van ƒ 220,000 door het Gouvernement overgenomen en vervolgens aan Chinezen verpacht.

De gestrenge wijze, waarop die belasting door de pachters geheven werd, heeft veel bijgedragen om den Javaan ongunstig ten (dien) aanzien te stemmen; zoowel de aanzienlijke als mindere Javaansche vrouwen werden tot op het bloote lijf onderzocht. Er was mogelijk niets uit te denken wat voor de bevolking onaangenamer en voor de hoogere standen vernederender zijn kon, en daar de heffing der tolgeregtigheid zich niet alleen tot koopgoederen bepaalde, maar zich zelfs tot personen uitstrekte, had deze belasting ook den schimpnaam van Wang pantat verkregen, waardoor te verstaan gegeven werd, dat men van de achterste deelen van den Javaan schatten vorderde. Geldgebrek had alleen verhinderd deze belasting af te schaffen of althans aanmerkelijk te wijzigen, schoon meermalen de schadelijke strekking derzelve voor de inwendige rust, door de hoofdambtenaren met bondige redenen was aangetoond.

De Burggraaf Du Bus had tevens ter bereiking van het oogmerk zijner zending eenige belastingen verhoogd, zooals voornamelijk den prijs van het zout voor de inwendige consumtie, waardoor geen bezwaar was ontstaan. Eenige nieuw ingevoerde, gelijk het patentregt, hadden echter bij de Chinezen meer, en wel hevigen, tegenstand gevonden, en zulks deed genoegzaam zien, dat langs den ingeslagen weg eene aanmerkelijke vermeerdering van inkomsten moeilijk zou zijn te verkrijgen, en het kan ook gerustelijk daarvoor worden gehouden, dat voor zooverre het oogmerk, het verkrijgen namelijk van toereikende inkomsten ter bestrijding der lasten, door middel van bezuinigingen en verhoogingen van belastingen te bereiken was, dit (behoudens hetgeen de rust vorderde) tot de uiterste grenzen gebragt was, en dat dan ook op dien weg geene nieuwe belangrijke hulpmiddelen, om in het nog ontbrekende te voorzien, konden worden verwacht. Dan, daar het niet genoeg is, bij de beoordeeling der financiële aangelegenheden van het Gouvernement te letten op de verhouding tusschen inkomsten en uitgaven, maar daarbij wel degelijk moet worden in aanmerking genomen de strekking, welke de onderscheidene financiële stelsels op de rust en welvaart der maatschappij gehad hebben, dewijl toch, zoo dezelve daartegen aandruischen of de strekking hebben deze te verstoren, bij geen stelsel van financiën op duurzame resultaten kan gerekend worden, zoo zal het ook noodig zijn een blik te werpen op den maatschappelijken toestand van Java, onder de onderscheidene aldaar gewerkt hebbende financiële stelsels waargenomen.

Het is eene erkende daadzaak, dat onder het vroeger stelsel, namelijk dat der kompagnie, waarbij de inlander aan zijne eigene wijze van bestuur werd overgelaten, het Europeesch Gouvernement zich zoo min mogelijk met zijne huishoudelijke aangelegenheden inliet, en het beginsel van eenen uitsluitenden handel was aangenomen, gedurende meer dan 150 jaren, dat is tot 1780 belangrijke voordeelen verkregen zijn, zoodat het doel, waarmede de kompagnie is opgerigt, vrij wel was bereikt geworden, schoon ook in dat aanmerkelijk tijdsverloop, dan eens meer dan eens minder, voordeelige tijdperken aan te wijzen zijn.

Het is evenmin aan tegenspraak onderworpen, dat destijds jaarlijks aanzienlijke sommen door partikulieren naar het moederland zijn overgemaakt; dat een groot aantal gegoede Chine-

zen, Mooren, Arabieren en andere vreemde kooplieden werden aangetroffen; dat de Regenten en mindere Hoofden aanzienlijke inkomsten genoten; en dat het verder gedeelte der bevolking niet wel armer kan geweest zijn dan thans, nu zij ten gevolge van het aangenomene stelsel van belasting geenen meerderen grond bezitten kan, dan ieder met eigen handen kan bebouwen, en daarvan nog verpligt is de helft, $\frac{2}{5}$ of $\frac{1}{3}$ der opbrengst af te geven. Sedert 1780 echter is ten gevolge van den invloed van den oorlog met Engeland, en ook wel degelijk ten gevolge van de gebreken in het beheer van zaken, zoo in Europa als hier te lande, ingeslopen, de voordeelige staat van zaken met snelle schreden achteruitgegaan, zoodanig dat de kompagnie in 1795 reeds *f* 4,758,000 aan rente en aflossingen te betalen had.

Dat verlies echter werd door eene uitbreiding van het produktief vermogen van Java en door eenige verbeteringen in de bestaande inrigtingen door de Hooge Commissie van de Heeren Nederburgh c. s. voor herstel vatbaar geoordeeld, en de kompagnie had tevens na op eene zooveel mogelijk doelmatige wijs de ongelegenheden te hebben geschikt, welke in de Vorstenlanden van Java ten gevolge van den oorlog in het midden der achttiende eeuw tusschen de Prinsen van het Mataramsche Rijk waren ontstaan, met eene geringe krijgsmagt onafgebroken den vrede, zoo in die landen als in hare eigene bezittingen, weten te bewaren.

Onder het 2de stelsel, aanvangende met het jaar 1795 en eindigende met het jaar 1808, is het gebleken dat met het behoud van de voormalige inrigtingen van het inlandsch bestuur en met een stelsel van vrijen handel de inkomsten dezer gewesten toereikende zijn geweest, om zoowel de gewone als buitengewone uitgaven, waartoe het Gouvernement ten gevolge van eenen tweeden oorlog met Engeland verpligt geworden was, te bestrijden; doch gedurende dat tijdvak zijn, ten gevolge van het afschaffen der kompagnie en de overname van derzelver schulden door het moederland, de rente en aflossingen, waarmede de kompagnie toen was bezwaard, aldaar gekweten.

Ook destijds bestond er nog veel welvaart onder de partikulieren, welke echter ten gevolge van den gestremden inlandschen handel en andere omstandigheden zigtbaar afnam; de staat der Javanen bleef nagenoeg wat die vroeger was geweest.

In dat tijdvak is het mede aan het bestuur gelukt om, eenen

spoedig gedempten opstand in het Cheribonsche uitgezonderd, de rust en vrede op Java onafgebroken te doen voortduren, zoodat buiten het opgegevene geval van den jare 1756 tot 1808, dat is gedurende 52 jaren, nimmer van de militaire magt op Java heeft behoeven te worden gebruik gemaakt om het Gouvernement in deszelfs provinciën te doen eerbiedigen.

Thans zijn wij gevorderd tot het 3de tijdvak, beginnende met den jare 1808 en eindigende met het jaar 1830.

In het eerste tijdperk van hetzelve, loopende tot den jare 1811, wanneer het bestuur door den Gouverneur Generaal Daendels is gevoerd, is het gezag der Europeanen over den inlander uitgebreid, en het deficit over dat tijdvak kan, zooals hierboven is aangetoond, op ruim 5 millioen worden geschat.

De welvaart onder de ingezetenen bleef tevens al meer en meer afnemen, en de inlandsche bevolking is onder dat bestuur aan zeer drukkende belastingen onderworpen geweest, waardoor dan ook de oorlog in het Bantamsche is ontstaan, welke niet dan met de komst der Engelschen geëindigd is, terwijl een andere op het punt gestaan heeft, met den Sultan van Djokdjokarta uit te breken. Bij de komst der Engelschen hebben voorts vele Hoofden en een groot gedeelte der bevolking onze zijde verlaten en den vijand in het veroveren der kolonie behulpzaam geweest; een overtuigend bewijs van den schadelijken indruk, welke de eigendunkelijke handelingen van den Heer Daendels algemeen hadden doen ontstaan.

In het 2de tijdperk, te weten, gedurende het Engelsch tusschenbestuur, is mede het beginsel om het Europeesch bestuur meer en meer uit te breiden, gehandhaafd. De voormalige inrigtingen zijn toen verder gewijzigd, en dit bestuur heeft almede in drie jaren een deficit van tien millioen gulden opgeleverd.

Tevens is destijds een oorlog met de Vorsten van Djokdjokarta gevoerd, en de Heer Raffles erkent, gelijk reeds vroeger is opgemerkt, dat onder zijn bestuur eene zamenzwering door de inlandsche bevolking is gesmeed, welke hare takken over geheel Java uitstrekte en niets minder ten doel had, dan het vermoorden van alle Europeanen, een naar mijn inzien ontegensprekelijk bewijs, hoe ongevallig de ingevoerde veranderingen aan de bevolking geweest zijn.

De verarming der overige ingezetenen buiten de Javanen is in dat tijdperk voltooid, en de geringe overblijfselen van vroegere welvaart zijn tijdens hetzelve grootendeels te gronde gegaan.

In het 3de tijdperk, hetwelk aanvang neemt met 1816 en met den jare 1830 eindigt, is het systema om den inlander meer en meer onder het gezag van het Gouvernement te brengen, en het bestuur over denzelven door Europesche ambtenaren te doen uitoefenen, insgelijks aanmerkelijk uitgebreid, terwijl, zooals hiervoren is aangewezen, in dat tijdsverloop eene nieuwe schuld van p. m. *f* 45,000,000 is gekontrakteerd, en het volgende tijdvak ondanks alle bezuinigingen en verhoogingen van belasting met een deficit van *f* 3,000,000 stond intreden te worden, zelfs dan, wanneer het toen ware gelukt, de rust op Java te herstellen.

Gedurende dat tijdperk zijn op Java te beteugelen en te voeren geweest vier belangrijke volksopstanden en inlandsche oorlogen, als een opstand in het Cheribonsche, later in het Bantamsche en eindelijk in 1825 een oorlog in de Vorstenlanden, gevolgd door een opstand in het Demaksche en in de Residentie Rembang.

In de gezamenlijke oorlogen sedert 1808 gevoerd zijn dertig duizend personen van onze zijde opgeofferd, en zeer zeker 200,000 Javanen zoo door het zwaard, den honger als de verwoestingen, onafscheidelijk aan het voeren van oorlog in deze gewesten verbonden, omgekomen, zoodat in dit opzigt dat tijdperk zeer ongunstig afsteekt bij die onafgebrokene rust en tevredenheid, welke onder de vroegere inrigtingen zoo vele jaren aanhoudend had voortgeduurd, en die maar al te zeer vervangen was door eenen geest van afkeer en haat van de zijde der lagere klasse der Javanen, welke zij dan ook telken reize heeft aan den dag gelegd, zoo dikwerf zij aan het gezag en den invloed harer Hoofden is onttrokken geworden.

Ook de welvaart onder de overige ingezetenen is in dat tijdperk niet hersteld, geene beduidende kapitalen werden meer onder dezelve gevonden en, voor zooverre nog eenige vermogende lieden onder de ingezetenen worden aangetroffen, zijn dezelve van vroegeren oorsprong en de overblijfselen van vroegeren voorspoed.

Zoo men thans de finantiële resultaten, welke Indië gedurende 50 jaren heeft opgeleverd, bijeentrekt en daarbij in aanmerking neemt de aanzienlijke sommen, die bovendien door den staat ter kwijting der kompagnie's schuld hebben moeten worden betaald, en daarbijvoegt de schulden laatstelijk op nieuw onder deszelfs waarborg gekontrakteerd, dan vermeen

ik dat het niet overdreven zal worden beschouwd, wanneer ik aanneem, dat sedert den jare 1780 nagenoeg 200 millioen gulden aan Indië zijn opgeofferd; daarbij is de algemeene welvaart grootendeels afgenomen en zijn stroomen bloed vergoten.

Wij hebben gezien, dat deze teruggang van zaken met het evengenoemde jaar is ontstaan ten gevolge van eenen buitenlandschen oorlog, doch dat bij het slot van het eerste tijdvak, met 1795 eindigende, het vooruitzigt op herstel van dezen ongunstigen staat van zaken geopend werd; dat vooruitzigt is wel is waar in het daarop volgende tijdvak van 1795 tot 1808 ten gevolge van nieuwe buitenlandsche oorlogen niet verwezenlijkt geworden, maar het is nogthans toen gebleken, dat Indië niet alleen de lasten van deszelfs bestuur kon dragen, maar zelfs een surplus opleverde, waaruit de kosten van den oorlog destijds ten deele zijn bestreden; sedert het jaar 1808 echter zien wij den staat van zaken van dag tot dag verergeren, en dat wel naarmate men verder van de vroegere, op langdurige ervaring gegronde, beginselen in het inlandsch bestuur is afgeweken, waaruit dan ook genoegzaam kan worden afgeleid, aan welke oorzaken deze ongelukkige staat van zaken, waaronder Indië en het moederland beiden zoolang gezucht hebben, moet worden toegeschreven.

Het is niet te ontkennen, dat oorlogen met Europesche mogendheden altijd op de financiële aangelegenheden van dit land een' nadeeligen invloed zullen uitoefenen; dan, daar deze als onvermijdelijke onheilen, waarvan niets ons in de toekomst vrijwaart, moeten worden aangemerkt, zoo zou men daaruit al ligtelijk tot het besluit vervallen, dat, zoo de aangegevene loop der zaken beschouwd moet worden als onafscheidelijk aan het bezit dezer landen verbonden, dat bezit weinig aanlokkelijks voor het moederland oplevert, te minder daar, gelijk nader blijken zal, ook de handelsvoordeelen, door hetzelve van deze landen getrokken, gedurende de laatste jaren geenzins tot eenige vergoeding van deszelfs belangrijke opofferingen voor deze kolonie hebben kunnen strekken.

Hoe weinig opbeurends de verkregene slotsom dan ook moge opleveren, is de kennis daarvan en van de oorzaken, door welke die is te weeg gebragt, een volstrekt vereischte, om de maatregelen, door mij aangewend, om tot eene betere uitkomst te geraken, behoorlijk te kunnen beoordeelen; en ik zou mij buiten de mogelijkheid vinden, om de noodzakelijkheid van die maat-

regelen naar eisch aan te toonen, zoo ik het nut van dezelve niet uit het voorafgegane en dus uit de lessen der ondervinding vermogt te ontleenen; het is dan ook een volstrekt vereischte, om, alvorens tot de ontvouwing derzelve over te gaan, nog een blik te werpen op andere aangelegenheden van Indië, en wel in de eerste plaats, op den staat der industrie.

DERDE HOOFDSTUK.

Staat der Industrie.

De landbouw is de hoofdtak der industrie op Java. Eenige andere takken, gelijk de weverijen en ambachten voor het volksbestaan noodig, zijn van te weinig invloed op het onderwerp van onze beschouwing, dat het noodig zou zijn daarbij in het bijzonder stil te staan.

De landbouw hier te lande kan verdeeld worden in twee hoofdcathegorien, namelijk in de teelt van eigene behoeften en van handelsvoorwerpen, terwijl de laatste cathegorie wederom kan gesplitst worden in de teelt van produkten voor den handel in Indië en in die voor de markt van Europa geschikt.

Overgaande tot de beschouwing der teelt van eigen behoeften, zoo verdient de rijst als het algemeen voedsel der Javanen en van schier den geheelen Indischen Archipel voorzeker de eerste plaats.

Deze kulture wordt door den inlander zeer behartigd en heeft inzonderheid in de laatste 25 jaren eene groote uitbreiding erlangd. Vroeger tot omstreeks den jare 1792 was dat produkt op Java overvloedig, gelijk de belangrijke uitvoeren der kompagnie en de toenmalige lage prijs van dat artikel uitwijzen.

Door de sterke toeneming der bevolking op Java werd echter de rijst in verhouding tot de behoefte schaarsch, zoodat de uitvoer van dat artikel in evengenoemd jaar werd verboden, terwijl dat verbod tot de inbezitneming der kolonie door de Engelschen is gehandhaafd.

Sedert 1816 is inzonderheid de productie van dat artikel aanzienlijk toegenomen, waarvan onder anderen het bewijs wordt aangetroffen in de belangrijke verhooging, welke de landrenten sedert dat tijdstip hebben ondergaan, daar die belasting, welke

in den aanvang niet meer dan drie millioen gulden had afgeworpen, bij mijne komst hier te lande reeds tot circa zes millioen was gestegen, welke gunstige omstandigheid niet alleen aan de verbetering in de wijze van heffing, maar ook zeer zeker aan de uitbreiding van die kultuur zelve moet worden geweten.

De opbrengst der rijstteelt is thans niet alleen voldoende voor de voeding der bevolking, maar er wordt jaarlijks van dat produkt nog circa 18,000 koyangs uitgevoerd, en die uitvoer zou nog aanmerkelijk en zonder de minste vrees voor ongelegenheid kunnen worden vermeerderd, wanneer slechts voor eene grootere hoeveelheid debiet te vinden was. Bij mijne komst vond ik de rijst laag in prijs, het gevolg van den overvloed, hetgeen alzoo voor de bevolking, die voor $\frac{4}{5}$ gedeelten uit landbouwers bestaat, eene nadeelige omstandigheid is, te meer daar zulks de betaling der aanzienlijke belasting, die op de rijstvelden geheven wordt, bezwaarlijk maakt.

De uitvoer van rijst naar Europa is volstrekt onbeduidend, zoo doordien de prijs van dat graan de kosten van transport in gewone tijden moeijelijk dragen kan, als omdat de Java rijst door de gebrekkige pelling van dezelve op verre na niet gelijk staat met de rijst, welke uit andere landen naar het moederland wordt overgevoerd. Ook de inlandsche tabak maakt een belangrijke tak van volksvlijt uit; en eene aanzienlijke hoeveelheid ter waarde van *f* 400,000 wordt daarvan jaarlijks naar de omliggende eilanden van dezen archipel uitgevoerd; kapas (inlandsche katoen) daarentegen wordt in geene genoegzame hoeveelheid voor de inlandsche weverijen aangekocht en moet van elders worden aangevoerd.

De vogelnestjes, hoewel geen artikel van landbouw, verdienen echter eenige vermelding. Dezelve verschaffen een voordeelig handelsartikel en de uitvoer daarvan, inzonderheid naar China, bedraagt jaarlijks gemiddeld *f* 433,728.

Java levert, hoofdzakelijk door deszelfs bij uitstek gunstige gesteldheid, eene groote verscheidenheid van voortbrengselen op, voor de dagelijksche behoefte nuttig; voor zoo verre evenwel deze voortbrengselen geene zoodanige uitbreiding verkregen hebben, dat dezelve op het volksbestuur in den Indischen archipel van invloed zijn, vorderen zij geene bijzondere vermelding; wij kunnen overgaan tot de beschouwing van die voortbrengselen, meer bijzonder voor de markt van Europa geschikt, als in een naauw verband staande met 's Gouvernements

belangen en dat van het moederland, en onder deze verdient de koffij het eerst in aanmerking te komen.

Bij mijne komst kon de hoeveelheid, welke van dat produkt op Java geteeld werd, gerekend worden circa 300,000 pikols of 37 millioen ponden te bedragen.

De zeer hooge prijzen van de jaren 1817 tot 1823 hadden het Gouvernement een hoog belang in dat artikel doen stellen en vele middelen doen aanwenden om die kultuur, welke bij de komst der Commissie in 1816 onder het tusschenbestuur der Engelschen zeer in verval geraakt was, aan te moedigen en uit te breiden, en daardoor was het koffijprodukt dan ook tot een veel hoogeren trap gebragt dan ooit te voren.

Gelijk ik reeds vroeger heb opgemerkt, had men aanvankelijk gehoopt, dat de inlander in zijn eigen belang eene toereikende aansporing vinden zou om deze teelt te behartigen, en had men gemeend zijnen lust daartoe op te wekken door hem de vruchten van zijnen arbeid na betaling der belasting, berekend tegen $\frac{2}{5}$ gedeelte van zijnen oogst, te verzekeren.

Al spoedig echter bleek het, dat dit middel niet aan het oogmerk voldeed, waaraan het trouwens, de Javaansche huishouding in aanschouw nemende, niet kon voldoen.

Alle gronden toch op Java zijn gemeentegronden, dat is, zij zijn tusschen de gezamenlijke dessa's verdeeld en worden door de ingezetenen derzelve gemeenschappelijk bezeten.

Deze gemeentegronden bestaan deels uit rijstvelden, deels uit weilanden voor het vee en deels uit bosschen.

Alleen de weinige gronden, om de huizen gelegen, kunnen als een bijzonder eigendom worden aangemerkt, en zelfs dezen nog niet overal. Om geschikte koffijtuinen aan te leggen, worden goede, hooge, zeer vruchtbare boschgronden gevorderd, die echter doorgaande ver van de dorpen, welke meestal in de vlakke en bewaterde streken worden aangetroffen, verwijderd liggen.

De Javaan, die koffij in noemwaardige hoeveelheid zou hebben willen teelen, zou derhalve veelal verpligt geweest zijn zich ver van zijne woning te begeven, zich aldaar te vestigen, de boomen om te houwen, den grond schoon te maken om er vervolgens den koffijboom te planten, ten einde daarvan eerst na een tijdsverloop van vier jaren vruchten te oogsten.

Zulk eene onderneming gaat het vermogen van iederen Javaan individueel te boven, en koffijtuinen kunnen derhalve alleen door den vereenigden arbeid van een geheel dorp worden

aangelegd; om echter derzelver ingezetenen daartoe te brengen, is de tusschenkomst van het Gouvernement noodig; zonder deze zou zeker nimmer zulk eene onderneming, die jaren aanhoudenden arbeid vordert zonder gedurende de eerste vier à vijf jaren eenige noemenswaardige belooning op te leveren, tot stand komen, zoodat er ook geen voorbeeld bestaat, dat ooit een koffijtuin op Java op de bovengemelde wijs zonder medewerking van het openbaar gezag is aangelegd, en het is dan ook alleen aan de maatregelen der hooge Commissie van 1816, namelijk om den Javaan tot den aanplant van koffij te noodzaken, dat de uitbreiding, welke die kultuur erlangd heeft, moet worden toegeschreven.

Het denkbeeld om aan de Javanen als eene billijke vergelding voor zijnen arbeid, na de kwijting zijner belasting, de vrije beschikking over het overig gedeelte van zijnen oogst te verzekeren, was, even als het begrip van vrije beschikking over zijn persoon, ten grondslag der instellingen van Java aangenomen, wel gemeend, maar evenmin voor verwezenlijking vatbaar. Om daarvan overtuigd te zijn, is het alleen noodig te weten op wat wijze de koffij op Java wordt geteeld en van de handen van den planter in die van den koopman, die dezelve uitvoert, overgaat.

Reeds heb ik gezegd, dat de aanplant en het onderhouden van koffijtuinen aan de dessa's of dorpsbewoners als eene verpligting wordt opgelegd, waarin doorgaans de volgende regel wordt gevolgd.

Men berekent namelijk het aantal huisgezinnen eener dessa, en in evenredigheid daarvan wordt eene aanplanting van koffij, bijvoorbeeld van een à twee honderd boomen voor ieder huisgezin aan die dessa opgelegd.

De ambtenaren van het Gouvernement kiezen de gronden uit, waar de koffijtuinen zullen worden aangelegd, en belasten de dorps- en andere Javaansche Hoofden met de uitvoering van den verderen arbeid, tot den aanleg vereischt, toeziende dat er een genoegzaam aantal menschen worden te werk gesteld en zorgende, dat de aanplanting te behoorlijker tijd geschiede.

Aan de Hoofden des volks wordt het oproepen der manschap, tot den dagelijkschen arbeid vereischt, overgelaten, en zij regelen dien veelal overeenkomstig de adat, schoon willekeur daarop veelal van invloed is.

Eenige inwoners der dorpen zijn ten gevolge der volksinstellingen, op aloud gebruik gegrond, van publieke diensten verschoond, terwijl de dorpen behalve het planten van koffij

ook nog met andere werkzaamheden zijn belast, zooals met het maken en onderhouden van bruggen en wegen en met den arbeid, dien de waterleidingen als anderzins vorderen.

Voor de koffijkultuur kunnen dus op den duur slechts een zeker getal personen uit ieder dorp worden afgezonderd, terwijl dezen, doordien de koffijtuinen veelal ver van de dorpen verwijderd moeten worden aangelegd of gelegen zijn, van tijd tot tijd door anderen moeten worden vervangen. De verdeeling van dezen arbeid tusschen de onderscheidene ingezetenen derhalve geheel aan de Hoofden overgelaten zijnde, en gunst daarin, zooals gezegd is, veeltijds van invloed zijnde, zoo is het er ver af dat de bewoners eener dessa in den aanleg der tuinen hoofd voor hoofd een gelijk getal dagen of eene gelijke mate arbeid zouden hebben aangewend.

Tot het plukken van de koffij worden zelfs vrouwen en kinderen te werk gesteld; dan, ook niet alle vrouwen en kinderen zijn daartoe volgens de adat verpligt.

De koffij nu geoogst zijnde, zoo doet zich de vraag voor naar welke evenredigheid dezelve tusschen de onderscheidene ingezetenen moet worden verdeeld; blijkbaar kan dit naar geenen billijken maatstaf, althans niet geëvenredigd aan den arbeid, dien ieder daaraan heeft bijgedragen, geschieden.

Bij een volk, dat in verstandelijke ontwikkeling naauwelijks aan onze kinderen van 12 à 13 jaren kan worden gelijk gesteld, zijn geene schikkingen en inrigtingen te verwachten, waardoor de vruchten, door eenen arbeid als hiervoren bedoeld verkregen, naar billijkheid zouden worden verdeeld, en om zulks te bewerkstelligen door den invloed van een zeer gering getal ambtenaren, onder millioenen inlanders verspreid, van hetwelk welligt geen tien hunne taal behoorlijk verstaan, is evenzeer onmogelijk, zoodat ook de dessa-bewoners de geheele beschikking over dien oogst aan hunne Hoofden overlaten.

Dit heeft ten gevolge gehad, dat al spoedig eene klasse van opkoopers is ontstaan, meestal Chinezen en Arabieren, die het produkt van de Hoofden overnamen, daarop veelal voorschotten voor een gering gedeelte in geld, maar meestal in goederen verleenden en zich tevens verbonden om de belasting over hetzelve, aan het Gouvernement verschuldigd, te voldoen.

De Javaan is in het algemeen (de hoofden alzoo niet uitgezonderd) in eenen hoogen graad onbedachtzaam en verkwistend van aard. De goederen en gelden, welke hij van de opkoopers

in voorschot ontving, worden hem met eenen woekerachtigen intrest aangerekend, en bij de aflevering der koffij was er doorgaans weinig meer te ontvangen.

Dat weinige werd dan onder de bevolking verdeeld en nog vrij willekeurig; want, daar eigenlijk niemand wist wat hem van den oogst toekwam, vergenoegde een ieder zich met hetgeen men hem wel wilde betalen, zoodat ook de koffijkultuur door den gemeenen man werd aangemerkt als een publieke arbeid, gelijk die aan de wegen en waterleidingen, waarvoor niets te goed gedaan werd.

De oorspronkelijke voordeelen dier kultuur werden dus bijna uitsluitend door de Chinesche en Arabische opkoopers, en voor een gering gedeelte door de Hoofden genoten, terwijl de Javaan van dezelve alleen den last droeg.

Immers het omstandig onderzoek, dat deswege heeft plaats gehad, verhandeld bij de resolutie van den 8sten Augustus 1832 No. 35, heeft doen zien dat de Javaan vroeger voor zijne koffij geen hoogeren prijs heeft genoten dan *f* 6 koper per pikol, en dat nog slechts in één district, daar hij in verre de meeste districten slechts twee ropijen voor de pikol en op eenige plaatsen zelfs niets voor zijn produkt erlangd heeft.

Ziedaar nu het resultaat van afgetrokkene bespiegelingen, toegepast op eene maatschappij, welker huishoudelijke wijze van bestaan daarbij niet is geraadpleegd.

Men heeft den Javaan de vrije beschikking over persoon en produktieven arbeid toegezegd, en hem daarvoor eene belasting of landrente opgelegd zoo drukkend als ooit ergens is geheven, en niettemin is hij gedwongen geworden koffij te planten, en de vruchten van zijnen arbeid zijn de vergelding geworden van een aantal bedriegers, die zich ten zijnen koste hebben verzadigd.

Men vergelijke nu hiermede de wijze van kultuur, op de adat gegrond. In dat geval is iedere dessa verpligt een aantal manschappen te leveren tot het aanleggen van de tuinen, waarvoor zij al dadelijk vrijstelling van landrente geniet. Ieder ingezeten kan dus zijn rijstveld doen bearbeiden tegen afstand van dat gedeelte, 't welk anders aan het Gouvernement betaald moet worden: in dat geval is hij dus alleen met den aanplant der koffij belast, of wel hij kan daartoe iemand in zijne plaats stellen tegen genot van dat gedeelte van zijnen oogst, hetwelk, ware hij niet aan deze kultuur dienstbaar, ter kwijting der landrente zou moeten strekken; en hoezeer worden tevens de

tjoetjoe's of stamhouders niet door die schikking bevoordeeld, zoo zij aan een of meer hunner weewoengs of arbeiders de taak opdragen om de koffij te planten.

Het is op die wijze, dat de koffij der Preanger Regentschappen altijd geteeld is en nog geteeld wordt.

De Javaan echter betaalt daar nog de tienden van zijnen oogst aan zijne Hoofden, doch geniet daartegen eene betaling voor de koffij van *f* 7 per 225 ℔, terwijl bovendien voor iederen pikol *f* 1.60 aan de Regenten en mindere Hoofden wordt te goed gedaan, en met deze inrigtingen hebben die Regentschappen bestendig grootere voordeelen aan het Gouvernement afgeleverd dan eenig ander district. Nimmer is daar een spoor van oproer of tegenstand tegen het Gouvernement waargenomen, en in diezelfde Regentschappen wordt zeker meer welvaart onder den inlander aangetroffen dan elders, schoon niet altijd dezelfde zucht tot opschik bij denzelven worde opgemerkt.

Uit het vorenstaande is genoegzaam af te leiden, hoe weinig de Javaan bij het beginsel van vrije beschikking over persoon en arbeid gewonnen heeft, daar hij onder hetzelve gedwongen is geworden koffij te planten, nagenoeg om niet, en tevens daar door de strekking van het stelsel van landrente het bezit van allen grond, verder dan met eigen handen bebouwd kan worden, geene waarde meer heeft. Uit dit een en ander zal men tevens de natuurlijke verklaring vinden, waarom de gemeene Javaan in al de streken, waar dat stelsel is ingevoerd, zich zoo afkeerig van ons bestuur betoont, en als het ware naar de gelegenheid haakt om zich daaraan te onttrekken.

De koffijkultuur had dus wel is waar in vergelijking tot vroegere jaren zeer belangrijke uitbreiding erlangd; dan, het was er zeer ver af dat die tak van industrie met het belang en de neiging van den Javaan en inzonderheid ook met de hem toegezegde vrije beschikking over persoon en arbeid strookte; integendeel kan men het gerustelijk daarvoor houden dat, ware in deze niet op eene gepaste wijze voorzien, daardoor vroeg of laat een geest van algemeene ontevredenheid zou zijn te weeg gebragt, hoogst gevaarlijk voor onze veiligheid, welke zich dan ook reeds zeer nadeelig in den jongst geëindigden oorlog had doen kennen in alle streken, gelijk te Kadoe, Rembang, Damak en elders, waar de bevolking zich slechts voor eenige oogenblikken aan het gezag en de leiding harer Hoofden had kunnen onttrekken.

De suikerkultuur was, zoo door de vrij hooge prijzen als door de aanmoediging, daaraan door het Gouvernement in de laatste jaren gegeven, wederom eenigermate uit deszelfs diep verval herrezen.

De uitvoer van suiker had in het jaar 1828 ongeveer 26,000 en in 1829 ruim 55,000 pikols bedragen, en dezelve was gedeeltelijk in de Ommelanden van Batavia, gelijk voormaals, met behulp van Boeyangers uit het Cheribonsche, en deels in de oostelijke districten voortgebragt.

Bij hooge prijzen is dit artikel in vroegere tijdperken op Java altijd in noemwaardige hoeveelheden geteeld, dan, op den duur heeft zich die kultuur nimmer zonder de ernstige tusschenkomst van het Gouvernement kunnen staande houden, hetgeen daaraan is toe te schrijven, dat de prijs van dat produkt dikwerf beneden de kosten der produktie daalde, en met zoodanig eenen teruggang werden de ondernemers bij mijne komst andermaal bedreigd.

Reeds een aantal derzelve in de oostelijke districten vonden zich te gronde gebragt, zoodat, hoezeer die tak van landbouw in dit oogenblik eene zekere hoogte had bereikt, niettemin zonder gepaste schikkingen op geen duurzamen bloei van denzelven te rekenen was.

De indigokultuur werd mede beproefd. Reeds vroeger had dezelve op Java bestaan, dan, zij was onder het bestuur van den Gouverneur Generaal Daendels afgeschaft. Sedert had de heer Petel die kultuur weder opgevat en de nieuwe bereidingswijze derzelve ingevoerd. Door de aanmoediging, welke de heer Burggraaf Du Bus aan dezen tak van landbouw had verleend, was de hoeveelheid daarvan in 1823 (?) uitgevoerd tot ruim 17,000, en in 1830 tot ruim 46,000 ℔ gestegen. De kosten der produktie echter waren aanmerkelijk, zoodat bij de daling van den prijs der indigo, ten gevolge van de steeds toenemende uitbreiding dezer kultuur in meer andere landen, de in dien tijd hier te lande opgerigte en aanvankelijk zoo veel belovende fabrieken allen zijn te gronde gegaan en de ijverige en kundige heer Petel, die zooveel had toegebragt om dezelve tot stand te brengen, ook daardoor zijn aanzienlijk fortuin verloren en zijnen algeheelen ondergang berokkend heeft.

Ook waren eenige proeven genomen met de thee-, zijde-, cochenille-, tabak- en katoenkultures; allen echter waren nog op eene te kleine schaal om over derzelver uitkomsten met

eenigen grond te kunnen oordeelen. Geene van die kultures had nog een artikel van uitvoer opgeleverd, zelfs bestond er geen vooruitzigt dat zonder de onmiddellijke bemoeijenis en aanmoediging van het Gouvernement deze takken van nijverheid immer eenige noemwaardige uitbreiding verkrijgen zouden, en het was nog geheel onbeslist op wat voet en wijze die uitbreiding het geschiktst zou kunnen worden tot stand gebragt.

De heer Burggraaf Du Bus had wel is waar een ontwerp van kolonisatie voorgedragen, hetwelk aanvankelijk in Europa bijval gevonden had, en waardoor men hoopte de voortbrengselen voor de markt van Europa geschikt belangrijk te zullen zien aangroeijen, dan dat ontwerp was, gelijk later gebleken is, onaannemelijk en de gevoede hoop alzoo zonder grond; hierop nader zullende terugkomen, zal ik thans daarbij niet langer stilstaan.

De prijzen der koloniale waren in het algemeen, en in het bijzonder die der produktie op Java, stonden destijds zeer laag, zoodat de waarde van den geheelen uitvoer van den indischen archipel over 1828 slechts *f* 13,695,211 had bedragen, waaronder de uitvoer van Java voor p. m. *f* 10,000,000 voorkomt; in 1829 had de uitvoer van den geheelen archipel *f* 11,955,672 beloopen, waaronder Java voor circa *f* 8,000,000 had gedeeld.

Neemt men nu in aanmerking, dat Java ter bestrijding van deszelfs behoeften eenen invoer te betalen had gelijkstaande met de waarde van deszelfs voortbrengselen voor de Europesche markt, en dat bovendien voor den vervolge in Holland moesten betaald worden de rente en aflossingen der aldaar gekontrakteerde aanzienlijke schulden, dan is het ligtelijk na te gaan, hoeveel de staat van onze industrie hier te wenschen overliet, zoowel in extensie als soliditeit, en ook inzonderheid om aan denzelven eene leiding te geven voor den inlander meer gunstig en met zijne huishoudelijke wijze van bestaan meer strookende, waarvan de noodzakelijkheid hiervoren, gelijk ik vertrouw, grondig is aangewezen.

In de overige bezittingen buiten Java kan, het eiland Banka uitgezonderd, de industrie als stationnair worden aangemerkt.

De specerij-eilanden, vroeger zoo voordeelig, zijn thans, met uitzondering van Banda, in eenen lastpost veranderd, ten gevolge van den lagen prijs, waartoe derzelver voortbrengselen gedaald zijn. De hoeveelheid nagelen, welke Amboina gedurende 1828 en 1829 heeft opgeleverd, bedraagt 528,119 ℔; de

foelie van Banda 157,998½ ℔, en de noten aldaar vallende 717,865 ℔, de gezamenlijke geldswaarde van welk een en ander de som van ƒ 1,531,333 niet te boven gaat.

Vergelijkt men daarmede de lasten, welke het Gouvernement aldaar te dragen heeft, dan blijkt het, dat het bezit dier eilanden op den tegenwoordigen voet niet dan schade oplevert, en men ziet dus ook hieruit hoe weinig vertrouwen op de staatkundige tinnegieters te stellen is, waaronder ik vele der Engelsche schrijvers reken, die over deze landen gehandeld hebben: en met eene verwaandheid en zelfvertrouwen, die als het ware allen twijfel ten aanzien van de juistheid hunner redeneringen zou benemen, dat door eene vermindering van de prijzen der specerijen de consumtie van dezelve zou toenemen, zoodanig, dat het meerder debiet de verminderde waarde zou vergoeden.

In de laatste 25 jaren zijn die prijzen welligt 75 pCt. gedaald, en het vertier van dezelve is evenwel niet noemwaardig vermeerderd.

Banka daarentegen levert zeer goede voordeelen op.

De hoeveelheid tin, welke de mijnen aldaar afwerpen, kan op 30 à 40 duizend picols 's jaars geschat worden, en vergoedt voor een niet onbeduidend gedeelte de kosten, welke de overige buitenbezittingen boven de baten veroorzaken.

Trekt men de specerijen ten bedrage van ƒ 700,000 en het Banka's tin ten bedrage van ƒ 1,400,000 af van de totale waarde der voortbrengselen van de buitenbezittingen, dan beloopt het overschot slechts ƒ 53,712.40, en dus eene in het belang van onzen handel weinig beduidende som, een overtuigend bewijs, dat de industrie in die streken nog weinig ontwikkeling erlangd heeft.

VIERDE HOOFDSTUK.

Staat van den handel.

De geheele invoer had over 1828 bedragen ƒ 17,976,095, waaronder echter eene som van ƒ 1,108,752 aan duiten voor rekening van het Gouvernement; in 1829 beliep de geheele invoer ƒ 16,755,273.

De geheele uitvoer daarentegen heeft over 1828 ƒ 15,508,342

en over 1829 ƒ15,902,650 bedragen, zoodat, de in- en uitvoer over die jaren te zamen genomen, een kapitaal van circa 32 millioen 's jaars in den handel is omgezet, nagenoeg in omvang gelijkstaande met dat, hetwelk tijdens het bestaan der Oost-Indische kompagnie werd gebezigd.

Dan, zoo bevredigend de staat des handels, wat deszelfs uitgebreidheid betrof, ook wezen mogt, was het er echter ver af dat de voordeelen, die dezelve aan Nederland opleverde, even bevredigend zouden zijn geweest; het tegendeel is waar, die handel was doorgaans met verlies gedreven, zoodanig dat in den jare 1824 eene maar al te zeer gegronde bezorgdheid bestond, dat dezelve totaal verkwijnen of althans geheel in vreemde handen zoude overgaan, en het derhalve noodig werd geacht eene handelmaatschappij op te rigten, ten einde door de vereeniging van een groot kapitaal nieuwe bronnen van handel te openen en meerdere voordeelen aan het moederland te verschaffen.

Dan, ook deze inrigting was op zich zelve niet geschikt om het oogmerk te bereiken.

Zijne Majesteit, als guarant der rente van het kapitaal, daartoe bijeengebragt, had van jaar tot jaar een aanzienlijk te kort vergoed, terwijl er bovendien reeds eenige percenten op de hoofdsom waren afgeschreven; tot het jaar 1830 toe had dus die instelling geenzins aan het doel harer oprigting beantwoord, en het moederland evenmin billijke handelsvoordeelen genoten in vergoeding voor de vele opofferingen, door hetzelve voor deze bezittingen gedaan.

De oorzaken daarvan zijn niet moeijelijk aan te wijzen.

Bij het stelsel, in 1817 aangenomen, was men van het beginsel uitgegaan, dat het verleenen van een billijk aandeel aan vreemden in den handel hier te lande eene heilzame concurrentie zou doen ontstaan; dat daardoor het productief vermogen dezer bezittingen aanmerkelijk zou worden uitgebreid, en dat Nederland daarin eene ruime vergoeding zou vinden voor hetgeen van den handel door vreemden tot zich zou worden getrokken. Is deze verwachting vervuld geworden?

Is het niet veeleer gebleken, dat geenzins de hooge prijzen der koffij die kultuur hebben doen uitbreiden, maar dat de dadelijke en krachtdadige tusschenkomst van het Gouvernement daartoe heeft geleid en is gevorderd geworden, en dat men den inlander zelfs tot de koffijteelt heeft moeten noodzaken?

Berust niet evenzeer de teelt van specerijen op datzelfde

systema, en is het graven van tin op Banka niet eene onderneming, welke geheel voor rekening van het Gouvernement plaats heeft? En, zoo men alle deze voortbrengselen aftrekt van die, welke toen de geheele archipel opleverde, hoe weinig beduidende is dan niet het overschot? Eene proefneming van 13 jaren, namelijk van 1817—1830, heeft dan ook genoegzaam doen zien, dat de concurrentie van vreemden geene noemwaardige uitbreiding van kultures ten gevolge heeft gehad, en evenzeer, dat hooge prijzen op zich zelve geen toereikend hulpmiddel is om de industrie hier te lande, althans in het voortbrengen van artikelen voor de Europesche markt geschikt, krachtdadig bevorderlijk te wezen. Daartoe waren trouwens ook de gesteldheid van land en volk, het onverdeeld grondbezit, gebrek aan kapitaal en aan kennis en vele andere omstandigheden ten gevolge der huishoudelijke inrigtingen schier onoverkomelijke hinderpalen, terwijl de Europeaan, gelijk almede nader blijken zal, destijds in zijn belang even weinig aansporing vinden kon, om zich op de produktie van geregelde voortbrengselen toe te leggen.

Het oogmerk met het toestaan der vreemde concurrentie, voor zoo ver daarmede de uitbreiding van de industrie dezer landen beoogd was, is derhalve niet bereikt geworden, maar heeft integendeel eenen hoogst schadelijken invloed op de handelsbelangen van het moederland uitgeoefend.

Engeland namelijk had door de volmaking zijner machineriën en fabrieken het middel verkregen om Java van lijnwaden en vele andere noodwendigheden te voorzien. Op den invoer daarvan werden aanzienlijke voordeelen behaald. De Hollandsche handel daarentegen kon slechts weinige hier te lande gewilde voorwerpen aanbrengen, en deze werden nog veelal door bovenmatige aanvoeren met gering voordeel, dikwerf met verlies, verkocht.

De Engelsche kooplieden en commissionairs konden derhalve voor de produkten, die zij als remise voor de kwijting van het aangebragte noodig hadden, eenen hoogeren prijs dan de Nederlandsche handelaren betalen, zoodat dezen voor de retouren der nationale voorwerpen, die, zoo niet met verlies, althans zonder noemwaardig voordeel van de hand gezet waren, zich nog verpligt vonden prijzen te besteden, die door de gesteldheid der markt van Europa niet werden vergoed; bovendien was het transport der produkten naar Europa met Engelsche schepen

minder kostbaar, dan met die van eenige andere natie, daar Engeland jaarlijks naar deszelfs kolonie in Nieuw Holland een groot aantal misdadigers en kolonisten laat overbrengen, en de schepen, welke daartoe gebezigd worden, ingeval zij geene retourlading te Botanybaai verkrijgen kunnen, zich naar alle havens van Indië ter bekoming van vracht begeven, welke zij dan ook tegen minderen dan den gewonen prijs aannemen; vroeger zelfs veeltijds tegen de helft van hetgeen de Nederlandsche handelaar betalen moest, daar toch alles wat zij op deze wijze konden verdienen, werkelijk voordeel en boven het ledig terugkeeren te verkiezen was.

De Engelschen genoten dus van den handel op Java voordeelen, welke den nationalen geheel dreigden uit te sluiten, en de noodzakelijkheid deed inzien om, wilde men deze belangrijke bezittingen niet nutteloos voor het moederland doen worden, de zoo overwegende vreemde mededinging te beperken, hetwelk dan ook geschied is, vooreerst door de in het jaar 1822 gemaakte bepaling, dat van alle koffij, met vreemde schepen naar Nederlandsche havens vervoerd wordende, een verhoogd regt van *f* 2 per pikol of nagenoeg *f* 60 per last, en naar vreemde havens uitgevoerd wordende, een verhoogd regt van *f* 2 de pikol zal worden geheven, terwijl in 1824 eene belasting gelegd werd van 25 pCt. van de waarde der ingevoerd wordende vreemde lijnwaden en wollen stoffen, met algeheele vrijstelling daarentegen van het Nederlandsch fabrikaat van de betaling van inkomende regten.

Door deze maatregelen is de Nederlandsche scheepvaart beschermd en had het fabriekwezen in Nederland eene aanzienlijke uitbreiding verkregen.

Reeds in het jaar 1828 was het getal der uit Nederland aangekomen schepen tot 64 gestegen, terwijl de vreemden met slechts 20 schepen in den handel hadden gedeeld. In 1829 heeft het getal Nederlandsche schepen 66 en dat der vreemden 32 bedragen.

In 1828 hebben de lijnwaden, uit Nederland aangevoerd, eene geldswaarde ten bedrage van *f* 2,940,635, en die met vreemde schepen aangebragt *f* 1,843,066 beloopen; in 1829 bedroeg de aanvoer uit Nederland eene waarde van *f* 3,480,104, terwijl in dat jaar slechts *f* 1,610,848 aan vreemde stoffen zijn ingevoerd.

Het oogmerk om onze scheepvaart en ons fabriekwezen aan

te moedigen is dan ook door de bovengenoemde maatregelen bereikt geworden.

De produkten bleven evenwel hier te lande nog steeds te hoog in prijs, waaruit volgt, dat de verleende in de daad belangrijke bescherming niet voldoende was om vreemde concurrentie binnen behoorlijke grenzen te houden en aan dezelve het opjagen van de prijzen der produkten te verhinderen, zoodat die prijzen dan ook onevenredig bleven aan de waarde in Europa.

Zonder de evengemelde maatregelen, en dit is eene daadzaak, waaromtrent bij niemand, der zake kundig, eenige twijfel bestaat, zoude de Engelsche handel en scheepvaart den Nederlandschen handel en scheepvaart geheel hebben verdrongen, en aan het moederland niets zijn overgebleven, dan de lasten van het bezit, de betaling der rente en aflossingen van de schulden, ten behoeve dezer landen gekontrakteerd, benevens de kosten van derzelver verdediging en bescherming.

Indië zelfs genoot, gelijk vroeger is aangewezen, geene voordeelen van dien staat van zaken, maar dezelven werden tusschen de Engelschen, Chinezen en Arabieren verdeeld.

Op grond daarvan en van de vroeger aangegevene daadzaken meen ik dan ook de twee volgende stellingen te mogen aannemen, namelijk dat zonder tusschenkomst en bemoeijenissen van het Gouvernement hier te lande geene noemwaardige hoeveelheden produkten, voor de markt van Europa geschikt, kunnen worden verkregen, en dat zonder de beschermende regten geen handel door het moederland in dezen archipel kan worden gedreven. Vereischt deze eerste stelling nog nader bewijs, zoo lette men op de geringe totale waarde dier voortbrengselen, welke buiten de zoodanige, die door tusschenkomst van het Gouvernement worden aangekweekt, in den handel voorkomen, en men voege zelfs daaraan toe die, welke te Sinkapoer worden verhandeld, en hoe onbeduidend is zulks dan nog niet over den geheelen archipel gerekend?

En ziedaar dan op nieuw bevestigd, dat zoogenaamde algemeene beginselen, gelijk daar zijn vrije beschikking over persoon en arbeid en vrije handel, niet altijd en overal de strekking hebben om de welvaart eener natie te bevorderen, en dat in de toepassing van dezelve de meeste omzigtigheid wordt gevorderd.

Het onbepaald vertrouwen op die beginselen is eene even groote en gevaarlijke dwaling als de geheele verwerping van

dezelve, daar ik gaarne erken, dat ze dikwerf met voordeel kunnen worden aangewend.

Het is aan dat onvoorwaardelijk geloof aan eenmaal aangenomene beginselen, dat gedurende meer dan 30 jaren onze belangen in Indië zijn opgeofferd en dat de staat, zoo aan winstderving als andere nadeelen, meer dan 300 millioen gulden in dat tijdperk heeft verloren [1].

Een verlies voorzeker van hoog belang voor een land van dien geringen omvang als ons moederland, en het is dan ook te hopen, dat men niet andermaal ligtvaardig tot dergelijke proefnemingen als vroeger zal overgaan, en dat éénmaal aan de ondervinding dat gezag zal worden toegekend, dat aan dezelve toekomt.

Reeds worden de heilzame uitwerkselen ondervonden van den weg, onder mijn bestuur ingeslagen, en het is geenzins eene nieuwe theorie, die wij later zullen te verdedigen hebben, daar wij ons zullen kunnen bepalen bij de aantooning, dat de vroegere inrigtingen, die ook voorheen zoo voordeelig bevonden zijn, met de vereischte wijzigingen, door den veranderden loop der omstandigheden noodig geworden, ook nu nog als dienstig ter bevordering onzer belangen kunnen worden beschouwd, terwijl wij zulks ter wegneming van allen verderen twijfel door daadzaken en cijfers zullen staven.

Genoeg zij het vooreerst te hebben doen zien, dàt in den handel van Indië een zeer aanzienlijk kapitaal kan worden aangewend, dat door de genomen maatregelen in 1822 en 1824 onze scheepvaart en het fabriekswezen in Nederland belangrijke aanmoediging ontvangen hebben, en dat desniettegenstaande de handel van Nederland op deze gewesten tot den jare 1830 nog met nadeel is gedreven.

Het krijgswezen.

Het leger, volgens de vijfjarige begrooting door den Commissaris Generaal Du Bus ontworpen, zou zijn zamengesteld als:

hetzelve was verdeeld tusschen de onderscheidene bezittingen, als Java, verdeeld in drie militaire afdeelingen en garnizoensplaatsen:

---

[1] Ik zal gelegenheid hebben de waarheid dezer stelling nader te betoogen.

de Molukko's	idem	idem
Celebes	idem	idem
Borneo	idem	idem
Banka	idem	idem
Sumatra	idem	idem

De kosten van dat leger beliepen jaarlijks *f*.........

Het behoeft geen betoog, dat een leger, op dien voet zamengesteld, in gewone tijden naauwelijks als toereikende kan worden beschouwd, om de rust in deze uitgebreide bezittingen te bewaren, en dat bij het ontstaan van inlandsche oorlogen verscheidene punten zouden moeten worden ontbloot.

Zoo bij voorbeeld was tot de expeditie naar Celebes in den jare 1824 eene magt van Java gezonden van 1400 man, waardoor aldaar zoo weinig troepen beschikbaar bleven, dat bij het uitbreken van den jongsten Javaschen oorlog geene noemwaardige magt aanhanden was, om denzelven in den aanvang te stuiten, weshalve niet alleèn de expeditie, naar Celebes gezonden, onverwijld moest worden terug ontboden, maar zelfs uit de andere bezittingen alle troepen, die maar eenigzints konden worden gemist, worden opgevorderd, terwijl uit Europa eene aanzienlijke versterking werd aangevraagd en verkregen!

Zulk een staat van zaken is blijkbaar onbestaanbaar met de veiligheid van deze zoo belangrijke bezittingen. Hoezeer toch is die gedurende den laatsten oorlog niet verergerd, en deze oorlog van langen duur en kostbaar geworden, daar dezelve meer dan 20 millioen aan buitengewone uitgaven heeft gevorderd; wat zou de toestand der zaken geworden zijn, indien zulk een oorlog was ontstaan in een tijdperk, dat de communicatie met het moederland was afgesneden geweest!

De financiën van het Gouvernement intusschen veroorloofden geenzins op den duur een leger te onderhouden, geëvenredigd aan de magt, welke tijdelijk kan worden vereischt, en derhalve wordt hier eene inrigting gevorderd, geschikt om in een zeer kort tijdsbestek eene magt te kunnen ontwikkelen, geëvenredigd aan de behoefte van het oogenblik en voldoende om, zoowel aan eenen buiten- als binnenlandschen vijand het hoofd te kunnen bieden.

Het noodige daartoe ontbrak destijds geheel, gelijk, ik herhaal het, de jongste afgeloopen oorlog op Java daadzakelijk heeft doen zien.

Evenzeer ontbrak het niet alleen aan vestingwerken, tegen

eenen Europeschen vijand geschikt, maar zelfs de wallen van Batavia en Samarang waren gesloopt, Soerabaya van alle versterking ontbloot en nergens, buiten het fort Oranje en een paar oude forten in de Molukko's, was eene eenige sterkte aanwezig, vatbaar voor eenige defensie tegen eene Europesche sterkte. Bij eenen aanval van buiten zouden na het leveren van eenige gevechten, waarvan de uitslag niet twijfelachtig zijn kon, gemerkt de overmagt, waartegen men te strijden zou hebben gehad, deze zoo kostbare bezitting onfeilbaar in de handen van den vijand gevallen zijn, en ik durf beweren, dat eene magt van 6000 man toereikende zou zijn geweest om Java te veroveren.

Op wat wijze toch zou men het hebben aangelegd, om slechts de helft dier magt op ééne plaats te verzamelen, zonder de gewigtigste punten van troepen te ontblooten en, was dit geschied, hoe zou men dan het nemen der plaats aan eenen vijand, meester ter zee, verhinderd hebben of die, éénmaal genomen zijnde, hebben hernomen?

En hoe spoedig zou niet een inlandsche oorlog ontstaan zijn, indien de misnoegde bevolking op de ondersteuning van zulk eene Europesche magt had kunnen rekenen?

Het behoeft trouwens geen omstandig betoog, noch groote militaire kennis, om in te zien, dat met de voormalige inrigtingen de defensie dezer gewesten tot eene zwakheid vervallen was, die ons bezit daarvan alleen zoolang kon doen voortduren, als magtige naburen zulks wel wilden veroorloven. Men zegge niet, dat men de vereischte maatregelen zou beraamd hebben, ingeval het eiland ware bedreigd geworden; hoe weinig daartoe de middelen aanhanden waren, is in den jongsten oorlog gebleken, toen men, om iets beslissends te ondernemen, eerst van het moederland en van elders de hulp moest inroepen en afwachten, en men besluite dan daaruit wat de staat van zaken geweest zou zijn, indien deze hulp niet had kunnen worden verleend, of wel wanneer de mogelijkheid om dezelve te verkrijgen, waren afgesneden geweest.

Het zal dan ook wel geen verder betoog behoeven, dat deze gewesten met de voormalige inrigtingen, als buiten staat van defensie tegen eenen magtigen buitenlandschen vijand moesten worden beschouwd.

Het Zeewezen.

Voor eene goede marine, voor zoover die tegen eenen Europeschen vijand zal kunnen dienen, zijn behalve magazijnen en eenige marine-etablissementen, veilige havens en goede legplaatsen noodig, en niet eene eenige van dien aard wordt voor groote schepen hier te lande aangetroffen. Het kanaal zelfs, dat Java van Madura scheidt, heeft geene genoegzame diepte meer voor linieschepen, en de diepte, welke er nog wordt aangetroffen, heeft zich te westelijk verlegd, om door het fort Oranje genoegzaam te worden verdedigd, daar de schepen hetzelve op eenen afstand van 300 roeden passeren kunnen. De zoogenaamde trechter is van alle verdedigingswerken ontbloot en voor korvetten bevaarbaar.

Boven dit alles is Soerabaya gedurende zes maanden van het jaar beneden 'swinds gelegen, en in dat geval kan eene zeemagt, daar gestationeerd, weinig bijdragen ter bescherming der scheepvaart aan het westelijk deel des eilands.

Alle overige etablissementen op Java bieden slechts op (?) eene reden aan, van alle bescherming ontbloot, en laten dus onze koophandel onbeschermd zelfs tegen eenen enkelen kaper.

De buitenetablissementen verkeeren mede grootendeels in hetzelfde geval, en zijn bovendien, althans de meesten derzelven, te ver verwijderd, dan dat zij in evengemeld opzigt in eenen oorlog met eene Europesche mogendheid belangrijke ressources zouden opleveren.

Zoo onontbeerlijk dan ook veilige havens en een goed oorlogs-eskader in tijden van oorlog tegen eenen Europeschen vijand hier te lande zijn, zoo is dit echter zelfs in tijd van vrede onvoldoende, om aan den handel hier te lande de vereischte bescherming tegen de talrijke inlandsche zeeroovers verleenen.

Deze gebruik makende van vaartuigen, die niet meer dan vier voeten en veeltijds zelfs minder diep gaan, houden zich meestal op in de menigvuldige ondiepe bogten tusschen de vele en meestal van uitgestrekte reven voorziene eilanden, en beloeren van daar hunne prooi; aan groote schepen is het slechts zeldzaam en dan nog alleen bij toeval gelukt deze zeeschuimers eene enkele maal onder schot te krijgen en dezelven noemwaardig nadeel toe te brengen.

Ook de Engelsche marine heeft tegen dezelven vruchteloos onderscheidene middelen beproefd, en de veeljarige ondervinding

heeft bewezen, dat langs dien weg, namelijk door Europesche eskaders, aan geene uitroeijing der zeeroovers te denken is.

Uit dien hoofde ook werd in 1816 eene koloniale marine hier te lande opgerigt, welke jaarlijks zeer groote sommen heeft gekost en waaraan tot heden reeds millioenen zijn besteed, zonder dat het oogmerk met dezelve ook slechts nog maar gedeeltelijk is bereikt, daar het getal der zeeroovers sedert, zoo al, althans niet noemwaardig is afgenomen, zoodat ten deze noodwendig andere meer afdoende maatregelen gevorderd worden.

Over andere gebreken in onze publieke inrigtingen zal ik thans niet uitweiden.

Dezelve schenen mij toe niet van dien aard te zijn, dat daarin belangrijke veranderingen werden gevorderd.

Het hoofdbestuur, zoo wat betreft het financieel beheer, als de administratie der magazijnen enz., heb ik derhalve in al deszelfs hoofdtakken met geringe wijzigingen gelaten, zooals ik hetzelve heb aangetroffen, trouwens de tijd, waarover ik heb kunnen beschikken, werd meer dan vereischt, om in de reeds aangewezene gebreken, zonder welke het doel mijner zending niet was te bereiken, te voorzien.

Ik zal dan ook thans bij andere inrigtingen, waarmede Uwe Excellentie bovendien volkomen bekend is, niet behoeven stil te staan en mitsdien overgaan tot het tweede gedeelte mijner voorgenomene taak, de opgave namelijk van hetgeen door mij ter verbetering der door mij aangewezene gebreken verrigt is.

TWEEDE AFDEELING.

GENOMENE MAATREGELEN TOT HERSTEL DER RUST EN TOT VESTIGING VAN S'GOUVERNEMENTS BELANG.

Uit het eerste gedeelte dezer verhandeling blijkt het genoegzaam, dat, hoezeer de oorlog op Java tijdens mijne komst door de verzwakking des vijands als ten einde neigende kon worden beschouwd, Diepo Negoro en eenige van zijnen aanhang toch nog steeds in de bosschen van Java ronddwaalden, en dus voor ons gevaarlijk bleven; dat in het gedrag der lagere volksklasse vele bewijzen van afkeer van ons bestuur doorstraalden,

waardoor een onvoorzien toeval, gelijk meermalen het geval was geweest, de oorlog op nieuw kon doen ontvlammen, terwijl, zoo dezelve al tot een gelukkig einde gebragt werd, er nog steeds vele moeijelijkheden te overwinnen waren, en de regeling der huishoudelijke aangelegenheden der Rijken van Soerakarta en Djokdjokarta, dat vele Prinsen en Grooten, die men door belangrijke beloften van land en volk had overgehaald de zijde van Diepo Negoro te verlaten, niet anders dan ten koste der rijken van den Sulthan en van den Keizer konden worden te vreden gesteld, en dat bovendien het zoo gebrekkig inlandsch bestuur zeer weinig waarborgen opleverde, dat de zoodanigen onder die Prinsen en Grooten, die zich welligt in de vervulling van die beloften mogten teleurgesteld vinden en derhalve niet tevreden mogten zijn met het hun toe te kennen aandeel in land en volk, niet andermaal na de terugzending van onze hulptroepen en nadat het leger elders zou zijn geoccupeerd, eenen oorlog zouden aanvangen, in voege als Diepo Negoro had gedaan.

Op welk eene wijze in dezelfde Residentie met eene misnoegde bevolking, Prinsen te vereenigen en in goede verstandhouding te doen verkeeren, die elkander gedurende drie jaren hevig hadden bestreden, van wier naastbestaanden velen in den oorlog waren gevallen, en waarvan het ontrouw gedeelte ten koste van het stamhuis, dat zij bevochten hadden, moest worden verrijkt, dit was een vraagstuk, welks voorzeker moeijelijke oplossing niet eenmaal was beproefd, en hetwelk nogthans plaats moest hebben, zou het Gouvernement zich een bepaald doel voorstellen en met vasten gang den weg bewandelen, welke men hopen kon tot eene betere toekomst te zullen leiden.

Diepo Negoro te voldoen scheen mij hopeloos toe; zijn dweepzieke aard deed hem den Europeaan met verachting beschouwen en met onwilligheid de oppermagt van denzelven dulden. Bij de priesters zeer gezien, bij het volk als een heilige geëerd en door de Prinsen gevreesd, kon hem niets bevredigen, dan het hoogste gezag en onze verwijdering; het gezag, hoe gering ook, dat men hem zou laten behouden, zou hij derhalve, door zijnen onbeperkten invloed ondersteund, vroeg of laat hebben aangewend, om deze zijne inzigten te bereiken, en dat zulks ook zijn streven was, heeft hij thans in zijne ballingschap niet ontveinsd, hetgeen alzoo doet zien, dat ik mij in zijn karakter niet heb bedrogen.

De verwijdering van Diepo Negoro bleef dus een maatregel van gebiedende noodzakelijkheid, zonder welken in geen geval op duurzame rust te rekenen was.

Al kort na mijne komst hier te lande gaf ik dan ook aan den Luitenant Generaal de Kock het stellig bevel, om Diepo Negoro en de nog met hem ronddwalende Hoofden rusteloos te blijven vervolgen, en om, zoo hij in onderwerping wilde komen, dezelve onvoorwaardelijk aan te nemen, zonder eenige toezegging derhalve dan alleen van lijfsbehoud, daar het mij, inzonderheid uit een staatkundig oogpunt beschouwd, verre verkieselijk voorkwam, om met de vele middelen, waarover wij op dat oogenblik beschikken konden, ons voordeel tot het uiterste te vervolgen, dan de zaak ten halve af te doen en het Gouvernement na eenige jaren of maanden aan eenen tweeden oorlog bloot te stellen.

Diepo Negoro onophoudelijk vervolgd, was dan ook weldra van alle middelen geheel uitgeput, zoodat hij zich, schier van de noodige kleeding ontbloot, genoodzaakt zag in onderwerping te komen, waarop hij met een maandgeld van *f* 600 naar Menado werd verbannen [1], welk lot ook aan eenige anderen zijner Hoofden, onder anderen aan den zoo beruchten Imam Moesbie, te beurt viel. Daarna deden zich onmiddellijk de zwarigheden op, van welke ik reeds melding heb gemaakt, de regeling namelijk der zaken met de Vorsten van den Mataram, die der schadeloosstelling aan de Prinsen en het bekomen eener billijke vergoeding voor de opoffering van millioenen aan oorlogskosten, door het Gouvernement ten behoeve van het hof van Djokdjokarta gedaan.

Hetzelve was daarmede bij de boeken belast, hoezeer het wel te voorzien was, dat die kosten nimmer door hetzelve zouden worden gekweten, evenmin als daarvan eene billijke rente zou kunnen worden betaald. Om de waarde der maatregelen, welke ik gemeend heb in deze moeijelijke aangelegenheden te moeten nemen, wel te kunnen beoordeelen, is het noodig zich op het standpunt te plaatsen, vanwaar ik ben uitgegaan, en de beginselen te kennen, welke mij daarin hebben bepaald; ik acht het te meer noodig in eene ontwikkeling van die beginselen te treden, omdat dezelve tevens tot grondslag van de meeste mijner overige verrigtingen hebben gestrekt.

---

[1] Later is hij, om redenen Uwe Excellentie bekend, naar het fort Rotterdam op Makasser overgebragt.

Het gezag van het Gouvernement over Java, of liever over den Javaan, het gevolg zijnde deels van overwinningen, deels van vrijwillige concessiën en deels van overeenkomsten met de Vorsten, waarbij dezen zich geheel aan hetzelve ondergeschikt gemaakt hebben, is derhalve in vele opzigten onvolledig en onbepaald, vooral daar de inlander geen begrip heeft van een door wetten beperkt gezag zijner Hoofden.

Beschouwt hij echter dat gezag niet door onwettige overeenkomsten beperkt, dan merkt hij hetzelve aan als wel degelijk te zijn bepaald door de voorvaderlijke gebruiken, die hij steeds verlangt geëerbiedigd te zien, en overigens door zulke algemeene zedelijke beginselen, welke, als in den aanleg der menschelijke natuur gegrond, altijd in de oppermagt worden verondersteld.

Behoudens de beperking, welke daaruit voortvloeit, is het oppergezag hier onbegrensd, en het Hoofdbestuur derhalve bevoegd en verpligt tot alle maatregelen, welke tot welzijn van het volk en van het Gouvernement noodzakelijk kunnen worden geacht.

Zoo als reeds door mij is aangemerkt, heeft de gemeene Javaan het in verstandelijke ontwikkeling weinig verder gebragt dan onze kinderen van 12 à 14 jaren, terwijl hij in algemeene kennis bij dezen nog ver ten achteren staat. Zijne Hoofden bezitten eenige meer ontwikkelde begrippen, doch hebben echter bij vergelijk zelfs tot de middenklasse der Europeanen in verstandelijke beschaving nog weinig vorderingen gemaakt.

Aan zulk een volk instellingen te geven, alleen aan eene maatschappij van mannelijke beschaving passende, is even ongerijmd, als aan kinderen de regten van volwassenen toe te kennen en daarvan een gepast gebruik te verwachten.

Aan de in dit opzigt begane misslagen zijn evenwel de vele ongelukken, welke Java sedert de laatste 25 jaren getroffen hebben, grootendeels te wijten.

Men heeft liberaal willen zijn en men heeft het onbestaanbare verlangd, wat zou er bij voorbeeld van onze kinderen worden, zoo men hun de vrije beschikking over tijd en produktie van arbeid verleende?

Zouden zij, onder zoodanig een systema, niet geheel verwilderen en zeer weinig vruchten van hunnen arbeid oogsten?

En wat is er van den Javaan geworden, nadat men hem deze voorregten heeft toegezegd? Heeft men daarop niet reeds zeer spoedig ingezien, dat hem het eerste, namelijk vrije beschik-

king over persoon en arbeid, wederom moest worden ontnomen, immers toen men hem dwong om koffij te planten in het belang van het Gouvernement; en is hij niet van het tweede, de vrije beschikking over het produkt, door den dwang verkregen, beroofd geworden door sluwe en woekerachtige vreemdelingen, die zijne onnoozelheid in hun belang schandelijk misbruikten? Het zou geenzins moeijelijk vallen door eene reeks van voorbeelden aan te wijzen, dat de Javaan steeds het slagtoffer geworden is, wanneer men hem door gezag boven het standpunt zijner beschaving heeft willen verheffen, met welke menschlievende bedoelingen men ook in zulke gevallen ten zijnen aanzien moge hebben gehandeld, en zulks door de eenvoudige reden dat een kind ook als kind, en de ontwikkelde mensch alleen als man, behandeld moet worden.

Een aartsvaderlijk bestuur past dus aan den Javaan; het Gouvernement moet voor hem zorgen, namelijk zijne beperkte vermogens hem niet vergunnen dit zelf te doen. Dan, dit moet ook met vaderlijke welwillendheid geschieden. Hem dat geluk te verschaffen tot hetwelk zijn beperkt verstand neigt, zij, voor zoo ver het maar eenigzins met het algemeen welzijn bestaanbaar is, bestendig het voorwerp en het doel, waarnaar het Bestuur streve; het scheide nimmer het belang van het Gouvernement van dat van den Javaan; het eerbiedige zoo veel mogelijk zijne kortzigtige begrippen, en bevordere alleen dan het welzijn van het Gouvernement, wanneer dat der bevolking zich daarmede laat vereenigen; ziedaar de regel, welken ik mij heb voorgeschreven, dien ik geloofde dat hier te lande ieder, waardig om aan het hoofd des Bestuurs gesteld te worden, behoort te volgen en zorgen moet, dat ook door zijne ondergeschikten worde nageleefd.

Zoo lang wij de Javanen niet aanmerken en bejegenen als onze kinderen, en te hunnen opzigte niet getrouwelijk al die pligten vervullen, welke op ons als hunne leidsmannen en beschermers rusten, zullen onze inrigtingen bestendig botsingen ondervinden en het doel, dat wij ons voorstellen, niet worden bereikt, maar bestendig op teleurstellingen uitloopen.

De toepassing van dien regel tevens is niet moeijelijk. De Javaan is aan zijne voorouderlijke gebruiken gehecht; wat volgens deze oorbaar is, daartoe acht hij zich, welke lasten er ook uit mogen ontstaan, gehouden, en deze draagt hij dan ook gewillig; van dien goeden geest behoort dus in zijn eigenbelang

met voorzigtigheid te worden gebruik gemaakt, om zijn lot te verbeteren, hetgeen tevens zooveel mogelijk in dier voege moet geschieden, dat hij het effect daarvan spoedig ondervindt; voor zoo verre nu op die wijze het belang van het Gouvernement tevens, en dus vereenigd met dat van den Javaan, kan worden bevorderd, is het geoorloofd, ja zelfs pligtmatig, daartoe iedere gepaste gelegenheid te benuttigen.

Ik zal nader doen zien op welke wijs dit beginsel door mij ook op andere aangelegenheden, als die, welke thans meer bijzonder het onderwerp onzer beschouwing uitmaken, is toegepast.

Men beproeve vooral niet om door buitengewone middelen de ontwikkeling der verstandelijke vermogens van den Javaan te bespoedigen.

De kiem der beschaving is in iedere maatschappij als ingeplant en ontwikkelt zich dikwerf door omstandigheden, van menschelijke bemoeijenissen onafhankelijk, even zoo min wij in staat zijn aan de kiem der zaden van het plantenrijk eene verhaaste ontwikkeling te verschaffen, evenmin kunnen wij geheele maatschappijen in een kort bestek aanmerkelijke voortgangen in beschaving doen maken.

Hoe traag is die voortgang niet bij de wilde volksstammen in Noord-Amerika, in weerwil van de voorbeelden, die hen sedert zoo lang omringen en van de moeite tot derzelver beschaving aangewend; welke verhoogde beschaving bespeurt men in Indostan, op Java en in andere Oostersche landen, waar de bewoners sedert eeuwen met Europeanen van allerlei soort omgang gehad hebben? immers geene, althans geene beduidende. Hoe lang heeft zelfs het grootste gedeelte van Europa, ondanks de overwinning der Romeinen, niet in eenen staat van woesternij verkeerd? Was Griekenland niet eeuwen lang door barbaren omringd? Alvorens men derhalve zich hieromtrent proefnemingen in het groot veroorlove, wachte men tot de dezelven elders zullen zijn geslaagd, en wage het geluk en de tevredenheid van een volk niet aan ontwerpen, door de ondervinding te vaak voor hersenschimmig verklaard, dan dat dezelven geen regtmatig wantrouwen zouden inboezemen; ik heb mij dan ook geene proeven noch maatregelen van dien aard veroorloofd, maar de verstandsontwikkeling van den Javaan aan den tijd en den natuurlijken loop der dingen toebetrouwd.

Beide de hier ontwikkelde beginselen, namelijk eerbied voor 's volks eenvoudige begrippen en gewoonten, anders gezegd

voor den adat en het vaderlijk gezag in het beheer der Javanen, hebben mij dan ook geleid in de keuze der maatregelen tot herstel der rust en de regeling van de verhouding tusschen de Vorsten, Prinsen en de bevolking der landen van Soerakarta en Djokdjokarta en het Gouvernement.

Ik heb mij daarbij niets hooger voorgesteld, dan eene huishoudelijke inrigting, geschikt om het belang van allen te bevorderen op eene wijze, met den aard der omstandigheden strookende.

Vooreerst scheen het mij noodig toe, de meer verwijderde provinciën der Hoven te brengen onder het gezag van het Gouvernement en op dezelfde wijs te doen besturen als de overige gouvernements-provinciën op Java, daar de ondervinding had doen zien, dat in de landen, onder het Europeesch gebied staande, waar de bevolking sinds lang aan het gezag harer eigene Hoofden gewoon was, opstanden en onrustige bewegingen zeldzaam en in de landen van den Sultan en den Keizer daarentegen menigvuldig waren geweest, inzonderheid echter in de meer verwijderde provinciën, waaruit verderfelijke gevolgen en langdurige en gevaarlijke oorlogen, zoowel voor de regerende Vorsten zelve als voor het Gouvernement, ontstaan waren. Door de verdeeling van provinciën bij distrikten, dessa's en dorpen onder de beide van elkander veelal afkeerige Hoven werd het invoeren eener goede politie onmogelijk, waarvan de nadeelige gevolgen, inzonderheid bij het eindigen van den oorlog, te duchten waren, daar duizenden van huis en have ontbloot, aan een zwervend leven en den oorlog gewoon, steeds bereid zouden zijn, om ieder Hoofd van eenigen naam bij te vallen, dat slechts ondernemen wilde den oorlog te hervatten, gelijk, na het eindigen van den vorigen Javaanschen oorlog, in 1757, meermalen tot nadeel van land en volk was gebeurd. Zoowel in het belang van het Gouvernement, als van de Vorsten en der welgezinde bevolking dier verwijderde provinciën, was dus de maatregel om dezelven onder het onmiddellijk bestuur van het Gouvernement te brengen allezins noodig, en niet minder ook om aan de Prinsen en mindere Hoofden, die gewoon waren uit deze landen voor het grootste gedeelte hunne middelen van bestaan te trekken, daaruit dezelfde inkomsten te kunnen verzekeren, als zij vroeger in tijd van vrede van denzelven hadden genoten, daar het hoogst onregtvaardig zou geweest zijn hen daarvan te berooven.

Om deze beide oogmerken te bereiken, deed ik aan de Hoven voorstellen om de provinciën Bagelen, Banjoemaas, Madioen en Kedirie, te zamen bevolkt met 1,298,520 zielen, onder het bestuur van het Gouvernement te doen overgaan, onder voorwaarde, dat de Hoven daaruit dezelfde inkomsten zouden genieten als zij gewoon waren uit deze landen vroeger te trekken, en dat deze inkomsten naar eenen billijken maatstaf en met overleg der Hoven tusschen de regerende Vorsten en Prinsen zouden worden verdeeld, om maandelijks te worden uitgekeerd; terwijl ik aan de Hoven al verder deed voorslaan om een strook land tusschen de Progo en Bogowonto af te zonderen, om tusschen die Prinsen verdeeld te worden, die door hunne aan het Gouvernement bewezen trouw, of ten gevolge der voorwaarden, waarop zij de zijde van Diepo Negoro verlaten hadden, aanspraak op land en volk hadden verkregen.

De eigenlijke Mataram, bevolkt met circa 800,000 zielen, stelde ik voor tusschen de beide Hoven te verdeelen, en door eene gepaste grensscheiding de onderdanen van Djokdjokarta van die van Soerakarta af te scheiden, waardoor de vroegere ongelegenheden, uit een gemengd bezit van land en volk ontstaande, zouden worden voorgekomen. Al verder werd aangenomen om de schulden, waaronder zoowel de Vorsten als Prinsen gebukt gingen, voor 's Gouvernements rekening over te nemen en de 24 millioen oorlogslasten, waarmede het Hof van Djokdjokarta was belast, aan hetzelve te schenken.

Niet minder was, om de te dien aanzien vroeger bijgebragte redenen, de afschaffing der tolpoorten een noodzakelijk vereischte tot herstel der rust.

Dat belasting-middel had aan het Gouvernement, door de verpachting van hetzelve aan de Chinezen, een aanzienlijk voordeel van *f* 700,000 's jaars afgeworpen; de bekrompene geldelijke toestand van hetzelve had steeds verhinderd, om tot die afschaffing over te gaan, hoezeer al het vexatoire in de heffing dier belasting aan het bestuur ten volle bekend was, evenzeer als dat daaraan voor een groot gedeelte de afkeer der bevolking van het Europeesch gezag en derzelver algemeene deelneming in den opstand van Diepo Negoro moest worden toegeschreven.

Groot waren voorzeker de geldelijke opofferingen, welke het Gouvernement door deze maatregelen werden opgelegd; dan, er bestond geen ander middel, om tot eenen duurzamen staat van rust en vrede te geraken, en eens overal ons overwigt op Java

voor de toekomst onwankelbaar te vestigen; daarbij deed een goed beheer over de genoemde vruchtbare en wel bevolkte provinciën, nadat dezelven geheel onder ons bestuur zouden zijn gebragt, eene ruime vergoeding voor deze opofferingen te gemoet zien.

Aan eene Commissie, bestaande uit de Heeren Merkus en Sevenhoven, en waaraan later de Kolonel Nahuys werd verbonden, werden de onderhandelingen met de Hoven over de voormelde punten opgedragen en tot een gewenscht resultaat gebragt.

De kontrakten met de beide Hoven, te dezer zake gesloten, berusten in de archieven van het Gouvernement.

Na de bereiking van dit zoo gewigtig doel werd diezelfde Commissie, onder toevoeging van den heer van Lawick van Pabst, belast om de ontworpene schikkingen tot stand te brengen en het Europeesch bestuur in de afgestane landen in te voeren.

De verslagen der verrigtingen van deze Commissie zijn almede in 's Gouvernements archieven te vinden; daaruit blijkt dat aan het Hof van Soerakarta jaarlijks voor den afstand der tolpoorten en voor deszelfs aandeel in de toen geraamde opbrengsten der afgestane landen is toegekend . . . *ƒ* 754,987. —
en aan het Hof van Djokdjokarta terzelfder zake . . *"* 465,000. —

uitmakende te zamen 's jaars . . . . . . *ƒ* 1,219,987. —

terwijl de overgenomene schulden, zoo van het Solosche Hof als van de aan hetzelve verbonden Prinsen, overgenomen zijn voor een bedrag van . . . . *ƒ* . . . .
en die van Djokdjokarta voor . . . . *"* . . . .

totaal . . . . . *ƒ* 1,029,900. —

waarvan de renten en aflossingen jaarlijks bedragen plus minus *ƒ* 120,000, en dus met de toegelegde schadeloosstelling eene uitgaaf veroorzaken van *ƒ* 1,300,000 's jaars.

De inkomsten der vier nieuwe Residentiën kunnen thans op *ƒ* 4,540,084 worden geschat en zullen nog aanmerkelijk toenemen, wanneer de aldaar ingevoerde koffij en andere kultures derzelver volle uitbreiding zullen hebben verkregen.

Zoo men nu hierbij in aanmerking neemt, dat vroeger door de beide Hoven reeds genoten werd *ƒ* 638,108 's jaars, dan ziet men dat, buiten de opoffering der 24 millioenen, welke toch wel nimmer te recouvreren waren, de baten der onder ons gebied gebragte landen ruim de voor dezelve gedane opofferingen vergoeden.

Beschouwt men daarenboven de zaken uit een politiek oogpunt, dan heeft het Gouvernement eene der belangrijkste aanwinsten gedaan, welke het mogelijk was te doen, en waarnaar men reeds sedert eene reeks van jaren vruchteloos had gestreefd.

De Vorsten en Prinsen van Java, thans een vast maandelijksch inkomen genietende, zijn derhalve reeds daardoor van het Gouvernement geheel afhankelijk geworden, en kunnen nu, althans in hun belang, geene aansporing vinden om zich tegen het Gouvernement te verzetten, en daar voorts de landen, waaruit zij voormaals gewoon waren de middelen tot opstand te putten, onder ons gezag gebragt zijn, mag men hopen dat voor den vervolge oorlogen, gelijk die van 1746 en 1825, waarin 's Gouvernements existentie meermalen gevaar heeft geloopen, zullen kunnen worden voorgekomen, en dat het Gouvernement niet op nieuw in de noodzakelijkheid zal geraken, om eenen strijd van dien aard te moeten wagen.

Ik durf tevens gerustelijk beweren, dat deze schikkingen geheel overeenstemmen met de beginselen, in den aanhef dezer afdeeling aangegeven. Het Gouvernement heeft met vaderlijke welwillendheid gezorgd voor het belang der Vorsten en Prinsen, ja zelfs met mildheid de zoodanigen bedeeld, die vroeger tegen hetzelve de wapenen hadden opgevat, doch ook aan den anderen kant heeft hetzelve deszelfs oppergezag in het verdeelen der toegezegde schadeloosstelling doen gelden, zonder hetwelk baat- en partijzucht velen van een billijk bestaan zouden hebben verstoken, terwijl het echter alleen in zoo ver aan de vorderingen van deszelfs eigenbelang heeft toegegeven als dit met het belang van de Vorsten, de Prinsen en het volk te vereenigen was.

Het Gouvernement heeft geenzins het overwigt, dat een leger van meer dan 30,000 man en deszelfs overwinningen aan hetzelve op Java verschafte, misbruikt om zich toe te eigenen wat aan hetzelve niet meer kon worden betwist, maar het heeft deszelfs invloed alleen doen strekken om het lot van allen naar billijkheid te regelen, en om de rust in de toekomst duurzaam te verzekeren, zoodat het, gelijk nader blijken zal, ook nu reeds de milde vruchten van zulk een gematigd stelsel oogst.

De landen tusschen de Progo en Bogowonto zijn verdeel geworden tusschen de drie navolgende Prinsen:

Pangeran Adipati Pakoe Alam (4000 tjatja's).,

Pangeran Adipati Mangkoe Diningrat (500 tjatja's).

Pangeran Adipati Praboe Ningrat (100 tjatja's).

In dat opzigt is derhalve insgelijks voldaan geworden aan de beloofde toezeggingen. Over de verdere aangelegenheden der Vorstenlanden zal het overbodig zijn thans breeder uit te weiden. Alleen zal ik hier nog bijvoegen, dat bij de bovengemelde gelegenheid tevens vereffend zijn de pretentiën der voormalige huurders van landen, hetwelk noodzakelijk was ter geruststelling van eenige Prinsen ten aanzien der schadevergoeding, van welke zij zich te dezer zake aansprakelijk gesteld zagen.

De bijzonderheden tot deze zaak betrekkelijk en den voet, waarop de verevening is geschikt, zal Uwe Excellentie kunnen aantreffen in de Resolutiën der Regering van den 23sten April en den 11den Junij 1831 No. 15 en 1, waaraan ik mij overigens gedrage. De rust in de rijken van Soerakarta en Djokdjokarta laat thans niets te wenschen over. Voor eene naauwgezette opvolging der bestaande kontrakten wordt stiptelijk gezorgd, vermits daarin de meeste waarborg gelegen ligt voor het behoud van den vrede en voor de goede verstandhouding tusschen het Gouvernement en de Vorsten, Prinsen en andere Grooten aldaar; eenige maatregelen zijn onder mijn bestuur gevorderd geworden, om de rust ongekrenkt te handhaven en voor den vervolge duurzaam te verzekeren. Ik heb mij namelijk verpligt gevonden om reeds spoedig, nadat de Javaansche oorlog door de onderwerping van Diepo Negoro en eenige andere voorname muitelingen geëindigd was, den toenmaligen Keizer van Soerakarta, van wien ik in den aanvang van dit rapport reeds gesproken heb, van den troon te doen verwijderen, daar hij zich veroorloofd had, geheel strijdig met de bestaande kontrakten, zonder voorkennis van de autoriteit te Soerakarta, zijnen dalem te verlaten, en zich heimelijk naar de begraafplaats der Vorsten van het Mataramsche rijk, in het gebied van Djokdjokarta gelegen, had begeven, alwaar hij zich, door eenig gevolg vergezeld, met bidden en geheiligde zangen had bezig gehouden, gewone verrigtingen van hen die zich voorbereiden om zich tegen het wettig gezag te verzetten, en daar er voldoende blijken bestonden van de kwade gezindheid van den Keizer jegens het Gouvernement, daar hij al de hoedanigheden miste, welke voor die hooge waardigheid gevorderd werden, en noch bij de Hofgrooten, noch bij de bevolking in achting was, heb ik hem dan ook naar Amboina verbannen, alwaar

hij thans behoorlijk wordt bewaakt, terwijl ik hem heb doen vervangen door den Pangeran Adipati Poerbojo, onder den naam van Pakoe Boewono den zevenden.

Later heb ik mij verpligt gevonden om twee Djokdjosche Prinsen, met namen Mangkoe Diningrat en Praboe Ningrat, die afzonderlijk en op verschillende tijden het ontwerp hadden gesmeed, om het vuur des opstands op nieuw te ontsteken, insgelijks naar de buitenbezittingen te verbannen, welke maatregelen een heilzamen indruk schijnen te hebben verwekt, daar althans na dien tijd geen spoor van kwade gezindheid meer bij de Prinsen of Hoofden is waargenomen.

Inlandsch Bestuur in het algemeen.

In den vorm van het inlandsch bestuur in de provinciën, aan het Gouvernement toebehoorende, heb ik gemeend geene verandering te moeten maken. Het deswege vastgestelde scheen mij doelmatig en ik vermeende, dat het zeer moeijelijk zijn zoude eene meer met onze belangen en inrigtingen strookende orde van zaken daar te stellen of die te verbeteren. Dan, in de uitvoering der verordeningen oordeelde ik eenige wijziging noodzakelijk.

Het scheen mij namelijk toe, dat de Hoofden, en daaronder voornamelijk de Regenten, niet altijd met die onderscheiding en billijkheid behandeld werden waarop zij regtmatige aanspraak hadden, en dat hunne erfelijke regten niet steeds werden geëerbiedigd; intusschen vordert 's Gouvernements welbegrepen belang den hoogeren stand aan hetzelve te verbinden.

Er bestaat bij den gemeenen man veel vooroordeel tegen den Europeaan, waartoe het verschil van kleur en godsdienst aanmerkelijk bijdraagt, terwijl de daaruit geboren afkeer niet zelden wordt aangehitst door dweepzieke priesters.

Het betalen van belastingen, het presteren van heerendiensten, het norsche gedrag van vele ondergeschikte ambtenaren jegens den inlander, zijn zoovele oorzaken, welke eene hartelijke onderlinge vereeniging tusschen ons en de bevolking bestendig weerstreven.

Men voege daar nog bij, dat derzelver vooroordeelen door de algemeene onkunde met hare taal en door het gering onderling verkeer moeijelijk uit te roeijen zijn, en men zal ligtelijk inzien, dat het voor ons onmogelijk zijn moet den volksgeest in het algemeen voor ons gunstig te stemmen, of de bevol-

king te overtuigen, dat door ons aanwezen haar belang wordt bevorderd.

Men heeft dit echter willen doen; men heeft geloofd de bebevolking als het ware te kunnen winnen door die in bescherming te nemen tegen hare Hoofden, door het zoogenaamd knevelen van dezen te keer te gaan en door aan haar een geest van onafhankelijkheid van hare Hoofden in te boezemen, dan, met welk gevolg?

De gemeene man, niet eenmaal vatbaar om onze bedoelingen te begrijpen, en van ouder tot ouder aan het in ons oog zoo willekeurig gezag zijner Hoofden gewoon, heeft onze handelwijze als eene onbillijke aanmatiging van gezag en eenen inbreuk op de adat beschouwd. De Hoofden zelve, door ons ontstemd, hebben deze ongunstige meening in eenige gevallen ondersteund, en niet minder de priesters, die steeds maar al te zeer genegen zijn ons afbreuk te doen; oproeren en volksopstanden zijn daarvan menigvuldig het gevolg geweest, evenzeer als de oorlogen, welke sedert de laatste 25 jaren op Java zijn gevoerd en zoo vele duizende slagtoffers gevorderd hebben. Dáár, waar men de volksinstellingen het meest heeft geëerbiedigd, gelijk in de Preanger Regentschappen, op het eiland Madura en elders, is de rust niet alleen bewaard gebleven, maar heeft, gelijk meermalen is opgemerkt, de bevolking, voor zoo ver zulks van haar was begeerd geworden, het Gouvernement onder de leiding van derzelver Hoofden krachtdadig in deszelfs oorlogen ondersteund. Wij moeten dus naar mijn inzien de Hoofden op alle gepaste wijzen aan ons verbinden, en dit heb ik getracht te doen door hunne erfelijke regten zooveel maar immer mogelijk te ontzien, door hen met bescheidenheid, zelfs met vriendelijkheid, te doen bejegenen, door dezelve bij geldelijke ongelegenheden met omzigtigheid bij te staan, door hun, wanneer zij gronden wenschten te bezitten, dezen in eigendom af te staan, en eindelijk door hen in het algemeen zoodanig te doen behandelen, dat zij reden hebben zich onder ons bestuur gelukkiger te voelen, dan onder dat van hunne eigene Vorsten.

Waar dit wordt in het oog gehouden en door verjaard gebruik het gezag der Hoofden wel gevestigd is, kunnen wij ons op de bevolking verlaten, welke uit haren aard en zonder eenigen dwang genegen is hun te eerbiedigen.

Dan, met vele goede hoedanigheden, welke over het algemeen aan de inlandsche Hoofden eigen zijn, is echter hunne verstan-

delijke ontwikkeling geenzins geëvenredigd aan die, welke wij gewoon zijn onder de eerste standen eener beschaafde maatschappij aan te treffen.

Vandaar dat zij met overleg moeten worden geleid, en dat, zoo zij hun gezag willen misbruiken, waartoe zij dikwerf genegen zijn, dit met voorzigtigheid moet worden tegengegaan.

Eene vaderlijke vermaning, met gepasten ernst gegeven, heeft op hun gemoed meer invloed, dan gestrengheid; openlijke krenking, schelden en razen, is hun ondragelijk.

Dit moet door eene gepaste keuze der ambtenaren worden voorgekomen, terwijl zij die zich zulke hoogst laakbare handelingen veroorloven, met gestrengheid behooren te worden gestraft.

Niet zelden bespeurt men bij de Hoofden eene verregaande indolentie, waarvan echter de nadeelige uitwerkselen voor het Gouvernement door de plaatsing van geschikte mindere Hoofden bij dezelven kunnen worden voorgekomen.

Het is voorts inzonderheid noodig te zorgen, dat de kinderen der Hoofden, welke bestemd zijn hun op te volgen, eene gepaste opleiding erlangen, vroeg in werkzame betrekkingen worden gebezigd en daardoor voorbereid worden het Gouvernement later behoorlijk te kunnen dienen.

Over het algemeen hebben wij ons thans over een goed cader Regenten te verheugen, en er zijn maar zeer weinigen onder hen, waarover wij ons hebben te beklagen.

Ingeval van misdadig gedrag of wel bij onverbeterlijke of ergelijke gebreken, is het pensioneren van voorname inlandsche Hoofdden, en, wanneer zij gevaarlijk voor de rust zijn, hunne verwijdering bij politieke dispositie naar eene der buitenetablissementen het meest geschikte middel, om de mogelijke nadeelige gevolgen van een en ander weg te nemen, of ook verder voor te komen; doch men zorge dan tevens, dat altijd de naaste of althans aanzienlijke en geschikte bloedverwanten hen opvolgen, tot zoo lang uit hunne zonen een opvolger kan gekozen worden, wanneer namelijk daartoe niet reeds dadelijk gelegenheid bestaat. Hoe meer eerbied wij voor de familieregten der Hoofden betoonen, hoe meer zij zich aan ons zullen hechten, want het is inzonderheid de handhaving van die regten, welke zij onder hunne eigene Vorsten niet kunnen verwachten en waarop zij intusschen den grootsten prijs stellen.

Den gemeenen man beveilige men overigens zoo veel mogelijk voor mishandelingen; men verligte zijne lasten, waar zulks

maar eenigzins gepastelijk kan geschieden en kome hem in zijne kleine ongelegenheden te hulp. Bij ongelukkige oogsten ontsla men hem geheel of gedeeltelijk van het betalen der landrente, in verwoeste landstreken verschaffe men hem karbouwen en zaadkoorn, vermeerdere het getal van waterleidingen en verbetere de bestaande, zoodat hij zijne rijstvelden kan uitbreiden en zijn arbeid hem milde vruchten oplevert.

In tijden van gebrek zij men niet karig om rijst te doen aanvoeren en hem die om niet te verstrekken.

Voor niets is hij gevoeliger, dan voor dergelijke gunstbewijzen, die veelal met geringe opofferingen te verleenen zijn. Het is aan soortgelijke middelen toe te schrijven, dat in zoo weinig tijd in de landen, aan het Gouvernement afgestaan, de verwoestingen van den oorlog hersteld zijn, zoodat men naauwelijks de sporen daarvan nog ontdekken kan.

Onder de Javanen echter wordt eene talrijke klasse van proletaires gevonden.

Ongenegen zich op een bestendig beroep toe te leggen, dwalen zij het land rond, dan eens arbeidende, zoo zij daartoe gelegenheid vinden, dan weder stelende en roovende, zoodat zij werkelijk gevaarlijk voor de publieke rust en daarbij altijd genegen zijn oproerige bewegingen van welken aard ook te ondersteunen, terwijl zij ook niet zeldzaam de kern des opstands uitmaken.

De vroegere bepalingen tegen de vagabondage beteugelden dat gebrek niet genoegzaam. De regterlijke vorm, waaraan de delinquent onderworpen was, verijdelde grootendeels derzelver nut.

Ik heb ze gelijk Uwe Excellentie bewust is, doen vervangen door bepalingen, meer overeenstemmende met den geest van het maatschappelijk bestaan des Javaans, en ik meen mij te mogen vleijen, dat dezelven, wel toegepast, de heilzame strekking zullen hebben om de misdaden en de maatschappij te beteugelen en de rust te beveiligen.

Bij die bepalingen is het beginsel aangenomen, dat de zoodanigen, die door den landraad zullen veroordeeld worden, in de termen vallende, daarbij omschreven, naar een etablissement van landbouw binnen of buiten Java, voor een bepaald getal jaren zullen kunnen worden overgebragt, aldaar grond, trekvee en zaadkoorn zullen erlangen en in staat zullen worden gesteld, om den landbouw uit te oefenen, terwijl van 's Gou-

vernementswege in hun onderhoud wordt voorzien, tot dat zij van de vruchten van hunnen arbeid kunnen bestaan. Op die wijze zal, zoo wel in hun lot als in het belang der maatschappij, gepastelijk zijn voorzien.

De overige wijzigingen, van minder belang, in den loop van het bestuur daargesteld, zullen Uwe Excellentie uit de archieven van het Gouvernement bekend zijn.

Ik heb in het algemeen zeldzaam toegegeven aan die zucht tot gedurige veranderingen in de instellingen, welke hier zoo algemeen heerscht. Inrigtingen, welke bestendig veranderen, bereiken zeldzaam het oogmerk en geven dikwerf aanleiding tot botsingen; de zoodanigen daarentegen, welke als het ware door langdurige gewoonte het burgerregt verkregen hebben, zijn doorgaans te verkiezen, al is het ook dat dezelven, in het afgetrokkene beschouwd, niet in allen deele vrij van gebreken kunnen worden aangemerkt; genoeg, zoo daaruit geene drukkende ongelegenheden voortvloeijen. Heeft dit plaats, dan voorzeker moeten dezelven worden gewijzigd, doch men bedenke dan wel, dat alle veranderingen geene verbeteringen zijn, en dat nieuwe maatregelen, hoezeer ook na rijp beraad daargesteld, evenwel door de ondervinding niet zelden als geheel of ten deele onvolmaakt worden gekenmerkt.

Naar eene denkbeeldige volmaaktheid in staatsinrigtingen te streven, is overigens een dier zaken, welke ik ondervonden heb, dat bestendig tot de grootste onvolmaaktheid leiden, daarom zeldzaam aan de verwachting voldoen en veelal tegenstand ondervinden, inzonderheid in een land, waar alles neigt tot rust en eentoonigheid.

Bij dit onderwerp niets verder te voegen hebbende, wat de aandacht van Uwe Excellentie vordert, zal ik hiermede overgaan tot de opgave mijner

Financiele Verrigtingen.

De ongunstige staat, waarin zich bij mijne aankomst alhier de financiën van het Gouvernement bevonden, is in de eerste afdeeling van dit verslag aangewezen, evenzeer als dat zulks geenzins als eéne nieuwlings ontstane kwaal van het staatsligchaam moest worden aangemerkt, daar hetzelve reeds sedert eene halve eeuw in eenen kwijnenden toestand verkeerde.

Zijne Majesteit verlangde derhalve in den staat van zaken alhier eene volkomene hervorming; mijn voorganger had, zoo

men de moeijelijke omstandigheden in aanmerking neemt, waaronder hij moest handelen, daarin voorzeker reeds veel verrigt, echter zonder het oogmerk geheel bereikt te hebben, of zelfs voor de toekomst een verschiet te hebben kunnen openen, waarvan men de verlangde uitkomsten slechts eenigermate zou hebben mogen verwachten. Daarbij waren de bezuinigingen en belastingen beiden tot dat uiterste gedreven, dat het als twijfelachtig beschouwd kan worden of op den duur zulk een stelsel wel vol te houden zou zijn.

Zonder eene grondwettige hervorming, niet zoo zeer in de huishoudelijke inrigtingen, als in den grond van het systema van bestuur, scheen het mij dus onmogelijk toe, aan het doel mijner zending te beantwoorden, en daar er van meerdere bezuinigingen en hoogere belastingen niets noemwaardigs te verwachten was, zag ik mij wel verpligt naar andere middelen dan dezen om te zien en tot rigtsnoer mijner handelingen een beginsel aan te nemen, dat bij eene goede keuze van maatregelen de verlangde resultaten beloofde. Dit beginsel nu kan geen ander zijn, dan de inrigtingen dermate te wijzigen, dat de bestaande inkomsten toereikende zouden zijn om in alle behoeften van het Gouvernement te voorzien, en tevens die inkomsten niet door middel van belastingen, maar langs andere wegen te doen aangroeijen, waartoe mij de uitbreiding der industrie en meer bepaaldelijk die der kultures het meest doelmatig scheen.

Om een behoorlijk evenwigt tusschen de uitgaven en inkomsten daar te stellen, verdeelde ik de gezamenlijke inkomsten over de onderscheidene hoofdstukken van uitgaven, en onderscheidde dezen door volstrekt noodzakelijke en min noodzakelijke uitgaven.

De eersten moesten blijkbaar blijven bestaan, de laatsten echter in zoo verre worden beperkt, dat het vereischte evenwigt verkregen werd. Voorzeker moest daarbij het nuttige wel eens worden opgeofferd; dan, men moet in zulke waarlijk zeer moeijelijke gevallen beginnen met zich datgene te ontzeggen wat de voorhanden middelen niet gedogen te bekostigen, even als ieder partikulier in de regeling zijner eigen zaken verpligt is te doen; het noodzakelijke evenwigt tusschen de ontvangsten en uitgaven eenmaal verkregen zijnde, kan men de geheele aandacht vestigen op de middelen, ter vermeerdering der inkomsten geschikt, en intusschen den gang der zaken aan deszelfs eigen

loop overlaten, terwijl men, zoolang dat oogmerk niet was bereikt, bestendig in alle ondernemingen, die uitschotten vereischten, zoude worden gedwarsboomd, en hetgeen dezen vorderen niet zeldzaam zoude moeten aanwenden, om minder nuttige uitgaven te bestrijden.

In de behoefte van het jaar 1830 was in zoover voorzien, dat alle belastingen, welke in het moederland voor de koloniale kas moesten worden gedaan, gekweten werden uit de 15 millioen, terwijl daarbij aan dit Gouvernement een krediet van 2 millioen uit de leening en eene gelijke som in kontanten was verleend, waarvan echter slechts 1 millioen tweemaal honderd duizend van het krediet en 1 millioen in specie is gebruikt.

Het tweede millioen werd alstoen bij de Javasche bank ter beschikking van het Gouvernement gedeponeerd, terwijl de overblijvende 8 ton op het verleende krediet ter dispositie van het ministerie voor de koloniën is gesteld geworden.

Voor het jaar 1831 was door mij eene begrooting ontworpen, afwijkende van den gewonen vorm, namelijk om de begrootingen in baten en lasten voor te dragen en voor memorie op te brengen de uitgaven en ontvangsten, die werkelijk plaats hadden.

Ik had deze wijze van behandeling doen vervangen door eene eenvoudige aantooning van ontvangsten en uitgaven, waarbij van het beginsel was uitgegaan, dat alle uitgaven, die werkelijk moeten plaats hebben, om het even van welken oorsprong, die dan ook zijn mogten, op de begrooting moesten voorkomen; dat geene uitgaven in den loop van het jaar konden geschieden, waartoe op de onderscheidene hoofdstukken der begrooting geene fondsen voorhanden waren, en dat evenzeer alle geldelijke ontvangsten van wat aard ook, bij de begrooting onder de ontvangsten moesten worden opgenomen.

Telken 14 dagen deed ik mij eenen staat voorleggen van de gesteldheid der kas, benevens een van de voorafgegane 14 dagen, met aanwijzing der plaats gehad hebbende uitgaven en ontvangsten in de verstrekene halve maand. Vermits onder mijne voorgangers de bepaling was gemaakt, dat althans op Java geene uitgaven, al waren de fondsen daartoe ook bij de begrooting aangewezen, zonder vooraf bekomen speciale autorisatie mogten geschieden, was het mij daardoor ook mogelijk de uitgaven dermate te regelen, dat steeds de werkelijk vereischte fondsen voorhanden waren, des noods door eene uitgave van

eenen minder dringenden aard eenigen tijd te verschuiven. Het is dan ook daaraan, in verband tot het aangenomen beginsel, om de uitgaven in eene gepaste verhouding tot de ontvangsten te brengen, toe te schrijven, dat er onder mijn bestuur nimmer een oogenblik geldgebrek bij de publieke kassen bestaan heeft, terwijl dat gebrek bij mijne voorgangers onderscheidene malen van eenen zeer nijpenden aard is geweest, en meermalen tot voor het Gouvernement hoogst schadelijke maatregelen heeft geleid.

Eene rekening van ontvangsten en uitgaven, zooals dezelve werkelijk geacht kunnen worden te zullen plaats hebben, schijnt mij toe, ver de voorkeur te verdienen boven eene berekening van baten en lasten, omdat, zoo de baten en lasten overeenstemmen met de uitgaven en ontvangsten, de beraming eigenlijk geen verschil in den loop der zaak teweeg brengt, en zoo daarentegen de lasten minder schijnen dan de uitgaven, men altijd gevaar loopt geld te kort te schieten om dezen te bestrijden, daar men toch op den duur niet over meer geld beschikken kan, dan de ontvangsten opleveren, om het even of dit baten of iets anders genoemd wordt.

Volkomen intusschen erken ik het nut van bij de boeken de uitgaven en inkomsten van het Gouvernement in baten en lasten te verhandelen, omdat het daardoor blijken kan wat het Gouvernement in bezitting voor- of achteruit gaat: maar bij de dagelijksche behandeling der zaken is, naar mijne ondervinding, de weg door mij ingeslagen het eenvoudigste en leidt deze het minste tot teleurstelling.

De begrooting, door mij voor den jare 1831 in den opgegeven geest ontworpen, was aan eene algemeene ontvangst van.................................. *f* 25.900.155
en eene uitgaaf van.......................... „ 25.195.627

en mitsdien eene meerdere ontvangst dan uitgaaf van.................................. *f* 704.528

ongerekend nog de inkomsten, welke uit de gecreëerde (?) Vorstenlanden konden worden te gemoet gezien, en welke met eenige besparingen, die ik mij voorstelde te doen, circa *f* 800.000 beloofden, zoodat het excedent op 1½ millioen kan worden berekend.

De boeken over dat jaar hebben eene meerdere ontvangst, dan waarop bij de begrooting gerekend was, aangewezen

van .... ƒ 2.505.874.39
en daarentegen eene meerdere uitgaaf van .. „ 941.845.02^{5}

leverende dus een voordeelig slot op van ... ƒ 1.564.029.36^{5}
Reeds was bij de begrooting gerekend op een excedent van .... „ 704.528.00

Zoodat de ontvangsten over dat jaar de uitgaven waren te boven gegaan met .... ƒ 2.268.557.36^{5}
Bij de begrooting was gerekend op eene remise naar Nederland van ƒ 2.000.000, daarentegen was geremitteerd[1] „ 3.800.000 derhalve meer dan berekend .... „ 1.800.000.—

Zoodat het saldo in kas was aangegroeid met .... ƒ 468.557.36^{5}

De ontvangsten echter hadden voor een zeer aanzienlijk gedeelte plaats in koperen munt, en zulks tegen 100 centen of liever duiten voor den gulden.

Deze waren dus niet vatbaar om te worden geremitteerd; evenmin had het Gouvernement, buiten de specerijen ter waarde van 6 à 7 tonnen gouds, de beschikking over eene toereikende hoeveelheid van produkten om tot remises te kunnen strekken, terwijl de voorraad der partikulieren daartoe onvoldoende was, waarbij kwam, dat het onraadzaam was dezen door koop aan het Gouvernement te trekken, aangezien daardoor de faktorij der Nederlandsche Handelmaatschappij van retouren ontbloot en de handel geruineerd zoude zijn geworden.

Het zilver in circulatie was voorts zoodanig verminderd, dat een uitvoer van hetzelve van eenige millioenen de schromelijkste gevolgen deed vooruitzien, en onder anderen de Bank zeer zeker zoude hebben doen te gronde gaan.

Het was dus niet genoeg de toereikende fondsen voorhanden te hebben, om de lasten van Indië in het moederland te kwijten, maar de middelen moesten tevens worden gecreëerd om die te kunnen overmaken.

Een stelsel van kultuur, door mij voorgedragen en door de

1 Hieronder echter zijn gerekend ƒ 800.000 van het mij verleende krediet van ƒ 2.000.000 ter dispositie van het Departement van Koloniën gesteld.

Regering aangenomen, was bestemd om in dat gebrek te voorzien en de twee millioen, voor remises uitgetrokken, om dat stelsel in werking te brengen, terwijl daarvoor dan ook de produkten voor de remises verkregen zijn. Op deze geheele inrigting zal ik straks nader terugkomen, dezelve wordt hier alleen aangestipt ter opheldering van den uitgetrokken post van twee millioen op de begrooting, ter kwijting van de lasten in Nederland.

De stipte bewaking der uitgaven en het naauwkeurig toezigt op de ontvangsten heeft dan ook mijne verwachting op die begrooting niet teleurgesteld, zooals na het eindigen van het jaar 1831 is uitgewezen, als wanneer *f* 7.977.139 bij 's lands kassen beschikbaar was.

De begrooting van 1832, in denzelfden geest ontworpen, wees

eene ontvangst	*f*	28.869.166.—
en eene uitgaaf van	"	28.098.976.—
mitsdien een overschot van	*f*	770.190.—

Hierbij echter valt aan te merken, dat onder de uitgaven *f* 4.000.000 voor remises naar het moederland gebragt was, terwijl op de vorige begrooting daarvoor slechts was uitgetrokken *f* 2.000.000. Ook waren op de onderwerpelijke begrooting gebragt de uitgaven, in de Vorstenlanden te doen, welke op de voorgaande niet hadden kunnen worden uitgetrokken, waardoor het zich ook ligtelijk laat verklaren, waarom de uitgaven van 1832 met *f* 2.660.758 schijnen te zijn vermeerderd, schoon dezelven inderdaad nog aanmerkelijke verminderingen hadden ondergaan, doch hetwelk dan wel genoegzaam doet zien hoe belangrijk de inkomsten waren aangegroeid.

Dit resultaat nu was verkregen niet alleen zonder het opleggen van nieuwe of het vermeerderen der bestaande belastingen, maar zelfs na eene noemwaardige vermindering derzelve; de hatelijke belasting der tolpoorten in de Vorstenlanden was afgeschaft, de grondbelasting der partikuliere landen was reeds het voorgaande jaar van 1 op ⅘ van de waarde gebragt; de voor de ingezetenen zoo drukkende belasting op de paarden en rijtuigen eenigzins gematigd en de belasting op de neringen en handteringen, deels afgeschaft, deels verminderd.

Ook de uitkomsten over het jaar 1832 hebben eene niet minder voldoende slotsom opgeleverd, dan die van het voorgaande.

Bij aanschrijving van het Departement van koloniën, dd. 15 November 1831, N°. 210, werd ik onderrigt, dat behalve de remisen, reeds tot 1 November bij het Departement ontvangen, de benoodigde gelden van dien datum tot ult°. 1832 eene som van *f* 5.779.436, waarvan *f* 838.641 voor uitstel vatbaar, zouden beloopen, en dat mitsdien de volstrekte behoefte in Nederland op *f* 4.940.795 nederkwam, met uitnoodiging tevens, om voor de overmaking daarvan te zorgen.

Het bezwaar om aan deze aanschrijving te voldoen, was niet zoo zeer gelegen in gebrek aan middelen, als wel in het kort tijdsbestek, waarin de overmaking moest geschieden, dewijl de remises, zou daarover in den loop van het jaar 1832 in Nederland beschikt kunnen worden, uiterlijk voor of met half September van hier moeten zijn verzonden.

Het gelukte mij echter eene overeenkomst met de Factorij der Nederlandsche Handelmaatschappij aan te gaan, volgens welke zij, te beginnen met medio Mei 1832 en vervolgens met de helft van iedere maand, een wissel op Nederland van een half millioen gulden tot een bedrag van *f* 5.000.000 aan het Gouvernement zou verleenen op produkten, aan haar af te staan, en daar sedert primo November 1831 tot op den eersten Mei 1832, zoo aan wissels als voor de winsten, welke het Gouvernement van de overgezonden Preanger koffij competeerde, berekend werd *f* 2.500.000 geremitteerd te zijn, werd op die wijze aan het verlangen des Ministers voldaan en voor 15 September van dat jaar 5 millioen van hier overgemaakt, terwijl de overige *f* 2.500.000, op het kontrakt met de Maatschappij overblijvende, in mindering der remises van het volgende jaar hebben gestrekt, en het is sedert dien tijd dat door mij het beginsel is aangenomen, de remises, welke jaarlijks plaats vonden, van medio September tot medio September van het daaraanvolgende jaar te berekenen, omdat dezelven kunnen gerekend worden, dan in één jaar bij het departement van koloniën te zullen worden ontvangen.

Bij de kas was met ult°. December 1832 voorhanden *f* 7.986.520.76 en dus *f* 417.706 minder dan op ult°. 1831, waartegen ook aanmerkelijk meer geremitteerd was, dan bij de begrooting was gerekend geworden, en hieruit blijkt dan ook genoegzaam hoezeer de eigenlijke baten de lasten van dit jaar overschrijden. En deze resultaten waren verkregen ondanks in den loop van dat jaar *f* 600.000 buitengewoon aan

de kultures waren opgeofferd, en ondanks de uitgaven, welke de oorlog op Sumatra, het overbrengen van den Barissan op Sentot en het zenden van een aanzienlijk korps troepen derwaarts hadden gevorderd en waarop bij het ontwerpen der begrooting niet was gerekend.

De begrooting voor 1833, hoezeer in denzelfden geest als de beide voorgaanden opgemaakt, heeft echter in den vorm eenige wijzigingen ondergaan.

Het verlangen des Konings, dat door mij maatregelen zouden worden beraamd, waardoor zou worden voorgekomen, dat de verteringen in Indië niet andermaal boven de middelen, bestemd om die te bestrijden, zouden aangroeijen, scheen mij toe het best te zullen worden bereikt, door alle gewone uitgaven, daarvoor vatbaar, zoodanig te bepalen, dat zonder 's Konings toestemming in dezelve voor den vervolge geene vermeerdering zou kunnen worden gebragt.

Daar echter onverwachte voorvallen dikwerf eene niet voorziene uitgave kunnen wettigen en eene tijdelijke overschrijding van een der hoofdstukken der begrooting noodzakelijk kunnen maken, waartoe het belang van de dienst niet altijd zou toelaten, om gemerkt den grooten afstand van het moederland vooraf eene autorisatie te provoceren, zoo heb ik eene bijzondere som van *f* 500.000 ter dispositie van de regering gesteld, ten einde daaruit zoodanige geheel onvoorziene uitgaven zouden kunnen worden bestreden, onder bepaling, dat telken drie maanden eene rekening der uitgaven, uit die bijzondere som bestreden, aan het Departement van koloniën zal worden ingezonden; hebbende de gestremde vaart alleen tot dusverre verhinderd, om die bepaling, welke in 1834 stiptelijk zal moeten worden achtervolgd, ter executie te leggen.

De posten, op deze rekening gebragt, worden beschouwd met het einde van ieder jaar te vervallen en moeten, voor zoover dezelve ook voor een volgend jaar als noodzakelijk worden beschouwd, bij eene bijzondere resolutie der Regering op nieuw worden geautoriseerd, op welke wijze deze betalingen kunnen voortduren, tot dat het Departement der koloniën zich zal hebben verklaard, of dezelven moeten worden gestaakt, dan wel, in die termen vallende, op de gewone hoofdstukken der begrooting zullen worden gebragt.

Op deze wijze, vleije ik mij, zullen de uitgaven der gewone begrooting niet zonder 's Konings speciale autorisatie kunnen

aangroeijen, doch tevens in alle ongelegenheden zijn voorzien, welke anders eene zoo strenge bepaling zoude kunnen veroorzaken.

Hiervan moeten blijkbaar zijn uitgezonderd de uitgaven, op het hoofdstuk kultures voorkomende, dan, zoo deze toenemen, moet tevens de hoeveelheid produkten vermeerderen, zoodat hieruit geene zwarigheid kan ontstaan.

Voorts ben ik van het beginsel uitgegaan, dat alleen het excedent van inkomsten boven de uitgaven aan het moederland behoort, en wel op grond dat hetzelve in der tijd de belangrijke schuld van de kompagnie overgenomen heeft, daarvan sedert meer dan 30 jaren de rente heeft betaald, en buitendien nog zoo vele andere lasten in het belang dezer gewesten heeft gekweten, zonder dat hetzelve daarvoor eene geëvenredigde schadeloosstelling heeft genoten, zoodat het moederland aanspraak kan maken op alle zoodanige vergoedingen, als de Indische bezittingen, met billijkheid belast, kunnen opleveren, te meer daar deze landen alleen als wingewesten aan te merken zijn, en aan den staat derhalve het regt niet kan worden betwist, om de hulpmiddelen, welke die landen opleveren, in deszelfs belang aan te wenden.

Het overschot, dat de inkomsten boven de uitgaven opleveren, is derhalve op eene bijzondere rekening gebragt, bij de begrooting voorkomende als rekening van het ministerie, en daarbij is het excedent der ontvangsten boven de uitgaven in credit gebragt.

Onder de uitgaven daarentegen komen op dit hoofdstuk voor, in de eerste plaats de som, welke naar Europa moet worden geremitteerd en die mijns inziens jaarlijks door den Koning zou moeten worden bepaald, en verder alle zoodanige uitgaven, welke beschouwd kunnen worden als onmiddellijk op last des Konings te geschieden, gelijk daar zijn: het onderhoud der Rijks Marine, omdat het van Zijne Majesteit alleen afhangt het getal van 'sRijks oorlogschepen te bepalen, dat herwaarts gezonden zal worden, en de uitgaven vast te stellen, welke daaraan zullen kunnen of moeten worden geimpendeerd, voorts de uitgaven voor de natuurkundige Commissie, als door het Departement van koloniën benoemd en geregeld wordende, terwijl al verder ten laste van die rekening van uitgaven moeten worden gebragt de inkomsten, welke het Gouvernement hier te lande door de geheele of gedeeltelijke afschaffing der landrente in de vier

nieuwe Residentiën komt te derven, en zulks uit hoofde dat dezelven zijn vervangen en die inkomsten aldus werden aangewend ter uitbreiding van de teelt van produkten voor de markt van Europa geschikt, terwijl de daarvoor verkregen wordende produkten op diezelfde rekening binnen 's lijns worden aangewezen, waaruit het dus binnen weinige jaren zal kunnen blijken, in hoe verre deze inrigting aan de belangen van het moederland, ook uit een finantieel oogpunt beschouwd, bevorderlijk is, eñ derhalve de resultaten voor de verdere algemeenmaking, dan wel beperking van zulk een stelsel pleiten, zullende daardoor tevens de kennis van de huishoudelijke aangelegenheden in Indië bij het Departement voor de koloniën worden uitgebreid.

Uit het excedent, dat de rekening van het Ministerie na de opgegevene posten overlaat, moeten de buitengewone uitgaven van Indië gevonden worden en deze derhalve worden beschouwd, als jaarlijks door den Koning te worden toegestaan.

De naam dezer uitgaven wijst reeds als van zelve aan, dat zij niet tot de gewone uitgaven behooren, mitsdien vatbaar zijn voor vermeerdering en vermindering en jaarlijks de approbatie des Konings behoeven, terwijl de gewone uitgaven, éénmaal vastgesteld, aan geen verandering onderworpen kunnen worden beschouwd, althans niet eene zoodanige uitgaaf, waartoe 's Konings toestemming niet alvorens moet zijn verkregen.

Er zijn uitgaven van eenen toevalligen aard, gelijk die der inlandsche oorlogen en de uitvloeisels daarvan, welke jaarlijks voor vermindering en vermeerdering vatbaar zijn en mitsdien voor een lang tijdperk niet kunnen worden vastgesteld. Door deze uitgaven echter te brengen onder een bijzonder hoofdstuk wordt de aandacht daarop meer bijzonder gevestigd, en daar dezelve slechts van eenen tijdelijken aard zijn, kon het aangroeijen evenzeer door de Regering hier te lande als door het Gouvernement in Europa met kracht worden tegengegaan.

Uit dit excedent moet al verder gevonden worden de *f* 500.000 ter beschikking van de regering vastgesteld, om daaruit zoodanige uitgaven te bestrijden, welke niet als gewoon of buitengewoon en mitsdien als geheel onvoorzien beschouwd moeten worden.

Het spreekt van zelve dat, zoo deze gezamenlijke posten niet mogten kunnen worden gevonden uit het excedent van de rekening van het Ministerie, dat alsdan de som tot remises bestemd moet worden verminderd; dan, het is te verwachten dat

de regering tot uitgaven, welke zulks zouden kunnen te weeg brengen, niet zal overgaan, zonder daartoe door den hoogsten nood gedrongen te zijn, dewijl zij zich zeker aan eene groote verantwoordelijkheid zou blootstellen door, zonder eene volstrekt onvermijdelijke noodzakelijkheid, 's Konings verwachting, op die remises gegrond, en die welligt van den grootsten invloed kunnen worden op 's Rijks belangen, te leur te stellen; dan, gelijk bij eene volstrekte noodzakelijkheid over penningen, voor remises bestemd, in het belang der kolonie zelve zou moeten worden beschikt, evenzeer moet aan den anderen kant, wanneer het blijken mogt, dat de inkomsten een grooter excedent zullen overlaten, dan primitief geraamd was, het meerder overschot behooren te worden geremitteerd, waardoor aan een Gouverneur Generaal ook de schoonste gelegenheid wordt verschaft, om zoowel bewijzen te geven van zijne kunde in het vak van administratie, als van warme belangstelling en het bevorderen van de belangen van het moederland, dat thans door zulke zware lasten gedrukt wordt.

Ook de ontvangsten, althans wat de wijze van heffing en het bedrag der belastingen betreft, behooren als definitifelijk bepaald te worden aangemerkt, waarin alzoo, zonder 's Konings magtiging, geene verandering dient te kunnen worden gemaakt.

Het is in dezen geest en met het oogmerk om over 1834 en volgende jaren deze regelen onder 's Konings goedkeuring vast te stellen, dat de begrooting voor 1833 is opgemaakt.

De gezamenlijke ontvangsten, welke het voorgaande jaar slechts op ƒ 28.869.166 waren gesteld, worden bij die begrooting geraamd op ƒ 41.625.468.

Deze zoo aanzienlijke vermeerdering van ƒ 12.756.302 was het gevolg, deels van de veranderde wijze, waarop de amfioenpacht werd afgestaan, deels van den ingevoerden maatregel, om al de koffij van Java aan het Gouvernement te doen leveren; voorts van de uitbreiding der kultures, en eindelijk van de ruimere inkomsten door de toenemende welvaart van vele belastingschuldigen, welke, gelijk nader blijken zal, met de toeneming van het produktief vermogen dezer gewesten gelijken tred houden.

Vroeger was de amfioenpacht afgestaan aan de Faktorij der Nederlandsche Handelmaatschappij voor ƒ 3.000.000, ⅔ zilveren en ⅓ koperen munt, behalve een aandeel in de winst op de amfioen, welke boven de bij de verpachting bepaalde hoeveel-

heid werd verkocht, waardoor de opbrengst van dat middel jaarlijks tot ruim ƒ3.150.000 zilver was gestegen.

Het groot aantal hulptroepen, dat in de laatste jaren uit de overige eilanden van den Archipel was aangevoerd en, met het leger in de Vorstenlanden vereenigd, veel had bijgedragen, om de consumtie van amfioen te doen toenemen en deze pacht over de drie laatste jaren zoo aanmerkelijk had doen stijgen, waren teruggezonden en deden eene vermindering in dezelve te gemoet zien, zoodat voor de pacht niet veel meer dan 2½ millioen werd geboden.

Van mijne zijde intusschen overtuigd, dat de uitbreiding der kultures en de wijze, waarop thans de koffij aan het Gouvernement geleverd zou worden, een veel grooter kapitaal dan vroeger onder den inlander zou doen circuleren; dat in diezelfde evenredigheid het gebruik van amfioen onder de bevolking zou toenemen, en dat de vermindering in de consumtie door het vertrek der hulptroepen daardoor zou worden opgewogen, zoo kon ik niet besluiten het middel der amfioen tot eenen minderen pachtschat dan laatstelijk was verkregen, af te staan, en droeg dien ten gevolge aan de Regering voor dat middel, even als alle overige pachtingen, voor iedere Residentie afzonderlijk, dan wel naarmate van plaatselijke aangelegenheden voor enkele Residentiën gecombineerd; aangenomen en in werking gebragt zijnde, zoo is het daarvan het resultaat geweest, dat deze pacht in 1833 circa ƒ4.800.000 kopergeld heeft opgeleverd, zijnde na aftrek der kosten van de amfioen ruim het vroeger verkregen bedrag, terwijl het te voorzien is, dat die pacht, naarmate de welvaart onder den Javaan zal toenemen, ook van jaar tot jaar zal stijgen, inzonderheid zoo dezelve voor drie jaren in den vervolge verpacht kan worden, waartoe men met deze en meer andere pachten het volgende jaar zal kunnen overgaan.

Door dezen verkregen pachtschat van ƒ4.800.000 is het hoofdstuk verpachtingen noemwaardig op de begrooting aangegroeid, schoon de uitgaven voor de amfioen, welke thans door het Gouvernement geleverd wordt, daardoor evenzeer zijn verminderd, en, hoewel dan ook hierdoor het verschil in dezen tak van inkomsten bij vergelijk tot vroegere jaren, uit het oogpunt van winst en verlies beschouwd, niet aanmerkelijk is, heeft hetzelve echter bijgedragen om de ontvangsten en uitgaven beiden te doen stijgen.

De koffij, buiten die der Preanger Regentschappen, door de

bevolking, ingevolge de resolutie van den 3den Februarij 1833 (Staatsblad No. 7) aan het Gouvernement zullende worden geleverd, moet ook het provenu daarvan, namelijk dat hetwelk de koffij bij den verkoop gerekend wordt te zullen opleveren, in ontvangst worden genomen, gelijk het daarvoor besteede in uitgaaf. De hoeveelheid koffij over 1833, buiten die der Preanger Regentschappen, op 200,000 pikols begroot en tegen *f* 33 berekend zijnde, heeft derhalve de ontvangsten met *f* 6,600,000 doen aangroeijen.

Ook de suiker en de andere produkten, welke aan het Gouvernement bij kontrakt geleverd worden, zijn voor derzelver vol bedrag op marktprijs in ontvangst genomen en hebben, berekend op 300,000 pikols suiker, de ontvangsten met *f* 4,200,000 vermeerderd, zoodat door deze opgegeven posten, de amfioenpacht daaronder gerekend, de ontvangsten te zamen met ruim 11½ millioen zijn vermeerderd.

De verdere toeneming derzelve is, gelijk ik reeds gezegd heb, het gevolg van de ruimere opbrengst der overige takken van inkomsten, welke van jaar tot jaar, naarmate van het produktief vermogen dezer gewesten, toenemen, zoosls een vergelijk tusschen de begrooting van 1832 en 1833 aanwijst.

De gewone uitgaven waren voor 1833 geraamd op *f* 29,912,079 en derhalve bedroeg het excedent, vergeleken met de ontvangsten, *f* 11,713,389, welk excedent overeenkomstig de hiervoren uitgedrukte bedoelingen ten voordeele van de rekening met het ministerie gebragt is.

Van deze som was bestemd voor remises..	*f*	9,000,000.—
Voor de Nederlandsche marine............	"	322,489.—
Kosten der natuurkundige Commissie........	"	40,364.—
Uitbreiding der kultures.................	"	600,000.—
Totaal......	*f*	9,962,853.—
en liet mitsdien een excedent over van......	"	1,750,536.—
tezamen wederom uitmakende.....	*f*	11,713,389.—

Uit dit overschot is betaald geworden *f* 1,250,536.— voor de buitengewone uitgaven van het departement van oorlog en marine, en de *f* 500,000 ter dispositie der Hooge Regering alhier, waarvan hiervoren is gesproken.

De gezamenlijke gewone en buitengewone uitgaven voor Indië zijn in 1833 mitsdien geraamd geworden op *f* 31,662,615.

Het voorgaande jaar waren dezelve na aftrek van *f* 4,000,000, bestemd voor remises naar Nederland, op *f* 24,869,166 begroot geworden en derhalve voor 1833 vermeerderd met *f* 6,793,449, welke vermeerdering ligtelijk te verklaren is door den koopprijs der koffij ten bedrage van *f* 2,550,000; van de suiker ten bedrage van *f* 3,300,000, en overigens uit de staten der begrooting nader specifiek kan worden gezien.

Behalve de posten in uitgaaf gebragt, hebben nog bestreden moeten worden de kosten aan de permanente versterking van het eiland geimpendeerd, de buitengewone uitgaven voor Sumatra, en eindelijk het traktement van den Gouverneur Generaal ad interim, alle welke uitgaven op dit oogenblik nog wel niet naauwkeurig te bepalen zijn, daar de boeken met 10 Januarij niet zijn afgesloten, maar te zamen genomen wel niet veel minder dan acht ton zullen hebben bedragen.

Deze posten zijn niet op de begrooting gebragt, omdat de twee laatsten, bij het opmaken derzelven, niet waren voorzien, terwijl de eerste post bestemd was om uit het excedent, dat de begrooting boven de berekening zou opleveren, te worden bestreden.

De remises, welke het departement voor de koloniën over 1833 ontvangen heeft, bedragen als: aan wissels verleend door de Faktorij der Nederlandsche Handelmaatschappij, sedert 1 September des vorigen jaars op het kontrakt van 5 millioen in 1832 gesloten............................*f* 1,500,000.—
aan koffij der Preanger Regentschappen [1]...〃 1,397,278.—
aan wissels op het kontrakt van 1833.......〃 7,000,000.—

Transportere......*f* 9,897,278.—

---

1 Blijkens eene aanschrijving van het departement van koloniën heeft er eene wijziging in het kontrakt van *f* 5,000,000, op den........... met de Faktorij der Nederlandsche Handelmaatschappij gesloten, plaats gehad. Dat departement namelijk had een nader kontrakt aangegaan met de directie der Handelmaatschappij, alvorens dat van *f* 5,000,000 was aangekomen voor de koffij der Preanger Regentschappen, welke dien ten gevolge geheel naar Nederland moest worden gezonden en tevens begrepen was in het meergenoemde kontrakt.

Bij nadere overeenkomst met de Faktorij is daarom bepaald, dat in plaats van vijf millioen aan wissels, slechts vier millioen zullen worden afgegeven en bovendien de koffij der Preanger Regentschappen in konsignatie zou worden aangenomen, waardoor de remise in plaats van op *f* 5,000,000 gebragt werd op 5,397,278, ongerekend de eventueel meerdere opbrengst dan den berekenden prijs.

Per transport......	*f* 9,897,278.—
aan produkten met partikuliere schepen geremitteerd..............................	" 335,973.—
aan wissels voor onverkochte goederen......	" 71,795.—
Totaal.......	*f* 10,305,046.—

ongerekend de winst, die de produkten boven den prijs, waarvoor dezelve aangerekend zijn, zal afwerpen, zoodat in 1833 de remises ruim het dubbele hebben bedragen van hetgeen volgens aanschrijving van het departement van koloniën werd tegemoet gezien.

Alle remises van hier gezonden, sedert 1833 tot 18 , hebben dan ook, met bijberekening der reeds bekende winsten op eenige der gezondene hoeveelheden produkten en met de *f* 800,000 van het verleend krediet, beloopen *f* 17,294,226.44*.

De beschikbare fondsen bij 's lands kassen bedroegen op

1 Januarij 1834.........................	*f* 10,841,833.—
en met 1 Januarij 1833.................	" 7,986,520.—
zoodat dezelve vermeerderd waren met.....	*f* 2,855,313.—

Het zoude dus mogelijk zijn geweest ruim twee millioen meer te remitteren, ware het niet verkieslijk geoordeeld, het administratief kapitaal alhier te vermeerderen, daar de steeds toenemende uitbreiding van het stelsel van kultures geëvenredigd grootere uitschotten vordert, terwijl daarbij nog de gedane remises over 1833 reeds zoo buitengewoon aanzienlijk waren geweest.

Ook in 1833 hebben derhalve de ontvangsten de uitgaven met een aanzienlijk hooger bedrag, dan bij de begrooting was aangenomen, overtroffen; wanneer de uitgaven behoorlijk worden bewaakt, kan dit wel niets anders zijn, daar ieder departement genegen is de volle berekenbare som op deszelfs begrooting in uitgaaf te brengen, ten einde geen geld te kort te schieten, terwijl de inkomsten evenzeer lager berekend worden dan dezelven doorgaans opleveren, uithoofde dat de opbrengst der voorgaande jaren ten grondslag wordt genomen en de steeds toenemende industrie de opbrengst der belasting in het algemeen bestendig doet aangroeijen.

Vandaar dan ook, dat sedert 1830 ieder jaar een grooter excedent verkreeg, dan berekend is, eene zaak, die, hoe wenschenswaardig ook, echter van eenen anderen kant hare gevaar-

lijke zijde heeft, daar men bij een minder streng toezigt gevaar loopt de uitgaven te zien aangroeijen boven hetgeen zij konden en behoorden te zijn, en daarom dan ook behoort hierop zeer te worden gelet.

De begrooting over 1834 ontworpen wijst eene ontvangst aan van .... *f* 48,099,034.—
in het vorig jaar is dezelve geraamd geweest op.. " 41,625,468.—

en dus over 1834 meer................ *f* 6,473,566.—

De uitgaven daarentegen, behalve die op de rekening van het Ministerie voorkomen, zijn geraamd op.. *f* 33,960,178.—
de gewone uitgaven mede buiten de rekening met het Ministerie hebben over 1833 bedragen.............................. " 29,912,079.—

en dus zijn de uitgaven over 1834 hooger geraamd.............................. *f* 4,048,099.—

Beide deze vermeerderingen zijn hoofdzakelijk het gevolg van het toenemen der kultures; dan, de ontvangsten groeijen aan naarmate er meer produkten te verkoopen zijn, doch tevens ook de uitgaven, daar de inkoopsprijzen over dezelven moeten worden voldaan. Om dit eenigermate in bijzonderheden op te helderen, heb ik eenen staat doen ontwerpen en bij de begrooting overgelegd, waarbij alle vermeerderingen en verminderingen, vergeleken met de begrooting van het voorgaande jaar, zijn aangewezen en waaruit blijkt, dat de opbrengt van kofij toen geraamd was op 277,000 pikols, terwijl dezelve nu voor Java gesteld is op 325,000 dito, op grond dat in 1833 ruim 345,000 pikols op Java zijn geleverd, terwijl de opbrengst van de Westkust van Sumatra is gesteld op 50,000 pikols, welke aldaar ten gevolge der nieuwe inrigtingen kunnen worden tegemoet gezien, zijnde er in 1833 p. m. 700,000 pikol uitgevoerd.

Vandaar dan ook dat de koffij over 1834 eene meerdere ontvangst oplevert van........................ *f* 3,729,700.—
De suiker, het voorgaande jaar geraamd op 300,000 pikols, is thans gesteld op 347,000 pikols, ten gevolge der uitbreiding die dezelve heeft erlangd en mitsdien op eene hoogere ontvangst van.................. " 664,020.—

Transportere...... *f* 4,393,720.—

Per transport......	*f* 4,393,720.—
De indigo idem...........................	" 671,000.—
Voor het Banka's tin is, tengevolge van de meerdere opbrengst der mijnen sedert twee jaren, gesteld 40,000 pikols, in plaats van, zoowals in het voorgaande jaar, 30,000 pikols, aldus eene meerdere waarde van...............	" 350,000.—
Deze posten leveren alleen eene meerdere ontvangst op van.........................	*f* 5,414,720.—
De verpachtingen zijn hooger geraamd dan het voorgaande jaar, en hebben bij de jongste verpachting ruim het dubbele dier meerdere raming opgeleverd, welke is.............	" 258,903.—
De in- en uitgaande regten zijn hooger gesteld, schoon nog altijd vier à vijf ton beneden hetgeen dezelve het voorgaande jaar werkelijk hebben opgeleverd, en wel met..	" 424,496.—
dus tezamen......	*f* 6,098,119.—

De overige posten van minder belang, bij de staten genoegzaam duidelijk aangewezen zijnde, zullen geene nadere opheldering behoeven.

Wat de uitgaven betreft, voor de koffij is, tengevolge der meerdere hoeveelheid, welke daarvan kan worden tegemoet gezien, hooger gesteld

zien, hooger gesteld......................	*f* 1,541,531.—
voor het Banka's tin meer..................	" 140,692.—
suiker..................................	" 527,603.—
indigo..................................	" 608,358.—
voor verschillende andere kultures tezamen...	" 628,075.—
Totaal......	*f* 3,446,259.—
Voor de duiten munt......	" 352.665.—
Tezamen......	*f* 3,798,924.—

Ook ten aanzien van de overige posten van minder belang refereer ik mij aan den staat L^a. G. N°. 2, bij de begrooting overgelegd.

Daar nu de begrooting over 1833 ten grondslag is gelegd bij de zamenstelling van die van 1834, en de meerdere berekende ontvangsten op onderscheidene respecten zijn aangewezen en behoorlijk gejustificeerd, en daar zulks evenzeer ten aanzien

der uitgaven heeft plaats gehad en de begrooting van het voorgaande jaar al verder een meer voordeelig slot van ruim twee millioen heeft opgeleverd, dan berekend was, zoo vleije ik mij dan ook, dat over 1834 eene gelijke uitkomst tegemoet mag worden gezien, althans zoo geene onverwachte gebeurtenissen den gewonen loop der zaken mogten veranderen. Het excedent, dat de ontvangsten, vergeleken met de uitgaven, hier te lande oplevert ten bedrage van ƒ 13,677,480.— is gebragt ten voordeele van de rekening met het Ministerie van Kolonien. Daarvan zijn voor remises bestemd............ƒ 10,088,506.—
zijnde reeds een kontrakt voor 9 millioen met de Faktorij der Nederlandsche Handelmaatschappij alhier gesloten.

Voorts voor de Nederlandsche Marine...... "	538,221.—
voor de natuurkundige Commissie.......... "	40,364.—
de premiën van de Nederlandsche lijnwaden . "	31,250.—
voorschotten voor de kultures in de Madioen en Kedirie............................ "	308,827.—
Voorts zullen daaruit gevonden worden voor de fortificatiewerken.................... "	500,000.—
de buitengewone uitgaven voor het departement van oorlog en marine............ "	1,670,312.—
en ter dispositie van de Regering de som van.. "	500,000.—
gelijk aan het excedent......ƒ	13,677,480.—

Daar echter zal worden bepaald, dat alle sommen, welke met 1 Januarij van ieder jaar blijken zullen boven tien millioen gulden bij 's lands kassen voorhanden te zijn, naar het moederland worden overgemaakt, daar zulks nu reeds het geval is met ruim ƒ 800,000 en daar zeker in den loop van dit jaar een gelijk excedent, boven het berekende, als het voorgaande jaar kan worden tegemoet gezien, zoo moet ik nogmaals herhalen, dat ik mij stellig voorstel dat dit jaar ten minste 12 millioen zal worden geremitteerd, en vermits de regering over ruim ƒ 25,000,000 aan produkten, waaronder begrepen het zout tot een bedrag van ƒ 3,151,220, zal kunnen beschikken, zoo zijn daartoe niet alleen de vereischte middelen voorhanden, maar zelfs met eene remise van 12 millioen aan den partikulieren handel een grootere voorraad overgelaten dan waarover, gelijk later blijken zal, door de Nederlandsche handelaren uit

eigene middelen kan of in het belang dezer gewesten behoeft te worden beschikt.

De tijd wanneer en de wijze hoe vermeen ik aan de beslissing van Uwe Excellentie te moeten overlaten, daar de loop der omstandigheden daarop van invloed kan zijn.

Hiermede de begrooting van 1834 afgehandeld zijnde, durf ik mij vleijen den geheelen omvang der financiële aangelegenheden dezer kolonie volledig genoeg te hebben ontwikkeld, om dezelve klaar te kunnen doen beoordeelen, en tevens dat het zal zijn gebleken, dat de begrootingen op zulke gronden van ervaring berusten, dat ook voor den vervolge belangrijke misslagen in het ontwerpen derzelve zullen kunnen worden voorgekomen, en mitsdien aan 's Konings verlangen zal kunnen worden voldaan, om vaste regels daar te stellen, waardoor de voordeelige verhouding, welke thans tusschen de ontvangsten en uitgaven bestaat, niet ligtvaardig kan worden verbroken.

Het is dan ook krachtens de autorisatie, mij vroeger door Zijne Majesteit verleend, dat ik mij heb voorgesteld voor den vervolge de navolgende bepalingen te arresteren:

1°. dat in den loop van het jaar geene uitgaven op eenig respect der begrooting zullen vermogen plaats hebben, voor welke geene sommen bij de respecten zijn aangewezen;

2°. dat, voor zoo verre zulke uitgaven in den loop van het jaar onvermijdelijk mogten noodig geoordeeld worden, dezen zullen gebragt worden op de som van *f* 500,000 voor buitengewone uitgaven, ter dispositie der Regering gesteld;

3°. dat van die som om de drie maanden eene rekening aan het departement van koloniën zal worden toegezonden, met aanwijzing van de posten daarop geaffecteerd, en opgave of dezelve als temporair kunnen worden beschouwd en mitsdien met het einde van het jaar zullen vervallen, dan wel of het noodig zijn zal die op de gewone begrooting over te brengen, in welk laatste geval de noodzakelijkheid dier uitgave behoorlijk zal moeten worden aangetoond, en de overbrenging intusschen in geen geval kunnen geschieden, dan na bekomen autorisatie des Konings;

4°. dat mitsdien voor de volgende jaren de hoofdstukken op de gewone begrooting zullen worden uitgetrokken voor

hetzelfde bedrag, als waarop die thans gesteld zijn, vermeerderd met zoodanige sommen als waartoe 's Konings autorisatie zal zijn verkregen, en verminderd met zoodanige uitgaven, als door de ondervinding of ingevoerde bezuinigingen blijken zal mogelijk te zijn, zoodanig dat altijd op de begrooting zullen zijn aangewezen de uitgaven voor 1834 voor ieder hoofdstuk toegestaan en de vermeerderingen of verminderingen, die daarop hebben plaats gehad.

Hiervan echter zal uitgezonderd zijn het hoofdstuk kultures, hetwelk jaarlijks zal kunnen worden vermeerderd, doch waartegen in evenredigheid de hoeveelheid produkten, waarover het Gouvernement de beschikking verkrijgt, moet toenemen.

Ontvangsten.

5°. dat bij de volgende begrootingen dezelfde sommen op de hoofdstukken zullen worden in ontvangst gebragt, als bij de begrooting voor 1834 (met uitzondering van die van het 6e hoofdstuk), onder aanwijzing der vermeerderingen en verminderingen, welke daarin ten gevolge van de verkregen resultaten der laatste jaren kunnen worden noodig geacht;

6°. dat de hoeveelheid koffij, suiker, indigo en andere produkten op de begrooting zullen worden uitgetrokken, naarmate de hoeveelheid gronden voor die kultures gebezigd, en naar de middelbare opbrengst derzelve van het voorgaande jaar, met aanwijzing van de vermeerdering of vermindering daardoor en door de verkregene ondervinding der laatste jaren noodzakelijk geworden, en dat de waarden der produkten zullen worden berekend naar de maatstaf voor 1834 aangenomen, waarin geene verandering zal vermogen gemaakt te worden zonder 's Konings autorisatie, die des noodig door de Regering zal kunnen worden geprovoceerd.

Rekening met het Ministerie.

7°. De rekening met het Ministerie zal bij voortduring gekrediteerd worden voor het geheele excedent der ontvangsten boven de uitgaven, en daarvan worden overgemaakt:

a. de sommen, door Zijne Majesteit voor jaarlijksche remises vast te stellen en voorloopig bepaald op *f* 10.000.000.
b. Zoodanige uitgaven als voor 's Rijks Marine, hier gestationeerd, benoodigd zijn.
c. Alle andere uitgaven, welke op 's Konings speciale autorisatie hier te lande geschieden, zullende tot dat daaromtrent nader door Z. M. zal zijn beslist, die op de begrooting van 1834 aangenomen, tot maatstaf dienen.

Buitengewone begrooting.

8o. Op de buitengewone begrooting zal, tot dat door Zijne Majesteit daaromtrent nader zal zijn bepaald, kunnen worden beschikt over eene som niet te bovengaande *f* 2.200.000, zoo ten behoeve der fortificatiën, het departement van oorlog, de koloniale Marine en onvoorziene omstandigheden, zullende gezorgd moeten worden, dat deze som in gewone tijden zoo veel mogelijk zal kunnen worden verminderd en dat dezelve alleen strekke voor buitengewone gevallen, die geacht kunnen worden, met er tijd te zullen kunnen vervallen.

Uit dat excedent zal almede bestemd worden eene som van *f* 500.000 ter bestrijding van zoodanige uitgaven, bij ontwerpen der begrooting niet voorzien, en eindelijk ten

9o. zal jaarlijks behalve de remises van *f* 10.000.000 aan het Departement van Koloniën worden overgemaakt zoodanige som, als blijken zal bij 's Gouvernementskassen, op den 10den Januarij van het intetreden jaar, boven een bedrag van 10 millioen disponibel te zijn.

Deze bepalingen wel nageleefd, vleije ik mij aan Zijne Majesteit den waarborg te verschaffen, die Hoogst Dezelve verlangt, en tevens Uwe Excellentie ter handleiding kunnen strekken in het geldelijk beheer dezer gewesten.

Het spreekt overigens van zelve, dat in buitengewone en niet te voorziene omstandigheden, gelijk oorlogen, blokkades en dergelijken, van den opgegeven regel, voor zooverre als zulks blijken mogt volstrekt noodig te zijn, zal vermogen te worden afgeweken; voor gebeurtenissen, buiten alle mogelijke berekening liggende, zijn geene bepalingen vast te stellen.

En hiermede de aangelegenheden der financiën afgehandeld hebbende, geloof ik thans tot die der kultures te kunnen overgaan.

Kultures.

In het derde hoofdstuk der eerste afdeeling is aangewezen in welken staat ik de kultures hier heb aangetroffen, en hoe weinig de inrigtingen, daarmede in verband staande, toen jongst gemaakt, met de huishoudelijke aangelegenheden der Javanen strookten, zoo mede dat dien ten gevolge de goede bedoelingen der voorgaande bestuurders, om den inlander eene billijke vergelding voor zijnen arbeid te verzekeren, langs dien weg zijne industrie op te wekken en zijne welvaart te bevorderen, grootendeels waren mislukt en verijdeld, daar, in stede van een en ander, afkeer van ons bestuur, oproerige gezindheid en andere nadeelen de schromelijke gevolgen van die inrigtingen geweest waren.

Ik heb bij die gelegenheid al verder doen zien, dat de huishoudelijke inrigtingen, welke in een onmiddellijk verband geacht kunnen worden te staan met de wijze, waarop de landbouw alhier te lande wordt gedreven, zijn gegrond op het gemeenschappelijk bezit van allen grond, tot eene dessa of dorp behoorende, en tevens dat volgens de aloude volksinstellingen het onderwerpelijk bezit alleen aan eene zekere klasse van ingezetenen van die dorpen toekwam, intusschen dezelve ongelijkmatig was verdeeld, terwijl eene andere klasse van ingezetenen van allen eigendom was uitgesloten en in eene zekere afhankelijkheid stond tot de grondbezitters, die over derzelver persoonlijke diensten konden beschikken, en in vergelding daarvan eene zoodanige uitgestrektheid gronds verkregen, als tot derzelver onderhoud noodig was, waarvan zij aan hare tjatja's of Hoofden de helft van den oogst betaalde, of ook wel deze helft behield tot vergoeding van diensten, welke hij te hunnen behoeve presteerde.

In deze hoofdtrekken zal men ligtelijk de aartsvaderlijke wijze van bestuur erkennen, volgens de aloude oorkonden eigen aan de volkeren van het oosten en waarvan nog allerwege de sporen worden aangetroffen.

Men kan zich inderdaad geene duidelijke voorstelling vormen van de huishoudelijke betrekking der Javanen, verdeeld in geërfden en afhangelingen, dan door zich die aloude aartsvaderlijke inrigting voor den geest te stellen.

In vele landen van dezen archipel, waar het oppergezag zich geene beslissende overmagt op den geest der bevolking heeft

weten te verschaffen, gelijk in onderscheidene gedeelten van Sumatra, bestaat die inrigting nog in alle kracht.

De stamvaders in de dorpen erkennen geen gezag boven het hunne.

De Regering bestaat er alleen uit hunne gedelegeerden, die in geene zaak zonder ruggespraak en toestemming van hen kunnen beslissen; zelfs de meerderheid kan er de minderheid niet overstemmen, maar wanneer partijen het niet eens kunnen worden, worden de geschillen door openbaar geweld, als op geene andere wijs te verevenen, beslist en wel in eene kampplaats, daartoe opzettelijk in ieder dorp afgezonderd en tanah Radja genaamd.

Des zaturdagsmiddags begeven beide partijen zich, van steenen voorzien, naar de kampplaats en werpen elkander daarmede zoo lang, tot een derzelver de strijd opgeeft, die dan verpligt is toe te geven en de tegenpartij te onthalen.

Op Java had de overheid zich een veel grooter gezag verworven, de Vorsten zelfs zich eene bepaalde heerschappij weten te verschaffen en dientengevolge hunne gedelegeerden zoodanige magt kunnen overdragen, als zij noodig oordeelden.

Onbetwistbaar heeft de geest van het mahometisme en de invloed der priesters veel bijgedragen om hun de oppermagt te verschaffen. Langdurige gewoonte, van zoo veel kracht bij de Oostersche volken, had hetzelve versterkt en innig met alle huishoudelijke aangelegenheden verbonden; dan, dat gezag der Hoofden had voor het overige de huishoudelijke inrigtingen der tjatja's en de aartsvaderlijke betrekkingen tusschen de bevolking onderling geëerbiedigd.

De Vorsten konden gezegd worden in zoover eigenaars van alle gronden te zijn, dat zij het regt hadden om van de bebouwde velden eene zekere schatting te vorderen, of wel tegen afstand van dezen persoonlijke diensten te doen presteren, terwijl in den bruikleener de bevoegdheid berustte, om zich van de vordering vrij te waren, door zijn aandeel in de gronden aan de communiteit terug te geven, die dan dezelve met alle baten en lasten aanvaardde.

De belastingen en diensten intusschen waren door het gebruik geregeld en bestonden doorgaans voor de eersten in het $\frac{1}{5}$ van den oogst of in eenen arbeid, die gemiddeld op 66 dagen in het jaar werd berekend.

Ook hierop was onder het Engelsch bestuur inbreuk gemaakt;

de arbeid of zoogenaamde heerendienst was afgeschaft en de belastingen op de bebouwde gronden van ⅕ op ½, ⅖ op ⅓ gebragt naarmate van derzelver vruchtbaarheid, waardoor alzoo de aloude volksinrigting, het aartsvaderlijk bestuur, de bodem was ingeslagen, aangezien de tjatja's of geërfden daardoor het middel verloren, om eenig noemwaardig inkomen te trekken van de gronden, aan hunne afhangelingen afgestaan, of eenige diensten van denzelven te erlangen.

In plaats daarvan wordt nu, volgens den geest van het ontwerp, eene maatschappelijke inrigting gevestigd op gelijke regten en eene individuële wijze van bestaan gegrond; althans zou dit het gevolg van dat systema geweest zijn, zoo de bevolking niet derzelver oude instellingen grootendeels in weerwil van het bestuur had weten te bewaren, en deze zelfs niet op vele plaatsen met openbaar geweld had gehandhaafd. De ongelukkige gevolgen intusschen, welke deze schromelijke inbreuk op de regten en gebruiken der bevolking gehad hebben, de menigvuldige opstanden en bloedige oorlogen, namelijk sedert 25 jaren gewoed, hebben het noodlottige van zulk eene handelwijze doen kennen; zeer dikwerf heeft men dit aan andere oorzaken toegeschreven, welke toevallig de uitbarsting eens oorlogs hadden ontvlamd; dan, zij hebben werkelijk geenen anderen grond gehad, dan het algemeen misnoegen der bevolking over de schending van hare regten.

Men beproeve in Europa om allen grondeigendom te vernietigen, hetwelk toch werkelijk plaats heeft door als schatting alles te vorderen wat de grond meer oplevert dan de kosten der bearbeiding, en is er dan een staat, die niet binnen weinige dagen in vuur en vlam zou zijn ontstoken, en waar de opstand niet zou voortwoeden, totdat de bevolking of ten ondergebragt of door overheerders verdreven zou zijn.

Dat op Java de gevolgen daarvan niet zoo vreesselijk geweest zijn, is alleen daaraan toe te schrijven, dat de bevolking op de meeste plaatsen de nieuwe instellingen heeft weten te ontduiken, en dat zij uit haren aard lijdzaam is. Latere ondervinding heeft tevens ook doen zien, hoe weinig langs zulk een weg de oogmerken van een billijk Gouvernement worden vervuld.

Zou dus een stelsel van kulture op Java gelukken, en de bevolking welgevallig zijn, dan moest het in dier voege zijn ingerigt, dat daardoor de huishoudelijke wijze van bestaan der

bevolking niet werd geschonden, maar veeleer werd bevorderd, en dat het duidelijk voor haar was, dat zij door zulk een stelsel werd bevoordeeld; ik herhaal het daardoor alleen was het oogmerk te bereiken, althans zoo men eene bevolking, van alle nieuwigheden afkeerig gemaakt, daarvan de overtuiging verschaffen kan.

Naast zijne volksinrigtingen is den Javaan niets aangenamer dan weinig te moeten arbeiden, zijnde zulks het gevolg van het klimaat, en overigens om van den arbeid, waartoe hij verpligt is, het meeste voordeel te trekken, hetgeen hij trouwens met de meeste menschen gemeen heeft.

Beide deze eigenschappen moesten dus ook bij het invoeren van een nieuw stelsel niet worden uit het oog verloren, maar in verband gebragt worden met zijne aloude volksinstellingen; en evenzoo moest door hetzelve aan hem, doch inzonderheid aan de geërfden, de gelegenheid worden verschaft, of om minder te arbeiden of om met gelijken arbeid als voorheen, meerdere voordeelen te genieten.

Uit dien hoofde werd als beginsel aangenomen, dat eene dessa welke het $\frac{1}{5}$ gedeelte van derzelver rijstvelden afzonderde, voor de teelt van een gewas, voor de markt van Europa geschikt, niet meer arbeid vorderende dan de rijstkultuur, van het betalen der landrenten zou zijn verschoond.

Dat die dessa bovendien zou genieten de meerdere voordeelen, die het produkt bij taxatie blijken zou te zullen opleveren, dan het bedrag der verschuldigde landrente; en

Dat de misgewassen loopen zouden voor rekening van het Gouvernement, voor zoover namelijk dezelve niet aan gebrek aan ijver en arbeidzaamheid van de zijde des Javaans waren toe te schrijven.

Het behoeft geen betoog, dat dit beginsel geheel in het belang van den Javaan was, en dat hij daardoor meerder voordeel van zijnen grond zou trekken, terwijl, zoo hij minder wilde arbeiden, zulks, gelijk nader blijken zal, aan zijne verkiezing was overgelaten.

Dan, het was niet alleen genoeg de gewassen te doen teelen, ter verkrijging van produkten voor de markt van Europa geschikt; die gewassen moesten veelal nader eene fabriekmatige bewerking ondergaan, alvorens tot dat doel te kunnen strekken, en daartoe werd veel kapitaal, kennis en andere vereischten gevorderd, welke men in vele gevallen niet van den Javaan

kon verwachten, en hierom was het noodig Europeesch of Chineesch kapitaal en industrie zoodanig met de geheele onderneming in verband te brengen, dat daardoor eene behoorlijke bewerking der geteelde grondstof werd verzekerd.

In eenige gevallen, zooals met de suikerkultuur, was het zelfs, ten einde een gedeelte der bevolking niet met te veel arbeid te bemoeijelijken, noodig om de teelt van het gewas te verdeelen, in dier voege namelijk, dat een gedeelte was belast met de kultuur tot de rijpheid van het gewas, een ander gedeelte met den oogst van hetzelve, een derde met het transport tot aan de fabrieken, en eindelijk een vierde gedeelte met den arbeid in dezelve, dit laatste namelijk, voor zoover daartoe geene genoegzame daglooners waren te verkrijgen.

Daar de Javaan tevens ongaarne onder het toezigt van Europeanen arbeidt en de leiding en het bestuur zijner Hoofden verkiest, werd dan ook hierin aan zijne geaardheid te gemoet gekomen, en het opzigt der Europesche ambtenaren zooveel mogelijk beperkt en alleen bepaald tot de bewaking van de tijdige en behoorlijke bewerking der velden en tot het gadeslaan, dat het produkt ter regter tijd geoogst en vervoerd wordt.

Deze algemeene beginselen, ten grondslag aangenomen, hebben nog in de toepassing zoodanige wijzigingen ondergaan, als plaatselijke omstandigheden of gebruiken vorderen; zoo bijvoorbeeld is in eenige Residentiën aan het verlangen der Javanen toegegeven, om voor eigene rekening de gewassen te teelen, waartoe zij alsdan dikwerf het grootste gedeelte van hunne rijstvelden bezigden, omdat die nieuwe gewassen hun meerder voordeel dan de rijstkultuur verschaffen, niettegenstaande zij in dat geval toch met de betaling der gewone landrente voor de rijstvelden belast bleven; zoodanige aanplantingen door de Javanen voor eigen rekening, hebben vooral in de oostelijke distrikten plaats gehad, waar de kultures, althans van suiker, reeds eenige vorderingen hadden gemaakt, en het onderwerpelijke stelsel derhalve ook hand over hand is uitgebreid.

Dan eens heeft men inzonderheid daar, waar vadzige of onwillige Residenten het bestuur in handen hadden, den Javaan de landrente geschonken, in evenredigheid van de waarde van het produkt, door hem geteeld, doch hetwelk door gebrek aan toezigt of kennis, of wel door andere oorzaken, onafhankelijk van den planter, niet was geslaagd, waarvan de Javaan alzoo de dupe is geweest en waardoor hij ook tegen het stelsel in-

genomen werd, en dan eens wanneer noch Hoofden, noch volk met de kultures bekend waren, is dagelijks een zeker getal manschap opgeroepen, om den vereischten arbeid te verrigten tegen vrijstelling van landrente.

Ook zijn niet altijd rijstvelden tot de bedoelde gewassen gebezigd, maar dikwerf, waar dezen schaars waren, is aan den Javaan toegestaan hooge gronden met dezelve te beplanten, ten einde hem daardoor den arbeid te aangenamer te maken, schoon hieruit voor de toekomst ongelegenheden te voorzien zijn, daar het moeijelijk zijn zal deze gronden, eenmaal uitgeput, te bemesten en het verwisselen derzelven met betere het overbrengen der fabrieken zou vorderen, dat niet dan met groot bezwaar en groote kosten geschieden kan.

Veel intusschen heeft aanvankelijk moeten worden opgeofferd aan den tegenzin bij den Javaan tegen nieuwigheden, en dus ook tegen voor hem geheel vreemde aanplantingen, te overwinnen.

In het vervolg zal men inzonderheid daar, waar dit stelsel van kultuur nog moeijelijkheden ondervindt, zich streng moeten houden aan het beginsel, dat de bearbeiding van ⅕ der gronden met gewassen, voor de markt voor Europa geschikt, den Javaan vrij kent van de verschuldigde landrente, en dat de planter aan zijne verpligting voldaan heeft, wanneer hij het gewas tot rijpheid heeft gebragt, moetende de oogst daarvan, benevens de verdere bewerking, volgens de door mij aangegevene wijze of door andere geschikte middelen, worden verkregen.

Daar echter, waar de kultures op eenen goeden voet zijn ingerigt, en zooals in de oostelijke distrikten in eenen bloeijenden toestand verkeeren, zullen geene veranderingen in denzelven raadzaam zijn, althans niet zoo lang zulks door de bevolking niet wordt verlangd.

De Javaan in het algemeen houdt niet van veranderingen.

In die distrikten, waar de uitbreiding der kultures door gebrek aan kunde van de zijde van den inlander belemmering ondervindt, behooren dezelven op den volgenden voet te worden geregeld.

Nadat men eene uitgestrektheid gronds, bij voorkeur rijstvelden, zooveel mogelijk gelijk staande met het ⅕ der sawa's van eene dessa zal hebben afgezonderd, of wel, zoo dit niet met het genoegen der bevolking kan geschieden, vooreerst hooge gronden, (welke men alsdan moet trachten zoo spoedig mogelijk

te bewateren), zal de bevolking ter bearbeiding daarvan op de volgende wijze worden verdeeld.

Voor de bearbeiding van iederen bouw grond zal dagelijks zoo lang noodig één man geleverd worden, die om de 8 dagen of om de maand naar verkiezing der dessabewoners door een ander zal worden vervangen, zoodanig dat er bestendig 4 man voor dezen bouw beschikbaar zijn, en slechts één van de 4 arbeidt.

De arbeid zal onder de leiding van bekwame Chinesche mandoors en onder het oppertoezigt der Javaansche Hoofden geschieden en de bevolking, daartoe geroepen, met geenen anderen arbeid belast worden, dan die, welke gevorderd wordt om het gewas tot rijpheid te brengen.

De oogst en verdere bewerking behoort op gelijke beginselen te berusten, voor den oogst namelijk moet zoodanig getal menschen bepaald worden, als dezelve vereischt, in dier voege nogthans, dat slechts ¼ gedeelte arbeidt van het getal, voor dat soort van werk bestemd.

Alle personen, aan deze kultuur volgens de bovengemelde wijze dienstbaar, moeten van het betalen van landrente worden vrijgesteld.

Het transport van den oogst vordert eene diergelijke inrigting; zoo veel maar immer mogelijk moet men trachten de lastbeesten en het voertuig daartoe noodig, door den fabriekant en het volk, daarbij vereischt, op gelijke wijze tegen vrijstelling van landrente en tegen den arbeid van den 4den man te doen leveren.

De arbeid eindelijk aan de fabriek zelve behoort zooveel mogelijk door vrijwillige arbeiders te geschieden, of dáár, waar die niet te verkrijgen zijn, op gelijke wijze als voor den overigen arbeid is bepaald, in welk geval de arbeiders, behalve de vrijstelling van landrente, dagelijks rijst en zout behooren te genieten, omdat deze arbeid meer oordeel en inspanning vordert.

Het zal hier ter meerdere duidelijkheid niet overbodig zijn, de toepassing dezer beginselen op eenige kultures, benevens de voordeelen, aan te wijzen, welke de fabriekant, de Javaan en het Gouvernement daarvan kan verwachten; een suiker-etablissement, zooals er thans meerderen op Java bestaan, strekke daarvan ten voorbeeld.

De middelbare opbrengst van eenen bouw grond, groot 500

vierkante roeden suikerriet, kan geschat worden op 15 pikols suiker.

Een suiker-etablissement van 6000 pikols suiker vordert derhalve 400 bouwen land; de bearbeiding van deze vereischt dagelijks 400 man, zoodat er voor den arbeid 1600 huisgezinnen, welke geacht kunnen worden gemiddeld 2000 bouws rijstvelden te bezitten [1], van de betaling van landrente worden vrijgesteld.

Een man snijdt gemiddeld 500 à 550 stokken riet daags en 2000 à 2200 stokken worden gevorderd voor een pikol suiker, zoodat 4 man noodig zijn tot het snijden van het riet voor iedere pikol suiker, welke het etablissement dagelijks oplevert.

Daar de maling afloopt in circa 10 maanden, moet dus dagelijks op 20 pikols suiker worden gerekend, en zijn derhalve iederen dag 80 rietsnijders noodig, zoodat ten behoeve van dezen arbeid 320 huisgezinnen van de landrente worden vrijgesteld.

Tot het transport naar den molen worden dagelijks gevorderd 140 karvrachten, als ladende ieder kar 300 stokken.

In de meeste gevallen echter kunnen de karren twee en dikwerf drie vrachten daags aanvoeren, zoodat men daarvoor stellen kan 70 karren.

Bij iedere kar een man gebezigd wordende, zoo worden 280 huisgezinnen voor den arbeid van landrente bevrijd.

Het hout, hoezeer het gebruik daarvan door de betere inrigting der ovens is verminderd, blijft nog altijd noodzakelijk in evenredigheid van 1 vadem daags voor 20 pikols; tot het hakken worden dagelijks vijf man gevorderd en tot het transport bij de karren een gelijk getal, en dus de vrijstelling van landrente voor 40 huisgezinnen.

Het riet aan den molen geleverd zijnde, gaat eigenlijk den abriekant de verdere bereiding aan; zoo hem echter het volk moet worden geleverd, kan dat op 50 man daags worden geschat en vereischt dus de bevrijding van 200 huisgezinnen van landrente.

Een suiker-etablissement van 6000 pikols vordert dus:

---

[1] De landrente bedraagt gemiddeld per huisgezin *f* 7.50 en 2000 bouwen goed rijstveld betalen ruim *f* 15,000 aan landrente, zoodat de huisgezinnen, dooreen gerekend, gemiddeld iets meer dan één bouw bezitten.

Tot bebouwing van den grond de vrijstelling van landrente van ....1600 huisgezinnen.
Voor het snijden van het riet..........320 〃
〃 〃 transport 〃 〃 〃...........280 〃
〃 〃 hout.........................40 〃

Totaal huisgezinnen......2240

Moeten er aan den molen ook arbeiders geleverd worden, die echter door den fabriekant worden betaald, dan vordert zulks de vrijstelling van landrente van nog.........200 〃

Totaal generaal......2440 huisgezinnen.

Waarvan dus dagelijks voor zoover noodig 610 man arbeiden.

Op een suikermolen in de omstreken van Batavia, waarop 200 man werken, worden 2500 pikols suiker gemaakt, terwijl deze 600 man slechts 6000 pikols opleveren, zoodat de arbeid, met deze inrigting gevorderd, per hoofd aanmerkelijk minder bedraagt, dan die, welke in de benedenlanden wordt gepresteerd.

De 240 huisgezinnen genieten aan vrijstelling van landrente tegen *f* 7.50 per huisgezin *f* 18,300.—, en zulks derhalve om den arbeid voor of in de fabrieken te verrigten gedurende de 300 dagen, van welke echter, daar de molen van tijd tot tijd herstelling vordert of om deze of gene reden moet stilstaan, over het algemeen niet meer dan 250 à 260 dagen wordt gemalen, zoodat de arbeid voor iederen man op p. m. 65 dagen komt te staan [1] en zijne verdienste op ongeveer 12 cents daags ruim het gewoon daggeld op.

Het is echter ver af, dat dit daggeld de geheele verdienste zou zijn van een Javaan, aan de suikerteelt dienstbaar.

Hij bevrijdt zich daardoor van de betaling der landrente en verblijft alzoo in het onverdeeld bezit van den geheelen opbrengst zijner rijstvelden.

Is hij een geërfde of tjatja en bezit hij bij voorbeeld vier bouwen sawa's, dan kan hij een van de vier daaraan verbondene woewoengs of aanhangelingen aan het suiker-etablissement doen arbeiden en door de drie overigen het veld van dezen doen bearbeiden, aan denzelven daarvoor afstaande diens aandeel in

---

1 Een suiker-etablissement, voor 6000 pikols aangelegd, levert eigenlijk doorgaans niet meer op dan 5500 pikols, omdat er altijd eenig riet verloren gaat; ook levert de opgegeven hoeveelheid riet doorgaans van 21 tot 22 pikols suiker op.

den oogst, dat is het halve produkt, terwijl de overige helft genoten wordt door den man, aan het suiker-etablissement werkzaam.

Op die wijze bespaart de geërfde $\frac{3}{4}$ der belasting, welke hij anders verpligt was van zijne rijstvelden te betalen. Een man, die slechts een bouw rijstveld bezit, bevrijdt zich van de landrente door eenen arbeid, gelijkstaande aan $\frac{1}{5}$ van hetgeen hij voor het volle bedrag derzelve verrigten moet, waarvoor hij anders verpligt is $\frac{2}{5}$ van zijn veld te bewerken.

Men neme aan, dat de suiker geteeld wordt op de rijstvelden en dat ieder het $\frac{1}{5}$ van zijnen grond daartoe hebbe afgestaan, dan blijft nog $\frac{1}{5}$ over, dat anders ter kwijting der landrente moest worden bearbeid. Voorondersteld nu, dat dat gedeelte aan een ander ter bebouwing wordt afgegeven, dan geniet de eigenaar de helft van den oogst, en in dat geval zal hij dus aan het overschietende $\frac{3}{5}$ denzelfden arbeid te besteden hebben, alsof hij de landrente betaalde.

Een vijfde gelijke arbeid zal gevorderd worden aan de suikerfabriek, die hij anders aan $\frac{1}{5}$ zijner rijstvelden besteedt, te zamen uitmakende $\frac{4}{5}$ van den arbeid, welken hij anders te verrigten had, en bovendien geniet hij $\frac{1}{5}$ van den oogst van het overig $\frac{1}{5}$ aan den bearbeider afgestaan, zoodat de Javaan met minderen arbeid, dan waartoe hij anders verpligt was, meer dan eene gelijke winst geniet. Zoo hij nu zelf $\frac{4}{5}$ van zijn veld bearbeidt en het overige $\frac{1}{5}$ met suikerriet beplant wordt, dan zal hij niet meer arbeid te verrigten hebben, dan waartoe hij anders verpligt was en $\frac{1}{5}$ meer van zijuen grond trekken, waaruit dus blijkt, dat het oogmerk om den Javaan met minderen arbeid een gelijk voordeel of met gelijken arbeid ruimer winst te verschaffen, door het nieuwe stelsel volkomen is bereikt geworden.

Het zal overigens wel geen betoog behoeven, dat de teelt van een bouw suikerriet tot rijpheid van het gewas eenen veel minderen arbeid vordert, dan de teelt van een bouw rijstveld, daar behalve den arbeid, welken het ploegen van den grond, het zaaijen en planten der padie en het bewaken van het gewas vorderen, deze nog moet worden geoogst, naar huis gebragt, gestampt en naar den bazaar getransporteerd om verhandeld te worden.

De opgegevene inrigting heeft dus allezins de strekking, om de belangen van den Javaan te bevorderen.

Dezelve strookt met zijne huishoudelijke inrigtingen en aloude volksgebruiken.

Overal op Java werden naar het beginsel dessa's verhuurd, veelal tegen vrijstelling van landrente. De onkosten ten aanzien der huishoudelijke inrigtingen van den Javaan heeft dit dikwerf doen tegengaan en als misbruiken en knevelarijen doen beschouwen, wat eigenlijk niet anders was, dan de uitoefening van een wettig regt der geërfden, van ouds her in gebruik.

Laten wij thans zien wat het produkt, op de bovengemelde wijs verkregen, kost en in hoe ver hetzelve de landrente, daaraan opgeofferd, vergoedt.

Volgens de opgegevene bepalingen zal het riet, zoo van teelen, snijden als transporteren per pikol kosten: als voor het beplanten van 400 bouws, die geacht worden op te leveren 6000 pikols, vrijstelling van landrente voor 1600 huisgezinnen, à *f* 7.50 ieder, geeft *f* 12,000, derhalve kost de teelt van het noodige riet voor een pikol suiker............................*f* 2.—

voor snijloon idem, 300 huisgezinnen vrijstelling van landrente, kost *f* 2400, of per pikol............" 0.40

Transport, voor zoover de menschen betreft daaraan werkzaam, 280 huisgezinnen of per pikol.............." 0.35

Twee Chinesche mandoors, door het Gouvernement te bezoldigen, à *f* 30 s/m. ieder, is per pikol........" 0.12

Het buffel- en karloon kan berekend worden als volgt:

voor 70 karvrachten daags moet gerekend worden op 80 buffels, die kosten à *f* 30 het stuk, *f* 2400, waarvan de rente à *f* 9 pCt. bedraagt jaarlijks....*f* 216.—

het hoeden en oppassen der buffels, 1 mandoor en 2 man à *f* 18, maandelijks of 's jaars. " 216.—

Voor de reparatie en het onderhoud der karren à *f* 5 iedere kar.................." 350.—

Voor het aankoopen derzelve à *f* 25 het stuk; voor 100 stuks *f* 2500, rente daarvan.............................." 225.—

Voor het sterven der buffels jaarlijks 30 stuks. " 900.—

Totaal kosten....*f* 1,907.—

of per pikol 32 cents; wanneer echter het leveren van het trekvee en der karren aan den fabriekant wordt opgedragen en hij tevens met het transport van het

Transportere......*f* 2.87

Per transport...... *f* 2.87

zout wordt belast, zal daarvoor gerekend worden per pikol.. " 0.50

En dus de totale onkosten van het riet, voor een pikol suiker aan den molen geleverd, bedragen.......... " 3.37

Het riet, benoodigd voor een pikol suiker, wordt aan den fabriekant geleverd tegen *f* 360, zoodat met deze inrigting er nog 23 cents overblijven tot dekking van kleine administratiekosten, misgewassen, enz.; wanneer de bevolking zonder bemoeijenis van het Gouvernement het suikerriet aan den molen levert, wordt de volle som van *f* 3.60 aan dezelve voldaan.

Voorts is bepaald dat, zoo de bouw, door 's Gouvernements bestellingen geteeld wordende, meer oplevert dan 15 pikols, ⅓ daarvan komen zal ten voordeele der landbouwers, ⅓ ten voordeele van de Chinesche mandoors en het overige ⅓ ten voordeele van het Gouvernement, om hetzelve schadeloos te stellen voor de tekortkomsten op andere minder voordeelige gronden.

De verdere bewerking van het riet tot suiker geschiedt volgens de bestaande kontrakten door de fabriekanten. De kosten daarvan bedragen bij eene goede administratie *f* 3.40, zoodat de suiker aan den fabriekant op *f* 7 de pikol komt te staan.

De vereischte fondsen tot het oprigten van een suiker-etablissement, die behalve de kosten van fabrikatie gemiddeld *f* 50, à *f* 60,000 bedragen, worden de fabriekanten renteloos onder goeden borgtogt voorgeschoten, onder voorwaarde echter van het voorgeschotene te restitueren in een, twee en in enkele gevallen in drie jaren, door de levering van suiker tegen den prijs van *f* 10 kopergeld de pikol, en onder gehoudenis voorts om in zelver voege aan het Gouvernement te voldoen het kostende van het riet, berekend tegen *f* 360 voor iederen pikol suiker, alsmede van het te verstrekken hout.

De meerdere suiker, welke de fabriekant maakt, dan tot de opgegevene betalingen noodig is, blijft zijn bijzonder eigendom, welke echter bij voorkeur aan het Gouvernement tegen den marktprijs moet worden geleverd.

Overigens zijn bij kontrakten de vereischte bepalingen vastgesteld, om zich van eene goede hoedanigheid en tijdige levering der suiker te verzekeren.

Zoo men nu deze geheele inrigting nagaat, dan vleije ik mij

dat het daaruit genoegzaam blijkt, dat langs dien weg de Javaan werkelijk is bevoordeeld, dat de gewone landrente daardoor eigenlijk is teruggebragt op $\frac{1}{5}$ van de waarde van het produkt zijner velden;

dat de fabriekant 6000 of zelfs maar 5500 pikols op den bovengemelden voet voortbrengende, rekenen kan op een voordeel van ten minste *f* 16,000 à *f* 18,000, zonder aan eenige noemwaardige risico onderworpen te zijn, en dat, aangenomen dat het Gouvernement de suiker niet voordeeliger dan tot dezelfde som in zilver, als dezelve in koperen munt betaalt, slijten kan, hetzelve dan toch daardoor alleen 20 pCt., zoo op de landrente als op het uitgeschoten geld (het laatste in twee jaren gerestitueerd wordende), wint.

Zoo men daarbij in aanmerking neemt, dat de suiker thans naar welgevallen voor *f* 10 koper of *f* 8 zilver verkregen wordt, en des noods tot dezen prijs zou kunnen worden afgestaan, dan mag men zich vleijen, dat een duurzaam debiet van dat artikel zal kunnen worden verkregen; want, al was het dan ook dat de prijs der suiker in Europa door eenen te grooten aanvoer voor eenigen tijd te veel mogt dalen om eenige winst te kunnen erlangen, is het niettemin zeker, dat deze kultuur over een groot aantal jaren milde vruchten moet opleveren, omdat in alle mij bekende landen, waar suiker wordt gefabriceerd, de kosten van kultivatie meer dan *f* 8 per pikol van de suiker bedragen, en men dus met zekerheid kan voorzien, dat alle suiker ten laste van de markt gedreven moet worden, welke de concurrentie tegen die van Java kon volhouden.

Van hoeveel belang overigens dat artikel is voor de Nederlandsche scheepvaart en koophandel op deze gewesten, zal nader blijken.

Om zoowel deze teelt, als die van alle andere, voor de Europesche en inlandsche ambtenaren de meeste aanmoediging te doen ondervinden, zijn daarop aan dezelve voordeelen verzekerd, die bij de resolutie der Hooge Regering van den 5den December 1832 zijn bepaald als volgt: 50 cents voor iederen pikol suiker, te verdeelen als:

Aan den Resident van alle suiker in zijne residentie vallende.	*f* 0.10
Aan den Regent over de opbrengst van zijn regentschap	" 0.10
Transportere......	*f* 0.20

Per Transport...... *f* 0.20
Aan den Adsistent Resident idem.................. " 0.10
Aan de Controleurs.............................. " 0.05
en aan de divisie-Hoofden en andere inlandsche ambtenaren, ter beschikking van den Resident........ " 0.15

Te zamen per pikol...... *f* 0.50

Eenige wijzigingen naarmate van plaatselijke omstandigheden hebben in de opgegevene verdeeling plaats gehad; dan 50 cents is de gemiddelde som gebleven, welke ter aanmoediging van de suikerkultuur aan de Europesche ambtenaren en inlandsche Hoofden onderling voor iederen pikol suiker is verzekerd.

Bij de geheele inrigting wordt overigens bestendig in het oog gehouden, den Javaan zoo min mogelijk aan het gezag van vreemden te onderwerpen en hem onder de léiding zijner eigene Hoofden te doen arbeiden.

De opgegevene beginselen zijn evenzeer toepasselijk op iedere andere kultuur, in het belang van den Nederlandschen handel ingevoerd, hetgeen ik niet onbelangrijk acht, hieronder nog door eenige voorbeelden aan te toonen.

Indigo-Kultuur.

Met een stel bakken kan dagelijks 12,500 ℔ bladen, of wel 10 padattievrachten, van 10 pikols ieder, worden verwerkt, welke uitleveren van 15 tot 20 ℔ indigo, kunnende een stel bakken jaarlijks gemiddeld niet meer dan 4000 ℔ dezer verwstof voortbrengen, daar de arbeid het geheele jaar door niet met gelijke kracht kan worden doorgezet.

Voor een stel bakken worden gevorderd 100 bouws van 500 roeden indigoplanten: om deze te bekomen, moeten 400 huisgezinnen, en voor de overige werkzaamheden, welke de inlanders aan de fabrieken te verrigten hebben, nog 200 huisgezinnen van landrente worden vrijgesteld, of wel de landrente van p. m. 505 bouws sawa worden opgeofferd.

De teelt der planten, het transport van dezen naar de fabriek en de overige arbeid der Javanen kost alzoo jaarlijks *f* 4500, of wel per ℔ nagenoeg *f* 1.12.

De betaling der Europesche werklieden en de verdere benoodigdheden voor deze kultuur veroorzaken te zamen eene uitgaaf van p. m. 50 cents, zoodat 1 ℔ indigo, op de bovengemelde wijze bereid, op *f* 1.62 komt te staan.

Van de gefabriceerd wordende indigo wordt, volgens resolutie

van 5 December 1831 N°. 5, van 20 tot 25 cents voor ieder pond, onder de Europesche en inlandsche ambtenaren, daarbij betrokken, betaald, zoodat aan den inlander en aan de ambtenaren, op dezelfde wijze als van de suikerkultuur, voordeelen zijn verzekerd.

De bereiding der indigo geschiedt thans nog, bij gebrek aan ondernemers, grootendeels voor rekening van het Gouvernement.

Bij deze kultuur komt het vooral aan op eene goede keuze der gronden, terwijl de ondervinding heeft doen zien, dat de teelt der tarum cambang verreweg voordeeliger is, dan die van de zaadindigo, en het produkt van het eerste in geenen deele van mindere hoedanigheid.

Er bestaat eene andere wijze, om de indigoplant te teelen, als tweede gewas, namelijk na den oogst der rijst, hetgeen inzonderheid gebruikelijk is in de Residentie Pekanlongang, waar de indigokultuur reeds voor mijne komst was ingevoerd.

In dat geval geniet de inlander vrijstelling van landrente, tegen verpligting van $\frac{2}{5}$ gedeelte zijner rijstvelden als tweede gewas met den plant te teelen.

Deze wijze van kultiveren is echter aan groote wisselvalligheden onderworpen. De ondernemers hebben daarvan niet dan schrale vruchten geoogst, en het zal raadzaam zijn om de eerst voorschrevene wijze, voor zoo verre de localiteit zulks gedoogt, te volgen.

Met beteren uitslag is in de residentie Cheribon de proef genomen, om door den Javaan zelve de bladeren te doen verwerken. Te dien einde worden aan de dessa's de noodige voorschotten verleend, om kleine fabrieken op te rigten.

Zij beteelen dan een gedeelte harer gronden met indigobladen, verwerken dezelve tot verwstof en leveren die af in betaling der landrente tegen *f* 1.50 koper het pond, terwijl dan de emballage, transportgelden, belooningen voor de Hoofden en het Europeesch opzigt te zamen op 60 cents per pond te staan komen.

Reeds is een aantal van 150 dezer fabrieken, zoo voltooid als in aanbouw, en het schijnt dat deze inrigting aan den Javaan zeer welgevallig is.

De kwaliteit der verwstof, op die wijze verkregen, laat niets te wenschen over; en minder dan $\frac{1}{6}$ van de uitgestrektheid zijner rijstvelden, op die wijze beteeld, is toereikende om zijne landrente te voldoen.

Aan deze inrigting behoort dan ook alle aanmoediging te worden gegeven, waar zulks slechts met de hoop op goed gevolg kan geschieden, en in dat geval mag men hopen, Java binnen zeer korten tijd de stapelplaats van dat produkt te zien worden.

Koffijkultuur.

Ook de koffijkultuur kan naar hetzelfde beginsel worden bestuurd, en is op die wijze in de vier nieuwe Residentiën ingevoerd.

De inlander namelijk geniet daar dadelijk vrijstelling van landrente bij het aanleggen der koffijtuinen.

De verdere bepalingen daaromtrent vastgesteld zijn vervat in de resolutie van 10 December 1832, N°. 1, en 3 Februarij 1833, N°. 4.

Behalve de koffij in de geregelde tuinen, heb ik eene groote aanplant van bosch- en paggerkoffij doen tot stand brengen.

De ondervinding heeft in het distrikt Malem doen zien, dat de koffij in de bosschen welig tiert, leverende dat distrikt ongeveer 60,000 pikols van die koffij op. Ik heb dientengevolge geschikte bosschen in bijna alle Residentiën doen schoonmaken, en met de koffij doen beplanten, welke bij uitnemendheid slaagt.

Hierdoor is de zware arbeid om het groot geboomte om te houwen, de wortels uit te roeijen en den grond zorgzaam te bewerken, geheel onnoodig geworden en de arbeid, welke anders het aanleggen der koffijtuinen vordert, meer dan $\frac{5}{8}$ verminderd.

Het zou echter gewaagd zijn, om zich aan dien regel geheel te binden, daar de ondervinding niet zeldzaam doet zien, dat dezelfde methode niet steeds overal dezelfde resultaten oplevert, en dat dikwerf aan dezelve ongelegenheden verbonden zijn, welke men aanvankelijk niet had vermoed. Men moet dus vooreerst nog blijven voortgaan, om jaarlijks zoo veel boomen in geregelde tuinen te doen planten als vereischt wordt om, wanneer de bovenbedoelde maatregel eens tegen alle verwachting de gewenschte uitkomst niet mogt opleveren, eenen belangrijken teruggang in deze kultuur te verhoeden; dan, ook aan den anderen kant, de boschkoffij tevens doen uitbreiden en met zorg doen gadeslaan.

Ook de paggerkoffij heb ik sterk doen uitbreiden; het belangrijke voordeel, dat door dezelve met zeer geringe lasten voor den Javaan te verkrijgen is, is zeer aanmerkelijk. Dit

jaar heeft de Residentie Kadoe meer dan 60,000 pikols koffij opgeleverd, en dezen zijn voor $\frac{3}{4}$ gedeelten het produkt van paggerkoffij.

Een onafgebroken toezigt echter is aanvankelijk nog noodig, ten einde aan dezen zoo belangrijken tak van 's Gouvernementsinkomsten eene ruime uitbreiding te geven. Eene teelt, die eerst het 4de jaar vruchten oplevert, heeft weinig aanlokkelijks voor den Javaan; is eenmaal de zaak ingevoerd en geniet hij daarvan milde vruchten, dan zijn alle zwarigheden overwonnen, en de zaak wordt met ijver vervolgd. Herhaalde inspectiën moeten derhalve ook bij deze kultuur plaats hebben, en de Hoofden en het volk gemeenschappelijk worden aangemoedigd tot ijver in eene zaak, waarbij zij zoo veel belang hebben.

De ruime betaling tevens, welke de Javaan thans voor zijne koffij geniet, moedigt hem tot de kultuur daarvan aan, gelijk de aanzienlijke opbrengst der koffijleverantie van dit jaar uitwijst.

Ten gevolge der genomene maatregelen is dan ook de aanplant van koffij van 1832 tot 1833 zeer belangrijk geweest, en heeft ruim 50 millioen boomen bedragen.

Van 1833 tot 1834 zullen deze aanplantingen wederom met ruim 40,000,000 boomen worden vermeerderd, en, zoo voortgaande, zal Java binnen weinige jaren eene hoeveelheid koffij van 6 tot 7 maal honderd duizend pikols kunnen opleveren.

Ook voor het debiet is op den duur niet te vreezen, daar wij de koffij tot mindere prijzen kunnen leveren, dan dezelve elders is te bekomen, hetgeen aan Java op den duur den voorrang op de markt verzekert.

In die Residentiën, waar de koffijkultuur reeds voor mijne komst was ingevoerd, heb ik de gebruikelijke wijze om die te planten en te oogsten, laten behouden, omdat het onraadzaam is, buiten dringende noodzakelijkheid, datgene te veranderen waaraan de Javaan gewoon geworden is. Alleen ten aanzien van de wijze der betaling is bij de resolutie van den 3^{den} Februarij 1833 (Staatsblad N°. 7) eene belangrijke verandering gemaakt.

De koffij namelijk wordt nu aan het Gouvernement geleverd tegen den prijs van *f* 25.— de pikol. Hiervan echter wordt gekort $\frac{2}{5}$ voor landrente, en *f* 3.— wordt ingehouden voor kosten van transport, zoodat de Javaan, die zijne koffij zelf aan de groote pakhuizen aflevert *f* 15.— voor den pikol ontvangt.

Rekent men nu, dat een bouw van 500 vierkante roeden 1000 boomen bevat, en dezen gemiddeld twee pikols opleveren, dan ontvangt de Javaan daardoor *f* 30.—, dat is vrijstelling van 4 bouws sawaveld, zoodat die arbeid, naar dezen maatstaf, dezelfde voordeelen oplevert als de overige kultures, en daar tevens gezorgd is, dat de planter zelf het loon van zijnen arbeid erlangt, is dan ook eene algemeene tevredenheid onder de Javanen daarvan het gevolg geweest, gelijk de buitengewone rijke oogsten van dit jaar en de gewilligheid, waarmede de koffij is afgeleverd, heeft doen zien. Ik vermeen dan ook, dat zonder 's Konings nadere autorisatie in deze inrigting geene verandering zal behooren te worden gemaakt.

Theekultuur.

De theekultuur is tot dusverre gedreven voor 's Gouvernementsrekening, dat is, door arbeiders als huurlingen betaald, gelijk vooreerst, en tot dat die kultuur eene genoegzame extensie zal hebben verkregen, om over geheel Java te worden verspreid, wel niet anders kan geschieden.

Thans bedraagt het aantal boomen, dat in het jaar 1834 voor de eerste maal eenen noemwaardigen pluk van bladen zal opleveren circa 300,000, en het getal aankomende boomen ruim 700,000. Men berekent, dat iedere boom, tot behoorlijke ontwikkeling gekomen, dat echter met den eersten pluk wel niet het geval zou zijn, zal kunnen opleveren ⅛ ℔ thee.

Reeds in het volgende jaar zal eene aanzienlijke hoeveelheid zaad kunnen worden gewonnen, en het zal dan tijd zijn om ook elders die kultuur te beproeven.

De boomen werden p. m. 6 voet voor elkander geplant. In iedere Residentie op Java de meest daartoe geschikte gronden uitkiezende en daarvan 50 bouwen met theepitten beplantende, zullen daartoe 200 huisgezinnen vrij van landrente behooren te worden gesteld, en op de gebruikelijke wijze 100,000 boomen onderhouden kunnen worden, die dan na verloop van vier jaren plukbaar zullen zijn.

Daar, waar de kultuur voordeelig slaagt, zal men in volgende jaren dezelve het meest uitbreiden, en op die wijze binnen korten tijd zooveel deugdzame thee geleverd kunnen worden, als onze markt kan slijten.

Aan de kwaliteit valt niet meer te twijfelen; deze is niets beneden de echte Chinesche te stellen, en evenzeer kunnen, ge-

lijk gebleken is, alle voorwerpen, voor de verpakking en verzending noodig, thans tot dezelfde volkomenheid worden aangemaakt.

De fabriek, daartoe in de Preanger-Regentschappen geplaatst, kan al die uitbreiding erlangen, welke het later noodig zijn zal aan dezelve te geven.

De Chinesche arbeiders, aan het hoofd van iederen tak derzelve werkende, bestaan uit kundige personen, daartoe uit China ontboden, en het zal mitsdien noodig zijn, naarmate van de uitbreiding, die de theekultuur erlangen zal, aan deze fabriek eene verdere uitbreiding te geven.

Kaneel, cochenille, zijde en tabakskultuur.

Deze zijn allen nog in hunne geboorte; belangrijke monsters daarvan zijn naar Europa gezonden, om de kwaliteiten, welke hier geleverd kunnen worden, te constateren; ons belang vordert gebiedend de markt van het moederland van een groot aantal artikelen te voorzien, ten einde dezelve niet met eenige weinigen te overladen.

Java biedt eene groote verscheidenheid aan van klimaat en vruchtbare gronden, welke allen gewassen kunnen opleveren, eenig tropisch gewest eigen.

Het ingevoerde stelsel van kultuur heeft blijkbaar de strekking, om het Gouvernement in staat te stellen, om over honderd duizenden van handen te kunnen doen beschikken, en wel op zoodanige wijze, dat daardoor de Javaan, bij eenen gelijken arbeid als vroeger, eene hoogere betaling of bij minderen arbeid een gelijk voordeel, als hij thans met meerderen arbeid verkrijgen kan, verzekerd wordt.

De belangen der ambtenaren en Hoofden zijn aan de uitbreiding dezer kultuur gelijkelijk verbonden, en dus kan men met billijkheid verwachten, dat met eene goede leiding der zaak van de zijde van het Hoofd des bestuurs de verlangde uitkomsten zullen worden verkregen. Hetgeen thans voornamelijk ontbreekt, zijn geschikte ondernemers, die bij de vereischte kundigheden het karakter bezitten, om den Javaan, voor zooverre zij daarmede in aanraking komen, op eene menschlievende wijze te behandelen; geene anderen moeten worden geduld.

Het geluk en de tevredenheid van den Javaan moet steeds de eerste zorg zijn van het Gouvernement, hij heeft daarop ten volle aanspraak, zoowel uithoofde van zijn welwillend karak-

ter, als uithoofde van zijn kinderlijk verstand, dat zoo ligt aanleiding geeft, om zijne eenvoudigheid te misbruiken; ondernemers, die strijdig hiermede handelen, ik herhaal zulks, moeten niet worden geduld, welke vertraging ook daarvan in de uitbreiding der kultuur het gevolg mogt wezen.

Beter geene produkten, dan die met krenking der pligten, die wij aan de bevolking verschuldigd zijn, te verkrijgen.

Weldra echter zullen voorzeker aan Java geschikte personen voor zoodanige ondernemingen toevloeijen; hun toch wordt het volle voorschot, tot het oprigten van uitgestrekte etablissementen noodzakelijk, renteloos verstrekt, terwijl bij eenen zeer vruchtbaren grond en eene groote onderscheidenheid van klimaten het arbeidsloon goedkooper is, dan op eenige andere plaats, en het debiet van het fabriekaat tot voordeelige prijzen verzekerd; zulke voordeelen worden nergens anders aangetroffen.

Aanvankelijk bestond tot het welslagen der landbouwkundige ondernemingen een groote hinderpaal, welke sedert werkelijk is verminderd, namelijk in de volslagen onkunde van vele ambtenaren in de meeste takken van landbouw en in de vadzige geaardheid van weder anderen; dáár, waar de Residenten met ijver, bereidwilligheid en overleg de zaken bestuurd hebben, zijn de ondernemingen naar wensch geslaagd, terwijl daar, waar zulks ontbroken heeft, teleurstellingen zijn ondervonden. Ook in dit opzigt moet in het vervolg zonder oogluiking worden gehandeld. Die de bekwaamheid of den wil niet bezitten, om het Gouvernement zoodanig te dienen als hetzelve vorderen moet gediend te worden, zoeken elders hun bestaan, maar verlangen geene vergelding voor diensten, welke zij niet presteren.

Ook de te groote ijver van eenigen moet worden bewaakt, voor zooverre die namelijk de strekking heeft, om van den Javaan meer te vorderen, dan hij gaarne verrigt.

Het veld is ruim genoeg om geene overdrijving te behoeven, en het produktief vermogen van Java zal het best door eene gematigde handelwijze verzekerd worden.

De reeds verkregene resultaten zijn dan ook tot nu toe zeer voldoende geweest. Het koffijprodukt heeft in dit jaar 350.000 pikols afgeworpen.

De suiker, aan het Gouvernement geleverd wordende, bedraagt ongeveer 230,000 pikols, waarboven nog door de partikulieren p. m. 100,000 pikols 'sjaars voor hunne eigene rekening wordt gefabriceerd.

De indigokultuur werpt circa 200.000 ƒ af. Voor het volgende jaar vleije ik mij, dat met de koffij voor Padang zal geleverd worden ruim 400.000 pikols; suiker, zoo van het Gouvernement als van partikulieren, 400.000 pikols; indigo 500.000 ƒ; terwijl de teelt der kaneel, cochenille, tabak en zijde mede noemwaardig zal kunnen worden vermeerderd.

Eene verbetering zou mogelijk nog in het ingevoerde stelsel te maken zijn, zoo men, in plaats van den vierden man, vrijgesteld van landrente, dagelijks op te roepen, den derde daartoe vorderde, doch dezen dan dagelijks ¼ ƒ rijst met het noodige zout deed verstrekken.

De waarde daarvan kan op 3 cents daags gesteld en derhalve volkomen vergoed worden door den meerderen arbeid, welke ieder man verrigt, want drie man, vrijgesteld van landrente, waarvan dagelijks een man arbeidt, boven de vrijstelling van landrente eene waarde van 3 cents genietende, zoo staat dit volkomen gelijk aan het kostende van vier man, vrijgesteld van landrente, waarvan mede dagelijks maar een man arbeidt.

Tot zoodanige eene verandering echter zou niet behooren te worden overgegaan zonder bewilliging der Javanen, dewijl de persoon, voor de kultures afgezonderd, alsdan, na eene maand te hebben gearbeid, slechts 2 maanden, in plaats van gelijk thans 3 maanden, zouden zijn vrijgesteld, terwijl, ingeval zelfs zij daartoe aanvankelijk hunne toestemming gaven, zulk eene verandering evenwel slechts voor drie à vier maanden zou moeten worden beproefd, en aan hen het regt moeten verblijven, om na dien proeftijd op deze schikking terug te komen; het Gouvernement heeft hierbij geen ander belang, dan den arbeid aan den Javaan zoo aangenaam mogelijk te maken.

Voorts is het stelsel in onderscheidene plaatsen, naar omstandigheden gewijzigd, ingevoerd.

Daar, waar de kultures welslagen en de Javaan met de inrigtingen tevreden is, acht ik veranderingen schadelijk. "Le "mieux est l'ennemie du bien," is eene regel nergens meer van toepassing, dan op Java.

Het systema in de Preanger-Regentschappen is inderdaad niets anders, dan de verrigting van arbeid tegen genot van landrente. Men zie slechts toe, dat van de bevolking niet te veel gevergd wordt; 66 dagen arbeid is het hoogste, wat met billijkheid kan worden verlangd, en overigens dat van de vier man slechts een tot dagelijkschen arbeid wordt verpligt.

Gedurende drie à vier maanden in het jaar wordt, hetzij aan de koffij, suiker of indigokultuur niet gearbeid, of althans zulks behoeft niet te geschieden; bij kultures of inrigtingen, waarmede zulks het geval niet is, maar die gestadigen arbeid vorderen, zouden 6 menschen van den veldarbeid moeten worden verschoond, en slechts een van dezelven behooren te werken.

Voorts moet het designeren van manschap voor den arbeid aan het dorpsbestuur worden overgelaten, daar dit zich regelt naar veelvuldige omstandigheden, in verband tot de huishoudelijke inrigtingen van den Javaan, welke wij nimmer kunnen doorgronden, zooals van meerder grondbezit, tijd van invoering, talrijkheid van tjatja's, als anderzins.

Er bestaat geen voorbeeld, dat de Javaan, aan de leiding zijner eigen Hoofden overgelaten, zich tegen deze schikking heeft verzet, gelijk er geen voorbeeld bestaat, dat, zoo wij ons daarmede hebben bemoeid, zulks op den duur is goed gegaan.

Men store zich dan ook weinig aan het geschreeuw van misbruik van gezag bij de inlandsche Hoofden, dat vele, in de huishoudelijke aangelegenheden van den Javaan geheel onkundige, ambtenaren aanheffen, en dat zeldzaam eenen anderen grond heeft, dan de zucht, om zelve in de dessa's den baas te spelen.

Zoo lang het volk geene bewijzen geeft van misnoegdheid, dat altijd blijkt uit talrijke verhuizingen naar elders, zij men verzekerd, dat zij met het bestuur van zaken, of althans over hunne Hoofden, tevreden zijn.

Hebben er echter buitengewone verhuizingen plaats, of bestaan er kennelijke bewijzen van ontevredenheid, dan doe men onderzoeken of zulks aan de behandeling of aan de inrigtingen te wijten is, en van de 10 malen zal men ondervinden, dat de laatsten daartoe de aanleidende oorzaken zijn; is dit dan ook werkelijk het geval, dan moeten de bestaande bezwaren worden uit den weg geruimd, en de Javaan met veel inschikkelijkheid worden behandeld. Hij kan, bij gebrek van verstandelijke ontwikkeling, zijne klagten niet gelijk Europeanen doen gelden.

Zijne dwalingen zijn veelal onschuldig, ik spreek van den eenvoudigen Javaan, en het gevolg van gebrek aan doorzigt; dan, met zachtmoedigheid wordt hij het best teregt gebragt.

Veelvuldig zijn de reglementen en bepalingen, ten aanzien der kulture vastgesteld; een gevolg van de noodzakelijkheid

om dezelve naar plaatselijke omstandigheden te schikken en te regelen.

Alle bepalingen en reglementen intusschen moeten aan de opgegevene beginselen kunnen worden getoetst, en die den Javaan minder voordeelig of welgevallig zijn, worden verbeterd of gewijzigd, zoodanig nogtans, dat hem het regt verblijve van tusschen dezelve te kiezen, en zelfs op het vorige terug te komen, zoo het namelijk blijken mogt, dat de verandering hem op den duur minder bevalt.

Ik acht het overbodig over dit onderwerp in eenige meerdere uitweiding te treden; hetzelve is meermalen zeer uitvoerig behandeld, terwijl de stukken, tot deze zaak betrekkelijk, in de archieven van het Gouvernement voorhanden zijn.

Ik zal dus thans tot den handel overgaan.

Handel van Java.

De handel van Java had, gelijk in het vierde hoofdstuk der 1ste afdeeling gebleken is, sedert de laatste jaren het moederland tot schade verstrekt; partikuliere ondernemingen, evenzeer als die der Handelmaatschappij, hadden geene andere, dan ongunstige resultaten opgeleverd, of, zoo dezelve nog eenig voordeel aan dat ligchaam hadden verschaft, was zulks het gevolg geweest van ondersteuningen en voordeelen aan dezelve, van Gouvernementswege toegestaan, welke uit hunnen aard niet vatbaar waren, om algemeen gemaakt en, uit een nationaal oogpunt beschouwd, ook niet als wezenlijke handelsvoordeelen konden worden aangemerkt, daar dezelve voornamelijk voortsproten uit het overbrengen van troepen en goederen naar bezittingen, welke noch direkte, noch indirekte voordeelen opleverden.

Indië was dus niet alleen een lastpost voor den Staat, maar tevens, uit een commercieel oogpunt beschouwd, eene nuttelooze bezitting geworden. De oorzaken daarvan zijn blijkbaar en niet anders te zoeken, dan in de veranderde volken tot dit land.

Engeland, door het uitbreiden zijner fabrieken en het uitsluitend bezit der kustlijnwaden en van de amfioen in Bengalen, artikelen van algemeen gebruik bij de volkeren in dezen archipel, gepaard aan deszelfs wel ingerigte, welbeschermde en begunstigde scheepvaart, had zich een overwigt in den handel op Indië verschaft, tegen welke onze kooplieden vruchteloos in het strijdperk traden.

Er bestond zelfs geene mogelijkheid, althans niet zonder den

nederlandschen handel in andere opzigten te krenken, om de balans door beschermende regten in deszelfs voordeel in onze eigen bezittingen te doen overslaan, daar bij het traktaat van Londen de voordeelen bepaald waren, die wij aan eigen boven den vreemden handel konden verleenen, en deze dermate waren geregeld, dat die voordeelen de nadeelen geenzins vergoedden, die onzen koophandel in andere opzigten drukten.

Engeland namelijk had bezit genomen van het eiland Sinkapoer, of liever nadat hetzelve oogluikende had geduld, dat een van deszelfs ambtenaren zich daarvan wederregtelijk had meester gemaakt, was al zeer spoedig het middel gevonden en aangewend om, door den handel daar te vestigen, die van onze bezittingen na zich te trekken, zoodanig, dat daarvan aan ons de last en hun het voordeel toevallen moest.

Te dien einde werden aan de produkten, van Sinkapoer naar Engeland gevoerd, dezelfde voordeelen toegestaan, als of die in eene Engelsche kolonie, in Indië gelegen, waren voortgebragt, en genoten daardoor diezelfde beschermende regten, waardoor alle voortbrengselen van dezen archipel, voor zooverre ten minste daarvoor consumateurs in Engeland te vinden waren, naar derwaarts moesten vloeijen, terwijl, wanneer dezelven aldaar niet konden worden verbruikt, ze dan toch deelden in alle die voordeelen voor den wederuitvoer, welke Engeland door ligging, handelstraktaten en andere middelen aan deszelfs eigen handel had weten te verschaffen.

Zoo bij voorbeeld is de koffij, aangevoerd van Sinkapoer, slechts belast met 9 stuivers per ℔ bij den invoer, terwijl van vreemde koffij, van elders aangebragt, 11 stuivers moest worden betaald. In de consumtie derhalve genoot de koffij van Java, over Sinkapoer naar Engeland gebragt, een beschermend regt van 2 stuivers per pond, of van *f* 12,50 per pikol; zoolang dus consumateurs voor dat produkt in Engeland te vinden waren, was het met eene vrije concurrentie voor onze kooplieden onmogelijk, hier een pond koffij met voordeel te vervoeren, en dat zulks werkelijk het geval was, wordt daaruit bewezen, dat de consumtie van koffij, die in Engeland op 22,000,000 wordt geschat, in de Britsche plantaadjen, in

1828	maar	14,676,968	ponden,	
1829	"	16,157,239	"	en
1830	"	18,295,407	"	

hebben opgebragt, zoodat de hier gevestigde Engelsche huizen daarvoor eenen prijs konden besteden, en werkelijk besteed hebben, verre te bovengaande dien, welke onze handel, van dat beschermend regt in Holland verstoken, konde betalen.

Alle evenementen, gelijk misgewassen in de West Indiën, de teruggang der kultures aldaar, een woeste speculatiegeest in Engeland, moeten derhalve de strekking hebben, om de prijzen der koffij hier op te jagen boven hetgeen dezelven natuurlijk zijn zouden, en kunnen derhalve op het nadeel onzer handelaren uitloopen.

Men voege nu hierbij, dat de Engelsche scheepvaart in deze wateren, behalve door andere voordeelen, ook aanmerkelijk wordt bevoorregt door de vele schepen, welke met bannelingen naar de Botany Baai vertrekken.

Op die reis toch verdienen deze schepen aanzienlijke uitvrachten; zeldzaam eene retourlading aldaar kunnende bekomen, zoeken zij die elders, en nemen die, zoo als gezegd, dikwerf aan tot de helft van den prijs, die aan onze reeders moet worden betaald, zoodat men ligtelijk zal kunnen nagaan, dat onder zulke omstandigheden de goederen, over Sinkapoer naar Engeland gevoerd, weinig meer aan vracht en dikwerf minder moeten kosten, dan directelijk van Batavia naar Nederland verzonden, en dat dus de handel van Engeland in deze zeeën een groot overwigt op dien van Nederland verkrijgen moet.

Het is waar, ten gevolge van het verhoogde regt, voor vreemde schepen in de jaren 1823 en 1828 op de koffij gelegd, is het gelukt, dezelve naar onze havens te doen overbrengen; dan, hoeveel moet zulks niet worden toegeschreven aan den overvloedigen aanvoer uit de West-Indiën in Engeland, aan de daling der prijzen en aan de groote verliezen, dien ten gevolge op onmetelijke speculatiën geleden; zoo een of meer dezer omstandigheden veranderen, zou het spoedig gebleken zijn, dat zelfs het beschermend regt, aan onze koffij verleend, onvoldoende is, om dezelve bij eene vrije markt van hier naar Nederland te doen overvoeren, of althans die tot zulke prijzen verkrijgbaar te stellen, dat onze handel noemwaardige voordeelen daarop behalen kan.

Met de koffij intusschen, vatbaar om bij den uitvoer met eigen schepen te worden belast, konden de genomene maatregelen nog van eenige uitwerking zijn; maar wat moest het geval worden met alle andere produkten, gelijk de suiker enz., waar-

van de overvloed elders geteeld het heffen van belastingen bij den uitvoer onraadzaam maakte, en waarop derhalve volgens het traktaat van Londen niet meer dan 6 pCt. zou vermogen te worden geheven.

In Engeland wordt van de Java suiker, over Sinkapoer aangevoerd, slechts een pond sterling en 12 schellingen per centenaar betaald, terwijl van de vreemde suiker £ 3.30 moet worden voldaan.

Men voege nu bij dit alles, dat Engeland voor zijne koop- en fabriekwaren in deze bezittingen door middel der handelsagenten van die natie hier gevestigd, bij eene vrije markt eene ruime sleet kan vinden, en tevens de gunstige gelegenheid heeft, om de inkoopen voor de retouren op de voordeeligste wijze te doen, en men stelle dan daartegen over, dat onze partikuliere handel van deze voordeelen of geheel of grootendeels is ontbloot, dan zal men zich waarlijk niet te verwonderen hebben over den nadeeligen loop van denzelven.

Er was, mijns inziens, maar één middel, om zoo vele bezwaren uit den weg te ruimen, hierin bestaande, dat het Gouvernement zich meester maakte van alle produkten, alleen zoodanig gedeelte publiek deed verkoopen, als in het belang dezer gewesten, ter bestrijding der behoeften, welke uit Nederland niet konden worden verkregen, noodig was, en het overig gedeelte voor deszelfs rekening naar Nederland deed overbrengen, om aldaar publiek te worden verkocht. Daardoor ten minste werden aan onze scheepvaart al die voordeelen verschaft, welke de handel op deze gewesten kon opleveren, en aan het moederland tevens al die handelsvoordeelen, welke op de artikelen, hier vallende, in Europa konden worden behaald.

Voor partikuliere rekening, de faktorij der Nederlandsche Handelmaatschappij hieronder niet begrepen, zijn uitgevoerd:

in den jare	1829	lasten	2,562
"	1830	"	3,280
"	1831	"	3,221
"	1832	"	2,582
"	1833	"	2,590

gemiddeld kunnen 2500 à 3000 lasten gerekend worden 75,000 à 80,000 pikols te laden.

In 1833 zijn, tot stijving van 's lands schatkist, door het Gouvernement verkocht, als:

	83,000 pikols	koffij....	ƒ 2,739,000
	29,000 〃	suiker....〃	406,000
	40,000 〃	tin.......〃	1,401,642
Te zamen	152,000 〃		ƒ 4,626,642

Benevens aan:

Specerijen.................〃	49,000
Vogelnestjes...............〃	273,400
Japansch koper.............〃	40,000
Totale verkoop...ƒ	4,989,042

derhalve 152/m pikols, ongerekend de drie laatstgenoemde artikelen en de produkten, welke op de markt hier te lande, buiten die van het Gouvernement, zijn verkocht geworden; terwijl daarbij nog komen de produkten, welke uit den oogst van 1833 nog publiek zullen moeten worden verkocht.

De hoeveelheid produkten, welke voor den partikulieren handel in het afgeloopen jaar verkrijgbaar geweest is, bedraagt derhalve eens zoo veel, als ter bevrachting van den Nederlandschen partikulieren handel wordt vereischt, en wat zoude het dus gebaat hebben die hoeveelheid te vermeerderen?

In het belang van den Nederlandschen handel zelf is het niet raadzaam de publieke verkoopen verder uit te breiden, dan ter bestrijding der plaatselijke behoeften gevorderd wordt.

De ondervinding heeft doen zien, dat zelfs, toen de koffij van den Javaan kon worden gekocht, geene partikuliere Nederlandsche schepen, buiten die van een paar negotie-huizen, in dezen handel voor eigen rekening deel namen, maar dat dezelven, gelijk ik reeds gezegd heb, behalve het aandeel, dat de Handelmaatschappij daarin nam, geheel door vreemden, grootendeels Engelschen, werd gedreven. Sedert het Gouvernement over meerdere produkten kan beschikken, heb ik aanzienlijke hoeveelheden daarvan op wissels doen verkoopen; dan, ook dezen zijn, buiten aan de Handelmaatschappij en de evenbedoelde huizen, grootendeels aan vreemden toegevallen; zelfs waren de wissels veelal op Engelsch kapitaal in Londen getrokken, zoo dat op die wijze niet eens Nederlandsch kapitaal in den handel werd gebruikt [1].

[1] De wissels aan het Departement van koloniën gezonden, bewijzen dit ten volle.

Almede zijn de belangrijke publieke verkoopen, welke dit jaar wederom hebben plaats gehad, en reeds zoo lang vooraf publiek zijn aangekondigd, na aftrek van het gekochte door de Handelmaatschappij en van eene geringe hoeveelheid voor partikuliere rekening, bijna geheel aan vreemden toegevallen.

Bewijst niet tevens de hooge prijs, welke voor de suiker wordt betaald, de geheele specerijhandel van Benkoelen, waarin thans circa 300,000 ℔ wordt uitgevoerd, en die geheel over Batavia naar Sinkapoer wordt gebragt, dat alles wat aan onze markt verkrijgbaar is, eene natuurlijke tendance bezit, om naar Sinkapoer te worden overgebragt tot groot nadeel van den Nederlandschen handel en van de Nederlandsche scheepvaart, en bevestigt dit niet volkomen, hetgeen ik reeds gezegd heb, dat de inrigtingen van Sinkapoer geheel de strekking hebben, om zich meester te maken van onzen handel, of liever van dien, welke Nederland op deze gewesten zou kunnen drijven?

Indien men in Holland wel eens klagten tegen het door mij aangenomen stelsel schijnt aan te heffen, zijn het voorzeker niet zoodanige kooplieden, welke genegen zijn hunne eigen schepen voor eigen rekening naar deze gewesten te zenden, om eene lading produkten te koopen, trouwens, hoe weinige hebben er gebruik gemaakt van de gelegenheid, zoo voor als gedurende en na de afgeloopen blokkade, om hier produkten, voor hunne rekening te doen opkoopen, en hoe zouden zij zulks hebben kunnen doen, daar de markt hier doorgaans te zeer werd opgejaagd, dan dat een partikulier met voordeel uit Holland eene speculatie op de voortbrengselen van den Indischen archipel zou hebben kunnen beproeven? Heeft niet het enorm verlies, dat zoo vele onzer handelshuizen geleden hebben, en waarvan de oprigting der Handelmaatschappij het gevolg is geweest, doen zien met welke gevaren dat soort van handel voor hen verbonden is?

Is almede de loop, die de handel op Sumatra genomen heeft, daarvan geen sprekend bewijs?

Te Padang is jaarlijks eene aanzienlijke hoeveelheid koffij te bekomen geweest.

Sedert 1816 zijn daar, naar ik mij herinneren kan, buiten eenige schepen door de Handelmaatschappij, in de laatste jaren gezonden, slechts twee Nederlandsche schepen aangekomen.

Is niet al die koffij en eene aanzienlijke hoeveelheid pro-

dukten van daar den Amerikaan en Engelschen toegevallen, en is zulks niet nu nog het geval buiten het aandeel, dat de Handelmaatschappij daarin geniet?

Het zijn dus ook niet onze brave gezeten kooplieden, die zich over dezen maatregel zullen beklagen, maar mogelijk een aantal schuimers en politieke tinnegieters, die alleen handel drijven in de koffijhuizen, welke dezen maatregel gispen, of wel eenige andere, die geheel iets anders bedoelen, dan zij voorgeven; trouwens zijn er thans niet meer produkten aan handen, zelfs na aftrek van die voor de remises besteed, dan de faktorij en alle andere kooplieden te zamen betalen kunnen?

Wat nu moet met dat overschot gedaan worden?

Welk belang bovendien heeft het Gouvernement hier er bij, om de produkten van Java naar Europa te zenden?

Zoo dezelve hier publiek verkocht worden, gedeeltelijk op wissel, gedeeltelijk tegen geld, zullen daarvoor de prijzen erlangd worden, welke de Engelsche handel daarvoor kan betalen, doch dan ook zal wederom gebeuren, wat vroeger vóór mijne komst heeft plaats gehad, dat, of onze kooplieden, de Handelmaatschappij niet uitgezonderd, bij den handel te gronde gaan, of dat dezelve in handen der Engelschen komt, en kan dus het bevorderen daarvan met de pligten en bedoelingen van het bestuur alhier, worden overeengebragt?

Worden de produkten naar Holland vervoerd en aldaar publiek verkocht, dan zullen die kooplieden dezelve niet duurder betalen, dan de gesteldheid der markt toelaat; zij zullen daarop dan de voordeelen genieten, welke het weder verhandelen derzelver binnenvoer of weder-uitvoer daarvan verschaffen kan.

Onze reederijen op Indie zullen de volle extensie erlangen, welke de overvoer van hier toelaat.

Het is waar, deze voordeelen zullen aan onzen handel verschaft zijn ten koste van eenige opofferingen door het Gouvernement, dat hier de produkten zou kunnen slijten tegen de prijzen, welke de Engelsche handel er voor kon besteden; dan, behoort hetzelve zich deze opofferingen niet te getroosten in het belang van de algemeene welvaart, te meer nog, daar het wel te voorzien is, dat, zoo de Engelschen eenmaal in hun oogmerk geslaagd waren, om onzen handel naar hunne havens over te brengen, zij die aanmoediging, welke thans aan onzen handel verleend wordt en werkelijk eene opoffering zou zijn

der Engelsche natie, in overeenstemming zou trachten te brengen met haar belang?

Al ons streven moet ten doel hebben ons aan dat overwigt van den Engelschen handel te onttrekken, dat deze zich door traktaten, het in bezit nemen van Sinkapoer en zelfs door geldelijke opofferingen met zooveel sluwheid hebben weten te verschaffen en, kan het niet anders, dan moeten wij geldsopofferingen tegen geldsopofferingen stellen en den kamp niet opgeven, voor het oogmerk is bereikt; zonder dat worden onze koloniën voor Nederland wat de Spaansche koloniën voor Spanje geweest zijn, namelijk, voor vreemden, voor Engeland en voor de Hollanders eene rijke bron van handel en welvaart, voor Spanje een middel van verarming en ontvolking.

Het is te bejammeren, dat onze landgenooten zoo weinig ingelicht zijn ten aanzien van hunne ware belangen, en zoo weinig vragen, wat anderen doen en bewogen. Werd daarop meer gelet, Indië zou sedert 50 jaren geen lastpost van Holland geweest zijn, daar het thans noodzakelijk gebleken is, dat het voor hetzelve eene goudmijn had behooren te wezen.

Datgene, wat de goederen, welke hier publiek verkocht worden, schijnbaar goedkooper van hier moeten worden afgeleverd, is geen verlies voor den Javaan.

Het is, gelijk ik reeds vroeger heb opgegeven, bij een naauwkeurig onderzoek gebleken, hoe weinig de eigenlijke planters en het Gouvernement zelfs te voren van die produkten genoten, en dat eigenlijk de Chinezen, Arabieren en vreemde agenten met de winsten gaan strijken.

Aan dezen de belangen der bevolking en die van den handel van Nederland op te offeren, schijnt mij zoo ongeraden, als onbillijk.

Halve maatregelen zouden hier niets hebben gebaat, en ons slechts in moeijelijke discussiën hebben kunnen wikkelen.

De genomene hebben aan het oogmerk voldaan, blijkens den toegenomen handel van Nederland op deze gewesten, de belangrijke voordeelen, welke de Handelmaatschappij daardoor verkregen heeft, de ruime remises, welke thans ten behoeve van het moederland kunnen geschieden, en de tevredenheid van den Javaan en de fabrikanten met de bestaande orde van zaken.

Het zijn geene omstandige redeneringen, noch voor, noch tegen, welke in zulke zaken behooren te beslissen; het is altijd mogelijk door fraaije betogen de zaken uit een verkeerd

oogpunt voor te stellen, maar daadzaken daarentegen misleiden niet; wel geconstateerd, bezitten dezelven een beslissend gezag. Ik vermeen mij op dezen met vertrouwen te kunnen beroepen, en zal thans overgaan, om diegenen aan te wijzen, welke mij toeschijnen ter nadere bevestiging van mijn gevoelen te kunnen strekken.

Ik heb gezegd, dat de handel in het algemeen is toegenomen in evenredigheid dat de ingevoerde stelsels, en daaronder dat der kultures, uitbreiding erlangd hebben.

In 1823 bedroeg de uitvoer van de meeste belangrijke artikelen van handel........................ƒ 19,404,961.—
daaronder echter was begrepen, ten gevolge van den zoo hoogen prijs der koffij in dien tijd, 285,153 pikols van dit produkt, zoodat de uitvoer van alle andere artikelen slechts beloopen had ƒ 4,577,034.—, en met de daling der prijzen van de koffij ondergimg dan ook de uitvoer der artikelen eene trapswijze en steeds toenemende vermindering; in 1824 had de geheele uitvoer daarvan bedragen.................. " 14,388,514.—

1825	" 13,712,730.—
1826	" 10,626,141.—
1827	" 12,140,764.—
1828	" 13,358,091.—
1829	" 11,223,999.—
1830	" 9,949,654.—
1831	" 11,245,171.—
1832	" 18,580,223.—
1833	" ....

Onder den uitvoer van 1832 komt slechts 314,179 pikols koffij voor, ten bedrage van ƒ 8,500,709.— en, derhalve aan andere produkten ƒ 10,079,114.—, hebbende overigens de geheel uitvoer over dat jaar ƒ 22,002,751.25 beloopen.

Bij den uitvoer is niet gerekend op dien van Padang, welke over 1832 bedragen heeft ƒ 2,241,756.— Naar den waarschijnlijken loop der zaken te oordeelen, zal de uitvoer, die van Padang daaronder gerekend, over 1834 niet minder dan ƒ 30,000,000.— bedragen [1], en men mag gerustelijk aanne-

[1] De produkten, over welke het Gouvernement zich in 1834 de be-

men, dat dezelve nog vele jaren naar de tegenwoordige prijzen berekend zal blijven aangroeijen.

Aanzienlijk is dan ook de vermeerdering der benoodigde scheepsruimte voor den Nederlandschen handel.

In den jare 1828 waren tot den uitvoer met Nederlandsche schepen gebezigd:

in 1829	12,631½	lasten.
″ 1830	15,775½	″
″ 1831	22,249	″
″ 1832	15,022	″
″ 1833	21,017½	″

Voor 1834 kan de scheepsruimte, voor de Nederlandsche vlag benoodigd, zoo op Java als Sumatra's Westkust, zeker te zamen op 40,000 lasten worden gesteld, en dan zullen er nog genoeg produkten overblijven voor den vreemden handel.

De invoer uit Europa heeft in de laatste jaren bedragen, als:

in 1830	ƒ 9,000,640.—
″ 1831	″ 7,608,091.—
″ 1832	″ 5,668,854.—

hetwelk almede bewijst, dat niet alleen de uitvoer naar buiten aanmerkelijk is toegenomen, maar tevens dat door eigen industrie in vele behoeften thans voorzien wordt, welke vroeger van buiten werden aangebragt, en hetwelk voorzeker, sedert het tenietgaan van de fabrieken in België, door het nationaal belang gevorderd werd, althans de bijzondere omstandigheden in aanmerking genomen, waarin het vaderland ten gevolge der Belgische aangelegenheden heeft verkeerd.

---

schikking heeft voorbehouden, bedragen volgens de finantiële begrooting, als:

6,976	pikols	Japansch koper.
400	balies	kamfer.
375,900	pikols	koffij.
160,000	ponden	specerijen.
1,800	pikols	peper.
40,000	″	tin.
347,430	″	suiker.
518,400	ponden	indigo.
50,000	″	thee.
71,000	stuks	goeniezakken.

ongerekend eene aanzienlijke waarde in vogelnestjes en andere voortbrengselen.

Ook de handel in den Oosterschen archipel neemt van lieverlede toe.

Over 1828 had de invoer van daar op Java bedragen . . . . *f* 3,581,998.—
Uitvoer . . . . „ 4,179,104.—

1829.

Invoer . . . . „ 3,813,980.—
Uitvoer . . . . „ 4,245,979.—

1830.

Invoer . . . . „ 3,600,394.—
Uitvoer . . . . „ 3,810,670.—

1831.

Invoer . . . . „ 3,813,980.—
Uitvoer . . . . „ 4,245,978.—

1832.

Invoer . . . . „ 4,231,773.—
Uitvoer . . . . „ 4,878,458.—

1833.

Invoer . . . . „ . . . .
Uitvoer . . . . „ . . . .

De overige bijzonderheden, den in- en uitvoer van Java betreffende, zijn in de officiële handelsverslagen voorhanden. Het opgegevene, vleije ik mij, zal voldoende zijn om te doen zien, welke belangrijke uitbreidingen de handel, zoowel op Nederland als in dezen archipel, erlangd heeft.

Ik heb vermeend, daarvan bij deze alleen in zoover gewag te moeten maken, als vereischt wordt om den invloed van het stelsel van kultures op den handel te doen opmerken.

Ook de in- en uitgaande regten zijn, in evenredigheid van den meerderen omvang, die dezelve verkregen hebben, toegenomen, en de meerdere uitvoer naar Nederland heeft daarop geenzins een nadeeligen invloed gehad, gelijk wel eens is gevreesd.

Over 1828 hebben dezelve bedragen, ongerekend de verhooging daarop;

inkomende regten . . . . *f* 1,073,849.—
uitgaande „ . . . . „ 1,309,495.—
f 2,383,344.—

	1829.		
inkomende regten	........*f*	1,247,927.—	
uitgaande	″.........″	987,789.—	
			f 2,235,716.—
	1830.		
inkomende regten	........*f*	1,330,781.—	
uitgaande	″.........″	1,146,507.—	
			″ 2,477,288.—
	1831.		
inkomende regten	........*f*	1,393,814.—	
uitgaande	″.........″	1,337,441.—	
			″ 2,731,255.—
	1832.		
inkomende regten	........*f*	1,275,803.—	
uitgaande	″.........″	1,244,503.—	
			″ 2,529,311.—
	1833.		
inkomende regten	........*f*	....	
uitgaande	″.........″	....	
			″ ....

Dezelve zijn dus, inzonderheid in het laatste jaar, aanzienlijk vermeerderd en doen zien, dat ook het aangenomen stelsel van deze zijde geene nadeelen aan Gouvernements inkomsten veroorzaakt.

Dat overigens juist in de laatste jaren de invloed van het aangenomen stelsel van kulture en handel zoo merkbaar wordt, kan geene verwondering baren, daar de arbeid van ten minste twee à drie jaren gevorderd wordt, alvorens een stelsel van industrie noemwaardige vruchten kan opleveren, hebbende de invoering daarvan eerst in het laatst van 1830 plaats gehad, waaruit dan ook kan worden afgeleid, dat de invloed daarvan dan eerst zich in deszelfs volle kracht zal ontwikkelen, wanneer de geplante koffij in de laatste jaren vruchten zal afwerpen en de vele fabrieken, deels nog onderhanden, deels nog te verbeteren, zullen zijn voltooid.

Voorts heb ik mij ten aanzien van den vreemden handel en daaronder dien der Engelschen onthouden van al die chicanes en kleine middelen, welke men eens heeft zien bezigen tot bereiking van oogmerken, welke men niet openlijk durfde belijden, eene handelwijs, welke mij schijnt niet vereenigbaar te zijn met het karakter van een regtmatig bestuur.

Ik ben bestendig van het beginsel uitgegaan, dat hetgeen wij voor ons eigen geld op onzen eigen grond deden telen, ons wettig eigendom was, waarover wij naar goedvinden konden beschikken; dat daarentegen hetgeen door eigen industrie van de bewoners van den Indischen archipel in het algemeen en van Java in het bijzonder wordt voortgebragt, als hun bijzonder eigendom moest worden beschouwd, en de onbelemmerde beschikking hun daarover moest worden gelaten, ja, dat zij daarin door gepaste middelen van onze zijde moesten worden gefaciliteerd, en derhalve die moesten kunnen verruilen tegen zoodanige voorwerpen, als hun het aangenaamste waren, omdat daardoor hunne industrie wordt opgewekt en hunne tevredenheid wordt bevorderd.

Ik heb geene belastingen ingevoerd om hun hierin te belemmeren; die bestonden heb ik in wezen gelaten, omdat ik mij niet geregtigd oordeelde, die zonder volstrekte noodzakelijkheid eigenmagtig te veranderen. Waar het mogelijk geweest is, heb ik de bestaande bezwaren, die den handel belemmerden, uit den weg geruimd, gelijk te Borneo, en in niet eenig geval heb ik den handel naar Sinkapoer gestremd.

In de courant van dat eiland moge men onze instellingen aanvallen en tegen de hier genomen maatregelen een luid geschreeuw aanheffen, de redaktie bewijst alleen daardoor, dat zij door dienzelfden kouden baatzuchtigen geest bezield wordt, aan meer harer landgenooten eigen, en die, niet tevreden met het bezit eener wereld, nog een tweede verlangen zouden om hare heb- en eerzucht te voldoen.

Van de zijde van het Engelsch bestuur zelf zijn dan ook nimmer, tijdens mijn aanwezen hier, eenige klagten ingebragt tegen de gemaakte verordeningen, en het is mij gelukt bestendig eene goede verstandhouding met dezelve te onderhouden.

Daar wij echter weinig waren behalve de voortbrengselen van Java bezitten, om een object van ruiling, geschikt voor den inlandschen handel, uit te maken, en op Sinkapoer daarentegen zeer veel wordt aangetroffen wat de behoefte van den inlander vordert, en hetzelve tevens tot den minsten prijs verkrijgbaar is, is een groot gedeelte van den handel van Indië naar derwaarts gevloeid.

Dat te willen verhinderen zou eene daad zijn van de hoogste onbillijkheid jegens den inlander. Men streve daarnaar om hem dezelfde artikelen tot minderen prijs te bezorgen, en, daar dat

niet kan, late men aan den handel zijnen vrijen loop. De voorspoed van ons land en van onzen handel vordert geenzins dien baatzuchtigen geest, welke men elders opmerkt.

Hetgeen ons regtmatig van den Indischen handel toekomt en niet kan worden betwist, is voldoende ter onzer bevrediging en voor onze welvaart.

Mij aan de opgegevene daadzaken gedragende, geloof ik het dan ook overbodig verder over het hierboven verhandeld onderwerp uit te wijden.

Militair Departement.

De gebruiken, welke in de vroegere inrigtingen van dat Departement, althans naar mijn gevoelen, bestonden, heb ik in de eerste afdeeling onder het hoofd *krijgswezen* opgegeven.

Ter wegneming van dezelve, voor zoover namelijk de inrigtingen van het leger betreft, is door mij aan den Koning eene nieuwe organisatie voorgedragen geworden, welke Zijner Majesteits goedkeuring heeft verworven, en bij Hoogst Deszelfs besluiten van den 16den Maart 1832, No. 93 en 4 zijn geapprobeerd.

Bij deze organisatie heb ik mij zoowel eene besparing van uitgaven als eene betere inrigting, ter bewaring der rust op Java, voorgesteld.

Te dien einde is het leger verdeeld in mobiele korpsen en in een algemeen depôt, uit welk laatste alle forten en buitenbezittingen worden bezet, waardoor het morceleren van het eigenlijk mobiele leger zooveel mogelijk voorgekomen wordt, en men altijd over een aanzienlijk korps troepen, hetzij in binnen- of buitenlandsche oorlogen, kan beschikken.

Acht korpsen van dien aard zijn voor Java bestemd, bestaande ieder uit een bataillon infanterie, een kompagnie kavallerie en vier veldstukken berggeschut.

Twee dier korpsen zijn voor Batavia bestemd, ten einde altijd over een derzelven tot het doen van expeditie te kunnen beschikken, gelijk dan ook thans een der bataillons daarvan op Sumatra wordt geëmploijeerd.

Het 2e korps is gestationeerd te Samarang en het 3de te Soerabaija, het 4e zal geplaatst worden te Ngawie, zoodra de vesting aldaar voltooid is; thans ligt hetzelve gedeeltelijk te Rembang, en kampeert gedeeltelijk te Bodjo Negoro.

Het 5e korps is te Salatiga gestationeerd, het 6e tusschen

Soerakarta; het 7e in de Bengaleën en Banjoemaas; terwijl het 8e met het 1e korps de bezetting van Batavia uitmaakt. Men behoeft slechts een oog op de kaart van Java te werpen, om te zien, dat nergens eene oproerige beweging van belang zou kunnen plaats hebben, zonder dat dadelijk een dezer korpsen tot derzelver beteugeling bij de hand zou zijn, alsmede dat in zeer korten tijd twee of drie derzelven zouden kunnen worden vereenigd, om aan eene meer ernstige gebeurtenis het hoofd te kunnen bieden, terwijl het, gelijk nader blijken zal, in zeer gewigtige gevallen mogelijk zijn zou, door nog andere maatregelen in een zeer kort tijdsbestek een korps van 5 à 6 duizend man op eenig punt te vereenigen, zonder de bezetting op eenig ander, geheel te ontbloten.

Had men over dergelijke middelen bij het uitbreken van den oorlog met Diepo Negoro in een gelijk kort tijdsbestek kunnen beschikken, zou dezelve waarschijnlijk niet zoo veel maanden geduurd hebben, als die thans jaren heeft gevorderd, om beteugeld te worden.

Het leger op den 1sten Januarij 1834 is sterk:

Europesche	officieren	665.
"	manschappen	6,630.
Inlandsche	officieren	21.
"	manschappen	8,518.
	Totaal hoofden	15,834.

ongerekend de barissans van Sentot, welke 700 man sterk is, en mitsdien overcompleet volgens de formatie

Europeanen	367.
Inlanders	730.
De barissans van Sentot	700.
Te zamen	1,797 hoofden.

Behalve deze magt bestaat er thans op Java een korps pradjoerits en schutterij, sterk 10,339 hoofden.

In ieder regentschap namelijk is, onder het onmiddellijk opzigt der Hoofden, naarmate van derzelver bevolking een korps opgerigt, bestaande uit infanterie en kavallerie, voor de eene helft van geweren en voor de andere helft van pieken voorzien, behoorlijk gekleed en bezoldigd, en die door Europesche officieren in den wapenhandel geoefend worden.

De Sultans van Madura en Sumanap hebben ieder een korps

zamengesteld, gelijk aan de acht mobile korpsen van het leger en de Panumbahan van Pamakassan een korps van 500 man.

De pradjoerits zijn uitermate geschikt om krachtdadig mede te werken ter bewaring of herstelling van de openbare rust in iedere Residentie, en bovendien alleen bestemd om in tijd van nood bij het leger te worden ingelijfd, hetgeen echter nimmer anders zal behoeven plaats te hebben, dan kompagnie's gewijze en onder de leiding hunner eigene officieren. Bij elke kompagnie echter zal een Europesche officier, als kapitein, met een paar onderofficieren, kunnen worden geplaatst, en bij vier zulke kompagniën eene Europesche en eene inlandsche kompagnie flankeurs.

Bij de overeenkomst met de Regenten te dezer zake gesloten is tevens bepaald, dat de eventueel bij het leger ingelijfd wordende pradjoerits dadelijk door anderen, en dus tot hetzelfde getal, ter aanvulling der gewone sterkte op de plaats zelve moeten worden vervangen.

Op die wijze kan dus het leger in korten tijd op 26 à 27 duizend man worden gebragt, terwijl er dan nog altijd eene pepinière van 9 à 10,000 man voorhanden is, om de dagelijksche verliezen te herstellen, zoodat dan ook thans over zulk eene aanzienlijke magt kan worden beschikt, dat er noch voor de publieke rust, noch voor de veiligheid dezer belangrijke bezitting is te vreezen, althans niet wanneer de verdedigingswerken, thans onderhanden, voltooid zullen zijn.

De pradjoerits en schutterijen zijn thans zeer wel in den wapenhandel geoefend; de dienst der pradjoerits echter zal, zoodra de vrede met het moederland zal zijn gesloten, behooren te worden verligt.

Alles wat mogelijk is, behoort te worden aangewend om deze instelling aan de bevolking zoo aangenaam mogelijk te maken. Het hoofddoel van derzelver bestaan moet dus niet alleen zijn, om te kunnen medewerken ter bewaring der publieke rust in gewone tijden, maar ook voornamelijk om in tijd van oorlog eene onuitputtelijke pepinière van rekruten voorhanden te hebben, waardoor het leger in weinig tijd tot dien trap van sterkte gebragt kan worden, welke de omstandigheden mogten komen te vorderen. Daartoe zal het ook welligt dienstig zijn om het getal Europeanen bij het leger in vredestijd te vermeerderen, ten einde hetzelve bij gestremde vaart niet dale beneden eene gepaste evenredigheid tusschen Europesche en inlandsche soldaten.

De overige middelen van verdediging, voor Java noodig geoordeeld, heb ik, voor zooveel de tijd zulks heeft gedoogd, tot stand doen brengen, terwijl men met de defensiewerken voor Soerabaija, Samarang en Batavia, benevens die aan de Toentang thans bezig is, en die voor de overige punten worden geprojecteerd.

Dat werk, van zulk eenen breeden omvang, zal aan de beslissing des Konings worden onderworpen.

Inmiddels behoort men mijns inziens voort te gaan met datgene, wat door de omstandigheden zoo dringend wordt gevorderd.

Bij mijne memorie van den 5den Augustus ll., No. 166, aan Uwer Excellentie ter hand gesteld, heb ik in het breede de maatregelen aangewezen, welke ter verdediging dezer gewesten zouden behooren te worden genomen, zoo de Staat onverhoopt met eene sterke zeemogendheid in oorlog mogt gewikkeld worden, en vermits ik daarbij niets verder te voegen heb, verzoek ik mij daaraan te mogen refereren.

Alle verdere verordeningen, zoo ten aanzien van de militaire administratie, het militair pensioenfonds enz. zijn Uwe Excellentie bekend en in de archieven voorhanden.

Marine.

Er is door Zijne Majesteit bepaald, dat de Rijks Marine voor den vervolge in Indië zal bestaan uit zes oorlogschepen, eene magt in gewone tijden meer dan toereikende voor de behoeften dezer gewesten; deze bepaling mag meer beschouwd worden als een maatregel van voorzorg tegen onverwachte gebeurtenissen, en als een middel om de officieren der Nederlandsche Marine met de aangelegenheden van deze wateren bekend te maken, dan als eene overtuiging, dat die sterkte voor de veiligheid dezer bezittingen, in tijd van vrede, gevorderd wordt; in de beide gemelde opzigten is de maatregel dan ook van veel gewigt te beschouwen.

Dan, zal 's Konings oogmerk in deze worden bereikt, zoo dient tevens gezorgd te worden voor geschikte etablissementen voor de Marine, waar dezelve in tijd van gevaar eene veilige schuilplaats kunnen vinden tegen eene vijandelijke overmagt; voorts doelmatig zijn geposteerd, om met het meeste voordeel tot de verdediging dezer gewesten te kunnen medewerken en den vijand het meest afbreuk te kunnen doen.

Soerabaija voldoet, voor fregatten en mindere schepen, zeer

wel aan eenige dezer vereischten, daar dezelve eene veilige ligplaats aanbiedt en tevens straat Balie kommandeert; dan, de verdediging of liever de toenadering tot de haven is tegen eene geduchte vijandelijke overmagt niet genoegzaam gewaarborgd.

Bij het thans ontworpen plan van verdediging is daarin voorzien en, zoo de daarbij aangenomen schikkingen tot stand zullen zijn gebragt, zal ook in dat opzigt Soerabaija niets te wenschen overlaten.

Deze haven echter heeft dit groot nadeel, dat van daar in den westmousson het meer westelijk gedeelte van Java kan worden bereikt, terwijl een eskader in den oostmousson, van de magt afgesneden, op deze kust nergens eenige bescherming vinden kan.

Het is dus volstrekt noodig de Marine aan de westzijde van het eiland eene veilige toevlugt te verschaffen, zoodat dezelve in alle moussons eene haven beneden 's winds ten dienste staat.

De Maraksbaai biedt daartoe veel voordeel aan, althans voor een klein eskader van 10 of 12 oorlogschepen, ook van het grootste charter, en is bovendien het eenigste punt, dat tot gezegd einde aan de westzijde van het eiland kan worden gebezigd.

De menigvuldige werkzaamheden, door de verdedigingswerken van het eiland en de kultures veroorzaakt, hebben tot dus ver verhinderd genoemde baai in dien staat te stellen, welke ter bereiking van zulk een oogmerk gevorderd wordt.

Thans echter zal onverwijld daartoe behooren te worden overgegaan, en onderzocht moeten worden of de etablissementen van Onrust niet gepastelijk naar derwaards kunnen worden overgebragt. Dezen toch staan bij iederen oorlog bloot om verwoest te worden, gelijk de overige oorlogen hebben doen zien, en de Maraksbaai schijnt nabij genoeg, om ook de dienst van dat etablissement voor Batavia te kunnen vervangen. De opneming der Maraksbaai tot dat doel is thans bevolen, en de rapporten worden te gemoet gezien.

De zuidkant van het eiland, en wel de zoogenaamde Kinderzee, biedt eene veilige ligplaats aan voor schepen, dan, dezelve zal in tijd van oorlog meer dienstbaar zijn tot eene toevlugtsplaats voor schepen, welke, uit Europa komende, dit eiland mogten willen aandoen en de noordzijde door vijandelijke kruisers mogten verontrust vinden, dan tot eene oorlogshaven, omdat dezelve van de gewone passage der schepen te ver is verwijderd, dan dat dezelve eene doelmatige ligplaats voor een

eskader zou aanbieden. Als eene commerciele haven echter voor de zuidzijde van het eiland kan Tjilatjap van het hoogste belang worden, inzonderheid zoo het kanaal uit de Seraijo naar derwaarts leidende, voltooid en aan de Residentie Banjoemaas eene goede communicatie te water met dezelve zal zijn verschaft.

Koloniale Marine.

Eene koloniale Marine voor deze gewesten moet hoofdzakelijk kunnen strekken, om de vaart en de kusten van dezen archipel tegen de zeerooverijen te kunnen beschermen, voorts om gebruikt te worden bij landingen, zoo namelijk een vijand van de kusten, aan de kust of rivieren gevestigd, moet worden aangegrepen, wijders tot het overbrengen van depêches, het spoedig overvoeren van oorlogsbenoodigdheden en troepen naar een bedreigd punt, en eindelijk, om bij eenen vijandelijken aanval op dit eiland met vrucht te kunnen worden gebezigd.

Tot de beide eerste vereischten worden gevorderd vaartuigen niet dieper gaande dan 2½ tot 4½ voet, omdat de zeeroovers zich doorgaans op ondiepe plaatsen ophouden, of althans daar eene veilige toevlugt vinden, gelijk dan ook de ondervinding heeft doen zien, dat grootere vaartuigen slechts zeldzaam de gelegenheid hebben kunnen vinden om dezelve afbreuk te doen.

De meeste kusten en rivieren, waar men eenen vijand te bestrijden heeft, zijn voor groote schepen ongenaakbaar, en daar men nimmer of althans ten uiterste zeldzaam eenen vijand het hoofd te bieden heeft van veel en zwaar geschut voorzien, zijn ligte vaartuigen ook bij die gelegenheid te verkiezen, terwijl in die enkele gevallen, dat met voordeel van groote schepen zoude kunnen worden gebruik gemaakt, daartoe over 's Rijks oorlogschepen zou kunnen worden beschikt.

Tot het overbrengen van depêches kunnen tevens in deze wateren middelmatige vaartuigen zeer wel dienen, terwijl tot het spoedig transporteren van oorlogsbehoeften en troepen, inzonderheid tegen de mousson op, alleen stoombooten als doelmatig kunnen worden beschouwd; voor gewone gelegenheden zijn hier bestendig genoegzaam partikuliere schepen te bekomen.

In tijd van oorlog zou men een genoegzaam getal van kanonneerbooten kunnen bouwen, en met stukken van zeer zwaar kaliber, à la paixhans, wapenen, als wanneer dit soort van vaartuigen, doelmatig ingerigt, in vele gevallen van groot nut zouden kunnen zijn.

Tot het bemannen van de kleine vaartuigen, 2½ voet diep gaande, zijn Europeanen ongeschikt.

De sterfte onder dezelve aan boord, bij gebrek van voor hun gepaste inrigtingen, is zeer groot; uit dien hoofde is het verkieselijk dezelve alleen met inlandsche gezaghebbers en matrozen te doen varen.

Dezen echter, op zich zelve staande, bezitten zelden die activiteit en dat overleg, om den vijand de meeste afbreuk te doen.

Daarom is het tweede soort van vaartuigen noodzakelijk, die namelijk tot 4½ voet diep gaande, en welke met een' Europeesch gezaghebber, vier à vijf Europesche matrozen en 25 inlanders kunnen zijn bemand; aan elk derzelve twee der kleinste vaartuigen toevoegende, zijn zij in staat aan de zeeroovers overal het hoofd te bieden en dezelven met voordeel te bestrijden.

Het bezit van een paar kleine stoombooten, niet dieper gaande dan 4½ voet, zou voorzeker van veel belang zijn, ten einde de zeeroovers te vervolgen, zoo zij, op hunne riemen zich verlatende, de ruimte kiezen, daar het bij herhaalde proefnemingen gebleken is, dat wij geene roei- of zeilvaartuigen kunnen bouwen, waaraan zij in zulke gevallen meestentijds niet weten te ontsnappen.

De stoombooten en transportschepen zouden mede slechts een gering getal Europesche zeevarenden behoeven en overigens met inlandsche matrozen kunnen zijn bemand.

Voor het bestaan van een korps militaire Marine zie ik dan ook geene de minste noodzakelijkheid, hetzelve is kostbaar en geeft niet zelden tot botsingen met de civiele autoriteiten in de bezittingen aanleiding.

Naar mijn inzien, zou hetzelve moeten worden ingetrokken, en het onderhoud van vele harer officieren, daarbij dienende, op eene gepaste wijze moeten worden voorzien, en de koloniale Marine voor den vervolge behooren te worden ingerigt als volgt;

1 stoomboot van 400 à 500 ton en van ten minste 200 paardenkracht, zoodanig tevens dat dezelve ter sleping van een ander vaartuig zou kunnen dienen;

2 kleine stoombooten, 4 à 4½ voet diep gaande;

1 à 2 transportschepen van 200 à 300 ton;

20 schoeners, vier en een half voet diep gaande, van het tegenwoordig model;

40 kruispraauwen.

Voorts zullen 150 à 200 Europesche matrozen, behalve de noodige inlanders, voor de bemanning dier vaartuigen voldoende zijn, en daarover alleen civiele gezaghebbers behooren te worden gesteld, terwijl tot completering jaarlijks een vijftigtal matrozen zou kunnen worden uitgezonden, met eenige jongelingen uit de kweekschool als stuurmansleerlingen, om tot gezaghebbers der groote vaartuigen te worden opgeleid.

Voor iedere Residentie op Java aan zee gelegen, zou ik een schoener en twee kruisbooten wenschen bestemd te zien.

Voorts konden eenige derzelven in de buiten-etablissementen dienst doen, en de overigen in reserve gestationeerd worden ter reede van Batavia.

De dienst der postschepen op de reden zou zeer wel door 's Rijks oorlogschepen kunnen worden volbragt, of des noods door den havenmeester aan land gevestigd, die toch altijd eenige gewapende vaartuigen te zijner beschikking heeft.

Zulk eene inrigting eenmaal daargesteld, zou, vleije ik mij, nog de besparing opleveren van ½ millioen guldens, veel doelmatiger zijn voor de dienst dezer gewesten en vele bezwaren doen ophouden, welke thans gestadig worden ondervonden.

De vereischte schikkingen hieromtrent kunnen alleen in Nederland worden tot stand gebragt, en zullen dan ook door mij in Europa aan het Departement van Koloniën worden voorgedragen.

Voor de dienst van het volgende jaar zijn bestemd:

2 wachtschepen,
11 brikken,
6 kanonneerbooten,
4 schoeners (nieuw model),
40 kruisbooten (idem).

63 vaartuigen te zamen uitmakende.

De belangrijke uitgaven, welke dezelve vorderen, zijn op de begrooting aangewezen.

Het zal nu ter bevordering van het ontwerp, dat ik met vertrouwen verwacht dat aangenomen worden zal, raadzaam zijn, om bij voorkeur de schoeners van het nieuw model te doen aanbouwen, en de kruisbooten te houden op het thans in gebruik zijnde getal.

Buitenbezittingen.

De administrative inrigtingen voor de buitenbezittingen, door mijne voorgangers vastgesteld, heb ik, met uitzondering van Borneo, Sumatra en Timor, gelaten, zooals ik die gevonden heb, terwijl ik mij ook niet bijzonder heb toegelegd, om het produktief vermogen derzelve door buitengewone middelen te vermeerderen.

De eerste schenen mij toe zeer wel aan het oogmerk te voldoen, het tweede kwam mij niet raadzaam voor; Java bood een ruim veld aan voor alle ondernemingen van dien aard, dat al onze middelen daar nog jaren lang met vrucht kunnen worden aangewend, en waar kan zulks met beter vooruitzigt op eenen goeden uitslag geschieden, dan onmiddellijk onder het oog van het Gouvernement en in het centrum van alle middelen daartoe gevorderd. Wat toch zou het gebaat hebben dezen te verdeelen, en aan het beleid en den ijver van verwijderde ambtenaren over te laten, wat men zelve gadeslaan en op de meest voordeelige wijze kan aanwenden?

Bovendien is het gemakkelijker eene eenige bezitting, gelijk Java, aan wier behoud dat van alle anderen verbonden is, wel te verdedigen, dan een groot aantal eilanden, in eene ruime zee verspreid, te beschermen tegen eenen oppermagtigen vijand ter zee, die beurtelings zijne magt tegen ieder deel kan aanwenden, en het tevens onmogelijk maken kan dezelve van elders bij te staan.

Buiten Banka, Banda en, zoo ik mij vlije, ook eerlang Sumatra, zijn al de bezittingen lastposten. Wanneer men de kosten der militaire bezettingen bij de overige uitgaven voegt, welke die bezittingen vorderen, dan bedragen dezelve ten minste *f* 500,000 meer dan de opbrengsten, terwijl dezelfde bezittingen voor onzen Europeschen handel naauwelijks eene waarde van *f* 700,000 of *f* 800,000 opleveren, zoodat dezelve zeer duur aan het Gouvernement te staan komen.

Daarbij kunnen Java en Sumatra al de voortbrengselen verschaffen, welke de geheele Indische archipel voor onzen Europeschen handel oplevert, en daarom zal het welligt binnen een kort tijdsbestek raadzaam geoordeeld worden, de bezittingen dier verspreide posten tot den minst mogelijken omslag en de geringste kosten in te krimpen, den handel aldaar voor onze landgenooten geheel vrij te stellen en al onze krachten aan

te wenden om Java, Sumatra en Banka wel te exploiteren en te beschermen.

Eene Commissie is benoemd, om dit veelomvattend ontwerp behoorlijk te onderzoeken, en haar rapport zal dienen te worden afgewacht, alvorens hieromtrent iets stelligs voor te dragen.

Reeds ter westkust van Sumatra (?) is de handel van alle belemmering bevrijd en het bestuur naar het opgegeven beginsel ingevoerd.

Daardoor heeft die Residentie opgehouden een lastpost te zijn, en is onze vriendelijke verhouding met de talrijke Chinesche bevolking aldaar hersteld.

Groot zijn de opofferingen geweest, aan die bezitting sedert vele jaren, doch zonder vrucht gedaan, en er zouden geene minder belangrijke zijn gevorderd geworden, om er het aangenomen stelsel staande te houden, zonder vooruitzigt nogtans op beter gevolg.

Het is derhalve ook verkieslijk geoordeeld, om niet langer in nuttelooze pogingen te volharden, maar liever te laten varen wat men niet behouden kan.

De ontwerpen van den adjunkt-Inspecteur voor de buitenetablissementen Francis nopens gemelde kust en Timor, werwaards hij in kommissie is gezonden geweest, en de geheele inrigting van die beide bezittingen is Uwe Excellentie uit zijne rapporten en de resolutie der Regering van den 30sten December 1832, N°. 4 en 18 Februarij 1835, N°. 39 bekend.

Banka is eene voordeelige bezitting, hetzelve levert thans op 40,000 pikols tin, een artikel voor onzen handel van veel belang.

De baten van hetzelve bedragen jaarlijks ruim *f* 800,000, de lasten daarentegen *f* 300,000, de militaire begrooting er onder berekend.

Het bevindt zich echter tegen eenen oppermagtigen vijand van buiten in eenen weerloozen toestand, en het is een moeijelijk problema hoedanig dit te veranderen.

Versterkt men het eiland naar behooren, dan gaan daardoor alle voordeelen, welke hetzelve thans oplevert, verloren, terwijl een oppermagtige vijand ter zee hetzelve altijd zou kunnen vermeesteren, vermits het geene genoegzame levensmiddelen voor deszelfs bestaan oplevert; eenmaal veroverd zijnde, zou hetzelve moeijelijk te hernemen zijn.

Het verkieselijkste zal dus welligt zijn eene veldversterking in het inwendig gedeelte des eilands te doen aanleggen, op

welke men zich, bij eenen aanval der bezetting, zoude kunnen repliëren en deze dan, zoolang mogelijk, te verdedigen.

Verder zou men van eene gunstige gelegenheid moeten trachten gebruik te maken om hetzelve, genomen zijnde, met eene overmagt aan te vallen en te heroveren, waartoe de nabijheid van de kust van Sumatra dikwerf de gelegenheid zal aanbieden.

Sumatra is een eiland, zoo door deszelfs uitgebreidheid, bevolking, ligging, nabijheid van Java enz., van het hoogste belang. Ons gezag er te vestigen en uit te breiden, is dan ook sints lang het streven geweest van het Gouvernement; dan, aan de noodige hulpmiddelen daartoe heeft het veelal ontbroken, en gedurende de laatste twee jaren zijn wij in het beschikken over dezelve zeer belemmerd geweest door de gebeurtenissen in Europa, welke het niet raadzaam maakten Java van te veel troepen te ontblooten.

Sedert 1821 zijn wij aldaar in eenen oorlog gewikkeld met de padries, eene dweepzieke secte, welke het geheele eiland dreigde onder haar belang te brengen, en al wat aan dezelve tegenstand bood, te vuur en te zwaard verwoestte.

Daar de inwoners van de laatst overgeblevene provinciën van Menangkabo de hulp van het Gouvernement hadden ingeroepen, is dezelve in den jare 1822 verleend geworden, wanneer het aan ons is gelukt de landen van Tana-datar, benevens een gedeelte van het Agamsche, te bezetten, met de Padangsche benedenlanden te vereenigen en tegen de padries te beschermen, schoon de oorlog tegen dezelve dikwerf met zeer weifelende kansen is gevoerd geworden.

Door den uitgebroken opstand op Java was het Gouvernement in de jaren 1826 en 1827 verpligt alle maar eenigzins misbare troepen van de buitenbezittingen te ontbieden, ten gevolge waarvan het Padangsche zoo zeer werd ontbloot, dat ons gezag en onze invloed van dag tot dag afnam, en deze zich bij mijne komst hier te lande weinig verder uitstrekte, dan tot het bereik van het geschut onzer forten.

Zoodanig een staat van zaken kon niet blijven duren. Op die wijze droegen wij al de lasten van het bezit, zonder eenige vergoeding daarvoor te ontvangen, en er moesten dus maatregelen genomen worden, om ons gezag aldaar te herstellen en te handhaven, de padries zooveel mogelijk ten onder te brengen, of wel, om dat gedeelte der kust, waar zij de oppermagt hadden weten te verkrijgen, te verlaten.

Reeds was het geheele gebied van onze noordelijke havens door de padries afgeloopen, onze forten aldaar aangevallen en in de nabijheid van Padang, den zetel van het bestuur dier kust, verzette zich zelfs eene enkele kampong (Narras) tegen ons bestuur.

Ik zond, zoodra de staat van zaken op Java zulks veroorloofde, in den jare 1831 eenige geschikte officieren van mijnen staf naar de westkust van Sumatra, ten einde de vereischte inlichtingen, zoo ten aanzien van de gesteldheid des lands, deszelfs hulpbronnen, den aard der bevolking en de krachten van den vijand in te winnen, en, na mij van het belangrijke dier bezetting en van de noodzakelijkheid van onze vestiging aldaar overtuigd te hebben, deed ik eene niet onbelangrijke krijgsmagt derwaarts vertrekken, onder het bevel van den Luitenant Kolonel Elout, die tevens met het civiel gezag werd bekleed, terwijl ik deze magt successievelijk, naarmate de omstandigheden in Europa zulks veroorloofden, deed versterken. De oorlog werd er dan ook aanvankelijk met eenen goeden uitslag gevoerd; Lintouw, de 12 kotta's, het overige gedeelte van Agam, de 7 kotta's en 7 loerahs werden veroverd, terwijl eindelijk Bonjol in onderwerping kwam, hetwelk gevolgd werd van die van Rau, Mandheling en andere noordelijke gewesten.

De oorlog kon hiermede als geëindigd worden beschouwd, en het aanzienlijkste en voor ons belangrijkste gedeelte der binnenlanden als veroverd.

Misslagen intusschen, in de behandeling der inlandsche bevolking begaan, hebben het daaruit geboren allezins gunstig vooruitzigt aldra verdonkerd, en op vele plaatsen de gekrenkte en verbitterde bevolking tegens ons doen optreden en eenige bezettingen doen vermoorden.

Aan den Generaal Majoor Riesz, met eene beduidende versterking derwaards gezonden, is het gelukt onze aangelegenheden ter westkust van Sumatra in zoover te herstellen, dat het Agamsche thans op nieuw is onderworpen. De 50 kotta's Alahan, Lintouw, Tana dattar, 20 kotta's en de benedenlanden zijn ons getrouw gebleven, dan, de 12 kotta's en over het algemeen de landen tusschen Agam, de bewoners van de rivier Massang en het gebergte Singalang, benevens Bonjol hebben, bij gebrek aan toereikende magt, niet kunnen worden herwonnen.

Eene nieuwe versterking is naar het bedoeld gedeelte van

Sumatra gezonden, en de Luitenant Kolonel de Bauer met het kommando belast, daar dringende familiebelangen de tegenwoordigheid van den Generaal Majoor Riesz in Europa vereischten, om welke reden ik deszelfs verzoek om terug te keeren, niet vermogt te weigeren.

Tengevolge van eenen aanval van den vorst van Jambie in het Palembangsche, is aan dezen de oorlog verklaard, welke thans gelukkig met zijne volledige onderwerping is geëindigd, zoodat daardoor ons gebied op de oostkust van Sumatra aanmerkelijk is uitgebreid geworden.

Ik heb mij zelf naar Padang begeven en plaatselijk de oorzaken trachten uit den weg te ruimen, welke aanleiding hadden gegeven tot den ongelukkigen ommekeer van zaken aldaar, en vervolgens het civiel bestuur aan den heer Raad van Indië van Sevenhoven opgedragen, die, met mijne intentie bekend, hetzelve in dien geest zal inrigten, terwijl ik hem als den eenigen geschikten hoofdambtenaar beschouw, om in deze gewesten eene belangrijke bevolking door een gering aantal Europeanen te doen besturen.

Het zou overbodig zijn over al deze aangelegenheden verder uit te wijden, Uwe Excellentie is ten volle bekend met hetgeen daar gedurende den loop van het jaar 1833 is verrigt en tot stand gebragt.

Ik zal mij dus kunnen bepalen tot eene opgave van hetgeen mijns inziens al verder zal moeten worden gedaan.

De 12 kotta's en verdere landen bij de Massing zullen onder ons gebied teruggebragt en voorts Bonjol veroverd moeten worden; zoolang daar ons gezag niet zal zijn hersteld, zullen wij steeds in moeijelijkheden gewikkeld zijn en bestendig oorlog te duchten hebben; door de weêrspannigheid en vijandelijke houding van Bonjol wordt bovendien onze gemeenschap met Rau, de overige noordkust en de Batta's landen afgesneden.

De Luitenant Kolonel Bauer heeft ter bereiking van evengemeld doel de vereischte instructiën ontvangen. Gedurende dezen west-mousson moet daartoe alles worden voorbereid, en het getal troepen op de bepaalde sterkte van 4200 man worden gebragt. Deze magt is voorzeker tot dat doel toereikende. Mogt echter in den loop van het eerste gedeelte van dit jaar een getal van 3 à 400 Europeanen uit Nederland aankomen, dan zal het misschien raadzaam zijn die op Batavia te houden, daarbij te voegen een bataillon van Madura en alsdan het

geheele 7e bataillon onder de bevelen van den Luitenant Kolonel Michiels naar Padang te zenden, als wanneer de zaak met meer spoed en zekerheid in ons belang zal worden beslist.

Na den afloop der expeditie kan dat bataillon naar Batavia terugkeeren.

Zoo het gelukt Rau gedurende den west-mousson te behouden, zal nå het veroveren van Bonjol onze krijgsmagt aldaar kunnen worden verminderd en op den voet worden gebragt, bij de organisatie der troepen voor Sumatra's westkust vastgesteld.

Nadat de opgegevene noodzakelijke veroveringen zullen hebben plaats gehad, zal het welligt raadzaam zijn dezelve aan deze zijde niet verder te vervolgen, maar liever om onze magt in het veroverde gedeelte wel te vestigen en van den tijd de gelegenheid af te wachten, om de overige volken in die streken aan ons gebied te onderwerpen, waartoe zij van zelf zullen gebragt worden, wanneer zij zien, dat dat gedeelte der bevolking, hetwelk onder ons gebied gesteld is, daardoor in welvaart en maatschappelijk genoegen gewonnen heeft, en dat hunne volksinstellingen worden geëerbiedigd.

Het bereiken onzer oogmerken aldaar zal intusschen grootendeels afhangen van de geschiktheid des hoofdambtenaars, die aldaar het civiel gezag zal bekleeden.

De heer adjunkt-inspecteur Francis, hier boven reeds genoemd, thans aan den heer Kommissaris van Sevenhoven toegevoegd, is mij daartoe het meest geschikt voorgekomen, als met de bevolking en taal bekend en vroeger op Sumatra geëmploijeerd geweest zijnde, weshalve ik ook genoemden kommissaris heb gelast, dien ambtenaar bij deszelfs vertrek te benoemen tot Resident van Sumatra's westkust.

Sumatra is, gelijk ik reeds gezegd heb, bijzonder rijk in voortbrengselen.

Behalve een zeer groot getal goudmijnen, welke daar jaarlijks worden bewerkt, leveren de distrikten van het Gouvernement reeds meer dan 70,000 pikols koffij op, die naar Padang afgevoerd worden, ongerekend nog eene aanzienlijke hoeveelheid, welke over Siak naar Sinkapoer wordt gebragt.

De uitvoer van noten-muskaat, foelie en nagelen te Benkoelen bedraagt reeds te zamen 300,000 ₰ in het jaar, en deze kultures worden daar onder den inlander zoodanig uitgebreid, dat het te voorzien is, dat dezelve aan de specerijen van de Molukko's weldra grooten afbreuk zullen doen, en deze welligt

met der tijd geheel zullen verdringen, daar dezelve op Benkoelen tot veel mindere prijzen kunnen worden geteeld.

De specerijhandel is voorts daar bijna uitsluitend in handen der Engelschen; de specerijen worden van Benkoelen over Batavia naar Sinkapoer en van daar naar Engeland vervoerd, daartegen zullen voor het vervolg in tijds maatregelen van voorziening moeten worden genomen, en als het meest doelmatige middel om zulks van lieverlede te doen afnemen, is mij toegeschenen de plantaadjes, thans in handen van particulieren, naarmate die te koop komen, voor rekening van het Gouvernement in te koopen en vervolgens de specerijen aan het Gouvernement tegen billijke prijzen te doen leveren en naar Holland over te voeren.

Ik ken geen ander middel om, behoudens de handhaving der bestaande traktaten, voor te komen, dat onze produkten eenen loop nemen, strijdig met het belang van Nederland.

De vrije noordelijke havens van Sumatra leveren meer dan 100,000 pikols peper aan den Chineschen handel; ook de bepalingen ten aanzien van Atchien in het traktaat van Londen binden ons de handen, om ons van dezen handel meester te maken.

Het eenige wat wij kunnen doen is dat produkt, zoo eenmaal de Batta's landen volkomen onder ons gezag zullen zijn gebragt, aldaar te doen aankweeken; voorts is de kamfer van Baros en de benzouin dezer streken zeer beroemd.

Vele dezer handelsartikelen, en daaronder het stofgoud, vloeijen den Engelschen toe in ruiling van kustlijnwaden, zout en Malabaarsche amfioen.

De peper wordt grootendeels door de Amerikanen opgekocht en in China verhandeld. Het belang van het Gouvernement vordert, dat ijverig worde gestreefd om ons die artikelen te verschaffen.

Het zou te beproeven zijn, in hoeverre de amfioen in onze eigene etablissementen kan worden geteeld. Menado zou welligt daartoe eene gunstige gelegenheid aanbieden.

Lijnwaden, geschikt om die van de Malabaar te vervangen, zullen alleen vervangen kunnen worden, zoo het aan onze fabriekanten gelukt aan de Engelschen te evenaren.

Het vertier der lijnwaden van Europeschen oorsprong neemt ter gemelde kust toe.

Het Javaasch zout eindelijk zal kunnen strekken, om dat van

Malabaar te verdrijven, en wij zullen, om daartoe te geraken, hetzelve tot veel minder prijzen aan de noodzakelijke havens moeten leveren, dan thans geschiedt.

Vele zaken van den onderwerpelijken aard kunnen nog in onze bezittingen worden beproefd; dan, het is er nog ver af, dat ik het raadzaam zou oordeelen daartoe reeds al dadelijk over te gaan.

De kultures, thans ondernomen, zijn nog voor groote uitbreiding vatbaar, en vorderen al onze middelen en aandacht.

Ik geloof dan ook, dat wij ons aanvankelijk daartoe moeten bepalen, en ik heb de bovengemelde omstandigheid alleen aangestipt, om dezelve niet geheel uit het oog te doen verliezen, en ten einde daarop bij voorkomende gunstige gelegenheid worde gelet.

Reeds spoedig na mijne komst werd ik van de noodzakelijkheid overtuigd eener herziening van de hier te lande bestaande verordeningen omtrent de regtspleging; aan eene Commissie van der zake kundigen werd derhalve dat travail door mij opgedragen en, naar ik vermeen, kan haar rapport deswege dagelijks worden tegemoet gezien; de heer Mr. P. C. Hageman, intusschen, door Zijne Majesteit als President van het Hoog Geregtshof van Nederlandsch Indië benoemd en herwaards gezonden zijnde, zoo zullen, na de ontvangst van dat rapport, al de stukken betreffende deze materie aan hem moeten worden gezonden, om daarop zijn gevoelen beredeneerd mede te deelen en, nadat deze zaak in het algemeen tot zoodanige klaarheid en volledigheid zal zijn gebragt, als de belangrijkheid van het onderwerp vordert, zullen de ontwerpen met de vereischte stukken tot toelichting aan de beoordeeling en goedkeuring van het Ministerie van de Koloniën moeten worden onderworpen.

Bij vele andere bijzonderheden heb ik gemeend in het geheel niet te moeten stilstaan, zoo ten einde dit Verslag niet uitvoeriger te doen worden, als wel voornamelijk, omdat Uwe Excellentie, sedert ongeveer een jaar aan het hoofd van het dagelijksch bestuur geplaatst zijnde, met die bijzonderheden genoegzaam is bekend geworden.

Ik heb mij tot dat gedeelte mijner verrigtingen kunnen bepalen, hetwelk mij voorkomt den meesten invloed gehad te hebben op de uitkomsten, tot welke mijn bestuur geleid heeft, en welke ik thans tot besluit hieronder kortelijk zal bekend stellen.

Uitkomsten, waartoe de genomen maatregelen onder mijn bestuur hebben geleid.

1°. Is onder mijn bestuur de rust en orde op Java hersteld door de volledige te onderbrenging van de oproerlingen en de onvoorwaardelijke onderwerping van het hoofd des opstands aan het Gouvernement.

2°. Is de rust zooveel mogelijk duurzaam verzekerd, zoo door het verbannen van Diepo Negoro en andere oproerige en gevaarlijke Prinsen en Hoofden, als door de voldoening der schulden van de Vorsten en Prinsen der beide Hoven; voorts, door het toeleggen aan dezelven van een ruim maandelijksch inkomen, waardoor in hunne behoefte mildelijk wordt voorzien, doch waartegen zij onmiddellijk afhankelijk van het Gouvernement geworden zijn, en hun tevens de middelen zijn ontnomen om andermaal in afgelegene districten, thans onder 's Gouvernements bestuur gebragt, zamenzwering of opstanden tegen hunne eigene Vorsten of tegen het Gouvernement te vormen, en eindelijk door het plaatsen van eene doelmatige militaire bezetting op de meest aangelegene punten, waardoor een opstand in de geboorte kan worden gestuit en, zoo de nood het vordert, in korten tijd eene groote magt op één punt kan worden verzameld.

3°. Is het gebied van het Gouvernement op Java, zoowel wat de bevolking als het grondbezit betreft, een vierde gedeelte vergroot, door de aanwinst van de gewezene vorstelijke landschappen Banjoemaas, Bagelen, Madioen en Kedirie, waardoor zoowel de financiën van het Gouvernement zijn bevoordeeld, als inzonderheid een gunstig verschiet is verkregen op eene aanzienlijke uitbreiding van kultures, voor de markt van Europa geschikt.

4°. Is het deficit, dat tusschen de uitgaven en inkomsten bestond en waardoor de kolonie sedert ongeveer een halve eeuw een lastpost voor het moederland geweest was, vervangen geworden door een aanzienlijk batig overschot, zoodat reeds over 1832 ruim 5 millioen en over 1833 ruim 10 millioen guldens hebben kunnen worden geremitteerd, terwijl er over 1834 ruim 10 millioen aan het Departement van Koloniën is verzekerd, met het vooruitzigt bovendien, dat de remise voor dit jaar merkelijk meer zal bedragen en van jaar tot jaar zal toenemen, zoodat na het overstrijken van dat jaar veilig kan

gerekend worden, dat een kapitaal van 28 à 30 millioen naar het moederland zal zijn overgemaakt, welk zoo aanzienlijk excedent is verkregen zonder invoering van nieuwe of vermeerdering van de bestaande belastingen, zijnde integendeel eenige van de drukkendste onder dezelve geheel afgeschaft en weder andere gematigd.

5o. Is de teelt van koffij, suiker en indigo aanmerkelijk uitgebreid door het invoeren van een nieuw stelsel van kulture, de strekking hebbende om den Javaan in de betaling der zoo drukkende landrente te verligten en hem van gelijken arbeid, als hij anders te verrigten had een grooter voordeel of gelijke winsten met minder arbeid te verzekeren, terwijl daardoor tevens de grond is gelegd om de vaderlandsche markt binnen weinige jaren van andere belangrijke artikelen, als thee, kaneel, tabak, zijde en cochenille te voorzien.

Voorts is aan den Javaan eene ruimere betaling voor de koffij, dan hij vroeger verkreeg gewaarborgd, en door een en ander aan het Gouvernement de middelen verschaft om de belangrijke remises te kunnen doen, welke de voordeelige staat van de financiën veroorloven, terwijl eindelijk aan den Nederlandschen handel al de voordeelen zijn verzekerd, welke de handel in de genoemde voortbrengselen kan opleveren.

6o. Is de handel op dit eiland ten gevolge van de uitbreiding der kultures zeer toegenomen.

De uitvoer bedraagt thans, zoo door de prijsverhooging van eenige artikelen, als door de vermeerderde hoeveelheden, ongeveer het dubbele van dien der laatste jaren vóór mijne komst, en aan den Nederlandschen handel is, bij vergelijk tot vroeger, voor meer dan de dubbele scheepsruimte gelegenheid, en daarbij voordeelig emplooi verschaft.

Voorts zijn nuttige werken in het belang van den handel tot stand gebragt of aangevangen, zooals het uitbrengen der hoofden van de groote rivier te Batavia tot op 17 voet water; het graven van een kanaal in Banjoemaas en meer anderen.

7o. Is de krijgsmagt aanzienlijk versterkt geworden door het oprigten der pradjoerits en rustende schutterijen. De meest doeltreffende maatregelen zijn genomen en in werking gebragt. om het eiland in eenen geduchten staat van tegenweer te brengen. Daarbij zijn de meeste inrigtingen thans minder kostbaar, dan vroeger, zonder echter dat daardoor de bezoldigingen of soldijen zijn verminderd.

8°. Is de koloniale marine door een niet onaanzienlijk getal kleine vaartuigen versterkt, en daarentegen met eenige groote schepen verminderd, welke tot het doel minder geschikt waren; aanmerkelijke bezuinigingen hebben voorts in die tak van uitgaven plaats gehad, en eindelijk zal een nieuw ontwerp betrekkelijk de marine aan Zijne Majesteit worden aangeboden.

9°. Zijn de buitenbezittingen, met uitzondering van Sumatra, in rust niet achteruitgegaan, de voordeelen van Banka en Banda aangegroeid, terwijl op Sumatra belangrijke veroveringen hebben plaats gehad, het rijk van Jambie, de provincie der lima poeloe kotta's, Agam, Lintouw, Doewa poeloe kotta's, Anam kotta's en andere gewigtige provinciën zijn met 's Gouvernements bezittingen vereenigd, en met de vereischte volharding en voorzigtigheid mag men eenen gelukkigen afloop van zaken aldaar te gemoet zien.

Al deze daadzaken van publieke notoriteit zijn Uwe Excellentie ten volle bekend.

Het is mij aangenaam hierbij nog te kunnen voegen, dat het ontwerp, in mijn bestuur aangenomen en gevolgd, noch in de toepassing, noch in de ontwikkeling botsingen of hinderpalen van eenig belang ontmoet heeft.

Dat eene zoo veelomvattende zaak dikwerf ernstige inspanning van de zijde van het Hoofd des bestuurs vordert en ook wel zwarigheden oplevert, zulks is thans aan Uw Hoog Edel Gestrenge bij ondervinding gebleken, maar Uwe Excellentie zal daardoor tevens overtuigd zijn geworden, dat al deze moeijelijkheden geenzins als onoverkomelijk te beschouwen zijn, en ik durf dan ook met alle gerustheid vertrouwen, dat de thans ingeslagen weg, die tot zulke belangrijke uitkomsten heeft geleid, dat daardoor voorzeker de verwachting van een ieder is overtroffen, en welke ik bij mijn vertrek van Europa ook niet zou hebben durven voorspellen, met overtuiging zal worden vervolgd.

Vier jaren tijds, waarvan nog het eerste jaar tot de voorbereidende maatregelen heeft moeten worden aangewend, waren niet voldoende, om het aangevangene tot eene geheele ontwikkeling te brengen; dan, daar de uitkomsten nu reeds zoo voordeelig zijn geweest, en men zeker nog betere voor de toekomst mag te gemoet zien, kan dan ook de voortgang op den ingeslagen weg niet anders dan aanmoedigend zijn.

Gaarne erken ik overigens, dat de zoo gunstige uitslag van

mijn bestuur grootendeels moet worden toegeschreven aan eenen zamenloop van gelukkige omstandigheden, of wel, veeleer aan den zegen van Hem, die alle dingen regelt en bestuurt, en niet weinig opbeurend is daarbij voor mij het denkbeeld en de gegronde verwachting, dat ook diezelfde oorzaak zal strekken om de verliezen te verzachten, welke de jongste gebeurtenissen aan het vaderland hebben berokkend, en om de edele zelfopoffering te beloonen, door zoo vele onzer landgenooten in deze moeijelijke omstandigheden aan den dag gelegd, en dit verstrekt mij dan ook in mijn vertrouwen, dat de middelen, welke door mij zijn gebezigd, om aan het groot vertrouwen, door Zijne Majesteit in mij gesteld, te beantwoorden, op den duur aan de verwachting zullen voldoen en derhalve zullen leiden tot den bloei dezer gewesten en tot bevordering van de belangen van het moederland.

Dat ook de Voorzienigheid de pogingen van Uwe Excellentie daartoe zegene, is mijn hartelijke wensch [1].

Buitenzorg, 25 Januarij 1834.

---

[1] De volgende woorden moeten beschouwd worden als deel uit te maken van de noot, die aan het hoofd van deze memorie is toegevoegd.

Het verslag van van den Bosch moet in verband beschouwd worden met zijn rapport aan het Departement van Koloniën van October 1830, in het bovenaangehaalde werk van den heer Cornets de Groot medegedeeld, als bevattende de grondslagen, waarop bij het Koninklijk Besluit van 20 Maart 1831, n°. 50 zijn goedgekeurd de door hem ingevoerde maatregelen tot uitbreiding der teelt van handelsvoorwerpen voor Europa, nadat daarop door het Departement van Koloniën was uitgebragt het door den heer de Groot insgelijks medegedeeld advies van het Departement van Koloniën van 17 Maart 1831. Ook komen hier in aanmerking de aldaar vermelde in Nederland over het onderwerp gewisselde stukken vóór het vertrek van van den Bosch naar Java en zijn antwoord in 1835, toen hij Minister van Koloniën was, onder den naam van van Elten, gegeven aan den heer Merkus op de hem toegeschreven brochures betreffende het kultuur- en finantiëel stelsel van van den Bosch.

CALCULATIEVE BEREKENING VAN ONTVANGST EN UITGA
LAND ALS IN INDIË TE DOEN, WANNEER MEN MOGT BESLUIT
DER EIGEN NAVIGATIE AF TE SCHAFFEN, DE DIRECTE VAART
DAARONDER NIET BEGREPEN.

	ONTVANGST.		
A	's Lands inkomsten en domeinen in Indië..............	*f* 2,350,000	00
B	Scheepsvrachten..	" 50,000	00
C	Vermeerdering van 's lands inkomsten in Indië..........	" 400,000	00
D	Winsten op den handel in Indië.........................	" 2,650,000	00
	Montant der winsten en inkomsten........	*f* 5,450,000	00
E	Het provenu der Indische retouren in Nederland.........	" 17,437,533	00
F	Voor diverse inkomsten, als vracht van partikuliere goederen uit Europa naar Indië wordende verzonden, recognitie van partikuliere goederen uit Indië, advans op verkocht bankgeld en de speciën, die naar Indië verzonden worden, enz..	" 200,000	00
		f 23,087,533	00

DE NEDERLANDSCHE OOST-INDISCHE COMPAGNIE, ZOO IN NEDER-
TAAN ALLEEN GEHUURDE SCHEPEN TE VAREN, EN ALLEN OMSLAG
EL OP HET RIJK VAN CHINA, ALS OP ZICH ZELF STAANDE,

UITGAVE.			
De meerdere lasten dan de winsten en inkomsten van de Kaap de Goede Hoop............................	ƒ	150,000	00
Dito van Bengalen....................................	〃	33,120	00
Dito van Suratte.....................................	〃	40,000	00
Het kostende van den militairen stand in Indië..........	〃	2,571,314	00
〃 〃 der politieke dienaren in Indië............	〃	1,000,000	00
Ammunitie van oorlog..................................	〃	100,000	00
Onkosten van chaloupen en mindere vaartuigen..........	〃	200,000	00
〃 〃 fortifikatiën en timmerragiën..............	〃	400,000	00
〃 der hospitalen..................................	〃	100,000	00
Rekening der confiscatie..............................	〃	18,000	00
〃 〃 schenkagiën..................................	〃	32,000	00
Interessen van in Indië opgenomen kapitalen............	〃	100,000	00
Onkosten op koopmanschappen en emballage der retouren.	〃	200,000	00
Risico der zee op het transport der produkten en handelswaren in Indië....................................	〃	200,000	00
Toevallige ongelden in Indië...........................	〃	100,000	00
De lasten in Indië bedragen............	ƒ	5,244,434	00
Tot den inkoop der retouren............................	〃	4,519,400	00
De kontanten der goedmaking der lasten en inkoop van retouren in Indië benoodigd, bedragen...............	ƒ	9,763,834	00
Risico der zee op de gelden en goederen, waarmede het ontbrekende fonds in Indië moet worden gesuppleëerd..	〃	212,700	00
Het kostende tot transport der retouren naar het vaderland.	〃	3,300.000	00
〃 〃 der benoodigde scheepsruimte enz. in Indië.	〃	699,030	00
Kostpenningen der manschappen, die ter completering van de politieke en militaire dienaren naar Indië moeten worden gezonden, gedurende de reizen..................	〃	219,240	00
Kostpenningen van repatriërende dienaren op de reize....	〃	28,350	00
Aanritsgelden, uitrusting, enz. der militairen, die tot suppletie worden uitgezonden..............................	〃	3,030,000	00
Premien en handgelden van politieke dienaren en zeevarenden....................................	〃	60,000	00
Recognitiegelden van de admiraliteiten.................	〃	360,000	00
Contributiepenningen aan de admiraliteiten..............	〃	500,000	00
Alle verdere onkosten der Nederlandsche huishouding.....	〃	1,000,000	00
Interessen en aflossingen..............................	〃	4,758,000	00
Uitdeelingen aan de participanten......................	〃	831,000	00
	ƒ	22,035,154	00
Saldo ten voordeele...........	〃	1,052,379	00
	ƒ	23,087,533	00

INHOUD.

3e HOOFDSTUK.

4e HOOFDSTUK.

5e HOOFDSTUK.

6e HOOFDSTUK.

7e HOOFDSTUK.

8e HOOFDSTUK.

78ste VERGADERING VAN HET BESTUUR,

GEHOUDEN TE 's GRAVENHAGE

DEN 2^{den} JANUARIJ 1864.

Tegenwoordig de heeren Cornets de Groot, Bleeker, van Herwerden, Hoffman, Potter, van Rees, Wintgens, Keijzer en de Adjunct-Secretaris.

Na de lezing en goedkeuring van de notulen der vorige vergadering, worden ter tafel gebragt en als kennisgeving aangenomen:

1°. Twee brieven van de heeren Dr. F. A. C. Dumortier en Dr. C. Landré, beiden te Paramaribo, dat zij hunne benoeming tot lid van het Instituut aannemen; en

Twee brieven van de heeren A. J. Bik te Amsterdam en Dr. van Hoëvell te 's Hage, dat zij voor hun lidmaatschap bedanken.

2°. Tot lid van het Instituut wordt benoemd de heer *E. van Emden*, oud regterlijk ambtenaar in Suriname, wonende te 's Gravenhage en zulks met indeeling, overeenkomstig zijn verlangen, bij de 4de Afdeeling.

Worden gelezen en voor kennisgeving aangenomen:

3°. Twee missives, een van den Minister van Koloniën en een van den Directeur van de Koninklijke Akademie te Delft, namens den Minister van Binnenlandsche Zaken, houdende, in antwoord op het namens het Bestuur van het Instituut gedaan verzoek, vergunning om uit het aan de Bibliotheek van evengemelde Akademie toegevoegde Archief van wijlen den heer Mr. H. G. Baron Nahuijs van Burgst zoodanige stukken uit te geven, als daarvoor in het belang der wetenschap in aanmerking komen.

4°. De Voorzitter deelt mede, dat boekwerken ontvangen en in de bibliotheek geplaatst zijn:

Van den Minister van Koloniën, van den Minister van Binnenlandsche Zaken, van de Koninklijke Akademie van Wetenschappen, van het Koninklijk Instituut van Ingenieurs, van het Bataviaasch Genootschap van Kunsten en Wetenschappen, van het Indisch Genootschap, van de leden des Instituuts Scheltema en Nagtglas en eenige vervolgen van buitenlandsche tijdschriften.

5°. Wordt ter overweging gesteld de missive van het Bestuur van het in 1864 te Haarlem te houden 19de Nederlandsch Landhuishoudkundig Congres, gedagteekend 2 December ll., daarbij toezendende een honderdtal exemplaren van het berigt betreffende dat te houden Congres, met verzoek die zooveel mogelijk te verspreiden onder de in Nederland aanwezige leden van het Instituut, met toezegging om later een meer uitvoerig programma te zenden, en des Instituuts belangstelling ter zake al dadelijk inroepende, opdat zijne leden tot deelneming in het Congres worden opgewekt:

wordt besloten het vorenstaande op te nemen in de Bijdragen, een voldoend getal van het ontvangen berigt te verzenden naar de Afdeelingen van het Instituut, ter beschikking van hare leden, en den brief van het Bestuur van het Congres in dezen geest belangstellend te beantwoorden.

6°. Wordt besloten aan de derde Afdeeling te renvoijeren, om advies, een brief van het lid J. B. J. van Doren te Gend, omtrent het te zamenstellen door hem van naamlijsten met geschiedkundige toelichtingen van al de Gouverneurs der Moluksche eilanden, sedert het jaar 1605.

7°. Naar aanleiding van Artikel 14 der Bepalingen voor de Afdeelingen, wordt op voorstel der eerste Afdeeling besloten tot de navolgende regtstreeksche vragen, bij afzonderlijk te schrijven brieven.

a. Aan de heeren D. F. Schaap, Jhr. Th. van Capelle, ..., F. N. Nieuwenhuijzen en N. A. F. Arriëns, respectivelijk Residenten van Batavia, Samarang, Soerabaja, Soerakarta en Djokjokarta, om, hetzij door tusschenkomst van beoefenaren der inlandsche talen, instellingen en gebruiken, hetzij door die der inlandsche geestelijken, te onderzoeken of, daar de vraag ontstaan is of op Java, even als in Egypte, de preeken, welke elken vrijdag en bij en-

kele andere godsdienstige gelegenheden moeten worden uitgesproken, stereotyp zijn geworden en alle bij elkander in één liturgisch boek zijn opgenomen, dergelijke boeken of enkele preeken daaruit bij de ketibs in hunne residentiën of elders zouden te bekomen zijn, en om die casu quo over te zenden aan het Instituut, als voorbeeld van zulke preeken wordt gewezen op eene dusdanige preek, door den heer Cohen Stuart te Batavia dezer dagen aan den heer Keijzer gezonden, gelijk uit een van de eerstvolgende afleveringen van de Bijdragen blijken zal.

b. Aan eenige der voormalige kweekelingen der Delftsche Akademie op Java, om aan het Instituut toe te zenden, legenden of vertellingen der inlanders omtrent plaatsen, meeren, bergen, bosschen, enz. en zulks in de volkstaal of het plaatselijk dialect van het Javaansch of wel in het Soendasch, Madureesch of Maleisch, met vertalingen in het Hollandsch.

c. Als voren tot het doen vertalen in het plaatselijk dialect van eenige van de Javaansche Zamenspraken van Winter en meer bepaaldelijk uit het eerste deel de N°. 1, 3, 4, 5, 31, 34, 37, 42.

d. Aan de heeren E. Netscher, Resident te Riouw en H. von de Wall, te Riouw, om, vermits de beoefening van de Maleische taal hier te lande nog steeds gebrekkig is, vooral door de weinige kennis van de eigenlijke spreektaal, te willen bezorgen eenige gesprekken in de aldaar gebruikelijke echt Maleische spreektaal, met vertalingen in het Hollandsch.

e. Als voren om, vermits omtrent de naauwkeurige en bepaalde onderscheiding der rangen en titels van de Maleische Hoofden nog veel onzekerheid bestaat, lijsten van zoodanige rangen en titels met verklaringen en ophelderingen te willen inzenden, vooral voor zooverre het gebied van het vroegere Maleische Rijk en omliggende landen betreft.

8°. Ter overweging worden gesteld de antwoorden der eerste, tweede en derde Afdeelingen (zijnde het antwoord der derde Afdeeling voorloopig aangehouden in de vergadering van den 17den October ll.) betreffende het voorstel om jaarlijks door het Instituut uit te geven een overzigt van hetgeen in het algemeen is verrigt tot uitbreiding der kennis van de Neder-

landsche Overzeesche Bezittingen, de verschillende takken van wetenschap omvattende (voorstel van den heer Bleeker, vermeld in de Notulen der Vergadering van den 21sten Maart 1863). Uit deze antwoorden blijkt, dat het nut van zoodanige verslagen door de Afdeelingen erkend wordt en meer bijzonder,

1°. dat in de eerste Afdeeling (advies 16 December l.l) volgens Artikel 14 der Bepalingen voor de Afdeelingen, door den Heer Dr. G. K. Nieman, te Rotterdam reeds op zich genomen is de aanteekeningen voor het vak van *taal- en letterkunde* te houden en dat hij zich ook belasten zal, door verwijzing naar de bestaande repertoriums of registers, bij wijze van inleiding, aan het eerste door het Instituut te publiceren verslag toe te voegen een overzigt van hetgeen tot nu toe in de vakken der eerste Afdeeling verschenen is.

2°. Dat in de tweede Afdeeling (advies 28 November ll.) voornamelijk door den heer Robidé van der Aa, in een uitvoerig stuk ontwikkeld is de wijze waarop aan het voorstel stelselmatig zou kunnen worden uitvoering gegeven door eene commissie van redactie, waartoe, nevens den heer Bleeker, die zich reeds vroeger voor het *natuurkundig* gedeelte bereid verklaarde, en den heer Nieman, bovengemeld, de heer Robidé van der Aa zich aanbiedt met medewerking van een der ambtenaren bij het historisch bureau van het Departement van Koloniën, voor zooveel betreft de bearbeiding van het *algemeene gedeelte* en van de *Aardrijks-* en *Geschiedkundige* onderdeelen van het hoofddeel Nederlandsch Indië.

3°. Dat de derde Afdeeling (advies 10 Aug. ll.) zich insgelijks bereid verklaard heeft tot medewerking aangaande de vakken *geschiedenis* en *oudheidkunde*, doch het noodig acht, de gevorderde hulpmiddelen te vermeerderen door medewerking der vereeniging van den boekhandel, en om zich met nog meerdere wetenschappelijke genootschappen hier te lande in betrekking te stellen.

Door de vergadering wordt eenstemmig dank betuigd voor de wijze, waarop de Afdeelingen het Bestuur des Instituuts in deze hebben voorgelicht en wenschen te ondersteunen, hoedanige ondersteuning, ook van de 4de Afdeeling (West-Indië en Kust van Guinea) met vertrouwen wordt afgewacht. Zij acht de uitvoering van het voorstel dientengevolge denkbaar en wijst

op menige reeds bestaande omvattende bronnen, onder anderen de stelselmatige zamentrekking van koloniale litteratuur, onder verschillende rubrieken, in het nog niet geheel voleindigde *Aardrijkskundig en Statistisch Woordenboek van Nederlandsch Indië*, terwijl het ook geen twijfel schijnt te lijden, dat gehoopt mag worden op de medewerking van de ambtenaren bij het historisch en statistisch bureau van het Departement van Koloniën, den referendaris H. T. Krabbe en den kommies J. C. Hooijkaas, beide leden van het Instituut, (2de Afdeeling) welke laatste, volgens de mededeeling van den Voorzitter, zich bezig houdt met de zamenstelling van een in druk uit te geven uitvoerig en belangrijk *repertorium op de koloniale litteratuur van* 1700—1863, waarvan het 1ste deel zal betreffen *Nederlandsch Oost-Indië, vreemde Oost-Indische bezittingen en niet Nederlandsche landen in Azië, Australië, de Kaap-Kolonie en de Oostkust van Afrika;* en het 2de deel, *de Nederlandsch West-Indische bezittingen en de Kust van Guinea, alsmede de vreemde koloniën en landen in Amerika en Afrika's Noord- en Westkust;* en zulks met omschrijving zoo veel mogelijk van den inhoud der verhandelingen, bijdragen in tijdschriften, boeken en brochures en vermelding van bijzonderheden, documenten, tractaten, bescheiden, enz. Met het oog op dit een en ander is de Vergadering van oordeel, dat de taak van het Instituut, in den geest van den voorsteller (den heer Bleeker) eerder in beperkten, dan in al te uitgebreiden zin behoort te worden opgevat, ook omdat de goede uitslag alsdan meer schijnt te zijn verzekerd. Zij besluit 1°. aan de heeren Bleeker, Nieman en Robidé van der Aa, elk voor zooveel hunne aanbieding betreft, te kennen te geven dat die aanbieding erkentelijk wordt aangenomen. 2°. den Voorzitter der 4de Afdeeling en de heeren leden Krabbe en Hooijkaas te verzoeken tot de zaak op de meest geschikte wijze te willen medewerken; en 3°. ter nadere bespreking aan te houden het vermeerderen der hulpmiddelen voor den bedoelden arbeid.

9°. Bij dezelfde missive wordt advies uitgebragt over het opnemen in het Tijdschrift, van de bijdrage omtrent de *Karimon-Java* eilanden, aangeboden door het lid D. Scheltema (zie Notulen der Vergadering van 6 Junij 1863). Wordt besloten die bijdrage alsnu te stellen in handen van den Secretaris Mr. S. Keijzer, om aan de opname ter gelegener tijd gevolg te geven, en zulks met referte tot hetgeen over die eilandjes

voorkomt in het *Aardrijks- en Statistisch Woordenboek van Nederlandsch Indië.*

10°. Wordt aangeteekend, dat bij advies van den 21sten November ll. van de derde Afdeeling zijn terugontvangen: 1°. Reis van den Gouv. Generaal van Imhoff door de Jakatrasche bovenlanden in 1744, reeds ter perse voor het Tijdschrift, en 2°. Onderzoek naar den toestand der Bataviasche rivier in 1701 en berigt omtrent den toenmaligen toestand en overblijfselen van de stad *Padjadjaran*, welk stuk, insgelijks door den heer Leupe ingezonden, besloten wordt te zenden aan den Secretaris, Mr. S. Keijzer.

En 11°. Nog wordt besloten aan te teekenen 1°. dat de modellen Javaansche huizen en gereedschappen, ingezonden door wijlen den heer Deeleman en behoorende tot zijne nota omtrent de woningen der Javanen (N°. 44 van de handschriften) zich bevinden in het Museum der Koninklijke Academie te Delft; en 2°. den heer Dr. C. Leemans te Leiden te verzoeken aan het Instituut terug te zenden de plans en teekeningen van de tempels van *Tjandi Sewoe* bij *Prambanan*, behoorende tot de beschrijving daarvan (N°. 18 der handschriften), volgens zijne eigenhandige nota's, berustende bij het Museum van Oudheden te Leiden.

Niets meer aan de orde zijnde, wordt de vergadering gesloten.

79ste VERGADERING VAN HET BESTUUR,

GEHOUDEN TE 's GRAVENHAGE

DEN 30sten JANUARIJ 1864.

Tegenwoordig de heeren Cornets de Groot, Potter, Keijzer, Engelhard, Gevers Deijnoot, van Herwerden, Hoffmann, de Veer, Willer en de Adjunct-Secretaris.

De notulen der laatste vergadering worden gelezen en goedgekeurd.

1. Wordt aangeteekend dat door de tweede Afdeeling in hare vergadering van den 11den Januarij jl. bij algemeene stemmen tot Voorzitter is herkozen de heer P. van Rees, en dat deze zich bereid verklaard heeft het voorzitterschap te blijven bekleeden; alsmede dat de heer Robidé van der Aa gekozen is tot Secretaris dier Afdeeling, die deze benoeming insgelijks heeft aangenomen.

2. Door den Voorzitter wordt medegedeeld, dat Kommissarissen te Batavia nog niet voldaan hebben aan hunne toezegging, bij brief van 31 Januarij 1863 gedaan, tot indiening van rekening en verantwoording en mededeeling eener volledige lijst van de leden, ofschoon daaraan door het Bestuur, blijkens de notulen van 6 Junij en 1 Augustus 1863, is herinnerd; dat echter een hunner, de heer van den Berg, in Nederland gekomen zijnde, medegebragt en in den aanvang dezer maand ingezonden heeft een aan den Secretaris, den heer Keijzer, gerigt partikulier schrijven van den Mede-Kommissaris, den heer Levijssohn Norman, van den 13den September 1863, ten geleide der navolgende drie stukken:

a. Verslag van den Gouverneur Generaal van den Bosch van zijne verrigtingen in Indië in 1830, 1831, 1832 en 1833, door de Indische Regering aan het Instituut ter publicering toegewezen;

b. Rapport van den heer van Eijbergen betreffende een togt naar de Zuid-Wester eilanden in 1859, insgelijks door de Indische Regering aan het Instituut toegewezen;

c. Beschrijving door Hadji Mohammad Moesa, hoofdpangoeloe te Limbangan, van de op den Islam gegronde instellingen in de Preangerlanden;

dat het eerste stuk terstond ter perse gegeven is met eene korte inleiding, zullende het ongeveer twee afleveringen der Bijdragen beslaan; en dat de beide andere stukken bestemd zijn om in volgende afleveringen te worden opgenomen; dat volgens gemeld schrijven van den heer Levijssohn Norman, als nu met den heer van den Berg persoonlijk zou kunnen worden gehandeld over de belangen van het Instituut, en dat die heer mitsdien verzocht is de vergadering van heden bij te wonen, doch verhinderd schijnt geweest te zijn daaraan te voldoen. Door den Voorzitter wordt, in verband hiermede, overgelegd een brief van Dr. J. C. Leemans, te Leiden, ter mededeeling van een schrijven van den heer de Gaaij Fortman, te Makasser, houdende dat hij niet weet aan wien zijne achterstallige contributiën sedert vijf jaren te betalen, en dat hij de werken van het Instituut niet regelmatig ontvangt.

Wordt besloten te onderzoeken waar de heer van den Berg zich thans bevindt, en mogt hij nog niet naar Java zijn teruggekeerd, gelijk beweerd wordt, hem alsnog in de gelegenheid te stellen, om aan het Bestuur des Instituuts de vereischte inlichtingen te geven.

3. Aangezien de heeren van Emden en Slingarde te Paramaribo, bij brieven van 19 December jl., de benoeming als Commissarissen aldaar hebben aangenomen en ditzelfde is geschied bij brief van den 5den December jl., door den heer Beaujon op Curacao, nevens den heer de Rouville, benoemd tot Commissaris aldaar, wordt besloten den Secretaris, Mr. S. Keijzer, op te dragen, om te willen zorgen voor de verzending aan gemelde Commissarissen van de werken en bijdragen, zullende aan dezen daarvan mededeeling worden gedaan, met verzoek tot regelmatige toezending daarvan aan de leden en tot regelmatige invordering en overmaking der contributiën.

Verder wordt besloten dit mede te deelen aan de vierde Afdeeling, met verzoek om volgens Artikel 1 der Bepalingen voor de Afdeelingen, het Bestuur van het Instituut in staat te stel-

len tot het onderhouden van briefwisseling met heeren Commissarissen in de West-Indische Koloniën en met den Commissaris ter kust van Guinea, zoodra antwoord zal ontvangen zijn van den benoemden Commissaris aldaar, den heer Daniëls.

4. Voorts wordt besloten over de belangen van het Instituut, met het oog op de noodzakelijkheid der herziening van het reglement, waarover laatstelijk gehandeld is in de vergadering van 1 Augustus jl., aan den Minister van Koloniën te schrijven en het ontwerp daarvan in de volgende vergadering te resumeren.

De Vergadering wordt hierop gesloten.

80ste VERGADERING VAN HET BESTUUR,

GEHOUDEN TE 's GRAVENHAGE

DEN 19den MAART 1864.

Tegenwoordig de heeren Cornets de Groot, Bleeker, Engelhard, Gevers Deijnoot, van Rees, de Veer, Willer en de Adjunct-Secretaris.

De notulen der laatste vergadering gelezen en goedgekeurd zijnde, wordt ter tafel gebragt een brief van den heer Bosscher te Amsterdam, waarbij hij, uithoofde zijner gevorderde jaren, zijn ontslag neemt als lid van het Instituut.

Tot leden van het Instituut worden benoemd de heeren: W. H. van Oven en A. S. Fransen van de Putte, te 's Gravenhage, en de heeren: O. van Rees, lid in den Raad van Indië, A. J. B. Wattendorff, algemeen Secretaris der Indische Regering, H. de Bruijn, Directeur der openbare werken in Nederlandsch Indië, Jhr. Th. van Capelle, Resident van Samarang, R. Scherius, Resident van Probolingo, J. F. R. S. van den Bossche, Gouverneur ter westkust van Sumatra, H. M. Andrée Wiltens, Gouverneur der Molukken, Mr. G. A. IJssel de Schepper, Chef van het Statistisch Bureau der Indische Regering, G. L. Dorrepaal, Belgisch Consul te Samarang, Mr. J. C. J. van der Schalk, Adsistent-Resident voor de policie te Batavia en Jhr. A. W. Cornets de Groot, Secretaris te Bagelen.

Wordt aanteekening gehouden van de ontvangst van boekwerken voor de Bibliotheek:

Van den Minister van Koloniën, van de Koninklijke Academie van Wetenschappen te Amsterdam, van het Koninklijk Instituut van Ingenieurs, van het Indisch Genootschap, van la Société de Géographie te Parijs, van the Royal Asiatic Society of Great

Britain and Ireland, van the Asiatic Society of Bengal en van de heeren leden Dr. P. Bleeker en J. B. J. van Doren.

Gelezen zijnde de rapporten van de derde afdeeling van 17 Febr. jl. en 7 dezer, betreffende eene aanbieding van den heer J. B. J. van Doren, tot het zamenstellen van eene chronologisch-historische lijst van de Gouverneurs der Molukken sedert 1605, is besloten van deze aanbieding geen gebruik te maken en daarvoor beleefdelijk te bedanken.

Door den Voorzitter wordt berigt, dat op den 11den Febr. jl., namens den heer van den Berg, Commissaris van het Instituut, te Batavia, bij den Penningmeester gestort is eene som van ƒ1500 ter nadere verrekening; dat deze heer intusschen reeds naar Java is teruggekeerd, zoodat met hem niet meer over de belangen van het Instituut in Ned. Indië gehandeld kan worden en dat derhalve in overweging dient te komen over die belangen alsnu op nieuw aan Commissarissen te Batavia te schrijven. Tot dit laatste wordt besloten en het ontwerp van den daartoe strekkenden brief staande de vergadering geresumeerd en goedgekeurd.

Nog wordt staande de vergadering geresumeerd en goedgekeurd de brief aan den Minister van Koloniën, waarvan in de vorige vergadering sprake was, betreffende de belangen van het Instituut in het algemeen, met het oog op de noodzakelijkheid tot herziening van zijn reglement bij de aanstaande opheffing der Delftsche Academie.

De vergadering wordt hierop gesloten.

